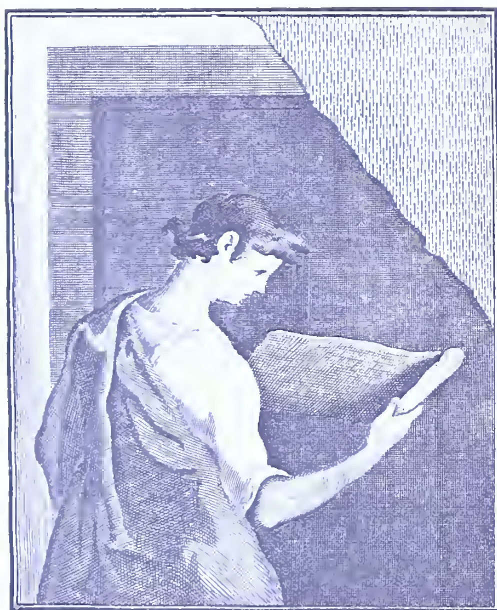

ELSEVIER'S

JAARGANG XII
DEEL XXIV
MCMII

ELSEVIER'S

GEÏLLUSTREERD MAANDSCHRIFT OORSPRONKELIJK NEDERLANDSCHE KUNST IN WOORD EN BEELD

REDACTIE: F. LAPIDOTH, MR. L. J. PLEMP VAN DUIVELAND EN PH. ZILCKEN * * * * * * * *

JAARGANG XII
DEEL XXIV * *

JULI-DECEMBER
MCMII * * * *

AMSTERDAM — UITGEVERS-MAATSCHAPPY „ELSEVIER"
64 N. Z. VOORBURGWAL * MCMII * * * * * * * *

Typ. AMST. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ, v/h. ELLERMAN, HARMS & Co.

Inhoud van Deel XXIV.

ALPHABETISCHE LIJST DER MEDEWERKERS.

PLATEN BUITEN DEN TEKST.

LANDSCHAP BIJ WESTERWOLDE
SCHILDERIJ
MET TOESTEMMING VAN DEN HEER A. PREYER, AMSTERDAM

A. H. KONING. † † † † † † † † † DOOR P. A. HAAXMAN Jr. †

Het is een oude waarheid, dat de eischen van het verkeer en van het samenwonen der menschen vaak in botsing komen met hun behoefte aan schoonheid, dat de heerlijkste plekjes van ons mooi land dikwerf opgeofferd worden aan nuchtere belangen, en dat het natuurschoon door barbaren met hun nuttigheids-belangen hoe langer hoe meer wordt teruggedrongen. In Den Haag zijn de mooie vergezichten aan Beeklaan en Laan van Meerdervoort, waar Mauve en Jacob Maris expres gingen wonen, om er dagelijks hun indrukken te verfrisschen aan den tonenrijkdom van het duinlandschap, roekeloos en onmeedoogend vernield door toonlooze straten in vervelende bouwplannen; het beroemde Frankenslag, waar indertijd de landschapschilders Gabriel en Duchattel zich neerzetten ter wille van de lachende omgeving, is ook al omrasterd door moderne villa-uitbouwsels; en nu wordt ook al de schendende hand geslagen en met bouwmaterialen de natuur verdrongen aan de beroemde Broeksloot bij Den Haag, waar geheele geslachten van landschapschilders studeerden. Geen catalogus van de laatste dertig, veertig jaren kan men doorbladeren, of men vindt er die fameuse sloot vereeuwigd in menigvuldige variaties en in velerlei tonen en stemmingen. Schilderijen en teekeningen „Aan de Broeksloot", „Melkbocht aan de Broeksloot", „Morgen" of „Avond aan de Broeksloot", waren op die tentoonstellingen schering en inslag. Welnu, een bouwmaatschappij zal aan al die heerlijkheden wreedaardig een einde maken. Ook de Broeksloot wordt onteigend en gedempt, en daarmede een niet onbelangrijk stuk van het intieme kunstenaarsleven der Haagsche artisten. Een protest daartegen zou de beide kunstgezelschappen in Den Haag wel niet veel gebaat hebben, maar het heeft mij toch verwonderd dat zij tegen dat steeds voortwoekerend wandalisme bij het gemeentebestuur niet in verzet zijn gekomen. Mij dunkt, wanneer Pieter Stortenbeker nog had geleefd, zou deze Haagsche veeschilder, die dikwijls met succes tegen wandalen-daden protesteerde, zijn kunstbroeders tegen dat snoode plan ten strijde hebben opgewekt. Hij, van wien in ons museum voor moderne kunst een meesterwerk hangt, een verrukkelijke „Avond aan de Broeksloot", en die daar in het land een heelen zomer werkte aan de afbeelding van een bijna levensgrooten stier, in den trant van Potter's beroemd stuk, zou dat niet gedoogd hebben.

En zoo zullen de Haagsche landschapschilders in den letterlijken zin van het woord weldra tot de geschiedenis behooren. Een Haagsch landschap bestaat niet meer, en wat er nog van overbleef, is geen natuur meer de moeite waard om aan te kijken. Daarvoor zullen de Haagsche schilders naar buiten moeten gaan, dat zij dan ook meer en meer doen. Intusschen, dat zij ook daar niet altijd buiten het bereik zijn van de nuttigheidsmenschen, bewees mij een bezoek dat ik dezer dagen bracht aan een verrukkelijk plekje van ons vaderland. Ik bezocht den landschapschilder Arnold Koning, die zich sedert eenige jaren metterwoon gevestigd heeft in het hartje van de Geldersche vallei, in het met natuurschoon vorstelijk bedeeld Ede. Het was een fraaie lentedag, een grijze, licht uitstralende hemel, die een weelde

HEIDE MET SCHAPEN SCHILDERIJ
Eigendom van de firma Boussod Valadon & Co., Den Haag

van tonen wierp over de hei, nog vochtig en veerkrachtig van de veelvuldige Mei-regens. Zoo ver het oog reikte glinsterende mosplantjes, sierende als met een purperen kleed het wijde heideveld met de zacht-roode en bruine tinten van hun ontluikende vruchtjes. Aan den gezichteinder werden die kleuren door den nevel in nog fijnere schakeeringen omgezet, en links en rechts deed het jonge, teere groen van het Edesche bosch een wonderschoon effect tegen die donkerder kleurnuances. Heel ver weg de zoom van de blauwende hoogten der het dal begrenzende heuvelenrij.

Volop genietende van dit schoone panorama over de vallei tusschen Bennekom en Zeist—Driebergen, vertelde Arnold Koning mij de toedracht van den verkoop der communale heidegronden tusschen den Langeberg en de Doesburgsche buurt, die juist kort te voren zijn beslag had gekregen. Ieder Ede'naar, die ten minste drie jaar in de plaats woonachtig was en eigenaar van eenig onroerend goed, had als medegerechtigde een evenredig deel van de opbrengst gekregen en menige arme stakkerd had zich door dit extraatje in staat gezien zijn eigendommetje wat te verbeteren en zich wat meer welvaart te veroorloven. Maar het hinkende paard komt ook hier achteraan. Dat mooie heideveld is door die transactie in het individueel bezit gekomen van den Staat, niet om daar het natuurschoon en het mooie, echt Ruijsdael'sche panorama ten eeuwigen dage te behouden, maar ook weer gedrongen door het nuttigheidsbesef om er... cavalleriemanoeuvres te houden. Ziedaar het hinkende paard, dat de Ede'naars hebben binnengehaald.

En dan te denken — riep Arnold Koning op een toon, die voor zijn artistiek gemoed pleitte — dat ginds een kazerne zal worden gebouwd, dat daar aan die zijde het terrein reeds met prikkeldaad is afgerasterd, dat die fraaie berken-allee daar zal worden weggekapt, dat het golvende landschap zal worden genivelleerd en van een bloeiende in een woeste heide zal verkeeren!

Die verzuchting voelde ik op dat oogenblik intens meê. In een bebouwde kom is men nu eenmaal gewend aan leelijke bouwgewrochten, het uitzicht is daar toch reeds belemmerd, maar daar buiten in onze mooie heî- en duinstreken kan zoo'n kazernebouw ontzaggelijk veel bederven.

Toen wij van onze wandeling in de woning van Arnold Koning waren teruggekeerd en in zijn atelier vertoefden, was het mij alsof ik nog altijd buiten was en de tonenweelde mij met gelijke intensiteit bleef omringen. Ik genoot daar in de beschouwing van een verzameling studies, waarin Koning zijn indrukken had neêrgelegd, hetzij direct op de plek zelve, hetzij wanneer hij zich onmiddellijk in zijn atelier aan den arbeid had gezet, om een krabbel uit zijn schetsboek in tonen om te zetten. Hier leerde ik zijn werk kennen zooals ik het nog nooit op een tentoonstelling had gezien. Hier vond ik een van onze hartstochtelijke coloristen, die vóór alles getroffen wordt door het effect van schitterende luchten op 's aardrijks nietigheden, die door dien glans plotseling belangrijk worden en stralend van schoonheid. Koning heeft dan ook blijkbaar niet behoord tot de sentimenteele dweepers van de grijze school, die hij nog even heeft kunnen bijwonen. Wel zag ik van hem in dat grijze gamma een groot landschap bij Gouda, met een plas op den voorgrond, maar uit die groote lap sprak nog maar weinig persoonlijkheid. Hij zal voor dat doek nog eens moeten gaan zitten. Zoo veel te meer komt het karakter van den artist naar voren in een ander groot landschap, een melkbocht te Rijswijk bij Den Haag, een magistraal doek waarin de colorist Koning zich volkomen heeft uitgesproken. Het onderwerp doet hier minder ter zake. Een melkbocht en wat daar bij behoort: een aantal koeien in de schaduw van bladrijk geboomte, de boer met of zonder boerin, een plas op den voorgrond, waarin menschen en beesten zich spiegelen — men heeft het honderde malen gezien, hetzij in de natuur, hetzij min of meer belangrijk uitgebeeld op onze tentoonstellingen, want zoo'n tafereel is een geliefkoosd onderwerp van onze veeschilders. Maar hopeloos vervelend zijn die melkbochten, wanneer men er niets anders in ziet dan het onderwerp en hoogstens denkt aan de ode van den dichter Poot op den Hollandschen boer, die zijn „zalig lot, hoe kleen, voor geen koningskroon zou geven." In het werk van Koning is de melkbocht

OP DE HEIDE — SCHILDERIJ

KERK TE WESTERBORK (DRENTHE) KRIJTTEEKENING

af een drang in zich gevoeld om zich aan de schilderkunst te wijden. Als oudere broeder moest hij daarin voorgaan, ik mag wel zeggen de spits afbijten, want aanvankelijk werd hij in zijn keus niet aangemoedigd door de neigingen der familie, die de beide broeders liever een andere loopbaan had zien kiezen.

Edoch, het vuur dat er eenmaal in zat, vermocht men niet uit te blusschen, en het zou ook te veel tegen de natuur zijn geweest, vermits de grootvader van Arnold en Edzard als dilettant zeer ijverig de kunst had beoefend. Het zat den jongens dus eigenlijk in het bloed en het bleek ook hier: chassez le naturel, il revient au galop.

Evenwel dit ging hier zoo haastig niet. Voor de beide broeders was het zelfs een voorrecht, dat zij niet reeds dadelijk in hun jongenstijd aan het teekenen gezet werden. Als knapen vertoefden zij veel in het romantische Westerwolde, dat straks, ook wêer door de nuttigheidsmenschen met hun kanalisatieplannen, veel van zijn natuurschoon zal moeten inboeten. Daar had hun oom zijn buitenplaats op het oudheerlijk huis „te Wedde," berucht

het motief van een uitstorting van warme kleurenweelde, intense lichtschittering en toonrijke atmosfeer. Uit de diep blauwe lucht fonkelt het licht over de runderen en doet weerglanzen schitteren in het klare water. Voor dat schilderij is men op het land, geniet men van den vollen zomer, komt men onder den weldadigen indruk van het koele lommer. Wat ik ook in andere werken van den jongen meester opmerkte, trof mij in dit schilderij, namelijk dat Koning de dingen zoo gevoelig juist op hun plaats zet, en de onderlinge verhouding in de waarde der tonen zoo goed weet te treffen. In tal van gezichten van de Geldersche vallei, die hij dagelijks bestudeert, verlevendigde hij het tafereel door een juist geplaatst boertje, een arbeider bij zijn zandkar, een paard of een koe, waarmeê hij geestig en raak het landschap stoffeert.

Van zijn studietochten door ons land zag ik in zijn atelier fijngevoelde impressies van de Drentsche heidevelden, geestig vertolkte schilderachtige plekken in Gelderland, o. a in de omstreken van Scherpenzeel, en uit al die studies en schetsen spreekt een echt schilderstemperament.

* * *

Evenals zijn broeder Edzard, heeft ook Arnold van jongs

BIJ ODOORN IN DRENTHE OLIEVERF

Met toestemming van den heer A. Preyer, Amsterdam

in de historie van Groningerland door de middeleeuwsche eigenaars Egge en Hajo Addinga, die als opvolgers hadden de niet minder ridderlijke heeren Schenk van Toutenburg. In die oude burcht, waar zij op zekeren dag de voor knapen prachtige ontdekking deden van een onderaardsche gang, had hun fantasie vrij spel, en het vermoeden ligt voor de hand dat bij Edzard in die romantische omgeving de neiging voor de sprokenwereld tot ontwikkeling kwam, die

HEIDEWEG BIJ WESTERWOLDE — SCHILDERIJ

hem later zoo wonderwel deed slagen in zijn verluchting van Van Eeden's *De kleine Johannis*.

Na het gymnasium in zijne geboorteplaats te hebben doorloopen, vertrok Arnold op zijn 20e jaar — hij was 2 April 1860 te Winschoten geboren — naar Amsterdam, waar hij aan de Rijks-Academie gedurende een vijftal jaren ijverig de lessen volgde van de professoren Allebé, Wijnveld, Altmann, Keizer en Alberdingk Thijm. Hij werd daar doorkneed in al de onderdeelen der kunst en was zelfs een eerste bolleboos in de anatomie, wat zijn aanvankelijke voorliefde verklaart voor het figuur en zijn tegenwoordig talent, om van die studie in zijn landschappen een uitnemend gebruik te maken. De academische studie is ook voor Arnold Koning, evenals voor zoovele andere beroemde tijdgenooten, een serieuse grondslag geweest voor zijn ontwikkeling als zelfstandig kunstenaar. De lust om ook in die richting zich te vormen, zat er bij hem zoo in, dat hij na terugkeer van een studiereis in Frankrijk in 1887, nog een paar winters aan de Haagsche Academie de naaktklasse volgde. Voor een landschapschilder inderdaad een zeldzame en voorbeeldige ijver.

Inmiddels was Arnold reeds het jaar na de voltooiing van zijn studie te Amsterdam, in 1886 tot pensionaire van het Koninklijk subsidiefonds voor jonge kunstenaars benoemd, waardoor hij in de gelegenheid werd

WESTERWOLDE (GRONINGEN) STUDIE IN OLIEVERF

gesteld naar Parijs te gaan. Daar gevoelde hij zich vooral aangetrokken tot typische straattooneeltjes, waarnaar hij een serie geestige schetsen ontwierp, afgewisseld door studies naar de schatten in de musea.

Naar Den Haag teruggekeerd, brachten eenige uitstapjes naar Overijsel, Gelderland en Drente hem voor goed onder de bekoring van het Hollandsche landschap. In die periode leerde hij ook het verrukkelijk plekje bij den Haag kennen, dat den naam van Broeksloot draagt en waar straks het wandalisme zal gepleegd worden, door mij in den aanvang van dit opstel aan de kaak gesteld. In de buurt daarvan, in Rijswijk, vestigde hij zich in 1893, na in het huwelijk te zijn getreden met mej. Heeley, die geheel in zijn streven opgaat en die hem in 1897 volgde naar Ede, dat sedert voor de familie Koning een eden is geworden.

Uit deze korte biografische aanteekeningen zou ik de conclusie willen trekken, dat Arnold Koning te vergelijken is met die gelukkige volken, die geen geschiedenis hebben. Maar ook en vooral voor artisten geldt het bekende: wat men ziet en wat men niet ziet. Wat men niet ziet, is het innerlijk gemoedsleven, de steeds strijdende, zoekende en strevende artistieke persoonlijkheid. Daar is wel een geschiedenis, maar het is er een niet onder woorden te brengen. Toch zou het zoo goed zijn voor een beter inzicht en een billijker beoordeeling van kunstwerken, wanneer men hunne geschiedenis kon lezen, wist welk een strijd zij gekost hebben en besefte welk een brok zieleleven van den kunstenaar daarin opgesloten ligt. In de woonkamer van Koning stond ik voor een schilderij, dat mij op die vragen antwoord gaf. Het was een avond op de hei, een van die stille majestueuse avonden, die men alleen in Drente en op

de Veluwe kan genieten. Een kudde schapen links tegen den glooienden heuvel, hun silhouetten scherp afstekende tegen de donkere tinten van het heideveld. Tot ver aan den gezichteinder, die onderbroken wordt door de golvende lijn van de heuvels in 't verschiet, een rijke, wonderschoone kleur- en toonschakeering. Toch trof mij die bereikte en die heerlijk uitgesproten locale kleur in grond en lucht in dit werk niet het meest. Het was betrekkelijk bijzaak, vergeleken met den indruk dien ik kreeg van de stemming in dit schilderij. Bij het beschouwen van dit werk, van die lucht met haar klare diepte, kwam over mij een gevoel van behagelijke rust, van vredige kalmte. Hier had de artist gesproken, zijn gevoel uitgestort in het schilderij en het daar vastgelegd voor ieder, die er ontvankelijk voor wil zijn. Zoo 'n schilderij moet men eigenlijk niet in een vertrek hangen waar men dagelijks komt. Ik zou bang zijn, dat de indruk door het te veel zien allengs ging verflauwen. Zoo'n werk van machtige bekoring en diepe aandoening is niet geschikt voor alledaagsche beschouwing.

Heeft Koning meer van die werken gemaakt? Ik herinner mij van een tentoonstelling in den Haagschen Kunstkring een dergelijk werk, dat ik later ontmoette in de collectie van den heer Preijer te Amsterdam. Hier was de stemming vertolkt van een hei bij vollen dag. Ook een glooiend terrein, op het tweede plan een van die bouwvallige als met den grond saam gegroeide kerktorens, die met hun verweerde rossige kleur van rooden baksteen een zoo aardige noot in het landschap werpen; ook schapen, hier en daar verspreid, met hun herder; ook de plechtige stilte van alom, en overal doordringende;

VOORJAAR — OLIEVERFSTUDIE

AAN DE BROEKSLOOT
SCHILDERIJ

maar niet zoo geserreerd, de stemming niet zoo liggende in elken toets en tegelijk in het geheel. Hier meer het werk van iemand, die zich liet verlokken door de mooie tegenstellingen van kleur en toon in dit brok natuur. Als coloristische proeve staat het hoog en het kwam er op de tentoonstelling in Den Haag geheel uit, tot schade van zijn buren.

HAVEN IN DORDRECHT (WINTER) OLIEVERF
Met toestemming van den heer A. Preyer, Amsterdam

In het magazijn van den heer Preijer zag ik nog eenige andere Konings, die ook weêr zoo echt zijn schilderstemperament doen voelen. Het ligt er zoo vlak boven op in zijn werk, de hartstocht voor het schilderen *an und für sich*, zonder zich te bekommeren over de vraag, wat het wel in de oogen van anderen zal doen. Evenmin als de Drentsche hei in zijn huiskamer zal ik vergeten de houtkar, die mannen bezig zijn op te laden aan den zoom van het bosch. Hier geen lief gedoe of onberispelijke penseelstreek, neen de verven klitsklats over het doek gesmeerd. De verf is echter maar bijzaak, er is meer dan verf op het doek gebracht. De verf is alleen middel, het doel is een machtigen indruk geven van dat mooie brok landschap, en dat is met die veegen bereikt. Er zit ook in ditschilderij ziel en temperament.

BRUG BIJ WESTERWOLDE OLIEVERF

Een groot landschap, zeer ver van horizon en van ruimte, stond naast de houtladers, een geheel ander tafereel, een groot vlak weiland, aan den einder geïsoleerde boomgroepen, op den voorgrond koeien aan een plas. Ook hier komt over den beschouwer reeds bij den eersten aanblik de indruk van des schilder's persoonlijkheid, en tevens, zonder schade aan die persoonlijkheid te doen, een geslaagde poging om het tafereel technisch hooger

op te nemen. Het temperament verloochent zich hier geen oogenblik, maar wat elders ontbreekt, ziet men hier: de détails zijn meer verzorgd. En is hier een vrouwtje in het landschap geschilderd, de koehoedster, die dadelijk den knappen figuurschilder doet kennen, zeer raak van proportie en juist daar in het tafereel geplaatst waar zij het verlangde effect doet. Die zelfde leuke manier om met een enkel simpel figuurtje leven en houding aan een landschap te geven, trof mij in het wintergezicht van Koning op de Ook hier weêr dat zelfde karakter van zuivere natuurimpressie.

Een tegenhanger van dit juichende en jubelende wintergezicht, vond ik in een aschgrauwen winterdag, door Koning waargenomen op de Merwede vóór Dordt. Een van die droeve dagen, wanneer het licht den stervelingen met mondjesmaat wordt toegemeten, maar toch nu en dan een welwillende glimp van 't geen achter het gordijn van mist en grauwheid verborgen is, de voorwerpen in een wonderen tonenglans hult. Het dooiend

IN 'T EDESCHE BOSCH (HOUT OPLADEN) SCHILDERIJ

Met toestemming van den heer A. Preyer, Amsterdam

jongste tentoonstelling van *Arti's* werkende leden. Het was geen grijze, droefgeestige winter, maar een van die heldere, zonnige dagen, die de Geldersche dreven met een schoonheid van weêr een gansch bijzonder karakter tooien. De ijle lucht doorsprankeld van gulden zonneschittering, de verste voorwerpen door geen nevel aan het oog onttrokken, de grijsblauwe schaduwen van schuren en boomen, de fonkelende, maagdelijk witte sneeuw — dat alles genoot men voor Koning's schilderij niet minder dan in de werkelijkheid. ijs tusschen het schepengewriemel, de stad zelf in haar somber-klagend silhouet van winterslaap, deed mij aan een der puissante indrukken van den karaktervollen Jaap Maris denken. Als pendant van dit winterstuk en daarmede op één lijn te plaatsen, viel mij op een molen, met op den voorgrond modderig sneeuwwijs, waarin een achttal wilgen te verkleumen staan.

Nog even aangestipt een vroolijke noot, een uitvoerig geschilderd klein paneel, een Geldersch gehucht met boomen en hutten

en op de heide daartusschen een kudde schapen met den herder, weer juist zoo in het landschap geschilderd, dat het kereltje er karakter aan geeft.

* * *

Arnold Koning is op en top een schilder, een hartstochtelijk colorist. Ik kreeg daarvan den indruk op zijn atelier, waar ik tal van studies van hem zag, die daarvan de onmiskenbare blijken dragen. Daaronder heb ik nog niet genoemd een zonnig wintergezicht, dat hem wel tot bouwstof heeft kunnen dienen voor zijn groot sneeuwlandschap in *Arti*, maar nog intenser van kleur en toon. Ik zag daar ook een landschap bij maanlicht, dat hoegenaamd niets gemeen heeft met maanlichten van andere schilders, dat de sensatie van zoo'n stillen lichten avond weer op een geheel bijzondere manier vertolkte en waardoor het mij wederom duidelijk werd, dat de natuur zich niet laat copiëeren, maar de beste artist zich tevreden moet stellen met een à peu près. Het hoogste doel moet dan zijn om, zooals Eugène Fromentin het zoo goed uitdrukte, de natuur te zien au travers d'un tempérament. En dat doet Koning.

In de techniek van zijn kunst zal hij nog vele vorderingen kunnen maken en nog menige zwakheid moeten trachten te overwinnen. In dat opzicht moet hij zich nog dagelijks inspannen en naar hooger streven. Maar Arnold Koning zal dit bereiken, daar de fundamenten door hem stevig gelegd zijn.

Den Haag, Juni 1902.

KAREL EN ELEGAST. † † † † † DRAMATISCHE IDYLLE IN VIER TAFEREELEN. DOOR FIORE DELLA NEVE. † † † †

PERSONEN:

KAREL DE GROOTE, keizer-koning.
EMMA, CHLOTILDE, THEODRADE, } zijne dochters.
HERTOG EGGHERIC VAN EGGHERMONDE.
ERMINTRUDE, Eggheric's vrouw, Karel's zuster.
ELEGAST, oproerig hertog.
BASINEL, zijn broeder.
EGINHARD, schrijver, Emma's echtgenoot.
TURPIJN, aartsbisschop.
HERTOG NAMELS VAN BEIEREN.
Stem van SINT-DIONYSIUS.
Stem van SINT-MAARTEN.
Paladijnen, gezanten van Byzantium, gezellen van Elegast, ridders, pages, edelvrouwen, dienaren.

EERSTE TAFEREEL.

Eene zaal in het paleis van keizer Karel den Groote, te Ingelheim. Op den voorgrond is het huisvertrek van den keizer, dan volgt een galerij, van de eene zijde van het tooneel naar de andere, naar de feestzaal voerend; achter de galerij, ten deele door een voorhangsel verborgen, is het slaapvertrek des keizers, in koepelvorm; daarin een of twee hooge ramen, met gekleurd glas, Sint-Maarten en Sint-Dionysius voorstellend.

De keizer zit op een eenigszins verhoogden zetel, onder een baldakijn, luisterend.

Eginhard staat voor hem; een boek, waaruit hij heeft voorgelezen, ligt op een hoogen lessenaar, met schrijfstift en inkt. (Costuum: lange gekleurde tabbaard).

Om den zetel des keizers zijn aartsbisschop Turpijn (op een lageren zetel), hertog Namels van Beieren en eenige andere paladijnen geschaard; voorts edelknapen, monniken en soldaten.

Aan de andere zijde van het tooneel, op den voorgrond, vormen de drie dochters, Chlotilde, Emma en Theodrade, eene groep, ieder aan haar spinnewiel gezeten. Emma's kapsel is anders dan dat van hare ongetrouwde zusters. Alle drie hebben diademen.

Avondschemering.

KAREL.

Genoeg!... en dank!... 't Verhaal van vorsten-[daden,
Verplicht zelfs hem, wiens zwaard die daden [wrocht.
Dank, Eginhard!...

(*Peinzend*).

Zoo vult zich dag aan dag
Het groote boek, het boek van 's Keizers leven,
Met zijn verdienste en schuld... en of ik hier
Al schrappen liet en loochnen en versieren,
't Waar'ijdel,... Hoog daarboven griffelt zich
Met eeuwig onuitwischbaar schrift het boek,
Het heilig boek, dat op den dag des oordeels
Mijn engel opslaat voor het oog van God!...

(*Hij peinst. Daarna tot Eginhard*).

Ik hoorde niet, hoe hertog Elegast,
Den Keizer in gehoorzaamheid te kort deed
En opstond, en gestraft werd,... Waarom 't niet
Vermeld?...

EGINHARD.

Mijn Keizer....

KAREL.

O, ik weet: niet elk
Van hen die mij omgaven achtte 't billijk,
Ik hoorde mompelen van haastig onrecht:
Men noemde mij doldriftig en tyran.
Mijn trotsche paladijnen murmureerden,
Maar fluist'rend, om mijn drift... Gij Eginhard
Spraakt door de leemte in uw kroniek uw oordeel;
Gij hebt verzwegen wat gij afkeurt!

EGINHARD (*het hoofd buigend*).

Vorst!...
't Vergrijp van Elegast was overijver,...
Of 't ontrouw was, is nimmer klaar geworden....

KAREL.

Om 't even, meld het! En vergrijp, èn straf!
Aan 't nageslacht het oordeel, en aan God!...

(*Eginhard schrijft*).

Maar meld nu ook, dat hertog Elegast,
Op zijne burcht het recht des Keizers tartend,
Misdadige gezellen om zich scharend,
Van roof ging leven, graaf en bisschop plund'rend,
En dat geweld noch list hem grijpen kon....
Den Keizer is het droefheid... meld het, schrijver,...
Ook 's Keizers zorg en leed bevatte uw boek....

(*Eginhard schrijft; Karel peinst*).

Wie naadren?

(*Signaal van trompetten*).

TURPIJN (*tot wien een page gesproken heeft*).

Heer, 't Is hertog Eggheric
Met zijne gemalin, vrouw Ermintrude.

(*Eggheric en Ermintrude treden binnen, met gevolg*).

KAREL.

Wees welkom, zuster, en ook Eggheric!

(*Eggheric, trotsch en ontevreden; Ermintrude zachter. Als zij den Keizer begroet heeft, staan de drie dochters op, gaan haar de hand kussen en weder zitten spinnen*).

EGGHERIC (*tot Karel*).

Wij komen, naar gewoonte, op 't opontbod....
Gehoorzaam als vazallen, schoon uw broeder....

KAREL.

'k Heb u ontboden, om een afgezant
Te ontvangen, dien mij uit Byzantium zond
De Keizerin.... Ginds wacht hij in de voorzaal,
Tot ik hem toelaat.... Gij, neemt uwe plaatsen
Aan tafel....

Als wij ginds gezeten zijn,
Eerwaarde bisschop, volg met de gezanten!

(*Eggheric en Ermintrude, door pages en knechten vooraf-gegaan, verlaten de zaal; tal van ridders en edelvrouwen komen Karel hun opwachting maken en volgen dan Eggheric: Eginhard komt zijne vrouw Emma halen; Karel gaat eindelijk; twee edellieden komen naar Chlotilde en Theodrade*).

THEODRADE.

Kom, zuster, mee ter feestzaal!

CHLOTILDE.

Ik blijf spinnen.

(*De edelman buigt en vertrekt. Turpijn gaat met twee geestelijken, twee edelknapen en twee wachten de andere zijde uit. Chlotilde blijft alleen*).

CHLOTHILDE (*zingt bij het spinnewiel*).

Keizersdochter en maagdelijn
Spinnen, spinnen het draadje fijn;
Tot Keizersdochter of poorterskind
Fluistert het rad wat zij zelf verzint.

Spinnen, spinnen het draadje fijn;
Snorren, snorren, het raadje klein,...
Tot keizersdochter en poorterskind
Fluistert een naam in den avondwind.

Snorren, snorren het raadje klein,
Spoedig zal het weer avond zijn;
Gaarne spon ik den ganschen dag
Als ik ten avond mijn liefste zag.

(*Turpijn passeert weder, met de Byzantijnsche gezanten, die hij dwars over het tooneel door de galerij naar de feestzaal leidt. Zoolang de Byzantijnen passeeren, blijft Chlotilde op het werk staren. Basinel, als Byzantijn gekleed, komt even na de anderen binnen, kijkt rond en gaat naar Chlotilde*).

CLOTHILDE (*ziet op, verwonderd en verrukt*).

Gij! Basinel!

BASINEL (*vroolijk*).

Ik zelf! Mijn liefste lief!...

CHLOTILDE.

Hoe komt ge hier! En in dit kleed?...

BASINEL.

Mijn broeder,
De hertog Elegast, verschafte 't mij....
Hij is zoo sluw.... Ik kwam na de gezanten,
Men hield mij voor een Byzantijn;
Hier ben ik!

CHLOTILDE.

Gij onvoorzichtige!
Ik beef voor u,... Uw leven staat op 't spel.

BASINEL.

Om 't even! Wat is 't leven zonder U!

CHLOTILDE.

Gij, 's roovers broeder! Als men u hier zag,...

BASINEL.

Men hing mij aan den hoogsten boom?... [Om 't even!
Het ergst' is, nimmer u te zien, Chlotilde!
Voor mijn verloren, hopelooze liefde,
Die liefde zonder toekomst, is het heden
De gansche schat.... Laat ik dien gansch [genieten....
Spin voort; 't is of mijn wezen, voortgedragen
Op 't snorrend liedje van uw spinnewiel,
Zoo langer bij u blijft....

Spin voort, mijn lief, en als ik ben verdwenen,
Lang zingt, al tripplend, nog uw voet
Het gonzend liedje na, dat licht u weenen
En blozen doet....
Als wierookgeur en vroomheid van gebeden
Nog hangen blijft, lang na de morgenmis,...
Van zwanen, door het vijverblauw gegleden,
De rimpling lang nog wiegt in 't oeverlisch,...
Zoo gonst nog lang, in 't wentlend wiel gevangen,
De trilling na van 't peinzend liefdewoord,
En purpert morgen nog met dieper blos uw wangen,—
Mijn lief, spin voort!...

CHLOTILDE (*als hij terzijde over haar stoel buigt, houdt op met spinnen en leunt het hoofd tegen zijn borst*).

Ik spin niet meer!... 't Geluk is hier, is nu!...
Heeft liefde dan geen toekomst, dan is rusten
En luistren naar wat liefde fluistren mag,
Nog beter dan in 't spinnewiel bewaren.
Wat zij gefluisterd heeft!... Mijn Basinel!

BASINEL.

Chlotilde! (*hij kust haar*).

CHLOTILDE.

O, waarom ben ik Karel's dochter....

BASINEL.

't Is stil rondom,... het duister valt; ik zie niets
Van keizerlijk sieraad,... ik zie Chlotilde
In scheemring in mijn arm,... haar heb ik lief....

CHLOTILDE.

Men komt!...

BASINEL.

Wat nood? Hier sterven aan uw voeten
Is 't eenig, wat mij waard schijnt, voor te leven....

CHLOTILDE.

Om Godswil!... om uzelf,... om mij!

BASINEL.

Om u!...

CHLOTILDE.

Ik smeek u, ga!

BASINEL.

Zult gij mij volgen?

CHLOTILDE (*aarzelend*).

Ik?
Ik, Karel's dochter?...

BASINEL.

Nu, dan blijf ik!

CHLOTILDE.

Ga!
Men komt!...

BASINEL.

Men kome!...

CHLOTILDE.

't Zijn mijn zusters. Ga!
Ik smeek het u!... Verberg u!...

BASINEL.

't Zij dan zoo....

(*Basinel verbergt zich achter een gordijn; Emma en Theodrade komen uit de feestzaal recht op Chlotilde toegetreden, en groeten haar met eenigszins spottenden eerbied*).

EMMA.

Gegroet, hooge vorstinne!

CHLOTILDE.

Ik, vorstinne?

THEODRADE.

Gegroet, mijn keizerinne?

CHLOTILDE.

Ik, keizerinne?

EMMA.

't Gezantschap van Byzantium gold u!
Men vraagt uw hand! Wat ongehoorde eer!
Geen pracht, geen grootheid, kent men hier in ['t Westen,
Als daar! Kom mee, men vroeg, waarom uw zetel
Dus ledig bleef.... Kom mee, laat ons u tooien,
Dat de gezant zijn meesteres aanschouwe.

CHLOTILDE.

Ik zal niet gaan, ik spin....

THEODRADE.

Wat dwaasheid, zuster....

CHLOTILDE.

Ik zal geen keizerin zijn....

EMMA.

Hoor nog verder!
Men biedt daarginds den keizers godd'lijke eer....

CHLOTILDE.

Hoor, Emma,... Toen de jong'ling Eginhard
U sprak van liefde, dacht ge toen aan kronen,
Aan scepters, aan Byzantium, aan grootheid?...
Gij dacht aan liefde.... En gij, mijn Theodrade,
Als eenmaal voor uw hart de ure slaat,
Dat u in alles, in den klank der snaren,
In 't ruischen van de blaadren in den nacht,
Eén naam weerklinkt, die 't harte kloppen doet,
Hoe schijnt Byzantium dan ver,... en vreemd
De gansche wereld die dien naam niet noemt!...
Vraagt mijn geheim mij niet... maar laat mij [blijven....

EMMA.

Arm kind, wat moeite heeft het ons gekost,
Aan Eginhard en mij.... Toch is 't gelukt,
En 't zal ook u gelukken!... Liefde wint!

THEODRADE.

Maar wien dan heeft zij lief?

EMMA.

Stil! niet gevraagd!...

CHLOTILDE.

Ik ga naar mijn vertrek....

Alf. v. van Neste
1901

EMMA.

Wij naar de feestzaal!...

(*De zusters vertrekken naar de feestzaal; Chlotilde gaat eenige schreden den weg naar hare kamer op; dan keert zij terug. Intusschen is Basinel verschenen*).

BASINEL.

Gij hebt mij lief, en zie... de tijden dringen!
O, laat ons vluchten,... volg mij... 't Is geen troon,
Dien ik u bied,... des ballings toevluchtsoord,
De grijze burcht, hoog op den steilen top....
Maar liefde zal, als in der houtduif nest,
U koest'ren.... Morgen zijt gij niet meer vrij!

CHLOTILDE.

Ik zal mijn vader smeeken....

BASINEL.

En hem zeggen:
Hij, dien ik liefheb, noemt zich Basinel,
Een jonger broeder van dien Elegast,
Onbillijk van zijn land en goed beroofd
Door U, den Keizer!... Van dien Elegast,
Wiens vonnis U als brandmerk schroeien moest,
Als Keizer Karel, dien men noemt den Groote,
't Geweten kende....

CHLOTILDE.

Zwijg! Hij is mijn vader!...
Hij is de groote Keizer van het Westen,
En wat zijn wijsheid doet, is welgedaan!

BASINEL.

Welnu, zijn wijsheid zal u henen zenden
Naar 't heidensch Oosten, waar ge kwijnen zult,
Van vreemde aangezichten aangestaard,
En sterven, ver van mij,... mij die u liefheb....

CHLOTILDE.

O Basinel!...

BASINEL.

Chlotilde! de uren dringen,...
Nog hebt ge niets beloofd den Byzantijn,
Nog is u niets bevolen, nog is 't dus
Geen zonde, dezen nacht met mij te vluchten....

CHLOTILDE.

Mijn God, men zal u dooden, vlucht!...

BASINEL.

Ik vlucht niet....

CHLOTILDE.

Men komt. Als ge me liefhebt, ga!...

BASINEL.

Chlotilde,
Ik heb u lief,... ik blijf... Als dit het laatst is,
Waarom dan heengaan?...

CHLOTILDE.

Basinel... ik volg u...
Ik kom bij de kapel... Voor middernacht....
Maar ga,... men komt! Om Godswil, ga....

BASINEL.

Vaarwel!

(*Basinel vertrekt langs de galerij, Chlotilde door eene deur, rechts op den voorgrond. Uit de feestzaal komt (links) keizer Karel met zijn hofstoet. Flambouwen. Alvorens naar zijn zetel te gaan, geeft de Keizer aan de Byzantijnen hun afscheid*):

God en de heil'gen hoeden uwen slaap!
Op morgen, na den noen, geef ik u antwoord!

(*De Byzantijnen vertrekken, door Turpijn begeleid; ook Eggheric en Ermintrude en de andere gasten. Er blijven slechts enkele flambouwen, zoodat het tooneel vrij donker is.*

De zusters komen en buigen het hoofd even onder Karel's hand, die haar den zegen geeft).

KAREL.

Zend mij Chlotilde, morgen, na de vroegmis,
Dat ik mijn wil haar melde.

(*De zusters vertrekken*). (*Karel tot Eginhard.*)

Eginhard,
Gij, blijf nog hier, en meld in de kroniek,
Hoe mij de wijze Irene, keizerin
Van 't Oostersch rijk, de hand van mijne dochter,
Voor haren zoon, den jongen keizer, vroeg...
En Elegast,... gij hebt het wel vermeld,
Schoon 't mij een doorn in 't oog is?... hoe hij rooft
En plundert,... en 't mij immer niet gelukte
Hem te bereiken... en hoe and'ren 't mij.
Verwijten, dat mijn onrechtvaardig vonnis
Hem bracht tot muiterij?... (*Eginhard schrijft*).

(*Karel peinst*).

Vertrek...!

(*tot de pages en bedienden*).

Vertrekt!

(*Karel alleen; een der dienaars heeft, alvorens te vertrekken, de gordijn weggeschoven, waardoor in het achtervertrek Karel's rustbank te zien komt. Eene kleine lamp alleen, heel duister, verlicht het vertrek. Zacht kerkgezang klinkt*).

Geef, Vader, mij den slaap, en heil'gen, gij,
Wendt van mijn sponde booze droomen af!
Sint-Dionysius, mijn patroon, Sint-Maarten
Patroon van Frankrijk, strijdbre held en bisschop,
Weest gij mij voorspraak.... Was mijn woord te ras
Toen 'k Elegast van land en eer beroofde,
't Zij mij vergeven om der zorgen wil,
Die hij mij gaf... Weest, heilgen, mijne voorspraak!

(*Hij gaat naar de rustbank en strekt zich uit*).

(*Na korten tijd worden de glasramen verlicht en men ziet de beeltenissen der twee heiligen*).

EEN STEM.

Sta op, o koning! Op! sta op!

KAREL (*ontwakend*).

Wie roept mij?

EEN STEM.

Sta op! o, koning! Op! Sta op!

KAREL.

Wie roept mij?

EEN STEM.

Sta op! o koning en maak fluks u op!
't Is 's Heeren wil, dat gij in dezen nacht
Uw slot verlaat en uittrekt om te rooven!

KAREL.

Voorzeker is dit schijn, en spot... een alve
Die mij komt kwellen....

EEN STEM.

'tIs Gods eigen wil,
Dat gij u opmaakt, uwe wapens neemt
En uitgaat om te plund'ren....

KAREL.

Plund'ren, ik?...
Zie, ik heb schatten... gansch dit rijk is mijn,
En land bij land, van Keulen tot aan Rome,
Van 't Donaustrand tot aan de wilde zee!
Met alles wat het heeft.... Wat zou ik rooven?

EEN STEM.

O, koning, maak u op, het is Gods wil!

KAREL.

Ik rooven? Waar ik roovers vinden kan,
Is hunne straf gewis.... Vraag, Heer, iets anders,
Uw dienaar doet met vreugd, wat gij beveelt!

EEN STEM.

Doe, keizer Karel, dit!... wie zijne taak
Wil kiezen, is des Heeren dienaar niet!
Op morgen vroeg zal u de dood verrassen,
En zonder aflaat, zonder laatste zalving,
Volvoert gij niet des Heeren woord....

KAREL.

Ik zwijg
En ik gehoorzaam Gode....

(*Hij gaat in de voorzaal en komt terug met een maliënkap, die zijn gezicht vrijlaat, maar den baard verbergt, met een schild en speer, alles donker*).

Gansch de wacht,
Ligt vast in slaap....
Uw wegen, Heer, zijn duister,
Laat mij Uw hand en vaste zorg geleiden.

TWEEDE TAFEREEL.

(*Een bosch; eiken, beuken, hooge struiken. Een bank of rustplaats, door uitstekende boomwortels gevormd.*) *De nacht is stormachtig, nu en dan maanlicht, maar niet voortdurend. Geluiden van den nacht gemurmel en geruisch*).

KAREL (*opkomend langs een donker pad*).

Gij vraagt mij wonderlijke dingen, heilgen!
Als in den droom ga ik het duister pad;
Aan ied'ren kruisweg kies ik zonder weifen,
Als leidde mij een hand; de takken buigen
En oop'nen lange gangen door het woud;
De nachtwind jaagt de wolken langs de maan,
Als wilde paarden, vegend met hun manen
Het luchtruim, en mij wijst de glans de plekken
Waar regenvloeden diepe voren lieten.
„'t Is 's Heeren wil, dat gij in dezen nacht
Uw slot verlaat en uittrekt om te rooven!"
Helpt hen die stelen gaan, de Hemel zoo,
Hun wegen oop'nend in het dichte bosch?
Is hun de nacht zoo trouwe bondgenoot?
Als Elegast gaat rooven, helpen hem
De heilgen dan en alven?... Een gerucht....
De Keizer zou zich niet verbergen nu,
Maar wel de roover....

(*Het maanlicht schijnt over het pad. Basinel en Chlotilde komen aan, zij op zijn arm geleund. Karel wijkt in de struiken*).

CHLOTILDE.

Ik kan niet meer....

BASINEL.

Ik zal u nog wat dragen!

CHLOTILDE.

Ge droegt me reeds zoo lang.... En ik ben angstig....
'tIs geen vermoeienis, het is berouw....

BASINEL.

Hebt gij mij niet meer lief?...

CHLOTILDE.

Ik heb u lief,
Maar anders nu dan thuis.... Is 't spoedig morgen?

BASINEL.

In lang nog niet; de nacht duurt uren nog.
Wilt ge wat rusten hier?

CHLOTILDE.

Op 't gras?

BASINEL.

Ik spreid mijn mantel
Hier op het mos.

CHLOTILDE.

'tIs koud... ik huiver.

BASINEL.

Liefste....
Ik spreid mijn wapenrok uit om uw schouders....
Rust in mijn arm,... mijn hart verwarmt u wel.
Voel hoe het klopt!...

CHLOTILDE.

Heel lang is nog de weg,
Naar 't burchtslot van uw broeder?

BASINEL.

Lang en steil,
Maar 'k draag u wel omhoog!

CHLOTILDE.

Stil! Hoort ge niets?

BASINEL.

Wees niet beangst.

CHLOTILDE.

De geesten van den nacht
Gaan fluist'rend om.... Zij vragen wie dat is.
Die 's vaders huis ontvlood.... Zij zien mij aan,
En spotten.... Basinel!

BASINEL.

Vertrouw mij, liefste!
De geesten van den nacht zijn onze vrienden,
Zij murm'len geheimzinnig in uw oor
Dat Basinel u liefheeft, is 't niet zoo?
En mij vertellen zij met fluisterwoorden
Een profetie van voorbestemd geluk, . . .
Chlotilde!

CHLOTILDE.

Men vertelt dat Elegast
Uw broeder, toovermiddelen kent, en raadpleegt
Met geesten van den nacht, — en lezen kan
In sterren en planeten . . . en beveelt
Aan alven. . . .

BASINEL.

Dwaasheid, al zijn tooverij
Is, niet voor tooverij te vreezen! Hij
Is sterk, rechtvaardig en van eed'len zin! . . .
Zij hebben allen eerbied voor hem. allen!
Gij ook zult hem eerbiedigen. . . .

CHLOTILDE.

Ook ik?
Ik, Karel's dochter!

BASINEL.

Toch! — Hij is het hoofd!
Zijn wil geldt op de burcht, — geen ander. . . . Maar
De nacht gaat verder, andre sterren rijzen,
De weg is lang, . . zal ik u dragen nu?

CHLOTILDE.

Ik volg u. . . . Hoor ik ginder niet gerucht? . . .

BASINEL.

Het is zoo. . . . Stemmen naad'ren. . . . Langs dit pad
Bereikt men ons. . . . Volg mij in 't kreupelhout. . . .
Te laat! wij zijn gezien. . . . Wijk achter mij. . . .

(*De maan is intusschen van achter de wolken gekomen. Elegast verschijnt met eenige mannen, allen in wapenrusting. Hij treedt op Basinel toe, die in de schaduw van het kreupelhout is teruggeweken*).

ELEGAST.

Een goede buit!

(*Hij haalt Basinel in het maanlicht*).

Hoe? Basinel, mijn broeder? . . .
En deze? . . .

BASINEL.

Broeder, . . . breng uw hulde haar,
Het is Chlotilde, keizer Karel's dochter. . . .
Die mij ter liefde het paleis verliet,
En vluchtte. . . . Uwe zuster zal zij zijn.
Ik vraag voor haar als voor uws broeders vrouwe
Huisvesting op de burcht. . . .

ELEGAST.

Gegroet, vorstinne. . . .

(*Hij buigt de knie*).

Vergun dat Elegast zijn hulde u biede. . . .

(*Opstaande*).

Maar niet naar mijne burcht zal Basinel
U leiden. . . . Broeder, 't waar verkeerd gedaan,
Wanneer ik 't u vergunde. . . . Zou 't niet schijnen
Of Elegast een gijzelaar verlangde
Om zijnen vorst te dwingen? Niet bij nacht,
Niet door verstolen schaking wensch ik u
Tot zuster. . . . Op den held'ren, klaren dag
Moogt gij verschijnen, dan heet ik u welkom. . . .

BASINEL.

Maar. . . . Elegast! . . .

ELEGAST.

't Is hartstocht die verblindt,
Mijn broeder; maar schoon Karel mij ontzette
Van land en goed, hij nam mijne eer nog niet!
Noch de uwe; later zult gij hiervoor danken.
Gij mannen, zult mijn broeder en de jonkvrouw
Eerbiedig tot des Keizers slot verzellen,
En haar verdeed'gen, zij het met uw leven.

BASINEL.

Ik duld het niet! . . .

(*Wil zijn zwaard trekken*).

CHLOTILDE.

Uw broeder heeft gelijk! . . .

(*Zij houdt hem tegen*).

Om mijnentwille, doe wat hij u vraagt. . . .
Mijn Basinel. . . . Ik dank u, Elegast
De stem, die in mijzelve onduidlijk sprak,
Zij klinkt mij helder thans uit uwen mond!
Ik zweer u, Basinel, dat. als deez' nacht,
Ik d' uwe zou geweest zijn voor altoos,
Ik d' uwe worden zal voor ieders oog,
En niets mij dezen eed zal doen verbreken.

(*Tot Elegast*).

Ten handkus reik ik gaarne u de rechte,
Heer hertog!

ELEGAST.

God behoede u, vorstin!

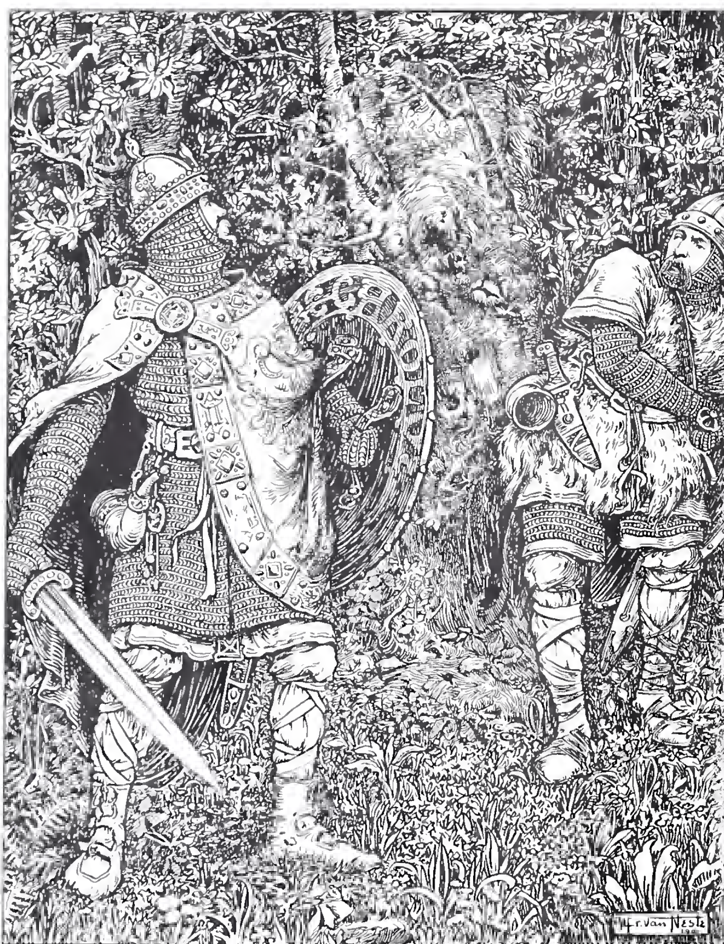
(*Basinel, Chlotilde en de mannen vertrekken*).
Na eenigen tijd treedt keizer Karel uit het kreupelhout; het is weer donker; zijn lange baard is geheel verborgen door den maliënkap, die van zijn helm hangt).

ELEGAST.

Wie nadert? Een als ik, op buit belust?

KAREL (*peinzend*).

„'t Is Heeren wil, dat gij in dezen nacht
Uw slot verlaat, en uittrekt om te rooven!"
O zonderling gebod . . . Wis wil de Heer
Mij leeren medelijden en vergeving
Voor hen die zwerven, zonder ander goed
Dan wat hun list den rijken heeft ontnomen. . . .
De gier, die in de bergkloof huist, heeft meer
Dan Elegast, wien ik om luttel kwaads
Zijn land ontnam. . . . Toch eert hij nog den Keizer,
En eerde 's Keizers dochter. . . . Wat hij rooft

Van bisschoppen en abten, deelt hij rond
Aan die in nood zijn, zegt men, maar den arme
Is hij een helper... als ik rooven moet,
Ik wilde Elegast's gezel wel zijn....
(*Hij wil verder gaan. Elegast treedt hem in den weg*).

ELEGAST.

Heer ridder.... Op den dag is 't bosch
Voor wie voorbijgaat, frank en vrij....
Maar in den nacht behoort het hun,
Die voor den nacht niet vreezen. Geef
Uw halsberg, en dien wapenrok,
Met goud en eedle steenen vol,...
Uw zwaard en ook de tasch, waarin
Uw reisgeld al te luide klinkt....

KAREL.

Gij spot.... Ik ben het niet gewoon,
Dat iemand mij bevelen geeft,
Ook niet als wat bevolen wordt,
Mij mocht behagen, nog te min
Wanneer men schand'lijks van mij eischt!
Wat gij verlangt — koopt men voor bloed!

ELEGAST.

Ik neem het, en uw bloed erbij!

(*Zij vechten eerst een tijd zonder resultaat, dan laten beiden het zwaard zinken*).

ELEGAST.

Sterk zijt gij, ridder, en in 't spel [ervaren,
Te meer ben ik belust, den wa- [penrok
Van zulk een dapper ridder zelf [te dragen.
(*Zij vechten weer. Karel brengt den roover zulk een slag toe, dat deze op eene knie buigt; maar Elegast richt zich op, en slaat Karel op den helm, zoodat het zwaard hem zelf uit de handen vliegt*).

KAREL.

Victorie!

ELEGAST.

Ja! O waar ik niet geboren!
Ik ben in uwe handen, ridder, [dood mij!

KAREL.

Toch niet! Zou ik een weerloos [ridder dooden?

ELEGAST.

Een roover!...

KAREL.

Zelf ging ik op rooven uit!
Maar zeg mij dit: wat, roover, is [uw naam?
Ik laat u gaan, als ik uw naam [vernam!

ELEGAST.

Mijn naam? Eens heette ik hertog Elegast
Thans Elegast de roover. Het geluk
Was mij niet gunstig. Zeide ik alles u
't Verhaal werd ook te lang. Genoeg,... ik heb
Mijn land en goed verloren,... om te leven
Moet ik wel nemen wat een ander heeft,
Want ik heb niets. Ook 't nest der jonge wolven,
Ziet hongrig uit of d' oude buit hun brengt....
Maar 't is gedaan.... Ik heb mijn zwaard verloren,
En zulk een vind ik niet zoo spoedig weer.
En gij? heer ridder, zeg mij hoe gij heet!
Uw kleed is niet van een die armoe lijdt,
Uw rusting niet van een die stelen moet!
Is dan uw vijand zoo geducht, dat gij
Des nachts moet reizen? Kondt gij die u haten
Niet trotsen.... Gij, zoo goed in 't wapenspel?

KAREL (*in zich zelf*).

„'t Is Heeren wil, dat gij in dezen nacht
Uw slot verlaat, en uittrekt om te rooven"....
(*Tot Elegast*).

Mijn naam? Gij wilt het? Noem mij Adelbrecht,
Ik roof als gij, wilt gij mijn helper zijn?

Ik weet een schat, zoo groot... hij was ons beiden
Voor 't leven wel genoeg... ik weet den weg,
Maar gansch alleen kan ik hem niet vervoeren,...
De nacht is gunstig... gaan wij saâm er heen?

ELEGAST.

Waar ligt de schat?

KAREL.

In keizer Karel's slot....
Er is zooveel, dat niemand zelfs zal merken.
Of men twee muildiervrachten gouds er nam.

ELEGAST.

Ik help u niet! Heeft mij de Keizer ook
Uit mijn gebied ontzet, hij blijft mijn heer;
Hem moet ik gansch mijn leven blijven eeren.

KAREL (*spottend en getroffen.*)

God loone 't u, daar hij het toch niet deed!
Maar weet ge een beet'ren roof dan voor ons beiden!

ELEGAST.

Ik weet er een: Het huis van Eggheric,
Die 's Keizers zuster huwde, is vol schatten,
En hem bestelen is geen kwaad, den schelm,
Die menigeen verried en schade bracht.
Den Keizer zelf zou hij voor geld verraden,
Of wel uit nijd en snoode ondankbaarheid.
Ik weet waar hij zijn kostbaarheden bergt,
Ik zal u leiden, stelen wij te zamen!
Verdwenen is nu de nieuwgier'ge maan
De nacht is gunstig; op! aan 't rooverswerk!

DERDE TAFEREEL.

(*Het plein van het slot van Eggheric van Eggermonde. Het plein is donker. Met een steenen trap komt men terzijde op een terras, waar eene groote verlichte zaal is. In de zaal zijn Eggheric, Ermintrude en een aantal ridders en edelvrouwen. Aan hetzelfde terras komt nog een vertrek uit, dat eerst donker is. Eggheric's slaapvertrek*).

EGGHERIC.

't Is dus wel afgesproken? Morgen vroeg
Nog vóór den noen. Wij komen, elk voor zich,
Aan 's keizers hof, gewapend, onder 't kleed,
Met dolk en halsberg....

(*De gasten zijn aan het afscheid nemen; door Eggheric's bedienden en hunne eigene met fakkels bijgelicht, verlaten zij langs de steenen trap het slot, en stijgen op den achtergrond, bij de slotpoort, op de gereed staande paarden.*

Eenige ridders komen, alvorens op te stijgen, met Eggheric ter zijde op het plein en blijven nog een oogenblik achter, terwijl in de feestzaal reeds de toortsen en bedienden langzamerhand verdwijnen en men bezig is er te sluiten. Een hofmeester voert daar het bevel en laat kostbare kannen en bekers in een zware kist wegsluiten, enz.

In het slaapvertrek, dat, naast de feestzaal, op hetzelfde terras uitkomt, met een open poort, zijn eenige kamervrouwen bezig alles in orde te brengen. Vrouwe Ermintrude komt er heen uit de feestzaal; zij nemen haar wat sieraden af en bergen die in een kistje. Dit alles, terwijl Eggheric zijn gasten uitgeleide doet aan de slotpoort.

De bedienden hebben de deuren der feestzaal gesloten en verdwijnen, een deel binnen het gebouw, anderen in de bijgebouwen aan de overzijde van het slotplein. De kamervrouwen verdwijnen door een deur op den achtergrond van het slaapvertrek, dat nu alleen door een fakkel of lantaarn verlicht is; zij kussen Ermintrude de hand ten afscheid.

Eggheric ziet nog rond op het slotplein, komt de trappen op en treedt op het terras om de slaapkamer binnen te gaan; maar op den drempel keert hij terug. Op het terras naast de deur, is een steenen bank, daar gaat hij zitten.

Ermintrude komt buiten).

ERMINTRUDE.

Gaat ge niet rusten, Eggheric?

EGGHERIC.

Neen, laat mij!
't Is binnen zwoel, ik zou niet kunnen slapen.
Ga heen!

ERMINTRUDE. (*gaat naar buiten, maar komt met kussens naar buiten*).

Wellicht bevangt u toch de slaap;
Laat mij wat kussens schikken op de bank,
Dan rust ge in de koelte.

(*Eggheric antwoordt niet; zij schikt de kussens; hij gaat zitten*).

ERMINTRUDE.

Wilt ge een koelen drank?

(*Eggheric knikt toestemmend*).

Ik zal hem halen.

(*Emintrude verdwijnt door de deur achter in de kamer; met het licht. Na een poos strekt Eggheric zich uit en slaapt in. Het is heel donker en heel stil. Karel en Elegast komen sluipend op*).

ELEGAST.

Hier is het,... alles is hier donker....
Nu
Den schat gezocht. Hier in de groote zaal
Is gouden drinkgerij; juweelen gordels
Zijn in een ijz'ren kist, en borstsieraden,
Halsketens, diademen.... Zijn wij eerst
Maar binnen, dan wijs ik u wel den weg....

(*Zij sluipen de trap op*).

ELEGAST.

Zeg mij nu, Adelbrecht, wat is uw plan?
Hoe raadt gij ons te werken? 't Zou mij leed doen,
Wanneer er kwaads gebeurde en men kon zeggen
Het kwam door mij. Ik wil uw raad dus volgen.

KAREL.

Toch niet; ik ken dit huis niet. Richt gij 't werk.

ELEGAST.

Hebt gij een ijzer om dat slot te breken?

KAREL.

'k Verloor het mijne....

ELEGAST.

Neem het mijne dan
En help mij duwen....

KAREL.

Neem mijn dolk....

ELEGAST (*spottend*).

Waartoe?
Zijt gij gewoon daar sloten mee te breken?
Of 't ijzeren beslag van eiken deuren?

(*Zij doen hun best om de deur open te krijgen*).

ELEGAST (*goedig*).

Ge zijt onhandig, vriend!

KAREL.

Ik ben gewoon
Om zonder hulp te werken.

(*Zij doen vergeefs hun best om de deur open te krijgen. Karel maakt gerucht*).

ELEGAST.

Stil toch! stil!
Wilt ge alles wekken, hier in huis?

KAREL.

Mijn dolk?
Waar is hij?

ELEGAST.

In de scheede, denk ik....

KAREL.

Neen,
De scheede... is ook weg, ik liet haar zeker
Hier vallen....

ELEGAST (*lacht*).

Hahaha! Wat slimme roover!
Hoe komt het, vriend, dat men niet telkenmale,
Wanneer ge steelt, u op de daad betrapt?
Ziehier uw dolk, uw scheede, ik nam ze weg.
Van 't roovershandwerk weet ge niets, mijn vriend.
Ziezoo, de deur is open.

KAREL.

Ga gij binnen,
Gij kent in 't huis van Eggheric den weg,
Ik zal hier wachten....

(*Elegast gaat binnen*).

KAREL.

„'t Is Heeren wil, dat gij in dezen nacht
Uw slot verlaat, en uittrekt om te rooven"....
Waartoe 't bevel?... Wis dat ik dezen man,
Zou leeren kennen en zijn deugden zien,
Hoe trouw hij is en dapper, en behendig,
En hoe hij zijnen Keizer blijft vereeren,
Trots onrechtvaardigheid.

ELEGAST (*komt naar buiten met versierselen*).

Zie daar! Neem aan!

(*Karel maakt, aannemend, gerucht*).

Maak zoo'n geraas niet!... 't Is niet veel, ik dacht
Hier meer te vinden.

KAREL.

's Hertogs grootste schat
Hangt in dien hoek. Het is een leed'ren zadel
Met honderd schellen, alle zuiver goud!
Als Eggheric te paard zit, rink'len zij
Met lieflijk klokkenspel, en klinken helder,
Hij maakte 't buit in een paleis te Burgos
Toen Spanje werd veroverd....

ELEGAST (*met verbeten woede en bitterheid*).

Neen, hij kocht het!
En schonk den Emir eene Christenstad
Voor 't gouden zadel,... eene stad waar duizend
Van onze helden vielen... de verrader!...

KAREL.

Wilt gij het halen?...

ELEGAST.

Ja, houd goed de wacht.

(*Elegast gaat naar binnen. Een oogenblik hoort men plotseling bellen rinkelen. Eggheric springt verschrikt op*).

EGGHERIC.

Wat hoor ik?

ERMINTRUDE (*binnentredend met lantaarn en beker*).

Wees gerust, ik ben het....

EGGHERIC.

Neen!
Ik hoorde iets anders (*naar buiten ziende*): Ginder
Daar zijn roovers! (*Hij komt op het terras vooruit, met den dolk in de hand. Karel blijft, luisterend onder de balustrade, in de schaduw, zoodat Eggheric hem niet ziet*).

ERMINTRUDE.

't Is niets.... (*Zij komt bij hem*).
Ge zijt onrustig, Eggheric.
Drie nachten reeds is u de slaap ontvlucht,
Drie dagen laat ge onaangeroerd de spijzen,
Nu schrikt ge op in 't midden van uw slaap;
Dit alles is niet buiten u, maar in u!

(*Eggheric peinst*).

EGGHERIC.

Het is zoo.

(*Hij ziet verwilderd rond met den dolk in de hand. Zij streelt hem en brengt hem tot kalmte*).

ERMINTRUDE.

Eggheric, gij zijt beangst!
Kan niet uw Ermintrude uw zorgen deelen?

EGGHERIC.

't Is haast voleind.

(*Elegast komt bij Karel; zij luisteren*).

ERMINTRUDE.

Vaak wordt de smart verminderd,
Als men haar uitspreekt, — deel mij alles mee.

EGGHERIC.

Welaan, het zij zoo. Morgen weet ge toch,
Wat dan geschied is.... Morgen vóór den noen,
Zal Karel niet meer Keizer zijn, maar ik.

ERMINTRUDE.

Maar gij?

EGGHERIC.

Wij hebben 's Keizers-dood gezworen,
Ik, Balderik en Hanno en Gawein
En twintig and'ren nog; gij zaagt ze hier,
Deez' avond. 't Was de laatste samenkomst....

ERMINTRUDE.

Hoe? Gij zoudt Karel, onzen Keizer dooden?
Hem, dien gij eeren moet? Hem die met goed
En land u overlaadde? Hem, uw broeder?

EGGHERIC.

Ja hem, den dwingeland! den beul!

ERMINTRUDE.

Uw Keizer!
't Waar beter recht, dat men u zelven doodde,
Daar gij 't verdient, dan hem een haar gekrenkt
[werd!

EGGHERIC.

Is dat uw trouw?

(*Hij stoot haar den dolk in den hals*).

Dan sterf! Onwaardige!

ERMINTRUDE.

O God!

(*Zij zinkt tegen de balustrade van het terras*).

EGGHERIC.

Dit is 't begin!... De eersteling
Van 't bloedig maaien, dat ons morgen wacht!

(*Hij gaat de kamer binnen en sluit de deur achter zich. Donker*).

KAREL (*tot Elegast*).

God, wat te doen?

ELEGAST.

't Is vrouwe Ermintrude,
Des Keizers zuster.... Zij is niet te redden....
Maar Karel moet gewaarschuwd!... Als ik ga,...
Bereik ik hem niet.... Zij die hem omgeven,
Zij dooden mij, sinds lang is reeds mijn vonnis
Geveld.... U kent men niet.... Zie, al den buit
Wil ik u geven, en nog meer daarbij
Als gij tot Karel gaan wilt en 't hem zeggen!

KAREL.

Wat zoudt ge u moeite geven voor den Keizer!
Hij is uw vijand immers? Hij verbande u?
Welnu, wordt hij gedood, na hem een beetre!
Gij zult den rouw wel dra te boven komen!

ELEGAST.

Bij God! spreek zoo niet! Karel is mijn heer,
Ik was met hem in Spanje en bij Toulouse,
En heeft hij ook onbillijk mij behandeld,
Hij is mijn koning, hij de groote en wijze!
Man! waart gij nu niet mijn gezel geweest,
Het bleef deez' nacht gewis niet ongewroken
Dat gij zoo spraakt!... Nu echter smeek ik u,
Ga gij naar het paleis en waarschuw hem!
Ik smeek, bij alles wat u lief is, ga!

KAREL.

Men zal mij niet gelooven.

(*Elegast gaat op het terras en komt terug*).

ELEGAST.

Deze dolk
Draagt Eggheric's devies.. . Neem gij hem mede
En toon hem Karel!... Ik ga in het slot
En 'k dood er Eggheric! Mijn zwaard verlangt
Het bloed van den verrader te ontmoeten!

KAREL.

Neen, dood hem niet. Zijn straf ontgaat hij niet,
En beter is 't dat zulk een zware schuld
In 't openbaar gerechte wrake vinde!
Neem gij, hetgeen gij roofdet, mee.... ik kom
Mijn deel wel eischen, als ik Karel vond.

ELEGAST.

Gij zweert dat Karel alles weten zal,
En spoedig?

KAREL.

'k Zweer het u. Blijf gij op morgen
In uwe burcht; als Karel u ontbiedt
En vrijgeleide u belooft, dan komt gij
En wilt getuige zijn?

ELEGAST.

'k Beloof het u!

(*Zij scheiden. Elegast vertrekt; Karel blijft nog op het tooneel*).

KAREL.

„'t Is Heeren wil, dat gij in dezen nacht
Het slot verlaat en uittrekt om te rooven!"
O Heer, hoe wonderbaar uw wil en macht!

Dank, Dionysius, die van daarboven
Mij bode waart van 't goddelijk bevel
De vreemde proef van volgen en gelooven!

Sint-Maarten, dank! in 't bloedig oorlogspel
Mijn strijdbre schutspatroon, nu in den vrede
Van 't rijksbeleid mij helper en gezel!

Onzichtbre majordomus, die mijn schreden
Geleiddet, dat ik zelf het onrecht zag,
En niemand wist van 's Keizers heimlijkheden,

Zijn schaamte en zijn berouw! Straks naakt de dag!
Straks rusten zich, met dolken in hun kleedren,
Mijn moordenaars! Dien ik als broeder plag

Te groeten, is thans de eerste in hun geleedren,
En niet mijn broeder meer.... Dien 'k onrecht [deed
Hem koos God om mijn wijsheid te verneedren!

(*Hij knielt*).

Neem, God, nu Karel's dank! Door smaad en leed
Woudt gij den waan mij van mijn wijsheid toonen....
De morgen daagt.... Ik knielde in 't rooverskleed,
Ik rijs als Keizer, om te straffen en te loonen!

VIERDE TAFEREEL.

(*De groote zaal in het paleis van Karel den Groote. Aan de eene zijde een troon met troonhemel*).

KOOR. (*Van de keizerlijke zangers, terwijl hoog uit de lucht hoorngeschal schijnt te klinken*).

Looft den Heer met diep ontzag!
Wachter, blaas den blijen dag!
Groetend met ivoren horen
Zilverklare
morgenstralen
Wachter, blaas den blijen dag!

Wachter, zend nu van den toren
Zilverklare
klanksignalen;
Wachter, blaas den jonggeboren
Zilverklaren
blijen dag!
Looft den Heer met diep ontzag!

(*De Keizer komt op, gekleed in groot pontificaal; rijksappel, zwaard, scepter. Pages dragen den sleep van zijn mantel. Het hof volgt*).

KAREL.

Gaan wij naar de kapel, en danken God,
Die dezen nacht den Keizer weer behoedde.
Gij, mijne dochters, volgt mij!...

(*Allen vertrekken, alleen Eginhard, die een der laatsten is, is nog niet vertrokken. wanneer een pelgrim* (*Elegast*) *zoekend binnentreedt. Hij wenkt Eginhard*).

Eginhard!
Was dezen morgen niet een ridder hier,
Den wapenrok met goud rijk opgesierd,
Die tot den Keizer sprak?

EGINHARD.

Neen, niemand kwam.
Zoo juist verliet de Keizer zijn vertrek,
Getooid reeds voor de plechtige ontvangst
En niemand meldde zich nog bij hem aan.
Maar wie zijt gij?

ELEGAST.

Een pelgrim...
(*ter zijde*)
Dan heeft dus
De trouwelooze mij verraden!... Eginhard!
Laat mij den Keizer spreken!

EGINHARD.

Thans? Onmooglijk!

ELEGAST.

Straks, vóór het hof begint...

EGINHARD.

Zoo wacht dan hier.

(*Muziek in de kerk; een korte dienst, Latijnsch misgezang*).

(*De Keizer komt terug met het hof. Hij wenkt allen op den achtergrond te blijven en komt met Chlotilde op den voorgrond. Eginhard beduidt aan Elegast, dat deze wachten moet*).

KAREL.

Chlotilde, hoor! Ik heb een ernstig woord.
De Byzantijnsche keizerin Irene
Vraagt uwe hand voor Constantijn haar zoon.
Die troon is d' eenige op gansch de wereld,
Die aan de mijne in macht nabij komt. Toch
Is voor de keizerin de taak er zwaar,
Maar schoon. Byzantium is in 't geloof
Soms wankelend, soms kettersch, soms afvallig;
De vaan van 't kruis aldaar omhoog te houden
Een taak is 't, uwer waardig, als mijn kind.
Hard zal 't mij vallen, u van hier te zenden,
Maar ik bepeinsde en overdacht mijn plicht,
En, als gij sterk u voelt, sta ik u af.
Wat is uw antwoord?

CHLOTILDE.

Vader, laat mij blijven,
En in een klooster gaan....

KAREL.

Niet zoo, mijn kind.
Veel eed'len zijn er, koningen en vorsten,
Schoon niet als die van 't Oosten rijk en machtig,
Die u met vreugde uit mijne hand ontvangen.

CHLOTILDE.

Mijn vader, laat mij in een klooster gaan!

KAREL.

Voorzeker, als gij 't wenscht. Maar thans nog niet;
Ik kan uw weig'ring den gezanten zeggen
En u een ander geven.... Ik ben vrij....

CHLOTILDE.

Mijn vader, laat mij in een klooster gaan!
Hem dien ik liefheb, zult gij mij niet geven.

KAREL.

Hem niet? Wie is 't? Een eedle van mijn hof?
Een ridder, een geleerde, als Eginhard?
Het zou mij leed-doen, schoon uw zuster voorging.

CHLOTILDE.

Arm is hij... zonder macht,... gebannen zelfs,

KAREL.

Wat heeft hij dan misdreven?

CHLOTILDE.

Hij? O, niets!

KAREL.

Zijn vader dan?

CHLOTILDE.

Zijn broeder, hoofd van 't huis.
En toch... o eedler ridder is er niet!
Hij had mij in zijn macht.... Ik was gevlucht!...
En zie, die broeder zond mij heen, vol eerbied....
„Geen gijzelaar des Keizers wil ik bergen;
Geen voordeel wil ik nemen uit uw zwakheid,"
Zoo sprak hij, „niet als vluchtling in den nacht;
Met open blik en op den held'ren dag
Zal Karel's dochter komen, anders niet!"

KAREL.

Wie was die man, zoo fier van ridderhart?

CHLOTILDE.

Zijn naam is Elegast....

KAREL.

Hij? Elegast?

CHLOTILDE.

Zijn broeder Basinel is 't dien ik liefheb.
Eens ballings broeder, arm, beroofd, veroordeeld,
Weet ik dat nimmer ik hem volgen kan....
Mijn vader, laat mij in een klooster gaan!

KAREL.

Mijn kind, geduld.... Vertrouw op God, op mij....
Voor wien, als voor den Keizer, slaaf en vorst
Zoo laag staan, is 't verschil zoo machtig niet.
En, als de Hemel uit een groot gevaar,
Dat mij bedreigt, mij redt, dan moogt gij hopen,
Dat ik een teeken er in lezen zal
Ten uwen gunste!... Ga!...

CHLOTILDE (*kust hem de hand*).

Dank, vader, dank!

(*Chlotilde vertrekt. Nu dringt Elegast naar voren*).

ELEGAST.

Mijn Keizer, 'k weet, dat ik mijn leven waag,
Maar neem het,... gun m' een oogenblik gehoor!

KAREL.

'k Weet alles... zwijg... de man met wien gij [gingt....
Heeft alles mij gezegd....

(*Zich omwendend*).

Gij, hertog Namels,
Treed nader.... Wees niet dus verbaasd. De Keizer
Kan heffen en verneedren,... naar God zelf,
Die hooger is dan paladijn of Keizer,
Het in zijn harte spreekt in duistren nacht,...
't Is Elegast wel, dien uw oude vriendschap
Herkent, den makker in zoo meengen kamp;
Ga naar de voorpoort, ga met zestig mannen;
En allen, die u Elegast zal noemen,
Gerold en Hanno, Balderik en d' and'ren,
Neem hen gevangen, een voor een, bij 't komen.
Dan onderzoek of onder 't staatsiekleed
Geen moordend wapen schuilt, en meld het mij....
Met Eggheric, den gade mijner zuster
Zult ge anders doen, leid hem alleen hier henen,
Gewapend, als hij wil, maar zonder vrienden.
Gij, Eginhard, ga naar des roovers burcht
En zoek er Basinel, zijn jongen broeder,
En breng hem hier,... wij wachten....

(*Karel beklimt den troon, de aartsbisschop plaatst zich bij hem, en de overige paladijnen; ook de drie princessen.*

(*De aartsbisschop Turpijn gaat dan heen en keert terug met de Byzantijnsche gezanten*).

KAREL.

Afgezanten!
Niets, zeker, komt de hooge eer nabij,
Die uwe Keizerin mij wil bewijzen....
En gaarne zag ik die mijn kind beschoren....
Maar 't is van ouds de Frankische gewoonte,
Dat zij, die moeder van 't gezin zal wezen
Den echtgenoot niet gansch een vreemde zij,
En 't hart van mijne dochter heeft gekozen
Vóórdat zij wist, wat haar was toebedacht....
Men zal geschenken u, èn voor u zelven,
En voor de keizerin en haren zoon
Doen overhandigen.... Maar eerst nog zult
Gij, die getuigen waart van Karel's vreugde,
Ook van zijn smart getuigen zijn.... Wie meent
Met streng rechtvaardig recht, met hulde en gunst,
Zich trouwe dienaars op te kweeken, dwaalt;
Zij, die hij 't hoogste nevens zich verhief,
Zij staan hem naar de kroon, den troon,... het leven!
Zie hier!

(*Eggheric verschijnt; hij ziet vreemd rond, zoekend waar zijn eedgenooten zijn*).

KAREL (*tot de gezanten*).

't Is Eggheric van Egghermonde,
Dezelfde dien gij gistren aan mijn tafel
Ontmoettet, hij wien ik mijn zuster gaf,
En wien ik hertog maakte en baanderheer,
En landvoogd van mijn rijkste wingewest....
Gij ziet hem....
Eggheric, uw staatsiekleed,
Durft gij het oop'nen?
Onder 't staatsiekleed
Draagt hij een pantser, in die mouw een mes....
Het scherpe mes was voor dit hart bestemd....

EGGHERIC.

Wat laster!

KAREL.

Waar is Ermintrude, spreek!

(*Eggheric zwijgt, beschaamd*).

KAREL.

Men roepe hertog Elegast, hij kome!

(*Elegast verschijnt*).

Wat zaagt gij dezen nacht?

ELEGAST.

Ik zag den hertog
En hoorde 't snoode plan van koningsmoord,

TOONEELSPELERS, NAAR TOYOKOUNI.

Door Eggheric aan vrouwe Ermintrude
Ontvouwd en zag hoe zij, hem 't kwaad verwijtend,
Recht in de borst door hem getroffen werd!

EGGHERIC.

Zij wondde zich door eigen schuld deez' morgen....

ELEGAST (*den dolk toonend*).

Hier is uw dolk, nog met haar bloed bevlekt!

KAREL.

Men werpe hem in 't diepste kerkerhol.
Wanneer ik ze allen heb, de eedgenooten,
Zal ik de vierschaar spannen.... Elegast,
Wel was er veel toe noodig, dat ik u
Rechvaardigheid betoonde.... Dank Sint-Maarten
En Sint-Dionysius, die 't wonder wrochtten
En naar het bosch mij zonden om te rooven.
Dies spreek ik u van ban en schuld weer vrij,
Geef u uw land terug en al uw burchten,
En voeg er bij het goed van Egghermonde
En al wat Eggheric voorheen bezat.
Waar is uw broeder? Basinel, treed nader!
Dat zij, die, u ter minne, 't huis verliet,
Thans de'uwe worde, en hem als broeder eere,
Wien meer hare eer gold dan des broeders heil!
Gezanten, gij die mijne droefheid zaagt,
En mijne vreugde om Gods getrouwe hulp,
Looft met mij en de mijnen 's Heeren naam!

JAPANSCHE PRENTKUNST. † † DOOR PH. ZILCKEN. † † † † †

Sinds hoe weinig jaren wordt in Europa aan de Japansche kunsten de plaats gegeven die hen toekomt!

Hoe weinig jaren geleden hoorde men aan den Japanner zoo maar geheel het begrip van perspectief ontkennen, en werd zijn kunst wel kunstig, maar toch eigenlijk heel primitief (in den zin van wild) en barbaarsch gevonden!

En toch, méér verfijnd, fijner ontwikkeld, hooger beschaafd volk is er zelden geweest, en de Japansche decoratieve kunsten staan gelijk, wat de toepassing op *kleinere* voorwerpen betreft, met de fraaiste uitingen op dit gebied van Egypte of Griekenland of Rome. Ik zeg *kleinere* voorwerpen uit traditie, want de architektuur, overweldigend, decoratief in hooge mate, altijd logisch en constructief, uitmuntend b.v. in de tempels van Nikko of Kioto, heeft nog niet algemeen in Europa den rang ingenomen, dien zij behoort in te nemen naast de klassieke bouwkunsten van het Westen.

Een feit is 't zeker, dat in 't kleine de Japanner zeer groot is geweest, en het wordt aangenomen, dat zijn versieringskunst in zaken van huishoudelijk gebruik zonder gevaar vergeleken kan worden met het beste wat de volken van Arische beschaving hebben voortgebracht.

Men denke slechts aan de ceramiek, aan de lakwerken, zóó volmaakt van techniek; aan de snij- en ciseleerkunst, aan de onvergelijkelijke gegoten bronzen, en zooveel meer.

Maar ditmaal zullen wij uitsluitend bij de *prenten* van Japan stilstaan.

In geen land ter wereld is de prent, het bedrukte en gekleurde velletje papier met historische, romantische, of actueele voorstellingen, van zoo algemeene verspreiding geweest als in Japan.

En sedert vele eeuwen.

De traditie brengt mede, dat de Japansche schilderkunst ontstond toen het Boeddhisme in Nippon werd ingevoerd, en destijds uitsluitend van godsdienstigen aard was. De beroemdste schilder van die school was Kosè Kanaoka (wij volgen in dit opstel de *Fransche* spelling der eigennamen, zooals Gonse, De Goncourt, enz. die geven), hof-schilder en dichter in de XIe eeuw. In de XIIIe eeuw ontstond de school van Tôsa. Veel punten van overeenkomst bestaan tusschen deze schilders en de groote Quattrocentisti in Italië. Een paar eeuwen later bloeide de school van Kano, in 't algemeen gebaseerd op de Chineesche schilderkunst.

Na den bloei dezer klassieke scholen kwam de realistische, impressionistische richting op, tengevolge van de impulsie, gegeven door Mataheï, omstreeks 1630 à 1640. Het is curieus, deze data te vergelijken met die van de Europeesche schilderkunst-geschiedenis!

Moronobou, leerling van Mataheï, was de eigenlijke voorlooper van de groote artisten van het einde der 18e en het begin der 19e eeuw, van Outamaro, Toyokouni, Kounijoshi, Kounisada, Josikasou, Yeïsen en Hokousai, welke laatste omstreeks 1850 het toppunt van zijn roem beleefde.

JAPANSCHE VROUW, NAAR YEISAN.

Dit korte historische overzicht was noodig om een juist begrip te krijgen van de algemeene ontwikkeling van de Japansche schilderkunst.

Outamaro en Toyokouni behooren zonder twijfel tot haar grootste meesters, en hun werken van zoo fijne opvatting, van zoo edele en zuivere lijn, van uiterst teer en harmonisch coloriet, kunnen in alle opzichten als voorbeelden dienen van de algemeene opvatting der schilderkunst in Japan, sedert anderhalve eeuw.

Wanneer hier het woord *„schilderkunst"* gebruikt wordt, beantwoordt het toch niet geheel aan het doel: immers schilderijen „in olieverf" bestaan in Japan niet. Alleen kakemono's en makimono's, een soort aquarel op zijde of papier, de eersten in de hoogte, de anderen in de breedte, gespannen tusschen twee houten rollen, nemen daar de plaats in van onze „schilderijen" als wandversiering.

Maar daarentegen, oneindig meer dan ten onzent, uit zich in Japan het talent des schilders in de prentkunst.

En de prenten uit den goeden tijd zijn dan ook uitmuntend van uitvoering, op het mooiste papier der wereld gedrukt, met een zorg en een smaak, en tevens met rijke, zachte en harmonieuze kleuren, zooals die nergens hun gelijken vonden in kleurendruk.

Dit spruit voor een belangrijk gedeelte uit het feit voort, dat een prent van goede kwaliteit steeds onder het oog van den schilder werd uitgevoerd, gesneden en gedrukt.

En met welke eenvoudige hulpmiddelen!

In Japan geen drukpersen, geen machines van allerlei aard. Slechts enkele houtblokken, eenige graveer-instrumenten, — en een geheel gezin: man, vrouw en kinderen, dikwijls aan den arbeid, aan den edelen, boeienden handenarbeid.

De schilder teekent zijn werk op uiterst dun papier, — zooals gewoonlijk, met een penseel en oostindische inkt. Dit heel dun velletje wordt met de voorzijde op het houtblok geplakt, en de houtgraveur snijdt door het dunne papier heen met zijn mesjes langs de lijnen, zóódat hij de teekening slechts behoeft te volgen. Zijn de verschillende blokken, voor kleurendruk vereischt, gereed, dan worden zij met platte „tampons" of met speciale dikke kwasten, (ieder op zijn beurt) met een speciale kleur bedekt. Daarop wordt het fijne, zijde, — vliermerg-achtige papier, — even gevocht, — geplaatst, en door een

zachte, herhaalde handdruk wordt de kleurstof van het blok op het papier overgebracht, Dit wordt herhaald zoo veel maal als er kleuren naast en op elkander gedrukt moeten worden, en aan deze verschillende bewerkingen helpt dan de geheele familie van den graveur-drukker mede, voor het vochten, het aangeven, het opleggen van het papier, enz.

Het waren prachtige verfstoffen die de Japanners voor hun verven vroeger gebruikten; maar sedert den invoer van aniline kleuren is een groote, betreurenswaardige achteruitgang waar te nemen.

Bij de ongeveer twaalf kleuren die zij vroeger gebruikten voegden zij, voor bizonder fraaie werken, goud- en zilverdruk, en nog een andere ornementatie, van sterk „en relief" gesneden blokken die *in* het papier gedrukt werden, om zoodoende, zonder kleur, vooral in lichte partijën, een rijke afwisseling aan te brengen.

Trouwens alles wat het effect verhoogen kon was voor deze artisten goed: zoo, b. v. zijn er prenten, en van de grootste meesters, op welke o. a. om een houten achtergrond uit te drukken, de artist-drukker een echt, onbewerkt stuk hout heeft afgedrukt, waarvan de draad, de vezel-nerven zelf, al heel juist de stof wêergeven *)

Zoo zijn de betrekkelijk hoogst eenvoudige hulpmiddelen waarmede die smaakvolle prenten gemaakt zijn, die prenten die een ongeëvenaarden graad van volmaaktheid van uitvoering en vooral van coloriet, in kleurendruk, hebben bereikt.

Want, hoe ver van dezen staan de europeesche kleurendrukken, de weinig artistieke chromolithografieën!

Soms hebben enkele westersche artisten, etsers, lithografen en houtgraveurs, en van de besten, getracht in het karakter der Japanners te werken, en, hoe gevoelig en knap ook, zij brachten slechts werken voort die de vergelijking met een Outamaro of Toyokouni niet kunnen verdragen.

Natuurlijk is in een uitgestrekt land als Japan het aantal schilders (want *teekenaars* kan men deze kleur-artisten niet noemen) enorm groot geweest. De prentenboeken zijn er immers talloos.

Daarom zullen wij in dit kort overzicht slechts een paar hunner, de zooëven genoemde Outamaro en Toyokouni als typen nemen. Deze toch in hun wijze van leven en in hun werken, vertegenwoordigen vrijwel het doen en streven van al hun collegas, en zij zijn zeker van de meest individuëele schilders in

SPELENDE KINDEREN, NAAR TOYOKOUNI

*) Dit zag ik op een Toyokouni.

WINDVLAAG, NAAR HOKOUSAI.

keus hunner onderwerpen de schilders van den Japansche tooneelspeler, en van de Japansche vrouw in heel haar elegante en soupele gratie, met de traditioneele costumes, overgebleven van een sinds lang vervlogen verleden. Zoo zijn zij dan ook in het bizonder de schilders van het Yoshivara van Yeddo.

Hier moet opgemerkt worden dat prenten die vrouwen voorstellen, dikwijls acteurs geven in een vrouwenrol.

Hun werken zijn een merkwaardig mengsel van ideeële opvatting en van naturistische teekening, en hierbij is beider coloriet van éénigen rijkdom, van ongeëvenaarde harmonie en zachtheid, in welk opzicht zij Hokousai verre overtreffen.

Het Yoshivara inspireerde niet alleen deze meesters, maar ook hun talrijke leerlingen en imitateurs, als Kyonaga, Hokkei, Yeisan, Kounyoshi, en zoo vele anderen. De schilderachtige kant van het schitterende, elegante leven dat daar met verfijnde weelde geleefd werd trof velen, maar geen hunner had de diepte van gevoel, de

dit land waar elk toch altijd min of meer tot een school behoort, — altijd in zekeren zin conventioneel is.

Hokousai, de meest gevariëerde, de allesaanrakende, de werkelijk geniale teekenaar, is meer individueel dan alle anderen, vormt den schakel die de Japansche kunst gaat verbinden met den westerschen. Hij schrijft op, met zijn vlug penseel, alles en nog wat, van de meest fantastische tot de meest realistische sujetten, van traditioneele, ornementale composities tot de grootste beweeglijkheid, tot impressies van de snelste mouvementen van menschen en dieren, met een groote voorliefde naar het humoristische, naar den komischen kant.

Ontamaro en Toyokouni daarentegen, meer stijl-vol, statiger en voornamer, zijn in de

teerheid van lijn en kleur, de distinctie van houding en compositie die Outamaro en Toyokouni kenschetsen.

Hun lijn is van een ranke elegance, van een prachtig berekende en toch innig gevoelde zwierigheid. Hun invloed is dan ook groot geweest op vele moderne europeesche artisten, — b. v. op een Whistler, een Helleu, en zoo velen nog, die, hoe verdienstelijk en begaafd van nature, zeker meermalen hebben getracht, met even weinig werk, evenveel uit te drukken als die Japansche meesters, Ik bedoel dit in hun *lijn*. Maar ook de kleur der Japansche prenten heeft door haar geraffineerden eenvoud, door haar de natuur zoo nabij komende waarheid, veel bijgedragen om de moderne europeesche kunst langs nieuwe wegen te leiden. En evenals een

PROFESSOR ROSENSTEIN.

IN ZIJN STUDEERKAMER, NAAR EEN FOTO

VAN PH. ZILCKEN EN J. G. HAMEL.

enkele etser, als de zeer knappe Seymouraden, zonder Rembrandt wellicht niet ontstaan zou zijn, zoo zijn er talrijke moderne decoratieve kunstenaars die al heel veel te danken hebben aan de Japansche kunst!

Dat coloriet is van zoo voorname, subtile, gevoelige eenheid, dat nooit een dissonant voorkomt. De rijkste, volste, en tevens teerste kleurschakeeringen komen hier voor, en meermalen hoorde ik een schilder de voorkeur geven aan een enkel dier prentjes, boven een europeesche schilderij!

Wel geven deze prenten voorstellingen waaraan wij niet gewend zijn; maar wanneer men zich een weinig bewogen heeft in het Japansche leven, wanneer men in museums zich wat verdiept heeft in de prachtige ornementatie der stoffen waarin de Japansche vrouw zich kleedde, wanneer men de heerlijke, zoo gedistingeerde weelde dier zijden-crêpes heeft genoten, — dan komt men er gemakkelijk toe de werken van een Outamaro en zijn gelijken te begrijpen.

De Japanners zijn geweest, gedurende vele eeuwen, een der meest fijnproevende en smaakvolle volken der wereldgeschiedenis. De revolutie van '68 maakte een definitief eind aan dezen ongemeen hoogen graad van ontwikkeling.

Toen de europeesche „beschaving" alle deuren open vond in Nippon en overal vrij mocht indringen, toen het Japansche volk, op kunstgebied verzwakt, ontaard, ontzenuwd, zich niet meer aan zijn oude tradities wist vast te houden, toen was 't gedaan met die verfijning, en een niet te stuiten décadence ontstond, welke steeds meer voortwoekert.

Maar tegenover dit verval zullen blijven bestaan, als kleine, nietige, maar machtige getuigen van een schitterend verleden, die teêre en vluchtige prentjes, ongeveer een eeuw oud, die, even zoo als enkele opgegraven juweelen en potscherven de grootheid van Griekenland verkondigen, een tijdlang bewijzen zullen zijn van de hooge ontwikkeling der Japansche schilders.

„Tout passe. . . .

„l'Art robuste seul demeure. . . ."

PROFESSOR ROSENSTEIN. † † † DOOR E. A. KEUCHENIUS. †

Jozef Israëls, die het portret van Samuël Siegmund Rosenstein geschilderd heeft, riep uit toen zijn meesterstuk af was: „Een mooie, maar moeilijke kop om te schilderen: hij kan niet stil zitten!"

Hetzelfde getuigenis, licet parva componere magnis, moet hij afleggen, die trachten zal in dit korte bestek niet een afgewerkt portret — slechts een schets te geven van deze veelzijdige persoonlijkheid, zooals zij zich aan een leerling vertoond heeft in het licht van den leermeester: „Een schoone, maar moeilijke geest om te schetsen, hij is zoo beweglijk!"

Bij een veelomvattenden geest, die aan een rijk voorstellingsleven een groote vatbaarheid voor indrukken paart, speelt het denken zich niet af in een streng logische opeenvolging van gedachten maar in een gedachtenreeks waarbij de aaneenschakeling telkens verbroken wordt door nieuwe associaties, opgewekt door nieuwe indrukken. De bewegelijkheid van geest vloeit ook bij Rosenstein hieruit voort. Maar bij hem kwam nog meer: elke gedachte haast zich woord te worden, en zoo was zijn spreken eigenlijk een hardop denken. Een hard-op denken, waarbij hij het onderwerp, dat hij behandelt, niet alleen vastknoopt aan de indrukken, uit zijn dadelijke omgeving opgevangen, maar ook aan de herinneringsbeelden, die een schitterend geheugen hem doet putten uit alles wat hij in het leven vergaderd heeft. Wanneer bovendien de gedachte weergegeven wordt in een taal, door bijna oosterschen gloed bezield, dan laat zich begrijpen welke bezielende invloed van Rosenstein's college uitging! Men verliet zijn collegezaal dan ook niet slechts met verrijkte kennis, maar ook met een ruimer blik op het leven, met verfrischten levenslust en met meerdere dorst naar onderzoek: men nam behalve wetenschap ook een stuk leven mede. Dit verhoogde de aantrekkingskracht van Rosenstein's onderwijs. Zijn methode, streng natuur-wetenschappelijk op waarneming berustend, was origineel in de wijze, waarop zij

steeds aanraking zocht met het volle, werkelijke leven. Uit zijn geheele optreden als leermeester en als mensch sprak het: „Homo sum: humani nil a me alienum puto!" En voorgaande aan het ziekbed van den lijdenden mensch is zijn hoofddoel daarom ook steeds geweest zijn leerlingen in te prenten, dat de geneesheer nooit geroepen wordt om een ziekte te behandelen, maar altijd een zieken mensch. Geen grooter genot ondervond hij dan wanneer een of ander ziektegeval hem gereede aanleiding verschafte om beurtelings aan zijn gedachten de hoogste vlucht te geven en daarna weer diep neer te dalen: zoo kon het gebeuren, dat hij zijn leerlingen afwisselend opvoerde tot het steilste denken om een oogenblik later met hen stil te staan bij de laagste uitingen van het alledaagsche leven. Hij was idealist en realist beide. Behandelde hij bijv. de spraakstoornissen bij een lijder aan motorische aphasie, die tevens alcoholist was, dan bracht hij zijn toehoorders eerst tot Herder, Wilhelm von Humboldt, Max Müller, om met hen door te dringen tot het groote mysterie van de taal en dan keerde hij weer tot den lijder terug om een levendige schildering te geven van den verlagenden invloed der hartstochten, zoodra de mensch ze niet meer beheerscht, maar er door beheerscht wordt. Dit belette hem niet onderwijl het ziektebeeld, dat hij demonstreerde, in alle details uit te werken.

Hij streefde er naar „magister" te zijn van zijn leerlingen, niet van de natuur: van deze bleef hij immer de bescheiden „minister". Het „non nocere" als hoofdbeginsel van den geneesheer, beteekende daarom voor hem in de eerste plaats de „vis medicatrix naturae" niet in den weg te staan. Het natuurproces in zijn verloop nauwkeurig waar te nemen en in al zijn onderdeelen met de ons ten dienste staande hulpmiddelen te volgen, was voor hem de grondslag waarop een juiste diagnose, therapie en prognose gebouwd moeten worden. En toch heeft hij soms zonder dezen grondslag een schitterende diagnose gemaakt: dit had hij dan te danken aan zijn intuïtief vermogen. Met de gave van snel te combineeren overzag hij soms een ziektebeeld in zijn geheel zonder bij de onderdeelen stil te staan en dan maakte hij een juiste diagnose als bij intuïtie, zonder zich nauwkeurig rekenschap te kunnen geven hoe hij er toe gekomen was. Dit intuïtief vermogen is een zeldzame en benijdenswaardige gave en toch ook een gevaarlijk bezit, gelijk hij zelf ook wel eens ondervonden heeft.

Het doel van zijn onderwijs was niet gericht op de vorming van wetenschappelijke mannen, voor laboratorium en studeerkamer bestemd maar voor de praktijk van het werkelijke leven, met hare eigenaardige bezwaren en struikelblokken. Zijn ontleding van een ziektebeeld was daarom ook nooit een dorre, symptomatologische beschouwing om theoretisch vast te stellen welke symptomen met mogelijkheid uitgedacht konden worden, maar werd geheel ingegeven door het individueele ziektegeval, dat hij vóór zich had.

Individualiseeren, niet generaliseeren was zijn streven. Waren zijn klinische lessen bestemd om zijn leerlingen te leeren hoe zij aan het ziekbed moesten optreden, zijn poliklinische lessen moesten hen inprenten hoe zij eenmaal op hun spreekuur zouden te handelen hebben. Vooral de polikliniek gaf aan Rosenstein gelegenheid aan zijn leerlingen te toonen hoe de medicus zich moet weten te accommodeeren aan het algemeene leven der maatschappij en hoe hij in alles wat het leven te zien geeft belang moet stellen. Hier werd medische sociologie gedoceerd. Rosenstein kon altijd een aanknoopingspunt vinden met het leven en werken van zijn patient: het leek alsof hij even gemakkelijk met den vorst over koninklijke zaken, als met den landlooper over zijn landloopen kon spreken. Waar geleefd wordt daar is Rosenstein met zijn volle belangstelling, en daarom koos hij het ziekbed, niet de seceertafel tot zijn werkplaats. Dit nam toch niet weg, dat hij zoowel in zijn lessen als in al zijn onderzoekingen tot de pathologische anatomie terugkeert als het uitgangspunt van waar uit het ziektesymptoom als levensverschijnsel moet verklaard worden.

De wetenschap nuttig te maken was zijn hoofddoel. Geen schooner wijze om hiertoe

te geraken dan mannen op te leiden, bekwaam om straks de wetenschap het leven in te dragen! Daarom had doceeren al de liefde van zijn hart. Zijn geheele ziel heeft hij in zijn onderwijs gelegd. Daarom ook kunnen in Rosenstein de mensch en de leermeester niet gescheiden worden. Scherp in het denken, fijn in het voelen, krachtig in het willen: deze drie eigenschappen hebben samengewerkt om Rosenstein tot een karakter van beteekenis te vormen. De drager van zoo'n karakter moet een machtigen invloed op zijn omgeving uitoefenen. En dit heeft Rosenstein gedaan. Hij heeft zijn omgeving aangetrokken of afgestooten, haar tot liefde en vereering of tot vijandschap en miskenning opgewekt. Dit kon ook niet anders, te meer niet wanneer, gelijk bij Rosenstein, door de levendigheid en de bewegelijkheid van den geest, de impuls van het oogenblik zoo'n groote rol speelt. Niet slechts, dat Rosenstein hard op dacht, hij voelde ook hard op. En hierdoor traden zijn sympathieën en antipathieën somtijds naar buiten, die anderen ook bezitten, maar weten in te houden. Een trek van bijna elk impulsief karakter is, dat het gemakkelijk door affecten beheerscht wordt. Zoo ook bij Rosenstein. Zijn gemoedsstemming kon zich niet schuil houden en legde een stempel op geheel zijn optreden. Somtijds deed dit schade aan de objectiviteit van zijn oordeel voor het oogenblik zelf, maar bleef niet nawerken. Zoo kon het gebeuren, dat zijn gemoedsstemming zich afspiegelde in de verwijding of vernauwing, die hij ten onrechte gaf aan de grenzen eener percussie-figuur, door een leerling aangebracht.

Gelijk elk sterveling bezit ook Rosenstein „les défauts de ses qualités," maar niet bij elk sterveling zijn, gelijk bij Rosenstein, de qualiteiten groot. Door fijnheid van gevoel was niemand dan Rosenstein zelf zich meer bewust van deze gebreken. En waar ongelijk aan zijn kant bestond, was het niet moeilijk hem hiervan te overtuigen en dan droeg hij hier over leed. Schuld belijden, de eigenschap van een groot karakter, viel Rosenstein niet zwaar; een somtijds rechtmatig geprikkelde omgeving heeft dit niet altijd ingezien en daardoor Rosenstein miskend.

Hiertegenover staat de liefde en vereering van zooveel anderen, die hun leven lang dankbaar zullen blijven voor het groote voorrecht, dat zij Rosenstein tot hun leermeester gehad hebben.

Rosenstein heeft steeds een grooten band met zijn leerlingen gevoeld: er zijn weinig leermeesters, die gelijk hij, een levendig belang in hun lot blijven stellen, nadat zij hen verlaten hebben om de maatschappij in te gaan. Zoo heeft Rosenstein bij zijn leerlingen ingeoogst wat hij op zijn beurt aan zijn leermeesters geschonken heeft: treffend was het hem in een kalm oogenblik op zijn studeerkamer in dankbare herinnering te hooren spreken over Fraube, Schönlein, Johannes Müller, Virchow, wier borstbeelden op zijn boekenkast prijken. Het valt hem gemakkelijk het groote in een ander te erkennen, hetzij in voor-, hetzij in tegenstander: daarom haat hij ook alle chauvinisme in de wetenschap, wier internationaal karakter hij hoog hield. Hiervan getuigt zijn diepe bewondering voor Charcot.

Zijn optreden aan het ziekbed getuigde steeds van medevoelen en medelijden. Dit belette hem echter niet den lijder op te beuren met een hartelijk, opwekkend woord, dikwijls vol humor. Over den dood met hem te spreken viel hem zwaar. Zijn patiënten zagen altijd uit naar zijn bezoek. Zoo heeft hij ook op menig ziekbed een gevoel van innige dankbaarheid en waardeering achtergelaten.

De huiselijke kring is een sanctum, waarin een vreemde niet met nieuwsgierigheid mag binnendringen. Toch mag een ieder, die door Rosenstein ook hier toegelaten werd, getuigen dat hij er het middelpunt van dankbare liefde, vereering en bewondering is.

Vooral in een karakter gelijk dat van Rosenstein waarin het gevoelsleven naast het intellectueele leven zoo'n gewichtige plaats inneemt, komt het „semen religionis", in elk menschenhart neergelegd, duidelijk uit. Zij, die hem van nabij kennen, begrijpen daarom zoo gemakkelijk, dat zijn vader, die rabbijn was, dezen zoon aanvankelijk zoo gaarne voor dezelfde bestemming groot ge-

bracht had. Hij heeft een diep gevoel voor het geestelijk element, dat op den achtergrond van al het bestaande ligt: maar het kost hem moeite het geestelijke van de zichtbare schepping te scheiden. Hoewel groot bewonderaar van Spinoza, zou hij toch liever deïst dan pantheïst genoemd worden. Zijn kennis en bewondering van de Heilige Schrift zijn grooter dan zijn geloof in deze als goddelijke openbaring.

Rosenstein heeft niet alleen gesproken: hij heeft ook veel geschreven. Zijn standaardwerk over de nierziekten heeft hem beroemdheid gegeven. Er is bijna geen enkel onderdeel der pathologie of hij heeft er zijn licht over doen schijnen. Op alles wat hij schreef, gelijk op alles wat hij sprak, drukte hij den eigenaardigen stempel van zijn originaliteit en individualiteit.

Aan Rosenstein zijn de tastbare bewijzen van den roem, dien hij verworven heeft, rijkelijk toegevloeid. Vele ridderkruizen versieren zijn borst: vele wetenschappelijke genootschappen hebben hem vereerd.

Nederland dwingt nu dezen „ridder van den arbeid" zijn rust te gaan nemen: een harde, maar toch rechtvaardige wet ontrukt thans aan Leiden's hoogeschool één harer grootste mannen. Met roem beladen gaat Rosenstein een „otium cum dignitate" in. Maar Nederland zal dankbaar blijven denken aan hem, die in een land van vreemdelingschap zijn levensarbeid afgewerkt heeft, niet om er een eigen school te stichten, maar om er de school van zijn vaderland over te planten!

DE HOLLANDSCHE MEESTERS IN DE ERMITAGE TE SINT PETERSBURG. DOOR MAX ROOSES. ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Isaac van Ostade. — Isaac van Ostade was een jongere broeder van Adriaan en een dergene, die in de schaduw worden gesteld door den glans, die een beroemden naamdrager omgeeft. Hij deelt dit lot met andere schilders van talent, zooals Salomon van Ruisdael, broeder van den grooten Jacob en Adriaan van de Velde, broeder van den meer gekenden Willem. Door een zonderling samentreffen kozen deze drie verongelijkte broeders een zelfde, een echt Hollandsch vak, waarvan wij nog geen beoefenaar te bespreken kregen, namelijk het leven ten platte lande. Isaac van Ostade was niet de eerste, die het verkeer langs 's heeren wegen, de zeden der dorpelingen, de vermaken op het veld en op het ijs tot onderwerp zijner tafereelen koos en deze tafereelen omlijstte met een echt vaderlandsch landschap. Een zijner groote voorgangers was Jan van Goyen en ook van zijn broeder Adriaan kon hij heel wat leeren. Maar hij was dan toch weer anders dan deze: bij van Goyen overheerscht het landschap; hij zag de natuur en de menschen op een zeer persoonlijke manier; hij maakte er lucht- en lichtbeelden van, waar hij stof en kleur liet van wegvallen om er alleen den geest van te behouden en weer te geven. Adriaan van Ostade hield van de boeren, van hun leven en van hun omgeving, maar hij kon ze niet zien of niet laten zien zonder getroffen te worden door het potsierlijke, zonder het verschrompelde er van in het oog te krijgen en te doen uitkomen. Hij ziet ze lachen en hun lach werkt aanstekelijk op hem. Hij bemint overigens veel meer hun kleur en de kleur om zich zelve dan hun figuur. Isaac van Ostade daarentegen houdt in alle oprechtheid van de boeren, van het land dat zij bewonen en van de dingen die zij doen. Hij vindt zijn Holland schoon en schilderachtig in zijn pak van alle dagen: des zomers wanneer de boomen vol groen zijn, de natuur feest viert en de menschen zich de frissche lucht en den weldadigen zonneschijn in genoegelijke ledigheid laten smaken vóór de deur der boerenherberg; des winters wanneer kanaal en rivier vastgevrozen zijn, de boer er met zijn slee over rijdt, de schaatsenrijders hun hart ophalen en de herberg op den boord binnen haar warme muren de versteven gasten lokt. Hij geeft dit alles weer naar waarheid, zonder verdichtsel, zonder opsmuk, zonder fantasie, in al zijnen eenvoud, zijn gezondheid en goedrondheid. Vóór hem trokken de Vlamingen en in zijn leeftijd

WINTERLANDSCHAP
ISAAC VAN OSTADE

gingen de Hollanders naar Italië om daar de tafereelen uit het leven der vreemde boeren te schilderen en de uitheemsche omgeving met bergen in het verschiet, met rotsen ter zijde en armoedige hutten of antieke bouwvallen er tusschen. In hunne tooneeltjes droegen de personages kleeren van voor ons ongekenden snit en ongemeene kleur, zij reden veeltijds op ezels, en geiten graasden er langs den weg. Evenals de mannen van zijn richting schilderde Isaac van Ostade het landschap, dat hem omgaf zoohaast hij den voet buiten de stad zette; hij plaatste er den inlandschen boer in, den schipper, de herbergdeerne, den jager, den voerman; hij zoekt naar geen paarden fijn van bouw, glimmend van huid: de zware, trage, rustminnende boerenruin volstaat hem. Hij spot niet met den boer, hij ziet er niet hooghartig op neer als zijn broeder deed, hij neemt hem in ernst op, hij gevoelt er eerbied voor. Hij laat zich echter ook niet verteederen door den eenvoud zijner zeden en blijft verre van 't idyllische der achttiende eeuw; hij maakt van den landbouwer evenmin een held, de verpersoonlijking van het grootsche natuurleven zooals onze negentiende-eeuwsche schilders vaak deden en zingt niet als zij hymnen aan den arbeid. Hij neemt het bestaan ten platten lande op als een feit, als een brok waarheid met hare ruwe en aanvallige zijden, die aantrekkelijk is in zich zelve, en die stof in overvloed kon leveren voor kunstwerk, zonder dat men den toon verhoogt tot lofzangen of verlaagt tot spotliederen.

Heel prozaïsch zal men zeggen. Voor den prozamensch, zeker, maar wat is er wel dichterlijk voor hem? Niet voor den kunstenaar. Elk plekje van elken grond, elk mensch en elk bedrijf heeft zijne schoonheid voor den kunstenaar, die in alles iets ziens- en bewonderenswaardigs ontdekt en anderen weet te doen zien. En zoo deed dan ook Isaac van Ostade, hij was een waar en een groot kunstenaar, die, zooals Houbraken het reeds aanmerkte, stierf „eer hij de hoogte van den konstberg beklommen had."

Van zijn leven weten wij weinig; hij werd geboren te Haarlem en gedoopt den 2en Juni 1621; hij werd aldaar begraven den 16en October 1649.*) De eenige oorkonde, die ons een gebeurtenis uit zijn kort leven verhaalt, dagteekent van 31 Januari 1643. Op dien dag verschenen voor de vinders der St Lucasgilde te Haarlem Leendert Hendrixs, kunstverkooper te Rotterdam en Isaac van Ostade bijgestaan door zijn broeder Adriaan. Leendert eischte dat Isaac „soude maken 6 stucken schilderij hem voor twee jaer aenbesteet en daerenboven noch 7 rontjes daer van de vijf bedongen waren vijf sinnen te sullen sijn en twee andere en dat alles voor de somme van 27 guldens. Isack van Ostade seyde datter twee stucken en twee rontjes gemaekt geweest hadden, die hij (Leendert) gezien en niet gehaelt en hadde, 't welck d'oorsaek was dat hij d'andere niet en hadde begonnen. Ende also sijn werck nu duurder was geworden, oordeelde hij nu daer vrij van te wesen." Partijen lieten de beslissing aan deken en vinderen over. Deze wezen dat Isaac van Ostade van de zes bestelde stukken de vier kleinste zou maken voor Leendert en van de zeven „rontjes" enkel de Vijf Zinnen, en dit te zamen voor de som van 50 gulden. Zelfs met de verhooging, door de scheidsrechters toegekend, was die som voor negen stuks, hoe klein zij mochten zijn, een spotprijs. Waar is het dat Isaac van Ostade vlug werkte; ruim honderd stuks zijn er gekend, die hij moet gemaakt hebben op een tiental jaren, maar al hadde hij er het dubbel voortgebracht wat wel mogelijk is, dan zou hij nog tegen dien prijs een uiterst karig loon voor zijn arbeid genoten hebben.

Isaac kreeg les van zijn broeder die elf jaar ouder was dan hij en wiens invloed dan ook duidelijk merkbaar is in tal zijner stukken. Zoo vinden wij in menigeen zijner paneeltjes groepen van pretmakende boertjes aan die van Adriaan herinnerende; graag laat ook hij den vedelaar voor de deur van den landman stilhouden en den wijngaard zijn loof tegen den gevel der nederige woning opranken. Hij ook vindt behagen in fijn glim-

*) Er bestaat een schilderij van hem, die het jaartal 1660 draagt; zij hoort toe aan het Koninklijk Museum te Brussel. Ik heb het cijfer gelezen zooals elk ander die het stuk besproken heeft, maar onbetwistbaar toch is het dat het valsch moet zijn.

mende kleur; in zijn vroegere werken is die koeler; later, waarschijnlijk naar Rembrandt's voorbeeld, maakt hij ze bruiner en warmer. Hij verfijnt ze tot verluchtiging toe, hij laat gaarne zijn licht glinsteren en maakt het parelachtig, zoodat zijn korrelige schildering soms als met een gouden regen overgoten schijnt. Hij houdt niet van zware kleuren, wel van kostelijke tinten: „la nuance, rien que la nuance!"

Behalve zijn meest gewone onderwerpen, het pleisteren voor de dorpsherberg en het ijsvermaak met talrijke kleine figuren, kennen wij van hem enkele binnengezichten van woonhuis of school en kleinere groepen in de open lucht. Gaarne brengt hij paarden in zijn tafereelen, die hij dan op den voorgrond plaatst en waarvoor hij liefst het trekpaard of den boerenknol met witte schimmelhuid kiest.

De Ermitage bezit vier werken van hem. Het eerste (No. 962), waarvan de afbeelding hierbij gaat, is een buitengewoon groot stuk (174 centimeters op 72) en zeker een der beste van den meester. Het geeft een Winterlandschap te zien. Links het dorp met zijn huizen, zijn nimmer ontbrekende herberg, zijn ontbladerde boomen; in het verschiet, op het tegenover liggende strand een meulen, tusschenin de bevrozen rivier met enkele schuiten aan elken wal. Op het strand en op het ijs de gaande en komende man van elken dag, een bedelaar met zijn hond, een jongen, die een wit paard leidt. Op den boord van het ijs een heer en eene dame, die in eene slede gaan stijgen; hij met een lichtgelen mantel op zijn zwart wambuis, zij in rood kleed met zwarten mantel en witten kraag. De knecht met roode pet op het hoofd en violetkleurige livrei schikt de kussens der slede. Een tweede slee met lichtbruin paard bespannen staat daar nevens. Op het ijs velerleì figuren. Dit alles is met groote lichtheid en luchtigheid op het doek gebracht, als geblazen. De hemel is lichtblauw met dunnen warmen donzigen damp overtrokken, waartegen alles zich fijn en stil afteekent: de kerktoren, de boomen, de huisjes, de masten der schuiten, de figuurtjes. Het ijs weerstraalt den hemel en schijnt hem voort te zetten. Het is een heele wereld van licht hier beneden zoowel als daarboven, met een stoffeering en een bevolkìng die zelf geheel licht en geheel schijn en weerschijn is. Er is weinig kleur op het paneel, twee witte paardjes, een roode pet, een paar roode lappen, de witte kraag en de witte zakdoek der dame. Al het overige vormt een symfonie van grijs en grauw, met zachte, warme tinten. Er is geene somberheid of naarheid van het gure jaargetij te bemerken, geen duisterheid, noch barheid; het is de blijde Hollandsche winter met zijn vinnigen opwekkenden dampkring, met zijne oneindige helderheid, die alles verlevendigt en verfijnt. Het stuk is geteekend ISACK VAN OSTADE.

Een tweede Winterlandschap (No. 964) heeft veel overeenkomst met het eerste. Rechts een boerenhut, dicht daar bij twee boomen. Aan dezer voet een vrouw die zoetekoek verkoopt aan kinderen en met deze een groepje vormt in den aard van die van Adriaan van Ostade. Op het strand links laden werklieden zakken op een slede, bespannen met paarden. Tusschenin ligt een groot water, waarop sleden met wandelaars en andere met koopwaren, schaatsenrijders, visschers die het ijs openhakken. In den achtergrond een stad met torens. Het stuk is geteekend ISACK VAN OSTADE 1642. Het is in denzelfden trant als het vorige, maar minder pittig van kleur en licht. Het ijsveld ligt in een soort van nevel, die aan het werk een grauwer en doffer uitzicht geeft.

Het derde stuk (No. 963) is een herberg op den buiten. Het vriendelijke huisje is met wijngaardranken behangen; boeren drinken en rooken vóór de deur, een bedelares vraagt een almoes. Een wagen met twee paarden bespannen houdt stil, een krijgsman stapt er uit en laat er eene dame in zitten; de hospes schudt haver in de kribbe der paarden; een boer en zijn jongen brengen eetwaren naar de herberg. In den achtergrond ziet men een kerktoren tusschen boomenloof, de landweg die voortloopt staat in volle helder licht. Het is een tooneel naar het hart van onzen schilder, heel levendig, heel bewogen van handeling, heel warm van toon. Het loof zijner boomen is frisch met

een groenblauwe tint als die van Paul Potter, maar wat zuurder van groen. Het stuk is geteekend ISACK VAN OSTADE 1647, een der werken van zijn lateren tijd bijgevolg.

Het laatste stuk (No. 953) heeft lang op den naam van Adriaan van Ostade gestaan, alhoewel het de aanvangletters van Isaac's naam draagt. Het is dan ook een tooneeltje in den aard van den ouderen broeder: een boerengezelschap in een hut. Eene vrouw zit te zingen te midden van een groep mannen, van welke een paar medezingen, terwijl andere drinken en rooken. Geen twijfel of het is een werk van Isaac, maar stellig een uit zijn eerste jaren, toen hij nog geheel onder den invloed van Adriaan stond. De overeenkomst met den trant van dezen treft al dadelijk: licht en kleur hebben het geschemer en den weerschijn van den voorganger, maar de toon is vinniger en krachtiger.

HUWELIJK. DOOR ANNA VAN GOGH—KAULBACH. † † † †

„Goedenmiddag; hè, 't is hier beter dan buiten: 't is grimmig."

Hardink kwam zijne licht-stralende huiskamer binnen, liep zijne vrouw voorbij en ging zich warmen bij den open haard, geheel de vuuropening bedekkend met zijn breed lichaam, waarboven op dikken korten hals sterk stond zijn hoofd, het blozende gezicht met grove, ruw geteekende trekken. Alles aan hem was forschheid, heel zijn optreden zelfbewust, zich voelend welgezeten burger, invloedrijk ingezetene van het stadje, dat bloeide door zijne aardappelmeelfabrieken.

Zijne vrouw had even een wedergroet gefluisterd, bleef kalm doorschrijven met langzaam, regelmatig handvoortglijden over het papier; het lamplicht juist schijnend op het gladde, donkerblonde haar.

„Aan wie schrijf je?" vroeg hij.

Ze keek op, groote donkere oogen in een ovaal gezicht, heel blank met weinig kleur.

„Aan Mama, heb je nog iets te zeggen?"

„Mijne groeten, anders niet."

„Doe je er niet een regeltje bij? je weet dat Mama zoo graag je schrift ziet," zei ze met een glimlach.

„Och nee, wat moet ik schrijven? 't Is jou goed toevertrouwd en Mama moet daar maar tevreden mee zijn. Man en vrouw zijn toch één."

Hij lachte.

Zij bleef even stil zitten, de penhouder tusschen de lippen, staarde peinzend naar een portret boven de schrijftafel zonder iets te zien.

„Ja, dat wordt tenminste gezegd," zei ze na een oogenblik, langzaam, met hare kalme stem.

„Wat?"

„Dat man en vrouw één zijn, maar...."

„'t Gaat niet precies op, wil je zeggen. Och nee, maar 't is soms wel makkelijk, zooals nu bijvoorbeeld. Zeg, ik hoop, dat je wat goeds te eten hebt vanmiddag; ik heb trek gekregen met de kou."

„Ik zal eens gaan zien, Betje zal wel haast klaar zijn." Nora stond op, een heel slank, tenger figuurtje in de donkergroene japon; ze scheen langer dan haar man, ofschoon zij iets kleiner was dan hij.

De tafel in de eetkamer zag er vroolijk uit, goed voorzien ook. Hardink kwam er door in een goede luim, zat druk te praten, vertelde nieuwtjes uit den kleinen kring van het stadje, met iets ruw-spottends breed uitmetend de kleine hebbelijkheden van de betrokken personen.

Nora zat te luisteren, blij om zijne opgeruimdheid; ze maakte nu en dan korte vergoelijkende opmerkingen van „zou 't wel waar zijn?" of „geloof je dat heusch?" als zijne verhalen wat al te sterk gekleurd waren.

Ze stelde eigenlijk niet veel belang in die praatjes, waarvan later gewoonlijk de helft onwaar of overdreven bleek, maar ze wist, dat haar man er plezier in had, dat hij ongeduldig zou worden als ze geen belangstelling toonde. En dat wilde ze niet; ze had een' diepen afkeer van onaangenaamheden, kleine huiselijke twisten, zooals vaak voorkwamen bij andere getrouwde paren.

In de vijf jaar van haar huwelijk had ze die altijd weten te vermijden, steeds kalm toegevend waar ze kon en anders zoo lang

uitleggend hare bezwaren, tot Frans er in moest toestemmen.

Ze wist niet, dat ze hem daarmee dikwijls prikkelde; zijne opvliegende ruw-aangelegde natuur had soms behoefte aan uitvallen en hij ergerde zich over hare gelijkmatigheid, waarop hij geen vat kon krijgen met drift of spot of kleine hatelijkheden; dikwijls liep hij dan weg en koelde zijn drift op het personeel van de fabriek. Als zijne vrouw hiervan iets merkte, verwonderde zij zich in stilte, maar meestal gingen die driftbuien buiten haar om; als Frans weer terugkwam was hij zelfs dikwijls opgeruimd, verliefd op zijne vrouw, om hare mooiheid, hare aangeboren distinctie of haar goede huisvrouw-zijn.

Dat had ze geleerd thuis bij hare ouders, die met vier kinderen moesten leven van burgemeestersinkomsten, daarvan hun stand moesten ophouden, dinéetjes en soiréetjes geven om niet onder te doen voor de andere notabelen van de kleine stad.

Nora was de eenige dochter; toen ze van school kwam, werd ze thuisgehouden, want er was veel te doen voor de jongens, ze had 't altijd druk met naaien en huishoudelijk werk in het groote huis, waar maar één meid kon gehouden worden.

Maar ze was tevreden, kalm opgeruimd, zelden tegenstrevend als ze eene uitnoodiging af moest slaan. Want wat ze eenmaal als haar plicht zag, deed ze zonder op- of omzien; 't was heel sterk in haar, dat plichtbesef.

Ze had al van jongs-af geweten, dat ze later, na haar schooltijd, thuis zou komen tot hulp van moeder, en ze had zich in dat denkbeeld langzamerhand ingeleefd, zonder toe te geven aan andere aspiratiën, soms in haar opwellend als ze hoorde van anderen, die een leven leidden naar vrije keuze. Voor haar was dat gesloten; haar werkkring lag thuis, voorbestemd als een open weg.

Toch, den heelen weg overzien kon ze niet: er konden onverwachte, groote veranderingen komen, ze hoopte daarop in het diepst van haar ziel, want daar sluimerden hartstochten, die ze zelve niet kende, die ze altijd had teruggedrongen onder de oppervlakte van kalme opgeruimde tevredenheid. Soms toch voelde ze er iets van opbruisen, als ze las van groote, overweldigende liefde en ze weefde zich gouden geluksdroomen voor later als ze ook die liefde zou kennen. Als héél jong meisje was ze dikwijls verliefd geweest, zonder dat iemand 't merkte, omdat er zoo weinig van naar buiten kwam, alleen voor zichzelf beleefde ze dan oogenblikken van hoog geluk en diepe ellende, maar later begreep ze, dat al dat geluk en dat verdriet zonder eigenlijke beteekenis waren geweest, 't was alles weer van haar weggedreven zonder 't diepste van haar zijn beroerd te hebben. En dan dacht ze weer aan dat andere groote geluk, dat voor goed haar leven veranderen zou.

Maar vlak tegen die droomen in, ging de werkelijkheid.

Toen ze eenmaal thuis was, werd haar langzamerhand door hare ouders en goede, wijze vrienden een ander toekomstbeeld voorgesteld. In het slechtste geval zou ze bij hare ouders blijven tot hun dood, en dan een betrekking zoeken bij de broers of bij vreemden, maar in 't beste geval zou ze trouwen als ze gevraagd werd door een solieden man, die haar een behoorlijk bestaan kon bezorgen, en die haar niet antipatiek was.

Eerst gleed dit alles langs haar heen, omdat 't niets leek op hare eigene verwachtingen van groot geluk, maar langzamerhand begon 't mee te tellen in hare gedachten, 't wekte twijfelingen in haar op, die haar onrustig maakten.

En eens sprak ze hare moeder over hare droomen van liefdesgeluk. Hare moeder lachte: „Och ja kind, zóó denken alle héél jonge meisjes," zei ze bedaard, „maar als dat groote geluk al bestaat, is 't toch maar voor heel enkelen bereikbaar. Voor één meisje zonder fortuin, zooals jij, is 't al een heel groot geluk als een goede man om haar komt. Natuurlijk, je moet wel van je man houden, maar dat kan je gemakkelijk met een beetje goeden wil. En gewoonlijk duurt zulk kalm geluk ook veel langer; als de liefdesvlam zoo hoog opslaat is hij gauw verteerd ook."

En Mevrouw Zetters voegde er vele raadgevingen bij, waarnaar Nora haar gedrag moest richten tegenover jongelui, één troost

kon ze altijd hebben: juist omdat ze geen geld had zou ze gevraagd worden om haarzelve.

Nora luisterde zwijgend. Dus zóó was haar plicht. Al hare geluksdroomen waren onwezenlijk, zouden altijd onwezenlijk blijven, ze moest ze laten uitbloeien als teere bloemen. die haar leven een oogenblik vermooid hadden, ze moest uitzien naar het concreete vaste geluk, dat komen zou als een man haar tot zijne vrouw zou begeeren, omdat hij haar mooi vond of van haar hield.

En ze wende zich er aan, zóó haar levensgeluk te zien, alweer begravend die mooie hartstochtelijke verlangens onder eene oppervlakte van opgeruimdheid, ze maakte heel een klein gedrags-programma op voor het geval, dat de verwachte komen zou.

En toen hij kwam in Frans Hardink, den zoon van den grooten fabrikant, zelf eigenaar van de fabrieken na zijn vaders dood, had ze zich aan hem gegeven, met schijn van aarzeling eerst, op raad van moeder om de convenance. En ze was tevreden, omdat ze zag de blijdschap van hare ouders en van de heele familie; hare verloving was een gebeurtenis van gewicht, een zonnestraal in het dikwijls moeielijke bestaan thuis.

Ze was voor Frans altijd dezelfde, gevend zich aan hem met kalme gelijkmoedigheid, verwonderd soms om zijn verliefd-zijn. Ze kon dat niet beantwoorden. ze hield van hem, gewoon, zooals ze hare moeder van haar vader zag houden. Zeker zouden zij en Frans ook zoo leven als hare ouders, maar gemakkelijker, zonder finantiëele zorgen.

Soms kwam 't wel in haar op als een verdriet, dat ze nu voor goed afstand had gedaan van hare mooie droomen, maar ze troostte zich met de uitspraak van hare moeder, dat dat héél groote geluk maar voor enkelen was weggelegd; waarom zou zij juist onder die enkelen behooren? En misschien zou ze er niet eens vatbaar voor zijn geweest; ze was zeker niet hartstochtelijk aangelegd, want Frans verschrikte haar dikwijls door zijn uitingen van hartstocht.

Ze werd daar tegenover altijd koel, en moeder zei dat dat heel correct in haar was: een meisje moest nooit zich zoo gemakkelijk geven, dat was beter voor later.

Ze nam dien lof blij aan, toch hem onverdiend wetend, want hare teruggetrokken houding was niet gevolg van overwegingen, maar spontaan uitvloeisel van haar voelen tegenover hem.

Het begin van haar huwelijk bracht haar wel diepe emoties en strijd, omdat ze zooveel te geven had. Frans vroeg veel van haar, gedreven door zijn hartstocht, die hooger opbruiste tegenover hare kalmte, maar ze liet hem niets merken van dien strijd, wetend, dat het haar plicht was, van hem te zijn, hem te geven wat hij vroeg.

En ze koesterde zich ook nu en dan behagelijk in de warmte van zijne verliefdheid, van al zijne teedere zorgen. Hij gaf haar een gemakkelijk, weelderig leventje, een mooi huis, eene goede positie, daarom was 't billijk, dat ze hem toebehoorde, dat hij recht had op alles van haar.

Toch vreemd was haar het nieuwe leven zonder druk werk, ze had zooveel tijd over, dien ze uit ongewoonte niet dadelijk goed wist te gebruiken.

Ze poetste en schikte in haar huis, maakte veel werk van 't eten, handwerkte en las, maar 't kalm zich geven aan een boek kwam eerst langzamerhand. Thuis had ze de oogenblikken om te lezen altijd met moeite uit moeten sparen, en nu, als ze uren had om te blijven lezen, kreeg ze soms in eens een gevoel van plichtverzuim, dat gevoel, dat haar thuis altijd had opgejaagd.

Dan ging ze brieven schrijven of visites maken met de gedachte, dat ze daarmee beter haar plicht deed. Haar man hield veel van conversatie, ze moest die aanhouden met de notabelen van het stadje; maar geheel haar tijd vullen kon dit toch niet en vanzelf wende ze zich aan veel lezen. 't Werd op den duur haar grootste genot, al lezende voelde ze zooveel meer dan in het werkelijke leven; ze kon zich dan emoties verbeelden, waar ze anders buiten stond.

't Was lichte verwondering in haar. naast al die groote diepe emoties van hartstocht en liefde en ellende, die ze zelve niet kende, plotseling andere te vinden, die ze wèl kende: vereering van groote mannen, zich één voelen met de natuur, affectie voor dieren en bloemen.

Waren dit dan gevoelens voor iedereen, en die andere diepere maar voor heel enkelen? Soms kwam iets als twijfel hieraan in haar op, vage gedachten aan wat had kunnen gebeuren, als ze gewacht had. Maar ze drong die terug, ze liet ze niet zoo duidelijk worden, dat ze raakten aan haar huwelijk; dit was immers goed zoo, ze had het zelf zoo verlangd en aangenomen, als haar levensplicht.

't Was als eene rust voor haar, toen haar mans eerste verliefdheid wat verkoelde, nu was hun leven zooals 't altijd blijven zou, zooals ze 't zag van anderen, die ook gelukkig getrouwd heetten.

Toch, er was een ledig in haar leven, dat langzamerhand druk was gevuld met conversatie, zoodat ze de uren om te lezen nu ook dikwijls moest uitsparen; ze hadden veel kennissen en behielden ze lang, want Nora was goedhartig en altijd dezelfde en Frans hoorden ze wel graag spotten met allerlei dingen en daarenboven ontzagen ze hem om zijne positie.

Maar in Nora begon heftig op te komen het verlangen naar een nieuwen plicht, naar een kindje, een lief klein wezentje, haar gegeven om zich aan te wijden.

Ze praatte er niet veel met Frans over, om zijne ontstemming, die het gewone gevolg was, maar stilletjes voor haar zelve borduurde ze verwachtingen en teedere tooneeltjes met haar kindje; ze zag het opgroeien en misschien zou het later behooren tot de uitverkorenen, voor wie het hoogste geluk bereikbaar is. En vreemd begon ze hare eigen vroegere geluksdroomen weer te droomen voor het kind, dat toch wel eens komen zou.

Maar haar wensch was nog onvervuld gebleven; 't deed haar ook verdriet om Frans; hij had een paar maal wrevelig gezegd, dat 't hem zoo tegenviel; hij had gerekend op kinderen, kon ze zoo goed onderhouden; dat had haar pijn gedaan als verwijt van verzuim tegenover hem, dat ze toch machteloos was te herstellen.

Ze sprak zacht van niet de hoop opgeven, tuurde zelf angstig verwachtend uit naar het eerste teeken van nieuw leven in 't hare, maar ze wachtte nog vergeefs.

Dezen avond toen ze alleen zat in de wijdte van de huiskamer, Frans uitgegaan naar zijn kegelclub, dacht ze onwillekeurig weer aan de enkele woorden, dien middag tusschen hen gewisseld, over het één zijn van man en vrouw. Ze spraken anders nooit over zoo iets, hunne woorden raakten enkel maar de oppervlakte der dingen en ook nu had Frans er dadelijk luchtig overheen gesproken; één — ze waren niet één, ze hadden ieder hunne eigen gedachten, hunne eigen belangen, die alleen aan de oppervlakte schijnbaar samen gingen. En toch noemden de menschen hen gelukkig, hare moeder vooral, die toch alles er van wist, prees dikwijls haar leven. Gelukkig . . ., was 't eigenlijk wel gelukkig? Ze had dien morgen een jong getrouwd vrouwtje gesproken, in wie het groote geluk als een jubeltoon hoog opklonk; ze had woorden gesproken, die Nora maar half kon meevoelen; ja, dàt was geluk; dat vrouwtje was een van de uitverkorenen. Nora had iets als een ledig gevoeld toen ze weer thuis was en ze was maar gauw brieven gaan schrijven, om de opkomende gedachten weg te dringen. Haar leven was immers goed, zou altijd goed blijven.

Ze was nu zeven en twintig jaar; er lag nog een lang leven vóór haar, dertig, veertig, vijftig jaar misschien. Als ze geen kinderen meer kregen, zou het altijd doorgaan als tot nu toe. Och nee, dat hoefde immers niet; ze kon er afwisseling in brengen, ze kon belangstelling toonen in alles om haar heen, ze kon zich gaan interesseeren voor het lot van de fabrieksarbeiders, natuurlijk alles binnen de grenzen van haar plicht tegenover Frans.

Ze nam haar naaiwerk weer op, een kinderjurkje voor de luiermand van eene vriendin.

Als ze dat eens voor haar zelve mocht maken . . . en weer kwamen de telkens terugkeerende wenschen.

Als ze één was met Frans, moest ze er vrijuit met hem over kunnen spreken; maar ze kon dat niet, bang voor zijn wreveligheid waarin ze een verwijt hoorde.

Met hare moeder had ze er wel eens over gesproken; ze vond daar wel instemming, maar ook raadgevingen, niet toe te geven aan haar verdriet er over; dan zou ze misschien

iets verliezen van de opgeruimdheid, die haar man geboeid hield.

Mevrouw Zetters voelde zich zoo voldaan over Nora's huwelijk; als Hardink niet om haar gekomen was, zou ze nu in betrekking moeten zijn; zij zelve leefde na haar mans dood heel bekrompen van allerlei agenturen en van wat de kinderen haar toe wilden stoppen. Ze had haar leven lang zoo met geldzorgen moeten kampen, dat ze zich bijna geen ander ongeluk meer denken kon, en ze dacht er met vreugde aan, dat Nora die zorgen nooit zou kennen.

Om negen uur hoorde Nora verwonderd Frans al thuis komen; hij was niet alleen, praatte met iemand in de gang. Ze stond op toen de kamerdeur open ging, binnenlatend een jonge man, dien ze niet kende. Frans kwam achter hem.

„Mag ik je mijne vrouw voorstellen?" zei hij, druk doende. „Nora, ik heb mijn vriend meegebracht, Willem van Aarden, je weet wel, waar ik je zoo dikwijls van verteld heb."

„O zeker," zei Nora, en in hare buiging en handdruk was iets toeschietelijks om de oude vriendschap van Van Aarden met haar man. „Is u weer onverwachts in 't land?"

„Ja, verbeeld je," viel Hardink in, „daar ben ik op weg naar de club en sta ineens vóór hem; ik wist heusch niet wat ik zag, maar ik herkende hem toch dadelijk aan zijn zwierigen loop."

„En ik jou aan je dikken stok, die had je vroeger 's avonds ook altijd bij je, uit angst voor aanranders," zei Van Aarden lachend, en tot Nora: „Mevrouw ik was op weg naar uw huis, maar Has troonde me mee naar de club om de lui daar eerst te begroeten."

„En nu blijft hij een poos logeeren," zei Frans.

„Ja? dat is eene heele verrassing voor je. 't Doet mij ook erg veel plezier, u eens te ontmoeten," zei Nora vriendelijk. Ze voelde de oogen van Van Aarden onderzoekend op zich gevestigd met een soort nieuwsgierigheid, als om uit te maken wat voor vrouw zijn vriend had genomen; 't waren blauwe scherpziende oogen, die haar een beetje verlegen maakten, alsof ze tot diep in haar binnenste keken. Heel zijn gezicht, frisch-rood, als van iemand, die veel buiten is, was scherp geteekend, de mond vrij groot onder langen blonden knevel, het voorhoofd breed, maar niet hoog, licht gerimpeld reeds met fijne lijnen.

Nora stond op.

„Excuseer me even, dat ik de logeerkamer in orde laat maken."

Maar Van Aarden hield haar tegen. „Nee, nee Mevrouw, doet u geen moeite; voor vannacht heb ik logies in 't logement besproken; morgen kom ik graag als u mij hebben wilt."

Er was een prettige klank van lichte familiariteit in zijn toon, alsof ook hij voelde, dat hij meer voor haar mocht zijn dan een geheel-vreemde.

„Laten we dan maar gezellig gaan zitten," zei Frans. „God kerel, wat heb ik je in lang niet gezien; tien jaar geloof ik. Waar heb je toch al dien tijd gezeten?"

„Overal en nergens; in Italië, in Algiers, in Indië zelfs. Je weet, ik hield altijd veel van reizen."

„Ja, je bent een echte Bohémiën; maar dat hoort zoo bij je vak. 't Staat gekleed voor een artist."

Van Aarden lachte. „Nog 't ouwe plaagbeest; o Mevrouw, wat zult u daar dikwijls last van hebben."

Nora lachte ook. „Nu, ik heb geen klagen; Frans weet wel, dat ik niet tegen hem ben opgewassen in de plaagkunst."

„O zoo? Nee, dan is 't ook geen eerlijke strijd. En, een mensch wordt ouder ook; maar vroeger konden we er wat mee. Zeg Has, weet je nog van onze weddingschap?"

„Nee, wat was dat?"

„Weet je 't niet meer? Ik moest er je eigenlijk niet aan herinneren, want je hebt 't glansrijk gewonnen. We wedden immers om een anker wijn wie 't eerst getrouwd zou wezen?"

„Hé ja, dâ's waar ook; dus die heb ik van je te goed."

„Je zult ze hebben hoor; hoe lang ben je al getrouwd?"

„Vijf jaar."

„En kinderen?" Zijn blik gleed even naar het jurkje dat nog op tafel lag.

„Nee, helaas niet."

Nora voelde zich kleuren om den toon van ergernis, waarop haar man sprak; 't maakte haar wrevelig tegenover Van Aarden om zijne vraag. Nu keek hij haar aan, een paar seconden maar, toch lang genoeg om haar 't gevoel te geven, alsof hij hare gedachten las.

Nu sprak hij weer door. „Ik heb trouwens altijd wel gedacht, dat jij 't winnen zou".

„Ik ook, jij was altijd een beetje . . . difficile zullen we maar zeggen, of besluiteloos."

„Wel kerel, dat heb je mis; als ik maar eenmaal de rechte had gevonden, zou ik gauw genoeg besluiten."

„Me dunkt anders, dat je nu keus genoeg gehad hebt. Oostersche en Italiaansche schoonen, wat wil je meer."

„De rechte heb ik toch niet gevonden."

Hasdink keek hem spottend aan.

„Dat moet dan zeker een engel uit den hemel zijn. Maar in afwachting zal je je wel getroost hebben."

„We moesten nu dit châpitre maar laten rusten," zei Van Aarden, plotseling op een toon van lichte ergernis. „Heb je in dien tijd nog wel eens schilderijen van me gezien?"

„Nee, ik ben niet erg op de hoogte van kunst. Wel heb ik eens gelezen, dat je ergens eene medaille had behaald."

„Ik heb uw naam een paar maal gelezen in critieken over tentoonstellingen," zei Nora. Ze was Van Aarden dankbaar, dat hij 't gesprek had afgeleid; het hinderde haar dikwijls, dat Frans met zijne vrienden op zoo'n ruwe manier sprak over liefde en vrouwen, zonder zich om haar bijzijn te bekommeren; ze was er dikwijls de kamer om uitgeloopen, had er een paar maal later Frans over gesproken. Maar hij lachte haar uit: als ze daar niet tegen kon, moest ze hare ooren maar dicht stoppen, zei hij, maar hij dacht niet, dat ze zoo overdreven preutsch was. Ze hadden immers niets gemeens gezegd.

„Ik herinner me eens," ging ze voort, „dat een Oostersch landschap met Boeddhatempel erg geprezen werd, nog niet lang geleden."

„Dat had ik in Brussel tentoongesteld; 't is nu verkocht aan een Engelschman. Ja, dat was heel goed," zei hij, met zelfbewustzijn van kunstenaar, zeker van zijne kunst.

„Kom je hier ook schilderen?"

„Ik denk 't niet, ten minste vooreerst. Winterlandschappen zijn mijn fort niet; ik houd van veel zon en lucht en kleuren. Maar ik was in geen negen winters in 't land geweest, en nu in eens, trok 't me aan, weer eens die lage droeve lucht te zien en de sneeuw en de vroege duisternis."

„En toen je eenmaal in 't land was trok 't je weer naar de oude vrienden. Ja, ja, 't bloed kruipt, waar 't niet gaan kan," zei Frans lachend.

Hij was bijzonder vergenoegd, vroolijk, zooals meestal in gezelschap van vreemden. En Nora voelde zich ook opgewekt worden door het gezelschap van Van Aarden; hij had zooveel gereisd en gezien, scheen heel ruim om zich heen gekeken te hebben. Ze voelde zich bekrompen bij hem; zou Frans dat ook niet voelen? Hij scheen zoo plomp naast de distinctie van Van Aarden. Ze vroeg zich af, wat Van Aarden voor een man zou zijn; 't moest wel interessant zijn, hem goed te leeren kennen. Maar voor je zoover was, had hij je zeker al lang doorzien met zijne scherpe oogen.

Toen ze hem goedennacht zei, vroeg ze hem nogmaals, den anderen dag te komen logeeren, 't vooruitzicht lokte haar aan als eene prettige afwisseling in haar alle-dag-leven; dat was toch heel eentonig eigenlijk: ze klaagde er nooit over, maar ze voelde 't toch wel, elk jaar meer, al wilde ze niet toegeven aan dat gevoel.

De heeren bleven nog praten bij hun' wijn.

„Je zit hier niet kwaad," zei Van Aarden.

Frans lachte weer vergenoegd. „Nee, nee, ik heb alles wat ik wil: eene goede positie, een goed huis. . . ."

„En eene goede vrouw, vergeet 't voornaamste niet."

„O ja, natuurlijk. Ik heb waarachtig goed uit m'n oogen gekeken toen ik Nora nam. Ze was mooi genoeg om me goed verliefd te maken, erg regelmatig van humeur en eene goede huisvrouw. Ze had geen cent, maar ik kon me de luxe permitteeren daar niet op te letten."

Van Aarden knikte, peinzend wegblazend een rookwolkje. „Dus je bent wat ze gelukkig noemen," zei hij met lichten spot.

„Zeker; 't eenige wat ontbreekt, zijn een paar kinderen, dat valt me tegen van Nora."

Hij lachte, maar Van Aarden bleef ernstig, met een plotseling gevoel van weerzin. Hij had zulke gezegden ontelbare malen gehoord, maar ze hinderden hem in eens, nu hij dacht aan Hasdinks vrouw, aan haar slank tenger figuurtje, met het bleeke ovale gezicht en de mooie donkere oogen, die in hun opslag iets kinderlijks hadden. Zoodra hij haar zag, was hij verwonderd geweest om 't uiterlijke contrast tusschen dit paar menschen.

„Voor je vrouw is 't zeker nog grooter teleurstelling," zei hij.

„Grooter niet, maar ze zal 't natuurlijk ook wel naar vinden, al zegt ze 't eigenlijk nooit. Ze speelt gelukkig niet de rol van klagende smachtende vrouw."

„Dat zou bij jou ook heel slecht passen."

„Nietwaar? Ze heeft een gemakkelijk prettig leventje, veel beter dan thuis bij hare moeder, en als ze daar gebleven was, had ze toch ook geen kind gehad, denk ik."

„Heb je haar zoo iets ook wel eens gezegd?"

„Wel nee, waarvoor zou het dienen? Je praat met je vrienden altijd anders dan met je vrouw."

„Ik denk toch, dat ze zich wel eens zal stooten aan je spotlust."

„Wel nee, daar is ze al aan gewend. Eerst hield ik me natuurlijk in; och, zooals je doet in je gekken tijd, en na ons trouwen ben ik langzamerhand meer mezelf geworden."

„En is je vrouw ook veranderd na haar huwelijk?"

Hasdink keek zijn vriend even aan: de vraag was nieuw voor hem.

„Zij? ja dat zal wel, maar ik heb 't eigenlijk nooit gemerkt. Och natuurlijk, ze was eerst als alle vrouwen een beetje teruggetrokken; dat goed is zoo slim; maar ze houdt van me, zie je. Zeg, wat gek, dat jij nog wist van die weddingschap, ik was 't glad vergeten."

„Ik vergeet niets van al die oude dingen. Soms als ik in m'n eentje ergens ver-weg zit, haal ik al dat oude weer in gedachten op; dat geeft je dan zoo'n prettig gevoel."

Terwijl ze voortspraken, zat Van Aarden te denken over het huwelijk van deze twee menschen; hij wist nu al, wat 't van *zijn* kant was geweest, maar van de *hare?* Zou 't werkelijk liefde zijn geweest? Ja, dat moèst, hij voelde in eens weerzin, te moeten denken, dat zij hem om iets anders getrouwd had; en toch ook weer .... hoe kon zij hem liefhebben? Ze moest dan zeker wel teleurstelling ondervonden hebben, wie weet wat verborgen lag onder het kalme bleeke uiterlijk.

Van Aarden hield er van, uit te vorschen, wat lag onder het oppervlakkige zijn van de menschen om hem heen; hij vond dat interessant, vooral om de waarde van zijn oordeel te leeren toetsen aan de werkelijkheid, die soms anders bleek te zijn dan hij gedacht had Hij was van nature geen menschenkenner, maar oefende zich er in, telkens zich verheugend als hij goed gezien had.

Toch gaven zijn ontdekkingen hem dikwijls verdriet; hij voelde gauw mee met anderen, en was altijd heftig teleurgesteld als hij onder oppervlakkig geluk eene diepte vond van leed of ongestild verlangen.

Hij zag nu al gauw, dat Hasdink dezelfde was van vroeger, ruw-vroolijk, goedhartig, zonder fijn of diep gevoel, altijd zoekend naar de gemakkelijkste wegen.

Dit alles was hem vroeger in zijne jongensjaren sympatiek geweest, maar nu 't zich gevormd en gevestigd had, verbreed door Hasdink's man-zijn, vond hij 't niet aantrekkelijk meer. Misschien kwam dit ook, omdat hijzelf zich verfijnd had in die jaren, door 't reizen en 't leven voor en met zijne kunst. Hij had nu eene neiging om in alles naar 't beste te zoeken, zooals hij dat deed in zijne kunst, en hij kon lachen om al het ploeteren in kleinigheden dat de menschen deden in hunne huizen en in hunne kleine omgeving; hij trachtte nu alleen te zien naar het echt-menschelijke en dat alleen mooi te vinden en goed.

Het lokte hem wel aan, hier te logeeren en uit te rusten van het werken en trekken van den laatsten tijd.

Voor Nora waren de dagen, dat Van Aarden er was een prettige afwisseling, eene opleving uit het eentonige alledag-bestaan.

Ze luisterde graag naar hem, bewonderend zijn vlug oordeel over allerlei dingen, die ze niet wist of niet begreep. Hij liet een paar portefeuilles met teekeningen komen op haar verzoek; ze had vroeger een beetje aan teekenen gedaan, maar was gauw opgehouden, juist omdat ze genoeg artistiek gevoel had, om te zien hoe volkomen dilettantenwerk het was.

Met Van Aarden sprak ze over zijne teekeningen, schetsen uit warme landen, met helle zon en zwarte schaduw en slank oprijzende palmen naast oude godentempels.

Ook enkele figuren waren er bij, studiekoppen van Italiaansche straatventers, van Javaansche meisjes.

Nora vond deze vooral heel mooi. „Schildert u ook figuren?" vroeg ze.

„Alleen zoover ze op mijne landschappen voor moeten komen, ten minste vooreerst. Later hoop ik er meer aan te kunnen doen."

„Later?"

„Ja, als ik eerst nog wat meer menschenkennis heb opgedaan; dat is het éóne noodige voor een artist, die menschen weer wil geven."

„Kom," kwam Frans plomp er tusschen, „je kunt toch wel de menschen schilderen zooals je ze ziet."

Dan krijg je alleen de oppervlakte; dan ontbreekt de ziel, die leven aan het gezicht moet geven. Ik moet weten, hoe die ziel zich naar buiten uitdrukt, elke ziel apart."

»Nu, daar zal je nog wel even werk over hebben. Ik wou je juist vragen onze portretten eens te maken."

Van Aarden keek hem even lachend aan.

„'t Jouwe zou ik misschien kunnen maken, maar dat van mevrouw... dat zou moeilijker zijn."

Nora zag weer zijne oogen op zich gevestigd met dien doordringenden blik.

„Kom," zei ze lachend, „'t is maar gekheid; waarom zoudt u in eens onze portretten gaan schilderen?"

Ze werd in eens bang, dat Frans er op aan zou dringen; dat ze stil zou moeten zitten met de oogen van Van Aarden altijd op haar gericht; 't maakte haar angstig, ze sprak er gauw overheen, en Van Aarden sprak er ook niet meer over.

Overdag ging hij dikwijls mee naar de fabriek of alleen groote fietstochten maken, of soms nam Frans vroeg vrij-af en gingen ze samen naar de societeit.

En Nora merkte zelf op, dat ze nu meer verlangde naar hunne thuiskomst dan gewoonlijk als ze Frans alleen wachtte, 't was ook zoo anders nu, er werd nu dikwijls gesproken over belangrijke dingen en als ze alleen was, had ze nog iets om over te denken door de gesprekken met Van Aarden.

Hij had de gewoonte, over elk onderwerp ronduit te spreken en zijn oordeel te zeggen, gevolg van zijn vrije leven, dat hem deed lachen om de bekrompenheid, die preutsch verbood, gewone natuurlijke dingen te bespreken. Maar hij bepraatte ze ernstig, anders dan Frans, die altijd spotte als er sprake was van sexueele verhoudingen en dan half binnensmonds aardigheden verkocht. Nora had zich hier al dikwijls aan geërgerd, maar naar Van Aarden luisterde ze, trachtend haar eigen oordeel te leeren kennen en te meten aan het zijne, wat moeielijk viel dikwijls, omdat ze hare gedachten zoo weinig toegestaan had zich daarmee bezig te houden. En langzaam begon door den nevel van conventie en gewoonte en aangenomen moraal heen, iets naar buiten te lichten over haar eigen binnenste-ik, waar al de oude droomen waren opgeborgen van echt geluk, diep gevoeld en volop genoten zonder de benauwenis van wereld-oordeel en geldelijke overwegingen.

Ze schrikte toen die gedachten in haar opkwamen en ze onwillekeurig vergelijkingen maakte tusschen wat ze nu bezat, en wat ze vroeger verwachtte; ze wilde daar niet meer aan denken, maar 't kwam telkens terug, en met verwondering zag ze in haar eigen ziel als in die van een vreemde.

Toen Van Aarden na drie weken vertrokken was, behielden Frans en zij nog een poos de opgewektheid in hunne gesprekken, maar langzamerhand zakte hun leven toch weer tot zijn gewone peil.

Toch voor Nora was veel veranderd: ze zag nu, dat haar leven eentonig was, ze merkte op, dat tusschen haar en Frans zoo weinig samen-denken was. Elken dag zag

ze 't duidelijker: er lag een groote afstand tusschen hunne levens, en toch moest huwelijk samen-leven zijn. Was hun huwelijk dan niet goed, niet gelukkig? Dat was de vraag, voor 't eerst vaag in haar opgekomen na de ontmoeting met dat heel gelukkige jong-getrouwde vrouwtje, maar nu duidelijker, dringender terugkeerend, als opborrelend uit haar ziel.

Ze moest die vraag niet doen; ze ging lezen, maar tusschen de letters las ze altijd dezelfde vraag tot ze eindelijk toegaf en antwoordde als aan een ander. Nu ja, groot-gelukkig was hun huwelijk niet, maar 't was toch goed, dat zei Frans ook; hij scheen voldaan en er was nooit twist tusschen hen.

Maar zij zelve? was zij ook voldaan? de onrustige vragen en twijfelingen lieten haar niet met rust, vergrootten den afstand nog tusschen hen, omdat Frans er niets van vermoedde onder haar uiterlijk van kalmte.

Ze merkte onwillekeurig altijd weer op de onbeduidendheid van hunne gesprekken, het gemis aan echt diep gevoel tusschen hen, en de onvoldaanheid klom in haar op, gaf haar soms een gevoel of ze stikken zou.

Ze zag het leven zoo leeg: het verlangen naar een kind werd duldeloos smachten nu; als 't niet kwam zou haar leven ondragelijk worden, hopeloos leeg en donker.

En over al deze slingeringen in haar ziel lag als een bedekkend kleed haar uiterlijk-doen van kalmte en tevredenheid; ze dwong zich daartoe, dat was haar plicht tegenover Frans, hij had daar recht op. Als ze 't maar kon volhouden; 't werd een zware taak nu, even zwaar als vroeger het terugdringen van haar meisjesidealen.

Waarom behoorde zij ook niet tot de uitverkorenen van 't geluk? waarom had zij er niet op mogen wachten? Maar als ze gewacht had, en 't geluk was niet gekomen, wat zou haar leven dan nu geweest zijn? Een bezig zich afsloven voor vreemden, elken dag, tot ze oud en onnut zou geworden zijn. Ze had geen examens gedaan, geen bijzondere talenten, ze zou dus tevreden moeten zijn met een huishoudelijke betrekking. Maar die zou toch ook goed kunnen zijn, ze had werkkracht en een helder hoofd, ze zou in een gezin met kinderen kunnen komen, de plaats van de moeder bij hen innemen, zich aan hen geven; dat zou toch niet neerdrukkend, niet droevig zijn geweest. Hare moeder had zeker nooit aan die mogelijkheid gedacht; ze had altijd van in betrekking-gaan gesproken als van iets vreeselijks, iets half-schandelijks eigenlijk, waaraan ze alleen kon ontkomen door een huwelijk. En ze was er aan ontkomen, maar .... Och nee, weg, weg, die gedachten. Ze vulde hare dagen met drukke conversatie, vroeg logées, gaf dineetjes en soireetjes maar in de stilte van den nacht kwamen toch de gedachten tot haar, altijd door, aanrakend het diepst van haar ziel, waar de oude idealen en hartstochten nog sluimerden.

Van Aarden had beloofd, gauw terug te zullen komen. „Je zult me dan wel zien verschijnen," had hij gezegd; „schrijven doe ik niet. Kan je mij niet hebben, best, dan vertrek ik weer en waag 't later nog eens."

Op een middag in Mei zag Nora hem komen. Ze zat in de huiskamer te spelen met een paar kinderen van eene vriendin; ze vroeg dikwijls kinderen bij zich, trachtte zich met een soort weemoedig genot te verbeelden, dat 't de hare waren.

Als ze alleen was met hare kinderen, liet ze hare correcte kalmte varen, dan was ze geheel zichzelf, teeder, hartstochtelijk soms, in uitgelaten spel terugdringend al haar verdriet.

Ze had nu juist 't kleine meisje op schoot, liet met een gevoel van weelde haar hoofd vastklemmen tusschen de zachte bloote armpjes, de roode lipjes liefkoozen haar wang. Van Aarden keek naar binnen, ze zette het kind neer, ging dadelijk naar de deur, uit gewoonte elke gevoelsuiting terugdringend. Maar in hare oogen bleef eene schittering van genot en op hare wangen een hooge, warme blos, Van Aarden begreep nu in eens het smachten van haar hart.

„Dag Nora," zei hij vroolijk; „heb je kindervisite? dag kleuters."

Hij sprak heel gewoon, dadelijk weer als een oud goed vriend. Nora reikte hem de hand, zei ook opgewekt: „Ja, zoo af en toe amuseer ik me daarmee;" en in eens, in eene spontane opwelling van teederheid: „Zijn 't geen schatjes?"

„Ja, toe geef jullie me eens eene hand."

Hij keek naar de kinderen, toen naar Nora, met den scherpen blik, die haar verlegen maakte.

„Wat waren jullie aan 't spelen?" vroeg hij.

„Verstoppertje!" zei de kleine jongen; „doet u mee?"

„Zeker, òf ik. Ik vind verstoppertje 't prettigste spel, dat bestaat. Toe Nora, ga asjeblieft door, ik doe mee."

Hij verlangde er naar, haar nog eens te zien met dien blos en die oogenschittering van straks.

Maar Nora bleef nu kalmer; toch nu en dan onder het vroolijk stoeien en lachen van de kinderen, vergat ze Van Aarden, deed vroolijk mee tot de kinderen gehaald werden.

Toen ze weg waren, liet ze zich in een stoel vallen.

„Ik ben er warm van geworden," zei ze; „jij zeker ook. 't Is een mooie ontvangst."

„Wel waarom niet? ik mag zoo iets wel. 't Zijn aardige kinderen, en ze schijnen hier thuis te zijn."

„O ja, ze komen nog al dikwijls. Hunne moeder is niet heel sterk, en vindt 't prettig, als ik ze 's middags eens bij mij neem, en 't is voor mij een tijdverdrijf. Ze zullen nu wel opgetogen thuis komen, vol verhalen over den nieuwen speelkameraad."

„Speelt Frans ook wel eens met ze?"

„Och nee; hij is meestal niet thuis als ze er zijn, en dan ook...."

„Houdt hij niet van kinderen?"

„Ja wel, maar...." ze vond hem lastig met zijne vragen, die haar altijd dwongen tot antwoorden; ze miste den slag om ze te ontwijken. „Als we zelf kinderen hadden, zou 't wat anders zijn."

„Ja, ja natuurlijk. En wat zeg je ervan, dat ik zoo als een steen uit de lucht kom vallen? Wijs je me deur niet?"

Hij sprak luchtig voort, met spijt dat hij haar pijn had gedaan door zijne vragen. Hij raadde nu volkomen in haar het verlangen naar kinderen en het verbergen hiervan voor Frans, maar hij begreep dit als eene uiting van liefde voor haar' man.

Nora voelde zich onrustig met een plotselingen angst, dat hij iets begrijpen zou van haar leed en haar twijfel; ze moest dit alles nu nog zorgvuldiger verbergen, wond zich op tot een vreemd onwaar vertoon van vroolijkheid, dat Frans haar soms verwonderd deed aankijken. Toen ze dit merkte, trachtte ze weer gewoon kalm te zijn, maar ze voelde het als verlichting, toen Van Aarden na eene week heenging.

Toch, het alleen-zijn met Frans drukte haar ook; ze had nu zooveel tijd tot denken, waartegen geen afleiding hielp, en al denkend, voelde ze alles wankelen, waartegen ze vroeger steun had gezocht.

Van Aarden kwam gauw weer terug; Nora interesseerde hem; hij had nog altijd niet doorgrond het mysterie, hoe zij Frans Hasdink had lief gekregen. En ook... hun huis was zijn eenige echte vriendenhuis in Holland; hij was van plan geweest in den zomer weer naar 't buitenland te gaan, maar Holland hield hem nog vast; hij zag nu meer schoonheid dan vroeger in het landschap, trachtte zijn penseel te dwingen tot de teere vage kleuren onder de licht-nevelige zomerlucht. Hij huurde een kamer in Veldburg, en bleef daar in den omtrek schilderen.

Hij kwam bijna dagelijks bij de Hasdinks aan huis en Nora voelde zijn bijzijn als blijheid; ze werd er opgewekt door, echt vroolijk soms, vergetend voor een oogenblik de leegte en hopeloosheid van haar bestaan.

Dikwijls kreeg ze een onweerstaanbaar verlangen, openlijk met hem te spreken over haar leed; misschien zou hij haar vergoêlijking of troost zeggen, die haar helpen kon, het te dragen. Hij moest toch ook al lang gezien hebben de weinige harmonie, tusschen haar en Frans; hij moest immers wel begrijpen, dat hun huwelijk geen samenleven was. Maar toch, ze durfde niet, bang met woorden te raken aan dat heel-diepe, bang ook voor Van Aarden's oordeel over haar.

Van Aarden zelf meende nu wel haar doorgrond te hebben, hij zag nu, dat er geen liefde was tusschen haar en Frans, maar hij meende, dat zij zich teleurgesteld in hare liefde gezien had, zooals zoovele vrouwen, en een teeder medelijden voor haar klom in hem op, een diep meevoelen, een groot verlangen, haar te mogen troosten.

Op een middag in Augustus, toen hij met Hasdink van de societeit kwam, zei Van Aarden in eens: „Zeg, ik ga over een dag of wat weg."

„Hé, waarom?" vroeg Frans verwonderd.

„Ik heb genoeg van Holland; als mijne schilderij af is ga ik er van door."

„En wanneer kom je terug?"

„Dat weet ik niet; nooit misschien."

Hasdink bleef staan. „Wat ben je toch een gekke kerel; heb je weer geen rust?"

„Nee, juist; geen rust. Je weet, zoo ben ik altijd geweest."

„En waar ga je heen?"

„'k Weet niet, naar Parijs of ergens anders."

Hasdink keek knorrig.

„Nou, 't bevalt me niks hoor; we zijn zoo aan je gewend."

„Ja, ja," zei Van Aarden haastig; „dat kan wel, maar: niets is immers blijvend. Och, 't is beter dat ik wegga."

Hasdink haalde de schouders op.

„Enfin, ik kan je niet vasthouden."

Toen Frans in de waranda kwam, waar Nora zat te lezen, zei hij driftig: „Verbeeld je, Van Aarden gaat weg."

Nora keek op. „Weg? waarom?"

„Ja, weet ik 't? Hij raaskalt van geen rust meer, en beter weg te gaan, maar in ieder geval, hij gaat over een paar dagen eerst naar Amsterdam en dan naar 't buitenland."

Nora voelde iets als schrik; ze zweeg even, toen zei ze langzaam, lijdelijk: „Och ja, 't moest er toch eens van komen, hij heeft immers aldoor gezegd, geen tweeden winter in 't land te zullen blijven."

„Nou ja, maar 't is nog geen winter. Enfin, ongelijk kan ik hem ook niet geven: 't is in Parijs wel zoo amusant als hier, en dan wordt hij nog eens gevleid en in de hoogte gestoken."

„Ik geloof niet, dat hij daar zooveel om geeft."

„Zoo? dan heb je 't toch glad mis; waarom zou hij ook anders schilderen? hij heeft geld genoeg."

„Om de kunst zelf natuurlijk, daar is hij kunstenaar voor."

„Praatjes! dan zou hij zijne schilderijen stilletjes voor zich zelf behouden."

Nora zei niets meer; 't hielp toch niets aan Frans te willen duidelijk maken, dat het wezen van kunst is, zich te willen geven aan anderen. Ze keek weer in haar boek zonder te lezen. Van Aarden weg... het lag als een looden zwaarte op haar. Dan zou ze weer alleen zijn met Frans, het heele lange eentonige leven; van week tot week zou ze meer voelen het onware van hun huwelijk, tot ze ook uiterlijk niet dezelfde kon blijven, en Frans zou weten wat in haar omging. Wat zou hij dan doen? Zou hij er ongelukkig om zijn of woedend, of zou hij er om lachen? ze wist 't niet, en 't was of 't haar onverschillig liet ook; haar leven zou er niet gedrukter door kunnen worden, dan ze 't nu vóór zich zag.

's Avonds kwam Van Aarden, ze zaten in de waranda, druk pratend, maar over hen allen lag iets gejaagds als voorbode van de naderende scheiding.

De dag was weggeschemerd, maar Van Aarden vroeg, geen licht op te steken om den heerlijken avond niet te bederven; en Hasdink stemde lachend toe. „Ja, anders krijgen we al dat insectentuig hier."

Toen er thee gedronken was, liep Nora heen en weer in de kamer om glazen te halen, en het theeblad naar binnen te brengen, onderwijl luisterend naar het gesprek van de heeren.

„Heb je de vrouw van Bassart wel eens ontmoet?" vroeg Van Aarden.

Frans lachte. „Jawel, maar 't is niet veel bijzonders." En half fluisterend: „Je weet toch, waar hij haar vandaan heeft gehaald?"

„Zeker; ik weet er alles van, maar wat komt dat er op aan, als hij gelukkig met haar is? Ze kan immers van hem houden?"

„Dat kan je begrijpen. Zoo'n meid denkt natuurlijk: komt er een die me voor goed wil nemen, dan is 't nog beter dan telkens een ander. Ik ben dan meteen onder dak."

„Och ja, misschien wel," zei Van Aarden onverschillig. „En hij?"

„Vuur en vlam natuurlijk, anders had hij niet zoo'n stommen streek gedaan. Toch gemeen van zoo'n meid, hem er zoo in te laten loopen."

„Waarom? als ze van hem hield is 't natuur-

lijk buiten kwestie, maar anders heeft ze van haar standpunt nòg gelijk: ik zie ook niet in, dat dat gemeener of slechter zou zijn, als dat een fatsoenlijk meisje trouwt zonder liefde om eene positie te hebben; 't is in beide gevallen maar de kwestie om onderdak te komen."

Nora bleef in eens staan in de kamer, het blad met glazen in de hand; ze staarde strak naar Van Aarden. Ze kende de geschiedenis van Bassart, een jong advocaat, die getrouwd was met eene publieke vrouw; al zijne standgenooten in de stad hadden hem in verontwaardiging den rug toegekeerd. Ze bleef nu scherp luisteren, wat Frans zou zeggen. Hij lachte.

„Nu, nu, je gaat wel wat ver."

„Wel nee," zei Van Aarden in eens heel ernstig; „eene vrouw die zich aan een man geeft om onderdak te komen, verkoopt zich, of ze ervoor naar 't stadhuis gaat of niet."

Frans schaterlachte.

„O ja, dat zijn van die mooie theoriën." En zachter, zoodat Nora moeite had, te verstaan: „Dat moet je eens in een gezelschap verkondigen. God, wat zouden er veel getrouwde dames zuur kijken."

Van Aarden keerde zich in eens om, zag Nora staan in de schemerlichte kamer. Ze trok zich haastig terug naar den hoek bij 't buffet, zette er rinkelend de glazen neer. Toen bleef ze even staan. 't Was alsof plotseling een helder licht om haar was, dat haar deed zien de waarheid van wat haar huwelijk was. Dat was 't geweest: ze was getrouwd om onder dak te komen om eene positie te hebben . . . zij ook, ze had zich verkocht. 't Was als een verlammende schrik dat woord. . . o God, was 't wel waar? Ze had nu niet eens tijd er over te denken, ze mochten niets aan haar merken, ze moest gewoon zijn, weer buiten gaan zitten, en praten.

Maar de gedachten bleven den heelen avond en den heelen langen nacht en den anderen morgen. Was ze dan zoo slecht geweest? en ze had 't niet geweten; moeder en vader en alle familieleden, hadden haar zoo gelukkig genoemd om haar huwelijk en bloemen en cadeaux gegeven: en al die menschen zagen met diepe verachting neer op de vrouw van Bassert.

En Frans had zoo gelachen toen hij van al de getrouwde dames sprak, die zuur zouden kijken. Kon hij toen ook aan haar gedacht hebben? was 't mogelijk, dat hij de waarheid vermoedde en daarmee tevreden was? Hij had toch van haar gehouden, wel niet met echte groote liefde, maar toch met hartstocht, zooals zij niet eens voor hem gevoeld had. Had ze dan niet mogen trouwen zonder liefde? en liefde was zoo zeldzaam Zou Van Aarden dat ook niet gelooven? Ze zou het hem nu willen vragen, ze zou sterk zijn, en niets laten merken van haar eigen strijd; ze moest nu weten, wat hij ervan dacht. 't Was alsof ze daarmee nog iets zou kunnen redden van hare kalmte.

's Middags zag ze hem voorbij komen; ze tikte op de ramen, bijna zonder te weten wat ze deed.

Hij kwam binnen, ze zag iets sombers op zijn gezicht, als de terugslag van den regendag.

Zij zelve zag heel bleek, hare oogen grootdonker, maar ze dwong zich tot gewoon spreken.

„Ik wou je vragen, of je die portefeuille met teekeningen, die boven staat, mee moet nemen, dan zal ik 'm je van avond laten brengen."

„Heel graag," zei hij, niet lettend op de gejaagdheid, die doorklonk in hare stem, hij was met zijne eigene gedachten bezig, gedachten vol somberheid over het naderend afscheid nemen.

Ze praatten een beetje, gewone banale gezegden, die hen beiden nu vreemd klonken; Nora zocht naar een begin, ze moest er nu over spreken, anders zou Frans thuiskomen . . . maar hoe te beginnen?

In eens hoorde ze Van Aarden iets zeggen over gisteren avond, en met groote inspanning zei ze heel kalm: „Ik hoorde jullie gisteravond spreken over Bassart; je denkt ook niet hoog over de vrouw."

„Niet hoog," waarom niet?

„Wel, je sprak van zich verkoopen als ze trouwen."

„Nu ja, maar alleen die vrouwen, die trouwen zonder liefde; en dan nòg is 't niet

aan mij, ze te veroordeelen: ze moèten gewoonlijk wel."

Ze keek hem in spanning aan, niet in staat hare oogen af te wenden.

„Maar 't is toch heel laag," zei ze zacht.

Hij haalde even de schouders op; altijd onder 't praten bezig met zijne eigene gedachten, die elken trek van Nora's gezicht, elke lijn van hare gestalte in zich wilden opnemen, vóór hij heenging. „Och ja, zooals zooveel laag is in onze huwelijksmoraal. Maar wie zullen we daarvan de schuld geven? de omstandigheden maken 't zóó."

„En ... en als alleen liefdehuwelijken werden gesloten, zouden zooveel menschen ongetrouwd blijven; liefde is immers heel zeldzaam."

„Zeldzaam?" hij glimlachte met iets treurigs. „Ja, ze ligt niet als kiezelsteenen aan den weg, maar zoo héél zeldzaam is ze toch niet, behoorde ze tenminste niet te zijn. Liefde moest toch eigenlijk de eenige drijfveer zijn van een huwelijk: 't is de eenige zedelijke. Daarom kan ze wel teleurgesteld worden." Ze lette niet op zijne laatste woorden. „Dus is trouwen zonder liefde onzedelijk?" vroeg ze, niet langer kunnend hare kalmte bewaren.

En nu eerst begreep hij haar, en 't was hevige schrik voor hem. In een paar seconden warrelden allerlei gedachten door zijn hoofd Dus hij had misgezien; Nora was niet door Frans teleurgesteld in hare liefde, maar ze had hem getrouwd zonder liefde. Maar hij voelde geen minachting voor haar, alleen groot medelijden omdat ze 't nu zag en er onder leed, en berouw over zijne eigen ruwheid, die haar pijn had gedaan, terwijl hij juist verlangde haar te bewaren voor elk verdriet.

„Ik durf 't niet zeggen," zei hij onzeker, vreemd na zijne eerste besliste manier van spreken; „misschien moet ieder dat voor zichzelf uitmaken."

Ze vroeg niet meer, vermoedend dat hij haar doorzag; ze kreeg een gevoel alsof ze weg moest loopen en zich verbergen, maar ze bleef zitten uit gewoonte en onderwerping aan de conventie.

Ze bleven nog een oogenblik praten, toen stond Van Aarden op, drukte even hare hand zonder haar aan te zien.

Toen ze alleen was, liet ze zich in een stoel vallen, tranen druppelend tusschen hare vingers door. Nu wist ze 't voorgoed: haar huwelijk was slecht, een leugen, een zichverkoopen; ze was niet beter dan die arme schepsels, die voor een paar rijksdaalders zich geven aan den eerste den beste; alleen was de koopsom veel hooger geweest en ze behield hare eer, en 't verbond was voor altijd.

Voor altijd ... voor heel 't lange leven. O, God, moest dat werkelijk nu nog, nu ze wist, nu ze zichzelve weergevonden had onder het uiterlijke schijnleven? Was er geen ontkomen aan? moest ze levenslang de straf blijven dragen voor wat ze onwetend misdeed? De gedachten vervolgden haar als eene obsessie in de volgende dagen. Van Aarden kwam afscheid nemen, ze sprak bijna geen woord, durfde hem niet aanzien.

En voor hem was nu het leed, omdat hij haar pijn had gedaan, grooter dan zijn eigen, dat hem dwong heen te gaan, nu hij voor 't eerst werkelijk liefhad. Ongemerkt was de liefde voor Nora in hem gegroeid, en toen hij 't ontdekte, had hij dadelijk besloten heen te gaan, den afstand van dagreizen te brengen tusschen haar en hem en niets van haar te behouden dan eene mooie liefelijke herinnering. En nu had hij haar gewond, misschien ongeneeslijk, en hij mocht niet eens trachten iets goed te maken.

De dagen verliepen langzaam, als eene kwelling voor Nora; ze kon niet meer zich uiterlijk gewoon voordoen, 't was onmogelijk nu. Altijd was dat verlangen in haar, een uitweg te ontdekken, te ontkomen aan het vreeselijk lange leven, dat vóór haar lag. Als haar huwelijk van begin-af onzedelijk, leugenachtig was geweest, mocht zij niet zóó blijven voortleven, nu zij wist. Maar Frans ... zijn recht ... Ineens kwamen herinneringen in haar op aan den eersten tijd van haar huwelijk, hare aarzeling, haar angst soms voor zijn hartstocht: zij begreep dat alles nu.

Zou Frans het ook begrepen hebben? ... hij had immers gelachen, toen hij sprak van

al die getrouwde dames. O, God, dat zou nog 't ondraaglijkst zijn! Ze moest het hem vragen, hem alles zeggen, hem smeeken haar vrij te laten, of anders... hare vrijheid nemen.

De gedachten verwarden in haar hoofd, maar ze móest iets doen; zóó kon ze niet voortleven.

Frans merkte iets aan haar, vroeg een paar maal wat ze had.

Op een regenachtigen Zondagmiddag vroeg hij 't weer, toen ze samen in 't salon zaten, Nora bleek en peinzend vóór zich uitstarend.

„Wat scheelt je toch tegenwoordig, je bent zoo stil?"

„Ik zal 't je zeggen, Frans," zei ze haastig, zenuwachtig, toch vast besloten. „Wil je naar me luisteren?"

„Zeg maar op."

„Leg dan die illustratie even weg."

„Is 't zoo gewichtig?" En ineens met iets van blijdschap in zijn toon: „Is 't goed nieuws?"

„O, nee, nee, niet dàt!" Ze begreep hem, strekte, verschrikt, afwerend de handen uit.

„Nu, wat dan? Maar maak voort, want om drie uur komt Van Herpen om te schaken." Zijne belangstelling was alweer verdwenen.

Nora ging vóór hem staan, hare hand geleund op de tafel, hare oogen groot, strak op zijn gezicht.

„Herinner je je nog dat gesprek met Van Aarden over de vrouw van Bassert?"

Hij wachtte even, om zijne herinnering te raadplegen. „Ja, zoo iets wel, maar wat zou dat?"

„Weet je nog, hoe hij sprak van vrouwen, die zich bij hun huwelijk verkoopen?"

„O, ja, die nonsens."

„Was 't wel nonsens?"

„Nou, misschien was 't ook wel erg wijs."

„Jij lachte toen zoo en je zei dat hij dat eens in gezelschap moest zeggen, dan zou hij eens zure gezichten zien."

„Natuurlijk, dat zou de moeite waard zijn." Hij lachte, even maar, om de strakheid van haar gezicht.

Nu deed ze met moeite weer eene vraag: „Dacht je... dacht je... toen ook aan mij?"

„Aan jou? wat een vraag!"

„Och nee, scheep me nu niet af; zeg 't, dacht je aan mij, of denk je dat ik ook... zoo gedaan heb?"

„Hoe kom je toch aan die bespottelijke vragen? Zit je daar nu al dien tijd over te suffen?"

„Ja," zei ze ineens met verheffing van stem, „daar zit ik al dien tijd over te suffen!"

„Je lijkt wel gek!" zei hij knorrig.

„Gek? o, God, was ik 't maar!" En gejaagd voortsprekend: „O, ik wist al lang dat ons huwelijk niet goed was; ik zag dat er geen overeenstemming, geen echt samenleven tusschen ons was, en toen op dien avond ineens... wist ik de oorzaak... ik ben met je getrouwd zonder ware liefde!"

Hij bleef kalm zitten, met lichten spot op zijne trekken.

„Wat een gescherm met woorden!" zei hij. „Je windt je op voor niets. Waarom is ons huwelijk nu niet goed? 't Is net als van honderd anderen."

Ze begreep ineens, dat hij geen liefde van haar verwacht had; dat hij van begin-af geweten had, waarom ze hem aannam. 't Was haar of ze zich verontschuldigen moest.

„Dat heb ik ook wel eens gedacht, maar 't maakt 't niet goed. Maar vroeger wist ik dat niet; ik dacht, dat ik niet kon wachten tot de liefde kwam, en moeder zei dat ook."

„Daar had je moeder gelijk in, anders was je misschien nog niet getrouwd."

„Maar voel je 't dan niet als iets heel slechts zóó?"

„Waarom? als je van een ander had gehouden of als je mij niet uit had kunnen staan was 't iets anders geweest. Maar zulke overwegingen van materiëelen aard komen er gewoonlijk bij, je deedt een goed huwelijk."

„Ja, ja, dat zeiden ze, moeder en iedereen, maar 't was een leugen. O God, en nu is 't te laat!"

Ze begon in eens heftig te huilen, hij had haar nog nooit zoo gezien, voelde zich verlegen worden en knorrig.

„Stel je toch niet zoo aan," zei hij ruw, „begin asjeblief niet met dameskuren en scènes. Had die lamme Van Aarden zijn bek gehouden! Maar in ieder geval verzoek ik je, mij niet met lamenteeren te achter-

volgen, dat is al een heel rare manier om goed te maken als je je dan verbeeldt, iets misdaan te hebben."

„Dat is 't ook, dat weet ik wel." Ze ging rechtop zitten, staarde hem aan met brandend-roode oogen. „Maar je begrijpt toch, dat ik je vrouw niet kan blijven nu ik dat voel."

„Wat blief je? je bent waarachtig gek geworden."

Ze schrikte van zijne heftigheid.

„Frans," zei ze smeekend, hare stem heesch van angst, „begrijp me toch, probeer ten minste met me mede te voelen, kan je dat niet?"

„Nee, en ik wil 't ook niet, ik verkies niet, dat je met die nonsens doorgaat, verstaan?"

Toen in eens voelde ze, dat ze niets meer vragen moest, dat ze alleen van zichzelf moest spreken, doen wat haar eigen-ik haar voorschreef. In de laatste dagen had haar vaag iets voorgezweemd, een plan, dat moest ze nu vasten vorm geven.

„Ik moet er mee doorgaan," zei ze vast. „Zie je, ik weet, dat ik je rechten op me heb gegeven, en ik wil een straf op me nemen om mijn leugen. Ik wil bij je blijven, voor je zorgen, uiterlijk alles net als tot nu toe, maar je vrouw zijn, dat kàn ik niet meer."

Hij barstte uit in een ruw lachen.

„Mijn huishoudster dus! nee maar, die is prachtig! En dan praat je nog van rechten... ik heb recht op je als mijne vrouw, verstaan? En nu uit met dien onzin, daar komt Van Herpen."

Nora liep de kamer uit om alleen uit te huilen. Ze voelde zich vernederd, als gestriemd met zweepslagen. Frans had gelijk, ze was zijn eigendom, ze behoorde hem toe... maar dat verbond was onzedelijk geweest, daarom moest 't verbroken worden. Of was 't plicht, zich te buigen en levenslang de schande te blijven dragen?

Ze kon nog geen antwoord vinden bleef den heelen verderen dag alleen boven, steeds denkend.

Tegen etenstijd liet Frans door de meid vragen of ze benedenkwam, maar ze zei, te veel hoofdpijn te hebben.

Stil zat ze, ze kon hem niet weerzien vandaag, maar terwijl de avond viel kwam een nieuwe angst in haar. Vanavond, vannacht, zou ze weer met hem samen moeten zijn. Het bloed vloog haar in 't gezicht... neen, dat kon niet, dat wilde ze niet: ze kon immers zijne vrouw niet meer zijn.

En als hij zag, dat 't haar ernst was, zou hij misschien redelijk zijn, haar begrijpen en toegeven.

Ze hoorde hem 's avonds uitgaan; laat in den avond, toen de meid naar bed was, ging ze naar de logeerkamer, draaide de deur af. Ze had een gevoel of ze stikken zou, gooide haar japon uit; bleef toen weer stil zitten met een beklemmenden angst opkroppend in haar keel.

Daar kwam Frans thuis, liep in de huiskamer, toen naar boven. Nu was hij in de slaapkamer, hij riep haar, een oogenblik later stond hij voor hare deur.

„Nora ben je hier?"

Ze hoorde drift in zijn toon.

„Ja," zei ze zacht, „toe laat me...."

„Doe open, dadelijk."

Maar ze bleef onbewegelijk.

Even hoorde ze hem lachen, toen ging hij weg; ze bleef angstig wachten. Daar naderden zijne voetstappen weer... een sleutel werd in 't slot gestoken... hij kwam binnen.

In zijne oogen was eene vreemde, woedende uitdrukking, maar zijn mond lachte en zijne stem klonk sarrend.

„Wel zoo," zei hij langzaam, tergend, „wou Mevrouw, dat we vannacht hier slapen? 't Is mij goed, ofschoon ik onze eigen slaapkamer prefereer. Kom, geef me eerst een zoen."

Ze week achteruit, bang voor zijne oogen, voor de ruwe kracht van zijne vooruitgestoken handen.

In eens vatte hij haar beide bloote armen, ze trachtte zich los te wringen, maar zijne vingers groefden zich in haar vleesch, toen voelde ze even zijne lippen vochtig in haar hals.

„Doe maar geen moeite, los te komen," zei hij, „en gillen moet je in 't geheel niet; dan zou de meid misschien komen, en dat zou toch al te gek zijn."

Ze gaf geen geluid, ze kon niet.

„En nu," zijn drift barstte in eens uit, hij hield zijn mond vlak bij haar oor, schreeuwde

daar de woorden, „is 't uit met die gekheid! Je gaat mee onmiddellijk, en ik zal je voor goed die kunsten afleeren!" En loslatend haar éene arm: „Neem je japon op, en mee."

Ze voelde zich gebroken, gehoorzaamde en liep gewillig mee naar de slaapkamer als een gestraft kind.

Tegen den morgen lag Nora onbewegelijk, de donkere wimpers laag neergezonken op de bleeke wangen. Naast haar sliep Frans gerust.

Ze was neergesmeten, vertrapt, vernederd, elke poging tot verzet onderdrukt met ruwe kracht.

Ze had nu al een paar uur zóó gelegen, alle kracht tot denken, tot handelen verlamd.

Maar terwijl langzaam de morgen lichtte, ontwaakte éene gedachte in haar: ze kon die vernedering niet nog eens ondergaan, ze kon zóó niet blijven leven; ze moest weggaan, ver, ver weg en nooit terugkeeren.

Langzaam ging ze rechtop zitten, voorzichtig, om Frans niet wakker te maken. Ja, weggaan, dat was 't eenige, wat ze doen kon, aan niets anders kon ze meer denken.

Even keek ze naar Frans, en toen zachtjes stond ze op, kleedde zich met haastige sluipbewegingen, opschrikkend bij de geringste beweging van Frans.

Eindelijk stond ze buiten, in de kille vochtige najaarslucht onder loodgrijzen weemoedshemel.

Ze rilde, en toch vlug, liep ze den kant van 't station op.

Waar zou ze heengaan? Naar hare moeder, een andere toevlucht wist ze niet te bedenken in haar moe hoofd. Aan 't station moest ze nog een kwartier wachten op den eersten trein naar Amsterdam, en ze zat in de wachtkamer, doodelijk beangst, dat Frans binnen zou komen, om haar te dwingen mee te gaan. O God, en haar kracht was uitgeput, en ze moest toch weg; waar bleef toch de trein?

Eindelijk, heerlijk gevoel van verlichting, zat ze in den trein, vloog ze voort, verder en verder van Veldburg; ze dacht er niet aan, hoe hare moeder haar ontvangen zou; niets was duidelijk in haar, dan het verlangen weg te komen. In Amsterdam nam ze de tram, om maar gauw voort te komen, gauw onder het beschermende dak te zijn.

Zij vond hare moeder met 't bij haar inwonende nichtje aan 't ontbijt. 't Was vreugde toen ze binnenkwam, vroolijk lachen.

„Gut kind, wat eene verrassing," zei Mevrouw Zetters, „dat 's aardig van je!"

Maar zij, zenuwachtig gejaagd: „Nee mama, ik moet u even alleen spreken."

Toen verschrikte uitroepen, nieuwsgierige, angstige vragen, die ze afweerde.

„Je ziet bleek," zei mevrouw Zetters bezorgd; „ga maar mee naar de voorkamer."

Nora ging, en toen ze even alleen was, barstte haar leed en haar angst uit in heftig snikken.

Hare moeder kwam binnen, vage troostwoorden sprekend, steeds aansporend tot vertellen, wat er toch was. Ze had Nora niet meer zoo heftig gezien sinds hare kinderjaren; al wat gevoelsuiting en hartstocht was, had ze later leeren begraven onder de oppervlakte van kalme opgeruimdheid, maar nu, eenmaal bevrijd, borrelde al dat verborgene met kracht naar boven, deed haar een ander wezen schijnen.

„Kind, je doet zoo vreemd, je maakt me ongerust. Is 't zoo iets ergs?"

Toen Nora tusschen hare snikken: „Ja mama, 't is héél, héél erg!" En smeekend: „Laat me hier blijven? Ik kan niet meer naar huis gaan, nooit meer!"

Mevrouw Zetters sprong verschrikt op. „Wat, wat? wat is er gebeurd?"

Ze nam Nora's hoofd tusschen hare handen, kuste haar.

„Heeft Frans je bedrogen?"

„Nee, nee," riep Nora heftig, „ik heb hem bedrogen en me zelf en u heeft 't ook gedaan."

„Ik? Wat praat je toch? Ik begrijp je niet. Zeg dan toch, wat er gebeurd is."

Nora bedwong haar snikken; klappertandend, rillend sprak ze, hare stem heesch en gejaagd:

„Gebeurd is er eigenlijk niets en toch zoo veel. O God mama, ik had niet mogen trouwen zonder echte liefde; ik heb mezelf verkocht, me lijf en me ziel, om maar een thuis te hebben, en u vond dat goed."

„Wat praat je voor dwaasheid, wat beteekent die beschuldiging?”

„Och nee, nee, word niet boos. Ik beschuldig u niet, u kon niet anders, u zult 't wel goed bedoeld hebben en ik dacht er niet bij, maar nu kan ik niet langer zijne vrouw blijven, ik wìl niet, ik kàn niet!”

Mevrouw Zetters voelde zich overbluft zonder goed te begrijpen; maar toch was 't eene geruststelling voor haar, dat er geen tastbare reden was geweest voor Nora's vlucht. Nu zou ze zich wel tot rede laten brengen, als ze wat bedaard was. Ze zat te bedenken, hoe ze in Nora's kindertijd, zulke driftbuien tot kalmte had gebracht, en zachtjes nam ze hare hand.

„Kindje, kindje,” zei ze sussend, „je bent zoo opgewonden, ik begrijp je niet goed.”

„Och, dat hoeft ook niet, als ik maar bij u mag blijven.”

„Nu ja, natuurlijk, vooreerst wel, tot je wat bedaard bent, en dan ga je vanmiddag kalmpjes weer naar huis.”

Nora trok hare hand terug. „Nee, dat niet.”

„Nu ja kind, je bent nu zenuwachtig; jullie hebt zeker gekibbeld. Dat komt in ieder huwelijk wel eens voor, maar daarom hoef je niet dadelijk weg te loopen. Ik zou gedacht hebben, dat je daarvoor te verstandig was.”

„Verstandig? O ja, ik ben altijd te verstandig geweest, te berekenend, en dat hebt u me geleerd.”

„Ik? Je moest je schamen. Dus ik ben de schuld van je ongeluk, wil je zeggen?”

„Och nee, nee,” viel Nora weer gejaagd in „u meende 't wel goed, u had 't misschien ook zoo geleerd, maar 't was toch niet goed.” En langzaam met nadruk op ieder woord: „Ik had niet mogen trouwen zonder echte liefde.”

„Wat noem je echte liefde? Je hield toch van Frans?”

„O jawel, maar niet zooals 't moest. Zóó had ik van iederen man kunnen houden, die me niet bepaald antipatiek was.”

„Och kom, wat een praatjes. Jullie bent waarempel vijf jaar lang gelukkig getrouwd, en nu kom je nog met zulk bakvischachtig gedweep aan. Wie heeft je dat toch in je hoofd gebracht?”

„Wie? 't Is zeker al lang in mezelf geweest. U praat van gelukkig getrouwd, maar ons huwelijk was niet gelukkig, is 't nooit geweest. Dat had ik al lang begrepen, maar ik wist de reden niet. Tot ik 't in eens begreep, toen ik er van hoorde praten door Frans met een ander.”

De gedachte aan Van Aarden bracht in eens een vreemd week gevoel in haar als eene verzachting van leed; maar alleen voor een oogenblik, toen voelde ze een schaamteblos opstijgen in haar gezicht.

Mevrouw Zetters begon te schreien. „O God, wie had ooit zoo iets kunnen denken,” zei ze treurig.

Ze voelde zich verongelijkt, ze had immers alle kracht in 't werk gesteld, Nora een goed huwelijk te laten doen, ze was zoo gelukkig geweest om haar slagen, en nu zou ineens alles uit zijn? Neen, dat kon niet, ze moest hare uiterste kracht inspannen het weer in orde te maken.

„Mama, huil maar niet,” zei Nora zacht, „u kunt 't immers niet helpen, u dacht goed te doen.”

„Ja, dat denk ik nog, en daarom doet 't mij zoo'n verdriet, zoo beloond te worden. Maar Frans . . . . heb je hem dat alles gezegd?”

„Ja.”

„En was hij niet woedend?” En plotseling angstig: „Heeft hij je misschien weggestuurd?”

„Weggestuurd?” ze begon ineens zenuwachtig te lachen, een bloedroode kleur opstijgend in haar gezicht. „Nee, vastgehouden heeft hij me, met geweld. O God, dat is 't vreeselijkste.”

„Goddank.” Mevrouw Zetters voelde zich weer wat gerustgesteld. „Dus eigenlijk is er niets anders gebeurd, dan dat jij in een dolle bui wat onzin hebt uitgekraamd, en toen bent weggeloopen.”

Nora staarde hare moeder verbaasd aan.

(*Wordt vervolgd.*)

GEDICHTEN.

DOOR

JEANNETTE NYHUIS.

I.

TEN STRIJDE.

Den engen weg, den langen weg van lijden,
  Zal 'k met U stijgen tot den steilsten top,
Den strengen weg, den bangen weg van strijden,
  Tijg 'k méé ten krijg — banier van 't Recht voorop.

Mijn hand omklemt den vasten vaandelknop,
  Mijn arm is sterk — en zal nooit nederglijden,
Mijn krachten heffen zich uit sluimring op,
  Uw schildknaap zal zijn Held tot zege leiden.

Wèl weet ik wreed en wijd de donkerheid,
  De nacht van Smarten, vóor is 't Licht bereikt
Waar zich zal oopnen gulden Vrijheidspoort,

Nog sluipt een logenheir verdelgend voort —
  Vrees niet, *ons* wapen is het waarheidswoord —
En glanzend wappert *onze* vaan in 't wijd.

II.

NACHT.

De zwarte nacht staat als een doodenwacht
Over 't gedonder van den oceaan.
Roerloos en stom aanhoort ze 't doodsgeklacht,
Het noodgeschrei, uit diepten opgestaan.

Der trotsche golven opgezwiepte kracht,
Geeselt die Geesten onder klotsend slaan . . . .
Als witte lichten, siddrend uitgedaan,
Het bruischend schuim, schuil onder duistren nacht.

De wilde winden stormen over zee
En dragen 't klagen dier wanhoopgen mee. . . .
En 't schrille gillen der demonenschaar,

Die neersleurt woest, of daar geen Godheid waar,
De zielen, worstlend onder doodsgevaar. . . .
Hoog staart de Nacht in storelooze vree. . . .

GEDICHTEN.

DOOR

JOHANNA W. BAKKER.

I.

STEM VAN MIJN DROEFENIS....

Stem van mijn droefenis
weet niet, wat zwijgen is,
    weent, weent maar door....
weent met zoo vreemd geluid
boven mijn lachen uit,
weent door mijn vreugden heen —
niemand, die 't hooren kan.... ik alleen

Menschen begrijpen 't niet,
vragen mij vreugdelied,
    vragen maar door....
spreken van Levensmoed,
blijheid, door kracht gevoed!
maar onder allen geen
die mijn leed weten kan.... ik alleen.

Voor mijn Lief kan ik staan;
ziet mij verwonderd aan
    schoon oogenpaar....
Word toch zoo vreemd te moê,
lach hem maar zachtjes toe....
In mij dat zacht geween —
Lieveken hoort 't niet.... ik alleen.

II.

IN LENTENACHT.

In lentenacht, in lentenacht
sloop Meiwind stil mijn venster binnen
en heeft mij zoete maar' gebracht,
dat nieuwe bloei weer wil beginnen.

In lentenacht, in lentenacht
meende‿ik een fijnen geur te speuren....
Zouden mijn lelietjes in 't gras
hun teêre hoofdjes nú al beuren?

In lentenacht, in lentenacht
kwam manelicht naar binnen glijên.
Het scheen rondom in kalme pracht
en wekte weemoedsvol verblijên.

In lentenacht, in lentenacht
is Hemelvrede in mij gekomen. —
En toen ik, Lief, aan U gedacht,
heeft zacht mijn ziel uw ziel vernomen.

VAN DE REDACTIE.

DE SUPERIORITEIT DER VROUW. Wat lawaaierig werd dezer dagen aangekondigd de vertaling van een Engelsch boek over het vrouwenvraagstuk. Wij kregen een prospectus in handen, waarin deze woorden stonden te lezen:

„Een degelijk en zielroerend boek . . . : het boek der eeuw over de vrouwenkwestie." Dan de titel: *Het ontwaken der vrouw of de rol der vrouw in de Evolutie der Menschheid* door Mrs. Frances Swiney, vertaald door Martina G. Kramers. De vertaling is opgedragen aan Mevrouw Douairière Klerck geb. Van Hogendorp, presidente van den Nationalen Vrouwenraad van Nederland. Nu het prospectus, waarin wordt vermeld dat het boek *ten geschenke is aanvaard* door zes Vorstinnen, dat het in verscheidene talen is overgezet enz. Verder volgen fragmenten van gunstige recensies uit weinig bekende Engelsche bladen en tijdschriften *Westminster Review, Dundee Advertiser, Glasgow Herald, Liverpool Mercury, Vegeterion Newcastle Leader, Womanhood* (elf woorden geciteerd), *Gloucestershire Echo, Cheltenham Examiner, Shafts, Cheltenham Chronicle, Woman's Tribune* (U. S. America) waarin te lezen staat het opschrift van het prospectus, dat — evenals het boek — versierd is met het portret van de schrijfster.

Een goed boek over de wetenschappelijke en ethische beteekenis van het voor velen, urgente vrouwenvraagstuk kunnen we nog best gebruiken. Uw redactie haastte zich daarom met dit zoo warm aanbevolen werk — „hèt boek der eeuw" — kennis te maken. We zullen maar dadelijk zeggen dat het niet aan onze verwachting heeft beantwoord. 't Is volstrekt niet een belangrijk boek. Toch moet het hier vrij uitvoerig worden besproken; want succes heeft het wel gehad en dan is er nog iets: de schrijfster heeft gepoogd het vrouwenvraagstuk zoo te bezien dat de geloovige Christen van haar bevrijdingsidealen even gerust zou kunnen kennis nemen als de streng wetenschappelijk ontwikkelde vrouw, die niet door bijbelsch geloovigen voor godsdienstig wordt gehouden. 't Werk zou dus het bewijs kunnen leveren dat de moderne vrouw zeer geloovig kan wezen, maar toch volkomen overtuigd van het rechtvaardige der eischen van haar moderne zusteren, al zijn de eischen gegrond op een wetenschappelijke evolutieleer.

Al dadelijk waarschuwt de vertaalster „dat (zij) niet alle beweringen der schrijfster op wetenschappelijk en moreel gebied kan onderschrijven." Nu, dit doet ons heel veel genoegen voor Mej. Kramers. Want er stààt veel raars te lezen in dit werk. Mrs. Swiney handelt over het physiek gestel der vrouw en haar psychologische eigenaardigheden, over de vrouw als echtgenoote, moeder en zuster en over den arbeid der vrouw in verleden, heden en toekomst. Zij beweert dan allereerst dat de vrouw lichamelijk ongetwijfeld superieur is aan den man. We gelooven 't graag, doch onder de argumenten van de schrijfster vinden wij er heel zonderlinge b. v. de theorie Schenk omtrent het willekeurig verwekken van manlijke en vrouwelijke kinderen. Voorts heeft de auteur gelezen dat er veel aspiranten voor den zeedienst worden afgekeurd wegens kleurenblindheid; ergo zijn veel meer mannen aan dit ongemak lijdende dan vrouwen . . . die *niet* worden onderzocht Dan volgen onbewezen beweringen en verminkte citaten. Dat de vrouw minder houdt van lekker eten bewijst haar superioriteit; want „de lust tot streeling van den smaak heeft achtereenvolgens de Grieken en Romeinen ten val gebracht" (pag. 35). De schrijfster gaat verder handelen over de voedingswaarde van suiker. Dat de schoonmaakster een zoet-zoet kopje thee of koffie nuttigt bewijst haar superioriteit, want suiker is toch zoo goed tegen vermoeienis. Daarom is „opvallend voor den denker, *die gelooft aan historische evolutie*, de onmiskenbare tusschenkomst der Voorzienigheid ten einde aan het Angel-Saksisch ras de oppermacht te verzekeren. . . . Uit zijn suikervoortbrengende koloniën kan Engeland een onbegrensde hoeveelheid van die waar bekomen."

Het feit dat vrouwen gemakkelijker zijn te brengen in den toestand van hypnose zou men niet licht houden voor een teeken van haar superioriteit. Toch is dit zoo, volgens de schrijfster. Want „vrouwen vertoonen

bijzondere neiging om in verschillende vormen van opschorting des levens te *vervallen.* Catalepsie is welbeschouwd een soort hypnotische toestand, een natuurlijke methode van bestrijding van ziekte die uit uitputting voorkomt; daarom moest men er nooit iets tegen doen. En de toestand van verrukking der mystieke dweepers was algeheele onderwerping van het lichaam aan geestelijke invloeden. De vrouw in hypnose is dit ook. Geest gaat boven stof, èrgo is de slapende vrouw superieur aan den wakenden man. 't Is zoo klaar als een klontje. B.v. dat „de clairvoyante van den mesmerist ook steeds een vrouw is" bewijst hetzelfde.

„De beste sujetten voor proefnemingen over mesmerisme en hypnotisme worden altijd gevonden onder de vrouwen; niet wegens mindere wilskracht, gelijk dikwijls *cynisch(!)* wordt opgemerkt, maar omdat zij sympathieke ontvankelijkheid bezitten."

Als de auteur heeft verteld dat mannen scherper reuk hebben dan vrouwen, voegt zij aan deze mededeeling toe dat reuk „is ontegenzeggelijk een echt dierlijke eigenschap," aangezien geen menschelijk wezen een spoor ruikt, gelijk de bloedhond. Dus, staat de man lager dan de vrouw, omdat hij minder goed zien — en beter ruiken kan! Zoowaar komt het pottenleeg-argument nog dienst doen — dat grapje van: meerdere geschiktheid voor zekere bezigheden van menschen met verstopte neuzen! Dat de auteur een twintigtal regels later precies het omgekeerde zegt van wat zij eerder heeft beweerd is door haar niet opgemerkt. Over de schoonheid redeneerend, zegt ze (pag. 44). „Zooals vele natuurphilosofen meenen, zal het menschdom bij zijn verstandelijken vooruitgang in gewone lichamelijke schoonheid achteruitgaan. Bijzonder bekwame mannen en vrouwen zijn zelden bekend om hun schoonheid of regelmatige trekken." Maar (pag. 45) zij laat hierop dadelijk volgen: „waarschijnlijk zal de schoonheid der vrouw nog toenemen eer dan afnemen, door haar ontwikkeling in meer verstandelijke en geestelijke richting dan tot dusverre." Dat de vrouw door deze schrijfster wordt vergeleken, bij een worm op pag. 49 en een zwak *vat* heet dat in den wedloop des levens toch den prijs behaalt, doet ons maar eventjes glimlachen. Helaas! is dit eerste hoofdstuk niet vrij van belachelijkheid, integendeel en het had zoo best kunnen worden gemist daar de physieke quaestie er zeer verre van grondig in werd behandeld. We zullen nog meer verwonderlijks vinden in het tweede hoofdstuk. In 't eerste kregen we al een proeve van 't sollen met bijbel en populair boek over physiologie van den mensch. De vrouw is, wetenschappelijk geredeneerd, superieur omdat zij — moeder — het oudste organisme wezen moet en, theologisch, bewezen te zijn superieur omdat zij nà den man werd geschapen en (evolutie-leer-stellig) de natuur slechts van 't mindere werkstuk tot het betere overgaat. Een zoodanige ôubollige demonstratie is in dit boek eer regel dan uitzondering.

In het tweede hoofdstuk krijgen we eerst wat beschavingsgeschiedenis. De gedachtengang is: het Christendom is superieur aan het heidendom; de christelijke leer emancipeerde de vrouw en dùs wie de vrouw niet minstens gelijkwaardig acht aan den man is een slecht christen. Wij halen een paar aforismen aan. Pag. 61: „het Hellenisme was er niet in geslaagd den mensch tot een zedelijk wezen te maken.... Wetenschap en Wijsbegeerte hadden als het ware de handen ineengeslagen om den idealen sterveling voort te brengen en het was hun schandelijk mislukt (62). Welke gaven van onthouding, zelfbedwang en reinheid kon de eigenaar (Helleen, dan) van *duizend haremslavinnen* aan zijne nakomelingschap als erfenis geven? (63) De man (64) koos den modderpoel (deze man is Adam). „Tengevolge van die eerste noodlottige dwaling" zijn we er zoo naar aan toe met onze sexueele verhoudingen. Verder krijgt de kerk de schuld en ook Paulus, wiens „onchristelijke houding tegenover de vrouw (pag. 62) de kerkelijke ontwikkeling van hare sekse eeuwenlang tegengehouden (heeft)." Dan komt de welbekende tirade tegen de kloosters (op pag. 68), waarvan de auteur echter weêr zeer veel goeds gaat zeggen op pag. 195.

Vrouwendeugden worden opgesomd en betoogd wordt dan meteen dat de man al die deugden, die hij (naar eerst werd geconsta-

teerd) niet heeft, mocht erlangen van zijn moeder. Een blad vol scheurkalender-aforismen, waaronder tegenstrijdige, wordt dan overgedrukt. Wij lezen trouwens (pag. 86): „Toch is de vrouw nog de tegenstrijdigheid zelve." Hiervoor bevat het geschrift tal van deugdelijke bewijzen. We noemden er al een paar. Telkens komt men er tegen. Nu nog wat psychologie.

„De vrouwen (pag. 83) zijn altijd objectief en niet subjectief geweest, daarom(!) zijn zij in den regel ermeê tevreden geweest voor haar persoon de ondeugd uit te sluiten, en hebben er niet naar gestreefd hare uitbreiding en hevigheid te verminderen, behalve wanneer zij rechtstreeks in aanraking kwamen met de gevolgen ervan."

„Eene andere eigenaardigheid der vrouw (pag. 92) is hare ongeschiktheid tot georganiseerd gemeenschappelijk handelen."

„Men heeft wel eens opgemerkt (pag. 120) dat vrouwen tot heden toe nooit een machtige beweging geleid of een groote hervorming bestuurd hebben; maar ik meen dat men voldingend kan bewijzen, dat vrouwen veel van de grootste sociale omwentelingen op het touw gezet hebben, die den loop van het gedrag der menschen in de toekomst hebben gewijzigd."

Tot onze verbazing eindigt het hoofdstuk met . . . lof over de opvoeding der vertrapte vrouw.

„De vrouwen in Groot-Brittannië en Amerika en in de meeste Britsche koloniën krijgen *eene opvoeding, die strookt met de beste vermogens van elk individu* en onder de meeste natiën van het vasteland van Europa staan de vrouwen *niet ver* beneden het Angelsaksische peil (pagina 100). We moeten ons echter niet blij maken met deze verzekering; want op pag. 188 en 189 lezen we precies het tegenovergestelde: „Tegenwoordig kan de moeder uit pure onwetendheid geen gelijken tred houden met het aangroeiend verstand (harer zonen) . . . zij (de moeders) kunnen geen verstandig belang stellen in hun gesprekken . . . de zonen krijgen een opvoeding ten nadeele der dochters . . . de wetten werken mede om de veronderstelde minderheid der vrouwen in stand te houden en haar onderwerping te bevestigen . . . ons geheele opvoedingstelsel rust op de onderstelling dat de manlijke tak der familie er 't meest op aan komt . . . intusschen mag de vrouwelijke tak zich tevreden stellen met een minder soort opleiding. . . ."

Wat kan de aandachtige lezeres voor bemoediging putten uit een werk, waarin de auteur zich zoo herhaaldelijk en op cardinale punten tegenspreekt?

Maar we zijn nog lang niet aan 't eind van dit „boek der eeuw over de vrouwenkwestie." Mevrouw Swiney heeft het nu over de vrouw als echtgenoote.

In de meening verkeerend dat de menschheid eerst aan een god heeft geloofd en daarna „heidensch" geworden is, orakelt zij:

„Toen de mensch zijn godheden vermeerderde, werden de oorspronkelijke levenskrachten steeds voorgesteld als uitgaande van, of bestuurd door, vrouwelijke godheden (!!) De levensdraden werden gesponnen door de drie geduchte zusteren, het onderhoud des levens stond onder het bestuur van Ceres, de godin van graan, olie en landbouwproducten; de verlenging des levens werd tot stand gebracht door tusschenkomst der godin Hygieia; de bronnen des levenden waters werden bewaakt door onsterfelijke nymphen; *en zoo loopt door het geheele weefsel van mythen en overleveringen de draad der wetenschappelijke en geestelijke waarheid, die twee hoofdbeginselen doet uitkomen, dat bij de vrouwelijke sekse begin en uitgang van het leven was, en dat het ideaal der menschheid de kuischheid zijn moest.*"

Dat Eva werd verzocht in het Paradijs was natuurlijk omdat het kwaad niet in de wereld zou zijn gebracht door Adam tegen den wil der superieure vrouw. Neen, het edelste op aarde moest door den duivel worden slecht gemaakt: dùs de vrouw·

Maar, hoor mevrouw Swiney zelf:

Eva viel door dorst naar kennis, „door overgroote (!) verzoeking." Een verontschuldiging voor de vrouw? Mis! Rustig, alsof 't uit al het voorgaande volgde, gaat de auteur nu voort: „Meet eens de grootte, de volle beteekenis van dien val af. Kennende het goed en het kwaad (de auteur vergeet dat die kennis eerst kwam met het eten der vrucht!)

met voordacht het kwade te kiezen, onschuld in zonde, reinheid in onreinheid te verliezen, de zonde te ontketenen in plaats van de deugd ten strijde aan te gorden (tegen wat, daar geen zonde nog bestond vóór den val?!!!) ... Ach, mijne zusters, ziet gij hier niet in al zijn vreeselijke beteekenis den bitteren voorsmaak van de droevige geschiedenis onzer sekse?" (pag. 109).

Pas nu op! Want nu gaat de auteur precies het tegenovergestelde beweren van hetgeen zij eerst heeft gezegd. Nu is het niet meer de man, die de vrouw — maar de vrouw die den man bedorven heeft. Honderd bladzijden achtereen is ons het tegendeel geleerd van wat nu volgt:

„De man is wezenlijk zooals de vrouw hem maakt, en op haar rust de verantwoordelijkheid van de helft zijner zonden.

De vrouwen hebben tot haar blijvende schande toegegeven aan de hartstochten van den man in plaats van die te beheerschen; zij hebben uit eigen vrijen wil de lusten des vleesches en de wereldsche gezindheid gediend; tot haar eeuwige schande hebben zij de witte bloem der vrouwelijkheid in het stof gesleurd; zij hebben het loon der zonde als winst gerekend; zij hebben haar buit gemaakt van den mammon der ongerechtigheid, en zijn een verlokking en een valstrik voor het menschdom geworden. Daar zij zich hebben verlaagd tot willige werktuigen van zonde, vernedering en onreinheid, kan het ons dan verbazen, dat zij de straf der zonde moesten dragen? Dat op haar ontelbare eeuwen lang vernedering, slavernij, schande en vloek moesten vallen?

De vrouw is uit eigen vrijen wil gevallen, want zij zelve moet toegeven, dat zij vernederd is. De mannen hebben de vrouwen nooit zoo zeer verlaagd als zij zich zelven verlaagd hebben!"

Dat we zoo akelig ongezond zijn en lijden aan „klierachtigheid, tering, hersenvliesontsteking, ruggegraats- en heupverkromming, onmatigheid, krankzinnigheid, blindheid, doofheid, verlamming. . . ." gevolgen van (volgens de auteur) „vroegere onreinheid van schaamteloos vleeschelijk zondigen" — is óók al de schuld der vrouw, die moet „gevoelen een rilling van zelfverachting en afschuw bij de schrikkelijke waarheden, die de medische wetenschap haar openbaart." En van alles wat (pag, 64) den mannen werd verweten, krijgen nu de vrouwen de schuld:

„Het is geen overdrijving te beweren, dat vele der ijselijkste treurspelen, de meeste maatschappelijke verkeerdheden, die wij betreuren, en boven al de grootste lichamelijke kwalen, ook die, welke door erfelijkheid het ergste lijden aan onschuldige slachtoffers oplegt, alle te zamen voortkomen uit het ontrouwe rentmeesterschap der vrouw, uit haar zwakheid tegenover de eeuwige zedewet."

De lezeres behoeft zich over dat alles niet al te boos te maken, want mevrouw Swiney gaat dood onnoozel voort met nu verder op de mannen te razen, alsof zij niets ten kwade der vrouwen had gezegd. De man houdt van ontuchtige voorstellingen in tingel-tangels en gaat naar voorstellingen van de *Geisha*. Tegen een en ander moeten de vrouwen opkomen. Maar ze gaan met den man meê kijken naar zoo wat verschrikkelijks.

Teedere punten worden nu verder aangeroerd, die we hier onbesproken laten en die dan ook enkel in wetenschappelijke boeken van bevoegden (medici) moesten worden behandeld. Over den ongehuwden staat van den Heiland wordt dan verder gezeurd op een wijze, die wij kenschetsen als te onbetamelijk om hier nader te worden aangeduid. Dan wordt betoogd dat de aanstaande echtgenooten niet zouden mogen worden vereenigd dan nadat zij elk een schoonen gezondheidspas hadden vertoond. Eindelijk volgt een toespraakje over wenschelijkheid van goed zedelijk gedrag, dat met het onderwerp in zoo los mogelijk verband staat. Ofschoon over de vrouw als echtgenoote maar heel weinig is gezegd, gaat Mevrouw Swiney tot de behandeling van een nieuw onderwerp over: de vrouw als moeder. In dit hoofdstuk leeren we dat „*het zaad der vrouw alleen werd waardig gekeurd den kop van de vijanden der menschen te vermorselen*;" dat „*onze moderne beschaving niet veel waard is, indien de groote Angelsaksische natie haar koninklijk bloed niet ongeschonden kan bewaren*" en nog zoo 't een en ander, ook over politiek. Dit

laatste zou men in een hoofdstuk over *de vrouw als moeder* niet verwachten, trouwens evenmin zou men dat een verhandeling over zekere onnoembare kwalen, hier nog weêr eens bebabbeld. Hevig hinderlijk is dat door elkander haspelen van volzinnen uit populair wetenschappelijke boekjes, preêkenbundels en eigen gephilosopheer, dat moet leiden tot de onverwachte conclusie dat de groote mannen, wat er groot in hen is, hebben geërfd niet van manlijke, doch van vrouwelijke ouders of voorouders! Ook lezen we in dit hoofdstuk over de vrouw als moeder hoe het getuigt van „ridderlijke edelmoedigheid en zelfverloochenende sympathie met de geestelijke ontwikkeling der vrouw" dat de Amerikanen zooveel betrekkingen open stellen voor vrouwen. De Amerikanen hebben het in dezen heel wat verder gebracht dan wij. *In een geest van ridderlijkheid, zoo hoog en rein als maar ooit de middeleeuwsche ridders bij hun edele daden bezielde,* maar tevens doordrongen van het praktisch gezond verstand der negentiende eeuw, hebben de mannen der Vereenigde Staten „place aux Dames" gemaakt in alle beroepen. Bankiers nemen hun dochters in dienst als klerken, kassiers en boekhoudsters, advokaten maken hun zusters hun procureur, en geen arbeidsveld is voor de vrouw gesloten, op grond dat zij tot de andere sekse behoort, door den broodnijd of uitsluitingszucht van den man."

Met het *moederschap*, waaromtrent we veel te weinig hooren, heeft dit alles bitter weinig te maken. Doch nog gekker ziet men op als men, *recht tegenover* het boven aangehaalde, te lezen krijgt: „De liefelijke geest der dienende liefde mag niet overschaduwd worden door de erkenning van stoffelijke werkkracht door eigen inspanning verkregen. Huiselijke plichten, getrouw en met liefde vervuld, moeten steeds de voornaamste roeping van menige vrouw blijven, die op verstandelijk gebied volkomen in staat is in de buitenwereld met den mannelijken geest te wedijveren, en toch van zelf gebonden is aan een dagtaak van nederige zorgen en zuiver huishoudelijke bezigheden."

Dat berustende, dienende vrouwen den man stijven in zijn meening dat alles hèm toekomt en dat dus die vrouwen het vrijmaken der vrouw bemoeilijken, heeft de schrijfster beweerd, maar dit belet haar niet in dit hoofdstuk over de *vrouw als zuster* juist de dienende vrouw (en terecht!) zeer hoog te stellen. Maar zij verlangt werk buitenshuis voor de ongehuwde. Verrassend is het oordeel dat zij nu (pag. 196) uitspreekt over kloosters, door haar zoo bekrompen beoordeeld op pag. 68 en hier zoo hoogelijk geprezen, waar zij terecht roemt de werkzaamheid der Fransche zusters en die der Fransche protestantsche dames van verschillende *Oeuvres.*

Dan komt zij nog weêr eens op het onderwijs terug. „Het moet erkend worden in de eerste plaats, dat het werk der ongehuwde vrouw zich in de toekomst bepaalt, tot het verheven beroep van onderwijzeres." In deze hoedanigheid moet de vrouw „terzelfdertijd het verstands- zoowel als het gemoedsleven zien aan te kweeken." Zij gaat dan voort:

„Een der belangrijkste vraagstukken, welke ter oplossing gereed liggen voor de grootste hervormers op het gebied der opvoedkunde, berust op eene tegenstrijdigheid in de zedelijke ontwikkeling van het ras, welke nooit ontstaan zou zijn, als schoonschijnende drogredenen en oppervlakkig materialisme het verstand niet hadden verstompt en thans de geestelijke scherpzinnigheid van een zeker deel der maatschappij niet hadden verzwakt. De autoriteiten op het gebied van het onderwijs staan voor moeielijkheden welke zij zichzelven op den hals hebben gehaald en het is de onverbiddelijke NEMESIS, welke hen achtervolgt tengevolge van hun gebrek aan doorzicht. Het geheele stelsel van modern onderwijs is gegrond op de in den grond valsche stelling, dat de mensch gevoed, ontwikkeld en volmaakt kan worden door twee der factoren van zijn drieëenige natuur, terwijl de derde met kracht wordt ontkend en gesmoord. De mensch is samengesteld uit lichaam, verstand en geest, welke in dit leven onafscheidelijk met elkander zijn verbonden en onderling afhankelijk van elkander zijn. De Europeanen zoowel als de Amerikanen behooren beslist tot de Christelijke volken, toch hechten deze twee Angel.Saksische volken zoo weinig aan hun godsdienst, dat zij er geen bezwaar in

vinden het godsdienstonderwijs van de lijst der leervakken te schrappen, ja, dit zelfs in sommige gevallen reeds gedaan hebben, zoodat in de Lagere Scholen de Christenen in alles worden onderwezen. behalve in de Christelijke Leer."

Maar „Groot-Brittannië, Amerika, Australië en Frankrijk(!!)" willen van geen godsdienstonderwijs op de Lagere School (lees staatsschool) weten en nu heeft volgens mevrouw Swiney de wetenschap uitgemaakt dat „de toeneming van misdaden en verdorvenheid der jeugd staat in rechte reden (de vertaalster schreef *juiste verhouding* maar dat is natuurlijk niet goed) tot de uitbreiding van niet-kerkelijk (lees *neutraal*) onderwijs. Duidelijk dus: 't neutrale onderwijs kweekt boeven.

Maar nog anderen dan de wetgevers zijn schuldig:

„De bestuurders van gevangenissen en tuchtscholen, de rechters en de magistraten zijn in dit land verantwoordelijk voor de toename van misdaden onder de jeugd van lagere standen. Daden van geweld, roofzucht, onmenschelijke misdaden, vrouwenroof en misdadige aanvallen nemen hand over hand toe. De neutrale openbare scholen hebben jaar op jaar oppervlakkige, zoogenaamde welonderwezen monsters in plaats van verlichte Christenen gevormd. †) De losbarsting voor onmenschelijke roofzucht, welke wij zien in Londen en in vele onzer groote steden, die eene schande en een verwijt is van onze zoo geroemde beschaving, zijn slechts de wrange vruchten uit het zaad door het volk uitgestrooid. Wat kan men anders verwachten van eene opvoeding in eene Christelijke gemeente, waar een jongen den 6en graad reeds gehaald heeft en toch nog onbekend is met den naam van Christus; en waar in verscheidene scholen de Bijbel zelfs niet gelezen mag worden?"

Volgens de auteur is 't elders even erg gesteld, allemaal door dat het onderwijs *van staatswege gegeven* neutraal is. In de achttiende eeuw en in nog vroeger tijden, toen het onderwijs „christelijk" was waren de menschen natuurlijk beter en de huidige Mohammedaan, die kerkelijk onderwijs geniet, is nagenoeg een kind zonder zonden, zooals iedereen trouwens weet. Wat totaal verkeerd gebruikte cijfers en citaten worden nu achter deze stelling geplakt. We zullen er maar niet van overnemen.

Nadat de onderwijsquaestie in enkele pagina's afgehandeld is — zij hoort trouwens niet in het hoofdstuk — komen de dienstmeisjes aan de beurt. Die dienstmeisjes worden zedeloos door „de veldwinnende verderfelijke gewoonte harer meesters, van op Zondag visites te maken en partijen te geven." De schrijfster prijst een meisje, dat haar dienst kwam presenteeren en zei: „Hebt u Zondag wel eens visite? Zoo ja, dan bedank ik voor den dienst. Ik wil alleen komen waar men mij zal behandelen als een menschelijk wezen met een ziel en een lichaam." (!!) 't Is dus de roeping der ongehuwde vrouw, dienstbode zijnde, zich te organiseeren, vakvereenigingen te stichten en te beletten dat meneer en mevrouw op Zondag vrienden ontvangen. Nu komt er nog 't een en ander over blanke slavinnen en dan is het hoofdstuk over de vrouw.... *als zuster* ook al weêr uit zonder dat er van de rol der heusche zuster in 't huisgezin is gerept.

Over vrouwenarbeid in verleden, heden en toekomst moeten we 't nu hebben. De auteur heeft daarover al veel gezegd in vorige hoofdstukken. Daar zij zich niet gaarne herhaalt, zegt ze liever weer eens wat anders. Het lust ons niet haar te volgen in haar overzicht van de Beschavingsgeschiedenis der vrouw, noch in dat over vrouwenarbeid in onze dagen. Die hoofdstukken zijn niemand's aandacht waard. Er blijkt niets anders uit dan dat de auteur zeer slecht is onderlegd. jammerlijk weinig over haar onderwerp heeft gelezen en luttel heeft weten te doen met de kennis, die zij toevalligerwijze dan toch heeft opgedaan. Handelend over vrouwenarbeid, brengt Mevrouw Swiney ook ter sprake het vraagstuk van groote gezinnen en wat daarmeê verband houdt. Zij is vòòr beperking. Hoe zij dat nu weêr rijmt met haar geloof weten we niet. Dan dwaalt ze weêr af en komt *via* de huwelijkswetgeving terecht in

†) Die menschen kunnen toch niet helpen dat er op de Staatsschool neutraal onderwijs gegeven wordt?

RED.

de politiek. Natuurlijk moeten vrouwen en mannen gelijke rechten hebben, al wil zij de gehuwde vrouw laten opgaan in haar huiselijke bezigheden. Een zeer gebrekkig overzicht der feministische beweging in en buiten Engeland volgt later als *hors d'oeuvre* in dit hoofdstuk. We moeten verder nog wat citeeren, want de conclusie nadert:

„Bij het geleidelijk herstel aller dingen, zal de natuurlijke orde van zaken, die de man heeft omgekeerd, tot de wettige, harmonische regeling terug keeren. *Het matriarchaat zal hersteld worden,* niet op de ruwe en primitieve wijze der voorhistorische geslachten, maar in overeenstemming met de onbewuste evolutie op lichamelijk en geestelijk gebied van de menschheid in het algemeen, die hoe langer hoe meer streeft naar de ontwikkeling van die deugden en eigenaardigheden, die tot het wezen der vrouw behooren. En hier kunnen we een blik slaan op de voltooiing der Godsbeschikking, die in de openbaring wordt aangeduid, waar Christus vereenigd wordt met Zijne Bruid de Kerk; hetgeen beteekent dat de eigenlijke kern van het Heelal, het Leven, het Licht en de Waarheid voor altijd de Wereld der Stof, het Wezen aller dingen, zal doordringen, dat gered van het verderf, gereinigd door een zoenoffer, en geheiligd door Gods Geest, geschikt zal zijn geworden voor duurzame vereeniging met het Goddelijke.

Men spreekt van de Kerk steeds in het vrouwelijk geslacht, daardoor duidelijk aanwijzend dat onder de geloovigen in Christus de vrouwelijke eigenschappen zullen overheerschen en man en vrouw als één zullen zijn." (!!)

Dan komt er nog heel wat ideaalgescharrel, waarover we maar zullen zwijgen.

* * *

Waarom zweeg de redactie niet over 't heele boek? Omdat zulke werken, door onverstandige menschen hoogelijk geprezen, aan de zaak van het feminisme jammerlijk veel kwaad kunnen doen, terwijl men goedig de groote gebreken verbloemt, meenende door toegeeflijkheid voor zulk geploeter zijn sympathie voor het gezonde feminisme te bewijzen.

Mevrouw Swiney heeft ongetwijfeld haar boek geschreven na van een flinke massa lektuur over het vrouwenvraagstuk te hebben kennis genomen en voor zoover zij het gelezene kon begrijpen, ook in zich opgenomen. Maar van verreweg het meeste begreep deze dame geen zier. Zij heeft — zonder eenig begrip van samenstelling — een dik pak vellen papier vol gekrabbeld met aanhalingen uit allerlei boeken, brochures, artikelen, samenvoegend wat zij argeloos meende bij elkander te behooren, meestal een stuk mèèr overnemend dan ter zake dienende kon zijn en al overschrijvend dan weer afdwalend met den geciteerden schrijver meê naar een onderwerp dat wel bij hèm, maar niet bij haar aan de orde was.

Ook heeft zij niet gemerkt dat al die aanhalingen een heel dwaas heterogene massa vormen, waarin men met den besten wil van de wereld geen weg kan vinden. Theologen, historici, sociologen, wijsgeeren, medici, ethnografen van allerlei richting worden beurtelings nageschreven. Een kerksch geloovige vindt drie zijner volzinnen geregen aan tien phrasen uit het werk van een socialist en naast een paar teksten uit Genesis staat een aanhaling uit Darwin.

Op deze wijze 't onvereenigbare naast elkander plaatsend, heeft mevrouw Swiney gemeend wetenschap en theologie met elkander te verzoenen 't Groote gevaar is dat men aan haar boek juist genoeg waarde hecht om uit het mislukken van haar poging eene conclusie te trekken, die wel eens niet gevaarloos kon blijken te zijn. Want omdat mevrouw Swiney er niet in is geslaagd aan te toonen dat de geloovige vrouw evenmin beducht moet wezen voor de naderende uitbreiding der rechten van de vrouw in de moderne maatschappij, als de wetenschappelijke „ongeloovige" dit behoeft te zijn, daarom is het omgekeerde gelukkig nog niet waar. 't Boek van mevrouw Swiney bewijst noch vóór, noch tegen tegen haar stellingen iets, omdat het werk niet deugt; allerminst is de reden daarvan dat zoo'n boek niet zou kùnnen deugen. Maar slechts iemand, volkomen grondig onderwezen in de leerstellingen van zijn Kerk en goed bekend met hetgeen reeds werd openbaar gemaakt over

het feminisme zou — indien overtuigd als mevrouw Swiney — zoo'n werk kunnen geven. Intusschen, wij gelooven niet dat het vooreerst te verwachten is.

Noch de geloovige leden der Engelsche Kerk, noch de Katholieken, noch de rechtzinnige protestanten zijn voorvechters voor de uitbreiding van de rechten der vrouw.

Het Feminisme vindt steun in andere groepen van denkers. Maar ook verkeerd is 't geweest van mevrouw Swiney het voor te stellen alsof alle positief-wetenschappelijke menschen moesten gelooven in haar ideaal; want ook dit is ten eenenmale onjuist. Het vrouwenvraagstuk is oneindig ingewikkelder dan zij het voorstelt en men vindt er niet de wetenschappelijke oplossing voor in een paar boekjes over evolutieleer. De quaestie houdt verband met de meest ingewikkelde problemen en geen enkel daarvan heeft mevr. Swiney bestudeerd.

Over de vertaling van haar boek zullen we maar zeggen dat ze niet al te best mag heeten.

NIEUWE BOEKEN.

Bij de firma P. N. van Kampen en Zoon is verschenen de nieuwe bundel *Gedichten* door HELÈNE LAPIDOTH—SWARTH, bevattend de verzen uit *Blanke Duiven*, het eerste gedeelte van *Diepe Wateren* en de afdeeling met geheel nieuwe gedichten (118 Nos), getiteld *Schaduw-Tuinen*.

De lezer begrijpt wel waarom van deze gedichten hier enkel 't verschijnen wordt gemeld.

* * *

Machten door INA BAKKER (bij denzelfden uitgever) is een bundeltje met vijf novellen, die verwachtingen opwekken. Wat ons wordt gegeven getuigt van veel aanleg; maar geheel bevredigen doet het ons nog niet. De schrijfster is nog wat slordig en dit hinderlijk gebrek moet zij zoodra mogelijk zien kwijt te raken; want zelfs enkele gedeelten van het beste uit den bundel worden er door bedorven. 't Beste uit den bundel vinden we namelijk het laatste stuk *Moeder*, waarin met verrassende diepte is beschreven de verhouding van een jonge weduwe tot haar gebrekkigen zoon, die zich tot genotzuchtig wezen ontwikkelt en slecht wordt. Aldus leidt de auteur in: *)

Het kind was vier jaar, toen *haar man* stierf, en zij alleen met *hem* overbleef.

Hij was misvormd van zijn geboorte af; de doktoren zeiden *het* kon nooit terechtkomen; en zij nam *het* op zich, *moedig*, als iets wat nu eenmaal zoo was, maar waarvan zij de volle zwaarte voelde en ze schreide *het* uit in de vele nachten, die zij aftobde met het altijd klagende, ziekelijke wicht.

Om den eersten volzin, hoe schijnbaar eenvoudig ook, te kunnen begrijpen, moet de lezer onnoodig overleg plegen. „*Het* kind" — dat is *haar* kind, van een vrouw over wie we wel wat hooren zullen. „Toen zij alleen met hem overbleef, dat is weer *het* kind en niet de man, want die was dood. Deze redeneering stoort. 't Ware beter geweest te schrijven: toen haar man stierf bleef zij over met een kind van vier jaar, dat . . . enz. Nu lezen we in een nieuwen zin. „*Hij was* misvormd." O, de man? denken we. De man wàs misvormd. Maar de auteur bedoelt dat het kind *is* misvormd, „*het* kon nooit terecht komen." We denken het kind kon nooit terecht komen, althans we zouden 't moeten denken, want het stààt er. Toch bedoelt de auteur dat het kind nooit kon genezen. Dan volgt dat „en zij nam *het* op zich" — we raden wel dat bedoeld wordt: zij nam het leed en de taak op zich; maar nu deelt de auteur mede, in denzelfden zin, dat zij 't *moedig* deed . . . *en schreide 't uit* in de vele nachten enz. Wat dan toch een wonderlijke manier is om iets moedig op te nemen.

Juist omdat het werk van Ina Bakker verwachtingen bij ons heeft opgewekt, maken wij zoo uitvoerig aanmerkingen op dingen, die een bevit auteur graag kleinigheden noemt, doch die het *niet* zijn.

Nog een voorbeeld:

„Op school gewend ontzien te worden, kwam *het* thuis soms tusschen zijn moeder en hem tot een botsing" is een foutieve constructie, naar een schoolkind weten moet;

*) Wij cursiveeren overal.

even foutief als die der tweede helft van den zin „als jongen van elf jaar was hij onhandelbaar dikwijls, doordrijvend met kracht zijn wil, en *het* werd sterker . . ." en haast even erg is: „zij vroeg zijn vriendjes mee naar buiten, ging met hem uit, alles waarop hij prijs stelde." Waartoe die telegramstijl? Die tot incorrectie leidende beknoptheid heeft volstrekt geen nut.

Maar 't voornaamste is toch wel nu reeds in het werk van Ina Bakker, 't voornaamste: de aandoening en datgene, dat aandoening wekt. Misschien is 't wel wat héél kras in Moeder dat de arme vrouw haar verdoolden jongen voor „ellendeling" scheldt; maar we kùnnen dat nog wel aannemen van dit afgejakkerde schepseltje, dat altijd en altijd maar zich moest opofferen en nooit iets terug ontving van 't gulzig wulpsche monster dat haar dreigde te ruïneeren.

En dat echte gevoel ligt ook in de andere verhalen. Wij kunnen dus den naam dezer jonge schrijfster onthouden, in de overtuiging die weldra te mogen noemen in verband met belangrijker en nog beter artistiek verzorgd proza.

* * *

Wij achten lang niet gering het talent van den jongen schrijver GERARD VAN ECKEREN, van wien nog veel te verwachten is. Allebei zijn romans getuigen van aanleg. Dat de korte prozastukjes, onder den titel van *Studies* verzameld, (bij C. L. G. Veldt, Amsterdam), veel minder genot schenken is nog geen veeg teeken. De auteur had misschien beter gedaan er uit zijn bundel weg te laten, maar het twaalftal, naar tijdsorde gerangschikt, wijst op snellen vooruitgang in de kunst van schrijven. Daarom is 't ook al reeds aangenaam met het boekje kennis te maken.

Nog veel pretentieus' en hol-rhetorisch' bevat dit boekje. Er komt nog te veel stijloefening in voor. Dit is bijv. het heele begin *Van De Zee* en zoo is er nog veel in *De eerste wandeling*, dat toch al heel wat beter is. Ook deze auteur is nu en dan wat slordig en laat zinnetjes staan, die hij, bij aandachtige herlezing van zijn werk, toch wat ridicuul had moeten vinden.

We zullen die niet aanhalen; maar gewezen moet toch op mooidoenerij als, voor 't begin van een onbeduidend verhaaltje, drukke fraaiigheden als deze:

Hel-rood-*gloeiend*, in rood van *bloed*, als een *vizioen van*, ginds heel verre, bloedige *slagvelden*, *nu verlaten*, *gaat* langzaam *de zon onder* boven de stille zee.

Over de luchte-welving, in het Westen, glanzen karmozijne strepen, vervagend in een ijl doorzichtig rose tegen den witblauwen hemel, langzaam, onmerkbaar daarin verglijdend met tintingen van teêr-paars, teêr-groen en teêr-violet, als perlemoer. En het schijnt daar, door dien perlemoeren hemel, of het verre zeeën zijn en gouden stranden, iets als van zeeën in klimaat van louter aether....

Maar verder welft de hemel in dun witblauw zich wijd uit, toch met daarin den glans nog van het helle zonne-rood, een weêrglans die geen kleur maar schaduw is en gevend iets van ziel aan dat koud-strakke blauw, dat overal in 't rond wègkoepelt naar den horizon ... en zoo nog zes-en-twintig regels praeludium, waarop volgt: „Wanneer men een eindje voorbij den vuurtoren, linksom het wegje door de duinen inslaat, bereikt men . . ." met welke verstandige mededeeling het stukje zou zijn begonnen, indien deze, nog zoo prettig jonge schrijver niet bereids had klaar gehad zoo'n echt mooie, om een tien voor te krijgen stijloefening over de ondergaande zon.

Met bijzondere ingenomenheid mogen we melding maken van het laatste novelletje, dagteekenend van dit jaar nog en getiteld: *De hulp van boven* (naam van een schip). Zeer sober en met genoeg diepte in de psychologie van den schipper heeft Van Eckeren daarin verwerkt het altijd dankbare vergevingsmotief. Jammer dat een zinnetje erg storend is. Een vader, die zijn dochter in genade aanneemt, ofschoon zij is weggeloopen met een man, krijgt van haar voor 't eerst weêr 't gewone kop koffie. Ongelukkig noteert de schrijver hierbij: „Er was geen kou en er was geen verlatenheid meer; *hij voelde de warme koffiekan in zijn hand. . .*"

Heel goed zijn ook *Levens die elkaars verlengde zijn* en *Aan de Vaart*.

F. L.

MUZIEK EN DANS

IN DAIMIYO-LAND. † † † † † DOOR S. KALFF. † † † † † † †

„Ik beklaag den man," zegt Sterne in zijne bekende *Sentimenteele Reis*, „die van Dan naar Berseba reizen kan, en uitroepen: het is alles woest."

Evenzoo zou men den hedendaagschen toerist mogen beklagen, die het Land van de Rijzende Zon doorkruist van het kille Yezzo in 't noorden tot het zonnige Kagoshima in 't zuiden en dan uitroept: het is alles even onaanzienlijk! Die zijne indrukken laat bederven door hetgeen aan zijne westersche zintuigen en opvattingen niet behaagt: de armelijke houten huizen, welke groote spanen doozen gelijken, de leelijkheid der bewoners: *ces vilains petits messieurs japonais*, de schrale flora, de faecaliën-transporten in de straten, de slechte keuken, het nationale bijgeloof, de listigheid, wispelturigheid en wantrouwendheid in het volkskarakter, het gebrek aan comfort voor den reiziger, enz.

Want de lichtzijden overtreffen de schaduwzijden. Geen behagelijk land voor den Europeaan om er te wonen, maar een begeerlijk land om er te reizen, zelfs om er tijdelijk verblijf te houden. Er ligt een waas van oer-oude beschaving, van eene barbaarsch-chevalereske samenleving, van een geheimzinnig, voor den westerling vaak onbegrijpelijk zielsleven over het oude Japan. Wat de poëzie betreft, die schuilt in de groenbekranste heuvels van *Dai Nippon*, *) in de liefelijke schittering zijner bergmeren, in de fantastische vormen zijner pagoden, in de schemering zijner oude tempelwouden, in de oorspronkelijkheid zijner kunst, in de bloemenpracht zijner lotus-vijvers en de kleurenpracht zijner nationale kleederdrachten, in den eenvoud zijner bevolking: de hoffelijkheid en het eergevoel dat de mannen, de lieftalligheid die de vrouwen versiert — niemand die er welsprekender uitdrukking aan heeft gegeven dan de Fransche zee-officier, schrijvende onder den naam van Pierre Loti.

Hij heeft dat merkwaardige land, bewoond door een merkwaardig volk, gezien met het oog van een dichter; hij heeft, dieper dan een drom van Engelsche en Amerikaansche toerist-schrijvers, de wijding gevoeld, die zweefde boven dit zonderlinge eilandenrijk. En inderdaad zijn er weinig intellectueel ontwikkelde reizigers, die zich kunnen onttrekken aan de bekoring, welke uitgaat van de physionomie van dit land; weinige die 't niet betreuren dat het oude feodale Japan zoo schielijk afsterft, zoo haastig zich vervormt tot eene naar westersch model verknipte maatschappij. Instede van de geheiligde figuur van den Mikado, neergezeten onder de zijden draperiën van den *Mi Chodai* *) als een Buddha-beeld op zijn lotuskussen, aanschouwt men heden ten dage een Franschen generaal, zijne Europeesche gasten ontvangende op een *garden-party*. In de plaats van de antieke hofgewaden, puntig uitstekend en wijd neergolvend naar voorvaderlijk model, ziet men thans op een bal in 't Imperial Hotel aan de kleine bevallige lichamen der edelvrouwen slechts de laatste Fransche mode. Waar vroeger de strijdbare *samurai* †) zich

*) Groot Japan.

*) Troonzetel in het oude Mikado paleis te Kioto.

†) Lid van den bevoorrechten krijgsmansstand.

JINRIKSHA.

hulde in een kunstig vervaardigden kolder, soort van lederen kuras, daar houdt de Japansche soldaat thans wapenoefening in Pruisische uniform, volgens Pruisische exercitie-reglementen. Voor den alouden rijksraad der Shoguns is een westersch parlement in de plaats gekomen; een westersch museum verrijst onder de hooge cryptomeria's van Uyeno's tempelwoud; de gewijde keizersgraven van Nikko, wier nadering in vroeger tijd een zekeren dood met zich bracht, zijn het doel van een gewoon uitstapje geworden voor den modernen *globetrotter*. En de hoovaardige *daimiyo* *) in zijn vergulde draagkoets, die van duizende gewapenden omstuwd langs de groote heerbaan van den Tokaido reisde, heeft zich thans verpopt in een gentleman in een Engelsch *travelling suit*, die u in de eerste klasse van den spoortrein glimlachend eene sigarette aanbiedt.

O, alles is anders geworden in dat land vol mongoolsche eigendommelijkheden, vol oostersch mysterie. De adem van het Westen is als een wervelwind heengestreken over dezen gezegenden archipel, gezegend trots de verschrikking zijner vulkanen, de heftigheid zijner aardbevingen, de kracht zijner orkanen. Die oude wereld der Tokugawadynastie met hare machtige leenheeren, hare bloedige partijschappen, hare wreede christenvervolgingen, hare uitsluiting van westersche invloeden is voorbijgegaan; meesmuilend zegt u de tijdgenoot; „nous avons changé tout cela!"

Alles? — neen, alles gelukkig niet. Het klimaat is even mild gebleven, en de natuur even liefelijk; lotus en chrysanthemum bloeien nog even schoon, de kunstnijverheid schept nog even verwonderlijke juweeltjes in ivoor en brons, de zeden des volks in het schaars bezochte binnenland zijn nog even aartsvaderlijk, de dochteren des lands blijven nog steeds aan de kleurige volkskleedij getrouw en ook bij de mannen handhaaft zich de nationale *kimono* tegen het Europeesch *complet*. Voor den opmerkzamen reiziger is er nog veel karakteristiek-Japansch overgebleven, dat wie weet over een kwart eeuw misschien verdwenen zal zijn, verjaagd door den nivelleerenden tijdgeest; dat bezig is te verdwijnen, maar nog niet verdwenen is.

Hoe doelmatig, denkt men, is b. v. dat nationale voertuigje, de *jinriksha*, waarvan geheele reeksen op een „vrachtje" staan te wachten voor de Europeesche logementen, en overal op de punten van druk verkeer; waarin zoowel de volksvertegenwoordiger naar het parlementsgebouw rijdt als de vrouw uit de volksklasse naar een theevisite. Zooveel spoorweglijnen kunnen in Japan niet aangelegd, zooveel paarden- en stoomtram-maatschappijen niet opgericht worden of de *jinriksha* zal voor het straatverkeer noodig blijven, nog vele jaren lang. In Europa zou men zoo'n vehikel een priksleedje op wielen noemen, en er zou daar een afzonderlijk gilde van hardloopers moeten ontstaan om als menschelijk trekdier dienst te doen. Alles is rank en klein aan dit poppenwagentje, maar de menschen, die er in plaats nemen, zijn het ook. Alleen onder de loopers en worstelaars vindt men individuen die, hoewel de gewone Japansche maat niet te boven gaande, toch forsch gebouwd zijn, met pezige armen en gespierde kuiten; mannen welke uitdagend op hunne ontwikkelde dijen slaan, wanneer ge onder hen eene keuze wilt doen, als om u te beduiden dat zij 't, met *zulke* spieren, ver zullen brengen. Het deert hun niet zoo ze, bij wintersch weêr, al dun gekleed zijn; hun ambacht, straks wanneer ze in de vaart zullen zijn, zal hen wel warm maken. Maar dat wachten... wachten tot ze zich van den overkant der straat zullen hooren toeroepen: »èh, k'roema, oide nasai!" (hola, wagentje, kom eens hier!) Welnu, wanneer het weer te koud is en de passagier te lang uitblijft, dan gebruiken ze een deel hunner kleeding als mantel om de schouders, of ze nemen het lantaarntje uit het wagentje en steken het onder den geïmproviseerden schoudermantel. Is er echter een theehuis in de buurt, dan is hij stellig dáár te vinden, zijn kopje *o'cha* slurpend en daarna zich de handen warmend boven den *hibachi*, het groote metalen komfoor met gloeiende houtskool.

Maar den Japanschen looper ziet men het voordeeligst in zijn bedrijf, zooals hij de Europeesche reizigers uit hun hôtel wegvoert naar

*) *Grande* des rijks, vaak onafhankelijk prins.

de inlandsche stad, b.v. om te gaan winkelen, om een vermaarden tempel te bekijken, of een bloemententoonstelling. Drie, vier, vijf van die huurwagentjes volgen dicht op elkaar, met dat van den gids voorop; ze dansen en huppelen over den weg, iedere steen op het pad doet het brooze karretje opspringen, 't gaat rakelings langs de groote waterkuipen voor het geval van brand vóór de huizen geplaatst, rakelings ook langs de spelende kinderen. Doch onbezorgd dribbelen die kleuters — en menig kluchtig bundeltje flanel bevindt zich onder hen — huns weegs; ze weten wel dat de *jinriksha's* hen geen kwaad zullen doen. In dit land zijn vele duizende menschen omgekomen door de aardbevingen, maar een kind werd er nog niet overreden. Want een rijtuigverkeer als in onze Europeesche hoofdsteden bestaat niet, en de looper kijkt te goed uit en is zelf te zeer „bon enfant", althans tegenover zijne eigene natie, dan dat van hèm een kind letsel zou bekomen.

TEMPELMAAGDEN VAN NARA.

Nog herinner ik mij dien eersten schroom voor de *jinriksha*, tijdens ik als nieuweling op dezen grond kwam. De maaltijd in het Oriental Hotel te Yokohama was afgeloopen, wij zouden naar het inlandsch kwartier gaan om curiositeiten te koopen, derhalve min of meer als „curio-hunter", gelijk de Engelschen zeggen. Nergens op straat was een rijtuig te zien noch een tramwagen; niets dan *jinriksha's*. De weg was lang en zonnig, maar in zoo'n kinderachtig sjeesje... met een mensch als paard?... neen! Liever moê, liever loopen! Wanneer het in dit land gedoogd werd, dat de menschen zich lieten trekken door de menschen instede van door de beesten, ik zou althans aan die barbaarschheid niet kunnen meedoen. Mijne gevoelens

hielden verband met dat *shocking!* van de reizende Engelsche juffer achter mij.

Toen kwam die man op mijn pad, de gele heiden!

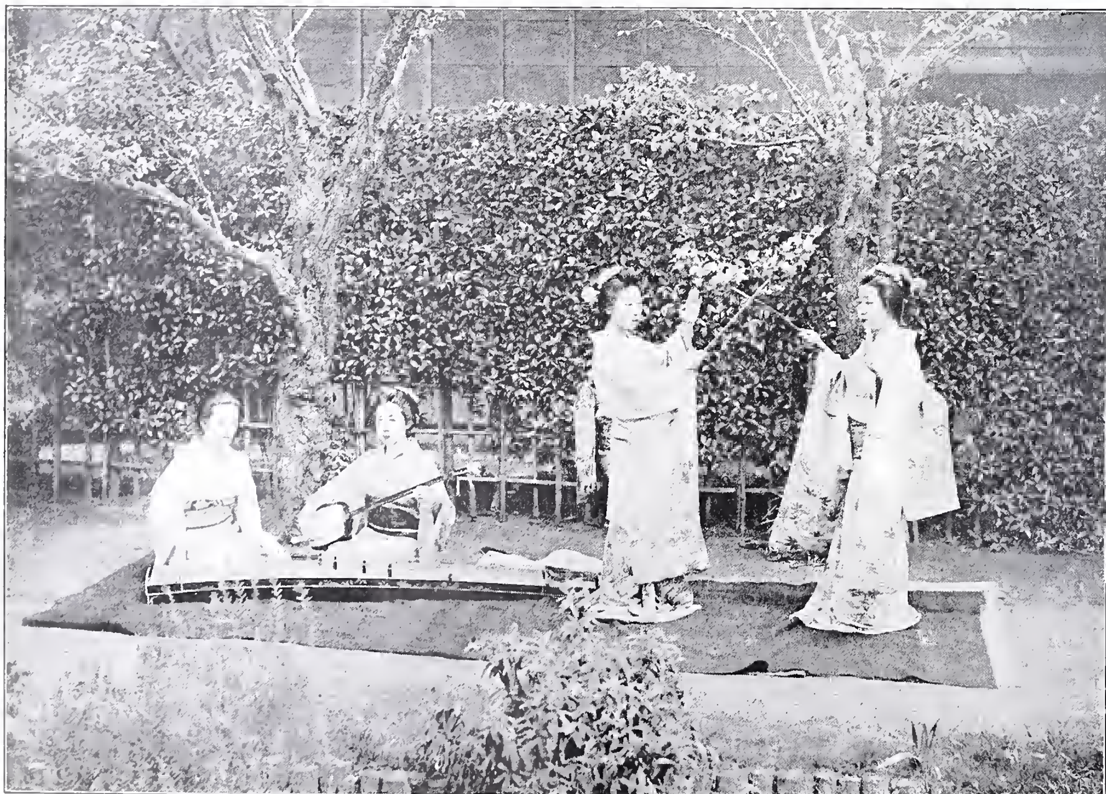
Dichte, zwarte haren dekten zijn schedel en deden het perkamentachtig bleekgeel van zijn gezicht scherp uitkomen. Hij droeg een donkerblauwe engsluitende pantalon, die onmerkbaar aansloot bij de eveneens donkerblauwe *tabi:* korte sokken, tot even boven den enkel reikende en gemaakt *à pied de singe*, d. i. met slechts éene insnijding, tusschen eerste en tweede teen. Hij had een groote ronde hoed van gevlochten en vernist bamboe, in den vorm van een omgekeerde schaal op het hoofd, een soort van lang vest en daarover een donkerblauwe tuniek of kiel met lange pagodemouwen, en stroosandalen aan de voeten. Glimlachend zag hij mij aan en plaatste ietwat weifelend het lichte voertuigje schuin vóór mij, als kampte zijne begeerte mij den weg af te snijden met de vrees mij te zullen ontstemmen.

Ik werd mijzelven ontrouw. In 's vredes naam dan — naar Bentendori!

En de weg gelijk gezegd was lang, en de zon brandde, en de mensch liep als een opgejaagd hert, de reeds vertrokken reisgenooten achterna. Wanneer, zoo klaagde ik mij zelven aan, die man aanstonds neerstort, tusschen het limoen van zijn wagen, dáár, in het stof van den schaduwloozen weg, dan zal ook u de oudtestamentische vraag gelden:

„Wat hebt gij met uwen broeder gedaan?"

Maar de man viel niet. Hij haalde de voorhoede in, en voegde zich, witjes lachend, bij zijne makkers. Sedert heb ik honderde malen in een *jinriksha* gezeten, en, gelijk het ons menschen gaat, de gewoonte heeft mijn mede-gevoel verstompt. De noodzakelijkheid niet minder, in een land als Japan, dat nog geen rijtuigen kent als algemeen vervoermiddel, doch waar een leger van tweemaal honderdduizend menschen op die wijze aan den kost tracht te komen. Ik heb zelfs in zoo'n karretje een wedloop gehou-

VOORSTELLING IN DEN KOYO-KWAN.

den door de straten van het ontzachlijke Tokio, tijdens ons achterop kwamen die twee japansche vrouwtjes, welke zich naar de vermaarde bloemententoonstelling van Dangozaka begaven. Ik ben er mee aan de winnende hand gebleven . . . doch dat was mijn schuld niet. 't Was die eigenzinnige Kobei, diezich „voelde" in zijne onderscheiding van een witten hoed en een vlaggetje, kenteekenen der vaste loopers van het Imperial Hotel; die zich door een *jinriksha* van de straat niet wilde laten „oversnuiven."

VROUWELIJK WINTERKOSTUUM.

Een der gezichtjes in het concurreerend wagentje, rond en kinderlijk, trof mij. Het maakte eene sluimerende heugenis wakker; waar ergens had ik die mengeling van guitigheid en devotie op het gepoeierde bakkesje ook weer gezien? In het chrysanthemum-paviljoen van Akasaka, in den grooten Nishi Hongwanji-tempel, bij de militaire revue op de vlakte van Awoyama . . . O ja, 't was in den Kagura-tempel te Nara, in de rij der jeugdige priesteressen, dat dit miniatuurtje eener vestaalsche maagd mij zoo getroffen had. (O, dat Heinrich Heine haar eens gezien had! — wij waren een zoetvloeiend gedichtje rijker geweest). En nog altijd bewaar ik de grove houtsnee, uit de hand gekleurd als een kinderprent, waarvan de verkoop aan de bezoekers een van de kleine emolumenten der priesters uitmaakt en welke den tempeldans der Nara-maagden voorstelt,

't Was een buitengewone rid. Eerst tusschen de rijen door van de op een duiventil gelijkende, granieten tempellantaarns, wier honderdtallen mij voorkomen als versteende schildwachten bij een ontluisterd heiligdom. Dan langs den vijver, waarin de goudvisschen spelemeien, het boogvormig steenen bruggetje over, voorbij de grijnzende steenen *kirin* leeuwen, tot aan de trappen van het tempel-terras. Daarop verheft zich de bizarre roode massa van den tempel Kasuga no Miya, met zijne zware daken, zijne ingebogen vorsten, grillig besneden gebinten en vernuftig saamgevoegde kroonbalken. Het voorportaal, in den vorm eener groote veranda, verheft zich een paar voet boven den grond en is als gewoonlijk bedekt met die fijne en gevulde stroomatten, welke in Japan den vloer van iedere woning uitmaken. De papieren schuifdeuren, welke de drie wanden vormen, zijn beschilderd met die groteske dierfiguren en onwaarschijnlijke landschappen, waarmede men in dit land zijns ondanks gemeenzaam wordt. Behalve de rij houten pijlers, die aan de voorzijde het dak stutten, bevindt zich op den achtergrond nog een tweede rij, welke eene binnengalerij afperken, doch de ruimten tusschen deze pilaren zijn gevuld door jalousiën van fijngespleten bamboe, welke met enorme zijden kwasten zijn op-

genomen. Aan een kabel van ineengedraaid stroo hangen van afstand tot afstand bundels papierreepen, met buddhistische teksten en spreuken beschreven; zij moeten de booze geesten van het heiligdom afweren.

Niemand bevindt zich in deze voorgalerij behalve een paar priesters. Zij hebben hunne *stolae* van gekleurd en verguld brokaat afgelegd en de kaalgeschoren hoofden bijeengestoken, dicht boven het bronzen komfoor, waarin een doove kool glimt. Want de morgenkoude is vinnig en de zon heeft nog weinig kracht.

Mijn *jinriksha*-looper doet het woord. Hij beschikt, gelijk zoovele zijner gildebroeders in de groote steden, over een mondvol gebroken engelsch; hij beduidt mij hoeveel ik betalen moet: een enkele *yen* *. Dan plaatst hij een bank voor dit japansche *proscenium* en neemt zonder omslag het komfoor der priesters weg, opdat ik mij althans de kleumende vingers zal kunnen verwarmen. De priesters kloppen hunne kluchtig-kleine tabakspijpjes uit en verdwijnen door een der schuifdeuren.

Nog een oogenblik, en er ritselt, er schuifelt iets achter het met papier bespannen ruitwerk. Ik hoor een zacht geknetter als van krakende zijde, een gemurmel van meisjesstemmen, nu en dan een onderdrukt gelach.

Eindelijk glijdt geruischloos een der schermen weg in de sponning. De groep grazende herten, met vloeiende en vage omtrekken daarop gepenseeld, verdwijnt plotseling achter den lotusvijver van het aangrenzende paneel. Fantastische landschappen, groteske diergroepen, drijvende beemden met gouden luchten daarboven, 't verzinkt als door het stokje der toovergodin. En in de plaats van die geschilderde hersenschimmen verschijnt het volle leven — vier bloeiende meisjes.

Ze zijn nog zeer jong, zestien jaren hoogstens.

Hare kapsels, hare kostumen zijn iets ongehoords. Over het scharlakenroode ondergewaad, ruim en tot op de voeten afhangend, is een soort van tunica geworpen van eene doorschijnende en glinsterende stof, witte wijde priestermantels waarin groote mythische bloemen gewerkt zijn, en met pagode-mouwen die tot beneden de knie afhangen. Slechts even komen onder dien purperen zoom de voetjes uit, in korte witte sokken gestoken en met stroosandalen geschoeid. Aan den hals is dit witte opperkleed afgezet met vier smalle zwarte banden, welke als driehoeken met de punt omlaag over de borst afdalen. Het glad over 't hoofd gestreken raafzwarte haar is van achteren opgenomen in een enkele lange vlecht, die vrij over de schouders zwiert, maar van voren zijn daarin twee boeketten kunstbloemen gestoken, vervaardigd van uiterst fijn gedreven goud- en zilverplaatjes. De naalden dier boeketten zijn horizontaal in het haar geplant, zoodat de metalen bloemen en knoppen vóór het voorhoofd hangen en onder 't dansen met hunne bewegelijke blaadjes zachtjes tegen elkaar tingelen. Gezicht en hals zijn bestreken met een laag rijstpoeder, behalve een kleine scherpe driehoek aan de slapen, en in een harer kinderlijke handjes, welke nog kleiner schijnen door de enorme mouwen, houden zij behaagziek den waaier.

Zoo treden zij uit de diepte van den achtergrond naar voren en houden stand; achter hen de beide priesters van zooeven.

Thans dragen deze een donkerblauw kleed, waarover een toga van wit geglansd katoen en op het hoofd een hooge zwarte muts. Zij plaatsen zich ter zijde van het tooneel, de een met een fluit in de hand, de andere met twee langwerpige en gladde stukken hout, soort van japansche castagnetten.

Daar weerklinkt een schrille toon; het zonderlinge mysterie-spel vangt aan....

Een der priesters heft het gewijde lied aan ter eere van Buddha. 't Is een slepende, naargeestige solo, begeleid door het geklikklak der castagnetten. En niets roert zich op het breede steenen terras; geen gerucht komt uit het tempelwoud.

Thans komt er beweging in de vier roerlooze gestalten.

De oogen aandachtig, droefgeestig bijna ter aarde geslagen, de wijde gewaden wapperend om de tengere leden treden ze voorwaarts, en *unheimlich* steken de krijtwitte

* De japansche dollar.

gezichten af bij de gitzwarte haren. Tintelde niet de warme blos der jeugd door het blanketsel heen, men had hen daareven voor overeind gezette kinderlijken gehouden en de tunica over hare schouders voor eene lijkwade.

Met afgemeten passen bewegen ze zich door de ruimte. Zij heffen de armen op en schijnen te wenken, een droombeeld in de verte. Geen spier vertrekt op de gladde gevulde gezichtjes. Telkens rijzen de lange witte mouwen spookachtig omhoog, de blikken dwalen onbestemd naar buiten, de waaiers beschrijven mysticke figuren in de lucht. De gebaren zijn plechtig, de houding is deemoedig. Soms zinken zij halverwege op de knie, buigen naar rechts, naar links, en schijnen te luisteren naar de stemmen der geesten, welke het schorre priestergezang heeft opgeroepen. 't Is als gehoorzamen zij aan een macht buiten haar wil.

Er is een vijfde priesteres opgetreden, doch zij plaatst zich in zittende houding voor de *koto,* soort van groote, liggende guitaar, en wisselt daarmee fluit en castagnetten af. Zij behoort niet tot het gewijde kwartet, dat nu achter elkaar de galerij rondgaat, maar onhoorbaar. De stroosandalen verraden zich niet op de weeke matten. Slechts de metalen camelia's vóór de gladde voorhoofden ziet men trillen, en hoort het zacht getingel, en het ruischen der gewaden. Zij gelijken slaapwandelaarsters in eene processie.

THEE-BEREIDING.

Geen klank komt over de gesloten lippen. Maar toch zullen ze zich doen hooren, want plotseling nemen zij van eene rij lage verlakte tafeltjes een zonderling instrument en

leggen den waaier ter zijde. 't Is een korte staf, zwart verlakt en met fijn koper beslagen. Het boveneinde daarvan is omgeven met een viertal dunne metalen bladen of platen, van afstand tot afstand en in gelijkmatig afnemende grootte, wier randen met koperen bellen zijn bezet. Van het handvat hangt een lange pluim of bundel van fladderende zijden linten, in drie of vier verschillende kleuren. 't Heeft iets van een narrenbel en van een tamboerijn tevens.

Zie, daar hervatten zij den priesterlijken dans, met denzelfden langzamen onhoorbaren tred. De pantomime vangt weer aan, de statige gebaren met de armen, de neigingen met het hoofd, dat zij als in den droom weder oprichten, terwijl het vibreeren der goud- en zilverbloemen telkens kleine weerlichtjes om hunne hoofden doet schieten — maar plotseling schudden zij den tamboerijnstok in hunne handen en een heldere metaalklank golft door de ruimte.

Telkens komt dat refrein der bellen terug. Het valt in bij een maat in de muziek, nogmaals en nogmaals; het vloeit saam met de flageolet-tonen des pijpers, met het gekletter der castagnetten en het zeurig brommen van den *koto*. Maar 't klinkt niet als de tamboerijn eener danseres; eerder als de misschel eens koorknaaps.

Deze zonderlinge antieke dans met vooruit- en achteruittreden, met langzame rondgangen, met plechtig gebarenspel en raadselachtige hoofdbewegingen, verbijstert mij. De symboliek ontsnapt aan mijn nadenken. 't Is te ver buiten Westersche traditie, 't zijn gedanste raadsels. Voorwaar, dit is geen Salome-dans, die het hoofd des rechtvaardigen vraagt. Noch een dans van Jephta's dochter, „uitgaande met trommelen en reien." Eerder nog een altaardans van Vestaalsche maagden, of van Isis-priesteressen, zooveel wijding ligt er in die strakke wezenstrekken, zooveel piëteit in die gebaren. Zonder die kleurige en aloude tempelkleedij zou men zich dit viertal kunnen voorstellen als de groep van een Grieksche vaas, levend geworden.

THEEPLUKSTERS.

Een ander karakter, meer levendig, meer wereldsch, bezit de dans in de Koyo-kwan of Ahornboomen-Club, in Shibapark.

Ook dit laatste, in de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad Tokio (het vroegere Yeddo), is een voormalig tempelwoud, thans hervormd tot openbaar wandelpark. In het gebouw Nogakudo, gelijk de meeste van 's lands oude structuren uit balken en planken opgetrokken, worden de oude reien, de *No*-dansen uitgevoerd en van tijd tot tijd komen de nationale dansscholen uit verschillende oorden des lands hier uitvoeringen geven. De Koyo-kwan echter is een verzamelplaats van adellijke of aanzienlijke inwoners der

hoofdstad, en het behoort tot de ontspanningen naar de wijze des lands, om door jonge meisjes en vrouwen figuurdansen te laten uitvoeren, gelijk men in Europa een ballet zou bijwonen. (Waarbij de voegzaamheid en de ingetogenheid niet aan den kant der Europeesche danseressen zijn.) Hoewel dit eigenlijk een „onder-ons" is voor deftige luiden, een introductie-briefje van den gérant van het Imperial-Hôtel, het voornaamste der hoofdstad, verschaft hier den Europeeschen gast gereedelijk den toegang. En zeker blijft het voor den Westerling een belangwekkend schouwspel, wanneer hij zooeven met den trein uit Yokohama gekomen is, zoo opeens te midden van het Japansche volksleven verplaatst te worden, in de onmiddellijke nabijheid van eeuwenoude tempels, in de schaduw van een cryptomeria-woud, dat de gedachte als 't ware terugvoert tot de heilige bosschen der Germanen en hunne Druïden-altaren.

Doch het nieuwe leven verdringt het oude. Hij ziet vijf, zes meisjes in de bevallige en kleurige volksdracht dansen uitvoeren, die somtijds aan een ouderwetschen dans uit den tijd onzer overgrootvaders herinneren. Hunne gezichtjes missen ten eenemale dat scherpbesnedene, dat expressieve van het Europeesche type, maar daarvoor zijn ze kinderlijkbevallig, guitig-naïef. Het zware zwarte haar, niet zoo fijn en zacht als dat der Europeesche, maar ook niet zoo sluik en grof als dat der Javaansche vrouwen, glanst van de cameliaolie en is met forsche kuiven en knotten tegen het hoofd gelegd. Het schittert als een kunstig Japansch lakwerk, het wordt bedwongen door een symmetrisch samenstel van kunstbloemen, naalden en knoppen. De kleurige *kimono*'s spelen in allerlei tinten, allerlei patronen. De voorpanden van dit Oostersche peignoir, losweg over elkaar geslagen, worden vastgehouden door de *obi*, den breeden lijfgordel, die op den rug wordt vastgelegd in een reusachtigen *pouffe*, en op zijn beurt omstrengeld door een zijden koord. Boven den kimono, aan den hals, komt de *djiba* uit, het gekleurde flanellen onderkleed; de voeten dragen witte sokken en stroosandalen.

Zoo gaan ze nu eens achter elkaar, met de waaiers gesticuleerende en met de wijde, wuivende mouwen; dan weer scharen ze zich aan den eenen kant van het tooneel en dansen langzaam voorwaarts, op de maat van de muziek, totdat zij de andere zijde bereiken. Of ook, wanneer ze in grooter getal bijeen zijn, verdwijnen zij aan de eene zijde, gaan achter het tooneel om, en komen aan de andere zijde weder te voorschijn, zoodat het een eindelooze optocht schijnt. Het zijn voornamelijk de verschillende poses van het lichaam, de verschillende gebaren met de armen, het behaagzieke waaierspel, dat uitdrukking geeft aan dezen Oosterschen dans. En niets is in het karakter daarvan verder verwijderd dan een wilde Europeesche wals.

Onderwijl rooken de bezoekers hunne pijpjes, die zij telkens — want veel tabak kunnen die kleine kopjes niet bevatten — tegen het metalen komfoor uitkloppen... pang!... pang! En ze onderhouden zich op die complimenteuse wijze, welke niet alleen den aanzienlijke, maar het gansche volk eigen is, en slurpen daarbij hun thee of *saké* met kleine teugjes uit kleine kopjes, en turen in de diepe schaduwen van het park, het voormalig terrein van den grooten Zojoji-tempel.

Maar dit Shiba moet men in het voorjaar zien, wanneer de groote *kwankoba* of bazar, die voor de bewoners der hoofdstad de plaats inneemt der „Grands Magasins du Louvre" voor de Parijzenaars, een bijenkorf gelijkt, zoo vol is 't er met koopers en kijkers; wanneer de oude kersenboomen er in bloei staan en voor *dat* schouwspel alleen drommen volks herwaarts tijgen.

Ook 's winters is dit een aantrekkelijk oord, wanneer de hooge naaldboomen met sneeuw bevracht zijn en over den lotusvijver, waarin de kleine tempel der godin Benten zich op een eilandje verheft, een dun vliesje ligt. Zelden is 't zoo dik, dat het een mensch zou kunnen dragen. Want de Japansche wintervorst behoort niet tot de gestrenge heeren; men twijfelt zelfs of in dit land de winter wel *au sérieux* wil worden genomen. De nachtvorsten schijnen slechts te dienen om de dagen zonnig te maken, de sneeuwbuien om de parken van Uyeno en Shiba

te tooien. Ook bekreunen de kinderen des lands zich weinig om dat jaargetijde. Van waar anders dat ze niet eens kachels hebben, en alleen in de keuken een stookplaats! Bont dragen? — dat is goed voor de *ijin*: de vreemdelingen; ofschoon er in de bergen van

SAYONARA!

Japan genoeg antilopen, waschbeeren, vossen en andere van een vacht voorziene dieren zijn, om aan de menschen eene warme kleeding te verschaffen.

Geholpen door den genadigen winter, kleedt de inboorling zich op het lichaam maar wat warmer, en neemt een zijner geliefkoosde heete baden. De vrouwen gebruiken alsdan hun winter-*kimono*, die gewatteerd is. Wanneer ze zich op straat begeven, dan vervangen ze de stroosandalen door houten klompjes, die somtijds verlakt zijn, steken den pajong op tegen de sneeuwjacht en wanneer er een wind blaast, die regelrecht van Kamchatka komt, dan omwikkelen zij zich het hoofd met een doek, die tevens als cachenez dienst doet. Overigens moet de *hibachi*, het komfoor van brons of porcelein met gloeiende houtskool, voor de verwarming van het vertrek zorgen. Stikken zal men er niet, in een huis waar deuren en wanden (behalve de buitenwanden) bestaan uit licht houten ruitwerk, met papier overspannen. Bovendien bevinden zich nog ventilatie-paneelen boven de schuifdeuren.

Toch kan het in Japan gevoelig koud zijn, ofschoon dit minder aan de lage temperatuur, dan wel aan de noordewinden is toe te schrijven. Een enkele maal daalt de thermometer beneden het vriespunt, maar alleen 's nachts; sneeuw en hagel vallen ook meestal gedurende den nacht. Meestal heeft de zon kracht genoeg om de sporen van beide spoedig te doen verdwijnen. Het is de *iced sunshine* van de Riviera, die zich doet gelden. En zoo veranderlijk is de physionomie van dit wonderlijke land, dat het in December en Januari (ook hier de koudste maanden) een Siberisch landschap te zien geeft, met kale boomen en met sneeuw bevrachte dennen; dat in April de perzikken en azalea's, in October de pionies en chrysanthemums bloeien, als ware men in Italië; terwijl in Juli en Augustus het land met zijne rijstvelden, bamboes en palmen een tropisch aanzien heeft.

Maar al die afwisselingen brengen in het toilet der Japansche vrouwen geen verandering. Ze zouden niet gaarne meedoen aan de westersche vrouwendracht, die geregeld wordt door den dwingeland „Mode" en zooveel omslag met zich brengt. *Haar* kleeding is 't gansche jaar door hetzelfde, en verandert nooit in snit en vorm. 't Eenig verschil is tusschen nieuw en oud, fijn en grof. Des winters de gewatteerde over-*kimono*, dat is al. Zij beminnen de sneeuw, welke in dit land de natuur geen lijkkleed aantrekt, maar met bevallige witte sluiers haar tooit en den top van den „Onvergelijkelijken Berg", van Fujiyama, met nieuwe pracht doet uitkomen tegen den stralenden hemel van Japan. En de schilders beminnen de sneeuw, die hun zoo menig motief gaf voor hun *kakemono*. En ook de roodwangige, altijd goedgehumeurde Japansche kinderen, die er in grab-

belen en stoeien. Onder de nationale overleveringen is er eene van een Shogun, die zich tijdens een heeten zomer tot iederen prijs een wintergezicht wilde verschaffen, en daarom den bergtop vóór zijn paleis geheel met witte zijde liet overtrekken. ,,Berg van de zijden muts" — zoo heet die top nog heden ten dage.

Niet eens aan de bloemen deert hier de sneeuw. Geholpen door het milde klimaat bloeit er meer dan een onder het zachte, vlokkige kleed, en reeds vroeg in 't voorjaar tijgen de burgervrouwtjes er op uit om een bloeiende tak te veroveren, voor de versiering van het huis. 't Vroegst zijn de bloesems der pruimeboomen: einde Januari en begin Februari. Dan volgen, vroeg in April, de kersenboomen van het Uyeno- en het Shibapark. In Mei vertoonen zich Pinksterrozen, wistaria's en azalea's, in Juni de iris, in Juli en Augustus de convolvulus. Dan begint ook in het meertje Shinobazu, en in de breede grachten om de keizerlijke burcht de dichterlijke lotus, de bloem van Buddha, haar kelk te ontvouwen. En November is de maand voor de chrysanthemum, waarmede de Japansche hoveniers op de jaarlijksche bloemententoonstelling van Dangozaka levensgroote, van teenen gevlochten poppen weten te bekleeden, zoodat zij in de schitterendste stoffen schijnen uitgedost. Toch haalt er niets bij de bloemenpracht van het chrysanthemumfeest in de tuinen van het Akasaka-paleis, waar de keizerlijke hoveniers een rijkdom van tinten, een veelheid van soorten hebben tot stand gebracht, die den Westerling verstomd doen staan.

Maar zóó hoog kijkt niet de arbeidster in

ARRANGEEREN VAN EEN BLOEMVAAS.

de zijdespinnerij, die haar planken woninkje tracht te vervroolijken; noch de theehuis-Hebe, die naar een levend ornament zoekt voor 't open voorhuis; noch de bewoonster der befaamde Yoshiwara, die zich een lente-eersteling voor haar kapsel wenscht. Zij weten waar zij ter markt moeten gaan om eenige dier vruchtbloesems op te doen, welke de japansche hoveniers door allerlei kunstmiddelen zoo groot en prachtig mogelijk trachten te krijgen. De vruchtboomen hebben in den bloeitijd dan ook het aanzien alsof zij met kleine rozen dicht beladen zijn. 't Is waar dat die kunstmatige bloei afbreuk zal doen aan de vrucht, doch dit is voor den inboorling nevenzaak.

En ook over het rangschikken van een boeket hebben zij hunne eigene curieuse opvatting — doch men houdt op zich over iets te verwonderen in dit land, waar alles *topsy turvy* gaat. Zij houden daarbij geen rekening met vorm of grootte of kleurenharmonie; neen, maar met de traditie. Zij schikken de bloemen naar hunne symbolische beteekenis, in overeenstemming met de leer van Confucius. Het is een wetenschap om den bloemenhanger, uit dunne reepjes brons gevlochten, zóó te vullen dat de orthodoxe huisgenooten er door bevredigd worden. De oude Kaempfer zei slechts voor de helft de waarheid, toen hij in zijne *Beschryving van Japan* deze mededeeling deed:

„Het is in dit land al zoo groote kunst om een bloempot in orde te schikken, als in Europa een tafellaken of een servet aardig en konstig op te plooien."

Het volk van Dai Nippon — het is een van hunne beminnelijke trekken — heeft de bloemen lief, en die liefde stijgt bijkans tot een eeredienst. Het koestert en vereert hunne vergankelijke schoonheid, niet het minst die van de lotusbloem, want deze symboliseert den adel des harten. Wortelt zij niet in de gistende modder? — en nochtans tarten hare bladeren in smetteloosheid de ongerepte sneeuw, en nochtans balsemt zij de lucht met den geur van nardus en mirrhe.

Had de theestruik zulke fraaie bloesems als pruimen- en kersenboom, gewis prijkte ook deze in het bronzen bloemenvaasje der japansche woning, en de wijze Confucius zou niet vergeten hebben ook hare beteekenis vast te stellen.

Want de aankweeking van het aardige, altijd groene heestertje is een nationale cultuur; de *tsja* is de volksdrank, in elk gezin vindt men steeds een pot met warm thee-aftreksel en ieder inboorling drinkt dagelijks zooveel thee dat zelfs doctor Bontekoe*, die thee-maniacus, er over voldaan zou wezen. Langs de akkers, om de tuinen, op de flanken der heuvelen, in 't algemeen op ieder verloren plekje gronds ziet men thee groeien. Er is *yama-tsja* of bergthee, *tsjuru-tsja* of kruipende thee, *niga-tsja* of bittere thee — nu, bitter is ze voor een westersch gehemelte altijd. Want de japansche thee is groen, doordien het roostingsproces niet zoo lang voortgezet is als bij de zwarte thee, daardoor meer van de oorspronkelijke bestanddeelen der plant, meer theïne bevat, scherper is dan onze europeesche thee en sterker op de zenuwen werkt. Reden te meer, zou men zeggen, om den drank alsdan te verzachten met melk en suiker, maar de Japanner denkt daar evenmin aan als de Arabier wanneer hij zijn koffie drinkt.

De beste thee komt van Uji, een dorp dicht bij de oude hoofdplaats des lands: de heilige stad Kioto. Er is een soort genaamd *gyokuro* of „juweeldauw," die van vijf tot zeven en een halve dollar per pond kost. Nog duurder is de Keizers-thee, de eerste pluk der jonge theeblaadjes, maar, gelijk reeds Pompe van Meerdervoort opmerkt, daarvan ziet men niets in Europa. Ze is fraai heldergroen en zeer gezocht bij de rijksgrooten. Ook de tweede pluk, tegen 't begin van April, wordt nog zorgvuldig uitgezocht en bereid, waarna deze thee vaak gebezigd wordt om de Keizersthee te vervalschen en het mengsel als zoodanig naar Europa te verzenden. De bladeren van den derden pluk, in Mei en Juni, staan uit een oogpunt van malschheid en saprijkheid ver

---

* Dr. C. Bontekoe. „Tractaat van het Excellentste Kruyd Thee."

ten achter bij de eerste soorten. Ze dienen voor den volksdrank en voor... export.

Wanneer een japansch edelman zijne Keizersthee drinkt, dan wordt die tot poeder gewreven, met goed kokend water overgoten, omgeroerd en opgeslurpt. Van „trekken" is haast geen sprake; men drinkt wel slappe, maar niettemin geurige thee. Van zelf spreekt dat de thee voor de keizerlijke familie afkomstig is van Uji's heuvelen; er was daarvoor een afzonderlijk bergterrein gereserveerd. De oude chirurgijn bij de hollandsche factory op Decima, Engelbert Kaempfer, schrijft daarover:

„De Berg zelf is zeer pleyzierig om te zien, en omvangen met een breede gracht, om menschen en beesten af te weeren. De heesters zijn geplant als in laanen, die alle dag geveegt en gespoelt worden, zo wel als de struyken zelf. Zijnde de Bewaarder verplicht zonderling zorg te dragen dat er geen vuyligheid op de bladeren geworpen wordt; om deze reden en tot meerder zekerheid worden de planten op verscheyde plaatsen met heyningen omzet. Wanneer de tijd om de bladeren te plukken nadert, en ten minsten twee of drie weken te voren, moeten dengene die dezelve zullen plukken zich onthouden van visch of eenig onreyn voedsel te eeten, opdat niet door onzuyverheid van hunne adem de bladeren besmet, en derzelver deugd benadeelt worden. Zo lang als de inzameling duurt moeten zy zich twee of driemaal daags wasschen, of in een heet of warm Badt, of in de Rivier. Zy vermogen ook de bladeren niet aan te raken met bloote handen, maar met handschoenen aan. De bladeren vergaderd en volgens de kunst bereydt zynde, worden gedaan in papiere zakken, en andere in grooter aarde of porceleyne potten, die tot beter behoudenis der bladeren gevult zyn met gemeene Thee. Dus ingepakt zynde zend de Hoofdopzichter over het werk dezelve onder 't geleyde van een sterke wacht en met een talryk gevolg, alles uyt achting voor de Oppermajesteit des Keyzers, naar het Hof.

Hiervan komt de hooge prijs van deze Keyzersthee. „Het geheugt my dat in ons Gehoor aan het Hof *), wanneer het de gewoonte is dat men ons op Thee onthaalt, een der Heeren die toen oppaste mij een kop Thee aanbood met het volgende compliment: *Drinkt hartig en met pleyzier, want yder kop kost een Itzebo*" (circa *f* 12).

JAPANSCH TOILET.

Tegenwoordig worden de bladeren der theestruiken, in de tuinen van Uji, veelal geplukt door vrouwen en meisjes. 't Is geen allemans werk; want waar een nieuweling nau-

*) Nl. bij de verplichte jaarlijksche hofreis van het Comp. opperhoofd naar Jeddo. om den Shogum hulde te bewijzen en geschenken aan te bieden.

welijks drie of vier katti's daags bijeen zou krijgen, daar plukt een ervaren hand er negen of tien. Bovendien mogen de twijgen niet „gestroopt" worden, de blaadjes moeten tegelijk handig en voorzichtig worden geplukt, en niet *alle* blaadjes tegelijk. De sorteering behoort reeds bij den boom te beginnen; de geoefende arbeidster weet welke bladeren zij moet laten zitten voor den tweeden pluk en daarna welke voor den derde.

Aantrekkelijk is het tafreel wanneer men die dochteren des lands, vroolijk snappend, verspreid ziet tusschen de groene heestertjes. Er is hun voorwaar geen spinrag over de lippen gegroeid; hun tong gaat als stroomend water. Maar tegelijk doen de vingers ijverig hun werk; kleine buigzame vingertjes, die passen bij de mooie handjes der Japansche meisjes: *des amours de petites mains frêles*, gelijk Pierre Loti het uitdrukt. En wanneer de Juni-maand voorbij zal wezen, welnu, zij zullen daarom niet zonder werk zitten. Dan zullen zij naar de groote theebranderijen (eigenlijk: theeroosterijen) gaan in Kobé, Nagoya, Osaka, Kioto, Yokohama of Tokio, altemaal steden van meer dan honderdduizend inwoners, en er de thee bereiden, die zij in 't voorjaar geplukt hebben. Of, zoo ze bij honk willen blijven, er is allicht een plaats als kellnerin in een der menigvuldige theehuizen van den omtrek. Daar hebben ze 't gemakkelijk, daar zal 't hun werk wezen den voorbijganger naar binnen te troonen met een minnelijk *oide nasai!* — kom ereis hier, leg ereis aan!

ABLUTIE BINNENSKAMERS.

Geen beter trekpleisters toch dan die aardige vleiende deerntjes in hun gloedvol nationaal kostuum, met frissche dikke wangen, gebloosd en gekuild, met het zonderlinge kunstige kapsel en de wijde pagode-mouwen,

die hun tevens tot zak dienen (ja, dit volk heeft zijne zakken in zijne mouwen!) zooals ze, goedlachs en goedgeefs, voor den bezoeker het kleine roodverlakte tafeltje op korte pootjes neerzetten en hem zijne thee inschenken. Den westerling vullen ze met dat bitter *decoctum* eigenlijk een alsembeker, maar ze doen dat met zooveel lieftalligheid, zooveel opgeruimdheid, dat men ter wille van de Hebe haren twijfelachtigen nectar vergeet.

En als ge heengaat, hoe vriendelijk zullen zij u groeten — *zonder* fooi. De hoffelijkheid is bij dit volk een geloofsartikel, de ouderwetsche courtoisie is een erfdeel der vaderen en in alle lagen dezer maatschappij bewaard gebleven. O, maar het minst in de vijf Verdragshavens, die eenmaal onder het dreigen van Amerikaansche kanonnen voor den buitenlandschen handel werden opengesteld; het minst in de drukbezochte zeeplaatsen, waar het scheepsvolk van de vreemde oorlogschepen gedurig aan den wal gaat passagieren en Duitsche en Engelsche importfirma's hunne filialen hebben gevestigd. Niet waar, in zaken houdt alle gemoedelijkheid op.... Maar de enkele zendelingen in 't binnenland zouden reeds iets meer weten te vertellen van die ouderwetsche nationale beleefdheid, wanneer de mannen bij de begroeting inderdaad „buigen als een knipmes", het hoofd diep omlaag, de armen gestrekt en de vlakke handpalmen over de knieën naar beneden latende glijden: *le plongeon vieux style!* En de vrouwen, wanneer ze den gast uitgeleide hebben gedaan onder herhaalde complimenten, herhaalde plichtplegingen, hoe vallen ze op de knieën, de handen voor zich uit en steunend op de gevulde stroomatten, het voorhoofd bijkans den vloer rakende, terwijl ze hun ootmoedig *sayonara!* (vaarwel) herhalen.

„Ze meenen er niets van!" verzekerde mij eene bedaagde Engelsche juffer in 't hôtel te Miyanoshita. „*Quite empty!* — al die strijkages en complimenten. 't Is een goedkoope beleefdheid, 't is alles maar een vorm...."

„Goed, maar dan toch een goede vorm."

Hoe gaarne had ik deze Engelsche vrouw even willen herinneren aan hetgeen een Engelsch schrijver over die „goedkoope beleefdheid", over die „ledige vormen" had geschreven, en den vinger gehouden bij die plaats uit Sterne's reisverhaal:

„Hail, ye small sweet courtesies of life! for smooth do ye make the road of it; like grace and beauty, which beget inclinations to love at first sight."

Doch ik mocht niet pedant schijnen; ik zweeg.

Het vormelijke, het ceremonieuse in het volkskarakter komt inzonderheid uit in het *tsja-no-yu:* de thee-plechtigheid. 't Is de kunst van thee opdienen en gebruiken in den ouderwetschen stijl, volgens voorschriften die een ritueel karakter hebben.

„Het is een byzondere wetenschap," zegt Kaempfer, „de Thee klaar te maken en voor te dienen in gezelschappen, 't welk evenwel meer bestaat in zekere welvoeglyke en aangenaame manieren, dan in eenige moeyte in de kooking of toebereyding. Gelyk er in Europa menschen zijn die leeren snyden, danssen, schermen en andere diergelyke dingen, zoo zyn er in Japan Meesters, die hun werk maken om de kinderen van beide sexen te leeren hetgeen zij *Tsia-no-si* noemen, dat is zich wel te gedraagen wanneer zy in gezelschappen van Theedrinkers zyn, alsmede om de Thee toe te maken en dezelve in het gezelschap om te dienen op een fraaye, aangenaame en bevallige wyze."

Met eene nauwkeurigheid gelijk men ze verwachten kon van de „moedige, superbe en precise natie" (zooals bewindhebbers der O. I. Comp. haar noemden) waren door een der Shoguns niet alleen de juiste vormen voor dit thee ceremonieel voorgeschreven, maar ook de vereischte ustensiliën, en de omgeving waarin het *tsja-no-yu* behoorde plaats te vinden. Het vertrek moest klein wezen, van vijfdehalf mat. (De met stroo opgevulde matten, welke den vloer van een japansch vertrek uitmaken, zijn onveranderlijk van éénzelfde oppervlak als norm. Moet b. v. het bestek van een nieuw te bouwen woning bepaald worden, dan spreekt men van een huis van zooveel matten). De gastheer moest zich overtuigen dat het vuur brandde en de wierook in de porseleinen

BRIEVEN SCHRIJVEN.

koro ontstoken was, dat de *kakemono* (schilderij) op haar plaats hing, de bloempot op de juiste plek stond, en de matten geveegd waren op welke de zitkussens voor de gasten lagen. Het aantal dier gasten moest beperkt zijn, en ieder hunner van te voren zijne handen wasschen in zuiver water. De thee was van zelf „Keizersthee," of wat daarvoor doorging; ze werd naar den eisch tot poeder gemalen, overgoten met het „edele heete water" en omgeroerd met een bamboestokje van artistieke makelij, kon 't zijn een familie-erfstuk. Ook de waterketel mocht geen vulgaire marktwaar, moest liefst eene antiquiteit wezen, en het vuur daaronder opgestapeld worden in den vorm van een gloeienden Fuji San, den heiligen berg der Japanners. Als het water gebruikt zou worden, moest het in den „derden kookstaat" zijn, d. i. het oogenblik waarop de stoom bij een rustig gelijkmatig bruisen ontwijkt. Eindelijk werd het lichtgroene vocht gegoten in een antieken kop, met een schoonen doek daaromheen geplooid. Deze werd den voornaamsten gast overhandigd, gezeten in de *tokonoma*. d. i. de indieping of nis in den wand met een eenigszins verhoogden vloer, welke als de eereplaats van het vertrek geldt. De spreuk van oudhollandsche drinkebroêrs bij 't lichten van den beker: „Kust hem aan zijn gladden mond!" werd ook hier betracht. Maar de plek, waar deze vooraanzittende de lippen had gehad, werd door hem zorgvuldig afgeveegd, en de op hem volgende moest op dezelfde plaats drinken. Daarmee werd broederschap gedronken, in overeenstemming met de vriendschappelijke beteekenis der plechtigheid. En wanneer de laatste gast *ad fundum* had gedronken, dan deed de ledige kop de ronde, werd met kennersoog bekeken en allicht het aanknoopingspunt voor een gesprek over den goeden ouden tijd.

Geen ontevredene mocht in dezen kleinen kring tegenwoordig zijn, geen onhartelijke woorden mochten er gesproken worden, geen schandalen verteld. Onbewust gedroegen deze vereerders van den japanschen pruikentijd zich naar de catsiaansche *Tafelwetten:*

Verhaalt eens anders feilen niet,
Ook van die gy daar niet en ziet.
Spreek nooit van eenig vuil bejag,
Dat iemands walg verwekken mag.
Vooral schuwt twist en norsch gekyf,
Ook handspel met eens anders wyf. Enz.

Want ook de vrouw, ofschoon hare plaats in de oude japansche samenleving vrij ondergeschikt was, woonde de plechtigheid bij, vooral bij familie-bijeenkomsten. Gewis droeg zij dan haar fraaisten *kimono*, haar duursten zijden gordel, en was nog eens zoo zorgvuldig gekapt als anders. Want het kapsel is een gewichtig onderdeel van het vrouwelijk toilet, en tevens omslachtig. Een echtgenoot, die gereed staat een gang naar het *No*-theater te doen, naar een voorstelling van de vette japansche worstelaars of van guitaarspelende *geisha's* kan vaak lang wachten alvorens de *nesan* (kamenier) het haar zijner vrouw naar haren zin heeft gekapt. De dienstbare ontwart, kamt, zalft en schikt geduldig den weligen haartooi harer meesteres (vaak bindt ze er hare lange mouwen bij op, ten einde deze haar in de manipulatie niet hinderlijk zouden zijn), ter-

wijl mevrouw in den schitterend gepolijsten metalen handspiegel kijkt, dien ze vóór zich geplaatst heeft.

Straks, wanneer ze gereed zal zijn, wordt die spiegel, een glashelder gewreven ronde schijf met handvat, weder zorgvuldig weggeborgen in de gelijkvormige etui van verlakt hout. Het fleschje met camelia-olie geeft aan dat raafzwarte haar den glans van Japansch vernis, het potje met rijstpoeder zekere blankheid aan het gezicht, de *kanzashi* of sierhaarpennen en naalden, waarvan de knop uit een kapel of een bloem bestaat, houden de zware kuiven en knotten in hun verband. Vroeger werden ook de tanden zwart gemaakt en de wenkbrauwen geschoren; een overoud gebruik, dat gold als een offer en een teeken van getrouwheid jegens den echtgenoot. Doch de tegenwoordige keizerin gaf het voorbeeld om te breken met die gewoonte. Nu nog met het penseel een randje verguldsel op de lippen gelegd.... maar foei! dat zouden alleen de lichtvaardige schoonheden van de Yoshiwara doen.

Zulk toilet maken duurt wel lang, maar is het kapsel met kammen en naalden eenmaal opgebouwd, dan *blijft* het vooreerst ook zoo. Ook des nachts, in den slaap; daarvoor zorgt de *makura*: het kleine verlakte blokje, dat tot kussen dient en waarop het hoofd (of liever de nek) in eene zadelvormige indieping rust. 't Is de macht der gewoonte, welke het gansche vrouwelijke Japan op die wijze avond aan avond doet insluimeren. Wellicht zouden ook zij een veeren peluw verkiezen boven zoo'n Jacobs-hoofdkussen, maar.... waar bleef dan de symmetrie van een Japansch kapsel?

Wanneer zij aldus den levensduur van haar hoofdsieraad voor eenige etmalen verzekerd heeft, kan de Japansche vrouw zonder vrees voor eenige belemmering haar verder toilet voltooien. Daartoe behooren, behalve rijstpoeder, haarolie, naalden, kammen, enz. ook nog de *fanzo*, een klein instrument om de tanden zwart te maken, indien zij nog aan die gewoonte mocht hechten. Voorts de *majou saké*: een klein bosje veeren om de wenkbrauwen glad te strijken, de *fané*: een groote kraanvogelveer om het stof van hare toiletbenoodigdheden te vegen, een tangetje voor het uittrekken van aangezichts- en andere haartjes, een penseel om de oogen wat meer expressief te maken dan Japansche oogen gewoonlijk zijn, en wat inlandsche zeep om haar lichaam te wasschen.

't Liefst wascht zij zich echter in het warme bad, waarop de huizen zijn ingericht, of in het openbare. Ieder dorp heeft zijn publiek badhuis, iedere groote stad heeft er meerdere, waar voortdurend *bain mixte* wordt gehouden, mannen en vrouwen dooreen, en de traditie van het vijgenblad ten eenemale is verloren gegaan. Er zijn volken, zegt Busken Huet, bij welke het naakt gaan nog eerbaar is. Daaronder behoort alsdan het volk van Japan — in het badhuis. Daar het water zoo warm is als het menschelijk lichaam slechts verdragen kan, is 't niets ongewoons in 't binnenland mannen en vrouwen te zien, van wier geheel naakte en roodgeworden lichamen de damp af slaat en welke zich in dat paradijskostuum van het badhuis naar hunne woning begeven. Sedert de komst der Europeanen en het veldwinnen van Europeesche invloeden nemen ze het decorum wel wat meer in acht, maar 't gaat hun niet van harte af.

Mij dunkt, ik zie nog de haastige stappen waarmede bereisde Engelsche dames zich spoedden voorbij het openbare badhuis van Miyanoshita (vermaard wegens de natuurlijke warme bronnen) en waaruit ettelijke zeer „ongekleede" figuren te voorschijn kwamen. *Very indecent ... those Japs!* Maar de „Japs" haalden de schouders op.

Er was trouwens in dat aardige bergdorp, bekend vacantie-oord voor de Europeanen van Tokio en Yokohama gedurende de zomermaanden, nog wel iets anders te zien Winkeltjes vol met het kunstig ingelegde houtwerk, dat aan de „marqueterie" van de Riviera herinnert, schietbanen voor de aloude nationale boogschutterskunst, uitstallingen van gelooide en opgemaakte dierenhuiden uit het gebergte, depots van curiositeiten, schilderachtige theehuizen, kleine Buddha- en Shintotempels, ateliers van inlandsche fotografen. Vaak heb ik met aandacht de Japansche bakvischjes gadegeslagen gelijk ze uit de

hand de fotografiën kleurden, door vader of broeder vervaardigd. Of ook wanneer zij in de open veranda van het voorhuis voor het lage vierkante tafeltje zaten te schrijven (schoolwerk misschien?) en het penseel in bamboeschacht, gedoopt in Chineesche inkt, zoo vlijtig over het papier lieten gaan. Dat papier, die inkt, het schrift, hunne wijze van een brief te schrijven en dicht te vouwen, alles is anders dan bij den westerling. De Japanners schrijven Chineesch en hebben tevens een eigen „landschrift" dat van het Chineesche is afgeleid en dat ze in recht afdalende rijen schrijven, die elkaar van de rechter- naar de linkerhand opvolgen. Hunne brieven, hunne boeken eindigen derhalve daar. waar de onze beginnen. De letterteekens A, B, C zouden op zijn Japansch geschreven worden: A
B
C. De Chineesche schrijftaal is in Japan de taal der wetenschap geworden en verbindt den inboorling met alle Chineesch schrijvende volken van Azië. De vrouwen bepalen zich tot het algemeene landschrift, een verkorten vorm van het Chineesche cursiefschrift *(Firakana gaki)*: terwijl de mannen, wier vorming verder gaat, nog andere schriftvormen er bij leeren.

Dit verschil tusschen oosterling en westerling in schrijfwijze en denkwijze, in architectuur, schilderkunst, godsdienst, maatschappelijke vormen, nationale gebruiken, enz. openbaart zich bij iedere schrede in dit land. Ook bij het leven op kleinen voet; iets wat vooral de talrijke Amerikaansche reizigers treft die gewend zijn aan de reusachtige scheppingen van hun eigen volk en een werelddeel tot vaderland hebben. Alles gaat hier in zakformaat. De huizen zijn gelijk kermiskramen, de boomen in de steden blijven beneden de europeesche hoogte, het nationale vervoermiddel is een kinderwagentje, de industrie leeft er van knutselwerkjes, de horticuluur is eene verzameling van bestudeerde kleinheden, de menschen zelve gelijken onderkruipsels, die uit dwergschaaltjes eten en uit dwergbekertjes drinken, om daarna uit sigarepijpjes tabak te rooken en de kinderen schijnen de Japansche doopelingen uit onze speelgoedwinkels, levend geworden. Het geheel is een schilderachtig en belangwekkend Liliput.

Maar het levend verband tusschen deze Oostersche en onze Westersche maatschappij is gering. Het staat er mede gelijk Pierre Loti heeft gezegd; wij begrijpen deze samenleving niet, wij missen het inzicht in de toestanden en de menschen — „entre ce Japon et nous, les différences des origines premières creusent un grand abîme. . . .

„C'est trop loin dans l'echelonnement des races de la Terre."

EEN BESTIJGING VAN DEN BREITHORN (ZWITSERLAND). DOOR S. J. E.

In geen Alpengebied van Zwitserland overweldigde mij zoo de indruk van mijn zijn in het hart van het hooggebergte, als tusschen de reusachtige sneeuwbergen die Zermatt in zoo nauwen kring omsluiten.

Veel meer dan in het Berner Oberland, schoon rijk in zijn verscheidenheid van witte bergen, groene bosschen, blauwe meren; meer nog dan te midden van de sneeuwkoppen die de schakels zijn van de Mont-Blanc-keten, kwam in Wallis over mij de majesteit der Hoogalpen met de woeste pracht hunner gletschers

Rond Zermatt, het kleine dorp in het hoogdal, rijzen aan alle kanten de bergen op, de voet dicht begroeid met dennebosschen, de kruin wit van sneeuw en ijs; en 't schijnt alsof de eenige toegang tot dit verborgen plekje de nauwe vallei is waardoor de Visp uitbreekt, de wilde bergstroom die schuimend en bruisend over zijn steenige bedding nauwelijks plaats laat voor den kunstig gebouwden spoorweg, dien hij met zijn grauwwit water nat bestuift.

Die weg is dan ook zeker de eenige waarlangs het dal gemakkelijk is te bereiken. Ook mijn reisgenoot en ik kwamen het hoogdal in langs de zijlijn die bij Visp van de lijn Montreux—Martigny—Brieg rechts afbuigt.

Zermatt is het eindstation. Door de familie Seiler, die er thans de voornaamste hôtels exploiteert, tot bloei gebracht is het dorp

met zijn zes honderd inwoners, door zijn ligging het aangewezen uitgangspunt voor bergtoeren van meer dan gewone beteekenis.

Wij kwamen er op een somberen regenachtigen avond die de grootsche omgeving nog te woester aanzien gaf. Uit zware wolken die tegen de bergen hingen, plaste een koude regen neer, die ons overhaast in de omnibus van hôtel Post joeg en onder den rit alle uitzicht door de beslagen ruitjes benam.

De avond beloofde niet veel goeds voor den volgenden dag, maar de hôtelier met wien wij de „Wetteraussichten" bespraken, voorspelde ons op grond zijner veeljarige ervaring goed weer en zijn raad volgend, lieten wij het aan hem over ons een gids te bezorgen, die ons over „Geröll" en gletschers naar den meer dan vierduizend meter hoogen top van den Breithorn voeren zou.

En te zes uur in den morgen stond de gids voor ons. Jean Pierre Perren was een stevige jonge man. Zijn kort donker buis en korte broek deden zijn forsche gestalte gunstig uitkomen. Zijn dikke kleurige kousen staken in zware sterkgezoolde schoenen. Een breede vilthoed overschaduwde zijn gebrand gelaat. Op den rug droeg hij den „Rucksack" waarin het „Seil", eenige paren wollen wanten en proviand. In de hand hield hij de „Eisaxt." We maakten kennis, waarna hij onze uitrusting onderzocht, die in al haar onderdeelen — gletscherbril, alpenstok, berglaarzen, hooge slobkousen, — zijn goedkeuring mocht wegdragen. We konden den tocht aanvaarden.

't Was waarlijk een prachtige ochtend. De zon scheen op de gletschers en deed het ijs blinken en schitteren, de dennebosschen, wiegelend in een zacht koeltje, kregen frisscher tint in den helderen zonneglans.

Scherp teekende het wit der sneeuwbergen af tegen het diep luchteblauw.

Zermatt lag nog in zijn rust. De winkeltjes en bazaars in de hoofdstraat — nagenoeg de eenige — waren nog niet geopend, in de hôtels was het nog stil.

Het ijzerbeslag onder onze schoenen kletterde rumoerig over de ongelijke straatkeien, maar al spoedig hadden wij het laatste huis achter den rug, komende aan een smal voetpad dat schuin opkronkelde tegen de groene berghelling.

't Was nog vuil en glibberig door de regens van den vorigen dag, bracht ons echter zonder moeielijkheid van eenige beteekenis binnen twee uren aan de veehutten van Hermättje die op een hoogte van 2070 meter een gehucht vormen.

Nu, midden in den zomer, was daar stem noch opmerking. De Senners waren allen hoog de bergen op, waar zij de kudden weidden. Maar als de sneeuw steeds dichter en heviger begint te vallen en op lager hoogte liggen blijft, drijft ze herders en kudden voor zich uit dalwaarts, hen dwingend hun intrek te nemen in die onaanzienlijke winterkwartieren.

Nu klonken de Zwitsersche klokjes aan de halzen van koeien, geiten en schapen bevestigd, in eentonig maar liefelijk koor hoog langs de niet zeer grasrijke bergruggen.

„Ja es gibt gewiss nicht viel zu fressen, das Gras ist aber sehr nährhaft," beduidde Perren ons, terwijl we tusschen de kudden doorgingen, dwars over de glooiende grasvlakten waar verspreid nog boomen groeiden, die kleiner werden naar mate ze hooger stonden.

De hooge dennen werden dennen, de dennen dennetjes, eindelijk waren het niet meer dan struiken; dan groeide nog slechts gras als de boomgrens overschreden was.

Ongeveer op die hoogte moesten wij den Furggbach over. Rechts kwam het water wild afstorten, een prachtigen val vormend. 't Grauwe water sprong en schuimde over groote rotsblokken vooral onder den val breed uitstuivend.

De plank die de beide oevers verbond was niet lang genoeg om ons een paar natte laarzen te besparen. Aan den overkant ging het pad, bezaaid met steenen, steil omhoog in groote kronkelingen.

Het uitzicht van de kale rotsige berghelling was overweldigend schoon.

Voor ons hadden we de vuilwitte Furgggletscher, een ontzagwekkende ijsmassa, die heel uit de hoogte neerdaalt, meters en meters breed. De oppervlakte is als van een stroom die door den wind opgezweept, met

ZERMATT.

breede golven de oevers beukt, maar plotseling als door tooverslag, tot ijs verstijft.

Groote ijsblokken staan recht overeind, breede spleten dalen honderde meters diep, steeds in sneeuw en ijs.

Die geweldige gletscher, van boven aangroeiend door hevige sneeuwbuien, van onderen smeltend en het aanzijn gevend aan dolle bergbeken, daalt langzaam maar zeker eeuw uit, eeuw in.

En achter die gletscher rees de Matterhorn de door zijn vorm zoo beroemde, door zijn gevaren geduchte en toch gezochte.

Scherp als een pyramide stak de vervaarlijke sneeuwberg de spitse witte kruin in de wolken.

Helaas in de wolken! 't Weer was er niet beter op geworden. De zon was schuil gegaan achter een donker floers, dat al ras den ganschen hemel bedekte.

„Slecht teeken", mompelde de gids: „de Matterhorn heeft zijn jas aangetrokken, dat kon wel eens slecht weer geven!"

't Werd kouder ook, want de wind stak op en de bergrug werd kaler, en daar lag reeds in een niet diep ravijn natte sneeuw.

We moesten er door en zakten er tot de enkels in, maar 't duurde niet lang want al spoedig voerde het pad weer over groote glibberige rotsblokken, waar de spijkers in de zolen en de Alpenstok goede diensten bewezen.

Zoo bereikten we na vijf uur klimmen de Theodulhütte. Deze hut, gelegen op de Leichenbrettern de rots die tusschen de Obern- en de Untern Theodulgletscher uitsteekt, mag wel als type gelden van de moderne clubhut, die heel wat in haar voordeel verschilt van de vluchthutten in minder bereisde streken opgericht.

Uit groote rotsblokken opgetrokken, geeft ze door een smalle deur toegang, laat ze door heel kleine vensters licht en lucht binnen.

Slechts in de zomermaanden is ze bewoond door een paar gidsen met hun vrouwen, om gastvrijheid te verleenen aan de toeristen die over den Theodulpasz langs de Obern Theodulhütte, de grenshut van Italië, naar Breuil willen afklimmen; of aan bergbeklimmers die voor de bestijging van den Breithorn den gewonen tijd van twee dagen nemen.

De gids stootte de deur open en liet ons in een tamelijk groot, spaarzaam gemeubeld vertrek rechts van de gang; zelf ging hij naar de keuken daartegenover om een warm middagmaal te bestellen, den proviandvoorraad aan te vullen en met eenige gidsen, die rond een vuur zittend, Glühwein dronken en uit korte houten pijpen tabak rookten, te beraadslagen of het wel raadzaam was onder de gegeven omstandigheden een bestijging van den Breithorn te beproeven.

Immers, al waren we op de grens van Italië, de spreekwoordelijke Italiaansch blauwe hemel liet zich ver zoeken. Laag hingen de donkere sneeuwwolken over de witte sneeuwvelden.

De uitspraak van den gidsenraad luidde aldus: „dat 't weer slecht was en ongunstig; dat de sneeuw waarschijnlijk te zacht zou zijn; maar dat wij, als we 't aandurfden, 't maar probeeren moesten."

Veel wijzer waren wij dus niet geworden en daar het reisplan niet toeliet in de Theodulhütte te overnachten om op beter weer te wachten en wij niet terug wilden vóór den Breithorn te hebben beklommen, besloten we te gaan.

Na een half uur rust vertrokken we van

DE MATTERHORN EN DE FINDELENGLETSCHER.

de hut in de richting van de Obern Theodulgletscher.

Over de moraines, de steendijken door kleine bergstortingen langs de gletschers gevormd, die na de sneeuwvallen van de laatste dagen moeilijk te beklimmen waren, kwamen we waar de gletscherwandeling beginnen moest.

We deden de zwarte gletscherbrillen van den hoed en voor de oogen, trokken de wanten aan en lieten ons door den gids het touw ombinden.

Natuurlijk ging de gids voorop, dan volgde ik een meter of zes verder, terwijl mijn reisgenoot het einde van het touw met een paar stevige knoopen om het middel werd gelegd. Het dikke sterke touw, bij gletschertoeren onmisbaar, mag niet sleepen maar moet steeds strak gehouden. Veel ongelukken in het hooggebergte zijn aan het niet nakomen van dit voorschrift te wijten.

De sneeuw die het ijs van den gletscher ter hoogte van eenige meters dekt, was, gelijk we verwachtten, zeer los en reeds dadelijk zakten we tot over de enkels weg, maar hooger is de sneeuw altijd vaster en in de hoop dat dit ook toen het geval zou zijn, stapten we met gelijkmatigen tred voort, zoodat spoedig de hut, de laatste herinnering aan bewoonde streken, uit het oog verloren was.

Somber en onheilspellend dreven grijze wolken over de witglinsterende sneeuwvelden. Links stak de Kleine Matterhorn boven de eentonig schuin oploopende vlakte uit, schuins voor ons moest de Italiaansche grenshut liggen, achter ons ging de reusachtige Matterhorn schuil in een dikken mist.

Een steeds luider gerommel deed ons opzien. Op den Kleinen Matterhorn was, waar de berg haast loodrecht omhoog gaat, op den top een sneeuwklomp losgeraakt, hij stortte omlaag, sleepte meê meer sneeuw èn stukken ijs èn steenen, forscher werd de straal, vlugger de val, tot de lawine ratelend en knersend breed uitstraalde op lagere sneeuwvelden.

Toen werd het weer stil, een stilte straks weer verbroken alleen door het gekraak van de sneeuw onder de zware berglaarzen.

De sneeuw moest beter worden nu we hooger kwamen, maar ze werd niet harder. We zakten er reeds meermalen tot de knieën in, soms zogen onze beenen er in vast; dan trok het touw nog strakker aan, op een waarschuwend: „Ho!", stond de gids stil.

„Daar is de sneeuw wat harder, loop precies in mijn voetstappen," zei hij omziende.

Veel werd er niet gesproken. Gelijkmatig zetten we den tocht haast onafgebroken voort; één uur, twee uur achtereen, terwijl de sneeuw eer slechter dan beter werd en de mist ons steeds dichter omhulde.

Op één punt had de wind de sneeuw in dikke bulten opgejaagd. Perren vertrouwde daar het terrein niet. Op handen en voeten kroop hij voorzichtig door de sneeuw, met de Eisaxt voor zich uit hakkend. Plotseling zakte het houweel diep weg. Perren hakte voort en legde in weinig minuten een tamelijk breede kloof open. Voorzichtig moesten we een omweg maken. De gids ging weer voor, ons nog eens aanradend precies in zijn spoor te volgen en het touw vooral strak te houden.

De kloven waren dichtgesneeuwd en daardoor dubbel gevaarlijk.

't Begon weer te sneeuwen in fijne harde korrels die door den wind ons in 't gelaat werden geblazen en den gids beletten zich te oriënteeren.

Perren stond stil. Met zijn scherpe oogen trachtte hij vergeefs den mist te doorboren.

Toen haalde hij de schouders op met een gebaar van niet helpen kunnen en wierp den Rucksack in de sneeuw.

„Laten we maar wat eten!" zei hij, de proviand voor den dag halend, „wellicht trekt de mist onderwijl wat op en anders moeten wij in 's hemelsnaam maar terug. Als ik den Kleinen Matterhorn nog maar zien kon, wist ik wel waar ik was, maar nu kan ik geen twintig meter van me afzien. Je ziet letterlijk niets dan sneeuw en mist. Hier drinkt u onderwijl eens. Dat is tenminste één geluk dat 't niet zoo bar koud is, 'k heb 't wel gehad dat de wijn me op deze hoogte in mijn flesch bevroor!"

Toen echter de mist niet optrok en de sneeuw vallen bleef, besloten we, tegen wil en dank, maar af te klimmen.

We gingen achter elkaar in de sneeuw zitten, namen den Alpenstok met beide handen vast en lieten dien diep krassen met de ijzeren punt in de bevroren sneeuw. Rutschen, met den Alpenstok of Eisaxt als rem, is de vlugste manier om een gletscher af te dalen, en vóór we het wisten waren we een honderd meter lager.

Maar zoo spoedig zouden we de Untern Theodulhütte niet terugzien.

Onverwachts wierp de zon een lichtstraal door de dikke laaghangende wolken. De Kleine Matterhorn werd zichtbaar, de sneeuw op den top begon te glinsteren. Daar verscheen 't geheele gevaarte.

We remden kort en keken Perren aan.

„Daar is de Kleine Matterhorn weer. Hoe denkt ge er nu over?"

„Willen de heeren 't wagen? Mij is 't goed," was zijn antwoord op onze vraag.

„Ja waarom niet?"

Veel praten was nutteloos. We begonnen opnieuw het vermoeiende opklimmen en de afstand dien we rutschend hadden afgelegd, kostte zeker den dubbelen tijd voor weer teruggaan.

Een tijdlang ging alles naar wensch. De Kleine Matterhorn bleef in zicht, zelfs was de bestijging over de harder firnvelden, over de fijne ronde sneeuwkorrels, minder vermoeiend. We lieten den Kleinen Matterhorn achter ons en begonnen met Eisaxt en Alpenstok een steil einde te bekampen, waar soms treden in het ijs gehakt moesten worden.

DE THEODULHÜTTE (3000 M.) MET DEN BREITHORN (4171 M.)

We hadden haast den top bereikt en bevonden ons op een hoogte van over de een en veertig honderd meter, toen de mist in dubbele dikte kwam opzetten en met den mist een hevige sneeuwstorm.

Plotseling keek de gids, bezig met de Eisaxt in het ijs te houwen, verschrikt om. „Er komt onweer!" zei hij angstig.

„Hoe weet ge dat?" vroegen we ontsteld.

Een bestijging van den Breithorn (Zwitserland).

DE KLEINE MATTERHORN (3473 M.), DAARACHTER DE MONT-BLANC (4810 M.).

Zwijgend wees hij op het staal van zijn Eisaxt, waaruit vonken spatten.

Nog één oogenblik. Een felle bliksemstraal doorkliefde den nevel, dadelijk gevolgd door een ratelenden slag.

Koud, afgemat door een zwaren tocht van acht uur klimmen, stonden we op den top van een der hoogste bergen in Zwitserland, waar geen vluchthut een schuilplaats bood tegen het onweer dat vlak boven ons losbrak.

„Is het erg gevaarlijk?" vroegen we als van zelf.

„O zeer gevaarlijk, eenige jaren geleden heeft de bliksem mij op deze hoogte getroffen, al mijn haar was verzengd, maar toen ben ik er goed afgekomen.... Gauw de punt van uw stok in de sneeuw, het staal trekt aan, gauw er komt weer een bliksemstraal!" Hij had het niet gezegd of een tweede nog heviger slag dreunde.

„Naar beneden!" riep de gids. De laatste bij het klimmen moest bij het dalen voorop, daar de gids de achterste wilde zijn.

„Gauw, volg ons spoor, anders sneeuwt het in!"

't Hoefde geen tweemaal gezegd. Voort stormden we omlaag, eerst over de harde firnvelden afglijdend, straks springend door de dikke sneeuwlaag. De voorman viel, verzonk tot het middel in de sneeuw. We trokken hem aan het touw er uit. Vooruit maar weer. Ons voetspoor sneeuwde in.

„Ik weet geen weg meer!" riep mijn reisgenoot.

„Ga recht naar beneden. Oh! Schnell, bitte schnell!"

Met steeds korter tusschenpoozen volgden steeds heviger donderslagen op flikkerende bliksemstralen, die de wolken vaneen scheurden.

De wind loeide en deed de sneeuw opdwarrelen.

Wij vallend en weer opstaand, vooruitspringend en weer wegzakkend, was de gids altijd weer bij de hand om ons op de been te helpen, al maar roepend: „Oh schnell, bitte schnell!!"

Eindelijk bereikten we de plaats waar wij bij het opklimmen zoo voorzichtig de kloven in den gletscher hadden ontweken. De gids wou hier voorgaan, hij sprong over de spleten die hij met de Eisaxt ontdekte, telkens viel hij voorover, om, languit in de sneeuw liggend, het terrein te verkennen.

Ik volgde hem zoo vlug ik kon, zoo goed mogelijk in zijn voetstappen. Plotseling echter voelde ik bij een forschen sprong over een spleet, die de gids met zijn Eisaxt had blootgelegd, de sneeuw onder de voeten wegzakken; ik viel met een ruk en — God zij dank — het touw hield.

Ik keek naar omlaag in een diepen afgrond. Ik keek op, daar klompte de sneeuw, die aan beide kanten van de niet breede kloof het ijs ter meter hoogte dekte, alweêr aan elkaar. Ik hing aan een betrekkelijk dun touw een paar meter onder het ijs. Ik trachtte me vast te grijpen in het harde ijs van den zijwand der kloof.

Eindelijk, daar hoorde ik de stem van den gids:

„Ein, zwei, drei! Zieh!"

Het touw klemde me onder de armen, ik rees, mijn hoofd kwam boven de sneeuw uit, ik steunde met de armen op het ijs, nog één ruk van den gids, ik was gered.

„Sie waren ja ganz verschwunden!" zei de gids lakoniek.

„Hoe diep is die kloof?" vroeg ik.

„Nu, een zes honderd meter, wellicht een beetje dieper!" was 't antwoord.

Toen mijn twee tochtgenooten mijn kreet hoorden, waren zij op den rug gevallen om niet meêgesleurd te worden. Daarop had de gids gezegd dat zij langzaam overeind moesten komen en zich schrap zetten, waarna zij op zijn bevel tegelijk het touw hadden aangetrokken.

Gelukkig bedaarde het onweer, schoon de sneeuwstorm aanhield. Doch Perren wist nu den weg.

„Joehoeoe!" riep hij plotseling met de handen als trompet voor den mond.

„Joehoeoeoe!" klonk 't even later terug van heel uit de verte.

DE TOP VAN DEN BREITHORN. DAARACHTER DE MATTERHORN (4505 M.).

„De Obern Theodulhütte," zei Perren zich omkeerend, „heeft u nog lust er even naar toe te gaan, 't houdt u hoogstens een uur of twee op!"

die natte grijze massa en ook de sneeuw die ons aan de jassen zat vastgevroren, begon te ontdooien.

Zoo kwamen we doornat tegen vier uur de hut weer binnen, die we te elf uur hadden verlaten.

DE RUGGEN VAN DEN BREITHORN; LINKS DE MONTE ROSA (4638 M.), RECHTS DE TWEELINGEN: POLLUX (4094 M.) EN CASTOR (4230 M.)

„Neen merci," was ons antwoord, „laten we nu maar den naasten weg naar Zermatt nemen."

Nu we weer geregeld en kalm door de sneeuw konden waden er niet dieper dan een halven meter inzakkend, nu Perren weer zeker was welke richting hij uit moest, nu de storm wat bedaarde en het onweer aftrok, keerde ook de opgewektheid terug.

De gids floot een vroolijk wijsje.

Daar in de verte, lager dan wij, bewoog over het witte sneeuwveld een zwarte stip.

„Een smokkelaar die over den Theodulpass Italië ingaat, nu die moet den weg goed kennen en ze zullen hem vandaag wel niet snappen. Alleen voor zulke lui is dit weer goed!" bromde Perren.

Lager was de sneeuw meer sneeuwwater. Kleine gleuven in het ijs stonden vol met

Om den keukenhaard zaten nog de gidsen. De vrouwen waren bezig het middagmaal gereed te maken. Terwijl een de pooten van een geit van het harige vel ontdeed, was de andere ijverig in de weer het vleesch van de botjes te schrapen, dat ze wierp in een ketel die op het vuur stond.

Ondertusschen vertelde de gids ons wedervaren.

Het verhaal van het onweer op den top werd met aandacht gevolgd.

„Ja je had een flinken kerel meegenomen!" zei er een op Perren wijzende.

„Dat hadden we, schoon 't waarlijk niet aan hem is te danken dat we nu hier zitten!" was ons antwoord.

Tegen halfzes stapten we op, na ons onder het genot van een stevig middagmaal bij een fel haardvuur gedroogd te hebben. Toen we de hut uitgingen, kwamen er juist twee Engelschen aan, onder geleide van een gids. Ze zouden in de Theodulhütte overnachten en den volgenden dag den Breithorn op.

Natuurlijk moesten we in korte trekken ons avontuur verhalen en toen we aan den val in de kloof kwamen, riep de jongste: „I think I go back to Zermatt to morrow!"

Op den terugtocht plukten we nog, langs een vrij steile helling afklimmend, Edelweisz, dat boven Zermatt nog veel groeit.

Te zeven uur waren we in ons hôtel terug. De gids kreeg een paar waardeerende regeltjes in zijn Führerbuch en bij de afrekening natuurlijk wat meer dan hij volgens Führertarif recht had te eischen.

Toen we den volgenden morgen op het station den trein naar Martigny afwachtten, kwam Perren nog afscheid nemen en ons een testimonium brengen, dat terwijl ik dit schrijf voor me staat, tusschen Edelweisz in den rand van mijn reishoed, die op mijn Alpenstok hangt. Het luidt:

„X und X haben bei mir das Breithorn bestigen und sind sehr gute Bergsteig.

JEAN PIERRE PERREN,
Guide. Zermatt."

SLEEPER. † † † † † † † † † † † †
DOOR G. SIMONS † † † † † † †

Met teere glanzen bevend door wijlende dampen die langzaam dreven over een open weg in het slingerbosch, tintte zonlicht aarzelend de safraan-bruine blaren der beuken, trilde zilverend over het donkergroen der eiken; en waar de boomen kronen breed aan een geslagen in schemerdonker nog te droomen stonden, verlepte het violet-blauwe. Stammen doemden al forsch met glinsterende schors op uit ijle nevelen. Over spichtig hard groen gras en fluweelig brons-bruin mos, wolkte dauwe spelend henen, bloemen kleurden er fel uit los, droppels perelden schitterend in hel gele kelken.

Vogelgeluiden doortinkelden de morgenstilte, een zee brieske suizelde met het zonlicht mee, vaarde ritselend langs drooge blaren; een enkel oud-goud blad daalde langzaam zeer, viel fluisterend, glinsterend op het mosbed neer.

Een paard klotste aan over den rijweg. Een man zat lijk een boer op den zadelrug. Loom bengelden de beenen, slordig omflonsd door een grijs-gele pilowbroek, heen en weer tegen den paard-buik, een paars-groen boezeloen bolde over breede schoeren, 'n zwart zijden pet stond als een builtje op den ronden kop; in bruin-rood gezicht blikten kleine oogen verwonderd.

't Was Martens de vrachtrijder „met anderhalven ezel," zooals de meer welgestelde sleepers hem noemden. Voor het eerst vandaag sinds vier weken had hij weer een vrachtje. 't Was god-geklaagd slecht geweest in de sleeperij. Nu op-gemonterd praatte hij gezellig tegen het paard dat lusteloos met moeielijken gang den weg over ging.

Hij woonde even buiten den zoom der stad. Had van schipper Geuns order gekregen om twee tjalken met bieten binnen te sleepen. Het waren de éerste schuiten in October. De goede tijd kwam aan voor hem en hij was blij in zicht op veel werk.

Al te lang had hij rond geslenterd, al te lang zijn klepper met wat dun na-gras moeten voeren. De blauwen piet-hengst had hij al moeten verkoopen voor een appel en 'n ei om zelf aan de vreet te kunnen blijven. Als het weer nu maar een tijdje zoo bleef, dan was 't een pleizierig werk naast de kar door de straten te trekken; het paard en hij met een volle buik; en dan de kar: hoe zwaarder geladen hoe liever, want ze werden bij 't gewicht betaald. 's Morgens om half vier op weg om de eerste vracht te hebben en dan in weer en wind te staan blauw-bekken tot zes vóor ze geladen werden, dat gaf hij kedoo; maar met schoon na-jaars weer een schip of wat binnen te sleepen en dan gaan pee-rijden . . . iedere tocht tachtig en negentig cents. . . .

— Tiek over, riep hij even de leidsel

snokkend; de knol al lang bekend hier, stapte sloom de brug over.

Achter hem lag het bosch: gouden stangen en bruine bladen, brons groene takken zilver en wijnrood geplekt; zwaar donker violetblokten de stammen tegen de lichtblauwe lucht waarin trillende nevelslierten schitterend webden.

Vlak voor hem de schelde wateren die opkwamen breed tusschen smalle groene dijken. Geheimzinnig vloeiden ze zacht lokkend over grijze wadden. Kreken blonken plots groen zilverig in grauwe klei-grijze velden; zacht ruischend welde het water, onmerkbaar spoedde het voort, rijën ribbelende golfjes dreven aan, de eentoonige woeste vlakten beschubbend. Alle diepten verdwenen, kopergroene pieren doken in den staag wassenden stroom, over bruin-roode steenen rimpelde het streelend henen: éen fonkeling van robijnen en koralen, éen flitsing van vloeibare edele metalen, zonder gerucht vaarde het koele zeegroene nader, zonder deining als glijdend stroomde de inham vol, zonder zucht beefde koelte van het zeewater op, een vlucht van blanke meeuwen zeilde spelemeiend door nevelen die trilden in het zongestraal; blanke zeilen wiekten in het teere gewolk, kaatsten diep in de glasheldere klaarte; bruine visscherspinken dwaalden'lijk gouden bladen op het blauw glinsterend vlak.

Bij het dijkhoofd ging een korboot af, stoom pluimde even wit in de kristalijnen lucht, een welving deinde breed door het staalgladde waterniveau, dan roerden raderen hevig openscheurend de spiegelende diepten, een schuim-weg klutste over kort schokkende golfjes, mast en schoorsteen wrongen in de weerkaatsing grillig dooreen, touwen kronkelden in durende wieling naar beneen — en verder gleed de stoomboot, door dunne nevelslierten omsluierd, zweefde ze heen, de beroering der wateren stilde, golven vervlotten weer tot een rimpelloos hemel-kaatsend meer.

Zon tintte warm het stedeke waaruit daggeluiden opleefden. Roode daken fel tegen wit-blauwe lucht, fabrieken aan den inham der haven plekten zwart-bruin op donkergroene wallen.

IJl doomde de hemel over de wassende schelde, nevel al ieler trilde in het warme goud-gele licht omhoog — – op der wateren horizon droomden violet-paars de bevelanden, enkele boomenkronen purperden als wolkjes los boven de eilanden.

Links van het hoofd kronkelde de groene dijk, boogde ver-op saam met de kustlijn: een grillige géluwe duinrand begroeid met wat uitgewaaide boomen. Rechts lijnden de dijken wazig teer in de grijze ijlheid der nevelen; onmerkbaar rijzend lag het water staal-bauw te glanzen in het eerste zongestraal.

Meeuwen vluchtten over den zeespiegel, zaten met troepen bijeen op een schitterend goudelend zandvlak, pikkend naar krabbetjes en zwermen garnalen die snel het water door schichtten.

Tusschen spits toeloopende hoofddijken lagen de oesterputten als groote vierkante vergaarbakken in steen-roode omlijsting; huisjes met groene blinden en roode daakjes kaatsten in de rimpelloos heldere spiegelvakken, witte schelpen schitterden parelmoerig in het weifelende licht, wel watertuinen met hevig kleurige tinten, waardoor menschen kwamen loopen bont rumoerend in de blanke ochtendstilte.

Over de nu ganschelijk bevloeide wadden gleden reeds krachtig voortgeroeide mosselschuiten, tjalken en aken dreven zacht voort bewogen stroom af. Groen en rood, witte boorden, koper-geel en zink-grijs schitterden fel door het schimmige nevelblauw, kaatsten scherp in het even rimpelende, steeds langzaam vloeiende water.

Op een roode-steentjes weg naast een vuurtorentje, stonden de sleeperspaarden te wachten, de koppen lui omlaag; de pooten wanstaltig en ruig behaard schraagden de afgewerkte lijven. De „Jan" van Martens met knotsknieën en een „soeppoot" voorop. IJzers klik-klakten los rinkelend onder de ingescheurde hoeven; vies-bruine haren omflosten de dikke kooten.

De tjalk van Geuns naderde het eerst. Aan boord stond de knecht met een touw in de hand.

— Martens?"

— Ja schipper! gooi maar op.

Het lijntje spiraalde door de lucht en werd handig door den sleeper opgevangen. Vóort stapte het paard, met de eerste pee-schuit aan de lijn.

— Da-gif-d'n-rondje, lolden de knechts aan boord.

— Wel twee," lachte Martens, en hij liet lustig de zweep kletsen; luid zongen de schippers blij in den goeden dag.

Nader kwamen de andere aken, vier, vijf... méer — brachten de bieten van de lage eilanden naar het stedeke met z'n fabrieken waar de saaje levenlooze eentoonige straten nu veranderden in drukke verkeer wegen, vol rumoer van hoef-gestamp, wiel-geknerp, zweep geklets en vloekgeweld.

Twee schepen had hij dien ochtend binnengesleept. 't Was bij twaalven voor hij naar huis trok. Om twee uur zouden de eerste peeën gelost worden.

Terug in den stal zocht hij nog wat spullen bij elkaar. De groote kar met de hooge bie deuren had hij al buiten getrokken, het uitgewerkte gareel van kussens voorzien om het doortrekken tegen te gaan. Aandachtig bekeek hij den poot van „den Jan". Nou meesmuilde hij: die zou wel dunner worden als-ie weer geregeld werk deed. 't Was geen soep-poot, maar een stal-been. En rooms stond-ie niet; dat beetje uitgezakt in de knieën zou ie wel kwijt raken als ie wat meer voer in zijn lijf kreeg. Eerst centen verdienen, dan kwam de rest van zelf.

Uit het huisje naast den stal kwam zijn vrouw met 'n kleine op den arm. Ze riep haar man iets toe.

— Wâ motte? vroeg hij druk bezig.

— Ze wouwe bij Kombers geen brood meer meegeve op de pof.

— En wâ-nou?

— Ja wâ-nou, daar zei-de nou ók-wâ op m'n smoel geve ze geen rooje cent — dawitte-ok genog.

— Ge kunt toch 'n peerd nie zonder de vreet in de pee-kar zette," toornde hij.

— Ik zee tegen de bakker da-ge vast morrege de cente zou brenge — maar lauwloenen. — 'N ponds broodje, meer gaf-ie nie, al-ging-ik-op m'n kop staan.

— Gim-maar óp — mijn zorg, deed hij onverschillig zijn schouder schokken.

Uit den diepen zak vischte hij een groot snoeimes op. Toen sneed hij met krachtige vegen lange repen van het harde zwarte brood.

— Mie! toe pomp effekes die en emmer vol?"

— En 't jong dan?

— As 't nie kan, za'k 't zelf wel doen. Leg Pietje maar even op den wagen.

Ze spoedde zich naar de welpomp, vulde een houten emmer boorde vol, zette die in de kribbe, het dorstige paard vermanend op zijde duwend.

— Zacht aan Jantje, nie-te-schielik," sprak ze vleiend, den spier-mageren nek streelend.

— D'r zijn wel tien tjalken binnengevallen, Mie.

— Da zal 'n drukte zijn aan de kaaj. As 't nou maar goed weer bleef.

— Wa denkte dán?

— Bamus Nil — 't blef zoo hangen, d'r zit geen schot in de lucht.

Een kille damp woei weer op uit zee. In het slingerbosch bleven de nevelen wijlen, tusschen de machtige boomen zuilen dreven ze 'lijk wierookwolken in schemer-duistere kerkhalle. 'n Enkele goudelende zonneschicht doorbeefde de grijze miste. Bladen ritselden over den grond, dorre takjes kraakten knappend af.

— Vinde-nie dat de Jan zoo lui doet, Nil?

— Ik docht 't van morge — maar 'k wou d'r maar niks van zegge — 'ij is in langnie meer van stal gewist.

— 'Edde nog gras over?

— Geen vork — 'k ad op brood gerekend.

— Ad dan 'ok oe geld aan de schipper gevragen.

— Da sta me te schooiersachtig — van avond om oe centen komme het-ie gezeid. Kom vooruit maar — dan van avend maar dubbele porties. — Hup truug.

Beiden tilden ze de zware kar omhoog, Martens deed de ketting der stut los en spande dan het paard in.

In de kar liep het paard nog loomer. Wreed hotsten de burries tegen den mageren buik, daar de kar in de voren van den weg telkens hevig klikte. Moeielijk zwoegde de Jan voort, de brug over naar de kaaj, waar

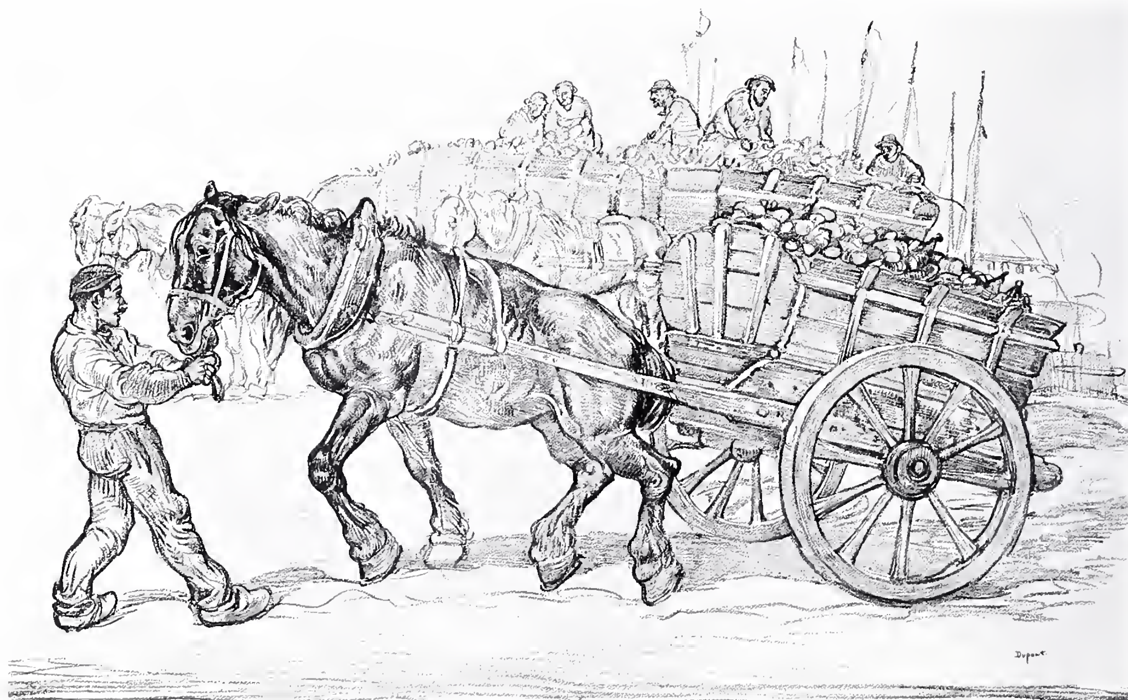
al veel voerlui met de karren gereed stonden.

Rondjes waren er al gegeven. Onder veel lawaai waren de eerste peeën door de polderjongens van boord gehaald. Nu was het lossen in vollen gang.

Zwaar dreef de mist aan over de scheldewateren, grijs vochtige damp sloeg op uit de stinkende gracht waarin het gele bietenwater door de fabriek werd uitgespoten. Uit de open buiken der tjalken werden de bieten losgeklauwd door meiden. Rieten manden boordevol werden op de nekken der jongkerels naar de karren gedragen en daar leeggeplompt. Overal vochten de voerlui om het eerst geholpen te worden.

Damp zweefde wee-zoet door de nevelen die wevelden mistig over de lage huisjes aan. Dunne motregen zieberde uit de grauwe lucht; als verwoeste landen lagen de wadden nu troosteloos eenzaam te treuren onder de weenende luchten; violet-paars streepten de boomen-kronen van het bosch; de inham der haven nu vol hengsten *) en aken leefde op onder het ruw geroep en geschreeuw van lossers.

De kerels onder de manden hadden geen tijd, beklommen de ladders die tegen de groenzwarte muren opstonden, klauwden omhoog tegen de hooge peekarren, klikten dan hun volle manden in den bak, sloegen de klonten klei af tegen de wielen, daalden langs een tweede ladder in het breede ruim der schuit, waar de werksters weer met volle gereed stonden. Klauwend wroetten de handen, vlug klommen en daalden de polderjongens, hun krachtige lijven forsch in de blauwe boezeloenen, hun spier straffe beenen pezig in de nauw toegebonden broeken, de rood-bruine koppen even gebogen onder den last, de oogen gericht op de ladders en de kar. Door de stuif-regen wrochtten ze voort, vlug stapten ze over de loopplanken, ongeduldig wachtend op nieuwen toevoer; korte woorden, kernig vloeken ketsten als staal op staal.

ALLE SPIEREN SPANDEN ALS KOORDEN, DE HOEVEN KLAUWDEN OP DE GLADDE STEENEN....

De fabriek ronkte voort. Stoom siste uit de pijpen, rook sloeg neer over de tobbende beesten en kerels. Al lichtten de electriesche booglampen bleek in het grijzend mistgewolk.

Modder besmeurde de gladde keien. Paardenhoeven vijzelden stampend, voerlieden klapten nijdig de zwepen, de schippers alleen

*) Visscherschuiten worden in Bergen-op-Zoom zoo genoemd.

rustig zagen toe of maakten een praatje met den haven-opzichter.

Voort ging het losserswerk, rusteloos voort het laden der karren. Rommelend vielen de peeën in de leege bakken, bersten bij tijden knappend stuk blankwit in de grauwe modder. Reeds droop de neer-ziebelende motregen langs de stugge gezichten der werkers, en de ruige paardenlijven. Loopplanken werden gevaarlijk glad . . . maar door ging het werk, onder den troostloozen hemel.

Rossige schijnsels waasden voor de fabrieksramen, dunne geel-gloeiende priemen pijlden door het schemer-duister; kalk-wit lichtten de kousjes der straatlantarens.

De kraag van zijn jekker omhoog, de pet schuin in den nek stond Martens met de andere pee-rijders te klasjeneeren over de campagne, de peeën en de suukker. Hij was woedend over het bevel van de politie dat ze met geen zwaardere vracht mochten rijden dan drie duizend kilo.

Klaassen had toen spottend gezegd:

— Der zulde gij geen last van 'ebbe medoeëen drie-prikkel.

— Da-zit-nog. Wat ik laaj, daar blef de-gij med-oe pooten van af. Gij-ed-'n paar schoonen, goeje om 'r sintere-klaas meê te speulen.

De anderen lachten, voelden den ruzietoon prikkelen. Klaassen werd nijdig.

— Gif-de-gij oe peerd eerst te vrete en komt dan kijke.

— Da ga-jou-nie aan. Geef jij je moer te vrete inplaats van d'r in den ermen-blok te zette.

— Makt-oe-nie dik. — Laaj nou's drieduzend kilo! med-oe praats — straks brikt-ie as-'t-'r 'n pee in de kar rolt.

— Wedde? toornde Martens toen.

— Wedde! jij wedde — waar 'aalde de cente van daan?

— Da rakt-oe nie, en as ge nou nog wawit dan zak-'s med 't dik end van m'n zweep wedde verstaan? Dreigend stond hij voor den kleinen Klaassen, die nu pruttelend achteraf schoof, maar nog sarrend riep:

— Drie duzend kilo — 'y zakt in mekaar as 'n meelzak.

Nillus had de derde beurt en moest voorrijden. Nijdig trok hij den Jan voort.

— Zoo'n lammeling om daar nou mot over te maken. Wat kon dat nou zoo'n vent schelen. Maar drie-duzend kilo zou-ie laajen al brak-ie tien keer z'n nek.

Toch keek hij angstig naar den smallen buik, den ingevallen rug, de door-gezakte knieën.

Wat stond-ie 'r beroerd bij de Jan. 't Leek wel of-ie zonder vracht tegen de wereld zou zeilen. En benauwd al over z'n opsnijden tegen Klaassen overdacht-ie of hij 't wel zou wagen. Voor geen kwartje goed voer zat er in, en 't zou toch al oppassen zijn tegen de helling omhoog. Van ochtend had-ie al zoo vreemd gedaan met het binnen halen der tjalken — net of-ie dood op was, en hij had in geen vier weken 'n vrachie gedaan. Maar 't voer! Die Klaassen, wrokte hij, je zou 'm 'n doodstomp geven dat-ie in de kaaj te kechen lag.

— Martens? mot er nog meer op? vroeg een der polderjongens hem.

— Laaj maar op. Tot aan de biedeuren — dà zal wel drieduzend zijn.

— Ge mot 't zelves wete Nil, maar de steenen zijn glad. . . .

— Bemoej d'oe met d'oe eige bemoeisels. — Laaj-óp.

De laatste bieten rolden al over de biedeuren vielen knappend berstend stuk op de keiën. Het laddertje werd weggetrokken, Martens streelde even den paarden-nek, knoopte de strengen een oog dichter, verschoof het gareel, trok de buiksingel vaster aan, haakte de kin-ketting vast en schopte toen de balk weg die voor het kruiën tegen de wielen lag. Nu alle gedachten bij vracht en paard vroeg hij:

— Zette julie eve-mee-aan?

— Schiet op — vooruit met de schuit, lolden de lossers.

— Een twee — hup-twee — daar gaat ie.

Met het been tusschen de wiel-spaken en een hand duwend tegen den wagen, in de andere de leidsels snokkend, vloekend en dan weer tong-klappend zette hij de boel in beweeg. Voerlui en lossers duwden 'n moment met de breede schoeren mede, langzaam kraakten de wielen over de bemodderde keiën.

De weinig bereden straten lagen nog vlak, zonder voren en putten, zoodat de wielbanden glijdend bolden. Het paard stapte kort

. . . . MET EEN PLOF SLOEG HET NEER. KRAKEND SPLEET EEN DER BURRIES.

hijgend vooruit, gevaarlijk sloegen de burries schokkend heen en weer.

Nu lag de helling voor hem. Een oogenblik hield hij op met mee duwen, spuwde in de handen, trok de leidsels vaster aan en begon toen hevig mee te beulen.

Door z'n kop suisde het bloed — — wat liep die weg toch schrikkelijk omhoog — was-ie nou maar half weg, tot aan die winkel — zoo smal — en nou die keien — je schoof meer achteruit as vooruit — tiek-tiek over, grimmig trok hij 't paard — oppassen anders kwam-ie over de rils van de tram. —

— Kom Jan — kom nou, fleemde hij — toe nou 'ou-vast.

De ijzers sloegen vuur-ketsend op de glibberige steenen, zwaar dreunde het hoefgestamp door de straat, langzaam schokte de wagen, voortbollend nog door den aanloop, die de Jan genomen had. Maar dra voelde Nillus dat de vracht hem te zwaar werd. Al zwiepte de zweep dreigend langs het paard, hevig óp en neêr schokte de kop, vloek op vloek daverde, de ijzeren stang snokte in den hijgenden bek.

— Ju dan, ju.

Alle spieren spanden als koorden, de hoeven klauwden op de gladde steenen, zetten telkens scherp aan op de randen, snuivend perste adem uit de breed-open neusgaten.

Maar Martens al banger en benauwder voelde het treuzelen, het niet opschieten. Wel al door stijgend nog die helling, niet over te komen, terug schuiven; zijn kop was door inspanning vuurrood, de oogen puilden uit de kassen. Nog trachtte hij kalm te blijven, langzaam door te zetten. Maar stoppen ging niet, stoppen was staan blijven voor goed — door — door — moest-ie, steken! nou steken! en dan de anderen lachen. Hij hoorde ze al aankomen, reeds klik-klakten de zwepen der komenden door de straat.

— Ju dan, knol — ju dan!

Hij duwde niet meer mee. Trok het paard snokkend den kop omhoog, sloeg met felle zweepslag onder den buik.

— Vooruit — ju Jan.

Hijgend zwoegend klotste het paard verder schok-snokkend aan de strengen, telkens beangst de achterpooten optrekkend. Schuddend beefde de knokenkop, groen-schuim ziebelde uit de half-open getrokken bek. De groote lompe wagen kraakte achter hem aan, trok hem te-rug, sloeg hem uit het evenwicht.

— Ju dan, bok, schreeuwde hij. Zweepslagen doorfloten de lucht, kletsten neer op het dampend zweetend lijf van het magere paard, gekerm van pijn hinnikte door de straat waarin al meer voerlui kwamen opzetten, allen vloekend en foeterend tegen de paarden; zweepgeknal kletste door de miststad, hoefgestamp bonsde hol galmend tegen de huizen op, wielgeknars en wagen-gekraak drong nader, nader.

En nog trok de Jan, nóg bolde de zwaargeladen peekar over de kazeien, maar plots gleed het rechter wiel achter de rails. Woedend sloeg Martens met de zweep tegen den paard-kop, even stijgerde 't beest maar bij het terug vallen drukte de te zwaar in den rug geladen kar zoo hevig, dat een huivering van pijn het verhongerde dier doorrilde, de wijd-gespannen beenen trilden, ijzers ketsten op de gladde steenen, nog één slag snerpte door de lucht, striemde over het magere lijf. Met één sprong was Martens bij den kop, hield dien omhoog en toen werd een jagen:

— Vooruit! óp! allé! Ju-dan.

Het dikke eind der zweep klapte onder den buik. De stang knerste in den bek, bloed schuimde langs de tanden, rinkelend klepperden de losse ijzers onder de ingescheur e hoeven. Martens voelde het paard minder worden, ophouden; met een plof sloeg het neer. Krakend spleet een der burries, schrijnde langs het hijgende lijf, bieten rolden bonzend op den grond. In de straat klonk het scheldend rumoer der op-stoppende voerlui. Angstig en verplet stond de sleeper te kijken:

— Kepot — kepot.

Op den slijkgrond half tegen een der stoepen aan, lag het magere dier verstikkend onder den druk der heel-gebleven burrie.

— Stop — stop, kreten de voerlui elkander toe — Martens' zijn knol leit tegen de wereld.

— Helpt die kar-wa-te-rug zetten, vroeg Martens.

— Snijt de strenge deur, gaf er een raad.

— Niks snijden, mompelde hij weer heelemaal bij het nu-moeten-doen, los maken,

trekken julie de kar maar naar achteren. Zoo — nou — vooruit Jan — allé — óp!

Na lang tobben stond de knol weer op de been.

— Doet-ie-'t nog?

— M'n kar is kepot — Beschaamd trok hij de andere pee-rijders voorbij, loom stapte het paard achter hem aan.

Toen onder een lantaren licht hield hij even stil. Kreupel was-ie niet, over-trokken dat kon ook niet, dan zou-ie nog wel andere smoelen getrokken hebben — maar wat dan wat zou-ie mankeeren — zoo lammenadig had-ie er nog nooit bij geloopen.

Hij trok verder door de motregen, zag eindelijk het licht door een venster van zijn huisje schemeren. De vrouw stond op den weg, riep hem toe:

— Waar is oe kar?

— 't Peerd is gevalle — de burrie is gebroke.

— God-allemachtig-en-de-Jan? mankeert-ie iets? vroeg ze angstig.

— 'k Weet-nie. Haal maar gauw brood en-en-'n paar kilo haver. Hier edde-geld.

— Staat-ie-krom?

— Neèn-'t-ik; —ij'et in z'n lijf zitte — wad-'t is weet-ik-nie — 't is mis-met-'m.

— Wil ik naar de peerde-dokter gaan?

— Die wit-'t 'r ook niks van. Là-maar.

Alleen nu in den stal met het groote armzalige beest, overdacht hij weer wat het toch zijn kon. Hij stak de lantaren aan, sprak zoete woorden tegen Jan, gaf hem de rest van het broodje.

Maar wezenloos keek het paard in de krib zonder te talen naar de kleine brokjes. Zwaar zwoegden de flanken, zweet dampte van de ruige huid die vol modderklodders en gestolten bloed zat.

— Vreet nou Jan — toe-nou. Als 'n kind babbelde hij tegen het beest dat te rillen stond op de slappe pooten; óp en neêr als een blaasbalg zuchtte de buik; monsterlijk zette het lijf telkens uit, bol rondend als ging 't bersten met knallende paf. Tusschen de vast-toegebeten tanden kwijlde schuim. Het gelig, wieberende lichtje bescheen mat de linkerzijde waarop het paard gevallen was: zwart-bruin korstte de bloedstreep, klei-grijze modderspetten besmeurden de geschaafde bilhuid. Enorm mismaakt bochelde de soep-poot onder het in-krimpende lijf; de gezonde rechterpoot was stuk-geslagen tegen de keien bij het vallen. Op de doorgezakte voorpooten stond 't beest van zwakte te wiegen.

Goor en beslijkt, de purper boezeloen als een dwijl over de breede schoeren, de pilowbroek vol wagensmeer, het gezicht bepokt van klei-spatten, de oogen onrustig in het van bloed dooraderde wit, de krampende handen grijs-vuil, stond hij te stamp-voeten ten einde raad niet wetend wat te doen. Door zijn kop wroette het dat 't zijn schuld was, zijn bloed-eigen schuld. De kar kepot en het peerd . . . dat hing er om. Wat er nou van hem en z'n huishouden zou groeiën. Geen rooje duit om 'n nieuwe klepper te koopen, geen eten, geen brand. As-ie nog 's beter werd? mompelde hij.

Eindelijk kwam Mie de stal weer binnen, met een groot zwart brood en een zakje haver.

— Wâ-zou-ie-'ebbe Nil?

— Wat-ik denk — — koliek — 'ij kekt telkens naar z'n buik — ziet die flanken 's op en neer gaan, 't mot koliek zijn — beslote koliek — van 't ergste.

— Za'k maar koffie zette?

— Ja — doe maar — kokend heet — nimt de rest jenever uit mijn kruik — brengt de wolle deken mee.

Hij ijverde rond het paard, maakte een nieuw plaggenbed, deed de halster losser om den mageren nek, begon toen met een stroowisch den buik hevig te wrijven. Onrustig stampte het paard met den bezeerden poot, maar stond door pijn weer gauw stil. Telkens keerde het den kop naar den buik keek dan even naar zijn báas, die ophield en zich met de mouw het zweet van 't gezicht veegde.

Als-ie 't eens met wat haver probeerde, dat had de Jan in geen tijën gehad. Hij hield een hand vol onder den snuivenden neus van het zieke beest; even trilden de lippen, al verheugd duwde Martens de korrels er tusschen, maar in het kleverige witte schuim bleven ze plakken.

— Vreet-ie?

— Was 't maar waar, zuchtte Nillus.

— Hier is koffie — 'k eb er veul bittere pee — bij gedaan — sterk zatter — nog

wà pèn-expelder toe — da's voor alles goed.

— Ga d'r achter uit Mie — 'ij zal valle.

Zwaar bonsde het beest op het plaggenbed neer.

— 't Is mis moeder — 'k zie d'r geen gat in.

— Kom Nil. Nou ie leet kunnen we 'm makkelik in-geven.

— 'k Wou, dat ie maar op de been stond — 'ou z'n kop maar vast, dan zal ik op zij de flesch in z'n bek steken. Is 't nog heet genog?

— Kokend.

— Noŭ dan — hang de lantère maar aan de ruif.

Beiden tilden ze toen den kop op, die krachteloos verlamd neer lag.

— 'k Zal 'm tegen m'n knie steunen As ie omhoog springt — op zij 'oor!

Eerst trachtte hij de tanden nog los te krijgen maar daar was geen denken aan; toen ontblootte hij de tanden stak de hals der flesch tusschen een gaping der kiezen, voorzichtig de tong op zijde duwend hield hij met de andere hand den bek toe, goot toen schielik het heete vocht in de keel van den zwarte.

Plots voer een rilling door het half doode lijf, de kop schudde en met een sprong stond het beest op de trillende pooten. Stevig hield Martens den bek toe, een klein bruin straaltje zieberde in de krib. Heviger schokte het lijf en weer blaas-balgden de flanken, maar al korter, even zwiepte de staart, toen viel de Jan loomer neer. Heet snoof de adem uit de neusgaten, een reuk van jenever en koffie walmde hun in de bleeke strak-angstige gezichten.

Het brouwsel werkte in het leege korpus; eerst veegde onrustig de staart over den grond, dan bolde het lijf enorm op.

— De deke 'der op legge, gebood Martens.

— Da zal niks geve Nil, 'ij zal gaan slaan — let maar op.

En al flangde de eerste slag tegen het schut, kort opeenvolgende slagen dreunden toen door den stal; stukken hout splinterden af, het soepbeen mokerde als een knots, de voorpooten klauwden de plaggen bloot, vuur ketste blauwig fosforend tusschen het oudgoud bruin der bladen, rinkelend vijzelde het losse hoefijzer; en de knoken knop, zwak beflakkerd door het wieberend lichtje bonsde met doffe dompstooten tegen den kribpaal.

Angstig, krijt-wit van schrik keken de twee menschen elkaar aan; het gelige lantarenschijnsel beefde licht-webbend in het blauwduister, zilverde over de ópstaande haren van het stervende paard, belijnde grillig den beenigen kop waarin één oog monsterlijk groot opzwol. Violet-groen vlies dijde uit, werd tot een strak gespannen gezwel, afzichtelijk in geronnen bloed. Dan een oogenblik trok het ooglid toe maar bij het opstooten van den kop ging het open weer; het gele lichtje bloedde over het uitpuilende oog, vlekte den diep schaduwenden knekelkop die bonsde, bonsde, óp en neêr, hamerend tegen de kribbe, terugvallend op den steengrond, of even stil omhoog, draaiend op den mageren spier-nek en richtend den bek naar den zwoegenden buik: dan keek het oog naar den baas, die star te turen stond, de gedachten bij het wedden dien middag op de kaaj.

Dat bebloedde groen violette oog even belichtpatst, grijnsde van pijn.

Schor van op-gekropt verdriet vroeg Mie of ze nog naar den pêrde-dokter zou gaan. Maar Nillus antwoordde kort, dat het er-meeafliep. Als dit middel niet hielp was-ie verloren.

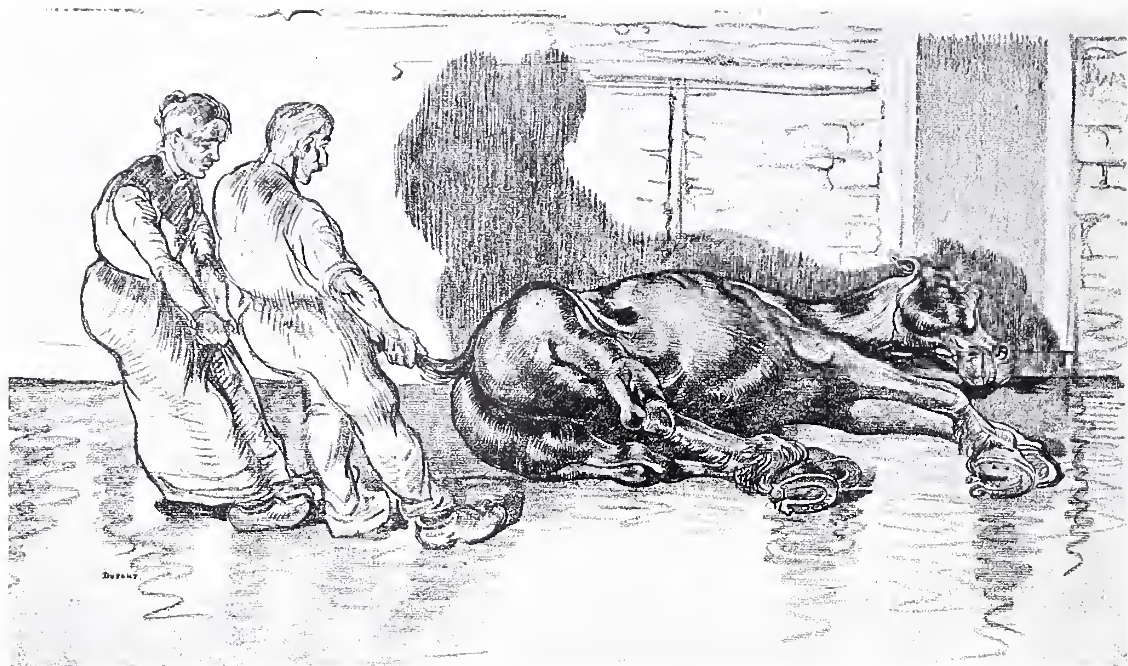
Beiden stonden ze af te wachten het bovennatuurlijke. Zou nou niets de Jan kunnen redden, zou er niets aan te doen zijn.

De vrouw wist iets van belezen. Piet de Boer had ze 't zien doen. 't Peerd van Okkers stond overkoot en in tien minuten tijd was 't genezen. Ze was er bij geweest. 't Mocht feitelijk niet. 't Stond met heksen in verband. 't Was te probeeren. Ge kon nooit weten. Zwaar zuchtend sloeg ze 'n kruis. Toen viel ze op de knieën. Geheimzinnig streek ze met de rechterhand over het opgeblazen lijf van het paard . . . maar de „woorden!" d'r moesten bepaalde woorden gezegd worden. Zij zou maar 'n kruiske maken. Dat kon geen kwaad . . . wist ze 't maar . . . ze zou 't wel weten willen . . . belezen . . . belezen . . . of 't met den duvel in verband zou staan?

In het schaduw-donker bad ze voort, de gedachten bij het belezen, dat ze niet kende, wel nooit zou te weten komen.

Martens bij den kop van het paard vroeg plots Mie niet meer hoorend:

— Zij-de-gij-der-nog Mie?

.... TOEN TROKKEN ZE HET AAN DE STAART VAN DE SCHUTTING WEG....

— Ja Nil — wâ woude?

— We zullen 'm omzette als we kunne te minste.

Eerst trachtte hij het paard nog op te doen staan, maar alle pogingen mislukten, toen trokken ze het aan den staart van de schutting weg, zoodat de pooten op het bekeide vloerke kwamen te liggen. Heviger klikklakten de ijzers door de avendstilte Plots rekte de dikke poot stijf-strak als een staak; matter bewoog het lijf, korter sloeg de flank; de kop draaide nog eens naar den opgeblazen buik; pijn-gehinnik wreed grimlachte door de stal, langzaam hijgde de heete adem uit.

Verdwaasd stond Martens te staren, hij had ten einde raad het versche brood nog aangesneden en geprobeerd het den klepper op te voeren. Nu begreep hij plots wat de Jan mankeerde. „Gèf d'oe peerd te vrete," had Klaassen hem gezegd.

— Mie trekt z'n kop nog 's mee omhoog. Ik zal nog 's mè brood....

Het stormde door zijn hersens, het jouwde hem uit, het klonk meê met het hameren der hoefijzers. En alle voerlui leken hem wel toe te lachen geniept vijandig — en die Klaassen — hoor! daar lachte die; zoo'n kerel om daar nou lol in te hebben — zijn peerd kepot, zijn kar gebroken — en daar hadden ze allemaal lol in. „Gif 't 'm te vreet." Wie schreeuwde daar nou zoo hard!

Schor van angst vroeg hij Mie:

— 'Oorde gij daar iemand lachen?

— 't Peerd hinnikt Nil.

— Dan is 't gedaan — got-o-got.

Bijna angstig voelde hij aan den bek of er nog 'n zucht uit kwam. Slap flebde de gelige tong tusschen de lange oude tanden.

— Hij is t'er gewist, snikte de vrouw. Met de schort voor de oogen huilde ze uit.

Wanhopig, met al het geluid nog in het gehoor, stond Nillus star te kijken op het verstarde lijf, dat monster groot opgeblazen, in het flakkerend licht blokte.

't Was uit — uit. — Wat nou — wat nou.

De kaars siste in de lantaren. Zachtjes drong de vrouw Nillus den stal uit.

Wazig violet wolkte het slingerbosch boven de grijze wevende nevelen. Rossig gloeiden de vuren der fabrieken, zwart dampten de rookslierten boven de boomen uit; van de Schelde traag ruischten de wassende wateren, droevig roepten stemmen in misthoorns, en de nevelen weenden over de vreemde verdronken landen.

DE MAAS BIJ DORDRECHT
JAN VAN GOYEN

DE HOLLANDSCHE MEESTERS IN DE ERMITAGE TE SINT PETERSBURG. DOOR MAX. ROOSES. † † † † † † † † † †

JAN VAN GOYEN. Wanneer wij uit de verte en in het breede de Hollandsche meesters der XVIIe eeuw ons voor den geest brengen en zelfs wanneer wij ze naast elkander in een Museumzaal zien, dan vallen minder de eigenaardigheden van elk hunner dan wel hun gemeenschappelijke kenmerken op. De tijd heeft zijn wasem over hen laten gaan en hun een zeker gelijkmatige tint gegeven; de afstand tusschen hen en de schilders van andere scholen heeft ze dichter bijeengebracht en laat ons minder zien wat ze van elkander dan wat ze van vreemden onderscheidt. Zij zijn aldus voor ons geworden de keurige hanteerders van het penseel, de rijke koloristen, de verfijnde tinters, de milde verspreiders van gulden en zilveren licht. Uit hunne kleine en groote doeken straalt de ingenomenheid met het ware leven, beschouwd van zijnen glansendsten kant, de eenvoudige natuur in hooger en edeler licht gezien door het liefdevolle oog van den kunstenaar, en van hare belangwekkendste zijde getoond door zijne vaardige hand. Zij schijnen allen kweekelingen van een zelfde school, doordrongen van een zelfden geest, gehoorzamende aan een zelfde wet, een groot gezin werkende in een zelfde atelier om een zelfde volk van bestellers te voldoen.

Dit is, zeggen wij, de algemeene maar ook oppervlakkige indruk, dien eene zaal van oude Hollandsche kunst op ons maakt. Van naderbij gezien en in wezenlijkheid is alles heel anders. Er heerscht niet minder verschil in opvatting en uitvoering in die kleine wereld dan in de tegenwoordige Europeesche kunst. Van de breede borstelaars tot de gelikte fijnschilders, van de aanbidders van het licht tot de vereerders der schaduwen, van de uitbundige koloristen tot de grijs- en grauwschilders, van de ernstigen tot de boertigen, van de deftigen tot de gemeenen, van de zoetsappigste idealisten tot de onbeschroomdste realisten, men vindt onder hen vertegenwoordigers van alle vakken, alle tranten, alle opvattingen van het leven en van de kunst.

De gewoonte van hen te zien in hun samenhang heeft ons doen gelooven, dat er onder hen niemand buiten het spoor liep, zijn eigen weg op, heel ver van de andere, dat niemand stout buiten het gelid trad, opkomende tegen slenter en school, den oorlog verklarende aan gevierde meesters en gevolgde mode, bewerende en willende bewijzen dat iedereen verkeerd zag en hij alleen het goed voor had. Wij voelen het niet zoo dadelijk en zoo duidelijk meer en nochtans is het zoo. Men ga den afstand na van Thomas De Keyser naar Frans Hals, van Rembrandt naar van der Helst, van Both naar Adriaan van Ostade, van Gerard Dou naar Brouwer, van Jan Steen naar Pieter De Hoogh, van Ruisdael naar van Goyen en men zal zien, dat hij niet geringer is dan van Israels naar Alma Tadema, van Ingres naar Manet, van Millais naar Whistler, van Courbet naar Boecklin.

Een der mannen, die stoutweg afbraken met de overlevering en die hun eigen standpunt kozen in de kunst, hoever dit dan ook lage van dat, welk door de groote meerderheid gekozen was en naar ieders overtuiging volkomen gewettigd scheen, was Jan van Goyen. Wij zien het landschap groen, den hemel blauw, de zeilen blank; wij kunnen niet aannemen dat een ander ze anders zie en toch deed het van Goyen. Hij ziet geen kleur in de natuurgezichten en toch was hij een kunstenaar van hoogen rang en genieten wij zijn werk. Hoe dit te verklaren? Dat men het landschap niet altijd met hetzelfde oog beschouwd heeft, weten wij. De oudsten zagen het als een soort van geëmailleerd drijfwerk, met bloemen als edelsteenen op den voorgrond, met geboomte van smaragd en bergen van lapis-lazzuli in het vergezicht. Bril en Jan Breughel zagen het met kastanjebruin geboomte op den voorgrond, teer groen in het midden en blauw aan den gezichteinder. In onze dagen nog vinden sommigen ten onzent het lilakleurig in de schaduwe, aan de oevers der Middellandsche zee rozig en gulden en blauwig. Misschien schrijft men die afwijkingen bij de eenen toe aan onbekwaamheid om juist weer te geven, bij de anderen aan modezucht of moedwil. Maar wat te denken

van van Goyen's voorkeur? Hij schilderde toch niet zoo om te behagen, want soberder dan hij het deed en met minder opsmuk kan men land en water niet voorstellen. Schilders van zijn stam en uit de achttiende eeuw konden hun oogen niet gelooven; zij namen niet aan, dat iemand zich zoo opzettelijk als kleurenblind had aangesteld. „Doorgaens zietmen dat zijne stukjes wat eenkleurig of graauw zijn", zegt Houbraken, „maar dus zynze van eersten af aan niet geschildert; maar in dien tyd was er een verf die men Haarlems blaauw noemde, nu buiten gebruik, om dat zy geen stant houd, dat daar d'oorzaak van geweest is."

Zoodat van Goyen zijne boomen en weiden en menschen blauw zou geschilderd hebben en dat door het vergaan van die ééne verf zijne stukken er nu zoo grauw uitzien! Van Goyen schilderde niet meer blauw dan groen; hij wilde niet de kleur in de natuur zien, maar enkel het effekt van licht, zooals onze teekenaars en graveurs en grauwschilders ook alles in wit en zwart weergeven. Maar boven dezen was hij nog altijd een schilder: hij verloochent niet de kleur, hij brengt ze tot hare minste waarde terug. Hij is de eerste, die gezien heeft, of, was hij niet de allereerste die het zag, dan was hij het toch die het meest getroffen werd en het beste en het nadrukkelijkste deed uitkomen de wonderbare schoonheid en voornaamheid van hemel en aarde in Holland, die ons altijd treffen wanneer wij onze noordergrens overtrekken. Nergens is wolk en lucht van zoo zachte wolligheid, smelten blank en blauw zoo samen, is er zooveel zonnigheid in het grijs en is het licht zoo getemperd door de opalen dampen; nergens is land zoo met water gemengd en zijn de tonen van beiden zoo gebroken als daar.

Weinige dagen geleden viel het mij nog op. Over den Moerdijk trekkende ziet men het watervlak zich uitstrekken tot aan den gezichteinder, bezoomd door lage stranden met uitgeveegde kleuren; een groepje boomen, de omtrek van een huisje, een kerktoren, wat scheepjes met schuinsche hoekige zeilen breken de weidsche eenvoudige lijnen en over dit alles heerscht een schijntje, een zonnetje, een schaduw, het eenige wat in het oog valt. Te Dordrecht op de brug is het tooneel levendiger, grooter schepen en meer gebouwen leggen helderder plekken op den grauwen grond, molens steken hunne vleugels in de hoogte als reusachtige vogels, de boomen hebben meer bestemde vormen. Maar daarboven heft de hooge hemel over het lage land zijn eindeloos wolkengewelf en zijn grootschheid doet hier beneden alle vormen inkrimpen, alle kleuren verdooven. Van Goyen maakte de samenvatting van het landschap, gaf den algemeenen indruk van den Hollandschen grond en in zijn algemeenheid is die indruk een juiste. Hij begreep dat zijn land een waterland was, dat de menging der twee elementen hier beneden er een eigenaardig uitzicht aan geeft en dat door de grenzelooze vlakte van hier beneden te stellen tegenover den machtigen aanblik van het hemelgewelf, men een geheel bekomt, waarvan de onderdeelen in evenredigheid met elkander blijven. Is het geen fantasie zooveel dichterlijk gevoelen in dien eenvoudigen penseeler te veronderstellen? Het schijnt wel van neen, vermits wij meer en meer de poëzie zijner stukjes voelen en meer en meer overtuigd worden dat zijne stemming beantwoordt aan de onze en hij ze dus ook als wij over zich heeft voelen komen.

Maar laat ons wat van dichterbij kennis maken met den man. Orlers en Houbraken, die hem naschrijft, verhalen ons dat hij den 13[n] Januari 1596 geboren werd te Leiden, dat zijn vader Joseph Janszoon van Goyen, een liefhebber van teeken- en schilderkunst was, die hem eerst in de leer deed bij den landschapschilder Koenraad Schilperoort; drie maanden later bij Isaac Nicolaï, geestig schilder en burgemeester; weer een korten tijd nadien bij Jan Arentsz de Man, een redelijk goeden schilder en eindelijk, daar hij een glasschrijver van hem wilde maken, bij Hendrik Klok. De jongeling verklaarde alleen lust te voelen tot olieverfschilderen, daarom bestelde vader hem bij Willem Gerritsz te Hoorn in Noord-Holland, bij wien hij ongeveer twee jaren bleef. Toen hij omtrent negentien jaar oud was trok hij naar Zuid-Nederland en Frankrijk, bezocht de voornaamste steden en keerde

dan naar huis terug. Wat hij van de lessen zijner vele meesters kan onthouden hebben weten wij niet. Het schijnt echter dat hij al heel wat in de kunst gevorderd was. Om hem te volmaken deed zijn vader hem in de leer te Haarlem bij Esaïas van de Velde, bij wien hij een jaar geweest is. Dan keerde hij naar Leiden terug, trouwde daar kort nadien en bleef er wonen tot zijn vijf- en dertigste jaar. In 1631 trok hij naar 's Gravenhage, waar hij zich vestigde en stierf op het laatst van April 1656.

Dit weet zijn oudste geschiedschrijver van hem te vertellen en dit putte hij uit echte bronnen. Dr. Bredius vond er nog een aantal wetenswaardige bizonderheden bij. Van Goyen, niettegenstaande den dichterlijken geest, die straalt uit zijne natuurgezichtjes, was niet alleen een onvermoeide penseeler, maar een even ijverig speculant in velerlei zaken. Zijne grauwe dingetjes brachten hem niet veel op, de mindere een vijftal gulden, de besten 30 of 32. Een enkel stuk werd buitengewoon duur betaald, het groote Gezicht op den Haag uit het stedelijk Museum te 's Gravenhage, dat hem de ongemeen hooge som van 650 gulden opbracht. Hij zocht dus zijn schraal inkomen op andere wijzen te verhoogen.

Hij speelde in tulpen gelijk zoovele zijner land- en tijdgenooten. Den 27sten Januari 1637 verkocht de Burgemeester Allart Claesz. van Ravesteyn hem een partij van die bloembollen tegen geld en schilderijen; elke tulp kostte 9 of 18 gulden; voor een „macx" werd een schilderij van Salomon Ruysdael, waard zijnde 60 gulden, gegeven. Den 4den Februari van hetzelfde jaar verkocht dezelfde Burgemeester aan van Goyen voor 843 gulden tulpen, waaronder verscheiden tegen 60 gulden het stuk.

Hij speelde in gronden en bebouwde eigendommen. Van 1641 tot 1650 bouwt of koopt hij acht huizen zonder misschien diegene te rekenen, over welke wij geene oorkonden bezitten.

Hij speelde in schilderijen. In 1652 werden te zijnen huize voor 3749 gulden 9 stuivers schilderijen en den 13den April 1654 voor 2812 gulden prenten en schilderijen verkocht. Den 27sten September 1656 liet zijne weduwe nog voor 2415 gulden en 4 stuivers meubelen, schilderijen en andere goederen (onder beneficie van Inventaris) verkoopen, en geen twijfel of al die schilderijen waren niet van zijne hand. Zijne speculatiën brachten hem nog minder op dan zijne schilderijen en hij stierf insolvent. Jan van Goyen bleef niet zonder invloed op de Hollandsche Kunst en vond navolgers in verscheiden landschapschilders van zijne dagen: van Croos, Pieter Molijn, Salomon van Ruijsdael, in zijn oudsten trant, anderen nog; maar geen evenaarde hem, noch bereikte op verre na een gelijke hoogte in zijnen zeer eigenaardigen trant.

Van de vele meesters bij wie hij in de leer ging is er geen bekend, en onbekend zal hier wel onbeduidend beteekenen. Alleen de laatste, Esaïas van de Velde, oefende een merkbaren invloed op hem. Deze welbekende landschapschilder kon slechts een zestal jaren ouder zijn dan hij; hij schilderde allerlei volkstooneelen in de open lucht, eerst in frissche, heldere kleuren, later in gelijkvormigen, grauwen toon. Een zelfde weg volgde Jan van Goyen, behalve dat hij nooit veel van bonte kleuren hield, maar altijd en immer stouter naar het enkeltonige bruin overhelde. Gaande weg werd zijne schildering vlotter en bepaalde hij zich bij het aangeven van licht- en luchtwerking met enkele bleeke tinten. Zijne vroegste stukjes geven als die van zijn meester meer gestoffeerde en figurenrijker gezichten weer: ijsvermaken en landwegen met kleurige figuurtjes; maar van toen af is zijn toon fijner, zijn trant luchtiger dan die van zijne voorgangers. Zoo zijn helder prettig zeegezichtje in het Museum te Bremen van 1625, het landschap uit het Museum te Stockholm (Nr. 442), het prachtige stuk uit de Schönborn-Galerij van 1628. In de jaren dertig neemt hij den geheel persoonlijken trant aan, dien hij tot het einde zijns levens behoudt. Aan te merken alleen valt nog dat gaandeweg zijn toon warmer en warmer wordt: zoo, bijvoorbeeld, zijn riviergezicht uit den Louvre (Nr. 2375) gedagteekend van 1653. Daar welft zich over water en strand een hooge hemel met licht geroosterde wolken, de aarde is warm bruinachtig gezengd, op de boomen een tintje bruingroen, in de lucht een schijntje

blauw en daarmee uit. Hij is niet ongevoelig voor de punten, die het oog lokken in de ruimte: een schuitje op het water, een toren of een molen op den boord, maar wat hem vooral en naarmate de jaren vorderen meer en meer uitsluitend aantrekt is het vluchtende verschiet, de gezichteinder, die immer onbestemder wordt tot waar hemel en aarde versmelten; de rustige heerlijkheid van een zomeravond, wanneer alle gewoel heeft opgehouden, alle kleuren zijn gedoofd en het heelal nog slechts de apotheose van het zonnelicht te zien geeft.

De Ermitage van Sint Petersburg bezit tien stukken van van Goyen; negen ervan behooren tot de jaren veertig. Een enkel (Nr. 1721) is van een vroegeren tijd. In dit laatste ziet men eenen weg met druk verkeer van menschen, in donzigen toon en uiterst fijne toetsen.

Van 1641 dagteekenen twee kleine rondetjes met huizen op een hoogte bij een aanlegplaats (Nr. 1632) en een kasteel met vierkanten toren op den boord van een watervlak (Nr. 1631); beide van weinig beteekenis, vluchtig gedaan, schetsmatig bewerkt.

In de laatste tijden zijn er twee andere rondetjes van dezelfde jaren bij gekomen, die geen nummer dragen; twee pareltjes, onuitsprekelijk fijn en lief, zonder kleur, met warme tintjes in de lucht, grauwtjes van goud en zilver *).

Het stuk waarvan de afbeelding hierbij gaat (Nr. 1126), is gedagteekend van 1643. Het is betrekkelijk zeer groot (102 centimeters op 184). Links een ronde toren met loof omgeven; aan zijn voet op de landtong een groep visschers, die hunne netten ophalen; op het water een zeilende boot; rechts de silhouette van Dordrecht met den grooten kerktoren en een molen. Het water is nogal fabriekmatig geschilderd met gelijke, hobbelende golven. In den grijs lichtenden hemel zweven dunne wolkjes. Er is in heel het stuk geen andere kleur te zien dan een grijsgroene tint op het loof en een enkel roodbruin slaaplijf, gedragen door een der visschers.

De avondschemering daalt neer op aarde en water, doet de stad wegdommelen in de verte en stipt als eenig teeken van leven het gestoei der baren aan met het scheepje, dat op het watervlak glijdt. De hooge ronde toren overheerscht alles: hij wordt door de ondergaande zon van links-uit beschenen en verheft zich als omgeven door een aureool van licht, majestatisch en krachtvol in den donzigen hemel. Van Goyen houdt veel van dit motief, dat hij herhaaldelijk te pas brengt; het is een romantische noot in het werk van den natuurtrouwen kunstenaar, een verheffing van toon in zijnen zang vol stille harmonie.

De vier overige stukken dragen het jaartal 1645. Het eerst (Nr. 1127) is het Strand van Scheveningen, geheel effen met een verhooging rechts, waarop een toren staat. Voorop eenige visschers en enkele scheepjes. Ook hier is alles grijs met een schijntje groen op het land, een schijntje blauw in den hemel; zeer zacht, fluweelig, zoo zacht als bij zomeravond na een zwoelen dag de lucht op den boord der zee kan zijn.

In het volgend nummer (1128) vindt men nogmaals den ouden toren op den boord eener rivier. Verder het dorp met den kerktoren, uitstekende boven een groep boomen, met scheepjes op het water, wat mannetjes op het land, altijd hetzelfde. Weer is het tegen den avond, maar ongemeen bekoorlijk valt het licht, ongemeen rustig, idyllisch is het tooneel. Men denkt aan een Virgiliaansch landschap en vraagt zich af, of de geest van den Romeinschen dichter in dezen droomerigen Hollandschen grauwschilder gevaren is.

Dan een wintergezicht (Nr. 1129). Rechts een landtong vooruitspringende in den stroom, links eene stad met gothischen kerktoren en windmolen, tusschen-in het bevrozen water met schaatsenrijders, balspelers en sleden. Op het strand allerlei personen. Hoe talrijk ook de figuurtjes zijn, vormen zij bijzaak. Hoofdzaak is het uitzicht van land en lucht bij wintertijd. Het weer is bar, de dampkring ijzig, de koude doet den wasem in de lucht stollen, de kilheid doortrekt menschen en dingen. Hoever zijn wij van de lauwe zomeravonden; maar ook hier is de indruk van het getij, de guurheid van de lucht, het

*) In de laatste uitgave van den Catalogus dragen zij de Nrs. 1853 en 1854.

wollige van het licht treffend weergegeven.

Het laatste nummer (1130) brengt ons te midden der Maas, zooals wij ze nog zien vóór Dordrecht, roei- en zeilbooten beladen met volk, visschers in hun schuitje; op het strand boomen, huizen en kerken. Het weer is koel, dun de lucht, helder het water waarin de booten weerschijnen. Geen effekt wordt gezocht, de hemel is eenigszins dampig in de verte; de natuur wordt trouw weergegeven, zooals zij zich op gewone dagen voordoet in het waterland.

HUWELIJK. DOOR ANNA VAN GOGH—KAULBACH. † † † †

(Slot.)

„Maar Mama, begrijpt u er dan niets van?"

„Wel zeker, ik begrijp 't heel goed. Maar ik begrijp ook, dat je vandaag nog naar je man teruggaat."

Ze sprak bevelend nu, als vroeger in Nora's kinderjaren.

„Dat doe ik niet," zei Nora beslist.

„Weet je wel wat je zegt?" En dreigend, met nadruk: „Als je tot morgen hier blijft, kan je man scheiding aanvragen."

't Was in eens eene groote vreugde in Nora.

„Kan hij? kan hij? o, als hij dat dan maar doet!"

Hare moeder bleef haar een oogenblik aanstaren.

„Maar kind, heb je je hoofd heelemaal verloren? Wat zou je beginnen als je gescheiden was, en wat zou dat een schande zijn voor de heele familie!"

„Schande? wat kan mij dat schelen? De grootste schande draag ik toch al."

„Zoo? zal het je niet hinderen als iedereen je met den vinger nawijst omdat je van je man bent weggeloopen?"

Nora zat even stil; dat was het argument waar ze haar leven lang voor gebogen had, maar nu wilde zij dat niet langer.

„Liever dàt, dan zóó voort te leven."

Mevrouw Zetters stond op.

„Je bent koppig," zei ze boos; „er is geen praten met je. Weet je wat, ik zal je een beetje alleen laten, dan kan je nadenken, en je dwaasheid inzien."

„Ja ja, laat me alleen."

Mevrouw Zetters ging weg, ze had een plan opgemaakt.

Nora bleef alleen, de gedachten komend en gaand in haar moede hoofd.

Hare moeder begreep haar niet, en Frans ook niet. Waren hare gedachten dan zoo vreemd? ze waren toch zoo helder; juist zoo als Van Aarden gezegd had: „Of ze er al mee naar 't stadhuis ging, dat nam 't verkoopen niet weg."

Van Aarden, die zou haar begrijpen, ze zou hem wel alles willen zeggen, maar ze zou zich zoo schamen. Toch, schuld had ze eigenlijk niet, ze wist toen niet beter, en hare moeder ook niet: de maatschappij met zijn geld en zijne conventie maakte de menschen zoo.

Ze keek rond in de kamer. Hier had ze vroeger ook wel met Frans gezeten, toen ze pas geëngageerd waren, en ze zoo vreemd voelde zijne kussen, eerst langzamerhand ze teruggevend omdat hij 't vroeg.

En hier had ze ook gestaan op den dag van hare receptie, toen alles blank-kalm in haar was geweest als het bruidskleed.

Alleen op haar trouwdag, toen ze alleen met hem op reis ging had ze iets gevoeld als beklemming, maar dat had ze gewoon gevonden, iets dat ze moest leeren overwinnen. Al de waarschuwingen had ze verkeerd verstaan, en ze hadden zich gewroken aan heel haar huwelijksleven, dat niets dan schijn-geluk was geweest.

De uren zeulden langzaam voorbij; hare moeder liet koffie brengen, vroeg of ze in de huiskamer wilde komen om wat te eten, maar ze verzocht te mogen blijven zitten, ze kon niet eten.

Ze was wel moe, erg, erg moe. 't Was zoo rustig hier in 't stille grijze licht; kon ze hier maar blijven voor altijd.

Langzaam sloten zich hare oogen, ze viel in slaap, bleef een heele poos slapen, tot ze in eens wakker schrikte, dadelijk angstig om zich heen ziende. De deur had gekraakt, maar ze was toch nog alleen: goddank.

Ze voelde zich veel rustiger nu; de middag was al een heel eind heen; ze was hare moeder dankbaar voor die rust en eenzaamheid.

Stil bleef ze zitten... daar ging weer de deur open. Ze schrikte op. Frans kwam binnen.

Op zijn gezicht zag ze dezelfde sarkastische uitdrukking als den vorigen avond; ze bleef stil zitten, nog met een vreemd dof gevoel in haar hoofd, toch al met angst voor wat komen ging.

„Zoo, ben je uitgeslapen? Je had zeker wel een dutje noodig na je vroege opstaan," zei hij met snijdenden spot.

Ze begreep, dat hij straks ook al in de kamer was geweest, en 't maakte haar woedend, drong den angst terug.

„Wat kom je hier doen?" vroeg ze.

„Je halen. Ik denk dat je die beleefdheid wel op prijs zult stellen." Zijne stem werd scherper door den drift, dien hij nog bedwong.

Ze keek hem even aan.

„Spot niet zoo," zei ze. „Je begrijpt, dat ik niet door je gehaald wil worden."

„Willen, willen, je hebt niet te willen. *Ik wil* dat je mee zult gaan, versta je?" Ze zag zijn heele gezicht vertrokken van drift nu, en zijne stem werd heesch: „Is dat manier, van me weg te loopen? als ik je van morgen gehad had, zou ik een ongeluk aan je begaan hebben!" Ze zag zijne handen zich ballen tot vuisten; haastig stond ze op, week terug naar de deur.

Hij liep haar in eens voorbij, ging voor de deur staan. „Blijf hier," zei hij, hijgend, en toen iets kalmer: „Ik zal je nu niets meer doen, maar luisteren zàl je."

Ze bleef zwijgen, stond met gebogen hoofd.

Hij wachtte een oogenblik, en toen weer op bevelenden toon, maar zonder drift nu. „Je gaat met me mee, dadelijk, en dan wil ik voor ditmaal je malligheid vergeten en vergeven."

„Dat hoeft niet, ik ga niet mee."

Ze zag de drift weer oplichten in zijne oogen, maar plotseling smeekend, in eene weekheid van voelen, zei ze: „Och begrijp me toch; hoe kan je verlangen mij mee te nemen als ik niets meer voor je voel?"

„Praatjes! je kunt net zooveel voor me voelen als al de jaren van ons huwelijk. Ik bedank ervoor, me te laten uitlachen, omdat mijn vrouw is weggeloopen."

Alle weekheid verdween weer uit haar.

„Dus daarom? om wat de menschen zeggen?" vroeg ze strak.

„Nee niet dáárom, dat komt er bij, maar bovendien laat ik me niet dwingen door jou. Je bent mijn vrouw, ik heb je altijd goed behandeld, dus je hebt bij mij te blijven."

„En als ik 't niet doe?"

„Dan... dan...."

„Zal je scheiding aanvragen?"

Hij keek haar even aan, begrijpend.

„Dat zou je wel willen," zei hij lachend, „maar ik doe 't nooit. Ik zal mijne rechten laten gelden, al moet ik ook de wet te hulp roepen."

Ze staarde hem wezenloos aan, en toen in eens, deed ze eene vraag, die onwillekeurig in haar opkwam.

„Hoe wist je, dat ik hier was?"

„Mama had getelegrafeerd, heel slim, zoodat niemand op 't postkantoor er iets van kon begrijpen. Mama was wàt blij, toen ze me zag."

Nora stond even versuft. Dus hare moeder wilde haar dwingen terug te gaan. Och ja, van haar standpunt had ze misschien gelijk; maar *zij* kon niet anders.

„Nu, maak je je klaar? de trein vertrekt over een half uur," zei Frans op bedaarden toon, die haar verbaasde.

„Neen ik ga niet mee, ik wil niet, ik kan niet. Gisteren had ik mijn straf willen dragen door... uiterlijk bij je te blijven in je huis, maar na... ze sprak met moeite verder, „na... gisteravond en vannacht is dat onmogelijk geworden."

„Kom toch niet weer met die dwaasheden." En in eens voelend iets als spijt over wat gebeurd was, vervolgde hij zachter:

„Laat ons toch verstandig zijn en vrede sluiten. Ik ben misschien wel wat ruw geweest, maar je had me ook woedend gemaakt, dat begrijp je zelf."

Dat alles verandert niets aan het verkeerde van ons huwelijk. 't Zou slecht zijn, 't voort te zetten, dat schijnleven."

Zijne zachte stemming was alweer verdwenen. „Kopstuk; dus je wilt niet?”

„Neen, en je kunt me niet met geweld meenemen.”

„Kunnen wel, maar ik vermijd liefst schandaal. En nu voor 't laatst waarschuw ik je, me niet langer te tergen Je zult er later spijt van hebben.”

„Later?”

„Natuurlijk, want je moet toch eindigen met toegeven.”

„Nooit! ga nu heen.”

„We zullen zien,” zei hij dreigend, vlak vóór haar staande. De toorn deed hare wangen gloeien, hare oogen diep-glanzen; ze scheen hem anders dan hij haar ooit gezien had, en door die nieuwheid begeerlijk voor zijne brutale hartstocht, zóó had hij haar den vorigen avond ook gezien, en daarom met geweld haar in bezit genomen; hij had nu moeite zich te bedwingen, haar niet in zijn armen te knellen, haar te onderwerpen aan zijne kracht, maar hij hield zich in, begrijpend, dat dan alles verloren zou zijn. En hij wilde liever 't uiterste beproeven; de gedachte was hem onverdragelijk, dat zij hem durfde trotseeren, hem misschien zou kunnen overwinnen, en ook daarnaast was het andere hinderlijke denkbeeld over de buitenwereld, hoe hij besproken en misschien bespot zou worden als zijne vrouw niet terug kwam. Heel Veldburg zou er zich natuurlijk mee bemoeien en iedereen zou er zijn oordeel over hebben, de arbeiders op zijne fabrieken, dat was nog 't onverdragelijkste. Dat alles had hij al overdacht dien morgen en 't had zijn woede tegen Nora tot 't uiterste doen stijgen; en ook tegen Van Aarden, die dat mooie idee haar in 't hoofd had gebracht. Want hij geloofde geen oogenblik, dat ze werkelijk zelf het onware van hun huwelijk gevoeld had; hijzelf had er nooit iets van ontdekt, 't was alles goed geweest voor hem en voor haar ook.

En dan was hij woedend op zich zelf geweest, omdat hij niet vermoed had, dat ze weg zou gaan: dan had hij 't kunnen verhinderen.

»Ik geef je eene week bedenktijd,” ging hij na een oogenblik voort; „'t is het uiterste wat ik doen kan.”

„En als ik niet toegeef?”

„Dan... dat zal je zien, maar scheiden doe ik niet, nooit. En meer laat ik niet van mijn geduld vergen ook. Ik zal de menschen in Veldburg wijsmaken, dat Mama plotseling ziek is geworden. Dus vandaag over acht dagen kom ik je halen, als je ten minste niet eer terug bent gekomen.”

Hij ging heen, smeet de deur dicht.

Ze was weer alleen. Goddank, over acht dagen zou alles uit zijn. Want wat zijn dreigement ook beteekende, naar hem terug gaan zou ze niet.

Hare moeder kwam binnen, begon met streng gezicht haar te beknorren, omdat ze Frans heen had laten gaan, roemde zijne lankmoedigheid, beklaagde hem om het groote verdriet, dat zijne vrouw hem aandeed, en Nora liet het lijdelijk alles over zich heengaan, alsof 't haar niet aanging.

Ze vroeg alleen: „Ik mag hier blijven, nietwaar?”

„Ja, deze week ten minste,” zei Mevrouw Zetters met nadruk.

Den volgenden morgen zat Nora alleen in hare slaapkamer; ze had een boek genomen, maar kon niet lezen, gedachten gaande en komende in haar hoofd.

Ze zag hoe deze catastrofe was voorbereid door heel haar huwelijksleven, dat haar eenzaam had gelaten; en in die eenzaamheid had haar innerlijk leven zich ongemerkt ontwikkeld naar zijn oorspronkelijken aanleg, tot 't eindelijk naar buiten was gedrongen door den korst van conventie en eenmaal aangenomen moraal. De ontwikkeling was verhaast door gesprekken met Van Aarden, maar ook zonder dat, zou eenmaal het oogenblik van helderheid voor haar zijn aangebroken.

En nu, hoe zou de toekomst zijn? Eenzamer nog dan 't verleden, maar beter, meer waar ten minste. Voor hare moeder zou ze niets meer zijn, niemand zou haar steunen, ze zou zelf haar weg moeten zoeken, zooals ze vroeger dikwijls gewenscht had. Maar 't zou haar nu moeielijker vallen, omdat ze veracht zou worden en verstooten door velen. Alleen, ze zou volhouden tot het einde en

geen stap terug doen. Dat alles zat ze te overdenken in eene stemming van vreemde kalmte, alsof ze afrekende met een afgesloten periode van haar leven. 't Was of haar voelen nu uitrustte van de overspanning der laatste dagen, voor 't oogenblik alleen haar verstand liet spreken.

De meid kwam binnen met een kaartje: die heer wou haar spreken.

Ze las den naam: W. van Aarden, en in eens overstroomde haar warme vreugde, wegdrijvend het koele denken; daar was iemand, die haar kon begrijpen. Ze sprong op, maar bleef in eens staan, allerlei vragen zich plotseling opdringend in haar brein.

Wat kwam Van Aarden doen, en vooral, hoe wist hij dat ze hier was? hoe kon hij dat weten? Had hij misschien toevallig Frans gesproken, en van hem den leugen gehoord, dat haar moeder ziek was? Of had Frans hem iets van de waarheid gezegd, had hij hem misschien beschuldigd, haar dwaze gedachten in 't hoofd gebracht te hebben, en zou hij dan alles begrijpen, haar leed en haar schande? Hij had misschien toch al geraden, dat ze op zich zelve doelde in hun laatste gesprek. Ze kreeg weer dat gevoel van schaamte voor hem, maar toen in eens weer geruster: hij zou dan goedkeuren, dat ze heen was gegaan, dat ze weigerde zulk een leven voort te zetten, en ze verlangde dat van hem te hooren. Langzaam liep ze naar beneden, kwam het salon binnen met gebogen hoofd, al 't bloed weggevloeid uit haar gezicht. Van Aarden stond midden in de kamer, kwam naar haar toe met lichte aarzeling.

„Dag Nora," zei hij zacht, teeder medevoelen doorklinkend in zijne stem.

Ze reikte hem de hand zonder op te zien.

„Wou je me spreken? Ga zitten."

Ze liet zich in een stoel vallen, bleef zitten met gebogen hoofd, hare vingers zenuwachtig spelend met de stoelkwasten.

„Ja, ik wou je spreken. 't Is zoo moeielijk.... Frans is bij me geweest."

„Bij je geweest?" Ze keek hem even aan met groote verschrikte oogen.

„Hij kwam om me te zeggen.... om zijne woede tegen me te luchten. En hij had gelijk.... ik had dat niet moeten zeggen...."

Ze werd bloedrood, en boog weer diep 't hoofd.

„Waarom niet?" zei ze zacht, „'t is goed geweest."

„Ik had geen vermoeden natuurlijk," ging hij voort... „anders had ik mijn mond gehouden. Ik zag wel, dat jullie niet heel gelukkig samen waart, maar ik dacht... ik dacht... dat jij teleurgesteld was in Frans."

„Je moet me nu wel heel laag en slecht vinden," fluisterde ze.

„Ik jou laag en slecht! God Nora, denk dat toch niet. Ik heb 't wel gezegd, maar...."

„Nee, nee, zeg niet, dat je 't niet meende, want dan lieg je toch. Ik zie het zelf immers ook duidelijk nu.

Als jij er niet van gesproken had, zou ik 't zelf toch ontdekt hebben: ik zag al, dat ons huwelijk verkeerd was, al wist ik niet duidelijk waardoor. O, ik had 't vroeger, vroeger moeten inzien; had ik jou maar vroeger gekend."

Hij voelde een schok, maar begreep, dat hare bedoeling niet verder ging dan de oppervlakte der woorden.

„Ja, had iemand je vroeger maar gewaarschuwd." En toen, in eens zich herinnerend zijne belofte aan Frans: „Ik heb Frans beloofd, te trachten weer iets goed te maken. Je moet denken, voor hem is dit alles ook een groot verdriet; hij houdt nog net zooveel van je, als toen hij je trouwde."

„Of net zoo weinig; hij heeft me nooit wezenlijk lief gehad, anders was hij zóó niet geweest."

Ze rilde, keek Van Aarden aan met groote brandende oogen.

Hij voelde een bijna onweerstaanbaar verlangen, haar in zijne armen te nemen, die droeve oogen te kussen, haar te troosten met balsem van teedere woorden.

Iets van die teederheid in hem straalde naar buiten, Nora las ze in zijne oogen, en gevoelde zich er weldadig door overstroomd. Even liet ze haar blik rusten in de zijne, toen zei ze weer: „Er valt niets voor je goed te maken: 't is alleen gebeurd, zooals 't onvermijdelijk komen moest."

„Ik begrijp dat alles zoo goed," zei hij

langzaam; „je was onschuldig aan alles, omdat het je werd ingeprent."

„Ja, ik heb al vroeg verleerd mijzelf te zijn, en nu vind ik mij pas weer terug."

Hij deed nog eene zwakke poging, om zijn belofte aan Frans.

„Zou je werkelijk niet op je besluit terug kunnen komen, en naar Frans terug gaan?"

„Om maar weer onderdak te zijn of om de praatjes van de wereld?" vroeg ze heftig.

„Neen, daarom niet, maar om Frans."

„Ik zou hem immers toch maar ongelukkig maken, en mezelf vernederen. Ik ben vast besloten."

Van Aarden voelde zich onbeholpen, wist niets meer te zeggen.

„Dan zal ik maar weg gaan," zei hij, „ik heb gedaan, wat ik kon. Mocht je me soms eens noodig hebben of willen spreken, ik woon vooreerst nog hier in de stad; dit is 't adres."

„Dank je, maar waarvoor zou ik je noodig hebben? Je kunt toch niets voor me doen, maar 't doet goed, iemand te weten, die me begrijpt."

Weer, een oogenblik, onbewust, zochten hare oogen rust in de zijne.

„Adieu!" zei hij alleen, hare hand vast drukkend.

Het gesprek met Van Aarden bleef haar in de volgende dagen bij als de herinnering aan iets liefs en lichts in al het harde en donkere om haar heen. Er was ten minste iemand op de wereld, die sympatiek met haar meevoelde. De dagen verliepen in doffe eentonigheid; hare moeder sprak nergens van, maakte alleen nu en dan toespelingen. Maandagsmorgens zei ze: „Je gaat van daag weg, niet waar?"

„Neen, ik blijf, als u me ten minste houden wilt."

„En Frans komt je halen; wat zal je hem zeggen?"

„Niets; ik ga den heelen dag uit."

„Dat zal niet gebeuren; je zult hem niet voor niets hier laten komen."

„Ik heb 't hem vooruit gezegd."

„Kind, kind hoe kom je toch zoo koppig? Je speelt met vuur."

„Ik heb me aan 't vuur al gebrand, en blijf er dus liever ver van af," zei Nora hard; ze had een gevoel alsof alles in haar langzaam verstijfde.

Hare moeder begon te schreien. „Die arme Frans; heb je dan in 't geheel geen gevoel voor zijn verdriet, en voor 't mijne?" Nora ging naar hare moeder, kuste haar. „Ja, Mama, ik voel veel voor uw verdriet, maar ik kan 't u niet besparen."

Toen ging zij de kamer uit en naar buiten. 't Was een heldere Octoberdag met bedriegelijken schijn van zomerlucht. Ze liep de stad uit, het Vondelpark in, dronk daar een glas melk in de melkinrichting, liep toen weer verder de stad in. Den heelen dag moest ze blijven zwerven, eenzaam, terwijl al die menschen haar voorbijliepen, onverschillig, zonder iets te weten van haar lijden. Al die anderen waren ook werelden op zich zelf, ondoordringbaar afgesloten werelden van vreugde en leed en elk huis was ook weer zoo'n wereld, zorgvuldig afgesloten voor anderen. 't Gaf haar een drukkend gevoel van verlatenheid, al die menschen en al die huizen, heel de groote stad, en niemand die met haar meevoelde. Ja toch, Van Aarden, die was misschien ook hier in de stad en ze begon te verlangen hem tegen te komen, alleen maar hem te groeten; dan zou ze zich minder eenzaam voelen en minder hopeloos moe. Wat zou er nu bij moeder gebeuren? Frans was er zeker, hij zou woedend zijn, maar hoe kon hij haar dwingen, zonder openlijk schandaal te veroorzaken, waar hij zoo bang voor was? Zou hij toch niet eindigen met scheiding aan te vragen? hoe dankbaar zou ze hem dan zijn.

Toen ze 's avonds thuis kwam, wee en dof van den langen dag, vond ze hare moeder zenuwachtig, bedroefd.

„O, kind, wat een dag!"

„Is hij hier geweest?" vroeg Nora strak.

„Ja, je man is hier geweest, en o God, hij was zoo driftig, hij sprak van geweld gebruiken."

„Wat bedoelde hij daar toch mee?"

„Natuurlijk scheiding aanvragen."

„Zou 't werkelijk? vroeg ze verlangend, maar dadelijk dof, „och nee, dat heeft hij zeker niet gezegd?"

„Gezegd niet, maar ik maakte 't er uit op, en ik heb hem gesmeekt nog wat geduld met je te hebben. Hij wou er eerst niet van hooren, maar ik heb aangehouden tot hij beloofde nog een schrijven van je af te wachten. Je moogt me wel heel dankbaar zijn."

„Waarom? 't is toch alles doelloos. Ik kan niet veranderen."

„Nora, bezondig je toch niet zoo. Heb je niet beloofd voor God en de menschen en je eigen geweten, eene goede vrouw voor Frans te zijn, hem toe te behooren je leven lang?"

Nora keek een beetje verbluft; hare moeder sprak anders nooit over God.

„Ja, zei ze, „maar ik wist toen niet wat ik deed, en niemand waarschuwde mij."

„Maar nu waarschuw ik je dan wel, en ik zal God bidden je tot andere gedachten te brengen. Bedenk toch wat een schande scheiding zou zijn, en ook, wat zou je moeten beginnen? Ik kan je niet onderhouden en de broers zullen er wel voor bedanken, dus je zult moeten tobben en zwoegen om aan je brood te komen. Heb je dat alles bedacht?"

„Ja moeder; ik weet, dat 't leven moeielijk voor me zal zijn, maar ik wil liever 't minste werk doen, dan mezelf weer te verkoopen."

„O God, wat zeg je toch vreeselijke dingen. Hebben daarvoor je vader en ik zoo gewerkt en ons alle genot ontzegd om onzen kinderen eene goede opvoeding te geven? En nu nog schande over mijn oud hoofd? Goddank, dat je vader dit ten minste niet beleefd heeft."

Nora ging de kamer uit, weer met dat gevoel van koude; ze wist geen troostwoord te zeggen.

Eenige dagen later ging ze eene wandeling doen; ze voelde zich zoo moe van al het denken, ze had behoefte aan frissche lucht. Op de Stadhouderskade kwam ze Van Aarden tegen; ze hoopte, dat hij haar aan zou spreken, liep voort op het trottoir, waar ze hem aan zag komen.

Ze zag verrassing op zijn gezicht, toen eene aarzeling. En in haar streden weer emoties, warme vreugde, smachtend verlangen naar sympathie, licht schaamtegevoel ook.

Maar zijne begroeting bracht weer kalmte in haar, iets heel rustigs voor een oogenblik.

„Hoe gaat 't?" vroeg hij, naast haar voortloopend. „Mag ik een eindje meegaan?"

„Zeker. Mij gaat 't goed, 't zelfde." Ze vertelde van Frans, en 't spreken erover maakte haar in eens zenuwachtig, gaf een gevoel van zwakte als eene verslapping van hare energie. Hij zag haar bleeker worden.

„Je bent zeker heel moe?" vroeg hij bezorgd.

„Ja, ik zal maar naar huis gaan."

„Mag ik je brengen?"

Ze knikte, haast onbewust. Toen ze thuis was, ging hij mee naar binnen zonder hare uitnoodiging af te wachten.

Hare moeder was uit, het huis heel stil.

Ze gingen in 't salon; Nora viel neer op de canapé, en in eens begon ze te schreien, niet in staat zich langer te verzetten tegen het gevoel van zwakte.

Van Aarden keek haar aan; hij stond dicht naast haar, sprak zacht sussende woorden als tegen een kind.

En Nora in eene behoefte van teederheid lei even haar hoofd tegen zijn arm.

„O God," fluisterde ze week, „dat leven, dat vreeselijk lange leven! Wat moet ik er verder mee doen? 't is niets meer, voor niemand."

„Voor niemand? dat mag je niet zeggen. Er is zooveel om voor te leven. Je moeder..."

„Mama wil me niet meer zien als ik... niet terugga naar Frans."

„Nu, dan zijn er anderen...."

„O ja, dat weet ik wel, maar er is niemand, niemand, die werkelijk om me geeft."

„Niemand?" hij bedwong zich met groote moeite, en fluisterend: „Je hebt toch vrienden... ik bijvoorbeeld, zal nog dikwijls aan je denken."

„Jij?" ze keek hem een oogenblik aan, en 't was of ze iets nieuws in zich zelve ontdekte, iets machtigs, zaligheid, zooals ze nooit

gekend had. Maar het verschrikte haar; ze sloeg de handen voor de oogen, snikkend. „O, ik ben zoo slecht, zoo slecht!" fluisterde ze.

Hij bleef onbewegelijk staan zonder begrijpen „Slecht? waarom?"

Hij wilde hare hand nemen, maar ze duwde hem terug.

„Nee, laat me... toe in Godsnaam, ga heen."

Hij bleef nog even haar aankijken; toen smartelijk zei hij:

„Goed ik zal heengaan... voor goed; 't is misschien beter voor ons allebei."

„Ja ja."

Ze stak haar hand uit, maar toen hij hare koude vingers voelde in de zijne, verloor hij zijne zelfbeheersching, boog zich over haar heen, drukte zijne lippen op haar voorhoofd.

Ze rilde even, en machteloos weerstand te bieden, leunde ze haar voorhoofd tegen zijn arm, weer met dat nieuwe gevoel van zaligheid. O zoo te blijven rusten, altijd, het leven te laten wegvloeien, het niet meer te moeten dragen, nooit meer eenzaam te zijn.

„Nora, mijn lieveling!"

Ze trok zich in eens los.

„O God, het mag niet. Ik ben slecht, toe ga heen."

Maar hij bleef vóór haar staan.

„Nee," zei hij langzaam; „je bent niet slecht; je kunt niet helpen, dat de liefde eindelijk in je spreekt."

Ze keek hem aan met ernstige vragende oogen. „Maar... 't mag niet. Frans...."

„Je hadt hem immers nooit lief."

„Neen, maar ik moet 't leven dragen als een straf, omdat ik niet gewacht heb op dit oogenblik."

Hij nam hare hand.

„Daar had jij toch geen schuld aan."

„Maar ik deed het toch."

„Arme lieveling; je kon immers niet anders; je wist nog niet wat liefde was,"

„O nee, ik dacht, dat de liefde maar voor enkelen was, dat zei Mama. Maar ik moet toch om die vergissing de straf dragen. Toe ga nu heen, laat me niet meer zwak zijn."

„Zwak? je moet sterk zijn, nu je liefhebt. Ik wou straks weggaan, omdat ik nog dacht, dat je 't vroeg om mijnentwil, maar nu ga ik niet, nu ben je van mij."

„Ja ja, maar, nee... 't kan niet." En herhalend hare smeeking: „toe, ga nu weg."

„En als ik ga, wat dan?"

„Dan... ik weet 't niet."

„Zal je mij terug roepen?"

„Nee; dat zou immers geluk zijn, en ik moet straf en boete dragen. Ik zal alleen blijven."

„Waarom moet jij boeten, voor wat anderen aan je misdeden, waarom jij de straf dragen voor onze dwaze wetten, onze averechtsche moraal? Dat mag niet; we zullen gelukkig worden, je zult nu eerst weten wat liefde is."

Hij nam haar in eens in zijne armen, kuste hare lippen lang en innig.

't Was groot geluk in haar, maar ze durfde zich niet er aan geven.

„Laat me nog denken", zei ze zacht, „tot ik goed zie, of je gelijk hebt."

„Goed, je zult de waarheid zien. En dan moet je 't Frans zeggen. Mogelijk, dat hij er dan in toestemt te scheiden."

Er kwam iets als hoop in haar. „Ja, ja, dat zal hij zeker, hij mag dan niet langer weigeren." En toen weer met angst:

„Maar als hij niet wil?"

Hij keek haar een paar seconden aan. Toen zei hij: „Dan moet je zelf beslissen."

„Ja, ja," zei ze haastig; „ik moet nadenken, of ik naar 't geluk mag grijpen. Ik zal je schrijven."

Hij toefde nog.

„O kind, kon ik je dat alles besparen; dat gesprek met Frans. Zal je hem vragen hier te komen?"

„Ja; ik kan niet naar hem toegaan."

Van Aarden ging heen, zonder haar meer te kussen. Ze bleef nadenken, dien heelen verderen dag en den avond, en 't werd klaarder en klaarder in haar; ze zag dat Van Aarden gelijk had, dat ze volgen moest nu liefde riep. Ze had altijd wel gevoeld, dat liefde de hoogste macht was, al had ze aangenomen, dat zij zelve nooit die macht zou kennen, en nu werd dat gevoel tot vast weten, 't drong door alle benauwde vormen heen, wees haar den weg, dien ze te gaan had.

Ze wist, dat ze minachting en misverstaan zou ontmoeten op dien weg, maar ver daar bovenuit blonk 't hoogste geluk.

Den volgenden morgen schreef ze Frans een paar woorden: dat ze hem spreken wilde, of hij dus even komen kon.

Hare moeder zag den brief aan Frans, vroeg verheugd: „Zoo, ben je eindelijk wijs geworden?"

Nora keek haar aan met een vreemden ironischen blik. „Ja, ik ben eindelijk wijs geworden, maar anders dan u denkt. Ik wil Frans nog eens vragen te scheiden."

„Je bent gek; als hij 't doet sta je op straat, want ik kan je niet bij me houden."

„Ik zal mijn eigen weg gaan," zei Nora vast; ze voelde zich heel sterk nu door hare liefde. Toch, terwijl ze 't zeide, was weer even weifeling in haar, of 't wel goed was, dat nu haar leven geluk ging worden in plaats van eenzaamheid en boete. Maar ze drong die weifeling terug; haar huwelijk zelf en de herinnering er aan was al boete, ze moest nu naar het geluk grijpen.

Frans kwam den volgenden morgen: Nora haastte zich naar de voorkamer, verlangend naar de beslissing, en ook wilde ze Frans geen oogenblik langer dan noodig was in onzekerheid laten, waarom ze hem geroepen had.

Hij wachtte haar af met norsch gezicht, gevolg van de dagelijks terugkeerende ergernis, belangstellende vragen naar zijn vrouw te moeten beantwoorden. Hij rekende er op, dat ze nu met hem mee zou gaan; 't gaf hem een gevoel van triomf en blijdschap, maar hij wilde daar niets van toonen: zij moest 't als een gunst zien, dat hij haar weer aan wilde nemen.

„Zoo," zei hij norsch; „behaagt 't u eindelijk mij te laten roepen? Je hadt anders wel naar mij ook kunnen komen, maar 't is misschien beter zóó voor 't oog van de wereld."

„'t Oog van de wereld?" herhaalde ze, en in eens duidelijk voelde ze, welk een onmetelijke afstand er lag tusschen hen beiden. „De wereld zal zich nog wel moe kunnen kijken; ik wou je nog eens spreken over scheiding."

„Wat? durf je me daarvoor laten komen?" Zijn drift barstte weer uit. „Hoe haal je 't in je hoofd? hoe durf je?"

„Ik durf omdat ik moet. Ik moest je wel hier laten komen, omdat ik geen voet in je huis kan zetten."

Hij lachte ruw. „Je bent wel slim. Wie had je dat geraden? Maar 't helpt niet, je krijgt 't niet gedaan, in der eeuwigheid niet."

Ze werd bang voor zijn drift, zocht die te bezweren met smeeking; „Toe, wees niet zoo wreed, zoo onredelijk. Waarom moeten we aan elkaar geketend blijven als we vrij willen zijn?"

„Ik wil niet vrij zijn."

„Maar wat heb je er aan of ik in naam je vrouw ben? Bij je terugkomen zal ik nooit!"

„Dat moet jij weten," zei hij spottend. „Mijn huis staat voor je open, dus je hebt niets te reclameeren."

Hij dreigde nu niet met geweld, dat hij vreesde om 't schandaal.

Nora voelde zich als gevangen. O God, kon ze niet vrij komen van dien man, als hij 't niet wilde? Nu nog 't laatste middel.

„Blijf je daarbij?" vroeg ze langzaam met nadruk, „ook als ik je zeg, dat ik een ander liefheb?"

„Vervloekt!" hij sloeg met de vuist op tafel. „Dat lieg je! 't is een verzinsel om mij te dwingen."

„Nee, bij God, 't is waar!"

„Waar? en wie dan? O, ik begrijp, vervloekte stommeling die ik was. Ik kan me wel voor mijn kop slaan omdat ik zoo blind was."

En in eens vóór haar staande, vastklemmend hare polsen tusschen zijne handen zei hij heesch: „'t Is Van Aarden, alles is comediespel geweest een afspraak tusschen jou en hem!"

„Dat is niet waar! laat me los!"

Hij duwde haar in eens achterover op de canapé, stond voor haar met dreigend gezicht.

„Niet waar? niet waar?" herhaalde hij, „speld me niet meer leugens op de mouw. O, was die vervloekte kerel nooit in m'n huis gekomen!"

„Dan was ik misschien minder snel wakker geworden, maar eens zou 't toch gebeurd zijn. En ik ben dankbaar, dat 't niet langer geduurd heeft."

„Je bent onbeschaamd, en dat, nadat je mij bedrogen hebt met hèm."

„Dat heb ik niet; je denkt verkeerd. Luister Frans, een oogenblik als je kunt."

Ze sprak zoo dringend, dat 't hem onwillekeurig bedaarde.

„Ik weet pas twee dagen, dat ik hem liefheb."

„Twee dagen?"

„Ja; laat me uitspreken. Toen ik van je wegging, voelde ik waarachtig alleen, dat ik niet langer je vrouw kon zijn, omdat ik je niet liefheb en nooit heb liefgehad. Misschien, dat toen, onbewust, de echte liefde al in me opschemerde, maar ik wist 't niet, waarachtig niet."

„Wat heb ik daarmee te maken?"

„Ik zeg 't alleen om je verdenking tegen te spreken. O, ik weet wel, 't was slecht van me zonder liefde met je te trouwen; ik heb schuld tegenover je, maar ik wil niet ook schuldig zijn tegenover mijn liefde, tegenover Van Aarden, en dat zou ik zijn, als ik je vrouw bleef nu nog."

„Zwijg! je bent schuldig omdat je mij ontrouw bent."

„Is dat wel schuld? ik voel 't zoo niet. Ik voel mijne liefde als iets moois, alleen mijn huwelijk voel ik als schuld."

„Wat kan mij jou voelen schelen," viel hij driftig uit; „je kunt mooi praten, maar daarmee maak je niet goed, dat je gemeen hebt gedaan. Ik moest je niet meer in m'n huis willen hebben."

„O wil dat dan niet," zei ze smeekend, zich opwindend onder 't spreken, „vraag scheiding aan, omdat ik je moedwillig verlaten heb, want dat heb ik gedaan, hoor je, ik heb je moedwillig verlaten, ik kom niet meer terug in je huis. Je moet scheiding aanvragen."

Hij lachte even, een woedende lach die haar bang maakte.

„Moeten? ik laat me niet dwingen."

Ze voelde zich tot het uiterste gespannen; strak hem aanstarend, vroeg ze: „En als ik... mijn eigen weg ga, mijne liefde volg?"

Het bloed vloog hem in 't gezicht; ze zag zijn vuist vlak voor hare oogen, week snel achteruit.

„Verdomd! als je dàt durfde. Maar je zult 't wel laten, je denkt me te dwingen" en snijdend, vlak bij haar: „En als je 't doet, zal ik misschien later scheiding aanvragen wegens... overspel. Weet je wat dat beteekent? 't schandelijkste wat bestaat. Weet je wat voor woord op je toegepast zal worden?" Ze werd bleek, maar langzaam, dof zei ze: „Ik weet 't en ik zal 't dragen. Je kunt je zóó wreken, je hebt er 't recht toe."

„Luister, mijn laatste woord: je kunt nog bij me terugkomen, nù nog versta je; als je vergeving vraagt en niet meer aan zulke dwaasheden denkt; later... als je later komt, jaag ik je misschien mijn deur uit."

Hij liep heen, de deur dreunend dichtslaand.

Dien avond zat Van Aarden op zijne kamer, peinzend turend over zijne tafel. Hij was de laatste paar dagen in hevige spanning geweest, eene afwisseling van emoties zooals hij nooit gekend had. Soms was 't jubelend geluk geweest, omdat Nora hem ook liefhad, dan weer zelfverwijt omdat hij zich niet beheerscht had, medelijden, teederheid voor haar, angst voor haar gesprek met Frans.

Wat zou zij misschien moeten lijden, waarvoor hij met al zijne liefde, haar niet bewaren kon. Frans zou ruw zijn, weigeren misschien, en wat dan? Zou hare liefde sterk genoeg zijn, om haar toch tot hem te brengen, en als dat zoo was, mocht hij dan dat offer van haar aannemen? O, 't was gemakkelijk geweest, haar geluk te beloven, hij zag toen in dat oogenblik ook niet anders, maar nu kwamen weifelingen of hij wel goed had gedaan. 't Was zooveel, wat zij hem geven moest, en dan weer ineens jubelde 't in hem op, voelde hij alleen het machtige, hooge van hunne liefde, die door geen menschelijke wet te vernietigen was. Dan zag hij hun leven gelukkig en mooi, ver verheven boven de benauwende conventies, die ze met voeten hadden getreden.

Er werd aan zijne deur geklopt, de hospita zeide, dat er eene dame was om hem te spreken.

Hij schrikte; was 't Nora? kwam zij zelve?

Een seconde later stond ze vóór hem,

heel bleek, met vochtige oogen. Toen de hospita verdwenen was, kwam ze naar hem toe, begon hartstochtelijk te snikken, haar hoofd aan zijn borst. Hij sloeg zijne armen vast om haar heen, drukte een kus op haar gebogen hoofd, en zijne stem was week van ontroering:

„Lieveling, ben je hier gekomen?"

Ze keek even op.

„Ja, ik ben gekomen, om je te zeggen, dat ik je liefheb, dat ik van je zijn wil voor altijd."

„Heeft Frans . . . ?"

„Geweigerd te scheiden, ten minste nu nog. Misschien . . . later."

Ze boog weer diep 't hoofd. „Maar ik weet, dat onze liefde goed is."

Hij trok haar zacht naast zich in een stoel; er was een groot gevoel van dankbare teederheid in zijn ziel, en ook weer twijfel of hij 't groote geschenk aan mocht nemen.

„Kindje," fluisterde hij, „je maakt me zoo gelukkig, maar weet je goed, wat je wilt?"

„Ja, ik weet 't goed. Ik heb alles bedacht. We kunnen immers ver weg gaan, waar niemand ons kent."

„Ja, dat kunnen we, maar heb je bedacht, dat je nooit meer hier terug zult kunnen komen zonder overal nagewezen te worden?" Weet je, dat je moeder je niet meer zal willen zien, en dat overal de menschen, die zich fatsoenlijk noemen, je den rug zullen toekeeren, als ze de waarheid te weten komen? O God, lieveling, de wereld is zoo wreed voor eene vrouw die hare wetten en conventies geschonden heeft."

Ze zag hem aan, hare oogen rustend in de zijne. Ze had dat alles ook bedacht, maar 't klonk toch harder zoo, uit den mond van een ander. Maar ze nam zijne hand. „Ik trotseer dat alles omdat ik liefheb.' zei ze.

„'t Is een groot offer, dat je me brengen wilt, zei hij langzaam en peinzend.

„Offer? ik breng jou geen offer; ik breng een offer aan mijn eigen-beter ik, aan onze liefde. Jij hebt me zelf door je gesprekken geleerd de benauwdheid en engheid van de fatsoenlijke moraal: je voelt het immers ook."

„O ja, ik voor mij kan er me boven verheffen, maar voor jou vind ik 't zoo zwaar. Ik zou je leven zoo graag mooi willen maken."

„Dat zal 't zijn als je mij liefhebt; zonder jou . . . nooit!"

„Maar de wreedheid, al het harde dat van je gezegd zal worden. O God nee, ik kan 't niet op me nemen."

„Waarom niet? ik beloof je, dat ik er nooit om zal treuren; ik zal gelukkig zijn, nu eerst weten wat leven is."

„Maar je moeder . . . denk je aan haar?"

„Ja, maar 't houdt me niet terug. Ik begrijp nu pas de diepe beteekenis van het oude woord: „daarvoor zal eene vrouw vader en moeder verlaten, en den man volgen, dien ze liefheeft." Toen ik Frans trouwde, verliet ik niets . . . nu, voor mijne liefde . . . alles, mijne moeder, mijn land, mijne vrienden."

„En je plaats in de wereld, je goede naam."

„Wat komt het er op aan als ik je liefde heb?" En in eens angstig: „Willem, je zegt dat alles toch niet om jezelf?'

„Om mezelf . . . o kind, als je wist hoe lief ik je heb. Ik kende tot nog toe ook geen liefde: 't bleef altijd ver van me, als iets hoogs. En nu is 't in me en om me heen, als 't bloed, dat door mijn lichaam stroomt, als de atmosfeer, die ik inadem. Maar ik wil niet, dat je ooit berouw zult kunnen hebben; ik wil je alles zeggen . . ."

„Je hebt alles nu gezegd."

„Maar je moet 't nog overdenken, uren en dagen lang, tot niets je meer kan verrassen. Denk er ook om, dat de dood mij weg kon nemen, dat je dan alleen zult staan, zonder iemand."

Ze rilde even door angst voor den dood, die scheiden kon.

„O dan . . . voor mij is de dood er ook nog. Wat zal 't leven mij waard zijn zonder jou?"

„Mijn lieveling, mijn moedige schat!"

Hij nam haar weer in zijne armen, een oogenblik was 't enkel licht geluk voor hen beiden.

„Ik heb je zóó lief omdat je dat doet; je zult er wat mijne liefde betreft nooit berouw van hebben, maar toch . . . je moet nog nadenken in de komende dagen. Als je nog berouw krijgt, schrijf me dan; ik zal je niets verwijten."

Ze begon weer te schreien.

„Waarom geloof je mij toch niet?”

„Ik geloof je, maar ’t is zoo’n groot besluit. Luister nu, laten we overleggen alsof ’t zaken gold. Ik moet hier nog ’t een en ander in orde brengen, dat zal veertien dagen duren; laat ons elkaar in dien tijd niet zien.”

„Je bent wreed.”

„Voor mezelf ’t meest; maar ik moet ’t zijn, juist omdat ik zoo verlang dadelijk het geluk te grijpen met volle handen; je zult nooit mogen zeggen, dat ik je overrompeld heb.”

Ze boog ’t hoofd.

„’t Is waar, ik heb vroeger ook gedachteloos mij gegeven; je twijfelt daarom...”

„Nee, nee, denk dat niet; maar ik weet dat ’t niet anders kan. Als je... je bedenkt, of weifelt, of uitstel wilt, schrijf me dan; als ik niets van je hoor, zal ik komen morgen over veertien dagen, en dan scheidt ons niets meer.”

„Maar... Frans? zal hij ons niet tegenhouden? ik ben bang voor hem.”

„Waarom? hij zal immers begrijpen dat dat nutteloos zou zijn.”

„O God, ik zal zoo bang zijn alleen.”

„En je bent zoo moedig om mij; om onze liefde.”

„Ja, ja, je hebt gelijk, ik zal moedig zijn.”

Een half uur later was ze thuis; ze voelde zich heel moe, met een groot verlangen naar duisternis en slaap. Even ging ze de huiskamer binnen om hare moeder en haar nichtje goedennacht te zeggen; hare moeder gaf koel alleen eene hand; ze had dien geheelen dag nog geen woord tegen Nora gesproken.

Toen Nora in bed lag viel ze dadelijk in zwaren droomloozen slaap; eerst tegen den ochtend kwamen vreemde verwarde droomen haar benauwen, waaruit ze wakker schrikte, toen ’t al klaar dag was.

Ze was nog heel moe, met dofheid in haar hoofd alsof haar denkkracht verlamd was. Maar ze hoefde ook niet te denken, ze moest alleen wachten, twee weken... op haar geluk. Kon ze al dien tijd maar slapen!

Ze sloot weer de oogen, bleef lang zoo liggen dommelen zonder het besef van tijd of plaats te verliezen. ’t Was wel heerlijk, die rust... niemand kwam naar haar kijken; de band met hare moeder was al half verbroken, als een voorbode van wat komen ging.

Waarom zou ze opstaan? ze had toch geen lust, iets uit te voeren en de dagen zouden zoo lang zijn.

Zou Willem ook al wakker zijn? zou hij aan haar denken? zouden hem ook die dagen zoo lang vallen? O later, als ze samen waren, zouden de dagen kort zijn, het leven zou omvliegen, veel te snel. ’t Was wel goed van hem, dat hij haar dezen bedenktijd gaf, maar ’t was niet noodig, ze had al zooveel gedacht, dat ze er doodmoe van was. Ze moest dezen tijd gebruiken om uit te rusten.

Gek toch, dat de menschen nu slecht zouden vinden wat ze ging doen, en voor haar was ’t goed, en vroeger, toen ze trouwde met Frans vonden de menschen het zoo goed en zoo mooi, en ’t was toch leelijk geweest en slecht.

Hare moeder zou er veel verdriet van hebben, ze had er medelijden mee, maar ze kon er niets aan doen.

Zachtjes viel ze weer in slaap, werd pas wakker toen de meid binnenkwam om te vragen of ze ziek was.

„Nee; ik sta dadelijk op, zeg maar aan mevrouw, dat ik beneden kom,” zei ze.

Ze stond nu op, maar ze voelde zich moe, met een vreemde lichtheid in haar hoofd, als begin van duizeling.

Ze kon zich niet aankleeden, ging eindelijk maar weer naar bed, ze zou dan maar blijven uitrusten.

Na eene poos kwam hare moeder. en schrikte van Nora’s bleekheid, maar ze was te boos om hartelijke bezorgdheid te toonen, en Nora verlangde ook niets; ze zei, alleen te willen uitrusten.

Den heelen dag bleef ze in bed, moe en loom, veel slapend alsof al de overspanning en onrust van de laatste weken zich nu wreken ging. En ze dacht: ’t is goed zoo; deze rust zal me sterken, voor mijn geluk.

Maar den volgenden morgen, toen ze was opgestaan, was de moeheid er nog; toch

kleedde ze zich aan, zat den heelen dag lusteloos in een stoel; 't was zoo vreemd in haar, die altijd gezond was.

Als ze eens ziek werd... ziek van overspanning. 't Was als een schrik... neen, dat mocht niet, ze moest gezond zijn en sterk om hare liefde te genieten. Ze wilde niet ziek worden, ze zou zich verzetten tegen dat weeë lustelooze gevoel.

Hare moeder sprak van den dokter, maar ze verzette zich: den volgenden dag zou ze beter zijn.

Ze dwong zich toen op gewonen tijd op te staan, hielp hare moeder in 't huishouden, ging zelfs een eindje wandelen, maar ze voelde zich niet beter, was dankbaar toen ze weer rusten ging.

En 't bleef zoo, de volgende dagen: ze begon er zich over te verwonderen, ze kon nu toch uitgerust zijn, en ziek werd ze ook niet; ze moest er zich maar tegen verzetten met alle macht.

Toen, in eens, ze kon niet zeggen welk oogenblik het 't eerst vaag in haar opgeschemerd was, kreeg ze een vermoeden, 't flikkerde even helder op in haar brein als verblindende doodende bliksemstraal. Dadelijk verdween 't weer, maar 't liet haar verlamd van schrik.

Ze wilde het niet verder denken, maar 't kwam terug, duidelijker nu, met woorden. Als ze eens... moeder ging worden,... als de natuur nu eens vervullen ging dien lang gekoesterden wensch, dat smachtend verlangen, dat nu geen verlangen, geen wensch meer was?

Dat was de gedachte, wanneer ze zat te staren alsof een ander de woorden had opgeschreven en ze haar voor de oogen hield in reuzenschrift. 't Was als een ontzetting, een angst, waarvan ze zelf de grootte niet kon bepalen... ze kon er niet over doordenken, drong 't terug met alle macht.

Maar het liet zich niet terugdringen, de gedachten kwamen krachtiger, duidelijker weer, dwongen haar, te letten op alle teekenen waarnaar ze vroeger zoo dikwijls had uitgezien.

En 't vermoeden werd sterker... 't mocht geen vermoeden blijven, 't moest zekerheid worden, zekerheid naar een of andere zijde.

En over twee dagen zou Willem komen, o God, dat geluk, was 't nu weg? wat zou moeten gebeuren als 't waar was, dat angstvermoeden dat al bijna klom tot zekerheid?

Ze had weer een' dag in bed gelegen, vroeg den volgenden ochtend aan hare moeder den dokter te laten komen; ze mocht niet langer wachten, ze moest zekerheid hebben.

Ze was alleen geweest met den dokter, had zich lijdelijk overgegeven aan zijn onderzoek, dat ze nadrukkelijk verlangd had, met een onwaren glimlach geluisterd naar zijne goedige, opwekkende, hoopvolle woorden.

En nu lag ze stil met wijde angst-oogen. starend in de kamer.

Ze had nu zekerheid; en 't was verwarring van gedachten en besluiten in haar hoofd, waarin ze geen weg wist.

Ze trachtte klaarheid er in te brengen om goed te kunnen zien, wat nu gebeuren zou, gebeuren moest.

Ze kon nu niet weggaan, met Willem, met hare liefde, haar geluk. Ze kon zóó niet aan hem toebehooren, ze moest hem de waarheid zeggen. O, ze wist al wat hij voelen en zeggen zou; het instinct der liefde deed haar dat weten, even duidelijk alsof ze 't al van hem gehoord had. Hij zou haar even lief blijven hebben, en geduldig wachten tot ze tot hem kon komen; hij zou haar kind niet haten om harentwil; hij zou 't ook willen geven van zijne liefde.

Maar... dat alles was onmogelijk. Frans had recht op 't kind, het was 't zijne, en hij zou zijne rechten laten gelden. Hij zou scheiding aanvragen, 't kind opeischen, en de wet zou het hem geven, het teedere zwakke kind aan den ruwen, groven, spotzieken man, die 't op zou voeden tot zijn evenbeeld, 't leeren zou, zijne moeder te verachten. Kon ze dat verdragen? had ze ook dat over voor hare liefde, de minachting van haar kind, het gemis van haar kind? 't Zou hard zijn, maar misschien zou ze 't kunnen dragen. Doch toen dacht ze weer niet aan zichzelve, maar alleen aan het kind, in een voorvoelen van het moeder-zijn. Het teere wezentje, dat deel was van haar eigen lichaam, *haar* kind, zou moeten opgroeien zonder warme moederliefde,

zonder zachte moederoogen, wakend over elken stap, zonder teedere moederhanden, werend alle ongeluk van het kleine hoofd. Vreemde handen zouden het kleeden, vreemde oogen het bewaken, vreemde ooren de eerste stamelende klanken opvangen. En als hoogste bewaker, als voornaamste verzorger zou het Frans hebben, die 't misschien wel zou haten om wat zijne moeder gedaan had.

Nora voelde tranen in hare oogen komen, enkele brandende droppels, als vloeibaar vuur. In hare borst schrijnde scherpe smart, snerpend wee; ze moest kiezen tusschen haar kind en hare liefde, haar geluk. Geluk kon niet meer voor haar bestaan, naar geen van beide zijden, want de opoffering van het éene zou 't andere verduisteren, ze moest nu alleen vragen naar wat moest, wat plicht was. En ze zag den weg, dien ze te gaan had zich voor haar ontrollen, ze moest terugkeeren op haar pad, met bloedende voeten en gescheurde kleeren den terugtocht ondernemen, weer aankloppen aan de deur, die ze was uitgetreden, vast besloten nooit terug te keeren.

Ze moest zich vernederen, zich weer laten vertrappen, missichien vergeving vragen voor wat ze niet als schuld voelde, alles ter wille van haar kind.

En ze moest leed brengen over Willems hoofd, zwaar leed, omdat hij ook mee zou lijden met haar.

O God, en ze zag geen anderen weg, er wàs geen andere.

Snikkend keerde ze zich om in de kussens, bleef langen tijd schreien, haar heele lichaam schokkend, zich krommend onder de pijn.

Toen lag ze weer stil, en dacht en dacht.

Hare moeder kwam binnen, vroeg wat de dokter gezegd had, keek verschrikt om haar behuilde oogen.

„O, 't is niets, er is geen bezwaar, zei ze gejaagd zenuwachtig „ik zal u alles wel zeggen, straks; nu wou ik nog even rusten."

Mevrouw Zetters ging heen; ze had altijd nog eenige hoop behouden, dat alles terecht zou komen, en die hoop werd sterker nu ze Nora's droefheid zag.

Nora stond op, met moeite. Langzaam, werktuigelijk kleedde ze zich; toen nam ze schrijfgereedschap, zat langen tijd peinzend te staren naar het papier. Ze moest Willem schrijven, hem alles zeggen in een' brief. Want hem spreken kon ze niet meer; ze wilde hem die smart besparen en ook haarzelve. 't Zou hare laatste kracht wegnemen, en ze had die noodig om naar Frans te gaan.

Frans . . . wat zou hij zeggen? ze huiverde, als ze dacht aan de toekomst, donkere nachtweg, koud en dor.

Toen begon ze te schrijven, langzaam, met sidderende vingers. Ze begroef nu haar geluk, hare liefde, en wat meer smartte, ook Willems geluk. Ze schreef hem alles, alles, zonder terughouding, alleen verlangend, dat hij haar zou begrijpen. Ze vroeg hem, niet meer te komen, haar niet meer te schrijven: alles moest nu uit zijn, begraven, heel diep in hunne zielen.

Ze las den brief niet over, stak hem in 't couvert, ging toen met moeielijken tred naar beneden, naar buiten, om zelf den brief in de bus te doen dichtbij.

Toen ze terugkwam, vond ze hare moeder alleen in de huiskamer.

„Kind, ben je opgestaan? je ziet er uit of je beter deed in bed te liggen."

„Och nee, waarvoor zou dat dienen?" zei Nora dof, „ik heb u wat te vragen."

„Wat dan?"

„Zoudt u . . . zoudt u . . ." ze wachtte even; het kostte zoo'n moeite de woorden over hare lippen te brengen . . . „voor me aan Frans willen schrijven?"

„Aan Frans, waarom?" vroeg Mevrouw Zetters met iets als verheuging. „Kan je dat zelf niet doen?"

„Nee; hij zal naar u beter luisteren. Ik wou . . ." en bijna onhoorbaar . . . „naar huis teruggaan "

Hare moeder omhelsde haar in eens. „Goddank kind, dat je dat zegt. O, ik wist wel, dat je tot inkeer zoudt komen, ik zag, dat je er onder leed." En toen angstig: „Als 't maar niet te laat is; je hebt zijn geduld zoo lang op de proef gesteld."

„U moogt hem zeggen, dat . . . dat . . . ik goed nieuws voor hem heb."

Hare moeder staarde haar een oogenblik aan, toen in eens begrijpend, heel blij nu: „Is 't waar? o kind wat heerlijk, wat ge-

lukkig!" Ze viel Nora om den hals, barstte in tranen uit. „Dus dat heeft je gered; God zij gedankt en geprezen!"

Nora bleef onbewegelijk staan. „Gered?" vroeg ze als versuft.

„Ja, ja, natuurlijk: gered. Is 't niet heerlijk, niet innig lief en mooi dat je geluk gered wordt door je kind? dat zal je nooit vergeten."

„O nee, ik zal 't nooit vergeten."

Ze liet zich in een stoel vallen, sloot even de oogen als in pijn.

Mevrouw Zetters streelde hare wangen, nu in eens een en al teederheid. „Arm kindje, je hebt natuurlijk heel wat geleden, maar 't is ten minste niet onvruchtbaar geweest, 't zal je eene les geweest zijn, zooals alle leed tot ons nut is."

Nora hoorde de woorden, zonder dat ze tot haar doordrongen, wenschend dat ze zwijgen mochten.

„Zult u Frans schrijven?" vroeg ze zacht zonder de oogen te openen.

„Ja natuurlijk kindje; wees maar niet bang. Ik zal hem alles uitleggen, hem vragen, je te komen halen."

„Och nee dat hoeft niet; ik zal wel gaan."

„Maar dan moet je alleen reizen. Ik zou je wel willen brengen, maar dat kan niet omdat de menschen in Veldburg denken dat ik ziek ben. Zal Marie meegaan alleen tot 't station Veldburg?"

„O nee, nee, ik kan best alleen gaan."

„Nu, we zullen maar zien hoe je bent morgen; je wilt toch zeker eerst antwoord van Frans afwachten. Maar maak je niet te angstig, dat is niet goed voor je nu."

Nora knikte. O God ja; dat was er ook nog: ze mocht zich niet eens ten volle overgeven aan haar leed; ze moest zich ontzien om haar kind.

De dag ging zoo gauw voorbij, de uren tikten zoo onbarmhartig snel weg op de pendule, en morgen, morgen zou ze moeten gaan. Misschien nog niet, misschien zou Frans niet dadelijk antwoorden. Als hij eens weigerde ... dan zou ze nog eens moeten vragen, en nog eens, zoo lang tot hij zich liet vermurwen. Dat was nu plicht geworden.

Nu had Willem haar brief; nu leed hij ook, en zij kon hem niet troosten, en hij haar niet. Wat was dat alles wreed.

Den volgenden morgen vroeg al, kwam er een briefje van Frans aan Mevrouw Zetters, alleen:

„Laat Nora hier komen met den trein van 4.14."

„Goddank," zei Mevrouw Zetters, Nora kussend. „Frans is toch goed. Nu maar moed gehouden kind, hij zal je zeker alles vergeven, vooral nu."

Dus 't was beslist, ze moest den lijdensweg gaan. Ze was heel bleek, met donkere kringen onder de oogen en om haar mond een strakken trek van pijn, maar ze hield zich toch goed, om maar alleen te kunnen gaan, zonder haar nichtje.

Nu zat ze in den trein, haar moede hoofd leunend tegen de kussens, in hare ooren regelmatig het doffe gedreun. De trein vloog voort, sleurde haar mee met onbarmhartige snelheid.

Wat zou Frans zeggen? welke beleedigingen zou ze moeten verduren? hoe zouden al de verdere dagen zijn? 't Was alles zwarte duisternis; toch even, heel ver nog, zag ze een klein lichtend puntje, een visioen van zachte armpjes en donzige kinderwangen, van onschuldige oogen en mollige frisch-roode lipjes. O, dat kind, 't zou haar alles zijn, ze zou 't behoeden en bewaren en gelukkig maken, al werkte Frans ook tegen. Zij zou sterker zijn dan hij, omdat ze 't grootste offer al gebracht had aan het kind. En dat offer zou niet geëindigd zijn met vandaag; 't zou van haar gevraagd worden elken dag weer, want ze moest zorgen weer oppervlakkig opgeruimd te kunnen zijn, opdat het kind op zou groeien in vreedzame vroolijke omgeving; daarom moest ze oneenigheden vermijden tusschen Frans en haar, zich weer schikken naar zijn wil. Ze zag het alles voor zich en aanvaardde het, met den wil te overwinnen, al was nu haar hart ook nog koud en zwaar als lood.

Daar was 't station Veldburg; ze zag Frans niet, goddank. De meid kwam naar haar toe, begroette haar hartelijk.

„Meneer heeft mij maar met 't rijtuig gestuurd, omdat er net iemand kwam om meneer

te spreken. Gunst Mevrouw, u ziet bleek: u heeft u zeker erg moe gemaakt met 't oppassen van de oude Mevrouw. Gelukkig, dat 't nu weer wat beter gaat."

Nora knikte maar, met een vreemd gevoel alsof ze in een droom liep; ze was blij toen ze in 't rijtuig zat. Maar 't ging zoo gauw voort; daar was 't huis al.

De meid deed de deur open, Nora met loodzware voeten ging de achterkamer binnen.

Daar zat Frans, hij stond niet op, keek haar strak aan, ze voelde 't bloed in haar gezicht stijgen.

„Wat heb je mij te zeggen?" vroeg hij kortaf.

„Mama heeft je geschreven," zei ze zacht haperend.

Hij knikte.

„Jawel, maar ik wil 't van je zelf ook nog eens hooren."

Ze kwam bij hem staan, terugdringend het gevoel van angst en afkeer dat hare voeten bijna verlamde.

„Ik kom bij je terug," zei ze dof, „omdat ik niet zou kunnen hebben dat ons kind... moederloos zijn zou."

Ze zag vreugde in zijne oogen, maar zijn mond hield hij in bedwang, en zijne stem klonk weer koel en hard.

„Zoo?"... hij wachtte even, en toen langzaam met nadruk: „wie waarborgt me, dat 't mijn kind is, dat niet Van Aarden..."

„Neen, dat zweer ik," viel ze in, met krachtige stem nu, voelend wat op 't spel stond, en uithoudend zijn blik, sprak ze voort: „Bij God, en bij wat me 't liefste en 't heiligst is, zweer ik 't je!"

Hij was tevreden gesteld; hij had ook niet ernstig getwijfeld. „Goed, ik geloof je. Toch, je begrijpt, ik kan weigeren je weer in huis te nemen, en scheiding aanvragen met al de gevolgen."

Ze schrikte. „Nee, zoo wreed zal je niet zijn."

„Hij bleef kalm. „Waarom niet? jij bent ook wreed geweest."

Ze voelde, dat hij haar geen enkele vernedering wilde besparen; dat moest haar straf zijn.

„Frans," zei ze smeekend, wees niet zoo hard," en zacht, hare stijve lippen met moeite zich plooiend tot de woorden: „probeer te vergeten, wat gebeurd is."

Hij wachtte nog even, stak toen zijne hand uit. „Zoo, nu is 't goed; ik zal barmhartiger zijn dan jij, je kunt blijven. Alleen," zei hij dreigend, „als ik ooit merk, dat je nog op een of andere manier met dien kerel in betrekking staat, dan...."

„Nee, nee, wees niet bang," viel ze in. „Hij gaat weg, naar 't buitenland, ik zal hem nooit weer zien." Ze hield met moeite hare tranen terug, ze voelde zich gebroken, vernederd tot in 't stof.

„Goed; ik heb je woord. Ik zal je dan vergeven, en mijn best doen alles te vergeten, ook ter wille van het goede nieuws." En glimlachend: „Vrouwen in jou positie kan men niet alles kwalijk nemen; 't werkt soms erg op de zenuwen."

Ze zweeg, deed werktuigelijk haar mantel af.

„Nu moet je mij niet gaan plagen," zei hij weer, „met voor verongelijkte of ongelukkige vrouw te spelen, want dat zou ik niet uithouden. Je hebt er geen reden voor; je moet mij dankbaar zijn en dat toonen, door weer opgeruimd te worden."

Ze keek hem aan met groote droeve oogen.

„Ik zal mijn best doen, en 't zal mij wel lukken ook. Ons kind moet in vroolijke omgeving de oogjes opendoen en opgroeien. Maar nu, vooreerst.... heb een beetje geduld met me."

„Zeker, zeker," zei hij goedig-ruw, je moet eerst wat tot jezelf komen, daar begrijp ik alles van. En je moet maar veel melk drinken en versterkende middelen nemen om er wat beter te gaan uitzien. Zoo, nu krijg je al eene kleur.

Hij drukte plotseling zijne lippen op hare wang; ze liet lijdelijk hem begaan; toen een bloedroode kleur haar gezicht en hals bedekkend, liep ze met gebogen hoofd de kamer uit.

1899.

HOLLANDSCHE MUSICI IN DEN VREEMDE. † † † † † † † † † DOOR DR. J. DE JONG. † † †

V.

ANTON SISTERMANS.

Te 's Bosch, de stad waar Deckers en Orelio werden geboren, stond ook de bakermat van Anton Sistermans. 5 Aug. 1867 zag hij daar het eerste levenslicht. Zijn vader, leeraar aan de Hoogere Burgerschool, was zeer geacht en bemind en stond aan het hoofd van verschillende vereenigingen. Van hem ontving Anton op achtjarigen leeftijd het eerste klavieronderricht, en, al spoedig bemerkend dat in den jongen een meer dan alledaagsch muzikaal talent stak, liet hij hem verder studeeren bij den heer Maas, thans nog muziekonderwijzer te 's Bosch. Nauwelijks twaalf jaar oud, verloor Anton zijn beide ouders en hij werd naar de school te Rolduc gezonden. Zijn mooie kinderstem (mezzo-sopraan) trok daar al dadelijk de aandacht en vele zijner medeleerlingen zullen zich misschien nog wel den klank er van herinneren; twee jaren lang, bij morgen- en avondgebed en feestelijke gelegenheden, bekleedde de knaap het voorzangersambt. Na voltooide studies kwam hij te Rotterdam bij een oom, die een en gros zaak in horloges had. Daar bleef hij zeven jaar, de laatste vijf als chef toen zijn oom gestorven was. Reeds bij de verhuizing van Rolduc naar Rotterdam was de mutatie der stem ingetreden; weg was de mooie kinderstem, tot Anton's diepe droefheid, en als uit instinct werd circa vier jaren lang het zingen opgegeven. Maar het bezoeken der Duitsche Opera-voorstellingen en der Eruditio-concerten deed de lust voor muziek opnieuw ontwaken. Langzamerhand begon hij weer te zingen en hij bemerkte tot zijn vreugde dat hij een flinke mannenstem begon terug te krijgen; hij zocht oude kinderliederen op, kocht muziek, werd lid van de zangvereeniging van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst en Rotte's Mannenkoor en zong er van 's morgens tot 's avonds op los. In dien tijd was Ludwig Felix Brandts Buys directeur van Rotte's Mannenkoor; met hem raakte Sistermans zeer bevriend en hem vertrouwde hij het eerst zijn gaandeweg rijpend plan toe den handel op te geven en zanger te worden. Brandts Buys hield hem de gevaren en moeilijkheden voor oogen, welke de artistenloopbaan vergezellen, terwijl hij hem theorielessen gaf; toen, ziende dat zijn besluit vaststond, ried hij Sistermans zich onder leiding van Stockhausen te Frankfort te stellen. Tot op den huidigen dag is Sistermans Ludwig Felix dankbaar voor zijn lessen en raadgevingen.

Julius Stockhausen had zich na een schitterende carrière als oratorium- en liederzanger (te Berlijn was hij ook dirigent van het Sternsche Gesangverein) in 1878 te Frankfort gevestigd en hij bleef daar eerst als leeraar aan het Hoch'sche Conservatorium, later als leider eener eigen zangschool, wat hij nu nog is. Men kan veilig zeggen, dat de helft van de Duitsche zangers en zangeressen, die in onzen tijd van zich hebben doen spreken, bij hem in de leer zijn geweest en, wat ons land aangaat, was het (en is het nog) bijna even van zelf sprekend, dat een aspirant-zanger naar hem trok, als een aspirant-violist naar Joachim, of een aspirant-pianist naar Liszt.

De Duitschers, die zich daarop verhoovaardigen, vergeten weleens — dit zij in het voorbijgaan opgemerkt — dat, evenmin als Joachim, Stockhausen door opleiding tot de hunnen kan worden gerekend; uit Duitsche ouders te Parijs geboren (in 1826), studeerde hij aan het Parijsche Conservatorium en was Manuel Garcia te Londen zijn zangleeraar *). Maar keeren wij tot Sistermans terug. Hij ging naar Frankfort om Stockhausen voor te zingen, en twee maanden later, 1 Mei 1890, begon hij geregeld met den meester te studeeren. Reeds zeven weken daarna, einde Juni, liet Stockhausen hem in zijn „Prüfungs"-concerten meewerken: een aria van Mozart en twee liederen uit Brahms' heerlijken *Magelone*-cyclus. Van alle medeleerlingen had hij het meest succes en in de couranten werd van hem al gesproken als van een „in seiner Kunst weit vorgeschrittener Sänger." Na een half jaar vlijtig te hebben verder gewerkt werd Sistermans door zijn leermeester naar Straatsburg gezonden, om daar bij een uitvoering van Verdi's *Requiem*, onder leiding van zijn broeder Franz Stockhausen, de baspartij te zingen. Dat was het eigenlijke debuut van onzen landgenoot, wat te Straatsburg niemand wilde gelooven. In het geheel bleef Sistermans circa vier jaren de studie met Stockhausen voortzetten, in het begin natuurlijk weinig, later hoe langer hoe meer door concertreizen onderbroken.

Aanvankelijk zong hij in hoofdzaak oratoriumpartijen. Een interessanten avond herinnert zich onze zanger uit dien eersten tijd, dat was een jaar na het debuut te Straatsburg. Te Crefeld werd Beethoven's *Fidelio* in concertvorm uitgevoerd en nu vertolkte Sistermans Rocco, Pizarro en Fernando! Een andere zanger nam telkens een der partijen over, zoodra twee der personages samen moesten zingen. Deze daad van jeugdigen overmoed — misschien zou Sistermans zich nu driemalen bedenken eer hij er toe overging — liep goed af.

Zoo ging het van stad tot stad en van het eene succes op het andere, want onze jonge landgenoot paarde aan een frissche, weeke en toch klankrijke stem een natuurlijk warme voordracht, en zijn zangtechniek was zooals men dat van een leerling van Stockhausen kon verwachten. Weldra debuteerde Sistermans ook als liederzanger, te Frankfort, Leipzig en Berlijn (later ook te Weenen) en ook op dit gebied was zijn succes groot. Het was een heerlijke zorgelooze tijd, die voor onzen zanger aanbrak. Misschien was hij wel een beetje te zorgeloos en ging hij te kwistig om met zijn gaven, althans er volgde een periode, waarin de stem niet zoo willig deed wat er van haar werd gevorderd en in de concertzaal, vooral in dramatische momenten, niet de werking had die de zanger zich had voorgesteld. Wel voelde hij hoe het zijn moest, maar het instrument gehoorzaamde hem niet zooals vroeger. De gevolgen van dezen „Rückschlag" waren hier en daar minder gunstige artikelen in de bladen en het uitblijven van uitnoodigingen uit steden die hij geregeld bezocht. Ook in ons land zal men zich herinneren, dat Sistermans soms zijn publiek teleurstelde. Gelukkig kon hij door ijverige, ernstige studies het verloren terrein herwinnen en zwakheden in de stemvorming overwinnen. Jammer was het dat juist in den tijd van overgang het eerste debuut van Sistermans als dramatisch zanger viel. Hij trad te Bayreuth in 1899 op als Pogner in *Die Meistersinger* en ditmaal was de „coup d'essai" geen „coup de maître." Moest hij nog eens Pogner vertolken, het zou anders uitvallen, nu de zanger op de volle hoogte van zijn kunst staat, volkomen meester is van zijn orgaan en weet wat hij er *wèl* en wat hij er *niet* mee doen kan.

Alvorens Sistermans' werkzaamheid als oratorium- en liederenzanger verder na te gaan, wil ik iets van den zangonderwijzer Sistermans zeggen. Voor ongeveer vijf jaren begon hij les te geven. Een Engelsche dame te Leipzig vervolgde hem zoolang, dat hij zich liet overhalen en toen het eenmaal bekend was dat hij les gaf, kwamen vele leerlingen opdagen. Al onderwijzend, aan zijn eigen stem werkend, door het hooren van

*) Voor zoover mij bekend leeft Manuel Garcia daar nog en geeft hij, op 95 jarigen leeftijd, zelfs nog zanglessen.

vele goede zangers en zangeressen en niet het minst door het scherp waarnemen van natuurzangers en zangeressen (vooral van de laatste), maakte Sistermans zich een zeker systeem van onderwijs eigen. Het trof hem hoeveel menschen, vooral meisjes en vrouwen, zonder iets van zingen geleerd te hebben, de stemmen goed gebruiken, met juiste mondstelling, ligging der tong enz., en ik verbeeld mij dat iedereen in zijn eigen kring dezelfde ervaring zal hebben opgedaan. Van zulke onbedorven, ongekunstelde vocalisten is veel te leeren, en Sistermans leerde er zoo vele kennen in de verschillende koren, die hij jaarlijks op zijn reizen hoorde. Volgens hem, moet men de leerlingen niet met te veel geleerdheid aan boord komen. „Mijn idee," zoo schreef hij mij, „is eigenlijk dat men in de meeste gevallen, om te leeren zingen, weinig behoeft te leeren, wel een aantal slechte en onnatuurlijke gewoonten afleeren. Natuurlijk geldt dit alleen van de toonvorming."

Sistermans neemt slechts leerlingen aan, van wien hij hetzij onmiddellijk, hetzij op zijn laatst na drie maanden de overtuiging heeft dat zij iets zullen worden. Tot hiertoe is nog slechts een enkele dier leerlingen in het openbaar opgetreden. Hij laat hen ook niet spoedig los en van fabriekmatig klaarmaken is bij hem geen sprake. Zooals allen, die veel hebben gereisd en gehoord, heeft hij ervaren hoeveel er in het zangonderwijs geknoeid wordt; dat er zelfs zangonderwijzers zijn, die een zekere reputatie genieten, die nimmer in het publiek optraden of zich na een paar treurige nederlagen moesten terug trekken; dat velen zich geroepen achten zangonderwijs te geven, nadat ze een paar zangmethoden hebben doorgelezen, of eenige geleerde boeken over de stem en de zangkunst hebben bestudeerd. Volgens Sistermans doen die boeken dikwijls meer kwaad dan goed. Door den aard van het te behandelen orgaan, is de zangkunst een die slechts van mensch tot mensch kan worden overgebracht. Hoe ver onze kennis van het stemorgaan ook moge reiken, zeker is het dat men met den keelspiegel in den hals onmogelijk goed gevormde tonen op verschillende vokalen kan ten gehoore brengen. Hier kan alleen het voorbeeld van den onderwijzer voldoende werken. Het zal wel niemand invallen een ander te willen leeren brood bakken, als hij dat zelf niet kan, en ieder ambacht, iedere kunst kan slechts onderwezen worden door iemand die dat ambacht, die kunst kent. Bij een der moeilijkste, gecompliceerdste kunsten, die van den zang, schijnt dat geheel uit het oog te worden verloren. Er zijn een aantal zangonderwijzers, niet in staat één goed gevormden toon voort te brengen. Betrekkelijk gering is het aantal zangers en zangeressen, die, wanneer zij op de hoogte van hun kunst zijn en hun stem in elke richting ontwikkeld is, zich er toe laten vinden onderwijs te geven. Zij laten aldus het terrein vrij aan kapelmeesters en piano-onderwijzers, aan mislukte vokalisten, of aan versleten zangers, die zich geen moeite hebben gegeven hun ervaringen als onderwijzer behoorlijk te ordenen en met schorre, gebroken stemmen ook al heel weinig meer kunnen voorzingen. En het voorzingen is en moet bij het zangonderwijs de hoofdzaak zijn. Volgens Sistermans is het les geven ook niet zoo vermoeiend en inspannend als men wel meent; integendeel: met mate, twee à drie uren daags, begaafde leerlingen onderwijzen kan niet dan voor den onderwijzer zeer nuttig zijn. Hij leert daarbij voortdurend en is tevens gedwongen, door het voorzingen, dagelijks toonladders, „Schwelltöne" en andere nuttige oefeningen te maken, wat zoovele tegenwoordige stemhelden maar al te gaarne verzuimen.

Indertijd maakte onze landgenoot deel uit van het bekende Frankforter Vokaal-Kwartet, dat in Duitschland zeer hoog aangeschreven stond en ook in ons land is opgetreden, o. a. te Amsterdam, en waartoe ook Julia Uzielli en Franz Naval (thans tenor te Weenen) behoorden; de alt was Jenny Hahn. Na verscheidene jaren te hebben saamgewerkt ging het viertal uiteen. In 1900 vormde Sistermans een Vokaal-Kwartet met Jeannette Grumbacher—de Jong, onze te Berlijn gevestigde landgenoote, vroeger de sopraniste van het eveneens uiteengespatte Hollandsche Dames-Trio, Therese Behr en den tenor Willy Schmidt. Dit Kwartet deed zich in Mei 1900 hooren op het Kamermuziek-Feest

te Stuttgart en behaalde een groot succes, maar door verschillende redenen kon het niet blijven bestaan. Het schijnt veel moeilijker vier vokalisten bij elkaar te houden dan vier instrumentalisten. Strijkkwartetten ziet men jaren lang onveranderd blijven. Waaraan dat liggen kan? Aan de vrouwelijke elementen? Ziehier een vraag om in ledige uren te overwegen.

Sistermans heeft veel gereisd; hij heeft natuurlijk, behalve ons land, geheel Duitschland bezocht, maar ook Oostenrijk-Hongarije, Rusland, Rumenië, en is ook te Parijs opgetreden. Hij is een geregelde gast, elken winter, van Leipzig en Frankfort, van Weenen, Berlijn en Keulen. Terwijl hij in eerstgenoemde steden elk jaar meestal eenige liederavonden geeft, is hij te Keulen doorgaans de drager der Christuspartij bij de *Passie*-uitvoeringen. De *Kölnische Zeitung* schreef van zijn vertolking in April 1899, dat hij zich geheel heeft ingeleefd in het ideaal, dat men zich van de Christuspartij vormen kan en een jaar later: „Op den Christus van Sistermans valt niets aan te merken, daar deze vertolking de volkomenheid bereikt." Dat hij in andere oratoriën niet minder op zijn plaats is, blijkt uit beoordeelingen in Duitsche bladen over de baspartij in *Jahreszeiten* en *Schöpfung*, over zijn Faust, Pater profundus en Dr. Marianus in Schumann's *Faust*. De Hamburgsche bladen schreven dat zij het „Hier ist die Aussicht frei" nog wel nooit zoo volmaakt hadden gehoord als van hem. Na de *Jahreszeiten* getuigde de *National-Zeitung*, dat hij elken stijl recht kon laten wedervaren en Haydn evengoed zingt als Händel. „De aria uit *Der Herbst*, „Seht auf die breiten Wiesen," zingen niet vele bassen dezen zanger zoo voortreffelijk na," schreef *De Post*.

Goede oratorium-zangers zijn niet altijd goede liederzangers. Te oordeelen naar de plaats, die Sistermans zich in het buitenland veroverd heeft, munt hij als beiden uit. Uit de vele artikelen van gezaghebbende recensenten stip ik een en ander aan. Reeds in 1893 schreef Krebs in de *Vossische Zeitung:* Behalve Gura ken ik geen bas, die alle stemmingsnuancen, zoowel het hartstochtelijke en het onstuimige als het teedere en innige, met zooveel zekerheid in het geven van de eigenlijke pointe weet uit te drukken. En Otto Lessmann in de *Allgemeine Musik-Zeitung:* De heer Sistermans vereenigt alles in zich wat een echten kunstenaar vormt: een bijzonder kunnen, een krachtig muzikaal gevoel, groote intelligentie en een materiaal dat buitengewoon smijdig en tot verschillende uitdrukking geschikt is. Twee andere beoordeelaars noemen hem den beroepen Schubertzanger en de vleesch geworden zangschool van Stockhausen. Bernhard Vogel spreekt van hem als van een der indrukwekkendste zangers van onzen tijd. Over de kwaliteit en kwantiteit van Sistermans' stem loopen de meeningen weleens uiteen, niet over zijn zangkunst en tekstbehandeling. De toonvorming, de verbinding der registers worden algemeen bewonderd, en Dr. Rudolf Krause wijdde in het *Leipziger Tageblatt* een uitvoerige beschrijving aan zijn medeklinkers en klinkers.

Zeg mij wat gij zingt en ik zal u zeggen wat voor zanger gij zijt. De programmas van Sistermans' liederavonden verdienen wel, dat ik er stil bij sta. Zijn repertoire omvat, behalve het Duitsche lied en de Duitsche ballade, ook Fransche en Italiaansche muziek. Toen de oorlog in Zuid-Afrika overal het onderwerp van den dag was droeg hij meermalen vaderlandsche liederen voor en had hij vooral met Transvaal en Nederland van L. F. Brandts Buys een kolossaal succes. Hij had evenwel niet zoolang gewacht met propaganda voor muziek uit zijn eigen land. Sistermans was de eerste, naar ik meen, die de liederen van Jan Brandts Buys in het openbaar voordroeg, te Frankfort, later ook te Weenen, en dat was de aanleiding tot mijn kennismaking met den zanger en misschien ook wel de eerste stap tot bekendheid in wijder kring van den thans te Weenen gevestigden jongen Hollandschen componist. Sistermans houdt er van dingen te doen, die anderen niet doen. Hij ondernam b.v. te Berlijn in 1892 het waagstuk Schubert's geheelen cyclus *Die Winterreise* (24 liederen) op één avond voor te dragen; het waagstuk gelukte volkomen en werd in 1896 met niet minder succes herhaald. Uit den rijken en nog veel te weinig bekenden liederschat van Brahms koos en

kiest hij meermalen die welke door anderen worden voorbijgegaan: den *Magelone*-cyclus (gedichten van Tieck), of die welke Brahms componeerde op teksten van Daumer. Nog onlangs schreef de *Neue Freie Presse*, naar aanleiding van een liederavond te Weenen: „Het is altijd gemakkelijker geweest met het „landläufige" een zeker succes te behalen van voor wat moeilijk te begrijpen, diepzinnig is met volkomen gestrengheid jegens zichzelf in het krijt te treden. De heer Sistermans heeft dat in dit geval gedaan en daarvoor zij hem dank gebracht. Eindelijk zullen deze grootsche liederen (de *Magelone*-cyclus) zich toch baan breken en stellig komt er een tijd dat er evenveel moed toe behooren zal die *niet* te zingen als nu ze te zingen." Reeds in 1899 hadden Max Kalbeck en Richard Heuberger Sistermans geroemd om zijn optreden voor Brahms. „Luie en ongeschikte zangers hebben het praatje in omloop gebracht, dat Brahms als lyriker niet dankbaar is en de menigte, die geen meening heeft, praat hen na. Er behoeft evenwel slechts een kunstenaar te komen als Sistermans, die zich geheel in Brahms' eigenaardige wijze van zich uit te drukken heeft ingewerkt, om het onhoudbare daarvan in het licht te stellen," schreef Kalbeck. „Onder de zeventien liederen was er geen van die, welke anders overal worden gezongen, maar de bijval was zoo groot dat den zanger niets overbleef dan onmiddellijk in zijn eersten Brahms-avond een tweeden in te voegen, die al de te voren met opzet vermeden repertoire-nummers als zeer welkome toegiften bevatte."

De eer Brahms' laatste zangwerk de „Vier ernste Gesängen" te hebben gecreëerd te Weenen en in andere groote Duitsche steden bleef voor onzen landgenoot bewaard. Hij maakte daarmede overal een diepen indruk, o.a. op het 14de Niederrheinische Musikfest, 6—8 Juni 1897 te Aken. Lessmann schreef in de *Allgemeine Musik Zeitung*: „Ik heb Sistermans, die zich wel eens tot forceeren zijner machtige basstem verleiden laat, zelden met zulk echt artistiek beheerschen van zijn orgaan en diep doordringen tot den kern der muziek hooren zingen als ditmaal. Zijn roerende, aangrijpende vertolking van het derde gezang („O Tod, wie bitter bist du!") zal mij onvergeetlijk blijven." Met Brahms trof Sistermans dikwijls samen en menigmaal bleef hij een groot deel van den dag met den grooten componist musiceeren. Eens bezocht hij hem te Weenen. Brahms was in bijzonder opgewekte stemming; hij vroeg Sistermans wat te zingen en nadat deze een paar Brahmsche liederen had voorgedragen, vroeg Brahms om Schubert's *Winterreise*. Het eene lied volgde op het andere, al begeleidend raakte Brahms meer en meer in vuur, haalde allerlei kostbare manuscripten van Schubert, die hij bezat, voor den dag (o.a. dat van *Der Wanderer*) en liet Sistermans daaruit zingen. Zoo verliep de tijd, het etensuur was vergeten, en daarin lag, voor ieder die Brahms nader heeft gekend, een compliment voor den zanger opgesloten. Dat het verzuim werd ingehaald in den „Rothen Igel," zij volledigheidshalve vermeld. Muziek maakt grage magen.

Zeer aangename herinneringen heeft Sistermans ook van zijn samenzijn met Edvard Grieg, van wien hij te Weenen op een groot concert met orkest onder diens leiding een aantal werken zong. Later gaf hij in de Bösendorfer-zaal aldaar een liederavond met Grieg aan het klavier (in Jan. 1897). In dergelijk concerteeren met componisten is Sistermans zoo'n beetje een specialiteit: gewoonlijk zingt hij dan niet den geheelen avond liederen van één, maar kiest hij een groep. Zoo deed hij, behalve met Grieg, met Robert Kahn, met Hans Pfitzner, beiden van Berlijn, met Anton Rückauf van Weenen, met Paul Klengel (thans te New York) en niet lang geleden had hij het voorrecht op een Richard Strauss-avond, te München, als ik mij niet bedrieg, dien componist naast zich aan het klavier te hebben.

Men zegt van Sistermans dat het sentimenteele en ernstige het best passen bij zijn temperament — ik zelf heb hem te weinig gehoord, om daarin te beslissen. Uiterlijk en in den omgang maakt hij den indruk van een zeer levendige, opgewekte persoonlijkheid. Deze openbaart zich ook in de brieven die hij met mij wisselde en waaruit ik voor deze schets dankbaar putte. Op mijn vraag mij een regeltje muziek af te staan, was zijn ant-

woord: „Slechts zij moeten componeeren die iets „erfinden", wat vóor hen nog niet „erfunden" was; iedere hoogere conservatorist kan componeeren, maar ook nieuwe muziek? Volgens mijn oordeel zijn we zoo overladen met slechte en nog meer met zeer brave, degelijke, maar volstrekt onnoodige muziek, dat ik het onverantwoordelijk zou vinden deze massas nog te vermeerderen." Ik geloof niet beter te kunnen doen, dan door te besluiten met deze woorden, die, laat ons aannemen, van zelfkennis, en in elk geval van een gezonden kijk op de dingen getuigen.

Den Haag, einde Januari 1902.

DE FAMILIE DS. M. A. PERK.
(Met gewaardeerde vergunning der uitgevers overgenomen uit het boek van mej. Betsy Perk).

VAN DE REDACTIE.

JACQUES PERK. — Bij de firma's S. L. van Looy en J. Reddingius heeft mejuffrouw Betsy Perk uitgegeven het eerste deel van een werk, dat is getiteld: *Jacques Perk, geschetst voor 't jong Nederland der XXe eeuw, met onuitgegeven prozastukken, gedichten en portretten van den dichter.* Wij vernemen dat het tweede stuk zal bevatten de historische- en wijsgeerige artikelen van den dichter. Dat »geschetst voor 't jong Nederland" slaat dus op dit eerste deel.

Maar mej. Betsy Perk schetst niet den beroemden dichter. Zij teekent den liefhebbenden neef die, nog jong, wel opzag tot de schrijfster, die zijn tante was, wier naam hij ontwaarde op titelplaten, in boekwinkels uitgestald. Die schrijvende tante hield veel van hem en Jacques bewonderde haar en zijn heele korte leven lang is hij buitengewoon lief voor haar geweest, zóó lief dat hij het duldde, dat zij aanmerkingen maakte op zijn sonnetten en dat hij met haar correspondeerde over een versje, door haar vervaardigd voor.... *De Humorist.*

Vrij druk wisselden tante en neef brieven. Wat Jacques Perk bewaarde van die zijner tante is ons niet bekend, maar mej. Betsy

Perk heeft er betrekkelijk veel van haar neef verscheurd. Zij verklaart hoe ze daartoe komen kon. De schrijfster leidde een zwerversleven, was nù hier, dàn daar, had nergens een veilige bergplaats voor haar correspondentie en dus zich aangewend alle brieven maar te verscheuren. Gelukkig werden door haar uitzonderingen gemaakt op den regel en kon zij er ons geven van Perk, hoewel dan minder dan zij zou hebben gewenscht. Had zij maar geweten dat Perk zoo jong sterven — en alles wat hem betreft zoo algemeene belangstelling wekken zou! Naïef betuigt de schrijfster hoe weinig zij dit kon vermoeden. Perk was een flinke jongen, voelde zich niet ziek en de familie was ganschelijk vervuld met de quaestie of hij al dan niet spoedig zou promoveeren in de Rechten of dat hij nog zou promoveeren in de Letteren en of hij de Beurs voor zes jaren krijgen zou òf in 't geheel geen Beurs en wat er *maatschappelijk* van hem terecht komen zou.

't Is heel goed en heel natuurlijk, dat tante Betsy van dit allemaal vertelt; want het boezemt ons belang in en we begrijpen zoo best dat alle familieleden zich daarover druk maakten. Want de Perken zijn, naar de schrijfster getuigt, allemaal knappe, flinke, vlugge menschen. Dezulken plegen er vooral prijs op te stellen, dat de manlijke leden der familie vooral óók heel vlug examens doen en mooie betrekkingen krijgen. Jacques had nog wel een oom, die minister was!

In verband met de studie van Jacques wordt ons dan ook de eerste belangrijke mededeeling gedaan. Hij is op de eerste Amsterdamsche Hoogere Burgerschool. 't Bevalt hem daar niet en zijn rapporten moeten minder gunstig uitvallen dan de vlugge vader had gehoopt. Want we weten van mej. B. P. dat de heer Perk Senior zeer vlug wàs, heel buitengewoon vlug en nog minderjarig, toen hij zijn eerste beroep kreeg. Vreemd doet ons dat begin aan van een brief, door Jacques geschreven aan zijn vader, bij wien hij toch in huis woonde. Hij kan niet vlot praten, schrijft liever zijn grieven op; maar hij doet dat haast in den vorm van een rapport door een ondergeschikt ambtenaar aan zijn chef uitgebracht. Bitter beklaagt de leerling zich over de docenten, over het heele onderwijs en hij geeft dan wat proza van boosheid over de slechte leeraren (pag. 38):

„Ware ik dichter of bezat ik slechts één tiende van wat noodig is om een poëet te zijn, ik vervaardigde hatelijke hekeldichten, waaruit naar alle zijden de puntigste pijlen der satyre schieten zouden, om hen te raken, te wonden, te doorboren. — Ik zou ze trachten te vernietigen door mijn' geest, te vergiftigen door mijne bitterheid, ja, ik zou hen gillend mijne smaadgalmen naar den kop slingeren en ze roosteren in het ziedende vuur mijner vlammende verontwaardiging. De bliksemende dolken van mijn vernuft zouden ze rijgen aan de moederaarde, ze spietsen in hun doodkist. Ik zou ze geeselen, dat mijn pen er van kermde en had ik ze physiek in mijne macht, ik zou wraak oefenen door ze te worgen met vuile schapenstaarten en de ontzielde lichamen knijpend verwringen en krabbend verscheuren om de overschotten te stoven in het afkooksel van hun gedarmte; of, ik zou hun de schedels ontvellen, de rottende huid kauwen en hun spuwen in 't gezicht. Ik zou hun de oogen uit de kassen wringen en die knijpen tot er ettering plaats had, ze vermengen met hunne ontrolde, gehakte hersens en het schraapsel hunner ingewanden, om hun dat in de keel te stoppen en ze laten stikken in het vunzig smeer van hun eigen vuil!"

Hierop laat hij volgen eene beschouwing over de *bearbeiding*, die de mensch vereischt om beschaafd te worden; naar het lichaam, naar de ziel. Perk klaagt over het tijdverlies, dat de leeraars hem doen lijden. Vrije studie onder goede leiding is zijn ideaal. Jammer genoeg, vernemen wij niet wat de uitwerking was van dit schrijven aan zijn vader, maar we hooren wel, dat Ds. Perk zijn begaafden zoon zelf voorthielp bij zijn studies en dat Jacques aan de academie kwam.

* * *

Een tweede bijzonderheid van groot belang vinden wij in de briefwisseling van Jacques Perk met prof. Alberdingk Thym. Deze hoog-

leeraar aan de *K. Academie van Beeldende Kunsten* te Amsterdam had met den jongeling kennis gemaakt en hem dadelijk weten te waardeeren. Mondeling moeten zij samen iets over godsdienst hebben verhandeld of een bekend gedicht van Thym, in *de Dietsche Warande* verschenen, heeft zeer diepen indruk gemaakt op Jacques, misschien was het wel enkel een paradox over Traupmann. Hoe dit zij, dat Thym Ultramontaan zich noemde, boezemde Perk bezorgdheid in en hij stuurde den hoogleeraar een gedicht en een brief, waarin te lezen stond dat hij de kunst van Thym hartelijk waardeerde, maar van diens „richting" gruwde. Wij citeeren het gedicht, gedagteekend van 30 Januari 1878:

Toen ik u zag voor 't eerst, dien ernst in uwe trekken,
Dat voorhoofd door een glans van kunstzin overstraald,
Die plooien op 't gelaat, door strijd en smart gestaald.,.
Toen meende ik eenen geest vol liefde en vrêe te ontdekken.

Eén woord, en op mijn ziel hadt gij gezegepraald.
God weet, hoe 'n liefde gij mij in 't jonge hart kondt wekken,
Hoe gloeiden met u saâm voor kunst de teërste plekken
Van een gemoed, waar zucht naar God was ingedaald!

Helaas, uw streven, niet uw tegenwoordigheid,
Die stichting aan gastvrijheid en aan leering huwt,
Heeft me op mij zelf terug en van u wechgeleid.

Met weemoed dank ik u, door diepen dank gestuwd
Voor wat uw hoog genie, uw min mij heeft bereid,
Doch 't hart krimpt heen van u, dat van uw richting gruwt!

Thym antwoordde heel vriendelijk op dezen barschen uitval, heel verstandig ook en Perk schreef den ouderen vriend later een brief met betuigingen van eerbied en genegenheid. De arme Perk had niet mondeling den hoogleeraar de verzekering van zijn eerbied en bewondering kunnen geven, want hij was door een bloedspuwing overvallen.

* * *

'tGeen we dan verder krijgen van wezenlijk belang is wat correspondentie van Perk met Mr. Vosmaer. Zij betreft de *Mathilde* Sonnetten. Reeds vooraf hebben we vernomen dat de heer Schimmel dadelijk den jongen dichter heeft weten te waardeeren en dat deze romanschrijver van grooten naam, die zelf òòk een goed vers maakte, Jacques Perk heeft aangemoedigd en zijn eerste verzen heeft opgenomen in zijn tijdschrift *Nederland*. De redactie van *Elsevier* vestigt de aandacht op dit feit met groote sympathie en brengt haar voortreffelijk eerelid gaarne hulde voor zijn vroege waardeering van een jong genie, dat zoo grooten invloed zou uitoefenen op letterkundigen, die na Schimmel zijn groot geworden

JACQUES PERK IN 1878.
(Met gewaardeerde vergunning der uitgevers overgenomen uit het boek van mej. Betsy Perk).

Dat mej. Betsy Perk weinig meedeelt omtrent Jacques' verhouding tot de heldin zijner *Mathilde*-Sonnetten is haar niet euvel te duiden. 't Weinige, dat zij verhaalt, brengt ons niet verder dan we al waren. Maar zèèr opvallend is dat de *Mathilde*-verzen zoo verbazend hoog staan boven hetgeen Perk daarmeê haast gelijktijdig heeft gedicht. Men erkent nauwelijks dezelfde hand in beiderlei werk. De schrijfster brengt nog in herinne-

ring *Brand*, een vers dat *De Amsterdammer* opnam (7 Januari 1880), een gedicht voor een kennis, die meer liefde voor het tooneel had dan aanleg, verzen voor tante Betsy, Joséphine de Groot, wat journalistiek gebabbel enz. Ook het *Liedje van Mathilde* komt ons onbeteekenend voor. Omtrent de persoon van Mathilde zegt mej. B. P. weinig en wel hierom (pag. 129):

„De Mathilde en de latere Joanna zijner hooge vereering, zijn beiden in leven, als vrouwen in volle kracht, die maar niet aan allerlei „Qu'en dira-t-on's" zijn bloot te stellen, niet alleen niet om harentwil, maar meer nog om hare echtgenooten en kinderen. Men vergete ook niet, dat een boek als dit ook in andere handen komt als van uitsluitend belangstellenden en bedoelde dames niet kunnen blootgesteld worden aan allerlei, dat zoo maar niet in een paar woorden te zeggen valt; tenzij met het banale aller oogen, zij 't ook van belangstellenden, op zich gevestigd te zien, als eenmaal 't ideaal van Jacques Perk. Indien er ooit sprake zou zijn van nadere kennismaking met genoemde idealen, dan zal men minstens een kwart eeuw, zoo niet een halve eeuw, geduld moeten hebben."

* * *

Met vreugde ontwaart men hoezeer Jacques Perk tevreden is over de waardeering, die zijn eerste werk heeft gevonden. Wij citeeren de belangwekkende bladzijde 154 geheel:

„Wordt mijne geleerdheid alzoo betrekkelijk niet zeer gewaardeerd met mijne weinige gaven staat het zooveel te beter. In de Letterk. wereld wordt mijn naam een relletje! Heusch! Ik zeide u reeds welk oordeel Pierson over mijne Sonnetten geveld heeft, en dat hij verzocht ze in handschrift te mogen doorbladeren, waarna hij naar aanleiding van Dichtkunst een mondgesprek van twee uren hield, een colloquium waarvan ik de vruchten plukte.

Ten Brink schijnt zich tegenover oom Henri P. dan al zeer gunstig over mij te hebben uitgelaten.

Alberdingk Thijm las mijn werk voor op zijn college aan de Kunst-Academie, met bijvoeging of men zich kon voorstellen, dat de Dichter dezer Sonnetten maar even twintig kon zijn. Ook schreef hij aan mijn vader uiterst vleiend over zijn zoon, die een echte Dichter was geworden en loofde de gedichten, die geacheveerd en voortreffelijk zijn.

Vosmaer en Schimmel bewezen hunne ingenomenheid door de opname in hun Tijdschriften. Hasebroek noemde mij gisteren collega-poeët, terwijl Ten Kate mij prees en de hand drukte, met de verzekering, dat ik zoo'n uitstekenden aanleg had en den wensch op voorspoed.

Van Gorkum schreef aan Vader:

„Toen ik de Sonnetten van je zoon het eerst las, was ik overduiveld. Ik zei tot mij zelf: dat is stout! Als de jongens van twintig jaren reeds zoo beginnen, dan kunnen wij ouderen allegaar onze matjes oprollen... maar toen ik na eenige dagen „à tête reposée" die verzen herlas, zag ik vele dingen, die mij onaangenaam troffen en 'k dacht, dat ventje moet slaag hebben."

Papa beval zich zeer aan. De jongen moet eens op zijn plaats worden gezet!...

Ik heb Schimmel verzocht er nog een stuk of tien te plaatsen. Doet hij dit, dan ga ik een uitgever voor mijn bundeltje zoeken en meen mij dan in de litterarische wereld te hebben geïntroduceerd. Mathilde dient tot inleiding van al mijn latere werkjes of werken. Ik heb den bundel in zijn geheel reeds aangekondigd in „Nederland" (aan den voet der bladzijde). Een ieder vraagt mij wanneer Mathilde verschijnen zal. Aan 24 er van moet ik de laatste hand nog leggen en dat vordert nog eenige maanden."

Nu mag men achteraf denken zoo gering men wil over de beteekenis van lof aan Jacques Perk toegezwaaid (lof zwaait nu eenmaal altijd lijdelijk) door een Hasebroek en een Van Gorkum (bij deze gelegenheid eens neuswijs) die toch niet juist als dichters hoog staan, wat Vosmaer trouwens òòk niet deed — dat Perk er fier door werd en er zelfvertrouwen door kreeg is wel zeker. De hoofdzaak was dat Perk zich tevreden en aangemoedigd betuigde (pag. 181):

De toekomst baart mij weinig zorgen, te

meer (minder?) daar mijn dichterroem geweldig stijgt en zich de letterkundigen met mij onledig houden. Daar is een partij vóór mij en ook van tegenstanders.

Mijn laatste werk is geparodieerd, in „Uilenspiegel" nog wel gehekeld, maar Doorenbos, Thijm en Vosmaer hebben in het openbaar partij voor mij getrokken, Vosmaer heeft een apotheose gegeven in den laatsten Spectator, waarbij hij een kolom aan den Sonnettenkrans wijdt, dien u nu ook bezit.

Nog even vertelt B. P. wat van een nieuwe genegenheid van Jacques, die voor „de Joanna aan wie hij zijn Iris toewijdde"; maar deze jonge liefde zou het niet verder brengen dan tot schuchter ontluiken. We komen nu aan het verhaal van Perk's laatste ziekte en van zijn dood. Vooral hier is heel hinderlijk dat de schrijfster zooveel gewicht hecht aan alles wat haar zelf aangaat en wat zij alzoo vervaardigt. Ongelukkig, bederft dat hinderlijke veel het heele boek door. Dat we van de verhouding tusschen Jacques Perk en tante Betsy wat vernemen is voortreffelijk; maar dat mej. Perk in dit boek zoo veel heeft gegeven niet enkel òver, maar ook vàn zichzelf, doet onaangenaam aan.

Eerst krijgen we twee verzen *ter zijner nagedachte*, dan een versje van tante aan Jacques, dan velerlei over en uit een drama van tante Betsy over Valkenberg met (geciteerde) beurtzangen en een dwaas verhaal van haar succes, dan een vers van een broer (J. C. Perk) aan zuster Betsy, dan heelemaal weer een rijm van B. P. op een microscoop met toebehooren, tusschen allerlei over de voortreffelijkheid der familie Perk, waarvan een lid zelfs *„wegbereider van de waterleidingen"* was, en nog meer over een gevallen treurspel van B. P. getiteld: *De sterren liegen niet* en door *letterkundige misdadigers* ten val gebracht.... Er is geen opsommen aan. Telkens en telkens weer *moet* er wat bij over de schrijfster zelve. Maar, al is de vorm waarin we het weinige over Jacques Perk krijgen, dan ook niet heel sympathiek, dàt we nog wat wetenswaardigs vernamen doet ons genoegen. De uitgave van dit stukje Perk-biografie laat niet onverschillig.

F. L.

NIEUWE BOEKEN.

Borel gaf een sprookje: *Leliane* (firma van Kampen, Amsterdam.)

Menschen, die de volle ellende van Het Leven niet willen zien, vluchten met hunne wonde zielen naar de eenzaamheid van het woud en trachten zich daar wijs te maken dat onder de bladeren geen wreedheid heerscht en tusschen de halmen van gras en koren geen ellende. Als je de menschen maar weg denkt, is het kwaad uit de wereld — schijnen zij te meenen.

Maar zij dwalen, jammerlijk. Want wie kennen het leven des velds weten de verschrikkelijkheid daarvan, hebben iets aanschouwd van den strijd tusschen dieren van 't zelfde ras, hebben gezien den doodstrijd van het zwakkere wezentje, achterhaald, gewond, gesard, verslonden — eindelijk! — door sterker dier, dáár, buiten: in die mooie, liefelijke, altijd maar geïdealiseerde Natuur, zoo Paradijsachtig enkel voor hen, die er door rijden in een vlug wagentje of er door dolen met de liefste.

Men moet niet hebben gezien de wreedheid van de Natuur om nog in verband met meedoogenloosheid het Buiten te kunnen stellen tegenover de stad, anders dan uit Conventie, anders dan rhetorisch. Het kwaad, dat zegeviert in de steden, triomfeert, in maar éénigszins anderen vorm, op het land. Men weet dit wel, erkent dit ook, laat daarom de menschen maar weg. Het menschenleêge Woud wordt dan genomen als tegenstelling tot de overbevolkte stad. En dan is nòg het contrast onvoldoende; dan moet nog uit dat woud worden weggedacht de wreedheid, die Het Leven is, zonder welke er geen Evolutie — dat wil zeggen: geen Leven — zou kunnen bestaan.

Ook de wijsgeerig aangelegde Henri Borel doet meê aan dat vreemde geïdealiseer van Het Bosch. Hij geeft, in zijn modern sprookje, niet de tegenstelling tusschen de Natuur en de Stad, maar tusschen een geïdealiseerd Woud en een Stad, waarvan voornamelijk het leelijke, hoogstens het uitwendig mooie wordt beschreven. Het „oer-oud bosch, ver van de beschaafde wereld" is een woud zonder roofdieren, waar geen sperwer of havik aast op lieve zangvogels; waar geen bunzings ronddolen en geen slangen hun buit beloeren. 't Is een bosch, waar mensch en dier vege-

tarisch samenleven. Geen wormpje wordt er opgepikt door vogelsnaveltje. Enkel kruidetende dieren zijn er in. Nu begint Medelijden voor vernietigd leven eerst dààr, tegenwoordig, waar dat leven, bij zijn vernietiging, ook leven maakt. Dat een koe met leelijk zware hoeven de weibloempjes in den drassigen bodem drukt, brengt niemand tot ontroering; dat een domsnoetige geit met wellust de heerlijk geurende bloemen afvreet van een boom-omkransende kamperfoelie, — 't maakt niemand akelig. Als er maar geen bloed vloeit, geschiedt er niets leelijks, dat de kunstenaarsziel ontroeren kan. Schreien om een dood kippetje is prachtig gevoelvol; weenen om een doodbloedende plant is malle aanstellerij. Een mensch laat door 't gebruik en door de Mode zijn gevoel zoo gehoorzaam beteugelen!

Wij, voor ons, kunnen met zoo'n tegenstelling tusschen een leeg-oerbosch en een volle stad geen vrede hebben. Dat Paulus, uit *Leliane*, dus gekomen is uit een woud, waar hij verbazend veel gelezen heeft, doet o. i. weinig ter zake. Dat hij der wouden wreedheid niet heeft gezien, vinden we ongelooflijk. En een sprookje mag dit niet wezen in dèzen zin.

Daarom kunnen we toch wel genieten van veel mooie stukjes proza, waarin Borel uitdrukt hoe lief Paulus het onmogelijke oerbosch had. Over dat vertrouwelijke van de Natuur zegt hij mooie dingen (pag. 3 en vlg.) en al is het dan verbazingwekkend dat Paulus wel verneemt van menschen, die jagen en niet van dieren, die hetzelfde doen, niet minder wreed, we lezen dat heele begin met genot. Een paar opmerkingen toch nog. De auteur komt een enkele maal ondeugend om den hoek. „Maar dit boek is een sprookje en Paulus voelde geen behoefte om weg te gaan...." De annonce is overbodig en storend. „Al de vogeltjes hun stemmetjes probeerden voor de muziek van den dag...." Zou Paulus dat zoo denken òf de stadsheer, die aan instrumentenstemmen wordt herinnerd door 't vogelengekwetter in 't morgenuur? En hoe kan Paulus vinden dat „groote boomstammen waren even gewoon als de donkere lichamen van vrienden zouden zijn...." Paulus die nooit vrienden heeft gehad, nog? Meent Borel dat een vogel voorbeeldig rustig slaapt, dat Paulus denken kàn aan *kuischelijk* zich ontsluiten van bladen, hij, die nog nooit eenige onkuischheid heeft gevoeld? Paulus is trouwens erg met reinheid in de weer voor hij weten kan wat dit is, anders dan uit boeken. We noemen deze kleinigheden om te doen zien hoe verbazend moeilijk het is een fictie zuiver te houden. Zelfs de zoo knappe Borel slaagt niet volkomen daarin.

Nu komt *Leliane*, prinses van 't Lelieënland, verdwaald in het oer-bosch, waar zij een witte ree jaagde. Paulus vindt haar slapende. Naast het meisje ligt de doode ree. Wat is nu Leliane in dit sprookje? Niet het ideaal van het Maagdelijke, ofschoon wel volkomen in reinheid, want Leliane is wreed. Niet het ideaal der maagdelijke Vorstin, want Leliane wil niet kennen de ellende harer onderdanen, maar alleen zien het bontprachtige van Leliënstad. Dat Paulus haar volgt, onweerstaanbaar gedrongen zich te stellen in haar dienst, is omdat hij het Meisje en de Vorstin bewondert, omdat hij behoefte heeft haar ridder te wezen, haar te gehoorzamen in alles. Een symbolische beteekenis heeft Leliane niet, dunkt ons. In 't verhaal doet zij dan ook niet anders dan Paulus lokken uit het bosch en hem laten wonen in de stad. Zij is volstrekt geen hoofdfiguur in het boek. Al troont zij in haar wit paleis boven Leliënstad, zij blijft er toch te veel buiten. Voor 't klankmooi alleen zal dus het sprookje heeten naar de prinses.

In Leliënstad krijgt Paulus tot gidsen eerst een hoveling, Marcelio, dan een socialist, Elias. Men vermoedt wel dat geen van beiden hem een moderne stad in haar glorie en in haar verfoeilijkheid goed zal laten zien. Ook samen doen zij 't niet. Marcelio toont Paulus al wat mooi is en weelderig en werpt hem een mooie danseres in de armen, laat hem 't afgrijselijke van de ontucht zien en gaat met hem door de armenwijken. Noch Marcelio, noch Elias wijzen den jongen man het werkelijk mooie en grootsche van zoo'n wereldstad. De kathedraal is wel het heerlijk getuigenis van vroeger groot geloof, maar allerminst een kenmerkend monument voor de kracht van het moderne leven en eigen-

lijk bewondert Paulus enkel de hoofdkerk van de Leliënstad.

Niemand brengt Paulus in de werkplaats van een beroemd natuurkundige, in het studeervertrek van een geleerde, van een ingenieur, niemand laat hem zien wat de stadsmensch doet om het lijden der zieken en gewonden te verzachten, niemand doet hem kennis maken met een van die eenvoudig levende gezinnen, waarvan de leden, in hun stille bescheidenheid, zich ontwikkelen tot reuzen, moderne reuzen, dan, wier grootheid niet met een ellemaat wordt gemeten, maar zich openbaart in geestkracht en moreel weerstandsvermogen, reuzen gelijk de wereldstad er noodig heeft en kweekt.

Men leert Paulus minachtend neerzien op den burgerman (191), omdat die zich leelijk maakt op Zondag. Laat hij dàn leelijk wezen. Zes dagen van de week is hij mooi, al is dat niet waarneembaar voor iemand, die enkel naar de kleêren ziet; want zes dagen van de week strijdt die man voor de zijnen een harden strijd om 't bestaan, waarom niet te lachen valt, al is het tooneel van dien stalenden strijd maar een kruidenierswinkel. Wie een stad beoordeelt en niet kent de kern van de burgerij — waarop in onvermoeibare navolging van de oude geestigheid der Fransche Romantieken 't gewoonte is te smalen — die oordeelt gelijk een blinde over kleuren. Zoo doet Paulus, dien we wat graag gunnen „de opperste extaze van een transcendent visioen" aan het slot van 't boek; maar wiens neuswijsheid over Leliënstad ons niet zeer sympathiek is. Hoe komt het dat dit verstandige sprookjesmannetje niet zelf eens gaat zien, dat hij niet begrijpt hoe onvolledig een hoveling hem moet inlichten over 't mooi- en hoe partijdig een socialist over 't leelijk eener wereldstad?

Wat ver-poende kunstenaars aanschouwt Paulus bij een gelegenheidsbanket. Er zijn verpoende groote-artisten; wel zeker. Maar kende Elias er geen anderen?

Trouwens, in hoofdzaak wordt het prostitutie-vraagstuk behandeld in dit moderne sprookje. Bijna uitsluitend de Blanke Slavinnen in Leliënstad hebben Paulus' kritiseerende belangstelling gaande gemaakt en wij moeten erkennen dat, in wereldsteden, men die rampzaligen het eerst, het meest en in de meest verschillende soorten te zien krijgt. Maar dit was toch geen reden om het mooi begonnen sprookje te laten verloopen in een boetpredicatie tegen de ontucht, gekruid met de vermelding van een nieuw deernen-modetje in *Maxim's* te Parijs, nader toegelicht in een noot? Hoezeer het behandelde vraagstuk ook aller aandacht verdient, het is toch niet *het* vraagstuk voor een wereldstad en zeker is onwaar wat de zeer slecht ingelichte Paulus denkt: „het getob en gezwoeg in 't dagelijksch leven van zaken en bezigheden, het geknoei op de beurzen, het gewoeker met effecten en papieren, het gegraai naar meer en meer bezit, het was toch eigenlijk allemaal maar om dat éène genot te hebben" (van de ontucht, dan). „Dáárvoor alleen waren de leugen en het geweld van de rijken, dáárvoor alleen leden de misdeelden armoede en honger, en werden zij afgebeuld tot het laatste zweet van hun uitgemergelde lichamen".

Kunnen wij met het vrij oppervlakkig tendentieuze van *Leliane* geen vrede hebben, wij durven ook de compositie niet prijzen. Wel wat hol klinken ons ook na herlezing van het geheele boek *in verband met het verdere verhaal* Willebrordus' woorden (pag. 65 en 68) „dan zal het misschien zijn, dat je pas gevonden hebt wat onbewust je ziel nu zoekt, als juist het allerliefste voor je gaat verloren .... en luister dan goed, wat een innerlijke stem in je ziel er over zeggen zal." Ook wat Borel vraagt voor Paulus: „Was er dan een andere sfeer dan de vage werkelijkheid der aarde, waarin alle dingen, hier maar in droevigen, onvolmaakten staat, een verheerlijkt, heilig, hooger bestaan leven?" (pag. 249). Wat beteekent dat leven in hooger sfeer van zoo'n Paulusje voor de arme schepsels, in die zoo verschrikkelijke groote-stads-ellende gedoemd voor altijd? Is het niet treurig baatzuchtig maar hoop te vinden in den droom, waarin men de jammeren der werkelijkheid niet ziet? Paulus' wijding in de groote stad zou eerst dàn wat hebben beteekend, indien hij het zijne gedaan had ter bestrijding van het kwaad.

Dat ook dit boek van Borel mooie passage's bevat .... men zal niet anders hebben ver-

wacht. Om den lezer heel even te laten zien hoe fijn Borel een, in zich zelf bitter ironieke gedachte kan uiten zonder te vallen uit den praalbeschrijvenden toon, dien hij wil aanhouden nog, in een lang fragment, citeeren we deze enkele regels van pag. 109:

„Als het in den laten middag wat nevelig werd op de heuvelen rondom de stad, en vage sluieren om het paleis waaiden, leek het in zijn weifelende vaagheid als een hemelvisioen in de wolken, waar enkel engelen en materie-looze hemelingen konden wonen. Als 's avonds de witte en gekleurde electrische lichten waren ontstoken, was het somtijds van beneden niet goed meer te onderscheiden, wat de sterren waren en wat de lichten van het paleis. En de arme, kleine kinderen van misère in de donkere sloppen van de stad, die nooit verder kwamen dan het nauwe, vunzige steegje waar zij in woonden, zagen het paleis hoog boven de daakjes der schamele huisjes, en dachten dat de koningin daar, vèr in die glorie, samenwoonde met de engelen, waar ze in hun ellende nog aan geloofden."

Zoo is er meer goed gedaan; doch tot het beste werk van Borel mag *Leliane* niet gerekend worden. Wie nu verder nog met een sprookjesheld zich mocht gaan begeven op het gebied van den naturalistischen schrijver met tendentieuze bedoelingen, zou misschien lang niet zooveel bieden kunnen als Borel; maar met zijn *Leliane* heeft deze auteur toch niet bewezen dat het terrein aanlokkelijk is voor den sprookjesdichter.

De omslag van dit boek is versierd door Raemaekers. Aan de voorzijde ziet men — genre Steinlen — wat armzalige nachtdeerns afgebeeld, zwervend over een nachtstraat in regen en wind, op den rug ziet men nog zoo'n schepsel een straat uitkomen en — duidelijke symboliek — Raemaekers geeft den goot er onder. Heelemaal aan den achterkant staat het vijvertje met de waterlelies uit het begin van 't sprookje. Dit prentje voldoet het minst, omdat er heelemaal niets in ligt van het wijdingvolle rustige en têere, dat Borel door zijn proza over 't water en de lelies suggereert.

* * *

Nog weer een bundeltje van een jongen schrijver vraagt onze aandacht. FRANS HULLEMAN liet door den uitgever C. A. J. van Dishoeck zijn *Scheiding* de wereld in sturen en hij droeg het boek op aan „den Meester, Van Deijssel," die toch wel niet veel schik hebben zal in de omzettingen vele van zijn bewonderaar, wiens proza gewoon correct en zonder veel glans moet heeten, nu nog wat aanstellerig, hier en daar, juist door den draaistijl.

Overigens kan wel prettig wat goeds van deze zes verhalen worden gezegd. De heer Hulleman, toch, neemt goed waar en weet door de juistheid van het detail te doen vergeten de weinige diepte van zijn karakterteekening. De realistische schetsen, zoo heel breed opgezet, getuigen bovendien van een wel persoonlijken humoristischen kijk op de dingen. Zoo b.v. *Een Sollicitatie.* Onbeduidend en daardoor wat erg lang schijnend is *De Hengelaars;* het best vinden we *Scheiding.* Maar de bewonderaar van Van Deyssel schuwe als een vreeselijk kwaad dat zoo-maar-raakschrijven van zinnetjes als: „*torende* het *brandende* verlangen in haar op, zich *te verdrinken in een* rustelooze *tranenzee.*" (Wat bijster veel heeft van een parodie) en als: »heel ver uit de duisternis van haar ziel, kwamen aankabbelen en aanspoelen, vluchtende golven, die haar op-spettend vertelden, kwamen van ver voorzeggende vogelen, spande een regenboog een lint van kleuren, *dat zij vinden zou* eens iemand, wien zij wijden kon haar Zijn."

* * *

JOH. BROEDELET heeft zich eens laten droomen van een armen kunstenaar, die een ton uit de loterij trekt, precies op den trouwdag van H. M. de Koningin en die dan natuurlijk *Feest* wil houden. Een hier en daar aardige fantasie volgt op de ietwat pretentieuse inleiding. De heer Broedelet kan nog niet alles geven wat hij blijkbaar heeft gefantazeerd. Het wordt niet heusch weelderig en heusch wild genoeg, omdat al dat aardig *bedachte* blijft *bedenksel* en niet den lezer suggereert den droom. We blijven er buiten staan en we hadden er in moeten komen. De uitgever van *Feest* is de heer C. L. G. Veldt te Amsterdam. F. L.

EETKAMER VAN HUIZE „WELGELEGEN" TE ZEIST

Johan Thorn Prikker.

JOHAN THORN PRIKKER. † † †
DOOR PH. ZILCKEN. † † † † †

Niet lang geleden, op een redactie-vergadering van dit maandschrift, wierp ik het idee op, eens Johan Thorn Prikker als „schilder van de maand" te nemen.

Ik was juist vervuld van enthousiasme voor het vele moois dat ik genoten had, toen ik hem, even te voren, aan het werk zag in een in aanbouw zijnd huis bij de Witte Brug, waar hij met zijn vriend Altorf, de delicate en origineele houtsculpteur, bezig was een eigenaardige, zeer modern-mooie en hoogst merkwaardige wandversiering aan te brengen

Hoewel zijn werk niet algemeen bekend is ten onzent, is zijn naam wel verspreid. Gedeeltelijk ook door de bekende studie in de Hollandsche Revue, en door zijn *Brieven aan Henri Borel.* Wat mij betreft, ik heb hem sedert zijn debuten vrij wel gevolgd.

Het was in de reeds zoo ver verwijderde tijden van omstreeks '90, dat hij een zeer bizonder, fel „neo-impressionistisch" schilderij had ingezonden op een tentoonstelling van het oude Pulchri Studio, op de Prinsegracht, welk schilderij door de plaatsing-commissie toen bestaande uit Termeulen, Bauer en schrijver dezes, vrij goed geplaatst was geworden, in de volle overtuiging dat het een der meest frissche, belangrijke en ongewone werken van deze expositie zou zijn.

Echter bleek 't dat onze meening niet algemeen gedeeld werd, nòch door het groote publiek, nòch door vele kunstbroeders.

Daartegenover stel ik de meening van mevrouw Mesdag—van Houten, de vrouw van zoo ongemeenen smaak, die ons zeide, bij het binnenkomen der zaal, dat zij „de tentoonstelling zoo bizonder goed geschikt vond, — zoo rustig".

Jaren zijn voorbij gegaan, en ondanks véél, is Thorn Prikker bijna dezelfde gebleven als toen; ik bedoel dezelfde, (zooals Ch. Storm van 's Gravesande hem dezer dagen nog noemde) „gavroche," dezelfde baanbreker, dezelfde enthousiaste onrustige en werkzame zoeker, steeds bezig te trachten alle geheimen van het schoone in het leven zoowel als in de kunst te benaderen.

Ik heb het voorrecht gehad in de laatste jaren veel met hem om te mogen gaan, maar ook vóór dien tijd heb ik zijn hoogstaande, ongemeene eigenschappen al zéér gewaardeerd, en het is mij een genoegen dit hier te zeggen, omdat velen hem niet goed kennen en daarom soms niet juist beoordeelen. Zooals ik zeide, ging ik hem onlangs een bezoek brengen in de door Henry van der Velde ontworpen Villa van Dr. Leuring, gelegen aan het Kanaal, bij Scheveningen, omdat ik wist dat

hij daar bezig was, voor het eerst eigenlijk, in toepassing te brengen zijn theorie van ornementatie, zooals die steeds in hem heeft gebroeid, en eenmaal door L. van Deyssel als volgt geformuleerd: „het geven van de essence van het schoone, geabstraheerd van den vorm."

Na over zand- en steenhoopen te hebben geklauterd bereikte ik de hall van het huis, waar, boven op een steiger, Thorn Prikker en Altorf stonden, gehuld in witte kielen, een veelkleurig mutsje op het hoofd, een eindje cigaret tusschen de lippen, bezig te

hakken met smalle stalen bijteltjes in de speciale, zeer harde cementspecie van het soort *graffito* waaraan zij bezig waren, in uiterlijk geheel gelijk aan de hen omringende werklui, maar beide met een moeielijk te definieeren uitdrukking van intelligentie, beide met in de donkere, levendige oogen een flikkering van hoog-intellectueele schranderheid.

En dit aspect symboliseert Johan Thorn Prikker geheel.

In zijn manieren is hij uiterst gewoon, met zijn pak, gelijk aan dat van een wielhardrijder. Maar begint men een gesprek met hem, dan is hij onuitputtelijk gevarieerd, altijd verrassend door zijn fijn vernuft en scherpen blik in allerhande zaken, telkens aanrakend zeer moeielijke sociale kwesties, kapitalisme of socialisme, — of weêr medische of litteraire of artistieke, — beurtelings ophemelend de kunst van een Van Eyk, Vermeer, Maris, of Verster, om dan weer te vallen in de hartstochtelijke beschrijving van een football match, van misereuse toestanden onzer maatschappij, of om zich te verdiepen in scheikundige definities van verfstoffen en procédés, die hij bestudeert voor zijn uiteenloopenden arbeid, — of te dweepen met de reinheid der oud-Chineesche of Hindoesche philosophie. . . .

Zóó is Johan Thorn Prikker, zeer intelligent, logisch, normaal, *natuurlijk*, — en daarom „vreemd" voor velen, — met op het gelaat

MADONNA TEEKENING

Eigendom van den Heer H. W. Mesdag

SCHETS IN OLIEVERF
Eigendom van den Heer H. P. Bremmer

een *sneer* voor al hetgeen hij laakt en verwijt aan menschen en instellingen en, *per se*, ingoed als weinigen, zooals blijken kan uit dat gezegde in zijn „Brieven":

„Zeg hem, dat kunst niet het hoogste is, dat het nog veel beter is een goed mensch te zijn, dat alle kunst niet mooier is dan een reine ziel. Dat het reine liefhebben van eene goede moeder tot haar kind of een vrouw tot haar man, mooier is dan het maken van een kunstwerk, veel onbaatzuchtiger; want een schilderij maak je toch hoofdzakelijk voor jezelf, terwijl reine liefde geheel en al voor een ander is. . . ."

Ik kwam hem vragen of hij de schrijver wilde aanwijzen voor dit artikeltje, maar hij zei dadelijk: *„doe jij 't!"* En de reden hiervan is misschien dat hij wist dat ik hem zakelijk, slechts „feitelijk" zou behandelen, terwijl hij bang is voor theoretische beschouwingen over zijn werk, en wist dat ik mij daarin niet verdiepen zou.

Johan Thorn Prikker is geboren in 1869 en behoort dus nog tot de bepaald „jongeren" van onze moderne school, en voor zijn leeftijd heeft hij al heel wat gedaan, is hij een zeer veelzijdig ontwikkeld kunstenaar, die, vooral in 't buitenland, al zeer gewaardeerd wordt als diepzinnig, symbolisch schilder-ornementist. Gelijk de meeste haagsche jongelui die „schilder willen worden," werkte hij eerst aan de Akademie van Beeldende Kunsten aldaar.

Maar al vroeg verdween hij, schuw voor de routine van die school.

Toen ging hij naar de omstreken van Eysden en Visé, zijn zoo geliefde streek van het „Pays wallon."

Hier teekende hij veel naar de natuur, heel uitvoerig en precies, deze eenige wijze van teekenen om later misschien breed te *kunnen* werken. Het waren voornamelijk landschapstudies, die hij maakte; studies van die uitgestrekte velden op de golvende heuvelen langs de Maas, waar de verschillende kleuren der gewassen bijna vierhoekige ornementen vormen langs de glooiingen.

Reeds toen gebruikte hij voor dat werk gekleurd krijt, een middel om zich uit te drukken, dat meer het zijne genoemd kan worden dan schilderen met olieverf.

Maar de kennis van het menschelijk lichaam, zijn constructie, zijn anatomie, heeft hij niet minder uitvoerig bestudeerd in die jaren, en deze uitvoerige en preciese studies hebben hem in staat gesteld zich vrij op decoratief gebied te kunnen bewegen, daar deze kunst niet meer naturalistisch zijnde maar veel eer abstract, eigen-gemaakte conventies eischt, die echter op de studie van het Leven gebazeerd moeten zijn.

De opvatting van Joh. Th. Prikker betreffende kunst is hoogst individueel.

Véél omtrent wat kunst moet zijn, volgens hem, kan men vinden in zijn *Brieven aan Henri Borel*.

Maar op dit laatste kom ik terug.

Thorn Prikker vindt namelijk dat een schilderij in de gewone beteekenis, d. i. een min of meer trouwe afbeelding in lijnen en kleuren van een brok natuur te „oppervlakkig" is.

Reeds gedurende zijn verblijven in den „Pays Wallon", gelijk bleek uit zijn inzending op de beroemde *Keuze-tentoonstelling* te Amsterdam, in 1892, trachtte hij zijn persoonlijke opvatting van een bepaald soort symbolisme te uiten.

Hij wil namelijk, b.v. in een landschap, niet dat onderwerp vertolken zoo als het zich voor doet, maar den toeschouwer als het ware voor een vizioen brengen van dat landschap, hem doen gevoelen wat hij zelf heeft gevoeld toen hij het aankeek, en niet dat landschap zelf weergeven.

En inderdaad, sommige zijner werken, naar de natuur gedaan, geven een onstoffelijken indruk, analoog aan dien men in zich dragen kan, van een „motief", lang geleden gezien, waarvan lijnen en vormen geleidelijk uitgewischt zijn, waarvan slechts een vage indruk van kleur de intense schoonheid doet voortbestaan in de herinnering.

Dit deed hij toen reeds, evenals nu nog.

En dan geeft soms zijn werk een schijnbaar roezemoes van kleurrijk gestippel, in lijnen zeer gewild van richting, op en nedergaand, die voor hem geven, b.v. den gloed van het zomer-zonlicht op een groep boomen, — niet die boomengroep zelven — zooals hij het verklaart in een zijner brieven,

de „essence" van het schoone dat hij zag, niet het schoone zelf."

„De essence, dat is het mystische bestaan „der dingen. Zie je, een bloem is een bloem, „met blaadjes en een hart, maar een bloem „is toch wel meer dan dat! Al geef je de „natuur, den uitwendigen schijn zelven niet „weer, kan het toch wel de essenticele indruk „zijn, die je van de natuur krijgt, die je tracht „weer te geven."

GEBATIKT KUSSEN

In 1897 verschenen bij W. Versluys te Amsterdam die *Brieven van Johan Thorn Prikker* met een voorwoord van Henri Borel, destijds een zijner vrienden, welke brieven voor het grootste gedeelte, reeds in het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* verschenen.

Deze brieven „nooit geschreven met het idee, dat zij nog eens later gepubliceerd zouden worden," zijn, natuurlijk, „warm van waarheid en geloof, met dat zeldzaam accent van oprechtheid", en daarom staat er, naast veel dingen, die de schrijver misschien niet zoo gemakkelijk zou kunnen verantwoorden, zeer veel merkwaardigs betreffende zijn zeer bizondere opvatting der Kunst, op de talrijke pagina's, die getuigen van zijn hartstochtelijk bewonderen, liefhebben, aanbidden, van de Natuur, een feit dat wel eens geloochend werd.

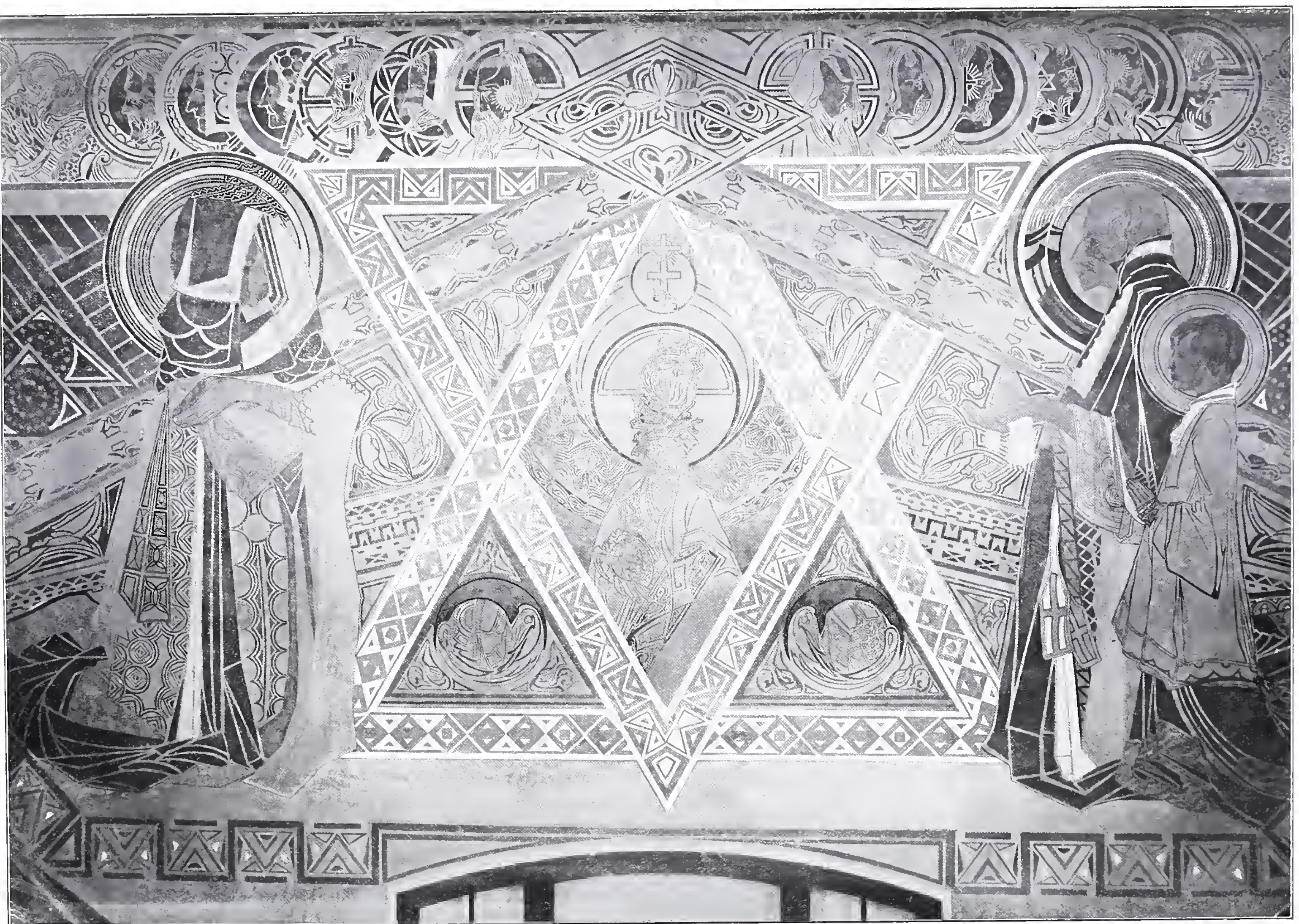
Daar geen omschrijvingen zijn werk beter kunnen doen begrijpen dan juist sommige fragmenten van zijn brieven, die er betrekking op hebben, laat ik hier een aantal uittreksels volgen, die, m. i. al zeer kenschetsend zijn voor zijn opvatting.

Reeds in 't begin valt op zijn bewondering voor het symbool: „in een schilderij zie je mij altijd te veel materie, je ziet de verf en de lijst, je ziet te veel hoe het gedaan is. Ik zou willen maken, een reusachtige beeldengroep, honderd meter hoog, die hoog stond boven alles uit, die je 's avonds tegen den hemel zag als silhouet, loodgrijs tegen het blauw van de lucht, over dag weer anders, verlicht door de zon, of kantig met roode strepen in den ochtend.

Ik vind, in zoo iets zou je alleen het gevoel en het groote gaan zien, niet de stof. Je zoudt 's avonds niet weten waarvan het gemaakt is, of het steen is, of het leeft. Zoo iets zou zich oplossen in de natuur zelve, meer één zijn met alle momenten. Zoo'n schilderij is toch maar altijd hetzelfde of je het 's avonds ziet of bij daglicht, maar dat beeld zou nu en dan dreigend en somber staan in zijne omgeving, dan weer heel lief en stil in den zonneschijn. Het zou zóó moeten zijn, dat je er van omviel, en de meeste lui er zich klein bij voelden, en zoo uitgebreid en veelzeggend als de bijbel. Het moest een' indruk geven als een zonsondergang in Limburg op een uitgebreid, stil ploegland, of een horizon met dunne boompjes bij andere momenten, zie je het, zou moeten leven bijna. Zoo iets zie ik ook wel te maken in een kerk of tempel, met fijne boogjes boven de ramen, die als het ware geluid maken, met torens als vingers van een hand, die den wil zouden geven, zacht gebogen, of recht, stil opgaande. Er zou een geluid uit moeten opgaan, een fuga, maar natuurlijk heel lief en zacht, waar je niet bang van werd."

En iets verder zegt hij van de Pyramiden:

„Wat zijn dát dingen hè, wat zullen die veel zeggen, als het mooiste gothiek, maar ze zijn natuurlijk veel stiller, boven het graf van die er onder ligt. Die oploopende lijnen zeggen zooveel, en wat is het stil die groote vormen. Ik heb laatst een fotografie er van gezien, natuurlijk met figuurtjes er op, die er afschuwelijk bij deden. Wat zal een pyramide mooi doen tegen zoo'n roode avondlucht, we zullen die lijnen oploopen in de oneindigheid. Ik vind den vorm van zoo'n pyramide prachtige symboliek, de vier zijlijnen geven de hartstochten en verschillende beginnen, die samenkomen in een punt, het einde van het ál."

*) MIDDENSTUK VAN EEN WANDVERSIERING IN DE HAL VAN HUIS „DE ZEEMEEUW", TE 'S GRAVENHAGE

*) Motief: „Wer nicht die ganze Welt rundwandert" enz.

(Pantschatantra)

DETAIL VAN DE WANDVERSIERING

En zijn enthousiasme voor mooie momenten buiten, waarbij tevens *zijne* opvatting zoo verklaard wordt:

„Heb je wel eens gelet op een tak met witte sneeuw? Ik bedoel als het den geheelen dag heeft gesneeuwd, al maar op elkaar, dan komt een laagje van 7 of 8 centimeter witte sneeuw op elk takje, je begrijpt, daardoor komen groote vormen in de boomen, armen, hoofden, allerlei figuren, vreemd gevormde, opstaande stukjes, al heel oud geworden boomen, die recht opstaan uit het volle, kleurige van al het wit. Dan ga je al die prachtige vormen zien, gaat ze heel nauwkeurig bekijken, wat zijn ze dan mooi, van onder het teere, donkere takje, met de éven bewegingen, waaruit het volgend jaar de bladeren zullen komen, zoo heel duidelijk tegen den hoogen rand sneeuw. De sneeuwlaag zelve mooi wit in toon, blauwachtig, waarop een rand eventjes mooi rosé door den toon van de lucht. Je begrijpt, wat dat kan wezen, zoo om te zien. Hoe intens gevoelig zijn al die schakeeringen van wit. Zoo mooi door een donker muurtje achteraan, waartegen al die blauwe, paarsche en geelachtige nuances van de sneeuw als silhouet afkomen. Ja dan zie je de ziel van het landschap, de groote vormen die het gaat aannemen om ons te toonen, wat hij wil zeggen. Mijn „Landschap" wat ik maken ga, zal heeten „Kerstmis", door al die mooie, witte kleuren, om al die zuiverheid, dat maagdelijke, wat ik zie in die prachtige sneeuwvormen. Ik maak een groote, geelachtige ster in het midden, die heel zacht licht geeft, de boomen van gedecideerde vormen, als zingende engelen, met groote instrumenten, alles zuiver wit. De figuren kijken naar het witte landschap zelve, met allerlei symbolieke vormen, lichten, christuskoppen. De ster in het midden met gekleurde stralen, zal de lucht geven heel paarschgeel als een avondzon. De indruk moet zijn gewoon als landschap, zooals ik het vanavond zag, en dan die superbe schoonheid, dat reine van de hooge natuur moeten geven.

Ik ga eene bewering schrijven, en wel over mijn werk, waarom ik die en die vormen kies bij dit of dat sentiment, waarom ik zóó werk en niet anders, waarom leliën, passiebloemen zulke vormen hebben, enz.: Jij zal zoo'n brochure over mijn werk wel totaal onnoodig vinden, maar ik vind het toch niet zoo kwaad, dat plan van me, ten

DETAIL VAN DE WANDVERSIERING

eerste is het goed voor sommige artiesten, die maar niets van symboliek snappen kunnen, en ten tweede, voor het publiek, dat nog maar altijd denkt dat ik niet weet, dat de (uitwendige) natuur anders is, dan wat ik ze maak. Ik wilde ze daarin uitleggen, het verschil tusschen de natuurfotografie, mooi door kleine toevalligheden, als een grijze lucht, een stukje zon, enz. enz. en de ziel van de natuur. Den indruk, dien zekere lijnen op mij maken, wou ik de menschen vertellen, ze laten merken, dat een gewone rechte lijn, mij anders aandoet dan een wild gebogene. Nu weet ik wel, wat ik nú beweer blijft geen maand gelijk, over een of twee maanden schrijf ik weer heel andere dingen over de natuur, en den indruk, dien zij op mij maakt, maar dat neemt niet weg, dat mijn zien, zooals ik dat nu heb gegeven in 2 of 3 schilderijen, voor een deel van de medelevenden verduidelijkt wordt. Ik heb al een goede titel, „Auto-Contemplatie". Ik heb al een paar gronden, die heel vast staan, en waarmede ik het onderwerp zal inleiden. En wel o. a. deze: „Geef iemand een potlood in de hand, en zeg dan tegen hem: trek een streep op dit papier, dan zal het tien tegen een zijn, of hij maakt zoo'n gewone rechte haal. Ik zie in die lijn nu iets van „niet kunnen schelen" uit gewoonheid, zonder denken, onwillig. Geen mensch zal zoo ineens een bijzondere lijn opschrappen, met buigingen, of, als je een kokette vent voor je hebt. maakt hij er nog een krulletje bij, dat het vooral netjes zal zijn. Nu geloof ik, dat door op die manier door te gaan, ik de menschen ook best lijnen van onrust, van kracht, of van heiligheid zal kunnen uitleggen, geloof je dat ook niet?"

Bij deze regels sluiten zich onmiddellijk de volgende aan:

„Ik vind als schilder moet je geven niet (den schijn der) dingen zelven, maar de mooie herinnering, die er van is bijgebleven. Ik bedoel dit: Als ik buiten loop, en een bloem zie, dan vind ik die mooi, mooi door haar kleuren, mooi door de fijne opstaande meeldraden en stampertjes, mooi omdat de blaadjes zoo éven gebogen zijn, maar dat is niet mooi om te schilderen; als ik nu doorloop, en er over denk, voel ik die bloem komen onder een zekere houding; heel anders dan zij was, ik zie haar dan b. v. als een sterk omteekend stuk witte kleur, maar meer in haar omgeving, met sterretjes er om, lijntjes, die stil bewegen, en zeggen hoe mooi zij was, hoe teer haar heele bestaan, dat zij zóó volmaakt was. Ik vind de vorm, of hetgeen je in de natuur hebt gezien, wordt omgewerkt door de ziel van die het gezien of gevoeld heeft; naarmate zijn gevoel inniger en fijner is, des te mooier wordt zijn uiting. . . . .

Ik heb nu gegeven sneeuw, anders dan mijn eerste opvatting, die ik je in mijn laatsten brief schreef. Zie je, ik heb getracht te geven het heel witte van de sneeuw, het vreeselijk reine. Ik heb gemaakt een groote vorm, die van boven naar onder gaat, die uitloopt in een bloem, een passiebloem, naast dien vorm van boven staat een wit figuurtje, met lange haren. Op het midden van het papier is nog een vrouwefiguur, die heel stil staat, in rust op de boomen rechts hangen klokken, witte klokken, als bloemen, maar bloemen, die geluid geven, zie je, met sterke klanken als zilver of kristal, uit de klokken komen lijntjes naar beneden, die de figuurtjes omarmen, en er langs heen gaan. Ik heb nu in deze teekening allen vorm vergeten, alleen lijn, geen schaduwen donker gemaakt. . . ."

En dan komt *zijn* symboliek, die symboliek die hem steeds bezighoudt, die hij in al zijn werken meer of minder uit, waarvoor hij prachtig arbeidsveld heeft gevonden in de muurversiering van den hall van het huis van Dr. Leuring.

Men leze dit:

15 Februari '93.

„Ik heb weer een nieuwe teekening gemaakt, zoowat van een meter bij 75 centimeter. Ik heb bedoeld de Reinheid, zie je, die zóó is, dat het slechte er niet bij kan komen, dat het veranderd wordt, het slechte, door de reinheid, en dus ook goed wordt. Ik ben begonnen met een bloem van wit, mooi vol, wèlgedaan, met lange, uitslaande bladen, gevormd als heiligenbeeldjes, die stil, eenigszins gebogen liggen. Uit het midden komt een kracht die naar boven gaat, en een vrouwefiguur vormt, naakt, met dubbele

„BRUME DU SOIR" NAAR EEN TEEKENING

Eigendom van den Heer Leuring

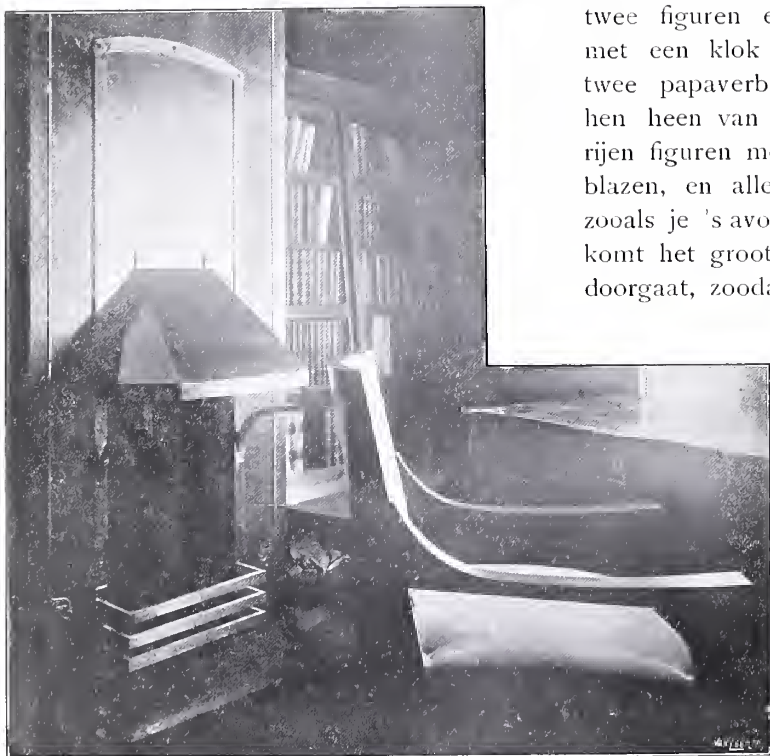
contour, omdat ze oneindig is, of beter gezegd, omdat ze geen begin en geen einde heeft. Een groot ovaal om haar hoofd met bloempjes, met lijnen, die uit enkelen naar boven gaan. Naast de vrouw een Christusbeeld, sterk gestileerd, met een doornenkroon met bloemen om het hoofd. Naast den Christus heel stille, evenwijdige lijnen, die kalmte en rust moeten geven, en een duif met uitgespreide vleugels, als heel hoog leven. Om de vrouwefiguur staan kaarsen als symbool van uit-zich-zelf-leven, als opoffering, want een kaars verbrandt zichzelf, en geeft daardoor licht aan anderen. Aan de andere kant van de figuur komen de hartstochten, drie kerels op een paard, en aan dat beest vastgegroeid, met lansen gewapend, die echter veranderen in lelies als zij bij de vrouwefiguur komen. Onder het paard zijn draken, die door doornen heen kruipen, dat het gemeene van een slechte daad moet geven.

Ik bedoel met die teekening hoofdzakelijk eene beweging, een zacht beweeg van verscheidene lijnen, die te samen één kuisch geheel moeten geven. Uit de bloem komen veel lijnen die om alles heen gaan, stil ruischende, en al die lijnen vormen, samen een kathedraal. Ik kan het je alles zoo moeielijk zeggen, je begrijpt, op zoo'n teekening staan nog meer kleine dingen, vormen gebogen lijntjes, maar hoe je dat uit te leggen zoo zonder teekening. B.v. achter die drie kerels op het paard zijn vormen, die donker, onrust, angst en zoo moeten geven.

Ik ben aan vier teekeningen bezig. De eerste naar het vers van Baudelaire, dat je me stuurde. „Entends ma chère, c'est la douce Nuit qui marche." Ik heb dat heelemaal willen geven als geluid van lijnen. Ik heb gemaakt een groot, bijna vierkant figuur met lange lijnen uit het hoofd, die naar alle kanten gaan zwieren, achter een landschap boomen, en een avondlucht met vijf groote sterren, heel duister. De vrouwefiguur in het midden heel vaag geteekend, zoodat het aandoet als een geruisch. Rechts twee figuren, die op pijpen blazen, heidensche vormen met zwarte haren die op en neer gaan, en met geluid mêe gaan doen. Links twee figuren met harpen, christelijke, met kruisen op den rug. Vóór de middenste figuur (links) gaan twee figuren een man en een vrouw, een met een klok in de hand, de andere met twee papaverbollen; een groot geluid om hen heen van lijnen, die rondgaan. Rechts rijen figuren met zwarte haren die op pijpen blazen, en allen zingen monotone geluiden, zooals je 's avonds wel hoort. Uit de pijpen komt het groote geluid, dat overal langs en doorgaat, zoodat de indruk van de teekening enkel een beweeg is van donkere en lichte lijningen.

De tweede is „The blessed Damozel" (Rossetti), die vrouwefiguur, die naar beneden staat te staren, met de lelies in haar arm gebogen.

Ik heb de vrouwefiguur heel groot gemaakt, in het midden van het papier. Ze moet heel stil en hoog staan, ver boven de figuren om haar heen, die gebogen staan, met ge-

BIBLIOTHEEK (HUIS „DE ZEEMEEUW")

vouwen handen. De vrouw zelf heel licht in wit, zoo wit als de lelies in haar hand en om haar heen, met vlammen die opgaan in een lijn, die om haar heen stijgen, beneden, links, de dag uit vlammen. De nacht aan den anderen kant nog vast in de donkere draaiingen om haar heen, en héél boven, achter haar hoofd het huis van God, met figuren zonder geslacht, heiligen, witte lelies, passiebloemen, met een groote ster en stralen licht.

De derde is een „Christ vainqueur." Een Christus aan een kruis, met een gezicht, dat voor zich uit ziet, met lange haren, die om zijn hoofd wuiven. Het lichaam is twee ellipsvormige takken, waaraan doornen en bloemen zitten, twee passiebloemen, een lichte en een donkere. Van onderen draken, die aan de beenen knagen. Dan vallen de bloeddruppelen uit de bloemen en uit de figuur op de draken neder, die er zich mede voeden. Uit de drakenbekken groeien bloemen, (ik bedoel hiermee het koude verbergen achter een mooi masker). Om den Christus heen lijnen, die stil naar boven bewegen. De Christusfiguur met de passiebloemen zijn héél groot boven de draken van onder."

Pagina 76, en volgende toonen zijn voorliefde voor de omstreken van Visé:

„Ik zit hier in mijn land, dat ik zoo mooi vind. Het is prachtig hier, je moest eens zien zoo'n avond hier, nuit bleue aux milles étoiles. Goddelijk, dan is de Maas heel kalm, geeft wat licht, hier en daar glimt de rivier, op zij de weg lichtgrijs; op zij rechts de rotsen geel, grijs alle kleuren waartegen de boomen zoo donker, bijna zwart uitkomen, dan zie je allemaal figuren zich uitbuigen overal op de rotsen, heel sterke mannen, die elkaar omarmen, zie je elkaar vasthouden om de groote blokken te dragen, die boven hen zijn, en allerlei fijne, stille plekken, waar de rots minder wild is, zie je meer vrouwelijk met éven rijzingen van borst en buik, ook anderen, uit oude tijden, drie naast elkaar ook, Assyrische met lange baarden en puntmutsen, allemaal heel reine figuren. De overkant van de Maas is mooi besluierd door de mist, die uit het water opstijgt."

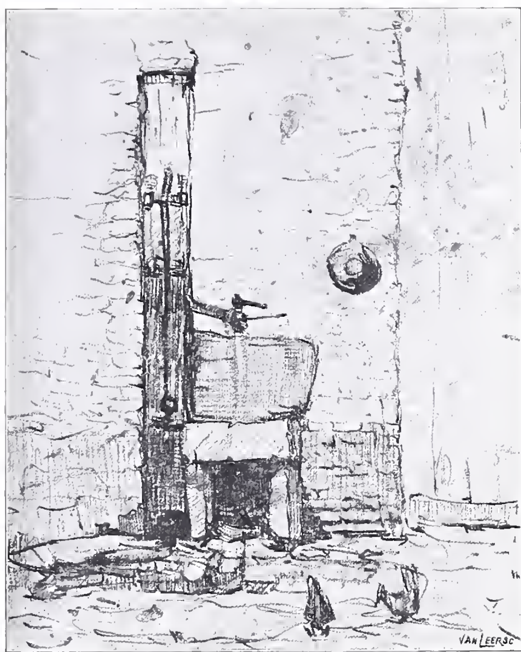
Waarna plotseling volgt, vrij onverwacht:

„En toch ... is er iets in me, wat me zegt, dat het hier afschuwelijk is, dat het hier geen land is om iets te maken, dat in Holland een eenvoudig wegje met twee boomen, zóó (volgt een teekeningetje) veel mooier is dan hier, al die rotspartijen met figuren en koppen. En toch weer een andere stem die zegt, dat het hier goddelijk mooi is, en dat ik misschien op den goeden weg ben. Want als je goed nadenkt zijn alle stijlen, vooral gothiek en egyptisch (die vind ik de mooiste) geboren uit de natuur, en gestyleerd door den artiest. Mijn zoeken in die rotsen heeft dus wel reden

WIEG EN TOCHTSCHERM (HUIS „DE ZEEMEEUW")

van bestaan, maar dat vervloekte andere ding, dat in me zit, en maar alles afkeurt wat ik zie, dat me zoo plotseling, juist als ik aan iets bezig ben, aanpakt en me even een wegje laat zien, eenvoudig, eigenlijk niets, je kunt het niet pakken, niet eens zien, maar het 'was toch zoo mooi wat je zag...."

KRIJTSCHETS
Eigendom van den Heer H. P. Bremmer

Zeer duidelijk wordt het, hoezeer Joh. Thorn Prikker geboren decoratief artist is, meer dan schilder volgens de loopende opvatting, wanneer men een uiting tegenkomt als deze, reeds een jaar of tien oud:

„Ik vind een impressionnistisch landschap of figuurstuk aan den wand van onze kamers gewoon belachelijk. Zooiets als een gat in den muur, waardoor je de natuur ziet. Maak landschappen, goed, maar maak ze dan zoo, dat ze in onze kamers passen bij de deuren, bij de proportiën van de kamer, en bij alles, wat daar verder in is, dus nooit een impressionistisch landschap, waaruit je de wind je voelt tegenwaaien. Ik gelóóf daarom dat de groote beweging in Europa naar eene logische versiering van onze woonhuizen, wel de ware is."

Maar ik zou nog veel meer uit dit aantrekkelijk boekje willen aanhalen!

Dit laatste citaat echter verklaart hoe het gelijdelijk gekomen is dat Th. P. na zijne vrij talrijke teekeningen en illustraties bij gedichten, zich in latere jaren, met ongemeenen smaak is gaan toeleggen op het ontwerpen van stoffen, meubelen, van geheele ameublementen zelfs, zooals van dat te Zeist, bij Mr. Fransen van de Putte, en van de bibliotheek van Dr. Leuring, — hoe hij van uitsluitend schilder en teekenaar, geworden is „craftsman," en dit van uiterst gedistingeerden smaak.

Omstreeks 1897 begon hij zijne bekende *batiks* te vervaardigen, en sedert dien tijd legde hij zich voortdurend toe op het ontwerpen van gebruiksvoorwerpen.

Reeds vroeg werd het werk van Thorn Prikker gewaardeerd, zoowel door verfijnde geesten ten onzent als in het buitenland.

Op de *Keuze Tentoonstelling* te Amsterdam 1892 (voor welke het Comite van uitvoering bestond uit: S. H. Breitner, A. S. Derkinderen, R. W. Roland Holst, Jan Veth en Willem Witsen) begon zich zijn symbolisme te toonen in twee schilderijen: *Bij het Kruis* en *Kruis-afneming.*

In de volgende jaren exposeert hij geregeld op alle tentoonstellingen „d'avant-garde," zooals die van de *Vingt,* van den Haagschen Kunstkring, van *l'Association pour l'art* en later van de *Libre Esthétique* te Brussel, waar hij warme vrienden heeft. Na een zeker tijdperk daalt *deze* activiteit, omdat in hem een evolutie plaats heeft, en dit soort arbeid wordt voor een gedeelte vervangen door werken op kunst-nijverheidsgebied, die hem in de laatste jaren soms bijna geheel in beslag hebben genomen, en met welken hij buiten questie niet minder belangrijke successen zal behalen dan met zijn meer picturaal werk.

AAN DEN BERKEL. † † † † † † DOOR J. EIGENHUIS. † † † †

I. Haarlo.

We stapten uit den trein en stonden vragend het kleine wachtershuisje van de halte Haarlo aan te staren, de kinderen en koffers om

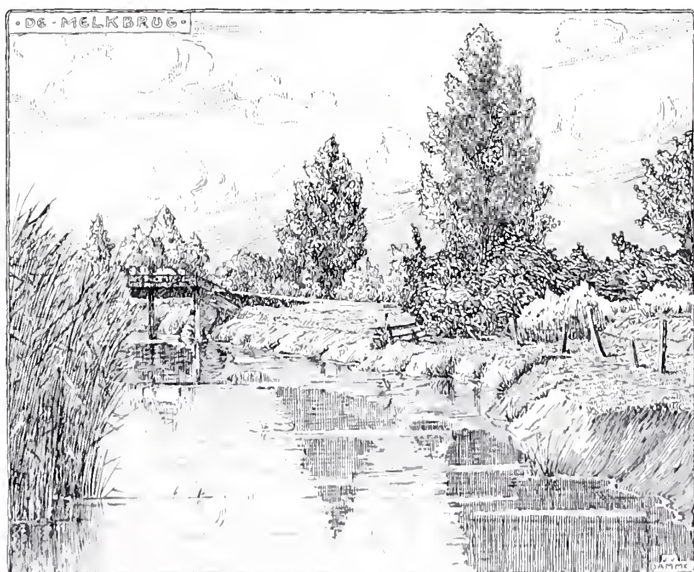
onze beenen en niets dat naar een woning leek in het rond. Daar kopknikte een ezel langs het mulle zandpad op ons af, met een huifkar achter zich, waaruit een oud man gewichtig afdaalde.

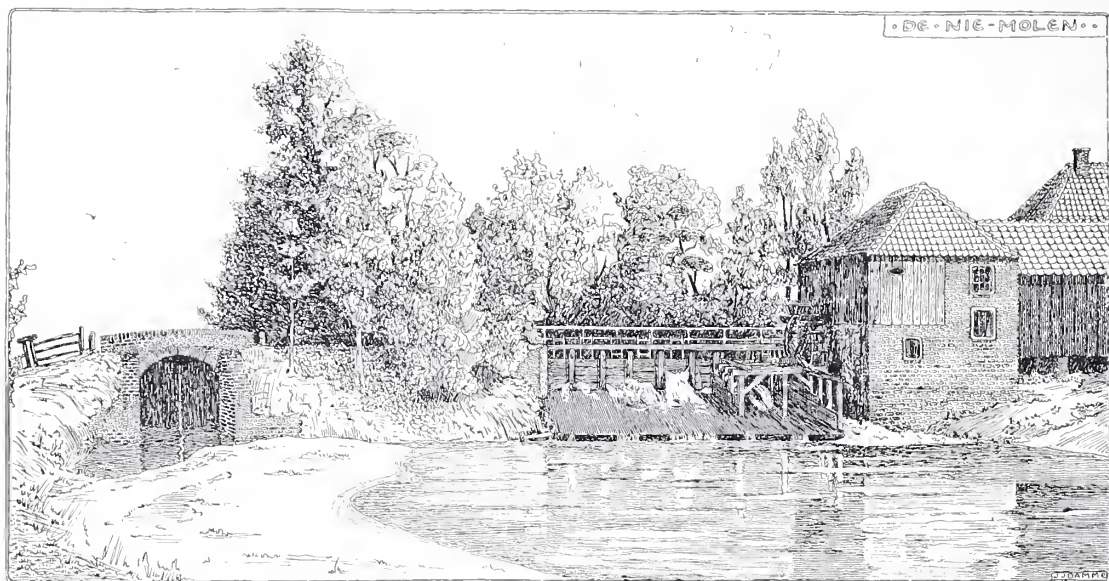
„De gasten uit Amsterdam?" vroeg zijn goedige, lijzerige stem, waarna hij kalm de koffers onder het huif werkte, toen de kinderen en toen mijn vrouw. De ezel werd door den ouden man en mij geëscorteerd en peinzend zeulde het dier de kar door de diepe sporen, waarin wij als dronken lui achter elkaar aanstrompelden. Ik hoorde de kinderen schateren, omdat ze 't zoo heerlijk vonden in zoo'n huifkar en omdat ze zoo leuk door mekaar geschud werden, en mijn vrouw scheen romantisch door het voertuig gestemd te worden, en praatte van „Ferdinand Huyck" en van „Le cachet rouge". Daar de oude man in even diepe gepeinzen was verzonken als Hans, z'n ezel, waagde ik het niet den vredigen loop van hun gedachten te storen, evenmin als de verrukking van vrouw en kinderen minder ernstig op te nemen. Ik had ook weldra mijn kleine vlaagjes van opgetogenheid over het bonte gebloei langs het zandweggetje, over kleurige libellen, die snorrend langs mijn hoofd schoten, over de wemelende vlinders, die ik nooit in zoo'n verscheidenheid had gezien. Langs kampjes weiland, langs eikenboschjes, langs kampjes bouwland, trippelde het ezeltje voort, altijd het groote, grijze hoofd zwaar neerknikkend van gepeins. Toen we het Berkelbruggetje over waren wees de oude man vooruit met de hand, plechtig of hij ons de Pyramiden van Cheops toonde. Door de elzen van het laantje heen schemerden de roode daken van een paar huizen. Hij beurde het hoofd op, krachtig of hij alle gemijmer van zich weerde, en voor een winkelhuis Hanskes teugels inhoudend, dat het dier den loodzwaren kop wel moest opheffen en als de vurigste klepper op zijn gebit knauwen, zuchtte hij, terwijl hij mijn vrouw de hand reikte: „Hier is het." Hanske balkte erbarmelijk, onze rekels sprongen om hem heen en de winkelschel kon ook al niet tot bedaren komen, daar onze hospita de deur opende en ons te gemoet kwam.

Dit was nu het vermaarde pension Heuvink, en daarnaast was de school en dàarnaast de pastorie, ginder het kerkje.

De winkel was een ware toko. Pijpedoppen en bouffantes, klompen en komijnekaas, badlaken en koehalsters, prijkten voor het eenige raam of hingen aan de zolderbalken in de ruimte, waar de geuren van koomenijs-, schoenmakers-, manufacturen-, drogisten- en bakkerswinkel een harmonieus parfum samenstelden. Als een voorpost in een pas ontdekt werelddeel had hier de oude Heuvink zijn zaak gevestigd. Hij was de middelaar tusschen de buitenwereld en de bewoners van deze hier en daar verspreide huisjes en boerderijen, die ieder in hun eigen kampjes en omringd door eigen hagen van eiken of elzen hakhout een afzonderlijken staat vormden. Wat de koloniën of de nijverheid leverden, schonk hij hier in ruil voor hun eieren en boter, voor hun vette haantjes of eendjes, voor hun in den Berkel gevangen paling of in hun wijde schoorsteenen gerookt spek.

Onze kamer was ruim en zindelijk. Men had al gedekt. Alles van het diner was reusachtig. Een kippensoep, waartoe meer dan één dier klaarblijkelijk het zijne moest bijgedragen hebben, zoo vol als de terrine dreef

met een onnoemelijk aantal kippenledematen; een reuzenrolstuk; een reuzenham; reuzenschalen met aardappelen en groente, een reuzenpudding met een onuitputtelijken voorraad vanille-saus, een reuzen-meloen. De Achterhoekers veronderstelden aartsvaderlijke magen bij de gasten, die zich naar hun aartsvaderlijke zeden komen voegen.

Zelfs de vanille-saus en de reuzen-meloen waren niet in staat onze kleuters aan tafel te houden, daar een heele arke Noachs van konijnen, eenden, ganzen, kippen en duiven voor onze buitendeur heen en weer patrouilleerde binnen het hek van ijzer-gaas, azend op een gul toegeworpen beet. Mijn vrouw vond het heel aandoenlijk te weten, dat in den tijd van ons verblijf hier, eenige leden van deze bedelkolonie successievelijk onze tafel zouden moeten kronen. De oude Heuvink, wien ze daaromtrent haar nood klaagde, troostte met zijn kalme, langzame stem: „Maar mevrouwtje, 'k doe de diertjes heelemaal geen pijn." En hij lichtte zijn wetenschappelijke wijze van dooden toe, zóó aanschouwelijk de handbewegingen nabootsende of hij een slachtoffer in bewerking had. „Zóo, met een naald een klein prikje daar achter in de hersens, terwijl 't beest in mijn arm ligt. En dan snij ik 't den hals af" Mijn vrouw rilde en matte zich dagen lang het brein af, om zich te kunnen verklaren hoe de goedigheid van den ziekentrooster en de moorddadigheid van een spin zóó in één natuur in harmonie konden zijn.

Ze kwam voor nog wel meer problemen te staan. Als het knechtje zich niet genoeg repte, een boodschap verkeerd deed of bij de eieren-keuring onnoozel er een uit zijn handen liet glippen, dan kon de oude man zijn lijzerige stem, waarmee de jongen beknord werd, maar niet in bedwang krijgen, en mopperde door onder de meest verschillende bezigheden. Zijn gezicht bleef echter aldoor even goedig: Hanske, die uit geestverwantschap den kop nieuwsgierig uit het donkere hok stak, werd vriendelijk gestreeld, de kinderen die hem in den weg liepen of bij ongeluk tegen zijn eierenkisten aanschopten, kregen goelijk tot verontschuldiging: „Da's nog zoo heel erg niet!"

Als de man niet overluid lange sermoenen aflijzerde, zou men hebben kunnen beweren, dat zijn gemoed altijd de effenheid van dat van Hanske vertoonde, of de kalmheid van de stille omgeving.

Het was bepaald aandoenlijk, hoe goed de man de nooden en behoeften van zijn vee kende, vooral die van Hanske. Als Hanske eris een dag niet anders te doen had dan zijn hooi te beruiken en met zijn zachte fluweellippen de haverkorrels uit Heuvinks handpalm op te kriebelen, dan werd het dier

tegen den avond naar buiten gebracht en tracteerde de oude man zich en zijn heele huis op de voorstelling van het jolige Hanske in volle vrijheid. Hanske dan uit zijn rol van bezadigd wijsgeer, en de baas eveneens! Hanske midden in de zandlaan uit louter baldadigheid de achterpooten herhaaldelijk in de lucht slaande, den staart rechtuit of het dier, als de ezel van Bileam, een onzichtbare macht voor zich had; of voortgalloppeerend om met een krommen sprong dwars in de doornhaag terecht te komen. En dan Heuvink ook uit zijn plooien, lachend, — zoowaar met groote, luidruchtige schaters, — zich de handen tusschen de knieën wrijvend, de dolheid van Hanske in miniatuur en wat stijver naspringend, met verliefde blikken naar zijn vrouw: „Zie nu toch zoo'n dwaas, zoo'n potsenmaker!" Precies als een jonge vader, die met zijn vrouw geniet van de clownstreken hunner brooddronken rekels.

Jaap — mijn oudste, — en Hendrik — een zoontje van andere logeergasten — hadden weldra een hechte vriendschap met Hans aangeknoopt, die het dier met oneindige promenades moest betalen, de bengels een voor een op zijn rug. Maar ook met den ouden man, dien ze in alles bewonderden, in de innigheid waarmee hij tot Hanske kon praten, in de vlugheid waarmee hij de eieren tot in hart en nieren doorluchtte, maar vooral in zijn behendig beulswerk; want er werden nog al wat haantjes wekelijks naar alle oorden verzonden. Mijn vrouw kon zich wel eens ongerust maken over de voorliefde der jongens om bij zulke bezigheden te assisteeren, en praatte al heel bezorgd van atavisme, of ze zich in allen ernst verbeeldde, dat er in onzen bengel een zekere kannibaalsche kiem zich aan het ontwikkelen was.

Na Hanske en Heuvink was de rimpelende Berkel Jaap's en Henk's innigste liefde. Als de jongens zoek waren, konden we er zeker van zijn, dat ze in Adams costuum krijgertje speelden, plassend door de ondiepe, heldere beek met zijn witten zandbodem.

* * *

We moesten vooral niet verzuimen de oude Wunkinks te bezoeken, ried ons juffrouw Heuvink aan. „Daar is 't nog krek als 't overal hier voor vijftig jaar was."

Mijn vrouw en ik op het pad. 't Was niet zoo heel ver, maar de landpaden slingeren zoo onverwacht en de afgelegen huizen duiken telkens als bij verrassing op achter de hooge singels van eiken-hakhout, die het land in afgesloten wereldjes verdeelt, in vierkante ruimten, waar de zon boven stooft en al haar warmte spaarzaam opgestapeld wordt, beveiligd tegen het minste windzuchtje. Zoo'n geel korenveld, de halmen onbeweeglijk opheffend in het lichtgeblikker, scheen absolute vrede, rijke, weelderige vrede van voldaan streven, niet van zurige zelf-ontzegging, waarin de ontevredenheid nauwelijks neer te drukken is. De Augustuswarmte stoofde de lucht trillend op, wolken van blauwe vlindertjes fladderden er boven als zwevende Maartsche viooltjes, groote glinsterende libellen schoten er als een flikkering tusschendoor, vliegjes zoemden op en neer en een enkele reuzenkapel van zwart fluweel, dat brandde in de zon, kwam uit de eiken singels aan waggelen, schommelde zich behaagziek om ons hoofd en verdween

weer in het hout als een wonderbloem. De krekeltjes sjierpten en in de eikensingels pinkten de meezen met getingel van kleine schelletjes. Mijn vrouw plukte korenbloemen en klaprozen, de teere takjes van geurige thijm en van het driekleurige viooltje. We vlijden ons neer op den warm-gestoofden grasrand, en luisterden naar het gezoem in de lucht, en gesjierp op den grond en baad-

den ons in de zuivere warmte van de goede zon, en verbeeldden ons, dat hier het rechte „Natura Sanat" moest wezen, beter dan rondom de schoorsteenen en ventilatie-kokers van een vervelend villa-dak.

De papavertjes hadden hun vuurroode blaadjes verstrooid, de munt hing verlept neer en de viooltjes ook; alleen het korenbloempje werd nog een plaatsje op onze borst waardig gekeurd. „In de aarde wortelen, en dan kan zelfs het zwakste wezentje streven naar de reinheid van het leven in de klare zon," zei mijn vrouw voor zich heen. Dat had zeker betrekking op iemands bewondering voor de zelfverloochening van Tolstoï. Ik zag er het teere viooltje en de geurende thijm en de schaterende klaproos op aan. Mijn vrouw kon zoo juist van pas overluid denken!

Het voetpad leidde over een klein heiveldje, rood van zonnedauw, die de parelende levenssappen in de harige lepeltjes van purper het tintelend gestraal tegenhielden. Vliegjes zoemden er boven, niet vermoedende hoe die klare droppeltjes hun den dood konden wezen. De hei ristte al van enkele voorbarige takjes, haar paarse dopjes, en een sparreboschje aan den rand geurde met zoete walmen ons te gemoet. Toen in eens weer boog ons pad over een dik-zwattig klaverveld, waarboven zwermen bijen gonsden van het eene paarse hoofdje op het andere. En achter een nieuwe haag brandde eindelijk het fel roode dak uit van de boerderij der gebroeders Wunkink.

De huishoudster beurde vragend haar blozend gezicht op, den koperen water-aker op den rand van den put zettend. Wel zeker, ze zou het wel denken, dat we het huis mochten zien. En ze ging ons al voor, in der haast een paar biezen stoelen met hooge ladderleuningen voor ons gereed zettend, terwijl ze den baas ging roepen. De koperen waterketel zeurde boven het smeulende vuur, op den haardplaat en uit den ruimen schoorsteenkap gluurden hammen en zijden spek in roeterige vetheid. Een tuitlampje aan een draaibaren ijzeren stang, die aan den schoorsteenmantel was bevestigd, bewees dat de verlichting in den eigenlijken zin hier nog geen groote vorderingen had gemaakt. Op den steenen vloer bevond zich in het midden een ruw-houten tafel en de zwart-verniste stoelen stonden langs den wand in het gelid. De wanden waren van bruin-houten lambriseeringen voorzien met allerlei deurtjes van kastjes en bedsteden. 't Was zelfs onbegrijpelijk, hoe een menschelijk wezen door zulke openingetjes zijn legerstede kon beklimmen. Borden en ander vaatwerk versierden den lijst der lambriseering, terwijl een ouderwetsch geweer, er onder op een paar spijkers hangend, herinnerde aan den tijd, toen men hier nogal eens graag een hertje mocht stroopen, dat dan vermoedelijk bij den goeden Heuvink belandde, die er minder compromitable artikelen voor in ruil gaf en zeker niet zonder winst de koddebeiers om den tuin hielp leiden. Als de oude man over dat onderwerp begon, dan viel hij heelemaal uit zijn rol van bezadigd wijsgeer, en tintelden zijn oude oogen vol schelmschheid en lachte er een spotlust om zijn mond, dat hij zelf eerst eens uit moest schateren eer hij verder vertellen kon.

„De jonge baas is alleen," hijgde de huishoudster. „De oude komt wel zoo meteen van 't veld."

Als dat de jonge was, dan zou de oude lang niet aan de eerste kiesjes zijn bezweken. Het mannetje lurkte aan zijn pijp en grinnikte met zijn ingevallen mondje: „Zeker 'n broer van den dominee! Ge kon de dominee zelf wel wezen, zoo als ge op 'm gelijkt."

Hij lachte hol uit zijn mummelmondje en op alles, wat we zeiden, antwoordde hij met varianten van zijn eerste gezegde, te doof om ons te kunnen verstaan en de gelijkenis te frappant vindend om er zijn gedachten zoo spoedig van af te kunnen brengen.

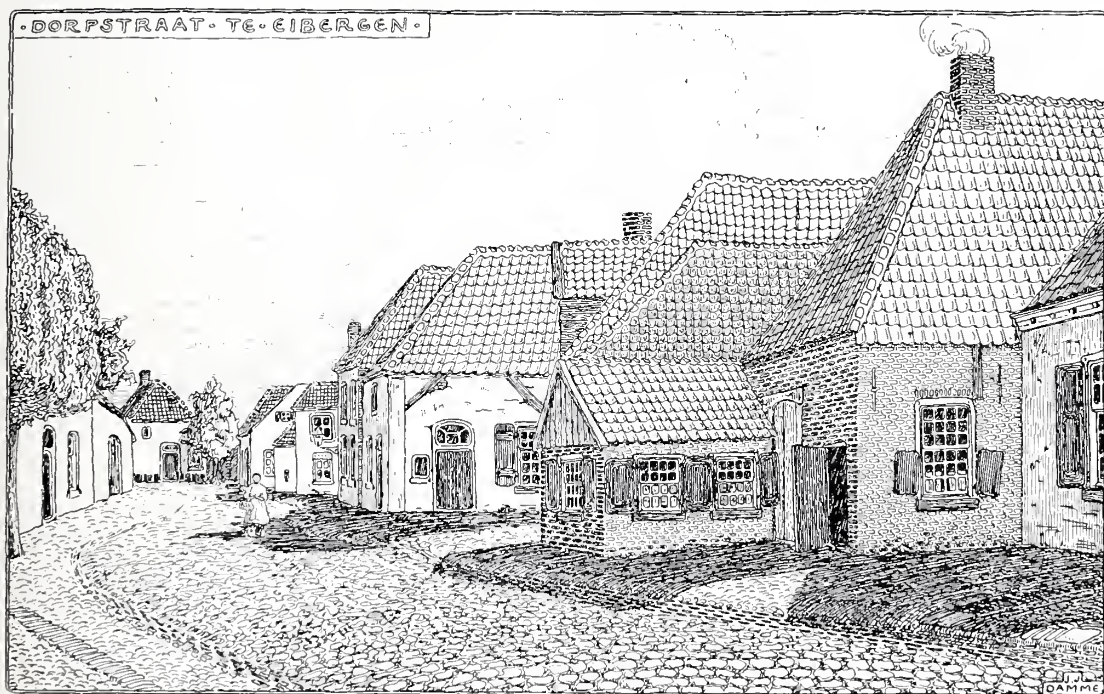
Daar kwam de oudste broeder binnen, even rimpelig en uitgeteerd, even doof en vriendelijk lachend. Uit een zilveren tabakdoos op de beddeplank presenteerde hij me een sigaar, waarna hij evenmin tot bedaren kon komen over zijn verwondering, dat ik niet rookte, als zijn broeder over mijn gelijkenis met den dominee. Dit verhinderde hem echter niet, onderwijl zijn jongeren broeder, aan wiens opvoeding hij nog steeds scheen te arbeiden, allerlei stille wenken te geven

over zijn houding, zijn onwellevend meelachen of mee-mompelen.

Toen de huishoudster als onze tolk dienst deed, bleek de oudste der gebroeders nog niet geheel zonder geest. Getrouwd waren ze maar nooit, dat had er nooit op kunnen overschieten, ofschoon ze boerden en weefden. We mochten het weefboek wel eens zien. En het heiligdom kwam van boven het oude schrijn af. Aandoenlijk al die met zorg aangeteekende weefpatroontjes, in twee of drie menschen-leeftijden bijeen verzameld, van vrienden en buren overgenomen, zooals onze dames elkander mooie borduurpatroontjes leenen of appetijtelijke recepten voor een vleeschrestje. Met zijn oude, aderige handen wees de man, — den al te onbescheiden blik van zijn broeder even bestraffend met een vermanend knipoogje, — ons de teekeningen aan, waaronder de aardige namen geschreven waren :

„De Vijole," „Varkens zoet," „Lochemsche Bloem", e.d. De „Lochemsche Bloem" vooral moesten we bewonderen, het moeielijkste patroon dat er bij was, en dat wel op tien kammen geweven moest worden, met gebroken mast. Ja, zeker, hij kon ze allemaal weven, van zijn vader geleerd, en de jongen — dat was het andere oude mannetje! — ook. Maar nu weefden ze meestal van dit. En de huishoudster liet ons een half-linnen, blauw gewerkt weefsel zien, stijf als gaas van paardenhaar, dat voor de rip *) diende.

Mijn vrouw was opgetogen over het naieve patronenboek, over de onverslijtbaarheid van het weefsel, en klaagde haar nood, dat zoo'n aardige huisvlijt heelemaal verdween. De huishoudster vertolkte haar woorden in voor den doove verstaanbare galmen, en toen bleek het, dat de oude lang nog niet suf was. Hij kon niet uitgepraat raken over den gezelligen ouden tijd, toen de jongelui 's wintersavonds aan den haard aardig bezig waren, terwijl ze nu uit verveling buiten schoolden of naar kroegen liepen, waar ze elkaar heel geen goeds leerden.

„Maar onzen tijd zullen we nog best in den weefstoel uitzitten," lachte het mummelmondje.

En in het aangrenzende kamertje, waar de twee eikenhouten getouwen amper plaats hadden, lieten de gebroeders de spoel heen en weer tikkeren, om ons hun werk te toonen, dat nog al eenige intelligentie eischte voor het uittellen van het patroon.

*) Het keurslijf.

·LOSHUIS·VAN·BINNEN·(MET·ROOKGAT·IN·DEN·ZOLDER.)

Ik geloof, dat mijn vrouw voor onzen Jaap deze huis-industrie haast even noodig vond als voor de kleine Mies làter de fraaie handwerken.

II. Langs den Berkel.

Jaap en Henk zaten natuurlijk weer in den Berkel. Hun kleeren lagen verward aan den kant achter een ruigte van brandnetels en spichtig wormkruid, dat de gele klaters hoog ophief in de zon. Snuivende proestten ze half zwemmend, half over den bodem kruipend, elkaar na, gewichtig of ze een wedstrijd hielden. Hun kletsnatte haren en hun zich opblazende wangen gaven hun het voorkomen van verbolgen zeehonden. Hun magere armen krauwelden ten deele over den bodem en gaven dan weer een elegante roeizwaai of ze de kunst ten volle meester waren. Het witte vleesch bleekte onder het heldere water als een spiegelbeeld, wemelend en onbestemd van vorm door het bewogen oppervlak heen. Henk stond stil op, draafde een paar stappen en plonste toen weer neer, voorbij Jaap, of hij het hem had afgewonnen. Jaap was te veel er van vervuld om den schijn te redden of hij heelemaal niet over den bodem kroop, dat hij evenmin als de haas in den beroemden wedstrijd met den egel, er iets van begreep, hoe Henk hem zoo vooruit kwam.

„Kom, kerels, ga je mee naar Eibergen, heelemaal den Berkel langs?" vroeg ik.

Hun spichtige beenen ploeterden al tegen den wal, en elkaar voorbijspringend als jonge wilden, graaiden ze hun kleeren dooreen al vechtend, als ze allebei meenden op een zelfde hemd of sok aanspraak te mogen maken.

Op den berm van de lage kade zat ik het gescharrel van de jongens af te wachten. Tusschen het korte gras geurden paarse plokjes thijm en beneden aan mijn voeten wiesen de lemmet-bladeren van de kalmus door de bonte munt, die de blauw-violette hoofdjes voor het koeltje knikten. De Berkel kronkelde ver uit, zware schaduwbrokken onder den oever, waar rietplokken en lischzoden lichtgroen zich in afspiegelden. Onder de zwarte doezeling van het houten bruggetje verdween hij om een bocht en een paar wilgen en berken veërden de bladerpluimen achter het witte leuninkje en lieten een paar roode veegjes zien van het dak in den beemd.

De jongens draafden al vooruit, elkaar

de grootste bramen betwistend, of een citroenvlindertje najagend, tot het diertje schalks het water overzweefde. Geen snoek of geen schooltje vorens schoot door de beek, of ze waren in staat, kousen en schoenen uit te trekken om ze te gaan arresteeren. En toen noch krekels, dik en groen en vet, noch hemelsblauwe of bonte vlinders, noch zwarte gezwollen bramen hen meer konden bekoren, vonden ze te gelukkiger ure een lange koe hoeders-sliet, die ze om beurt drillend vooruit wierpen, met verscheurende gezichten als echte Zoeloe's mekaar haast in de haren vliegend om één duim, dien de een beweerd verder geworpen te hebben dan de ander.

De in de zon fonkelende roggevelden van den linkeroever, noch de wijde beemden rechts deden hen met verrukking om zich heen zien. De strakke van het licht blinkende lucht; de verfrisschende koelte, die langs de beek het riet deed suizelen; de blijde kleur van sappig gras, gespikkeld met flappen van wit en blauw en gouden bloeisel; de vredige bontheid van zwart en wit en bruin vee; de gebroken lijnen van landelijke hekken, waar boschjes vlier en eiken-hakhout overheen schermden, — alles zal zeker wel op de knapen een indruk van blij en vroolijk en ruim en jolig gemaakt hebben. Ze waren tenminste onvermoeid, en ze verbeeldden zich hoe langer hoe sterker jonge wilden te zijn, die buitelden en stoeiden en sprongen in Gods vrije natuur. 't Is misschien een zelfde reactie als het krom opspringen van een lammetje, het staartklappen van een vischje of het draven van een veulen. 't Is misschien nog inniger dan onze stille blijdschap en wellustig rondstaren.

Hagen van eiken-kreupelhout braken de ruime beemden in wijde perken, gestoffeerd met grazend vee, en midden in een paar gespaarde eiken slank omhoog, die hun geelgroen loover in het klare licht hieven, waarvan ze grillige plekjes tusschen hun gebladerte uitspaarden.

Als een smalle goot mondt de Bolsbeek hier in den Berkel uit en kronkelt door de weiden naar het hoogere hei- en bosch-veld. De mollige ruigte van waterwilgen en riet langs haar oevers kruipt donker-groen mee over den sappigen beemd

We waren bij den Nij-molen. De jongens leken dol en liepen al op bloote voeten de zandige bank langs en door het schuimende water. Het rad stond strak en onbewegelijk tegen den wand van den houten molen. Witte schuimvlokken sneeuwden door de spleten van het houten staketsel, dat de stroom moest opstuwen en rolden luchtig als geklopt eiwit over de bolle spiegels van rond gulpende water-gutsen. Door het loover kleurden de daken van andere huisjes en op zij bruiste het water door de kierende deuren van een sluis. Boven het rad was de Berkel opgestuwd tot een kalmen breeden plas, die in het sluisje drong met kletterend geraas en uitsprietende stralen, glazig als ijzel.

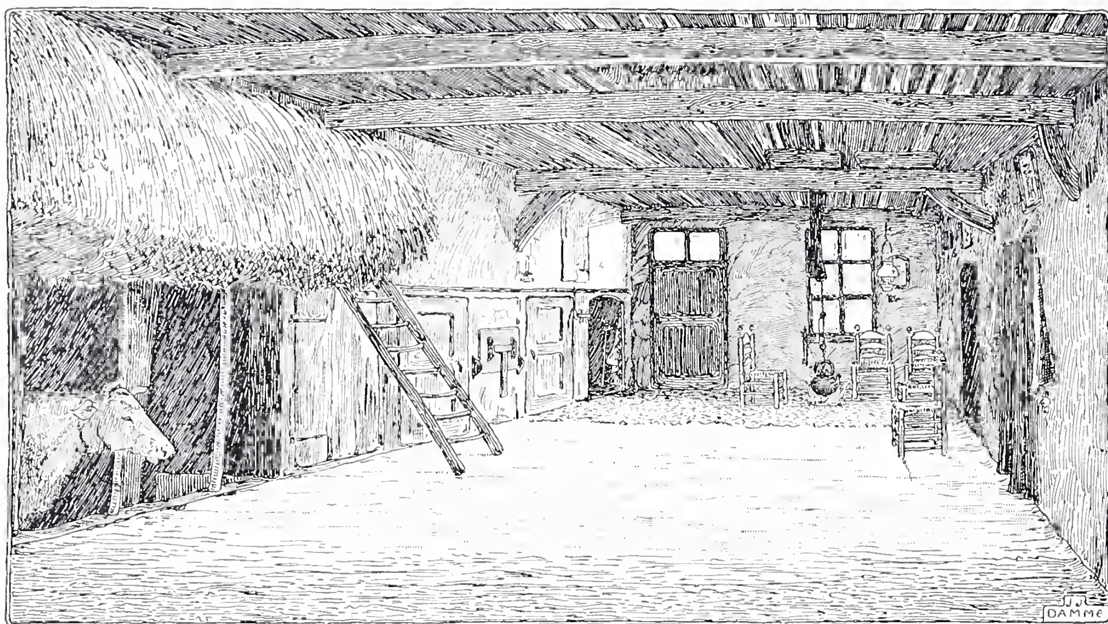
De Berkel was hoogerop waterrijker en de beemd leek meer last van overstroomingen te hebben. De kade liet op bepaalde afstanden duiker-buizen met ijzeren afsluit-schuiven door, die zeker het van de weiden geloopen water bij een volgenden lagen stand dienden af te tappen in de rivier zelf.

In de verte lag Eibergen. Een paar slanke torentjes en enkele rookende fabrieksschoorsteenen stonden scherp omlijnd tegen het strakke blauw. De daken gluurden met kleine helle plekken tusschen het groen op den voorgrond.

De jongens begonnen al minder capriolen te maken, maar toen we onder de spoorbrug doorwandelden zaten ze in een wip op de kruiselings aangebrachte verbandleggers en schoven ze er mekaar over na tot den anderen oever, waar het roode geschitter van honderden klaprozen hen aanlokte. Als hazen krioelden ze door het korenveld, wegschuilend tusschen de halmen en met malle geluiden de aandacht vragend.

De rakkers zagen het al aankomen, dat zij den kortsten weg hadden naar het stadje en dat de beek er zich in een wijden boog omheen slingerde. *) Ik had er schik in, hoe ze meesmuilden, dat ik misschien wel op aartsvaardelijke wijze blootsvoets den stroom zou dienen te passeeren. Bij een fabriek

*) Of liever: omheen gelegd was.

LOSHUIS · VAN · BINNEN · (ZONDER · ROOKGAT.)

echter lag gelukkig een geïmproviseerde gierpont tegen den oever, waarlangs ik wandelde. 't Waren eenige tonnen met een paar planken er over, welk primitief vaartuig in het midden van de strooming vastlei aan een rafelig touw. Kloekmoedig stapte ik er op, wetend dat een ongeluk me hoogstens een voetbad zou bezorgen, en duwde met den eenen voet van wal. De ranke bodem waggelde heen en weer en ik moet zeker een hulpeloos voorkomen gehad hebben, want de jongens gierden het uit van pret. Dicht bij den anderen oever verstoutte ik me tot een wanhopigen sprong, en bracht het er behouden af. Maar het vaartuig tolde en waggelde heen en weer, de touwen flapten en zoemden in het water op en neer, en de heele gierpont dreef met den stroom mee. door mijn levensgevaarlijken sprong van zijn anker geslagen: het gerafelde touw was doorgeknapt. Dat was juist iets voor Jaap en Kees, die met een stok den deserteur te lijf gingen en weer in dienstbaarheid terug brachten, zich voor hun diensten beloonend door eenige keeren den Berkel over te gieren, dansend en waggelend, dat er van hun broekspijpen wel geen draadje droog bleef.

In 't begin van het stadje vielen we alle drie verwoed de dikke schoolpomp aan. De jongens beweerden nooit heerlijker water gedronken te hebben, en een goedig vrouwtje van den overkant, dat heel vriendelijk met een glas kwam aandragen, affronteerden ze door liever uit hun hand-gootje te drinken. Ik offerde me op door nog een glas vol te gebruiken om ten minste mijn erkentelijkheid te toonen.

Eibergen is een zindelijk, ruim stadje, geplaveid met keien uit de hei, zoodat gelikdoornde voeten er niet voor hun genoegen behoeven te wandelen. De eikenhouten balken, vierkante of driehoekige vakken afteekenend in de muren, geven aan sommige huizen een echt Duitsch voorkomen. De meeste gevels echter zijn reeds gemoderniseerd en in enkel steen opgetrokken, waartoe het gemakkelijker vervoer van bouwmaterialen en de minder groote overvloed van eikenhout wel zullen bijgedragen hebben.

De jongens leunden heel brutaal over de onderdeur van een woning, waar het tikken van een dorschvlegel meteen hun aandacht had getrokken. Want in Eibergen hebben de ouderwetsche woningen hun schuren en stallen juist aan de straat, terwijl de vertrekken achteraan zijn gelegen. De dorschvlegel klepperde niet meer, en de jongens leken verrukt naar binnen te staren. 't Was ook een mooie perspectief, en het verwonderde me, dat de snaken daar gevoel voor hadden. Het

vrouwtje was naar achter gegaan en had het hout op de haardplaat ontstoken. De doezelige, donkere ruimte, ruig van hooivlokken en spinrag, hoekig van balken en stutten, met zwarte vakken achter de koestaken, gaf door de kamerdeur uitzicht op het roodvlammende woonvertrek, waar de vrouw en een paar kinderen heen en weer scharrelden door het rosse gelaai.

„Net een plaatje," drukte Henk zich heel juist uit. Daàrom begrepen de jongens het mooie, omdat het tafreeltje pasklaar voor een schilderij was en er hun toen zeker een of ander doek uit een museum voor den geest stond, dat hen voor het schoon van dit binnenhuisje ontvankelijk had gemaakt. Maar het is wel vreemd, dat meestal de kunst de oogen moet openen voor de natuur.

Brutaal lichtte ik de deurklink op en ging nu binnen. O, met heel veel genoegen mochten we het huis zien. De vrouw wierp juist een schep raapolie in de pan en een paar ontzettende scheppen meel. Op een aarden schotel lagen al een paar vinger-dikke oliekoeken en, terwijl de vrouw behendig het nieuwe produkt omsmakte in de pan, noodigde ze ons tot toetasten. Een handig meisje van een jaar of tien presenteerde ons een ijzeren vork en de jongens verslonden het kleffe meeldeeg nog gulziger dan thuis de doorzichtigste flensjes.

Een werkelijk mooi gebeeldhouwde rechtbank stond aan den wand, en toen ik het kunstige snijwerk bezag, vertelde de vrouw, dat al verscheiden kunstkoopers er veel geld voor geboden hadden. Maar 't werk was een familiestuk en . . . 't stond letterlijk in gemetseld, zoodat het ook in den stal uitkwam, dwars door den muur heen.

Het leek me de zekerste manier om erfstukken in de familie te houden!

III. De Rietmolen.

De oude Heuvink was werkelijk een talentvol man. Dat bleek zoo uit alles: uit zijn kundige manier van zaken doen met de landlieden uit den omtrek zoowel als met zijn afnemers in de steden; uit zijn wetenschappelijke wijze van dooden, die hij op zijn pluimgedierte toepaste; uit zijn dóor en dóor lichten der eieren, die hij bij kisten vol verzond; uit den gezelligen verteltrant, waarop hij zijn jeugd in vaders leerlooierij, zijn omzwervingen in Amerika en zijn marktbezoeken in den Achterhoek en in Duitschland verhaalde. Maar vooral betoonde hij een groot talent om in de dikste duisternis zich te bewegen. Ik heb hem in de donkerste holen van zijn schuren bij avond hooren heen en weer scharrelen, nog onderwijl zijn lotgevallen vertellend, en alle werk naar eisch verrichtend: Hanske zijn avond-portie toedienen, de koe haar lijnmeel-papje voorhouden, de geit melken, en meer zulke bezigheden, die zijn welbesteden dag besloten. Ook herinner ik me een tocht huiswaarts naar Neede, waar we ons verlaat hadden. 't Was donkere maan en zwarte wolken schoven zich zorgvuldig voor elk sterretje. Maar Heuvink dacht er niet aan den langen grintweg te houden; kordaat sloeg hij het boschpad in en stapte voorwaarts of hij zich in kat-oogen mocht verheugen of mogelijk in een uiterst gevoeligenhondenneus, terwijl ik telkens opliep tegen een boomstam of een weerbarstigen struik, al strompelend over boomwortels en braamranken. De oude man maakte zich werkelijk boos over het geringe aanpassingsvermogen van mijn gezicht en noemde me in zijn hart een stoffel, geloof ik. Meer om zichzelf niet te buiten te gaan dan wel uit medelijden, nam hij me ten slotte bij de hand

en draafde voorwaarts, veel vlugger dan hij dat in het volle licht gewoon was. Ik staarde met eerbiedigen angst strak naar zijn zwarten schim, en het zou me niet verwonderd hebben wanneer hij, zooals in vele volkssagen, me meegesleurd had naar diepe afgronden, waar de duisternis half week voor de sulfervlammen, die blauw-spokerig de grijnzende en dansende geesten beschemerden. En in denzelfden pas bleef het voorwaarts gaan, het beekje aan het eind van het bosch over. Hoe ik den ronden boomstam, die als brug dienst deed, overgescharreld ben zonder beenenbreken, is me nog een groot raadsel, en ik begon daardoor nog meer in den goeden man een zekere geheimzinnige kracht te vermoeden. De weide, die we nu moesten oversteken, bracht echter ook hem even in den war, wat mijn bijgeloovigen angst weer verminderde. Hij had zich even in de richting vergist en tastte nu langs het hek, waarvoor we stonden, naar een opening, mij steeds bij de hand houdend als een ondeugenden jongen. Maar toen hij eenmaal de opening had gevonden, wist hij zijn weg over de groote, zwarte vlakte zoo goed, dat we vlak bij het sluisje in de Bolsbeek uitkwamen. En tusschen kreupelhout door, over vlondertjes, en dwars door den beemd van den Berkel, langs en om een paar boerenwoningen heen, en — daar duwde hij een deur open, die een lawaaierige schel in beweging bracht. Ik herkende het geluid, evenals de geurenharmonie der toko-Heuvink.

Ja, de oude Heuvink was een man van groot talent. En een braaf man, die van onze kinderen alles kon velen en zijn logées niets kwalijk duidde, uitgezonderd misschien hun gebrek aan voelsprieten in het duister. En evenals zijn vrouw haar gasten in werkelijken zin overlaadde met reuzen-porties in reuzen-schalen, zoo overlaadde hij hen met duizenden bewijzen van welwillendheid en gedienstigheid. Hanske was hem zelfs niet te lief, om mijn vrouw en kinderen nog eens de zoete en romantische emoties te schenken, die een tocht in de huifkar bij hen opwekten.

De tocht naar den Rietmolen *) was anders heel goed per spoor te doen. Haarlo en Rietmolen zijn de twee halten tusschen Borculo en Neede. Maar mijn vrouw vond: een bezoek aan een gehucht, dat nog zoo trouw de herinneringen aan toestanden van vóór een paar honderd jaar bewaarde, moest niet met een anachronistisch spoorreisje worden ingewijd.

Heuvink had niet te veel gezegd: de „losse hoezen" *) konden nog wel doorgaan voor woningen der oude Saksers.

De huifkar reed de huizinge Teeselink binnen, letterlijk tot vóór de koffietafel, waaraan we ook moesten plaats nemen. Mijn vrouw kon het moeilijk romantischer treffen: zoo uit een romantisch voertuig stappen in een oud-Saksisch huisgezin. Ze omklemde dan ook even dapper als iedereen van ons gezelschap de groote witte kom met heete koffie, die ze met vriendelijke opmerkingen tegen de boerin trachtte leeg te drinken: hoe knus zoo alles bij de hand, het vee en het gezin in één ruimte, de eieren zoo maar vlak-bij uit het nest halen, de kippetjes zoo van tafel-af voêren, de varkentjes hooren knorren, de paarden op hun maïs hooren knabbelen, den baas aan de dorschmachine zien staan of met den mestwagen uit huis zien wegrijden.

Het gedeelte, dat als woonvertrek dienst deed, was bevloerd met grint-keien. In het midden brandde een takkenvuurtje in een kuil en de om den ketel heen kronkelende rook steeg langs den heugel op naar het zwart beroete en verkoolde gat in het dak. De bedsteden waren in den wand getimmerd en met dezelfde kleine deurtjes gesloten, die we reeds bij de oude Wunkink's in Haarlo hadden bewonderd.

Daar klonk door de groote ruimte ineens een schetterend gehinnik van het jonge paard, dat misschien even een herinnering in zich voelde opschokken aan de geurige thijmweiden achter het huis en het frissche water uit de vlietende Schipbeek. Mijn vrouw gevoelde zich ten volle in het heerlijke verleden en zou zich niet verwonderd hebben als de baas, in plaats van met zijn mestkar weg te rijden,

---

*) Gemeente Neede.

*) Huis zonder schoorsteen op het dak.

speer en schild had genomen en zijn vrouw plechtig — op de wijze der romanhelden — had vaarwel gezegd, daar hij den ding in het Heilige Bosch ging bijwonen.

Maar de dochter ging zich bukken over een grooten ijzeren waschketel en schrobde het linnengoed heel hedendaags langs een zinken waschbord. Ik geloof, dat het mijn vrouw werkelijk zeer deed.

Hanske mocht hier zoolang gastvrijheid genieten, en onze brave Heuvink voerde ons langs den diep-weg in haar zandbad kronkelende Schipbeek dwars door korenvelden en weiden, broei-warm gestoofd in haar omlijsting van eiken-hakhout, naar het oude „los hoes" van Tees-boer. Daar bevond zich zelfs niet eens een gat in de zwart-verkoolde planken van den zolder en de rook moest maar een uitweg zoeken door spleten en kieren, waar aan den achtergevel ook ruimschoots gelegenheid toe was, daar de van sprenkel *) en leem gebouwde wanden menige barst vertoonden. De oude boerin toonde ons haar blinkend koperen keukengerei, dat in een soort kast of afdakje blonk en pronkte of het nooit gebruikt werd. Al wilden we dan geen koffie gebruiken, het vrouwtje sjouwde toch de aan den wand hangende tafel aan, waarvan het neergeslagen blad met een veer horizontaal kon gezet worden.

De kinderen hadden zich al spoedig in het hooi genesteld boven de log herkauwende koe en mijn vrouw overwoog de zaligheid van zulk een leefwijze: geen huiswerk, geen dienstbode, en daardoor eeuwige huiselijke vrede.

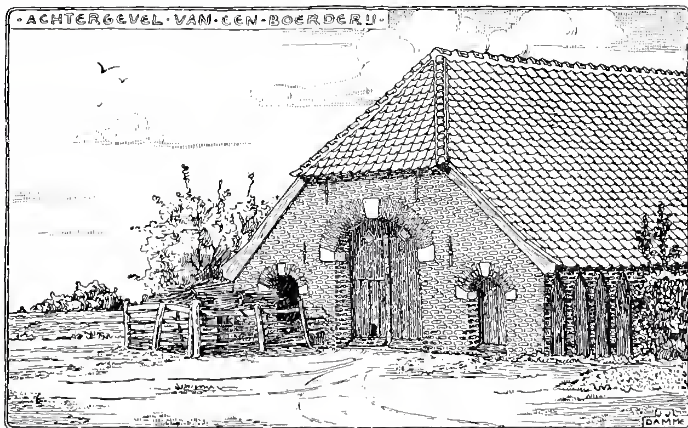
Heuvink genoot van haar enthousiasme en zag er even voldaan uit, of hij het allemaal zoo voor ons genoegen geschapen had, wat hem bepaald onvermoeid maakte.

Kijk, daar ginder, dat moesten we nog eens zien. Dat was het huis van Heurneman, ook een los-hoes, en zeker wel het oudste: heelemaal zoowat van sprenkel en leem. Het achtergedeelte zakte scheef neer, en de wanden waren nog doorluchtiger dan van Tees-boer's woning.

Het andere deel van het gehucht Rietmolen — de Broeke — wou en zou Heuvink ons ook toonen, en Hanske was er weer goed voor. Het land was verderop minder bebouwd. Kleine heiden, kreupel-boschjes en dennen-aanplantingen vervingen de weiden en bouwvelden. Onze gids zocht of hij ons iets wilde toonen, dat zeer merkwaardig was.

„Er brandt er geen één," gromde hij en toen stuurde hij Hanske recht op een hoogen aardhoop af. Aan een boomstam hing een ruwe ladder, die hij er afhaakte en tegen den hoop lei. Jaap klauterde er al bovenop.

„'t Is nu den tijd niet van kolenbranden," verklaarde hij, „maar anders zou je 'ris voelen, hoe warm zoo'n hoop is."

Want de berken- en elzentakken werden hier tot houtskool gebrand, gesmoord onder een aarden bedekking om niet tot asch te vergaan. Een goed kolenbrander kon aan den boven ontsnappenden rook zien, of de kool „gaar" was. Hij beweerde, dat de sprakeltakken het voor buskruit benoodigde houtskool opleveren *), berken en elzen dat voor briketten en andere doeleinden. Jaap, die veel van Schmidt's verhalen las, zag al rond of hij geen van zijn brave kolenbranders bemerkte, en was verrukt te weten, dat ons landje toch ten minste evengoed kolenbranders bezat als het Schwarzwald.

Maar den ouden Heuvink was het aan te

*) Rijswerk van sprakel-takken: een besdragende houtsoort met stippelbast en bladeren als de berk.

*) Vandaar de Brabantsche naam er voor van: „holskulle."

zien, dat hij maar half genoegen nam met Jaap's opgetogenheid; hij duidde het dien killen aardhoopen hoogelijk kwalijk, dat hij ze niet in volle werking kon toonen.

IV. Naar Ruurlo.

De wandeling langs den Berkel naar Borculo viel mijn vrouw slechts in twee opzichten tegen: ten eerste in den afstand, dien ze wel wat groot vond om voortdurend in een bewonderende stemming te blijven en ten tweede in het gering aantal leeuweriken, die te haren behoeve maar niet in echte lente-stemming wilden oprijzen. Het klauteren over de tallooze hekken, die de kampen weiland van elkander scheidden, wat haar, dank zij mijn hulp, niet al te zwaar viel en zelfs heelemaal niet op een gescheurde japon kwam te staan, paste ten volle in de landelijke idylle, die haar verbeelding zich gecomponeerd had.

Twee oogenblikken had ze, waarbij haar gevoel voor romantiek haar letterlijk overweldigde, ofschoon ik moet erkennen, dat zich die overweldiging — als aan een ernstige huisvrouw van geposeerden leeftijd voegt — in alle kalmte manifesteerde. Den eersten keer was het, toen dicht bij Borculo op een kampje hooiland een jonge man en zijn jonge vrouw druk bezig waren het hooi op hoopen te harken, terwijl een aarden schotel en een kruik, benevens een groote roode doek, waaruit een zuigeling bleek te kroelen, aanwezen, dat de echtelieden hier even een landelijk middagmaal hadden gebruikt, en zelfs onder den arbeid zich konden verheugen in het krekelend gekraai van hun eerste spruit. En in eens terug in de praktijk van het leven, zei ze: „Vergelijk nu zulk een bestaan met dat van een vrouw uit denzelfden stand in de stad; vader krom voorover gebogen in een bedompte kamer aan het leer kloppen; moeder aan de wasch en de kleine scharrelend over den vloer door het vieze zeepsop en zich het gezicht uit een oud potje schoensmeer besmeurend."

Den tweeden keer moest ze zich overgeven aan romantische droomerij, toen ze Borculo voor zich zag, den vierkanten, stompen toren boven het groen uitbeurend, een mozaïek van hel-roode dak-plekken teekenend door het loover van de voormalige wallen. En daar vóór de uitgestrekte, malsche beemden, doorkronkeld door den glinsterenden Berkel, en gebroken door eikenhagen of een enkelen grijspluimigen knotwilg. Ze had van den goeden Heuvink gehoord, dat die het oude, nu verdwenen kasteel nog heel goed gekend had, en ik wist, hoe een enkele steen van een vermaard slot haar konden doen terug leven in de ridderlijke tijden van geharnaste edelen en schitterende jonkvrouwen, die den burcht van galant leven vervulden.

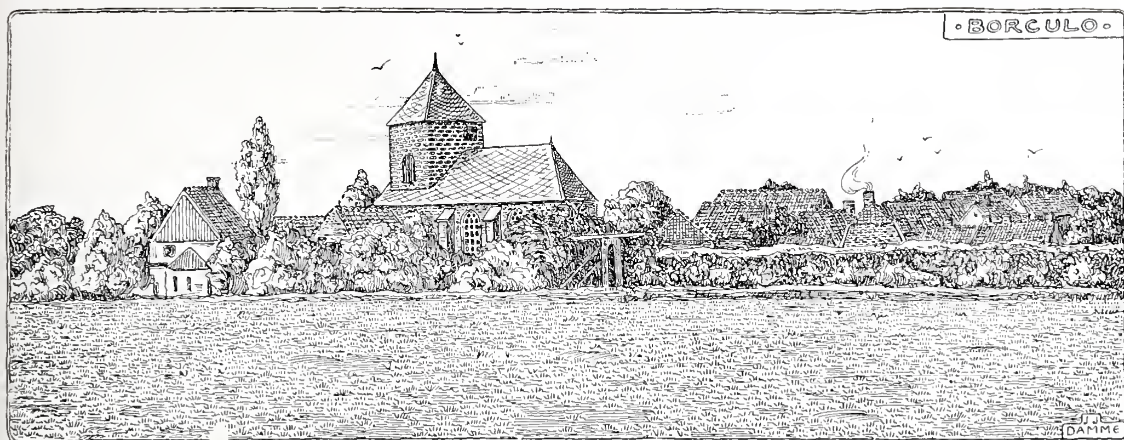
Maar de trein naar Ruurlo mocht ons eens ontgaan, en Jaap en Henk wenkten uit de verte al zoo ongeduldig of ze er met reden voor vreesden. Ik geloof wel, dat het stadje met zijn grauwe burgerhuisjes haar erg tegenviel.

De jongens hadden gelijk: we moesten ons werkelijk reppen om nog mee te komen,

In Ruurlo lieten we ons door niets weerhouden, direct het kasteel en de Groote Meene te bezoeken. Alweer had de oude Heuvink onze belangstelling gespannen: een echt natuurwoud, waar de boomen blijven liggen zooals ze neervallen; het feest van het vogelschieten, de nachtelijke optocht, als de schutterkoning zijn koningin gaat halen. *) Onze

---

*) Onderstel, dat gij omstreeks half Augustus een nacht te Ruurlo doorbrengt. Laat het u dan niet verschrikken, wanneer gij opeens een luidruchtig rumoer in het anders zoo stille dorpje hoort. 't Was dien dag de napret van het *vogelschieten,* een in de Graafschap nog altijd geliefd volksvermaak. — Starings roerend schoone vertelling kent gij. — De koning, die den vogel van den paal heeft geschoten, gaat zijn koningin halen. 't Geldt eene of andere boeren- of burgerdochter, buiten of in het dorp. De schutters trekken in optocht mede. Een paar jongelui zijn met bijlen gewapend; een paal met ijzeren punt wordt voor de deur der uitverkorene in den grond geplant en door de bijlmannen omgehouwen. Welke symbolische handeling mag in dat overoude gebruik wel zijn bewaard? De eer, zijner dochter aangedaan, kost den gelukkigen vader een paar flesschen Schiedammer. Dan gaat het langs de huizen der notabelen; te hunner eere worden met het vaandel sierlijke evolutiën gemaakt, en de „bijlmannen" vergezellen dit „vaandelstrijken" met een' lustigen dans. De notabelen offeren iets voor de hun gebrachte hulde, en dat is het kruit en lood voor de latere pret, want eenige dagen daarna komen de schutters, onder trommelslag, aangevoerd door koning en koningin, nogmaals bijeen, Zijner Majesteits onderdanen blijven dan ook niet ongepaard. Zoo trekken zij naar de herberg, en als zij in den laten nacht of den

gezellige hospes had werkelijk geen beter stof kunnen bedenken, om mijn vrouw voor Ruurlo te winnen.

Het huis Te Ruur, een eigendom der Van Heeckeren's, met zijn koepelvormig dak en spits torentje, zijn stoeptrappen en zijn hedendaagsche bloemenperkjes werkte nu niet zoo bijster op onze verbeelding.

De eeuwenoude kastanjeboomen aan deze zijde van de omringende gracht hingen hoog en wijd-uit hun breed loover boven het water, dat ze zwart maakten van schaduw. De jongens zaten al gehurkt op de rustbankjes in den vorm van reuzen-paddestoelen, en beijverden zich om op het gelaat de bespiegelende en gemoedelijke uitdrukking van kaboutertjes te leggen. De straatweg naar Vorden strekt zich hier voor ons uit, als een hoog-gewelfde laan, breed en aan weerszijden door bosch geflankeerd, rechts de Groote Meene, links de jongere dennenaanplantingen. Ver weg breiden de breede stammen zich uit, hun loover in perspectief versmallend over de onafzienbare allée. En zandlaantjes aan beide zijden, gestoffeerd met heidestruiken, hulst en juniperus, verbonden als met los rafelige kant de bosschen aan den zwaren, rechten zoom van opgaand geboomte. Ik zou niet weten, waarom de Middachter Allée iets boven deze zou voor hebben.

En de Groote Meene was wel niet meer het bosch, zooals de oude Heuvink dat wellicht het laatst had gezien. De omgestormde boomstammen waar dwars over heen kamperfoelie of klimop een groene wade slingerden, konden we nergens bespeuren, en de paden zagen er allemaal netjes onderhouden uit. Maar de door ons allen nauwelijks te omvamen beuken, waaruit vier vijf reuzenstammen omhoog rezen, de eerst langs den grond kruipende en dan in bochten zich oprichtende armen, deden een stillen eerbied in ons oprijzen. De jongens zelfs zaten op een bij den grond afgezaagden tronk, groot genoeg om voor het blad van een groote koepeltafel te dienen, en staarden kalm voor zich in den doffen nevel, waarin het gladde groen van woest door elkaar kroelende hulsten en klimop, rankende kamperfoelie en grillige juniperis als zwarte schimmen oprezen. Wij rustten op een boomstam, die op schraagpootjes neer lag, en voelden de stilte van die hooge verwulven neerdalen, evenals het getingel van de klare meezen-schelletjes, dat tot een damp uitmiezerde van de fijnste geluidjes, die spikkelden door het heilige zwijgen om ons.

En aan den zoom van het bosch de teergroene weiden, vol jonge sprietjes satijnig-geel als lenteknoppen, waarover het zware vee de koppen begeerig neer-rekte, het sappige kruid afscherend met zacht, wellustig snuiven. Verderop de kreupelhout-singels om de bouwakkers, opsparend de zonnestralen òm het gele koren en de wit-bloeiende boekweit.

Of een kind niet den indruk van het landschap ondergaat! Aan zichzelf overgelaten plooit zijn stemming zich er heelemaal naar, en toen we weer op open terrein kwamen, was het of de jongens iets van zich afschudden.

---

vroegen morgen huiswaarts keeren, dan is het niet altijd in plechtige stilte.

(Craandijk „Wandelingen door Nederland").

Met kromme sprongen zaten ze elkaar na en rolden ze door het zonnige gras, met de heldere schaters en het luide geschreeuw van bengels, die door het klare licht en de prikkelende lucht een dolle duizeligheid naar het hoofd voelen stijgen en armen en beenen heftig moeten bewegen, de rompspieren in worsteling moeten wringen en buigen en rekken, de longen uitzetten in uitbarstende kreten van levenslust.

Dat bleef ook zoo in de golvende laantjes tusschen de jonge dennebosschen aan den overkant van den breeden straatweg. 't Was of de walmen van zoete harsgeuren hen verder bedwelmden. Ze renden elkaar na, tegen de zwakke hellingen op, grepen een arm of een mouw van elkaar vast en wentelden twee drie keer in het rond tot een van beiden neerplofte in het warme zand. Of ze sprongen over de krakende takken en de knetterende dennenaalden in het bosch, over den veerenden mosbodem in de diepten en tegen de met dorre bladeren bestoven aardheuvels op, zich rukkend dwars door de hooge struiken en donkere juniperis, meesleepend lange ranken van aan hun kleeren hakende braam-kruipers.

Bij het doolhof met zijn rechthoekige, netgeharkte laantjes, ferm van elkaar gescheiden door ondoordringbare doornheggen, vlijden we ons neer in het mos, languit, het hoofd rustend op den neergespreiden zakdoek, de oogen kierend naar het zomerblauw, dat met schitterend gestraal verblindde. De jongens waren al weer weg, den dwaaltuin in en in onze ooren, die gonsden van de duizend stille zuchtjes en het zachte geknetter, waarvan het droge mos trilde, drong als van omhoog en heel uit de verte hun gierend gelach door, een dolle roffel van schaters, een fanfare van stuiperig-gillen en galmen. Dan dicht bij, en in eens dezelfde stem weer ver weg; eerst uit dezen hoek, dadelijk daarop uit den anderen schetterde het over de kreupelhagen neer, tot dof lach-gedruisch verdoofd in het weinig mee-trillende mos onder ons hoofd. De jongens matten zich af in het eeuwig-durend gedraaf door dat verdolende carrée, hun longen snikten vermoeid hijgende schaters uit, en op het laatst dreunden alleen hun plof-stappen in het zand tot ons door, meer als zachte schokken dan als geluid. Met een enkelen kreet riepen ze elkaar aan, blij als ze zich vlak bij elkander bevonden, mismoedig als ze zich weer zoo ver van een merkten. Toen ineens een uitbrullen van gierende lachgillen, een kletterend zich op de knieën slaan van plezier, een zandwolk die ons de oogen verblindde en een smak, verdoovende in het neer-verende mos vlak naast ons. Henk was het doolhof ontsnapt, en rolde zich door het mos, armen en beenen tegelijk in de lucht en weer neer, dan ineens opspringend en naar den ingang terug dravend om uittartend te schateren tegen Jaap, die wanhopig in zijn renperk voortworstelde en aanwijzingen vroeg, zonder ander gevolg dan plagerig geroep, of hij haast kwam.

't Was te laat geworden om naar Vorden te wandelen en in het land van Staring den Wildenborch te bezoeken. Maar naar de Wierse zou nog gaan, een landgoed der Van Limburg Stirum's. Een zijlaan van den straatweg moest er heen leiden. De jongens dwaalden al voor ons uit. 't Was of, elken kant uit, Ruurlo de heerlijkste wandelingen had aan te bieden. In de verte de laan met steeds zwaarder loover overwelfd en uitloopend tot een enkelen stip van blinkend blauw; aan weerszijden zonnige velden, waar het fonkelende koren wiegelde en de maaiers, al balanceerend het oververmoeide lichaam, in de stovende zon het reeds neervelden, vlak voor de hurkende gestalten der bindsters, die zich telkens oprichtten als liefkoosden ze in haar armen de gepluimde schooven, om ze behoedzaam tegen elkaar te zetten, schouder aan schouder, bij drieën gelijk met de aren door elkaar gemengeld. En de jongens in verrukking ons weerhoudend bij een zware haag van bramen, die aan den rand van een boschstrook de uitgedroogde beek overbrugden. En daar zaten we alle vier in het geurige gras de stuiter-groote blauw-wazige vruchten uit het doornige loover bij handenvol plukkend, en aan geen uitgelezen diner kan het dessert zooveel verfrissching hebben gebracht en met zooveel wellust genoten zijn.

Maar de Wierse zelf was niet anders dan een landhuis, zooals er zoovele zijn. Net

Frankendaal (het tegenwoordige Linaeus) bij Amsterdam, zei Jaap. Het lag in hoog en zwaar geboomte, omringd door sappige weiden en korenvelden, een paar bloemperkjes voor het front en door een gracht omringd, die in een vijver uitkwam, waar het water vettig opborrelde van de uitwaseming der rottende bladeren op den bodem. Of de vermoeidheid het deed, of dat het huis zelf weinig indruk op haar maakte, zeker is het, dat mijn vrouw zelfs niet aan een enkele schub van een enkelen ridderlijken maliënkolder dacht, en met welgevallen voor zich uitstaarde over de wijde bouwvlakte, goud-fonkelend van rijken korenoogst, die zich uitstrekte tot Ruurlo, Barchem en naar Lochem.

EEN EN ANDER OVER KATOENDRUKKEN EN OVER EENE KATOENDRUKKERIJ. DOOR L. LACOMBLÉ. † † † † † † † †

De behoefte bij den mensch om te willen behagen, is zoozeer eene natuurlijke behoefte, die wij trouwens ook bij de dieren waarnemen, dat wij de daaruit voortspruitende zucht tot praal en pronk in plaats van ze te willen beteugelen, liever zouden willen aanwakkeren, al was het alleen maar om het vernuft van de menschen te scherpen, tot het uitdenken van versieringen, die de natuurlijke schoonheid kunnen verhoogen en luister bijzetten.

Het glanzend maken van de huid door middel van oliën, het tatoueeren, ziedaar reeds middelen om de aandacht te trekken, om te willen bekoren, om er anders uit te zien dan een ander, en waarin tevens een streven naar genotzucht ligt opgesloten bij die volken, die, levend onder den tropischen hemel, bedekkingen van het lichaam kunnen ontberen.

Daar waar òf de natuurgesteldheid òf zekere invloeden der beschaving het gebruik van kleederen noodzakelijk maakten of wel gebruikelijk deden worden, ontstond tegelijk ook de behoefte die kleederen te versieren met kleuren, daarop aangebracht in bepaalde figuren; lijnen en gebroken lijnen, later meer vormen, ontleend aan de natuur te midden waarvan de menschen leefden. Deze laatste versieringen, die ten slotte weder in geometrische vormen gedrongen werden, groeiden tot ornament en werden in bepaalde harmonische verhoudingen aan elkaar gevoegd als een gevolg zelf van de harmonie, die nog in den primitieven mensch moet zetelen, en die verder ontwikkeld werd door de harmonie, die zich in de natuur openbaart, zoowel in hare onderdeelen als in haar geheel.

Voor zoover wij kunnen vertrouwen op hetgeen ons door oude geschriften wordt medegedeeld en wat wij met zekerheid kunnen constateeren bij die voorwerpen, die voor ons bewaard zijn gebleven, kunnen wij besluiten dat het versieren van weefsels en vezelstoffen door verving of door het beschilderen met kleuren al voor duizenden jaren bekend was.

Nog heden getuigen daarvan de windsels waarmede de Egyptische mummies omwikkeld werden, en waarvan soms het buitenste beschilderd was. Het Leidsche museum geeft daarvan interessante voorbeelden; zoo o. a. een doek van lijnwaad waarop in kleuren een vrouwenfiguur afgebeeld is, die waarschijnlijk de dochter van Cleopatra en Antonius moet voorstellen en dus wel 18 eeuwen oud zal zijn. De kleuren, voor zoover dit de schildering doet vermoeden, werden door middel van penseel of stokjes op het weefsel gebracht en ik kon de volgende onderscheiden: zwart, bruinrood, groen, turkozenblauw, steenrood en wit. De eerste drie kleuren schenen mij toe met sterk

FIG. 1. KIJKJE IN DE AFDEELING DER BLOKDRUKKERS.

FIG. 2. CRETONNE (PAUWENMOTIEF) ONTWERP VAN DUCO CROP.

bijtsende middelen op het doek te zijn gebracht en waren diep in de vezel doorgedrongen; ja zelfs bij het groen, was de vezel bijna geheel weggevreten. De drie overige kleuren hadden meer weg van dekkleuren en waren met een of ander bindmiddel op het doek gebracht, waarbij zoozeer geene verving der vezel had plaats gehad. Nog meer voorbeelden van beschildering zag ik, doch deze bleek mij meer te zijn eene beschildering van het met een soort witte pap bestreken weefsel. Het schilderen was alzoo de werkwijze, die gevolgd werd om deze mummieweefsels met ornamenten en figuren in kleuren te versieren, eene werkwijze, die vooral in het Oosten toepassing vond en nog vindt.

Men denke slechts aan de schitterende en rijk met kleuren beschilderde zijden stoffen der Chineezen, aan de primitieve beschildering der kleedingstukken van tapa of geklopte boomschors van Celebes, van Nieuw Guinea, van de Sandwich eilanden, van de Fidschi eilanden, van de Samoa eilanden *) en van meer Australische eilanden †). Gaarne zouden wij hier melding willen maken van de heerlijke, gloedvolle, edele batiks op Java, omdat zij feitelijk ook beschilderd worden; doch hier alleen met de wasreserves om daardoor echte verving in kuipen mogelijk te maken, waardoor inniger band tusschen kleur en vezel gevormd wordt. §) En dan om niet te vergeten de beroemde oude chitzen van de kust van Coromandel, die in vroegere eeuwen zulk een groot debouché in Europa vonden, en welker vervaardiging in hoofdzaak berustte op behandeling met wasreserves, verving in de blauwkuip en inschildering met bijtsen en kleuren; of deze laatste bewerking werd alleen toegepast, wat trou-

FIG. 3. CRETONNE (HERTENMOTIEF) ONTWERP VAN DUCO CROP.

*) Hier worden de ornamenten ook door middel van stempels op de tapa gedrukt.

†) Zie de voorbeelden van deze producten in de Leidsche musea.

§) Men leze hierover *De Batikkunst in Ned.-Indië* van Rouffaer en Juynboll.

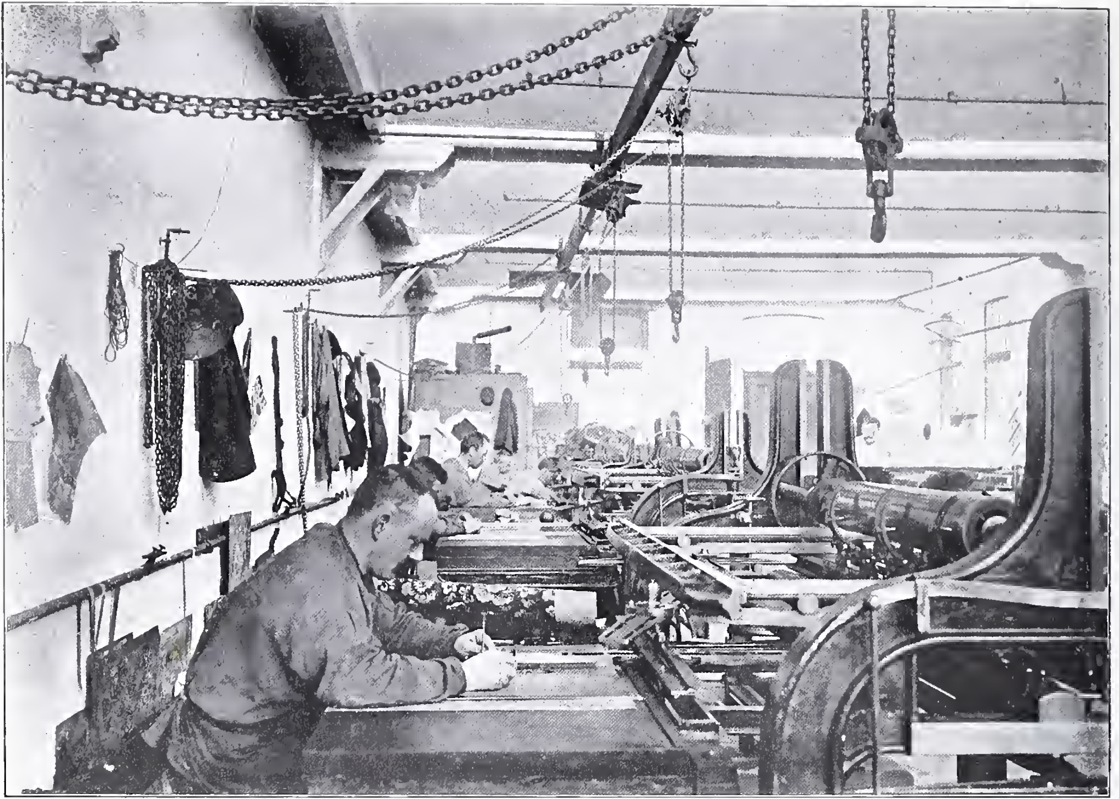

FIG. 4. KIJKJE IN DE GRAVEERWERKPLAATS. DE PENTAGRAAF.

wens nog in sommige deelen van Britsch-Indië gebeurt.

Het ligt voor de hand, dat waar groote productie van versierde stoffen eisch werd, door groote bevolking of andere oorzaken van commerciëelen aard, de mensch andere middelen bedacht om het tijdroovende schilderwerk geheel of gedeeltelijk te vervangen door een ander procedé, dat grootere productie mogelijk maakte, vooral ook waar de versiering gezocht werd in de herhaling van eenzelfde motief of reeks van motieven. Een dier middelen was de stempeldruk. Het blijkt uit de onderzoekingen van Forrer *), dat deze werkwijze reeds toepassing vond in de 6e eeuw na Chr.; een stukje bedrukte stof, dat in het graf van St. Caesarius van Arles gevonden werd, leverde daarvan het bewijs. Eene andere vondst was die van Achmim in Opper Egypte in de graven van de oude stad Panapolis, waar zoovele schatten gevonden zijn, die een beeld geven van de cultuur van de Grieksch-Egyptische, meest Christelijke bevolking in eene periode aanvangende 150 na Chr. tot ongeveer 832 na Chr. Hier betrof het de vondst, behalve van bedrukte stoffen, ook van drukblokken, gebruikelijk bij het drukken van reserves of van kleuren op het doek.

Vondsten van oude kerkgewaden en relequienkleedjes hebben verder aangetoond, dat in de middeleeuwen in verscheidene landen van Europa het drukken van weefsels gebruikelijk was; vooral in de Rijnstreek in Duitschland was deze industrie belangrijk. De destijds beroemde siklâts, de met goud en zilver bedrukte weefsels in het Romaansche en vroeg Gothische tijdvak getuigen daarvan.

Zijde, fluweel en linnen zijn alsdan de stoffen, die bedrukt worden; gestyleerde dieren in medaillons of als alleenstaand motief vormen de hoofdversieringen, in mooie verhoudingen en in harmonische kleuren vereenigd op het doek: zilver op licht bruine zijde, rood op grijze

*) Zie R. Forrer. Die Zeugdrucke der byzantinischen, romanischen, gothischen und spätern kunstepochen 1894, en verder R. Forrer. Die Kunst des Zeugdrucks vom Mittelalter bis zu Empirezeit 1898.

zijde, goud op groen, rood op groen, zwart op geel of wit, het wit soms wel met de hand beschilderd met andere kleuren. Die stoffen vonden niet alleen toepassing in kerken voor misgewaden en altaarkleedjes, zij werden ook tot meer profane doeleinden aangewend, voor kleedingstukken; welke verschillende doeleinden natuurlijk ook andere patronen vereischten.

De 14e en 15e eeuw is een bloeitijd van de weefdrukkunst in Duitschland en in Vlaanderen, opmerkelijk samengaande met de meer en meer in beoefening komende houtsneekunst, die weldra den band zou gaan vormen, welke de menschen tot elkaar zou brengen, die hen zou doen leven in gemeenschap van gedachten en wel door de uitvinding der boekdrukkunst. Sommige met bijbelsche voorstellingen bedrukte stoffen, zwart op wit, vertoonen een opmerkelijke overeenkomst met de latere oud-Duitsche houtsnede der 15e eeuw.

De meer algemeen wordende boekdrukkunst, en daarmede samengaande beoefening der houtsneekunst en boekbinderskunst, deden langzaam het beroep der weefseldrukkers overgaan in de jonggeboren beroepen, die slechts op andere wijzen de traditie van hun gemeenschappelijken vader voortzetten. Maar ook de grootere weelde, die alom begon te heerschen; men denke slechts aan het rijke Vlaanderen, waar de burgers van Brugge en Gent door hun vorstelijk vertoon van weelde en pracht de Engelsche en Fransche koningen naar de kroon staken, was ook wel oorzaak, dat de eenmaal bloeiende weefseldrukkunst in verval raakte. In Duitschland, in Holland, in Vlaanderen, in Zwitserland, in Frankrijk en Italië, overal fabriceerde men zijden en fluweelen stoffen, waardoor de gedrukte surrogaten op linnen ontbeerd konden worden. Zelfs de overal in het leven geroepen wetten en verordeningen vermochten de praalen pronkzucht uit dezen weelderigen tijd niet te beteugelen.

Waren in Europa al sedert eeuwen linnen, zijde en wol de meest gebruikelijke stoffen ter aanwending van kleederen en waar zij verder nog toepassing vonden binnen- en buitenshuis, het katoen kwam eerst in deze streken nadat de landen van het Westen door hechtere commerciëele banden verbonden werden met het Oosten. De oude Portugeesche en Hollandsche zeevaarders brachten uit Indië behalve de ruwe grondstof de daar inheemsche gekleurde en ongekleurde katoenen stoffen. De chitzen, zoo zeer aantrekkelijk door hun rijkdom en levendigheid van kleur vonden in ons land genoegzaam liefhebbers om daardoor eene behoefte te scheppen, die langzaam aanleiding werd tot het namaken van deze stoffen, op welken grondslag de nog hedendaagsche bestaande industrieën der katoendrukkunst in ons land voortbouwen, al zijn dan ook hare producten van andere geaardheid. Ook in Engeland begonnen omstreeks dien tijd de eerste pogingen in die richting. In 1634 verleent Koning Karel II een patent voor veertien jaar „for the art or mystery of affixing wool, silk, and other materials of divers colours upon linen, silk, or other cements, to make them useful for hangings etc." De smaak voor de brillante katoenen stoffen uit Voor-Indië deden in Engeland de behoefte ontstaan naar namaak, zoodat toen in 1700 een acte van het parlement den invoer van chitzen uit Indië verbood, verscheidene belangrijke katoendrukkerijen in Engeland ontstonden. Toch had deze industrie met groote

FIG. 5. VIJF KOPEREN DRUKROLLEN, TE ZAMEN VORMEND HET DAARNAAST AFGEBEELD PATROON IN VIJF KLEUREN.

moeilijkheden te kampen, daar de wol-, zijde- en linnenwevers daarmede hun beroep bedreigd zagen en als een gevolg daarvan werden hooge belastingen op de gedrukte katoenen stoffen geheven. Niettegenstaande het verbod van 1700, zorgde zoowel de Engelsche als de Hollandsche Oost-Indische Compagnie, dat de Engelsche markt niet verstoken bleef van Indische katoentjes, die in groote hoeveelheden binnengesmokkeld werden en door de Engelsche dames zoo gewild waren. Een verbod van 1720, waarin het dragen van gedrukte katoentjes, zoowel van binnen- als buitenlandsch fabricaat verboden werd, vermocht toch niet de industrie ten onder te brengen; doch eerst in het begin der 19e eeuw mocht de katoen gelijke rechten erlangen als hare mededingsters en werd zij ontheven van de haar nog steeds drukkende belastingen.

Zooals reeds gezegd, was het verkeer met het Oosten de aanleiding, dat in Holland de katoendrukkunst in leven kwam, ofschoon toch de weefdrukkunst een tijd van bloei gekend had in de XVe en XVIe eeuw toen het drukken van patronen in fluweel, eene industrie was, die in een groot deel van de behoefte van Europa voorzag.

Naar gemeld wordt, was een zekere Peter Klock, een dier kloeke, ondernemende oud-Hollanders, die de klok had hooren luiden en ook wilde weten waar de klepel hing, in de 16e eeuw naar Turkije en naar het Oosten getogen om eens poolshoogte te nemen van de daar gebruikelijke werkwijze, die gevolgd werd bij het bedrukken van stoffen met kleuren en leerde daar dan ook inderdaad het procedé, dat nu nog heden ten dage, ofschoon gewijzigd, gevolgd wordt, namelijk behandeling met bijtsen en daarna verving. Hierdoor werden stoffen verkregen, welker kleuren tegen inwerking van zeep en warm water bestand waren, wat inderdaad een groote vooruitgang te noemen was. De stoffen volgens de vroegere methoden bedrukt, misten immer deze eigenschappen zoo noodzakelijk, waar het gebruik herhaalde reinigingen eischte. Het Hollandsch fabricaat werd daarom door die goede eigenschappen zeer gezocht en verdrong het in Duitschland vervaardigde goed, totdat ook aldaar en in Zwitserland en Oostenrijk de Hollandsche of liever de Oostersche werkwijze werd overgebracht. Holland zond zijne katoentjes naar alle landen van Europa die daar overal zeer in trek waren.

Er schijnt hier inderdaad een tijd van grooten bloei te hebben bestaan op het einde der 17e eeuw en der 18e eeuw in deze industrie, en de producten op dat gebied voor zoover die er nog zijn, getuigen alweer voor den kunstzin van het volk, al had zich die ontwikkeld door den rijkdom en de weelde van het Oosten. Eene collectie stalen van katoendrukken en Indische chitzen, vermoedelijk uit de 18e eeuw, door den heer Fredriks te Middelburg in bruikleen afgestaan aan het Museum van Kunstnijverheid in den Haag en eene éénige collectie oude chitzen van den heer F. Driessen te Leiden deden voor mij op eens de oogen open gaan.

Waren het de heldere, levendige roodjes, de zuivere blauwtjes op den roomkleurigen grond of waren het de gevoelvolle lijntjes, waarmede de motiefjes geteekend waren, die mij zoo bijzonder troffen? Maar één ding stond vast, dat ik voor mij zag eene echte uiting van eene volks-industrie, van handwerk, dat na een tijdvak van misschien een paar eeuwen daar voor mij verscheen: frisch, kerngezond, jong en mooi als de boerendeerne was, die er zich mede mocht tooien, wanneer haar jongen haar ten dans leidde. Zoo begrijpt men, dat weleer boven de schouwen van de boerenwoningen en op de eikenhouten linnenkasten de mooie Delftsche borden en pullen stonden, toen bij den boer het laatste restant van het schoonheidsbegrip van weleer nog niet afgestompt was door schacheraars, die op roof uitgingen om die mooie kostbaarheden te bemachtigen en daarvoor in ruil gaven een beetje zilver en een adreskaart van onze moderne huisraadfabrieken, de goede niet te na gekomen.

Laten wij er toch voor waken, dat die orchideeën, die nog groeien in de meer geïsoleerde deelen van ons land, langs de Zuiderzee, op de Zeeuwsche eilanden, toch niet uitsterven, om alleen maar als mooi aangekleede mummies te verteren in een museum, gelijk de een of ander uitgestorven

soort van buidelratten in de arke Noachs van Leiden. Moge nog lang de zon schijnen op die typische kleederdrachten van weleer; mogen onze moderne industrieën medewerken tot de instandhouding ervan, door aan hare drukken die echtheid en frischheid van kleur te geven van de beroemde oude chitzen van weleer.

De toename der bevolkingen, het grootere gebruik van bedrukte katoenen stoffen daarvan het gevolg, gepaard aan neigingen tot een meer kwistig gebruik ervan dan vroeger, de verbetering der verkeerswegen en der vervoermiddelen, die den handel in goederen zoozeer vergemakkelijkt heeft op groote en kleine afstanden, waren zoovele oorzaken, dat er middelen bedacht werden om grootere productie mogelijk te maken. Geschiedde het katoendrukken vroeger door het opbrengen van kleuren en bijtsen op het katoenweefsel door middel van houten stempels, waarin het ornament in relief of verdiept ingesneden was, en kwam er omstreeks 1760 eene kleine verandering in het procédé, doordien namelijk ook gegraveerde koperen platen werden gebezigd; het was eerst in 1785, dat door de uitvinding van de cylinder-drukmachine van Bell de handarbeid gedeeltelijk verdrongen werd en de productie aanmerkelijk stijgen kon.

De stoommachine blijft voor mij eene vijandin, doch eene voor wie ik groote bewondering heb en welker herhaalde overwinningen mij toch niet doen wanhopen, omdat ik juist in haar strijd om den mensch te verdringen, in haar streven om eene onbereikbare volmaaktheid te bereiken, haar eigen ondergang zie. Wanneer zij ondergeschikt aan den mensch hem zijn taak helpt verlichten, hem toch vooral mensch laat blijven en niet tracht te vervormen tot een harer onderdeelen van spier en been, dan kan ik vrede met haar hebben. De mensch moet zijn werk kunnen blijven beheerschen, en het vernuft van een enkel individu, de tot ijzer en staal geworden wiskunstige formulen-kabalistiek, mag niet heerschen over den natuurlijken aanleg der massa, welker aanleg, mits onder invloed van gunstige

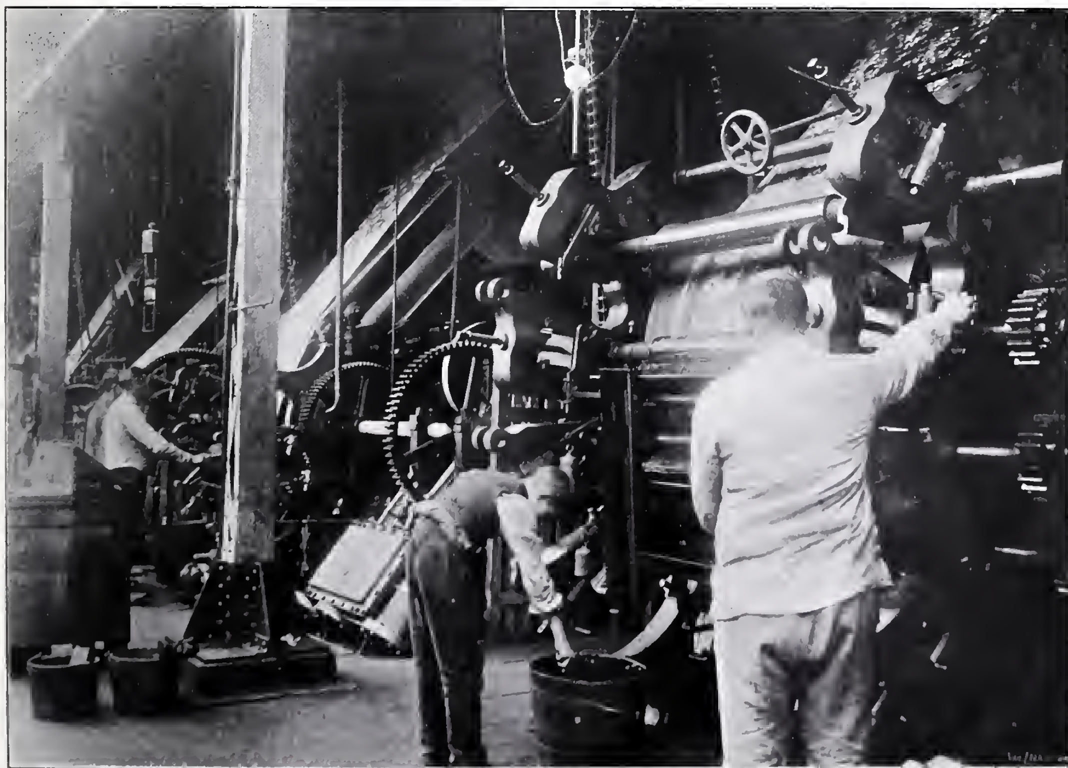

FIG. 6. KIJKJE IN DE MACHINALE DRUKKERIJ. DRUKMACHINE.

levens-omstandigheden, de mooiste dingen heeft voortgebracht, die het meest in harmonie waren met de hen omringende natuur, die is van alle eeuwen en alle tijden. Ik gevoel, dat zooals onze maatschappij geordend is en die ik mij een oogenblik voorstel als eene

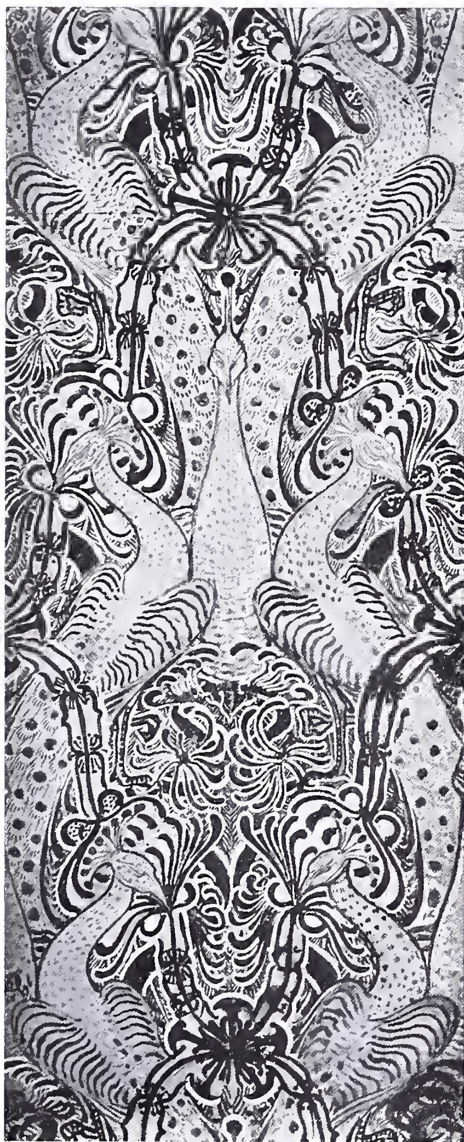

FIG 7. CRETONNE (PAUWENMOTIEF) ONTWERP VAN DUCO CROP.

geweldige machine met een as van goud, die steeds maar door blijft stampen en iedereen met vernietiging dreigt, die haar gang wil bemoeilijken, wij eigenlijk niets anders kunnen doen dan waarnemen, constateeren. Haar onvoorbereid aan te raken staat gelijk met ondergang; maar wat wij wel kunnen doen, is er toe medewerken om verbeteringen aan te brengen, zoodat ten slotte de as van goud vervangen zal kunnen worden door een van edeler materie. En dit door het oprichten van plaatsen, die moeten dienen tot ontwikkeling van den mensch, waar men hem opheft en hem leert, waar men hem ontvankelijk maakt voor de schoonheid, die zich in de natuur openbaart; waar men er naar streeft om hem te brengen tot een staat van geluk, dien hij moet vinden in eigen arbeid, die hem het besef zal geven van zijne beteekenis als mensch.

Deze gedachten kwamen in mij op, toen eenigen tijd geleden de spoortrein mij door Brabant weder naar mijn woonplaats terugvoerde, nadat ik een bezoek had gebracht aan de katoendrukkerijen van de heeren P. F. van Vlissingen & Co. te Helmond. De tentoonstelling van de werken van Duco Crop in den Haagschen Kunstkring, werd voor mij de aanleiding tot dit bezoek. Zooals den lezer misschien bekend is, werden de ontwerpen voor cretonnes van den zoo vroeg gestorven bekwamen teekenaar in bovengenoemde fabriek uitgevoerd. Over de vervaardiging van deze stoffen en in het algemeen van bedrukte katoenen stoffen, wil ik hier een en ander mededeelen, en verzoek ik u, mij te vergezellen op eene wandeling door de fabriek, waar ik tal van merkwaardige zaken opmerkte, daartoe in staat gesteld door de welwillendheid der directie, waarvoor ik haar dan ook mijne erkentelijkheid betuig. Weinigen vermoeden welk een arbeid het vervaardigen van die bedrukte katoentjes gekost heeft, die men in duizenderlei patronen en kleuren in de winkels aantreft.

Wij treden om te beginnen de graveerzaal binnen. Men krijgt hier een indruk van rust; kalm en bedaard worden hier de werkzaamheden verricht. Het is de plaats, waar op de koperen rollen, voor het machinale drukken gebezigd, de patronen worden gegraveerd. In een donkere kamer wordt eerst van de teekening van het patroon op ware grootte, een vergroot beeld geworpen op een witgemaakte zinken plaat, welk beeld met potlood wordt nagetrokken. Een teekenaar neemt de

plaat over, teekent de lijnen wat vaster en gevoeliger, harceert de tusschenvlakken, en levert de plaat af aan een graveur die met een stalen stift, de figuren volgens de omtrekken in het zink groeft. In deze groeven worden nu de kleuren aangebracht, zooals het patroon dit eischt. De zinken plaat verhuist nu naar de pentagraaf (fig. 4) een ingenieus bedacht werktuig, dat dient om de teekening van de zinken plaat over te brengen op de koperen rol, die dienst moet doen voor het machinaal bedrukken van het katoen. Een man zit voor een tafel, waar de gekleurde zinken plaat op wordt gelegd; hij beweegt een stalen stift langs de omtrekken van de figuren en de harceeringen daartusschen, op die plaatsen, die met éénzelfde kleur getint zijn. Deze bewegingen worden door middel van een stel hefboomen overgebracht op een as, waaraan de te bewerken koperen cylinder bevestigd is, die een diameter heeft van ongeveer 15 cM., en die vooraf besmeerd is met een dun laagje zwarte lak. Deze rol krijgt eene op en neer schommelende beweging; met die beweging correspondeert de beweging van een stangetje of een tikkertje met diamanten punt, dat zich op eenzelfde horizontaal vlak beweegt. Het stangetje beweegt zich naar de schommelende koperen rol toe, en drukt het puntje daar even tegen, gelijk een bij, die haar scherpe angel ergens tegendrukt; een geel blinkend streepje vertoont zich nu op de rol en correspondeert precies met het streepje, dat de man op zijn zinken plaat kraste in de gekleurde harceeringen van zijn ornament, doch zoovele malen verkleind, als noodig is om het geheele patroon op de rol te krijgen.

Zoo teekenen zich allengs op de koperen rol al die onderdeelen van het patroon, die eenzelfde kleur zullen krijgen. Bestaat het patroon uit vijf kleuren bijv. dan worden alzoo vijf koperen rollen gegraveerd (fig. 5). Zijn zij zoover gereed, dan worden zij nog eens nagezien, gecorrigeerd en vlekjes weder met lak bedekt, en verhuizen dan naar de zuurkamer, waar zij in een bak met salpeterzuur worden rondgedraaid; het zuur vreet dus op die plaatsen in het koper, die door het graveeren blank zijn geworden, en er ontstaan groeven. Men bewondert de mathematische zekerheid van het werktuig, de machinale lijdzaamheid en de voortdurende oplettendheid van den mensch, die onvermoeid voortgaat zijn stalen stiftje te bewegen in de harceeringen van het zink, voortdurend op zijne hoede, doordien hij den voet op een trapper heeft, waarmede hij het aandrukken van het tikkertje met het diamantje op het koper, in zijn macht heeft, terwijl het loslaten van den trapper precies correspondeert met het oogenblik, dat hij een lijntje op het zink getrokken heeft. Niet altijd wordt de pentagraaf gebruikt; ook wordt de omtrek van de teekening direct overgebracht op de koperen rol, die daarna gegraveerd wordt uit de hand; de rol wordt vervolgens afgeslepen, gelakt en komt dan op een linieermachine, een kunstig werktuig dat automatisch het koperen cylindervlak bedekt met schuinsloopende lijntjes. De gedeelten, die niet geëtst moeten worden, bedekt men met lak, daarna heeft het etsen plaats; na correctie wordt de rol dan gepolijst en verdwijnen de lijntjes daar, waar later blanke vakken vereischt worden.

Er heerscht eene kalme, bedaarde bedrijvigheid in deze afdeeling, waar het gevoel van de ontwerpers neergelegd in hunne teekeningen, wel eens klem raakt tusschen de raderen en hefboomen der machines, die met dezelfde gelijkmatigheid en nauwgezetheid alles op één wijze blijven vertolken.

Men wijst ons nog even op de bewaarkamer der gegraveerde rollen, die daar bij honderden in rijen staan, als zoovele kanonnetjes, die wij straks in de machinale drukkerij hun werk zullen zien verrichten, wanneer zij het katoen met hunne patronen zullen mitrailleeren.

De machinale drukkerij bestaat uit een groote zaal, waar zeven drukmachines aan den arbeid zijn; een er van treft ons door haar omvang, het lijkt een reusachtig, voorwereldlijk dier, een mastodont van ijzer en staal. (fig. 6) Eene groote ijzeren rol van ruim vijf meter omtrek rust op eene ferme as, die in verbinding staat met een stoommachine. Om die rol is eene bombage van lapping aangebracht, daarlangs loopt een gummideken, een chemise of onderdoek en daarover het te bedrukken katoen;

deze drie lagen worden over rollen aangevoerd, tegen de groote rol aangedrukt en verlaten die weer aan den tegenovergestelden kant, nadat eerst het katoen bedrukt is. Om de groote rol zijn evenwijdig aan de hoofdas, andere assen, waar de koperen gegraveerde rollen op rusten; er zijn zoovele assen als de machine kleuren kan drukken, hier bijv. kon met tien kleuren tegelijk gedrukt worden. Onder elke rol zijn evenwijdig daaraan, cilindervormige borstels aangebracht, die rond kunnen wentelen in metalen bakken, die met kleurstof gevuld zijn. Zet de machine zich in beweging, dan draaien deze rollen en borstels in tegengestelde richting, terwijl de borstel de verfbrij smeert op de koperen rol. Door middel van een liniaalvormig scherp mes, dokter of rakel genaamd, dat tegen de rol wordt aangedrukt, terwijl het een rechts en links gaande beweging heeft, wordt de overtollige verf weggeschrapt en blijft de verf alleen achter in de geëtste verdiepingen van het koper. Het katoen met de chemise, en de gummideken tot onderlaag, die dient om een veerkrachtig drukoppervlak te verkrijgen, wordt nu geleid tusschen de groote trommel en de koperen rol, die haar kleur op het doek drukt. Achtereenvolgens gebeurt dit nu met de verschillende rollen, zoodat terwijl het doek aan den achterkant van de machine een wit oppervlak vertoont, geleidelijk gekleurd, ten slotte te voorschijn komt, bedekt met het geheele gekleurde patroon en wordt het verder door middel van rollen tusschen verwarmde trommels en platen gevoerd, waardoor de verfmassa droogt. Hierbij dient nog vermeld dat de lichtste kleuren het eerst worden gedrukt, en zoo gekozen dat de verven elkaar niet kunnen schaden.

De drukker staat als een beeld voor zijne machine, en bespiedt met een scherp oog het bedrukte doek, dat zich met een snelheid van wel acht meter per minuut voor hem ontwikkelt. Krijgen de rollen ruzie met elkaar, d. w. z. wanneer zij niet volkomen zuiver correspondeeren, dan corrigeert hij de fout, dikwijls terwijl de machine loopt; blijkt het dat de kleuren te licht of te donker drukken, of dat er rakelstrepen op het doek komen, dan ligt dit daaraan, dat òf de kleurmenging niet juist is, òf dat er onzuiverheden in de verf zijn, die de koperen rol of de rakel beschadigd hebben, en dan dient hij de zaak te onderzoeken. Er behoort voor dit werk een bijzonder goed gezicht, een begrip dat zich snel rekenschap geeft van hetgeen gebeurt, een vlug combinatievermogen, dat oorzaak en gevolg onmiddellijk in verband weet te brengen.

Voor dat het katoen bedrukt wordt, worden de pluizen eerst door een zengmachine weggebrand, door het doek strijkelings over een gloeienden cylinder heen te trekken. Daarna wordt het goed gebleekt en geschoren in een ingenieus bedachte machine, waar het goed in aanraking komt met spiraalsgewijze loopende messen, waarna de pluizen door borstelmachines verwijderd worden. Wat het bedrukken met kleuren betreft, en de daaropvolgende verving, dient hierbij het volgende te worden opgemerkt. In beginsel berust het verven van het katoen hierop, dat het een of andere metaaloxyd, bijts of „mordant" genaamd, microscopisch fijn op de vezel wordt gebracht, waarna de eigenlijke verving plaats heeft, waarbij de kleur zich inniger hecht aan het metaaloxyde en alzoo de vezel goed doordringt. Bij het machinale drukken, drukt men o. a. met een verfpap, bestaande uit de bijts en de verfstof, terwijl daaraan toegevoegd is een zoogenaamd verdikkingsmiddel, waarvoor men o. m. gebrande stijfsel, gom, gommeline, sago, aardappelmeel bezigen kan. Dit verdikkingsmiddel dient alleen maar om het uitvloeien van de kleurstof op het doek te beletten.

Is nu eenmaal het doek bedrukt en gedroogd, dan moet er eene meer innige verbinding plaats hebben tusschen vezel, bijts en verfstof; dit geschiedt in de stoombakken, waar stoom van eene bepaalde vochtigheid en onder zekeren druk tegen het bedrukte katoen wordt gedreven, waardoor de kleur zooals men dat noemt gefixeerd wordt. Het doek reist nu van het eene lokaal naar het andere, het wordt in strengen door zeepbakken gevoerd, het wordt gesopt, gewasschen, gedroogd tusschen honderden walsen en rollen. Dan moet het goed geapprêteerd worden om er meer stevigheid aan te geven;

deze bewerking geschiedt door het goed te bestrijken met pap van aardappelmeel, stijfsel, waaraan wordt toegevoegd aluin, zeep, soms ook was. Daarna heeft het strijken plaats van het goed, dat daarvoor geleid wordt tusschen holle koperen of stalen walsen, die van binnen verwarmd kunnen worden, en tusschen een wals van geperst papier.

Al deze bewerkingen geschieden in verschillende lokalen, het is daar een geplas, een geraas, een gestamp; banden katoen tend met kalmte en met den ijver, die hun werk vereischt, precies wetend wat zij doen in die warreling van die duizenden meters katoen.

In de onmiddellijke nabijheid van de machinale drukkerij was het kleurhuis, de keuken om zoo te zeggen van de fabriek, waar de verven en bijtsen en verdikkingspappen gereed worden gemaakt. Het was hier oppassen met al die houten emmers en vaten, vol met allerlei vreemde geleien en

FIG. 8. KIJKJE IN DE ROODVERVERIJ.

wringen zich in tal van kronkelingen en glijden neer van den zolder als reusachtige witte en gekleurde boa-constrictors, vlijen zich neer, richten zich weer op, dwarrelen door de lokalen over rollers, dompelen zich weer in waterbakken tusschen snel rondwentelende rollen. Hier bespoten door fonteintjes, daar weer verdwijnend in witte dampen van heeten stoom; machines stampen, vliegwielen snorren, machinerieën beven en sidderen aan de zolderingen, en te midden daarvan loopen de mannen en jongens elk hun taak verrich- brijen in alle kleuren van den regenboog; langs den muur groote mortiervormige ijzeren vaten uit een dubbelen wand bestaande, waartusschen afwisselend warme stoom en koud water konden ingelaten worden. In het middelste vak bevindt zich de brij, die gemengd moet worden en die rondgeroerd wordt door een rechthoekig armgestel, dat om een vertikale as draait. In het midden van het lokaal ijzeren toestellen die op omgekeerde mortieren gelijken, waarop groote trechters staan; hierin wordt de verfmassa

geworpen en door eene koperen zeef door een daaronder gevormd luchtledig heengezogen, en zoo gezuiverd van bestanddeelen, die het drukken zouden kunnen bemoeilijken.

Dat kleurhuis is een soort van atelier van een toovenaar, daar geschieden allerlei geheimzinnige mengingen; want legio zijn de verfmiddelen, bijtsen en verdikkingsmiddelen, die gebruikt worden. Deze kleurbereidingen dienen met groote zorgvuldigheid en met groote kennis van zaken te geschieden; theorie en praktijk gaan hier hand aan hand, nalatigheden, slordigheden bij het schoonmaken der vaten, veroorzaken fouten in de bedrukte stoffen, die dikwerf vruchteloos opgespoord worden. Behalve het reeds bij het machinale drukken vermelde verfprocédé, dien ik nog op een ander procédé te wijzen, dat namelijk hierin bestaat, dat de bijts alleen met een verdikkingsmiddel op het katoen wordt gedrukt en dat daarna de verving apart in kuipen geschiedt, waarin het kleurmiddel aanwezig is; de kleur ontwikkelt zich dan door invloed van stoom.

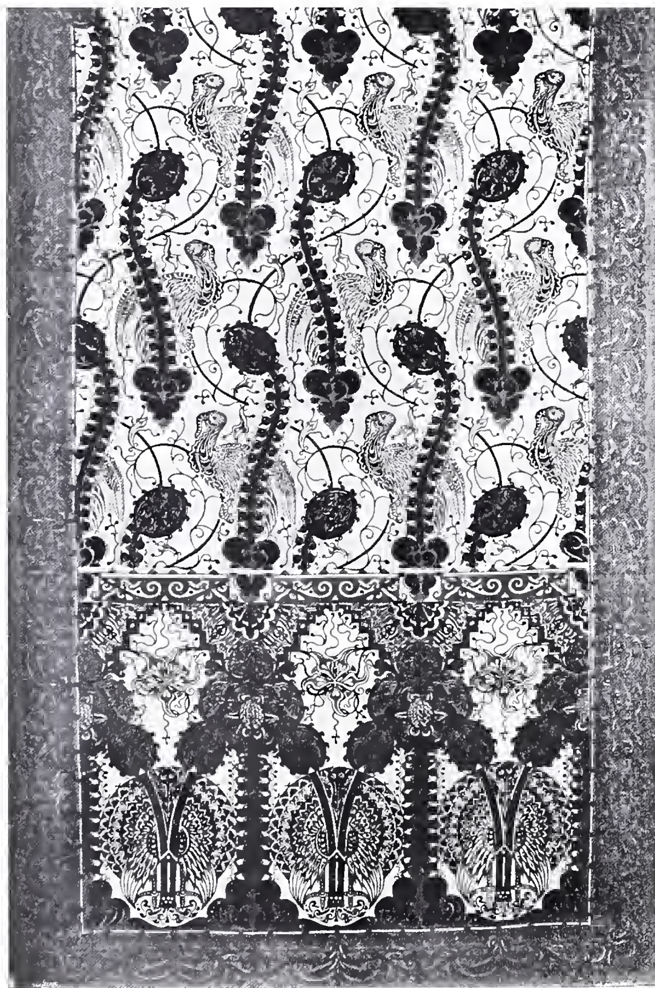

FIG. 9. CRETONNE (KALKOENENMOTIEF) ONTWERP VAN DUCO CROP.

Het met een verdikte bijts bedrukte katoen, hetzij dit door de machine of door handdruk geschiedt, loopt eerst breed uit door bakken met krijt en phosphorzure natron, waardoor de oxyde bijts op den draad gefixeerd wordt. Na deze „passage" volgt direct eene 2e, zoogenaamd in de streng, in bakken met koemest gevuld, waar de verdikking wordt weggenomen, waarna wassching in koud en stroomend water volgt. Daarna heeft de eigenlijke verving plaats. Zoo is het mogelijk verschillende bijtsen op één doek te brengen, welke dan bij behandeling met dezelfde kleurstof, verschillende kleuren vormen. Zoo geven bijv. azijnzuur-aluminium, verdund azijnzuurijzer, sterk azijnzuurijzer. een mengsel van azijnzuur-aluminium en azijnzuurijzer, nadat deze bijtsen met verdikking tot kleuren zijn gemaakt en op één doek zijn gebracht, bij behandeling met alizarine, respectievelijk op dat doek rood, paarsch, zwart en bruin.

Wel curieus mag het genoemd worden dat Plinius van een analoog verschijnsel melding maakt in zijn Historia naturalis, waar hij in Boek XXXV, hoofdstuk XLII, sprekende over de verving van weefsels bij de Egyptenaren het volgende zegt: In Egypte kleurt men de stoffen op eene zeer wonderlijke wijze. Eerst wit, worden zij gevold, daarna bestreken, niet met de kleuren zelf, maar met bijtsen die aldus aangebracht, niet zichtbaar zijn op de stoffen; daarna dompelt men ze in een ketel met kokende kleurstof, en men haalt ze er een oogenblik later geheel gekleurd uit. Maar het is wonderbaarlijk, hoe,

ofschoon er maar één kleur in de ketel is, de stof, die er uit komt verschillende kleuren heeft, naar gelang de aard van de bijts is, en deze kleuren kunnen niet meer door wasschen verwijderd worden.

Fig. 8 geeft een kijkje in een der vele verflokalen, hier is het de roodververij: de katoentjes loopen als lange linten over achtkantige haspels en wentelen rond in metalen kuipen met de roode kleurstof gevuld. Het stoomt en plast, en spat, de grond drijft van het water, overal roode plasjes, men waant zich een oogenblik in een varkensslachterij van Chicago; maar de ronddraaiende haspels, de rondwentelende banden katoen herinneren ons er aan waar wij zijn. Hier wordt niet alleen geverfd, maar ook gewasschen, eveneens over haspels; maar nu wordt het katoen blootgesteld aan flinke douches, terwijl de tot strengen gebonden stoffen als bezetenen om de haspels heenwentelen. Een niet minder interessant kijkje gaven ons de indigogebouwen te zien, waar het goed door indigo geverfd wordt, waar de oude blauwverving geschiedt, die reeds bij de oude Egyptenaren bekend moet zijn geweest en die in het Oosten zoo vele heerlijk gekleurde weefsels deed ontstaan.

Het is inderdaad het meest geheimzinnige gedeelte der fabriek, waar in een blauwe atmosfeer de arbeiders met trage, schommelende bewegingen hunnen arbeid verrichten. Zij schepten de indigokuipen leeg, die eenige meters onder den beganen grond gelegen zijn, waar in de koude, de blauwe indigo tot witte indigo gereduceerd wordt met ijzervitriool en kalk. Anderen waren bezig met het omhooghijschen der ijzeren wielvormige cylinders, waar het te verven goed in de lengte der as gelijk een spinneweb aan de spaken van de wielen bevestigd is, en dat na indompeling in de indigopap, nu aan de inwerking der lucht moet worden blootgesteld om blauw te worden. Naast dit lokaal was de inrichting met de zwavelzuurbakken, waar de geverfde stukken van kalk gezuiverd worden en waar de overtollige indigo verwijderd wordt. Hier hing een nog grooter waas van geheimzinnigheid. Een oude man, die mij deed denken aan het type der oude kopersmelters in afgelegen oorden van Zweden, verklaarde mij op zachten, eenigszins zangerigen toon de werking van het zwavelzuur, terwijl hij telkens een kom van het zure vocht uit een der bakken putte, en ik onwillekeurig dacht welke uitwerking dit vocht zou hebben wanneer de man door eene verkeerde beweging, mij den inhoud over het lichaam had gestort. Hij vertelde mij, hoe eene zorgvuldige behandeling het verlies van de kostbare indigo kon voorkomen, en toen ik heenging en hem bedankte, kwam er bij dien man zulk een bijzonder zacht vriendelijke uitdrukking in zijne oogen en keek hij mij zoo bijzonder aan, dat hij mij toescheen tot een lang verleden tijd te behooren, een tijd toen de wetenschap nog was een proefondervindelijk tasten, toen de werkman nog was, wat heden de ingenieur is, met dit verschil, dat de eerste de verschijnselen wel kende, maar voor wien alles een gevolg was van bovennatuurlijke invloeden, terwijl de laatste nu alles wetenschappelijk begrijpt en logisch ontleedt.

Een meer kleurige herinnering is mij bijgebleven van mijn bezoek in de afdeeling der Blokdrukkers. Inderdaad een hoogst belangrijk onderdeel der fabriek, waar honderden werk lieden hun bedrijf uitoefenen.

Wij bezichtigen eerst het atelier waar de houten drukblokken vervaardigd worden; deze bestaan uit drie lagen hout, die op elkaar bevestigd zijn: linden- of eikenhout, vurenhout, en eschdoorn of perenhout. Het patroon, hetwelk met potlood op geolied papier geteekend is, wordt op de laag van eschdoorn doorgeslagen, en nu worden die gedeelten, die geen kleur moeten aannemen, door middel van beiteltjes weggestoken. Door den aard van het ornament, dat zich wel eens als kantwerk vertoont, eischt dit uitbeitelen dikwijls eene groote ervarenheid. Sommige werklieden hebben daarin dan ook eene groote vaardigheid verkregen. Zijn de vlakken, die kleur moeten pakken te groot, dan wordt het hout er tusschen uitgestoken en opgevuld met vilt, wat de kleur beter vasthoudt. Wanneer de motieven der patronen zeer klein en fijn zijn, wordt het drukoppervlak gevormd door koperen getrokken staafjes, die volgens de

teekening in het hout gedreven worden.

Behalve tal van minder groote zalen, waar het blokdrukken geschiedt, bood de groote drukkerszaal een verrassend en schilderachtig gezicht aan (fig. 1 en fig. 10). Daar stonden in lange rijen van misschien wel vijftig meter lengte de drukkers voor hunne druktafels, eenigszins hellende steenen tafels waarop een deken bevestigd is. Het te bedrukken katoen ligt in banen opgevouwen onder de tafel van den drukker en naarmate hij het bedrukt, wordt het omhoog getrokken, terwijl het langs ijzeren met stoom verwarmde kisten vertikaal stijgt en daalt en ten slotte om eene houten rol opgewonden wordt door middel van een kruk. Achter den drukker, eenigszins ter zijde, staat een ander tafeltje (zie fig. 1), waarop een houten bak, gevuld met eene dikke pappige massa; een andere bak met een bodem van laken aan den buitenkant met vet ingesmeerd, rust in die pap. Een handlanger van den drukker, gewoonlijk een klein knaapje, smeert met een borstel de op te drukken kleurmassa op den drijvenden bak. De drukker drukt nu een houten blok met het ornament of deel van het ornament, dat het patroon moet vormen en dat éénzelfde kleur zal moeten hebben, op de verfpap. Dit geschiedt met eene korte, vertikale drukbeweging; de verfmassa hecht zich nu overal gelijkmatig dik op het hout, door den gelijken weerstand, dien het blok ondervindt; hij trekt nu het blok in de hoogte, waardoor een eigenaardig zuigend geluid ontstaat en plaatst het op zijn doek zóó, dat eenige hoekpennetjes correspondeeren met die van een voorafgaanden blokdruk. Met de andere hand geeft hij nu met een hamertje, bestaande uit een korten houten steel en een ovaalrond stuk ijzer, eenige tikken op het blok en wel (zie fig. 10) met den houten steel. Nu hecht zich de verfmassa op het doek en hij gaat zoo voort met zijn arbeid; daarna worden met andere blokken de andere kleuren „ingepast.' Soms wordt de eerste opgedrukte kleur eerst gefixeerd en daarna de andere kleuren er op gedrukt en die vervolgens gestoomd, ook wel worden eerst reserves op de stoffen gedrukt voor dat de indigoverving bijv. plaats heeft, waarna inpassen van stoomkleuren. Kortom dit drukprocédé wordt in het oneindige gevarieërd al naar gelang de patronen hunne eischen stellen.

Eene groote bedrijvigheid heerscht in deze zaal, onafgebroken gaat het werk voort, met noeste vlijt wordt er gearbeid; de mannen werken per stuk en elke meter brengt hen nader tot het einde van de dagtaak. Men hoort het voortdurend kloppen van de hamertjes op de houten blokken, het piepend geluid der ijzeren assen, die in de tappen draaien en daartusschen door zoo nu en dan de stem van een knaapje, dat een liedje zingt. De mannen werken zwijgend, ernstig door, men ziet er grijze gebaarde mannen, apostelkoppen, dan de oude weverstypen met gladde baardelooze gezichten en hoekige gelaatstrekken, dan jongere mannen met flinke donkere knevels, Limburgsch-Bra-

FIG. 10. KIJKJE IN DE AFDEELING DER BLOKDRUKKERS.

bantsche typen, en een aantal jongeren, die reeds vroeg in toepassing brachten wat geschreven staat in Genesis III vers 19.

De arbeid vereischt groote oplettendheid en vaardigheid in het hanteeren van het drukblok; het komt er op aan het blok in eens goed en vlug op het doek te drukken, daar anders het werk te langzaam zou vorderen. De grootte van de blokken, soms 50 bij 40 cM., de geaardheid van de verdikkingsmiddelen, de meerdere of mindere kleefkracht er van, zijn alle factoren, die op het werk invloed hebben.

Zooals ik reeds zei, was het aspect der zaal schilderachtig, de vertikaal en in hellende richting hangende katoenen banen, bedrukt met verschillende gekleurde patronen droegen daartoe veel bij. Hier zag men een rijk en rhytmisch patroon van een cretonne van Duco Crop, met motieven aan het planten- en dierenrijk ontleend, te zamen tot ornament vergroeid; daar waren het bijzondere Engelsche patronen, archaïsche fluitspelende herders, of patronen die deden denken aan den rijkdom van Morris. Ginds zag men patronen van Oosterschen oorsprong, imitaties van gebatikte stoffen uit Java, met Semarangsch patroon of wel uit de Vorstenlanden. Daar weer waren het met bouquetten bedrukte stoffen, die later als overtrekken van dekens dienst zouden doen of wel werd het oog afgeleid door sombere doeken waarin het zwart domineerde en die in het donkere Afrika hunne bestemming zouden vinden, en verder nog waren het de eenvoudige, eenvormige patroontjes die naderhand gedragen zouden worden door de vrouwen en meisjes uit de volksklasse. Zoo bood die zaal een gevariëerd schouwspel, doch gaf tevens ook te denken. Hier was eene verzameling, een groep van menschen, eigenlijk geen deel uitmakende van een enkel land, maar van de geheele wereld. Zij wilden bestaan, en om dit te kunnen, hadden zij zich gesteld onder leiding van enkelen, die trachten moesten het bestaan van die honderden te verzekeren, door in die groote wereld vasten voet te krijgen. Een geweldige strijd, die door zoovele groepen gevoerd wordt, de strijd om het bestaan, waar het recht van den sterkste zegeviert. Produceeren, afzet trachten te vinden voor de productie, concurrentie, daarin lag alles opgesloten (fig. 12).

FIG. 11. CRETONNE (NARCISSENMOTIEF) ONTWERP VAN DUCO CROP.

Daar op Java batikt de vrouw haar sarong, op Timor, Soemba, Roti, Sawoe weeft en ikat de vrouw haar kleed, zoo doet de Bataksche, zoo de Dajaksche, de Atjehsche, de vrouw van de Oost- en Westkust van Sumatra; lang duurt de arbeid; maar het resultaat is mooi, duurzaam, het is de poesaka van een heel volk, die bewaard blijft als traditie.

Eenmaal dit weg en het is gedaan met het volk, het wordt zooals wij geworden zijn, een volk dat zijne oude tradities verliest, dat op gaat lossen in het groote geheel, om daarmede één te worden En ofschoon wij daarvan overtuigd zijn, gaan wij toch voort onze grootere kracht te gebruiken om wat nog oorspronkelijk over was in een volk op zijde te dringen door onze grootere en goedkoopere productie, en dit omdat wij niet anders kunnen; wij moeten voor onze productie in

het buitenland afzet vinden, omdat andere volken ook voorzien in de behoeften van ons eigen land. Het eenige wat wij kunnen doen is het eerbiedigen van den smaak en de kunstopvatting der volken, wier industrie wij door onze productie gevaarlijk bedreigen, zoodat wij tenminste niet medewerken tot verbastering van hetgeen de natuur geschonken heeft aan hare kinderen, hun smaak en kunstzin.

De hoofden der fabrieken hebben met groote moeilijkheden te kampen, er hoort heel wat inspanning toe om dergelijke groote lichamen voortdurend aan den arbeid te houden; in zekeren zin zijn zij de slaven van het publiek, wiens smaak zich voortdurend wijzigt door de ongedurigheid en grilligheid van den tijd en dien zij toch moeten bevredigen al zijn zij overtuigd, dat die smaak niet deugt. Toch trachten de fabrikanten soms invloed uit te oefenen op den smaak door hunne productie, zoo in Helmond, waar zij het talent van een kunstenaar als Duco Crop, dienstbaar maakten aan hunne productie, ofschoon deze goede pogingen niet bekroond zijn geworden met het succes, dat zij wel mochten verwachten.

Toch zal het in het belang blijven van deze kunst-industriëelen, dat zij de eerbiediging van het schoone voorop stellen, en dat zij zooveel mogelijk trachten hunne producten daarmede in overeenstemming te brengen. De tijd zal wel weer terugkeeren, dat het leelijke en karakterlooze verdwijnen zal, dat meerdere ontwikkeling tot het volk zal doorgedrongen zijn, waardoor het zelf andere eischen zal stellen, meer in harmonie met zijn wezen. Dan zal ook wel weer de persoonlijke smaak van den werkman en zijn tot ontwikkeling gekomen schoonheids-begrip zijn werk tot kunstwerk verheffen, dan zal er misschien ook voor de katoendrukkerijen eene nieuwe aera aanbreken, en zal, waar handwerk en machinaalwerk, waar smaak en vernuft, waar kunst en wetenschap te zamenwerken ook iets schoons gewrocht worden, dat in vaste kleuren zijn geschiedenis en roem zal overbrengen naar andere eeuwen.

FIG. 12. DE SORTEERZAAL.

L. LACOMBLÉ.

Rijswijk, Juli 1902.

EEN GEHUCHT OP EEN EILANDJE IN DE MAAS.
AARNOUT VAN DER NEER.

DE HOLLANDSCHE MEESTERS IN DE ERMITAGE TE SINT PETERSBURG. DOOR MAX ROOSES. † † † † † † † † † †

AARNOUT VAN DER NEER. De geschiedenis van Aarnout of Aart van der Neer is doodeenvoudig, bedroevend alledaagsch in haren uiterlijken gang en afloop, maar er is iets als een sprookje geweven door het zieleleven van den naar de wereld zoo nederigen man.

Hij werd geboren te Amsterdam in 1603 of 1604. Wij weten dit niet uit geboorteakte of gezegden van vroegere schrijvers, maar uit mondelingsche verklaringen afgelegd door den kunstenaar en opgenomen in notarieele bescheiden. Volgens die getuigenissen was hij den 12den Mei 1642 oud omtrent 38 jaar, den 22sten Juli 1647 oud 43 jaar, den 24sten September 1651 omtrent 48 jaar, den 6den Mei 1653 omtrent 50 jaar, den 24sten Januari 1659 55 jaar, den 2den December 1659 omtrent 55 jaar *). Volgens Houbraken was hij in zijn lentejaren majoor (waarschijnlijk toeziener) bij de heeren van Arkel te Gorinchem en oefende hij zich daar in de kunst, later keerde hij terug naar Amsterdam. Hoogst waarschijnlijk was hij te Gorinchem in betrekking met Rafaël van Camphuyzen, die in 1623—1624 daar nog woonde, die in 1642 getuige was bij den doop van een van van der Neer's zoontjes en met wiens werken zijne vroegste stukken verwantschap vertoonen. Zijn terugkeer naar Amsterdam moet omstreeks het jaar 1640 plaats hebben gehad.

Hoogst waarschijnlijk begon hij eerst op gevorderden ouderdom te schilderen: het oudstë zijner gedagteekende stukken, die gering in getal zijn, is van 1639 en behoort aan het Rijks-Museum te Amsterdam. In het Museum te Gotha vindt men er een van 1643, in de verzameling der familie Arenberg te Brussel een van 1644, te Schwerin een van 1646, te Praag een van 1649, te Frankfort een van 1652, en dat is nagenoeg alles. Hij bleef te Amsterdam wonen tot aan zijn dood, die voorviel op 9 November 1677. Van 1659 tot in zijn laatste levensjaren houdt hij daar herberg en waar de openbare akten van hem spreken, vermelden zij hem niet als schilder maar als hospes, herbergier of wijntapper.

Had hij met zijne kunst zijn brood niet kunnen verdienen, ook in zijne tapperij vond hij geen voldoende middelen van bestaan. Hij ging zoo erg achteruit, dat in 1662 zijn boedel werd aangeslagen en verkocht ten behoeve der schuldeischers. Een arme en echt „desolate" boedel: een paar dozijn „slegte" stoelen, wat povere meubeltjes en wat „slegte" schilderijen, conterfeitsels en „landschappen" zonder belang. Dit alles bracht 203 gulden 7 stuivers op. Den 21sten Maart 1663 werd hij gerehabiliteerd en sleepte dan weer zijn armoedig bestaan voort.

Bij zijnen dood weigerden zijne kinderen Petrus en Eglon en zijn schoonzoon Warnaar van Dijk zijn nalatenschap te aanvaarden „alsoo sy niet en wisten op wat manieren „zy belast was." Zij werd publiek verkocht en het bleek alweer een sobere inboedel, die alles te zamen 281 gulden opbracht. Op die som werd door de erfgenamen zelven gedeeltelijk de hand gelegd. Zijn schoonzoon had hem het eenige kleed bezorgd dat hij bezat, een gekleurde sergiën rok en broek, en die waren niet betaald op den dag van zijn overlijden.

In de boedelbeschrijving van 1662 komen geen stukken van hem zelven vóór, noch eenig schildersgerief: wat laat vermoeden dat hij op dit oogenblik zijne kunst had laten varen. De inventaris zijner nalatenschap vermeldt eenige zijner werken: een „Seetje" van 2 gulden, twee Landschappen van 2 gulden, twee Maneschijntjes elk van 3 gulden, een „Avondstontje" van 3 gulden, een Wintertje van 5 en een „Brant" van 20 gulden. Onmogelijk schatten te vergaren met zulke prijzen.

Ziedaar de levensschets van den stumperd naar de wereld. En in dien man met zijne uitgerafelde plunje, in dien met schulden overladen tapper, die een flesch wijn en een Maangezichtje dooreen en aan gelijke prijzen verkocht, zat een dichter van de teerste ge-

*) A. BREDIUS, *Aernout van der Neer* (Oud-Holland XVIII. 69).

voeligheid, een penseeler van de keurigste uitvoering. Des avonds, wanneer vrouw en dochter de klanten bedienden, verliet hij zijne tapperij en ging dwalen door het veld of langs de stadsgrachten in liefdevol gekeuvel met de maan, in bewondering over haar minzaam en bescheiden geschemer. Hij vergat schuldeischers en huiselijke zorgen en drukkende lasten; hij voelde zich gelukkig en koning in het rijk der kunst, gunsteling van de Muze, die hem allerlei liefelijkheden vertelde en die, als een geest uit de sprookjeswereld, den armen sukkelaar liet rondwandelen in tooverpaleizen, behangen met zilver en diamanten. Het hoofd vol van die heerlijke dingen keerde hij terug naar huis en den volgenden dag bracht hij het geziene en genotene op het doek. De menschen verstonden hem niet en haalden de schouders op bij het zien van die donkere dingetjes, en toch schilderde hij maar voort, niet voor hen, maar voor zich zelven, voor zijne muze. Wij hebben er nog wel gekend van die verliefden op de maan, die hunne beminde in versjes bezongen zoo koel als haar licht en de aangebedene voor langen tijd in discrediet brachten, maar men zou van der Neer oneer aandoen door hem met deze moderne maanzuchtigen te vergelijken; hij was een ware dichter, een groot kunstenaar.

Hij was ook een ontdekker van nieuwe wegen in de kunst, een Conquistador van ongekende rijken, die hij verwierf voor de kroon der vaderlandsche school. Vóór hem en na hem was onzer schilders groote zorg en groote roem de schoonheid van het gulden zonnelicht in al zijn glans en macht, in zijne grilligheid en veelzijdigheid te laten uitkomen, te toonen hoe het alles doortrekt en doortintelt, het te verhoogen door de schaduwen en het door deze te laten spelen. Van der Neer vond dat ook het zilveren maanlicht zijn eigen bekoorlijkheid had, dat zijn spel in wolk en water wel van weekeren, maar van niet minder afwisselenden en boeienden aard is. Hij trad op als verheerlijker van de duisternis, van den nacht, van het geheimzinnige en het rustige. Hij liep dus buiten het gebaande spoor; men begreep hem toen niet, men leerde hem eerst veel later waardeeren; maar met Jan van Goyen verdient hij aangehaald te worden als een van hen, die bewijzen wat er voor stoutheid en afwisseling te vinden is in de Oude Hollandsche school, wat die mannen dorsten ondernemen en konden uitvoeren.

Het is wel mogelijk dat enkele vóór hem een Maneschijn schilderden; misschien deed Rafaël Camphuysen, die vijf of zes jaar ouder was dan hij, het wel eens; maar zeker is het niet, en in elk geval kan geen ander stuk van dien aard halen bij de zijne. Hij schilderde niet enkel maneschijnen. Het oogenblik dat er verloopt tusschen het ondergaan der zon en het opkomen der maan, wanneer in de lucht het goud der heengegane verdoofd maar niet verdwenen is en op aarde de koele doorschijnende schemering is neergedaald en het wegstervende daglicht hier en daar nog eenige gloedtintjes laat vallen, trok hem evenzeer aan, en hij gelukte er des te gemakkelijker in het treffend weer te geven, daar hij zelfs in zijne maanlichten zooveel mogelijk warme tinten legde.

Ook andere gezichten schilderde hij. Op zekeren avond dat hij op den wandel was moet hij ergens een grooten brand gezien hebben en hij moet in bewondering gestaan hebben voor het in zijn aard heerlijke schouwspel, dat de rosse vlammen weerkaatst door het water der grachten en de wolken daarboven doorgloeiende hem leverden. Hij had gepoogd dien indruk des anderen daags op het paneel te brengen, hij was er in gelukt en herbegon sedertdien herhaaldelijk.

Hij schilderde ook wel enkele stukken in volle daglicht en dit waarschijnlijk in zijne vroegste jaren. Alras verkoos hij voor zijne daggezichten tooneelen op het ijs. Hierin stak hij Jan van Goyen naar de kroon. Nog anderen waren hem voorgegaan en meerderen volgden hem op in dit echt Nederlandsche vak; hij overtrof ze echter allen. Wat hem aantrok in die natuurtooneelen was de afwezigheid van zon: hij had een hekel aan hare banaliteit. Er is teerheid en fijnheid in de blauwe blankheid van het ijs evenals in de bleekheid van het maanlicht; in den stoltenden nevel, die er uitziet gelijk bevrozen zonneschijn, evenals in de zilverige stralen

die tusschen de nachtelijke wolken blijven hangen. Er is echter een onmetelijk verschil tusschen van der Neer's Maangezichten en zijne IJsvermaken. Zoo donker en nevelig de eerste zijn, zoo helder en scherp geteekend en geschilderd zijn de tweede; in gene is alles dommelig, droomerig, in deze is alles klaar en bleek.

Men geloove niet dat hij met zijn voorliefde voor koele gezichten ook koud was van harte. Het scheelt nog al. De hartstochtelijke minnaar van de maan was vol gevoel, vol fantazie. Hij beminde de wolken, die wereld bevolkt met droombeelden, en niemand schilderde als hij hunne wazigheid en grilligheid; hij tuurde met bewondering en aandoening naar de sprankeling van het manelicht op boom en toren en molen; hij zag met belangstelling en misschien wel met naijver naar den boer, die bij vallenden nacht op zijn kar, en op den visscher, die in zijn boot huiswaarts keerden. Met bewondering merken wij op met wat keurige hand, wat lichten toets hij al die schemerachtige dingen wist weer te geven. En niet alleen deze stukken, ook zijne wintergezichten, ondanks hunne helderheid en scherpte, zijn van bewonderenswaardige fijnheid van uitvoering, met teere tinten, smeltende tonen, spelende weerschijnen in den hemel en op de aarde.

Hij moet buitengewoon veel voortgebracht hebben, men vindt echte werken van hem in alle openbare en in vele bijzondere verzamelingen; als gewoonlijk vindt men in de Ermitage meer stukken van hem dan ergens elders. Er zijn er daar negen.

Het eerste, datgene wat hierbij afgebeeld gaat (Nr. 1117), geeft ons een Avondlandschap te zien, een pracht van een stuk. De zon is ondergegaan aan den rechterkant en tint daar den hemel nog met gulden schijn; te midden heerscht halve klaarte, rechts donkergrijze schaduwe. Krachtig teekent zich tegen de warme lucht het natuurgezicht af, dat als gewoonlijk een afwisseling van land en water vertoont. Een hooge windmolen staat rechts op een eiland te midden van den plas; vooroр een lage grond, waarin palen geslagen zijn; een paar figuurtjes links, een molentje aan denzelfden kant en wat in- en uitspringend water. Het licht der ondergaande zon wordt weerkaatst door het water en glijdt dan over den grond. In rustige dommeling ligt heel de streek tot slapen gereed, maar zich nog verheugende in het laatste licht. De stevige tonen aan de rechterzijde nemen gaandeweg af; het licht speelt en schijnt overal door, het schuift dommelig over de vlakte, en herleeft weer aan de tegenovergestelde zijde in een bundel sprankelende tinten, als in de laatste opflakkering van een uitdoovende vlam. Het stuk is geschilderd met welbehagen, rijk van afwisseling, heerlijk van ineenzetting, doortinteld van een stil leven, van een fijn gevoel voor de aantrekkelijkheid der natuur en uitgevoerd met een zeldzame teerheid van toets.

Dan komen vijf kleine maangezichten. Het eerste vertoont de Maas bij Dordrecht (Nr. 1118). De stroom, die tusschen vlakke oevers vloeit, is overdekt met zeilbooten. Links ziet men de stad en op den voorgrond een jager met zijn hond. De opgekomen maan is gedeeltelijk verborgen achter de wolken. In een tweede ziet men den Rijn bij Leiden (Nr. 1119). De volle maan is van achter de wolken te voorschijn gekomen en spiegelt zich in het water van den vloed; aan de overzijde ontwaart men de gebouwen van een stad of dorp door boomen beschaduwd; op den voorgrond laten de visschers hunne netten drogen. In het volgende stuk (Nr. 1120) ziet men een weide, waarop verscheiden koeien grazen, een vijver bij een boerenhuis en verder door een rivier met booten overdekt. In Nr. 1121 is een visscher op den boord der rivier bezig aan het visschen; aan de overzijde rijst in het onduidelijk verschiet eene stad op. In Nr. 1123 ontvaart men nagenoeg hetzelfde: een visscher hangt zijne netten te drogen op den boord eener rivier, waarop verscheiden schuiten varen; op den overkant een woning tusschen de boomen; in de verte een dorp met twee kerktorens.

Dan komen nog twee grootere stukken. In Nr. 1124 een moerassige voorgrond, een zeilboot tegen den oever, op den stroom een overzetboot; aan den overkant een dorp en vóór een der huizen een paar menschen, die zich warmen bij een vuur, dat zij aangestoken hebben. In Nr. 1125 het gezicht eener stad

met een kanaal, dat er doorheen loopt; op de kaaien wandelen nog menschen, over het kanaal eene brug en op het water een boot.

In al deze stukken spreidt de volle maan haar licht over het landschap of het stadsgezicht, hier wat bruiner, daar wat grijzer, hier wat donkerder, daar wat lichter, overal met de eigenaardige bekoorlijkheid die wij hooger kenmerkten. Meestal is de lucht nog al bruin getint; in Nr. 1124 is zij koel en fijn gehouden.

Eindelijk vinden wij nog in Nr. 1122 een Wintergezicht. Op een bevrozen rivier ziet men een twintigtal personages, de eene rijden schaatsen, de andere kouten of spelen met de bollen; een boer duwt een slee vooruit, waarop twee tonnen geladen zijn; een jongen glijdt op een ijsstoel. Aan de overzijde het dorp met den kerktoren en den windmolen, links een groep boomen met een paar visschershutten. Het tooneel is in vollen dag gezien, maar geen zon is te ontdekken. De bevrozen vlakte is in een koelen grijzen toon gehouden, waarop alles duidelijk en fijn uitkomt in het witte bleeke licht.

DE VIOOLTJES. DOOR J. C. SONNEBORN. † † † † † † †

I.

Het was een gouden Augustus-morgen; de lucht was helder, en diep blauw de hemel. Er wemelde een gestoei van zon- en schaduwplekjes op den zandweg, die met een breed karren-spoor slingerde ver door het duin, ten westen van Overveen. Jonge berken aan weerskant huifden de takken te-zaam tot een doorzichtig gewelf. Daar-boven stráálde het licht.

Midden in de woeste, wijd-opene duinnatuur was deze zandweg een afgesloten wereldje vol bekoring. Aan beide kanten stond een wand van kreupelhout, groen-donker tegen het witte pad, waar mos en fijn kruid brons-kleurden op de richels der wielegeulen. En de lenige berke-takken wuifden rustig in de zacht-bewogen lucht. Duindoorns en braamstruiken stonden hier en daar heen om de stammetjes, die bedekt waren met een kleedje van grijs-blauw mos.

Het was een geheel van rust, een in gulden verteedering te-zamen-zijn van eenvoudige dingen, uit-ademend hunne liefheid in den wellust der ochtend-koelte, in de teerwazige, blauw-waduwende lucht.

Achter eene opening tusschen het hakhout stond een huisje, een oud huisje van roodbruine baksteen, verweerd, in de voegen gebrokkeld, begroeid met klimop en Oost-Indische-kers. Het bemoste pannen-dak was zoo groot als heel het geveltje. Netjes in witte kozijnen twee vensters, diep-zwart onder de witte vitrage, maar met flitsen van glinsterend licht op het glas. In de vensterbanken gloeiend-roode geraniums en een paar pompoenen. Tusschen het huisje en den weg een bed met paarse iris.

Op-zij, links, een weinig naar achteren, was een uitbouwsel, met open-staande deur. Klompen en geschuurde emmers stonden daar naast den drempel, en tegen den muur een groen-geschilderd vat.

Uit deze deur kwam Kaat Bakker, een groote, forsche vrouw van in de vijftig. Zij droeg een witte kap-muts, met een „vlag" aan iedere slaap. Zij had een breed gezicht met verweerde wangen, en levendige, zacht-bruine oogen.

Vierkant kwam zij naar buiten, blijmoedig stappend, met een emmer aan iedere hand, een weinig hobbelend in de machtige heupen. Zij neuriede een oud wijsje, en liep naar de put achter 't huis.

Op eens deinsde zij, hevig ontsteld, terug. „Wat za-we nou hebben?" De emmers kwamen achter haar lichaam te hangen, want haar bovenlijf week achteruit vanaf den buik. Haar kin zonk op de borst, en haar oogen stáarden.

Langs de geheele groote duinhelling, die achter het huisje neer-kwam, krioelde het van figuurtjes, poppetjes in doffe kleedij, maar met veel blinkends er-aan. Kaat zag ze overal: uit de hoogte kwamen ze aan-spanseeren. Dichter-bij staken boven kuilen in 't zand koppen en rompen uit. Vooraan lagen kerels plat op den buik. En zij droegen allemaal een geweer, en keken allemaal naar het huisje.

Kaat werd er akelig van. Zij liet de em-

mers los en greep zich vast aan den putstijl. Maar toen zag zij er weer zoo één, die vlak achter de put op zijn linkerzijde lag, met geveld geweer, en die haar dadelijk aansprak:

— Zeg moeder, heb-je den vijand ook gezien?

Door die vraag werd hare ontsteltenis nog grooter, en zij riep heftig: „De vijand, de vijand, o God, wat zal der nou gebeuren!" Haar groote, gemoedelijke lichaam beefde er-van.

De man had al spijt van zijn grapje, en zei: „nou maar moeder, daar hoef je niets van te schrikken, hoor. Ik bedoel geen wezenlijken vijand, maar zoo een voor de grap." Doch Kaat was reeds van-streek. Wist ze niet van haar vader, wat de Franschen voor kerels waren, en de kozakken? Misschien kwamen er nu wel kozakken! En zij nam de vlucht in huis, viel hijgend op een stoel neer: „de vijand, de vijand," tot grooten schrik van Anne, haar dochter, die er niets van begreep, en dan ook begon te gillen, toen kort daarop een soldaat met geweer in de deur-opening verscheen.

Het was dezelfde, die bij de put had gelegen. Verbaasd keek hij naar moeder en dochter. Toen vroeg hij: „juffrouw, heb je ook een kommetje water voor me?"

Kaat, wetend dat *hij* de vijand niet was, stond haastig op, en bracht hem te-drinken, water uit de put, en toen melk, hulpvaardig, om al vast een vriend, een verdediger te verwerven. Verbluft keek Anne toe, hoe Kaat haar best deed, en méer water haalde, toen andere soldaten hun kameraad waren gevolgd, en hoe zij hen binnen liet komen.

Eindelijk vroeg die van de put: „Zeg moeder, waar was je nou eigenlijk zoo van geschrokken?"

„Nou," zei Kaat, ongerust nog, „en de vijand dan?"

Maar toen hij nog eens verzekerde, dat het maar een grapje was geweest, dat er heel en al geen vijand wàs, toen waren zij weer weldra gerust-gesteld, te-meer, wijl uit het groepje jonge mannen een heldere, koperen lach optoog.

De familie Bakker woonde al heel lang in dat huisje; Anne was er geboren. Zij wisten zeer weinig van de wereld. Jan, de echtgenoot en vader, was tuinknecht op een „plaats" in de buurt en den heelen dag uit-huis, in de week; hij was een bedaard, zachtzinnig man. Hun leven ging stil voorbij, zonder gebeurtenissen.

Van een wereld-gewoel vol strijd en geweldpleging hadden deze menschen geen voorstelling. Niet, dat zij zoo buitengewoon teeder waren in hun voorkomen en spreken; maar in hen was oneindige reinheid. Zij waren menschen, zooals een vogel een vogel, een bloem een bloem is. In hen was het zuiver-menschlijke onbesmet gebleven, en vrij. Bij gebrek aan ervaring, waren hunne eigenschappen niet tot groote ontwikkeling gekomen; zij vertoonden geen heerlijkheden van hooge cultuur, maar ook geen uitwassen.

Hunne zielen waren blank, als kinder-zielen. Hunne gelaten waren als kinder-gelaten, al hadden de ouden er rimpels in. Men kon diep in hunne oogen zien, als in helder water. Hunne blikken waren rustig en klaar, als zacht-blinkende vijvers in morgenlicht.

Kaat was eene geboren Zandvoortsche. Haar vleezig gezicht was breed in de jukbeenderen. Haar voorhoofd en wenkbrauwen trokken licht tot een uitdrukking van schroom. Maar diep in de oogen zag men een bodem van onaantastbaren moed, het erfdeel van een waarlijk gezond geslacht.

De dochter was blond. Haar porcelein-oogen gingen een zweem schuin-op naar de slapen; donkere vonkjes lichtten somtijds in de pupillen. Het eenvoudig gescheiden haar lijstte zonnig om 't blanke, stille voorhoofd heen.

In een groote, ondiepe kuil — een ongebruikt aardappelakkertje — lagen een troepje soldaten in hun witte werkpak. Op den rand der uitgraving zaten anderen rond-om, de knieën hoog op-getrokken, de armen om de scheenen geslagen. Bronzen gelaten zagen rood in de avond-zon. Luw schijnsel lag op de mos-hellingen. Op de duin-koppen naar het westen bewogen silhouetten met politiemuts, rook-wolkjes los-latend, die even uitkwamen tegen de goud-witte lucht.

— Jullie hadt de ouwe vrouw moeten zien, hoe ze van me schrok, — zei Verhoef. —

'k Dacht, dat ze zóó tegen den grond zou slaan.

— Ik had het gezien, — zei Van Buren. — 't Viel mij mee, dat het zoo gezellig afliep. Ik dacht eigenlijk dat ze er geen mensch in zou laten.

— Nou ja, — meende Gijsen, — zij dacht ook: ik moet die jongens te-vrind houden. Ze was bang voor ons, dàt was 't 'em. Ze stond te beven als een riet.

— Zeker voor jouw schelvisch-kop, lamme branie! — 't Mensch was niks bang voor ons. Ze was geschrokken van het vreemde gezicht. Hoe zou jij kijken, als er eens een troep ijsbeeren voor je krib verzeild kwam? Toen de eerste schrik voorbij was, kon zij jou ten-minste wel een konijnen-gat inkijken.

— Hoe vonden jullie die meid, — vroeg Gijsen, die het goed wou maken, — een beetje sjineezig, hé?

— Och hou jij je bek dicht, harde bokking, — zei Verhoef, — praat jij over je soort. 't Is een heele lieve meid.

Daar stemden de anderen mee in, en aan Gijsen, die nog iets in het midden wou brengen, werd welwillend een pak slaag geoffreerd. Hij stond op en ging er vloekend en scheldend van door.

— Wat is er aan de hand, — vroeg luitenant Van Zuylen, die juist voorbij kwam, — wat hebben jullie het druk. Is dat om te bekoelen?

Verhoef vertelde hem het geval van dien morgen.

— Zoo, zoo, — zei de luitenant, — ja, 'k had jelui al bij dat huis zien staan; wel wonder, een avontuur in de woestijn. Maar wat was er met Gijsen?

— Gijsen had wat op het meisje aan te merken, luitenant, en wij vinden haar allemaal een schat.

— 't Is wel. Sla mekaar maar geen blauwe oogen om die schat.

Even daarna klonk, breed-gedragen, door de stille lucht:

Strijdt, broeders, tot het laatste,
En wij gane naar de Kamp van Zeist,
Faldera,-enz.

Geo van Zuylen was nieuwsgierig geworden. Toen hij den volgenden morgen weer druk had hooren praten over de oude vrouw en haar dochter, ging hij in het huisje een glas water vragen en bleef wat praten.

— Wat woont u hier eenzaam, — zei hij. — Verveelt u je hier niet erg op den duur?

— Neen meneer, — antwoordde Kaat, — daar zijn wij aan gewend. Wij weten niet beter. Ik ben wel eens in de stad geweest, maar daar zou ik niet kunnen aarden. Maar wil u niet even in de kamer uitrusten? 't Is hier zoo heet op den deel.

Het was duister in de kamer. Geo zat bij het raam en zág tusschen de geraniums door het tuintje en den zandweg. — Hier hebben wij alleen 's morgens de zon, — zei Kaat.

— Wat hebt u daar een aardig scheepje aan den zolder hangen!

— Dat's nog uit mijn ouders huis, meneer. Mijn vader was visscher. Ik ben van Zandvoort, weet u.

Geo zag aan den wand Luther en Johannes Huss in zwarte lijsten. Op een oude la-tafel stond nog een getuigd scheepje onder een stolp. Andere stolpen bevatten papieren bloemen. Een groote hangklok tikte langzaam en zwaar door het vertrek.

Kaat zat tegenover Geo en vertelde van Zandvoort, en van haar man. Anne was bezig op den deel; een paar keer kwam zij binnen, onhoorbaar bijna, door de biezen matten. Haar stem was zacht, en weekzangerig in haar Zandvoortsch accent.

Geo gevoelde een vreemde ontroering. Het scheen hem, of Anne's blonde hoofdje licht spreidde in de duistere kamer. Hij had wel gaarne even met haar willen praten, om haar lieve stem, maar hij had geen woorden.

Toen hij weer buiten was, in het felle licht, overstelpte hem eensklaps de aandoening. Het was hem, of hij zijn zwaarte verloor, of hij werd opgenomen in een wolk van welriekenden damp. En toch bleef hij zeer kalm, in groote, weldadige rust. Hij zag de dingen om hem heen in een weeke trilling van zeer licht blauw. Er kwam een koelte in zijn hoofd en hij had een gevoel, of het aanstonds in zijn binnenste zachtjes zingen zou gaan, en begreep niet, wat hem zoo deed ontroeren. En een alle gedachten overheerschend besef kwam in hem, dat de wereld

zéer schoon was, en het leven een weldaad.

En dat bléef, den heelen dag. Het verrukkings-gevoel, dat hij tot nu toe alleen had gekend bij enkele oogenblikken, voelde hij nu op-eenmaal blijven, volstrekt blijven.

Het gevoel van volkomen geluk, van zweving boven de aarde; het vreemde genot der minuten, als hij helder ontwaakte in schoonen morgen, of verweekte in zoete muziek, scheen thans in hem vastgehecht, doordringend zijn gansche bewustzijn.

Geo behoorde niet tot de jonge mannen, wier idealisme van hun vijftiende jaar af beperkt is gebleven tot het enkel verlangen naar de liefde eener vrouw. Zijn zucht naar geluk was afscheidelijk van de gedachte aan vrouwen. En zijn blijdste momenten waren daar altijd los van geweest. Maar hij had weinig blijde momenten, want hij tobde altijd met zich-zelf. Zijn bruine dweep-oogen keken verlangend de wereld in, zoekend naar een voorwerp van gestage vereering. Hij had gezocht in boeken, in de natuur. En wanneer hij dan iets had gevonden, dan had hij dat nooit lang vast kunnen houden, en zich telkens weer in kille armoe gezien. Hij had ook in zich-zelf gezocht, en zich-zelf onbelangwekkend gevonden. Wanneer hij dan toch een poosje was bezig geweest, zich-zelf te cultiveeren, dan had hij telkens een ander ontmoet, wiens overwicht hèm moedeloos maakte. En ten slotte was altijd een innig verlangen in hem gekomen naar iets heel schoons en heel sterks, waar *hij* in oplossen kon.

De manoeuvres zouden veertien dagen duren. Zonder dat men er zich rekenschap van gaf, heerschte al dadelijk een zeker respect voor Kaat en haar dochter. Men was vriendschappelijk met haar, en slechts enkelen hadden leelijke gedachten.

Er stonden dikwijls infanteristen voor de deur.

Het was een blanke situatie, ruim en rein, gelijk de natuur der omgeving. Als een lief kind tusschen belangstellende gasten, stond daar het kleine huisje in een kring van waardeering.

Drie dagen later, Zaterdags, reisde Geo naar zijn voogd, die op Sparrenheuvel, in de buurt van Rhenen, woonde.

Geo was in dat huis opgevoed, en, totdat hij naar de militaire school ging, de speelmakker geweest van Herman en Henriëtte, de kinderen van zijn voogd.

Herman, die in de medicijnen studeerde te Amsterdam, was nu ook juist met vacantie thuis. Hij kwam anders weinig op Sparrenheuvel, zoodat Henriëtte bijna altijd alleen was met den somberen, weinig sprekenden vader.

Zij bracht haren tijd grootendeels door met aan Geo te denken. Zij was rijzig en blank, en had groote zwarte oogen. Het donkere haar droeg zij met den uitersten eenvoud. Zij deed àlles eenvoudig, zonder gedachte aan sierlijkheden, werktuigelijk. Haar oogen waren zacht, fluweelig, men voelde er streeling van, als van zonnewarmte. Wanneer zij iemand ging aanzien, dan klom haar blik langzaam naar zijn aangezicht op, en 't was of haar hoofd een weinig werd mee-geheven. En dan keek zij lang, onbeweegelijk aan. Evenzoo waren haar stem, haar gang, haar gebaren. Zij deed alles zonder weifeling en zonder herstel, ook zonder traagheid, maar met een overmatige rustigheid, die onaangenaam aandeed. Zij zou nooit snel iets aanvatten; langzaam strekte zij er de armen naar uit.

Er was iets tragisch in deze figuur. Wie haar iets doen zag, moest onwillekeurig denken aan de onherstelbaarheid er-van.

Zij was nu vijfentwintig, en dacht al sinds jaren uitsluitend aan Geo. Hiervan gaf zij zich volkomen rekenschap. Zij wist wel, dat het geene in-eens opgevlamde passie was. Zij erkende, deze liefde zelve gemaakt te hebben, in de eindeloosheid van haar gepeinzen. Zij had zich immers zijn oogen, zijn gestalte, zijne gebaren beurtelings gansche dagen voor den geest gesteld, zijne stem aanhoudend om haar heen laten klinken, tot die eindelijk onmisbaar, en een wezenlijk deel van haar bestaan geworden waren.

Een paar aanzoeken had zij zacht, maar met volstrekte stelligheid afgewezen.

Zij wist zeer goed, dat zij die liefde tot Geo aanvaard had, zooals men een dogma aanvaardt, maar zij wist óók, dat dit geloof volstrekt noodzakelijk was geworden voor het evenwicht van haar leven.

Zij had hierover nooit met haren vader

gesproken. Wel, eenmaal, met Herman. Maar die had zich kwaad gemaakt, haar verweten, dat zij zich-zelve met een dwaasheid, een leugen, ontzenuwde, had haar voor laf, miserabel gescholden.

Toen Zondagmorgen Herman zijn neef mee ter wandelrit noodde, zei deze: — Merci, Herman, een andere keer graag. 'k Wou nu eens met Oom spreken.

— Met Oom spreken! — herhaalde Herman, verwonderd, — nu, à tantôt!

Henriëtte wilde toen ook heengaan, maar Geo zei: — Wel, blijf gerust binnen, Jet, er gaan geen geheimen! Ik wou u dan meedeelen, Oom, dat ik een meisje bemin, en voornemens ben, haar spoedig te vragen. Kort geleden heb ik kennis met haar gemaakt.

Henriëtte's vader begreep reeds lang, dat zij op Geo wachtte. En in zijn overigens verstompt en baatzuchtig leven was deze wensch sterk gebleven: dat zij met Geo huwen zou. Naarmate de jaren verliepen, was die kans kleiner geworden, maar hij had de hoop nooit verloren.

Het was als een dreinige morgen geweest, en hij was blijven vertrouwen, dat het temiddag wel opklaren zou....

— Zoo, antwoordde hij toonloos, — dat komt wel heel onverwacht. Dat schijnt snel gesmeed te zijn.

— Dat is te zeggen, het is nog heel en al niet gesmeed. Zoo als ik u zei, moet ik het meisje nog vragen. Ik vervul alleen maar de plicht van een gehoorzaam pupil, die vooraf alles aan zijn voogd vertelt. Háár heb ik er nog geen woord van gezegd.

— Wie is 't?

— De dochter van een tuinknecht, in de buurt van Overveen.

— Van een tuinknecht! Ben je gek?

— Neen, ik heb mij integendeel nog nooit zoo helder gevoeld.

— En wat wou je met die vrouw beginnen?

— Ik zal beginnen, met dat meisje te vragen. En als zij mij accepteert, zal ik vervolgens met haar trouwen.

— Als zij jou accepteert! Maar je zit ons toch zeker een sprookje te vertellen? Of je moet nog het stuk uit je kraag slapen, dat jelui je daar in dat konijnenland dagelijks indrinkt, naar ik vermoeden ga.

— Hoor eens, oom, ik ben vrijwillig hierheen gekomen om u iets te zeggen, dat mij heel dierbaar is. En nu eisch ik ook uw respect daarvoor. Zeker, ik vertel u een sprookje, maar ik begin niet met „er was eens", ik begin met „er is". Dat sprookje is aan het gebeuren, oom. Dat is het juist, wat mij zoo verwondert, dat het de tastbare werkelijkheid is, die ik gevoel. Want zij verschijnt mij als een droom. — Maar dat kan ik u zoo niet zeggen; dat was ook mijn voornemen niet. Ik kwam u alleen maar mijn plan aankondigen.

— Jawel, dat begrijp ik. Jij bent nog al eens vastberaden in je dichterlijkheden. Ik denk er ook niet aan, je te attaqueeren. Maar, beste jongen, ik mag je toch wel een raad geven, nietwaar. Zeg me eerst eens, hoe lang ken je haar al?

— Vier dagen.

— Welnu, je hebt het zelf gezegd: jou verschijnt het geval als een droom. Wat is nu een droom? Zou je niet tenminste een klein poosje wachten, tot je ontwaakt zult zijn? Ik wil je mooie opvatting van deze zaak niet kwetsen, maar bedenk toch vooral eerst heel ernstig, wat je doen gaat. Geloof me, ik heb eerbied voor jouw gevoelens, ik begrijp, dat dit iets bizonders moet zijn. Maar met dat al, zoo'n meisje kan toch bezwaarlijk een vrouw voor jou zijn. Dat moet immers noodzakelijk een scheeve toestand worden.

— Laat ons nu niet gaan praten over zùlke begrippen. Ik wil de heerlijkheid van mijn ziel niet bekladden met banaliteiten.

— Goed en wel. Maar wij leven niet in een ideëele wereld, wij leven in een zeer nuchtere, reëele maatschappij, waarvan wij ons toch nooit los kunnen maken. Maar dàt heb ik nog niet eens bedoeld, ik begrijp, dat jij vooral nu daarover niet te spreken bent. Ik bedoelde, een toestand, scheef van geestelijke verhouding. Zoo'n meisje is opgegroeid in een zoo geheel en al andere omgeving, met zoo geheel en al andere inprentingen, dat zij nooit geschikt kan worden voor intellectueelen omgang met jou. En

daaraan denk ik, wanneer ik je voor zoo'n mésalliance waarschuw, en aan een meisje uit eigen stand de voorkeur zou geven.

— Maar ik hóu van geen meisje uit eigen stand!

— Heb je daar haast mee? Ben je niet twee-en-twintig? Ik trouwde op mijn dertigste.

— Laat ons er geen debat van maken, oom. U stelt u natuurlijk niet voor, hoe een diepe waarheid ik in mij gevoel. Ik kan u dat nu alleen verzekeren, en mijn gedrag zal het aantoonen. Verdere bespreking zal nu wel nutteloos zijn.

— Ik wil je gewaarschuwd hebben. 't Is mijn overtuiging, dat jij op den duur alleen met een zeer ontwikkelde vrouw kunt leven. En — je voelt, dat ik niemand beleedigen wil, zulk een vrouw kun je uit den aard der zaak onder de proletariërs niet vinden. Daarentegen zou jij ongetwijfeld eene uit onzen stand kunnen krijgen, die alle gewenschte eigenschappen had.

Henriëtte was roerloos in den fauteuil gebleven, de teenen op het tapijt geklemd, de hielen omhoog, zoodat haar lichaam een weinig opgeheven, en gestrekt werd. De naar achter getrokken schouders drukten tegen het trijp, het hoofd rustte op haar borst. De groote oogen, die even geglansd hadden bij het begin, zagen dof in onbestemdheid.

Onmiddellijk had zij de catastrophe gezien. Maar zij greep er niet haastig naar om zich te overtuigen: zij trok het onheil langzaam tot zich en bleef het toen diep aanstaren. En zóó sterk nam zij het in zich op, dat het reeds in haar was vastgegroeid, toen het gesprek gestaakt werd. Zij had niets gevoeld voor haars vaders pogingen, om Geo vast te houden. Haar leven zonder anderen strijd en zonder arbeid zag zij slechts als eene opeenvolging van toestanden, waarin zij zich gevoelde. Haar intellect en gevoel hadden er zich geheel naar ontwikkeld, dat zij steeds met buitengewone zekerheid haar eigen toestand kende. Zij was als 't ware haar eigen ziele-dokter, doch stelde alleen de diagnose, en gaf nooit raad of medicijn. Zij wist, dat zij haar geluk al sedert jaren van ééne voorwaarde afhankelijk had gemaakt. Zij wist ook wel, dat dit niet fier, niet voornaam was; maar zij beweerde, niet anders te kunnen.

Zij was als een schipbreukeling, die alleen op een kil en nevelig eiland was geraakt, en nu altijd gewacht had op het dobberend scheepje in de verte. Met de jaren was een zweem van vertrouwen opgegroeid, dat het op den duur toch wel dichterbij zou komen. Thans zag zij het schip verdwijnen achter de kim.

Er sloeg toen geen hartstochtelijk leed in haar uit. Maar met schrille nauwkeurigheid zag zij den hopeloozen toestand.

Rood, bezweet kwam Herman terug. De aderen waren dik gezwollen op zijn slapen en zijn handen. Er stond een trek van ferociteit om zijn scherpe kaken en breeden kin, en in de staal-blauwe oogen fonkelde violet. Zijn doorgaans wat matte gelaat sprak thans luid van kracht en volkomen gezondheid.

Hij was galoppeerend uitgereden, maar spoedig stapvoets door de zware lanen gegaan. Zonlicht sprankelde op het grint, hier en daar, waar het takkengewelf geopend werd in de zefier-wiegeling. Rechts en links lagen uitgestrekte velden vol rijpe boekweit en rogge, machtig, voldragen, golvend in de voormiddag-koelte. Toen was Herman zeer langzaam voort-gegaan, verzonken in mijmerij. Na een langdurig verblijf in de stad genoot hij dubbel van het buiten-zijn. En sterk drong zich aan hem op de manifestatie van den rijpen, rijken zomer.

Hij had een gevoel of zijn geest strak en klaar werd, zooals dit doorzichtige morgenlicht, of zijn begrijpend gevoel strak-gespannen werd tot de volle uitgebreidheid van zijn bevattings-vermogen. En tot uitschallend besef kwam op-eens die wetenschap, die hij reeds zoo-lang in zich had voelen groeien: de wetenschap van het geluk.

Herman was geen ijverig boeken-philosoof; hij deed niet aan wijsgeerige stelsels, maar de getrouwe samenwerking van zijn verstand en zijn fijn gevoel had vele dingen veroverd. Harmonische overtuigingen waren in hem op-gegroeid. Zijn bestaan was zeer evenwichtig met zich-zelf en met al wat hij wist

en ondervond. Hij liep niet als met een vreemdeling rond met zich-zelf; hij kende zich-zelf nauwkeurig en hij wist dat hij goed was, zooals alle dingen goed waren die onvervalscht waren, gelijk hij. Hij bekeek zichzelf gaarne als een der vormen van de natuur, van het groote, onsterfelijk leven van alledingen-te-zamen, van menschen en dieren en planten en al het andere. Dat te zijn, achtte hij een wellustig geluk.

Maar dat alles overwoog hij thans niet, in zijn fijn-proeven van den morgen. Wanneer Herman aan heel-mooie dingen kwam, dan was het of er een superieur vermogen in hem werken ging. Dan zwegen langzamerhand zijn gewone gedachten en redeneering, en vervaagden, zooals electrisch licht verdwijnt in den dageraad.

Na zijn mijmering in het geluk, waarin hij ging als in een breede allee, was een zeer groote, luidruchtige blijheid in hem opgestaan, blijheid om het leven. En uit den stap was hij over-gegaan in hoog galoppeeren, rechtopstaand somtijds in de stijgbeugels, met de armen gestrekt in de lucht, en juichend, dat zijn stem klaterde in het waduwende blauw.

Weer thuis-gekomen, bemerkte hij terstond dat er iets gaande was. Geo zag hij niet; zijn vader en Henriette zagen er somber uit. Hij ging zich wasschen en op zijn kamer een sigaar rooken en wat lezen.

's Middags vergezelde hij Geo naar het station en vernam onderweg het geval. Geo's bezieling deed hem ontroeren en wekte vereering in hem op. Hij had altijd van Geo gehouden; nu vond hij hem prachtig in die extase. En hij bedacht, hoe mooi zulke liefde toch wel wezen moest, die de hoogste zaligheid scheen. Maar toen dacht hij ook aan Henriëtte, en hoe hij haar zoo-even gezien had.

Thuis zocht hij haar op en vroeg: Jet, ga je mee nog een half-uurtje de lucht in?

Henriëtte was ook in het ongeluk niet schuw voor een sterkere, en ging mee. Zij was in het grijs, slank in het grijs met witte garneering; haar oogen waren kool-zwart in het doodsbleeke gezicht. Herman was ook slank in zijn toegeknoopt licht costuum, maar breed van schouders en borst. Hij was niet levendig nu. Zijn lenige lichaam was lichtgebogen. Zoo liepen zij met hun blauwe schaduwen over het gele kiezel. Er was een zekere malaise tusschen hen.

Als gouden ether hing het laat-middaglicht. Over alles lag een waas van goudgloed gespreid. En het gekwier van de leeuwrikken trillerde door het luchtruim. Met snelle slagen wiekten ze zich recht-omhoog, hoog, tot men alleen een stip aan den hemel zag. En dan kwamen zij zwierend terug, met hun hooge, fluitende geluid, kwamen in schuine lijnen aan-schieten, tot ze weer plotseling hangen bleven, een eind boven den grond.

De ruimte was vol van donzig goud-licht en leeuwrikkenzang, doorzweefd van oneindige weelde.

— Geo heeft me zijn plannen verteld, — zei Herman, toen zij in de schaduw gekomen waren.

— Zoo, — zei Henriëtte, — ja, dat dacht ik. Het is hem ernst, hij sprak er heel stellig over.

— Dat deed hij, maar het lijkt mij toch nog erg onrijp. Ik heb hem aangeraden, zichzelf eerst nog wat op de proef te stellen. Andere week is 't misschien weer over.

— Neen, dan is het niet over. In ieder geval, — ging zij langzaam voort, — is dit het einde.

Herman zweeg. Hij dacht aan de groote klaarheid, die hij in Geo gezien had. En naast hem liep in starre, tranenlooze versombering zijn zuster, voor wie dit het *einde* was. Toen kwam de verwondering: waarom toch eigenlijk, waarom noemde zij dit het einde? Einde? — Einde? Nu ja, het einde van een hopen, het einde van eene illusie. O, dat begreep hij wel, en daarom had hij ook reeds deernis gevoeld. Maar was dat dan zoo ontzettend? Het was toch het einde van Jet haar leven niet!

Het zonnelicht jubelde om hem heen. Als eene lichamelijke aanraking voelde hij het zingen van de vogels. Het drong in hem, in zijn zinnen, in zijn zenuwen.

— Wat was dat toch met die illusies. Wat deden de menschen al hun denken en verlangen naar de toekomst, naar gebeurtenissen

te richten? Was dan het leven van ieder moment niet schoon? En was dus niet onredelijk die volkomene verslagenheid bij teleurstellingen der verwachting? Waarom wanhoopte een mensch, die nog zien kon en hooren. Was zoo iemand er zèlf dan toch niet nog, en de leeuwerikken, en de zon!

— Ja, — antwoordde hij ten laatste, — dit is het eind er van. Voor mij ook, ik heb ook wel eens aan jullie beiden te gelijk gedacht. Maar is het niet beter zóo, Jet, dan te blijven voortsleuren in nutteloos gewacht?

— Beter? wat is beter dan wat? Ik leefde er immers van. En nu....

— Maar het zal toch beter zijn, Jet, en gezonder, te leven van je léven, van de werkelijkheid, van de waarheid, dan altijd te staren op dat éene, zooals je tot nu toe gedaan hebt.

— Maar dat was mijn waarheid, want ik had hem lief. Begrijp jij dat niet, voel je niet, dat ik nu in eeuwige ellende blijven moet, nu mijn waarheid wanhoop is? Begrijp je niet, dat mijn leven een leugen wordt, nu het zijn doel niet bereiken kan?

— Dat mag je niet zeggen. Het leven is geen leugen. Niemands leven is een leugen, of hij moet het er zelf van gemaakt hebben. — En het doel? Hebben wij allen dan niet een levenslang doel? Jij had dat verlangen, en noemde het je levensdoel, omdat het je meer boeide dan al het andere te zamen. Maar zou daarin juist niet onwaarheid zijn geweest, in dat uitsluiten van de mooie werkelijkheid uit je ziel? Men mag zich-zelf niet uit het leven verbannen, dat lijkt op zelfmoord. O, jij, die niet schreit en zoo sterk schijnt, moet jij niet juist nu de hindernis wegduwen, juist nu dadelijk, en je oogen wijd open zetten voor de grootere liefde, die geen beperkingen kent, die geen voorwaarden stelt tot gelukkig zijn! Is dit niet het oogenblik om je te bekeeren, Jet, om van dit einde een beter begin te maken?

— Beste Herman, wat heb ik aan al die wijsheid? Ik geloof wel, dat dit alles zoo is, en dat het voor jou altijd waarde heeft; maar voor jou is de werkelijkheid ook nog nooit wreed geweest.

— Het is misschien dom geweest, — dacht Herman, — daar nu direct met haar over te spreken. — Hij was er onwillekeurig toe gekomen.

— En toch, Jet — zei hij, — laat je niet nog meer ontzenuwen. Je mag, neen, je mag het leven niet haten om de tragedie van een droom. Toe, open je oogen, en zie, dat het waken nog schooner, de klare zon nòg beter is, dan het lieve licht van je droom, o, zie om je heen, dat de werkelijkheid ook ideaal is!

Als gouden ether hing het laat-middaglicht; over alles was een waas van goudgloed gespreid. En het gekwier van de leeuwrikken trillerde door het luchtruim.

Langzaam liepen zij voort, de jonge olympiër en de zieke, met hun blauwe schaduwen.

Er ging een gevloei van zonnelicht over de akkers. Als een kalme zee golfde het koren, gekroesd in de pluimige halmen. Strakbrons waren donkere strooken, waar geen gewas stond. Kantwerk van huisjes en molens sierde het verre verschiet.

Geo zag blinkende slooten voorbij-wentelen als reusachtige molenwieken; soms langs de spoorsloot een clubje koeien, loom opkijkend naar den voorbij-snorrenden trein. Hier en daar stond een eenzame stier met opgestoken kop te brullen uit zijn isolement.

Geo was reeds eenige uren onderweg, had in Utrecht lang moeten wachten. Hij dacht nu niet meer aan Sparrenheuvel. Lang had hij met gesloten oogen gezeten, vervuld van éen beeld en éene stem, zonder wenschen, zonder nagedachten, zooals men een lieve melodie in 't hoofd kan hebben, die er niet uit weg wil, en haar ten laatste zelf op de viool gaan spelen en telkens herhalen.

Daarna waren de gedachten opgekomen, gedachten als gedreven koperwerk. Het waren slechts fantaisieën, maar hij dacht ze, als dingen die wezenlijk komen zouden. Hij zag zijn nieuwe leven, dat een overgaaf zou worden aan de heilige; hij zag de heilige-zelve tot hèm komen. Dan sidderde hij van ontroering. Hij vond nu, dat hij tot dusver altijd grof en bruut was geweest. Hij had altijd voor een gesloten poort gestaan, ook in zijn beste oogenblikken, en was thans

binnengegaan in een schooner leven. Hij had nu sensaties, die hem altijd vreemd waren geweest, en waarvan het klare geluk hem verwonderde. Het was of hij iets van zacht-roze molligheid in de armen had, dat hij vroeger niet aanraken mocht, of zijn voorhoofd gekust werd door een koeltje.

Hij voelde gestadige streelingen, zeer zachte liefkozingen langs lichaam en ziel.

Maar met hevigen schrik, die zijne ademhaling belette, dacht hij er op eens aan, dat hij haar nu spoedig, zéér spoedig vragen zou. Wat had hij daar zitten vleien, kasteelen gebouwd in de lucht? En als zij hem afwijzen zou?... Toen werd hij zoo desolaat als een wanhopig kindje. Hij zag het geluk in-eens heel ver terugwijken, ver buiten *zijn* bereik. En hij verwondde zich-zelf met het oude sarcasme, gevoelde zich een oogenblik armer dan ooit te voren.

Maar een gouden madonna-hoofdje met zacht-blauwe ziele-oogen kwam hem weder toe-lachen, hij hoorde weder eene virginale stem, die hem groette. En toen wekte hem *dat* juist weer op, dat de onzekerheid niet lang meer duren zou, want dat het nu zeer spoedig zou wezen. Dat werd eene overstelping, dat hij haar morgen zou vragen. Zenuwachtig begon hij te neuriën. Plotseling stond het weer recht in hem op: wie hij dan wel was, hij, die zich dat aanmatigen dorst? Toen suste hij zich-zelf, dat hij een nieuw leven zou beginnen, zich bekeeren tot een schoon leven. Hij was nu immers sterk! Hij zou alles, alles doen, zich-zelf louteren, en hoogheffen tot háre schoonheid!

II.

Intusschen waren er al heel wat dorstige infanteristen in het huisje van Bakker gelaafd. Na een krijgsoefening in de bare zon, na het rooken van veel pijpjes onder een tent, of na de wanhopige jacht op een konijntje, dat hun telkens een eind was vooruit-gehold en dan om een hoekje voor het laatst nog eens sarrend had omgekeken, gingen er dikwijls twee, drie, gezamenlijk naar vrouw Bakker. Enkelen ook wel brachten ongemerkt, alleen, een bezoek. En nu weinige dagen was het, of men elkander altijd had gekend, of het altijd zóó was geweest.

Zondag-avond zaten er wel een dozijn manschappen op een rij langs den muur. Jan en Kaat hadden hunne stoelen naar buiten gehaald, en verkneuterden zich van de gezelligheid, terwijl zij luisterden naar wonderbaarlijke verhalen van de kazerne, waar men zeven-hoog boven elkaar in de kribben sliep en met een lange ladder naar bed ging, en van de provoost en de politiekamer.

— Ziet u, — zei Van Buren, — en daar kun je maar niemendal tegen beginnen: als je stropdas een streep uit de loodlijn zit, dan ben je er al gloeiend bij. En als je een korporaal of je portie ratjetoe een beetje leelijk aankijkt, dan ga je op staanden voet de nor in. — En wij loopen altijd met ons heele huishouden op onzen rug. Als je 's morgens vroeg uittrekt, al weet je ook nog zoo vast, dat je 's avonds weer thuis komt, dan moet je toch altijd een paar verschooningen mee-hebben, en een extra-paar schoenen voor het verlies, en nog een heeleboel gerei meer. Dat is om er vast aan gewend te zijn, weet u, als er soms eens een vijand het land mocht binnen-rukken.

Hier begon Kaat hartelijk te lachen. — Praat jij nou ook weer over den vijand, — zei ze — daar geloof ik toch niemendal van, hoor! — Toen lachten zij allen.

— Laat er maar een opkomen, als hij durft, — hernam Van Buren, — dan gaan wij allemaal om uw huis heen staan! hij komt er niet in! Nou, die heele geschiedenis moet dan 's morgens gepakt en wel in je ransel klaar staan, daar wordt niet op gewacht. Ziet u dien langen slemier daar loopen? Dat's Gijsen. Dien hebben wij er eens een keer leuk tusschen gehad. 't Is een echte luiwammes, ziet u. Hij kan 's morgens nooit opstaan; als hij in 't gelid moet komen, dan ligt hij meestal nog op zijn krib. En omdat hij dat zelf ook wel weet, gaat hij meestal maar gekleed en wel naar kooi, dan is hij 's morgens zóó klaar. Nu was hij een keer, toen we den volgenden morgen heel vroeg op marsch moesten, met de kippen

op-stok gegaan. Hij had vooruit zijn ransel gepakt, stilletjes een heele boel er uit gelaten, en de rest wat opgebolderd, zoodat de ransel toch vol leek, als je hem zoo opendeed. Toen hebben wij daar, zoodra Gijsen sliep, een stuk of zes keisteenen tusschen-in gestopt. Den volgenden morgen lieten we hem tot het laatste oogenblik snorken, en schreeuwden hem toen wakker: Gijsen, Gijsen, der uit! maak voort! aantreden! — Ik wou, dat u zijn gezicht had gezien, toen hij zijn ransel optilde. Hij begon dadelijk te schreeuwen, en te razen, wie hem dat nou weer gebakken had. Maar er was geen tijd meer te verliezen, en hij moest wel op-marsch met zijn vrachtje. Daar heeft hij toen den ganschen dag mee gesjouwd. Want als er even rust werd gehouden, dan ging hij dadelijk lang-uit op zijn rug liggen, weer tot het laatste oogenblik toe. En 's avonds, toen wij thuis kwamen, ging het net zoo: hij smeet zijn ransel af, en smakte direct op zijn krib. Nou, en toen hebben wij den inhoud weer netjes in orde gebracht, en den volgenden morgen geloerd, wat hij doen zou. Hij vloekte weer als een huzaar; nou zou hij toch eens kijken, wat zij hem geleverd hadden, en dan zou hij ook wel uitvinden, wie het gedaan hadden. 't Is zoo'n held, met zijn mond! Neen maar, daar had u eens bij moeten zijn.

De Bakkers luisterden met verbazing naar deze dingen uit een andere wereld. Jan, die het toch eigenlijk niet volkomen vertrouwde, trok nu en dan even een slim glimlachje. Hij vertelde toen van het buitengoed, waar hij werkte, en van de aardappelteelt, die zooveel schade leed door de konijnen, zonder dat je er wat tegen doen kon. Want je mocht ze niet schieten, en ook geen strikken uitzetten: dat was strooperij. Als het gemerkt werd, zouden ze je meteen je akker afnemen. Het beste was nog maar ijzergaas er om heen; maar dat was zoo duur, en ze groeven er toch ook net zoo wel onderdoor als onder de houten hekken.

Anne, die binnen gebleven was, kwam er nu en dan bij staan luisteren. Zij had, evenals Kaat, de Zandvoortsche kap op het hoofd. Zacht blonk het goud door de fijn-kanten muts heen. Aan elke slaap waren een klein gouden spiegeltje en een fraaie speld met groote, kunstig gesmeden knop. Daartusschen tooide een keurige matgouden, spang het voorhoofd. Een breede kraagstrook van zorgvuldig gestreken en geplooide Brabantsche kant hing tot ver op den rug. Dat was een verrassende weelde in deze armoedige woning; de twee kappen vormden ook al hun kleinoodiën. Kaat zag er zeer welgesteld mee uit, maar haar gezicht was te vaal-bruin voor het goud. Anne stond het wonder-goed. Wel was het mooie blonde haar bijna geheel bedekt, maar het goud en wit kleurde delicaat bij haar blanke huid, die nu nog zachter, en roze-tintig scheen. Het sieraad gaf aan haar voorkomen een voornaam-lieve bizonderheid, die onwederstaanbaar aantrekkelijk was.

Het was een heerlijke avond. Voor hen uit, in het westen, vlamde de lucht van rood en goud. Het avondschijnsel tooide de kale duinen met zegevierenden rijkdom.

Zij zaten een oogenblik zonder te spreken bijeen. Toen zong Anne, kalm en zacht:

Sluit uw oogen toe,
  Duisternis keert weder;
Leg u wel-te-moe
  Op uw sponde neder.

In den stillen nacht,
  Als de menschen slapen,
Houdt de Heer de wacht
  Over zijne schapen.

Morgen zal de dag
  Vroeg weeromme-komen,
En u met een lach
  Wekken uit uw droomen.

Gretig hadden allen geluisterd. Er volgde een diepe stilte. Haar ongekunstelde zang bracht loutering in menig binnenste, door zijn kreuklooze teederheid. De zeer pure klanken zonder ander omkleedsel dan dat van een blanke ziel, waren als de reine lucht, die men inademde en voelde tot diep in de borst. Het sprak iedereen aan met innige bekoring.

Er werden toen geen moppen meer verteld. Van Buren overwoog, hoe minnetjes het eigenlijk was, om die menschen iets wijs te maken.

Anderen dachten aan lieve herinneringen. Maar Verhoef vroeg, bijna schuchter, of zij nog iets zingen wou.

Frazeeren deed men daar niet, en Anne zong terstond, op een vrolijk, huppelend wijsje:

Er was een jong konijntje,
Dat zei: „Wat heb 'k er an,
Naast moeder als een kleintje
Te loopen? — 'k Ben een man!"

„Adjuus," riep hij tot zusje,
Tot moeder en tot broer; —
Hij gaf niet eens een kusje —
„Ik zoek mijn eigen voer!"

Fluks klom hij op een hoopje,
Dat naast een akker lag,
En sprong toen met een loopje
Over het hek om-laag.

Maar toen hij na een poosje
Er graag weer uit wou gaan,
Toen stootte hij zijn pootje
Tegen de prikkels aan.

En hij riep: „moeder, moeder,
Help mij, ik knies hier dood!"
Toen kwam zijn goede moeder
En hielp hem uit den nood.

Zij zong het met dartele levens-blijheid. Het was een verrukking van dansende, kleine bewegingen, als het gefladder van jonge musschen.

Verhoef zag haar met genietende oogen aan. Wat later, in de schemering, toen de meeste kameraden al weg waren, waagde hij het, een bekend liedje met haar mee te zingen. En in kuische omarming stegen hunne jonge stemmen te zamen door de avondlucht.

Verhoef bleef het langst. Hij maakte al sedert een paar dagen het hof aan Anne. Hij was, van af het eerste oogenblik, als de beste kennis beschouwd, en dat werd door de anderen gebillijkt. Kaat zag hem beschermend aan. Na den schrik van de putscène had zij zich dadelijk tot hem aangetrokken gevoeld. Hij was een vroolijke Amsterdamsche jongen, typograaf van zijn vak. Hij was zeer vrijmoedig, maar nooit onbeleefd. Zijn dofblauwe oogen keken gemoedelijk de wereld in, en kleurden heel goed, bij zijn weeke, goed-lachsche stem. Hij was een prettige kameraad, die best wist, wat er te koop was in de stad

Geletterde vrienden zouden hem een ontkenner der moraal genoemd hebben; maar dat zat niet diep bij hem. Toen hij Anne Bakker twee dagen kende, liep hij met zeer brave huwelijks-gedachten rond, die er niet ijler op werden, toen hare welgezindheid hem gebleken was. Want hij merkte wel, dat hij welkom was, hoe vaak hij ook even aankwam. De anderen trokken zich toen terug, en Verhoef begon zich erg onbeholpen te voelen. Hij liep aldoor maar te tobben, *hoe* hij het zeggen zou. Dat bleek een zeer ingewikkeld vraagstuk te wezen, *hoe* hij het zeggen zou. Want deze stadsjongen, die zich uitmuntend wist te verstaan met de lawaaiïgste fabrieksmeiden, was hier beschroomd. Het kwam hem voor, dat deze menschen heel wat hooger stonden dan lieden van zijn slag. Hij voelde zich zwak, bij hunne klaarblijkelijke rust. Al zou hij wel kans gezien hebben, hen met een Amsterdamschen woorden-vloed te overbluffen, hij besefte diep, dat hij nochtans in de minderheid bleef. Zij schenen hem als de duinen zelf, zoo massief.

Ook vroeg hij zich gestadig af, hoe het met het werk zou gaan, als zijn diensttijd om was. Want gelijk op met zijn verliefdheid en zijn vereering gingen zeer practische gedachten aan den huislijken haard, dien hij dan stichten zou, en aan zijn moeder, die nu nog haar eigen brood kon verdienen, maar die toch al in de zestig was.

Wanneer hij echter in het huisje was, verzonken al die gedachten in de diepte der bekoring; dan kon hij dikwijls niet spreken van aandoening.

Maar toen hij vernam, dat de familie Woensdag-avond naar de Haarlemsche kermis zou gaan, toen vermande hij zich, en vroeg kordaat of hij mee-mocht. Daar hadden Jan en Kaat niets tegen, — en Verhoef meende een oogenblik, passagier van een luchtballon te zijn.

De Bakkers waren geheel en al uit hun doen geraakt. Er heerschte een buitenge-

wone oplettendheid voor de omstandigheden. Men gevoelde, dat er iets zeer bizonders in het gezin te gebeuren stond.

— Hoe vin jij dien Verhoef? — vroeg Kaat een keer aan haar dochter. Anne bloosde sterk, een ongewoon verschijnsel, waartoe zelden aanleiding was in het duinenland. En zij begon te schreien aan moeders borst, toen Kaat zei: — ja, ja, dat dacht ik wel. Nou maar, ik vind hem ook wat een aardige vent, hoor!

Maar onderwijl ging er heel wat om in „Ouwe Kaat," zooals zij genoemd werd. Het was ook zoo iets geheel en al nieuws voor haar, het kon zoo volstrekt niet vergeleken worden bij iets anders in haar leven. Het bracht een ommekeer in haar rustig bestaan, het was, of zij nu weg-ging uit haar huisje, uit haar omgeving. Doch zij was er niet ontevreden over: redeneerend, erkende zij, dat zoo iets voor de hand lag, dat het dom van haar was geweest, daar nooit aan te denken. En zij vond het heerlijk, Anne zoo gelukkig te zien. Zij vertelde het dien avond dadelijk aan Jan. Die was verbluft; hij schrok van de nieuwigheid. En vóór die twee slapen gingen, lagen zij wel een uur te praten, te fluisteren met elkaar.

Anne-zelf was heel stil met haar gedachten; zij was er te zeer mee vervuld om te kunnen praten. Nu en dan echter begon zij haar blijdschap uit te zingen, zooals een leeuwerik in den ochtendstond. 't Was of haar oogen opener stonden, of haar voorhoofd nog klaarder was, of het haar nog zonniger heur hoofd omtooide dan tevoren. Wanneer zij in gemijmer verzonken zat, kon men een paar kleine tanden zachtjes tegen den een weinig omgekrulden onderlip zien klemmen. Dan hadden de glinsterende oogen, en had het geheele kopje een uitdrukking van naïeve zaligheid. . . .

Toen kwam daar plotseling, bruusk-teeder, Geo van Zuylen, met zijne liefdes-verklaring. Dat viel als een mirakel in de kleine woning. Anne wist van uiterste verbazing niet wat zij antwoorden zou.

Geo had ook nog nauwelijks een paar alledaagsche woorden met haar gewisseld, de enkele keeren, dat hij even binnen was geweest. De laatste maal had hij alleen met Kaat gesproken, en *haar* slechts gegroet. Want hij zou haar niets anders dan dat eene kunnen zeggen, en dat was nog te-onpas geweest. Na zijn bezoek aan Sparrenheuvel was zijn verlangen àl grooter geworden, en den ganschen Maandag had hij rondgeloopen, hopende haar een keer alleen te ontmoeten, maar vergeefs.

Anne begreep het niet, en daar Geo voor haar nederknielde, en in zijn overspanning vreemde dingen zeide, waarvan zij nooit gehoord had, begon zij te schreien van ontsteltenis. Doch toen hij opstond en haar als een kind om den hals wilde vallen, toen hield zij hem terug, bijna zich verwerend. Geo voelde, dat hij wanhopig werd; half-zinneloos van opwinding, viel hij weder voor haar neer, en herhaalde zijn betuigingen en beden, smeekte haar in een vloed van gebed-woorden, hem niet weg te sturen, hem niet te dooden. Daarop antwoordde zij snikkend, dat het onmogelijk was, maar zoo stellig, zoo volstrekt, dat Geo de handen tegen het hoofd sloeg en verwilderd de duinen in-liep, ver weg vluchtte in de eenzaamheid.

Daar lag hij, met het hoofd in een doornenstruik, alleen in de nameloos woeste natuur, — lang-uitgestrekt, de ledematen gespreid, soms opgehaald in een stuiptrekking. Het geheele lichaam sidderde, als in een hevigen zenuwtoeval. Soms kromp het te-zaam tot een massa, viel omver in een wenteling.

Hij zweette hevig, zijne huid prikkelde overal, maar hij gaf er zich geen rekenschap van, dat hij daar in schroeienden zonnegloed lag op het heete zand. Hij gevoelde alleen maar zijn wanhoop, zijn waanzin. Hij kon niet tot bezinning komen, want de pijn sloeg aanhoudend op hem, al-door opnieuw overstelpend. En het werd een volkomene, kokende razernij in zijn hoofd, na uren; àl heviger schokken sloegen door zijn lichaam heen.

Toen, op eens, stond het recht in hem op: waarom?! — Hij rees overeind. De haren hingen om zijn voorhoofd en slapen. Zijn

gezicht was geschramd, en dik opgezwollen. Zijn oogen waren met bloed beloopen, en staarden verwilderd. — Waarom? Dat had zij niet gezegd! Waarom kon het niet, kon het nooit? Had zij misschien hetzelfde bezwaar als zijn oom; had zij hem misschien toch wel lief, maar dacht dat het dáarom niet kon? Waarom was hij heen gegaan, zonder dat te weten? *Wat was er? Kon dat misschien uit den weg geruimd worden?*

En de reactie kwam, kokend als het voorafgaande, tot hij zelf weder opschrok van zijn waanzinnige vreugd, en er ten slotte als een beangstigend evenwicht *dit* in hem staan bleef: Hij zou het eerst wéten, eerst alles doen wat nog mogelijk was, en dan zou het *uit* zijn!

Geo had zich voorgenomen, te wachten, totdat de schrammen van zijn gezicht waren. Het moest wel: hij zag er gehavend uit, had een pleistertje op zijn neus moeten leggen.

Maar den volgenden morgen hoorde hij, hoe Verhoef vertelde: „Ik ga van avond met de Bakkers naar de Haarlemsche kermis," en toen door de anderen geplaagd werd: „en wanneer ga jullie trouwen?" en „waar ga jullie wonen?" Toen flitste het schel door Geo's hersenen, dat *dit* het was! Een oogenblik stond alles in hem stil; daar zag hij de verdoemenis vóor zich. Er volgde een nieuwe aanval van razernij, weer vluchtte hij heen in het duin, maar ditmaal was er geen schijn van hoop meer, die hem staande kon houden. En stugger, fataler dan de vorige maal bleef datzelfde over: hij zou het eerst weten, hij zou het eerst geheel weten! — Het was of zijn hersenen opdroogden in hitte. Dit was de eenige gedachte, waartoe hij in-staat bleef in het woeden van zijn pijn, die waanzins begin was: hij zou het eerst *zien*, hij zou er bij zijn, hij zou óók naar de kermis gaan!

(Slot volgt.)

VAN DE REDACTIE.

NEDERLANDSCHE TOONEELTOESTANDEN II. — De brochure van Mej. EVA WESTENBERG: *De Kunst van Lezen en Spreken en Iets over het tooneel in Nederland.*

Mejuffrouw Eva Westenberg, die korten tijd aan het Tooneel geweest is, houdt tegenwoordig nog al eens voordrachten; zij sprak op het zoogenaamd Taal- en Letterkundig Congres te Nijmegen over het Tooneel en blijkt in de „*meeste*" (dat is nogal zoo iets!) steden van ons land lezingen te hebben gehouden over de twee onderwerpen, waarvan de aard in den titel harer brochure is aangeduid. Over de Kunst van lezen en spreken had deze dame 't en over Nederlandsche Tooneel-*toestanden*, want daarover handelt het „iets" dat zij heeft onderworpen aan het oordeel van haar publiek.

Over hetgeen zij beweert over de kunst van lezen en spreken kunnen wij hier gerust kort zijn. Mej. Eva Westenberg vertelt wat zij weet van een paar Franschen, die groote waarheden hebben verkondigd over deze zaak. Zij had nog meer kunnen navertellen en zou er geen kwaad meê hebben gedaan wat meer eigen gevonden bijzonderheden en opmerkingen ten beste te geven, ook al dadelijk hièrom, omdat de Franschen in het gewone leven correcter en mooier spreken dan de Nederlander durft doen. Een Nederlandsch redenaar in de Kamer moet rekening houden met de spreektaal en kan daarom de banaliteit en slordigheid niet zoover uit den weg gaan, als hij misschien wel zou willen, zonder zich dwaas aan te stellen, derhalve juist het tegenovergestelde te bereiken van hetgeen hij beoogt. Wie lange jaren achtereen in Frankrijk heeft gewoond en daar tal van menschen in het openbaar heeft hooren spreken, vindt Nederlandsche redenaars — de kanselredenaars uitgezonderd — doorgaans nog al armelijk in hun woordenkeus en laag bij den grond in hun vergelijkingen, terwijl zij schijnen geen begrip te hebben van de effekten, die men met behulp van een goed ontwikkelde, buigzame stem kan maken. Maar al spoedig leert hij inzien dat zekere mooi-doenerij op het Nederlandsche publiek juist een indruk maakt, tegenovergesteld aan impressies, welke men in andere landen tracht teweeg te brengen. Wij schuwen zoozeer alles wat naar rhetorica zweemt dat we in een tegenovergesteld uiterste vervallen en gemoedelijkheid, een soort van huisbakkenheid en familiariteit in den toon

heel wat minder gevaarlijk zijn dan al datgene, wat aan gekunsteldheid kan doen denken. Slechts hoogst enkele redenaars kunnen, zelfs *improviseerend*, zoo goed en zoo zuiver spreken als zij willen zonder te worden verdacht van aanstellerij. Met betrekking tot de kunst van voorlezen en voordragen kunnen ook Nederlanders veel van de Franschen leeren, maar moeten zij zich eveneens wachten voor al te stipte navolging.

Het komt ons voor dat mej. Westenberg, wier voortreffelijke bedoelingen wij gaarne waardeeren, in haar voordracht-brochure te hoog aanlegt en daardoor over haar doel heenschiet. Zoo is, om maar één voorbeeld te noemen dat op die lees- en voordracht-quaestie slaat, volkomen juist door haar gezegd dat de leeraars moeten zien te bereiken dat de leerling *voelt* wat hij leest en hem den weg moeten wijzen om te kunnen *lezen met vrucht*. Maar toch wel overdreven is de eisch, aan schoolcommissies gesteld, dat zij zoeken naar leeraren die „de kinderen kunnen binnenleiden in den tempel waar de hoogepriesters van den geest hun godheid dienen, dat zij kunnen zeggen „ontbloot de hoofden, gij zijt in het heilige der heilige van uw kunst, dus van uw natie."

Wie treedt op het gebied van 't onderwijs moet alle phrazenmakerij schuwen als een erg kwaad en steeds rekening houden met de praktijk. Deze, nu, leert dat in een klas van een gewone school maar weinig leerlingen zijn, geneigd in figuurlijken zin de hoofden te ontblooten omdat ze een gedicht lezen van Vondel. Men heeft te doen met jonge lieden van zeer verschillenden aanleg en men moet er naar streven de belangstelling van allen op te wekken; den lachlust van geen enkelen. Geestdrift voor het schoone in de kunst moet niet worden onderdrukt, belachelijk gemaakt op school, maar het is te veel gevergd van den leeraar dat hij zijn onderwijs inrichte uitsluitend met het oog op de enkele leerlingen, die, een vers van Vondel lezend, het gevoel krijgen een heiligdom binnen te treden. Wij zouden dat integendeel hoogst gevaarlijk achten, gelijk wij 't zeer verkeerd vinden dat men op onze inrichtingen voor M. O. den leerlingen kritiek laat oefenen en aanmerkingen suggereert op de werken van groote schrijvers, terwijl men hooge cijfers toekent aan bolleboozen, die in straatbanalen stijl de neuswijsheid van leeraar en schoolboekmaker concentreert in een opstel voor 't overgangsexamen. Waar mej. Westenberg aandringt op wat meer betoon van eerbied voor onze woordkunstenaars, heeft zij onze volle sympathie. Maar wij zouden al zeer tevreden zijn met een *zich door onthouding openbarenden* eerbied. Onze kinderen, worstelend met overmatige inspanning om een overladen leerprogram door te werken, kunnen niet geacht worden in den gewenschten zieletoestand te verkeeren om heel geestdriftig te worden over kunst. Na den taal- en letterkunde-leeraar, komt de geleerde in wiskunde, in aardrijkskunde, in scheikunde, in handelsrekenen, in geschiedenis en die allen zouden met evenveel recht eerbied kunnen eischen voor wat hun superieur voorkomt: — ontbloot uw hoofden, jongelui, want ge zijt in het heiligdom van Pythagoras, van Elisée Reclus, van Scheele of wel in dat der uitvinders van den wisselbrief, of van Carlyle.... Tegen een half dozijn uren van hoofd ontblootende geestdrift voor een half dozijn diverse heiligdommen is de leerling niet bestand. 't Is al heel veel, als de leeraar moeite en tijd wil geven aan de enkelen, die doen blijken van echt gevoel voor letterkundig schoon en hen helpt bij hun pogen om van letterkunde wat meer te leeren dan door klassikaal onderwijs gegeven worden kan. Mej. Westenberg zou willen dat er in elke provinciestad een leeraar kwam in stemvorming en uitspraak, die dan goed onderricht in lezen zou kunnen geven. Ook wij zouden dit wenschen, want daardoor zou blijken dat er belangstelling was voor een zeer verwaarloosd vak. Die belangstelling moet worden opgewekt, of dit gaat door lezingen, weten we niet, dat het zoo is ontkennen we niet; maar de ware liefde voor de kunst van zeggen predikt men door het voorbeeld en zoo iemand ten onzent die belangstelling heeft verlevendigd, zal 't wel de onovertroffen dictiekunstenaar Willem Royaards wezen.

* * *

De schrijfster van de bovengenoemde

brochure verdedigt de niet aanvalbare stelling dat „er veel is op onze planken wat niet is zooals het wezen moet." Zoekend naar de redenen (oorzaken) vond zij er vele, waaronder zij als de voornaamste meent te mogen noemen :

1. Het laag staan van vele tooneelspelers en -speelsters als menschen in ontwikkeling, beschaving, moraliteitsgevoel en het uit dat alles voortvloeiende geen eerbied hebben voor hun kunst.

2. Het publiek, dat doorgaans niet hooger staat dan de tooneelspeler en van waarachtige kunst over 't algemeen nog minder begrip heeft dan de acteur of actrice zelf, maar dat in zijn dommen waan tòch in den schouwburg komt, zich geloovend alwetend rechter, in plaats van nederig leerling.

3. De critiek, die voor het meerendeel in onbevoegde handen is.

Men zal ons ten goede houden dat wij op die beschuldiging van gebrek aan moraliteitsgevoel hier niet ingaan. Mej. Westenberg, die aan het tooneel is geweest en door het toeval in aanraking gebracht met de leden van bijna alle gezelschappen, zal zich ten opzichte der Nederlandsche Tooneelkunstenaars zelf moeten — en zeker ook wel kunnen verantwoorden, al kan de in zoo algemeene bewoordingen gestelde beschuldiging heel wat kwaad bloed zetten, totaal noodeloos, dunkt òns; want over de quaestie van moraliteit en nauwgezetheid van kunstenaarsgeweten raakt men niet uitgepraat. Wat nu aangaat het laag staan van vele tooneelkunstenaars in ontwikkeling en beschaving, ook daaruit vloeit geenszins voort dat zij geen eerbied zouden hebben voor hun kunst; hoogstens zou daaruit kunnen volgen dat zij de middelen missen om hun aangeboren talent te ontwikkelen tot de hoogte, die door een beschaafd en veelwetend toeschouwer wordt geëischt. Onze acteurs en actrices zouden dus veelmeer een intellectueel laag- dan een intellectueel hoog staand publiek voldoen. 't Laatste zou worden geërgerd door slechte manieren, verkeerde uitspraak, slechte kleeding enz. enz. Maar men zou zich een krachtig talent kunnen denken, vol eerbied voor zijn kunst, en dat niettegenstaande al die gebreken van minder beteekenis in het hoogste van zijn kunst wel degelijk voldeed.

Mej. Westenberg onderscheidt nu tusschen :

1. De tooneelspelers wier voorouders reeds van geslacht op geslacht op de planken leefden.

2. De tooneelspelers van mindere beschaving, voortkomende uit de lagere volksklasse.

3. De tooneelspelers van meerdere opvoeding en ontwikkeling, misschien grootgebracht om een wetenschappelijk ambt te bekleeden, of om een goede echtgenoot of moeder te worden.

Dan komen weer beschuldigingen, die wel zullen moeten slaan op de menschen tot de catagarieën I en II behoorend. Mej. W. erkent dat onder de tooneelspelers der catagorieën I en II de allerbeste acteurs en actrices te vinden zijn; maar die menschen houden niet van buiten, „slechts een enkele dwaalt door bosch en beemd." Ze lezen vertaalde Fransche romans, Duitsche minder, Engelsche bijna nooit. Zij studeeren niet voor hun liefhebberij, leeren maar wat zij leeren moeten, houden niet van verzen, trachten zich niet in te werken in klassieke stukken: „de machtige kunst van het voorgeslacht is voor hen een gesloten boek. Zij kunnen meestal anderen niet waardeeren of willen 't niet. Zijn de dagen en weken dààr van rollen leeren, repeteeren, spelen, kleeren verzorgen, huiselijke plichten vervullen, reizen, trekken enz. dan zijn *deze* tooneelspelers het best te spreken, hun geest heeft afleiding, hun hand werk, sommigen zijn op weg om iets van den vrijen, ronden artist in zich te voelen opstaan;" maar in de vacantie rusten ze. Dies — concludeert mej. W. — „hebben ze hun kunst niet lief met groote innigheid. Hun kunst is hun broodwinning." De conslusie ligt niet voor de hand. Onze tooneelkunstenaars moeten zoowat elf maanden achtereen hard werken. Meer dan de bevoorrechte buitenlandsche kunstbroeder moeten zij optreden, leeren, repeteeren, reizen, zich zelf bemoeien met allerlei waar de vreemde zijn menschen voor heeft. Nu, die menschen rusten, wanneer ze eens rusten kunnen. 't Is verbazend mooi dat artiesten van de *comédie française* in staat zijn lange discussies te houden in de krant over de

opvatting van een rol uit het klassieke repertoire, zooals er gedaan hebben b.v. met Sarcey, die dan zulke dicussies graag in *Le Temps* openbaar maakte. Doch geen enkel Nederlandsch tooneelkunstenaar is zoo goed onderlegd en heeft zooveel gelegenheid om zich te verdiepen in eenig repertoire als de sociétaire van het eerste *Théatre français*. Wij durven hier bijvoegen dat ook in Frankrijk de wetenschappelijk onderlegde tooneelkunstenaar tot de zeldzaamheden behoort terwijl er ook hier gevonden worden die hun rol beredeneeren kunnen tegen den besten beoordeelaar op. Maar bovendien, men moet wèl onderscheid maken. Er zijn noodig, volstrekt nóódig een groot aantal acteurs en actrices met veel *routine*, veel talent, veel uithoudingsvermogen en van wie niet in de eerste plaats verlangt wordt studie en liefhebberij om rollen te leeren, die zij nooit spelen zullen. Die menschen behoeven nog volstrekt niet hun kunst te beoefenen zooals zij het vak van bakker of modiste zoude uitoefenen, naar de auteur zegt (pag. 17). Zij hebben, volgens mej. W.'s eigen getuigenis, door ons geciteerd, pleizier in hun vak. Ze houden van repeteeren, spelen enz. enz. Welnu, dan vinden wij die menschen onbetaalbaar goede krachten voor hun emplooi, menschen, die een directie gaarne zal verbinden aan haar gezelschap, waar slechts enkele krachtig artistieke naturen bruikbaar zijn.

Mej. W. vertelt dat zij acteurs en actrices heeft hooren zeggen: „had ik geld, dan ging ik er af!" Er is haast niemand op de wereld, al oefent hij met geluk het beroep zijner keuze uit, die niet wel eens, in buien van moedeloosheid of vermoeidheid zoo wat zegt. Maar wij allen, die belang stellen in het lot onzer tooneelkunstenaars, kennen minstens één acteur die, gefortuneerd en gelukkig gehuwd van het tooneel gegaan, na korten tijd heimwee heeft gekregen naar de planken, ongelukkig dreigde te worden en opnieuw een engagement zocht en vond.

Nu komen we aan de personen „uit meer gegoede kringen" en „onder hen treft men de meest artistiek voelenden aan." Mej. W. „zou zeggen de overgroote meerderheid is dit, als zijn zij bij lange na niet altijd tooneelspelers van beteekenis." Verder zegt zij „is het hem (den acteur uit goeden stand) niet gegeven beroemd tooneelspeler te worden, dan zal hij toch wezen beschaafd, zuiver denkend en voelend kunstenaar, die vóór alles tracht wáár te zijn." Immers „de tooneelspeler bij eigen keuze weet dat hij een roeping te vervullen heeft."

Als regel gesteld is dit beweren zeer stellig onjuist; maar men mag wèl zeggen van den jongen man of van het meisje, alles trotseerend om naar het tooneel te gaan, dat men bij hem of haar met veel zekerheid kan veronderstellen dat de roeping er is, dan men dit kan doen bij hen, die aan het tooneel komen, omdat hun ouders, hun voogd, iemand uit hun naaste omgeving hen aan het tooneel gebracht heeft. Niet méér kan men beweren. Uit welken stand ook gekomen, zijn de geroepenen altijd heel wat grooter in aantal dan de uitverkorenen. De auteur zegt dat ook zelf. Bovendien, wie zal durven stellen als regel dat enkel de zuiverste liefde voor de kunst die jonge menschen van gegoede ouders naar het Tooneel drijft? Is het zoo barbaarsch te veronderstellen dat ook onder hen er zijn, gedreven door zucht naar een schijn-vrijleventje, vervuld meer nog van weerzin tegen eigen kring dan van liefde voor de kunst, geplaagd door zucht naar roem en behoefte om in breeden kring te behagen door lieflijkheid van verschijning of wel om eens wat héél kranig artistiekerigs te bestaan? Mòeten zoo zeker de beweegredenen van die jonge menschen volmaakt zuiver zijn?

De schrijfster gaat dan voort, op een toon, die wij wel wat héél hoog gestemd vinden:

„Houdt hen dus niet tegen, die mannen en vrouwen van *karakter* die *in heiligen ernst* willen beproeven wat zij vermogen, maar laat ze komen, als *reine liefde* hen dwingt om te gaan. Wie weet of er geen generaal sluimert in den bezielden knaap en waarom hem dan het zwaard niet in de hand gegeven, al is het voorloopig ook slechts dat van gemeen soldaat. Wel zullen weinigen uitverkorenen, weinigen zelfs geroepen zijn, maar wien 't blijkt, dat de stem uit het braambosch voor hem geen Godsstem was, zal zich terugtrekken. Niemand vindt het schande om met piano-

spelen op te houden, omdat zijn muzikale aanleg niet groot genoeg blijkt om met vrucht door te studeeren; waarom zou het dan schande zijn om zich terug te trekken van de planken als het blijkt, dat de gaven te kort schieten, niet om een tooneelspeler van naam te worden — laten wij persoonlijke ijdelheid toch ter zijde stellen, al zingt de nachtegaal nog zoo mooi, 't muschje moet er ook zijn om het vogelheir voltallig te maken — maar om beter dan of even goed als een ander een *klein* rolletje te vervullen. 't Zou voorzeker een ideaal zijn, wanneer ook 't allerkleinste rolletje door een hoogbegaafde werd gespeeld, maar dit zal wel altijd tot de vrome wenschen blijven behooren en 't is juist voor hen, die staan op den tweeden, derden grond, dat ik zoo ernstig om beschaving en ontwikkeling vraag. De grootsten en grooten banen zich te allen tijde een weg, het genie zal eeuwig overwinnen zonder hulpmiddelen.

Laten ze dus maar komen, de hoogbezielden, maar mogen ze vooraf weten, dat zij niet toetreden tot een kunst, die gediend kan worden in gemakzucht of luiheid. En laten ze niet gelooven, dat groote financieele belooning hen wacht voor weinig werk."

Terloops behandelt mej. W. nu de verhouding van tooneelspeler tot beschaafden stand, het betreurend dat de acteur niet in beschaafde kringen komt als huisvriend — maar hoogstens als artist — waar hij dan veel manieren zou kunnen leeren. „'t Publiek is grootendeels schuld geweest aan de demoralisatie van de tooneelspelers."

't Publiek is volgens mej. W., ook schuldige, waar wij te klagen hebben over het ensemble bij Nederlandsche voorstellingen, vooral bij tragedies. Als we maar trouw naar die opvoeringen kwamen kijken „zou men ons meesterwerken geven, die hoe langer hoe meer 't ideale nabij zouden komen." Leege schouwburgen maken onverschillige artiesten. Mej. W. vraagt daarom van het publiek dat het naar den schouwbnrg zal gaan uit vaderlandsliefde:

„Nietwaar, publiek? — Wij voelen het duidelijk: onze nationaliteit staat en valt met onze taal en naast de dichters en schrijvers zijn het de redenaars en tooneelspelers, die die taal hooghouden.

„Hebt gij uw klein vaderland lief, hebt dan ook de tooneelspeelkunst lief, waar zij tot U komt met reine kunst, t zij in 't sombere kleed der droefheid, in 't strenge kleed van den ernst of in de vroolijke, warrelende sluiers van geest en vernuft."

We moeten alweer de nuchtere opmerking maken dat de schrijfster te hoog aanlegt. Vooreerst, wie kan zich den huisvader voorstellen, die met vrouw en groote kinderen naar den schouwburg gaat om, naar zijn meening onvoldoende, een tragedie te zien vertolken, doch dan ook niet uitgevend zijn geld om zich en de zijnen te laten vermaken, doch koopend zijn entreebiljetten uit de zuiverste vaderlandsliefde, die hem noopt den acteurs een flink gevulde zaal te aanschouwen te geven om bij hen de ambitie erin te houden? Maar, al blijft men zuiver theoretisch, moet het dan nóg niet vreemd heeten zoo de rollen om te keeren, dat men 't voorstelt als ware het publiek er voor 't tooneelgezelschap? De schrijfster schijnt hiervan wel zeer overtuigd, want zij deelt het publiek een standje uit, omdat het niet nederig genoeg den tooneelspeler bewondert, hem zelfs durft beoordeelen, terwijl altijd de acteur toch meer begrijpt van zijn rol dan de groote meerderheid van de toeschouwers.

Langs dezen weg komen we heusch niet verder; maar gaan we een doolhof in, waar geen uitkomen meer mogelijk is. Van het publiek valt eerst belangstelling te vergen, wanneer men in staat is het echte kunst zóó te geven, dat het wordt aangegrepen, gedwongen tot bewondering. We noemen alweer Royaards. Wie had kùnnen droomen dat iemand duizenden zou kunnen brengen tot geestdriftig bewonderen door de *Geboortklock* voor te dragen of, héél alleen, stukken van Shakespeare te zeggen, of moderne Nederlandsehe verzen? Wie zou de voorspelling niet dwaas hebben gevonden, nog weinige jaren geleden, dat het N.-Indische publiek zich zou verdringen in warme zalen, niet om te genieten van een Fransche operette, — maar om een Nederlansch tooneelspeler zware gedichten te hooren zeggen? Evenzoo zou een

wezenlijk superieur Nederlandsch tooneelgezelschap geestdrift kunnen wekken in Nederland. Maar dat het Nederlandsche publiek door groote opkomst — omgekeerd — den Nederlandschen tooneelspeler zoo moeten enthousiasmeeren voor zijn vak ... heusch, dat is te veel gevraagd.

Mej. W. spreekt verder nog een paar woordjes over de kritiek.

„Als derde oorzaak van veel wat minder goed is, noemde ik de critiek, die voor een zeer groot deel bij onbevoegden berust. De verslaggevers van enkele bladen niet te na gesproken, is onze critiek in handen van jongens in jaren of in verstand, zij weten niets en geven hun onrijp, dikwijls onwijs oordeel aan een publiek, dat afgaat op zulke recensies. Het is niet te begrijpen, dat men geen gewetensbezwaren heeft tegen zulk onbevoegd oordeelen. Of is men zoo dom te gelooven, dat men recht van oordeelen heeft? Wat een studie van karakters, toestanden, stukken is er niet noodig om zichzelf te vormen tot iemand, die in staat is zijn landgenooten voor te lichten.

Een criticus moet zijn een ontwikkeld, belezen mensch van ondervinding, iemand die weet aan te geven waarom iets goed of niet goed is, die de kiem van het mooie weet te ontdekken, de kiem van het kwade aanwijst en zoekt uit te roeien, maar in onze dagen, waarin iedereen genegen schijnt te zijn de slechtste zijde van alles en allen te zien, moet hij, dunkt mij, vóór alles zijn iemand die weet te waardeeren.

Wanneer critiek over 't algemeen tot niets anders in staat is, dan om iedere poging naar hooger en beter te miskennen, was het veel beter dat er geen critiek bestond; dan zou 't publiek uit eigen oogen moeten zien en 't zou er waarlijk niet bij verliezen.

't Schijnt voor de meeste bladen echter totaal onmogelijk om een man of vrouw te vinden, die als recensent recht van sp eken heeft. Laat het publiek zich dus voornemen hen niet te gelooven, vóór het zichzelf overtuigd heeft of hij geloofwaardig is."

Door „verslaggevers van enkele bladen" uit te zonderen, ontwapent mej. W. natuurlijk elk en een iegelijk; want alle verslaggevers zullen zich wel tot de uitzonderingen rekenen. Wij moeten echter doen opmerken dat de klacht veel te algemeen is geformuleerd. In ons kleine land weten we heel nauwkeurig wie verslag geven van tooneelvoorstellingen in de invloedrijke bladen. Wij kennen onder hen geen enkelen „jongen" in jaren of in verstand, die niets weet. Moet men dus uitzonderen de heeren de Meester en Berckenhof van de *N. R. C.*, de heeren Rössing en Horn van het *N. v. d. D.*, den heer Mr. Kalff van het *Handelsblad*, den heer F. Coenen Jr. van de *Haarlemsche* .... en nog anderen, ook niet bepaald zonder kennis en gevoel voor kunst, dan schieten er over wat jeugdige journalisten van kleinere bladen, die van alles doen en werken des daags aan sportrubriek, gemengd nieuws enz. enz. om des avonds met vingers, lam van 't knippen, even naar den schouwburg te gaan. Doorgaans, hemelen die goede jongens alle kunstenaars van naam op en vinden zij alle voorstellingen prachtig. Maar, al beweren zij eens wat onzinnigs, het publiek uit den schouwburg schrijven doen ze heusch niet. De bladen, die op het stuk van tooneelzaken gezag hebben en welker recensenten inderdaad zouden kunnen schaden door te groote strengheid — want van onkunde kan bij de genoemden geen sprake wezen — die bladen zijn maar klein in aantal. 't Publiek, dat mej. W. voorlichten wil, zou wel gewaarschuwd mogen zijn tegen het invloedrijke orgaan, waaraan dan zoo'n onbevoegde tooneelverslaggever is verbonden. Aan zoo'n algemeene beschuldiging heeft het niemendal.

En ... 't publiek uit eigen oogen zien! Allerminst mag mej. W. aannemen dat het dit zou kunnen, nadat zij er zelf een zoo hard oordeel over heeft geveld.

Op de kritiek der groote Dagbladpers in Nederland zijn natuurlijk aanmerkingen te maken; doch zij verdient niet zoo maar even van onbevoegdheid te worden beschuldigd, met uitzonderingen. Had mej. W. haar redenen om geen enkel blad bepaald te noemen en geen staaltjes te citeeren van zoo'n naar niets lijkende critiek, dan had zij beter gedaan met de enkele nuttelooze regeltjes over de kritiek in 't algemeen weg te laten.

Wij willen, in verband met de door ons gecursiveerde regelen, nog wel dit zeggen dat geen criticus, die zijn taak met ernst en toewijding vervult, het zich tot plicht zal kunnen, noch mògen rekenen, de menschen maar naar den schouwburg te drijven of al 't mogelijke te doen om de belangstelling bij het publiek wakker te houden voor een gezelschap, dat enkel minderwaardigs te hooren geeft of voor een kunstenaar, wiens kunnen al te ver staat beneden zijn goeden wil. Vrienden van het vaderlandsch tooneel zijn nogal eens geneigd dit van den invloedrijken recensent te vergen. Zij nemen 't hem wel eens kwalijk dat hij schrijft wat hij meent en niet wat voor acteurs of gezelschappen, die der tooneel-vrienden belangstelling hebben, direct dienstig wezen zou.

De tooneelrecensent zou een zeker beleid aan den dag moeten leggen, steunend zekere pogingen, tegengaand zekere neigingen, opzweepend het publiek vooral om het te houden buiten 't *café-concert.* Immers, door alles maar af te keuren, drijft hij het publiek uit den schouwburg naar den tingeltangel. Doch, op den duur, wordt door zoo'n soort van beleid niets zegenrijks verkregen, op den duur zou de criticus door verkeerde zachtzinnigheid meêhelpen het peil van ons tooneel nog te verlagen.

Waardeering moet hij hebben, zooveel mogelijk, voor wat waardeering verdient, maar al zijn kennis, ervaring, kunstgevoel beteekenen niets, indien hij niet den wil en den moed heeft om tegenover elke uiting van kunst volkomen *eerlijk* te wezen.

Mej. W. handelt dan nog, in mooie woorden, over de opleiding van den tooneelkunstenaar en over den geest, die hem moet bezielen. Wij kunnen haar niet verder volgen; want het gebied, waarop zij zich begeeft, ligt voor onze nuchtere beschouwing te hoog, Zij vergt artistieken aanleg, rein gemoed, heilige kunstliefde:

„Het wordt méér dan tijd, dat de aristocratische, de koninklijke kunst door aristocraten van den geest koninklijk wordt gediend, dat al wat klein en laag is, verdwijnt van onze planken, dat daar menschen zijn met groote, goede hoedanigheden en waarschijnlijk ook met groote fouten, zooals ieder waarachtig menschzijn, ieder artistiek menschzijn ook, meebrengt."

* * *

Zoo heeft dan het brochuretje van Mej. Eva Westenberg ons lang bezig gehouden. Wil de lezer daaruit nu maar afleiden, dat het verdient te worden gelezen en overdacht, al is er wat veel gebruik in gemaakt van groote woorden, die goed klinken in een voordracht en indruk maken op een publiek van licht ontroerbare hoorderessen en hoorders, maar minder op den lezer van een brochure. Dat de aandacht van ons publiek wordt gevestigd op het vaderlandsch Tooneel is altijd goed. Vermag een welsprekende jonge dame dit door een redevoering te doen, dan is het zelfs prachtig.

F. L.

NIEUWE BOEKEN.

Bij de Amsterdamsche firma Van Kampen is, reeds eenigen tijd geleden, van de pers gekomen *Tragedie,* een werk van mevrouw Anna van Gogh-Kaulbach, die ditmaal ons teleurstelde met haar strekkingsroman. Of dit werk als propagandamiddel voor het socialisme van waarde is kunnen wij niet beslissen; we zouden zelfs dàt betwijfelen. Als kunstwerk kunnen wij het niet prijzen, nòch om de compositie, nòch om de wijze, waarop de schrijfster haar personen heeft getypeerd. Zij heeft getoond veel beter werk te kunnen geven -- ook in dit tijdschrift — en daarom mogen we zeker wel rekenen op spoedige schadeloosstelling. Een breed gemotiveerd oordeel moet achterwege blijven. *Tragedie* is daarvoor wezenlijk niet belangrijk genoeg.

* * *

Dr. W. van Everdingen, heeft de moeilijke taak op zich genomen een boek samen te stellen uit de verschillende brieven in dagbladen, tijdschriftartikelen, beschouwingen enz. over den *Oorlog in Zuid-Afrika*, terwijl de strijd nog in vollen gang en velerlei omtrent wapenfeiten, oorlogstactiek, . . . ja eigen-

lijk over den geheelen gang van zaken in duister gehuld was, zooals 't nog wel lange jaren onder een dichten sluier zal verborgen blijven, indien het nageslacht ooit volkomen zich op de hoogte zal kunnen stellen van zoo menig feit waarover de tijdgenooten zooveel te vragen hebben. Het boek is dan ook niet gegeven als een definitief werk en we hadden verwacht dat de schrijver ook zijn beoordeelingen over allerlei daden van Engelschen en Boeren, vooral die met betrekking tot het oorlogsbeleid, zou hebben gegeven als voorloopig, en wel voornamelijk waar Dr. Van Everdingen, leeraar te Rotterdam, in de geschiedenis, aanmerkingen maakt op de gevolgde tactiek, zij het dan op gezag van een correspondent of auteurs als van Warmelo en Kolonel de Wit. Bij kleine artikelen is dit werk, als eerste deel van een reeks gegeven, reeds in druk verschenen n.l. in de *Soldatenkrant*; maar natuurlijk moest een en ander al worden herzien, toen de publicatie in boekvorm werd voorbereid.

Geprezen mag worden de aangename vorm, waarin Dr. Van Everdingen over vertelt wat wij allen met zoo groote belangstelling en zenuwachtig makende graagte hebben gelezen. Geweldig veel heeft het Nederlandsche publiek over den oorlog vernomen en nooit was het genoeg en altijd maar weer werd elke nieuwe bijdrage gretig ontvangen. Ook buiten onze grenzen bleef de belangstelling tot het eind toe zeer levendig. Misschien had de schrijver nog wel meer aandacht kunnen schenken aan hetgeen ook daar werd geschreven, of — zoo hij dit in voldoende mate heeft gedaan — nog meer uitdrukkelijk kunnen wijzen op hetgeen hij uit vreemde bronnen heeft geput. Dat hij maar bij uitzondering bronnen noemt en als regel geen dagbladen behalve *N. R. Ct.* en *Utrechtsch Dagblad* is wel jammer, Wij hopen dat een nauwgezet werker ons nog eens helpt aan een, zoo volledig mogelijk repertorium van artikelen en correspondenties over den oorlog. Dat samen te stellen zou een reuzenwerk mogen heeten, maar we hebben 't noodig, dunkt ons. Doch, wij moeten naar het omvangrijke werk van Dr. W. van Everdingen terug.

Prezen wij den vorm, ook mag wel de aandacht worden gevestigd op de verstandige wijze, waarop de auteur zijn stof heeft verdeeld, zóódat we van alle onderdeelen een goed begrip krijgen. Hij brengt ons van 11 Oct. 1899—Maart 1900, dus tot den tijd, waarin de oorlog werd gevoerd op het eigen grondgebied der Boeren. 't Relaas der eindelooze jammeren moet nog volgen. Hij leidt dat in . . . weêr door een kritiek over te nemen. Dr. van Everdingen roept uit: „Wie wordt niet — ook nu nog — droevig gestemd, als hij bedenkt, hoe de Boeren zelven ten deele oorzaak waren van dien ommekeer? *Het volgende geeft daarvan een zeer juist beeld.* (Wij cursiveeren) . . . en dan volgt een kritiek op het beleid der Boeren uit *de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 30 Dec. 1900.* Maar nu is òns bezwaar dat, hoe hoogst merkwaardig het aangehaalde stuk moge zijn en door welk hoogst bekwaam vakman geschreven, zulk een kritiek, in een dagblad niet misplaatst, dit zeer zeker wèl is in een historisch overzicht in boekvorm. Want de schrijver van het dagblad-artikel kon naderhand wijzen op nieuwe feiten, geven een nieuwe appreciatie, al zijn lezers wisten dat de kritiek op vele veronderstellingen rustte en al dadelijk op deze: dat de in het blad vermelde feiten en detailvoorstellingen juist waren. Doch iemand die, zij het dan maar voorloopig „voor den Nederlandschen stam", naar de voorredenaar dr. Kiewiet de Jonge zegt, een boek over den oorlog uitgeeft, moet voorzichtig wezen met het vellen van een oordeel. Welke fouten de Boeren hebben begaan, is nog niet uit te maken. We kunnen hoogstens — historisch — vaststellen dat zij bij Ladysmith geheel anders hebben gehandeld dan met een geoefend en goed gedrild leger een Europeesch bevelhebber zijn manschappen zou hebben laten doen. Het dunkt ons bedenkelijk in zoo'n populair boekje *voor den Nederlandschen stam* de zaak zóó voor te stellen alsof de Boeren door eigen schuld alle behaalde voordeelen weêr verloren hebben. (pag. 371.)

Toen de schrijver de aangehaalde woorden in zijn boek liet drukken, was het einde van den strijd misschien niet te voorspellen, maar volgens de dagteekening van de voorrede kon

de schrijver toch wel weten, dat de kansen op gunstige vredesvoorwaarden uiterst gering waren. Ons, die met diep leedwezen moeten zien, hoe volkomen de Engelsche overwinning is, hoe nu Boerengeneraals naar Londen gaan en de gasten zijn van den rooinek .... klinkt zoo'n beschuldiging verschrikkelijk hard en onrechtvaardig.

Wij hopen dat, in het volgende deel, de kritiek op eenigszins minder positieven toon worde voorgedragen; dan zal Dr. van Everdingen zeker nòg meer waardeering vinden voor zijn met veel zorg verricht werk. We zeiden al dat Dr. Kieviet de Jonge voor een *inleidend woord* zorgde. Drie kaartjes werden ter verduidelijking van den tekst gegeven. 't Boek ziet er flink uit en verscheen bij de firma J. Waltman Jr. te Delft.

* * *

De firma W. de Haan te Utrecht gaf ook een boek over den oorlog uit, een roman vertaald uit het Zweedsch van GUSTAF JANSON, met een voorrede van mevr. Waszklewics—van Schilfgaarde (twee deelen). 't Is een strekkingsroman tegen den oorlog, en verschenen op het juiste oogenblik, daarom vooral misschien een succesboek in Zweden. Maar wij gelooven niet dat mevrouw Waszklewics—van Schilfgaarde's wensch eenige kans heeft van in vervulling te komen, waar zij meent dat juist dit boek de oogen der Menschheid zal openen zooals de *Negerhut* dat heeft gedaan.

„Zullen Janson's fictieve personen, met woorden uitgebeeld en gebeeldhouwd, zoodat zij als levende wezens voor ons staan, vermogen wat de heroën en martelaars in levenden lijve niet vermochten?

Een *boek* deed breken met een oud, ingeroest systeem, bracht de afschaffing der slavernij te weeg, o, dat het aan *dit boek* gegeven ware den doodsteek toe te brengen aan het even oude en verouderde systeem om een geschil uit te vechten. *Uitvechten brengt geen bevrediging, een onrecht wordt niet door een nieuw onrecht, recht.*"

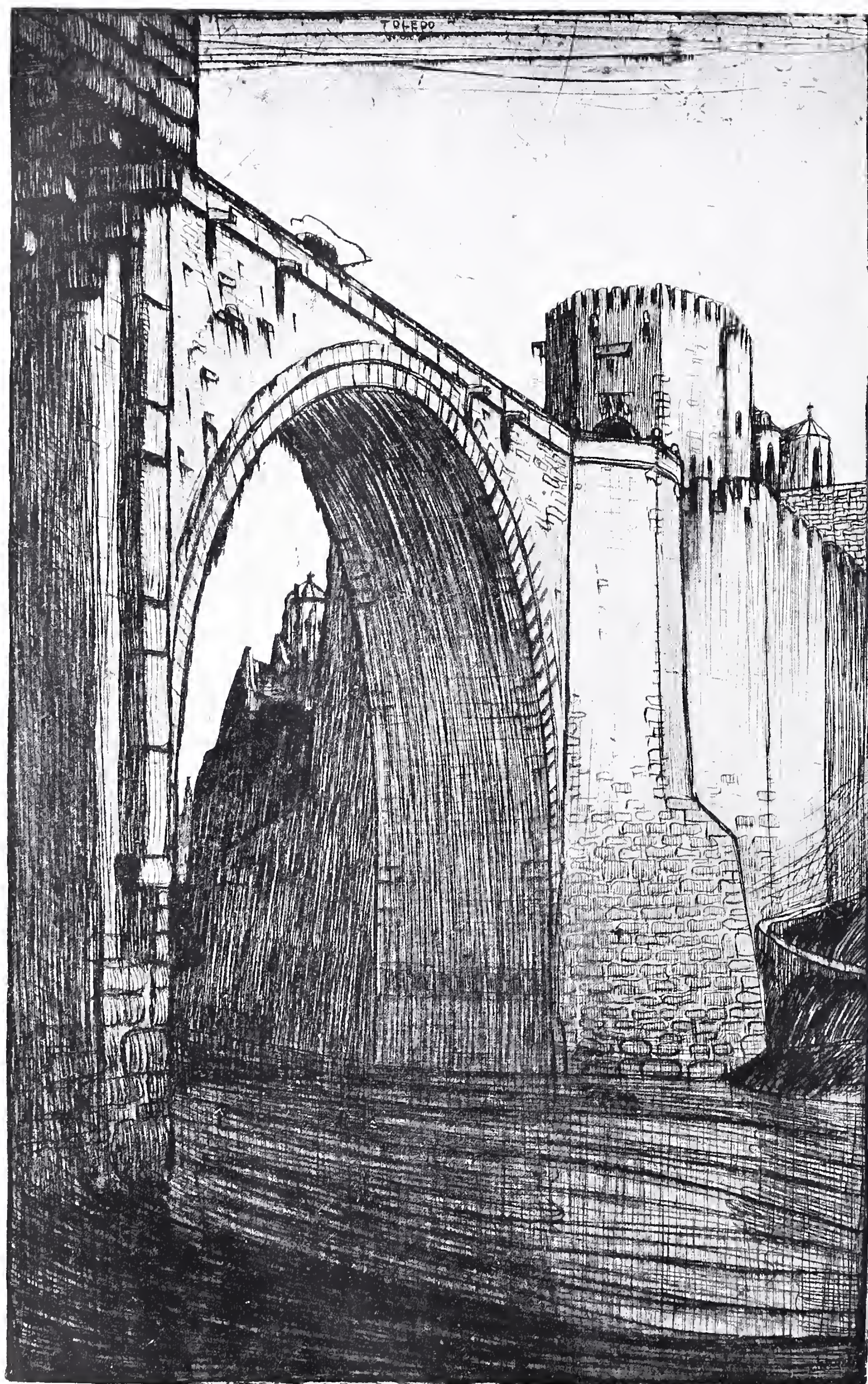
Immers, meeslepend is het heelemaal niet. Men leest van allerlei bekende dingen, nu in romanvorm, na er in den vorm van artikelen dag in dag uit van op de hoogte gebracht te zijn.

* * *

Onder den titel, die doet denken aan een kluchtspel: *Een droomer ter haringvangst* heeft de heer BERNARD CANTER, eerst in *De Telegraaf* verslag gedaan van hetgeen hij zag, ondervond en droomde, terwijl hij met een Vlaardingschen schipper uit visschen was. Die verslagen zijn nu in boekvorm uitgekomen bij de firma v. Holkema en Warendorf te Amsterdam. Met genoegen zullen ze worden herlezen door hen, die zich van vroeger jaren de feuilletons herinneren. De velen, die dit pleizier niet hebben mogen smaken, zullen 't nu als nieuw genieten. Want heel aardig vertelt deze droomer van zijn wedervaren en van zijn gedroom; misschien wat àl te uitvoerig, maar hij heeft zóó veel uitgestaan aan boord dat men 't hem onmogelijk euvel kan duiden als hij in den breede verslag geeft van hetgeen hem wedervoer. Wie zijn boekje lazen, zullen nooit weer haring eten zonder te denken aan Bernard Canter en Herman's zeeziekte en Herman's ellende aan boord van 't onwelriekende vaartuig. Zij moeten maar bedenken dat de schrijver nu goed en wel te Parijs woont en van uit deze prachtstad correspondenties opzendt in proza en in poëzie naar het dierbare blad in het dierbare vaderland en daar Nederlandsche boeken recenseert en verzen maakt en rustiger kan droomen dan aan boord. *Eune deune flip-flap*; want een mensch moet nooit op zee zijn geweest, nooit haring hebben geroken en harteloos wezen gelijk zoo'n zilte visch in een ton, zoo hij niet vooral medelijden gevoelt met den passagierenden journalist, *Eune deune flip-flap*, die anno 1896 haring zou zien vangen en er nòg akelig van moet worden, als hij denkt aan zijn ellende van ... *Eune deune flip-flap.*

Het boekje zal wel geen tien drukken beleven, maar toch waarschijnlijk in vrij breeden kring met welgevallen worden ontvangen.

F. L.

BRUG TE TOLEDO
NAAR EEN ETS

W. O. J. NIEUWENKAMP. ✝ ✝ DOOR B. P. VAN IJSSELSTEIN. ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Gaande langs de boorden der Thames, in de warmte der zomersche dagen, ver voorbij de huizenrijen van het groote Londen, ziet men liggen bij tientallen zware, logge vaartuigen voor anker. Masten noch touwen vervroolijken hun silhouet; de bouw heeft noch de sierlijkheid van den logger, noch de rankheid der bark; plat en breed liggen ze zwaar op het water; geen ratelende kettingen schrijnen over draaiende lieren, het dek is niet bezet met vaten en balen, noch is het verveloos door voortdurend lossen en laden, de bemanning draagt modieuse kleeren, de bediening voor 't meerendeel keurig livrei; groot en kleiner liggen ze in de schaduw van zwaar geboomte of spiegelen zich in het vroolijk, zonnig watervlak.

Die vaartuigen, voor de helft zonder eigen zeil- of stoomvermogen, zijn de zoogenaamde „boathouses" der Engelsche wel-gestelden.

Zonder gedwongen te zijn tot een onhuislijk hôtelleven reist de bezitter van zulk een ideaal-woning van oord tot oord, zich slepen latend in eigen huis, totdat hij het bekoorlijkste plekje voor zich gevonden heeft.

En weelderig is dikwijls het drijvend verblijf ingericht: gemakkelijke zetels onder het groote zeildoek op het dek, serre aan voor- of achterplecht, het geheel vroolijk, sierlijk van kleur, inwendig van de meest verfijnde comfort voorzien.

Zulk een mobiel huis koos zich Nieuwenkamp; niet als luxeverblijf, niet bij wijze van uitspanning en niet tijdelijk, maar als eigen woning voor huisgezin, zijn vrij groote werkplaats als hoofdruimte, heeft hij er zich in genesteld reeds enkele jaren achtereen.

Meerdere onzer artiesten zwerven, schipper zoo goed als schilder, over onze Hollandsche wateren, hijschen de zeilen op de Zuiderzee of drijven een onzer menige kleine havens binnen. Daubigny's grootst en heerlijkst werk werd op de schuit begonnen en voleindigd; hij leefde daarop het grootste gedeelte van zijn kunstenaarsleven. — En wat ook is verleidelijker, wat meer bijna een behoefte vooral voor den landschapschilder dan die groote mobiliteit van zulk een woning. Vermoeid en „zat" gekeken, „afgegraasd" het

hetzij hij van af het dek de verre horizon ziet op de Hollandsche vlakte, hetzij hij ligt aan de glooiende, vriendelijke oevers der Seine, hetzij steile steenmassa's oprijzen langs het water van Maas of Moezel. Vrij als een vogel, door niets gebonden aan een plekske grond zwerft de schipper-schilder van oord tot oord, voedsel zoekend voor nieuwe inspiratie. Wanneer andere omgeving hem lust, laat hij zich geluidloos trekken door het water. Treinen-onrust noch bagagezorgen kwellen hem; behalve het vrij geringe sleeploon wordt zijn geldbeurs niet onrustbarend lichter bij het zich vestigen in een ander milieu, de intimiteit van zijn huiselijk leven behoeft hij niet te missen, want hij voert het met zich in zijn schuit. Zonder buren, die

eene terrein en binnen enkele uren of dagen ontvangt de artiest van uit het groote raam van zijn atelier geheel andere, frissche indrukken; hij stapt aan wal te midden van geheel nieuwe omgeving. De vreemdheid van ongeschikte vertrekken om te schilderen, werkt niet vermoeiend of remmend, hij is overal „*thuis*", in den meest eigenlijken zin,

ATELIER

wellicht beleefdheidsvormen wenschen, vrijwel buiten maatschappelijke plichtplegingen die zekere beklemming met zich kunnen brengen wanneer men lang in eenzelfde omgeving vertoeft, voelt zich en is feitelijk de schuitbewoner vrij; vrij zonder te groote geldelijke opoffering te gaan waar het hem lust, vrij van veel wat het leven onzer dagen dikwijls ingewikkeld en vol beslommeringen maakt.

Waar ook Nieuwenkamp ligt met zijn gemakkelijk verplaatsbare woning heeft die veel bekijks. De vreemde vorm, het feit dat ze een artiest herbergt, intrigeert velen en liggend voor Haarlem heeft hij aan veler nieuwsgierigheid voldaan door een tentoonstelling van zijn werk, niet als gebruikelijk is, in een daarvoor bestemde zaal, maar in zijn schuit te houden. Reeds geven, van den wal af gezien, de reeks kleine in lood gevatte ruitjes een aardig aanzien aan den buitenkant; het zijn de ramen van het atelier. In tegenstelling van een schildersatelier valt hier het licht aan alle zijden binnen. Nieuwenkamp heeft voor zijn werk geen stabiel, dus geen koel noorderlicht noodig. Ook dat geeft onmiddellijk aan de ruimte iets vroolijks en vriendelijks. Terwijl, vooral in het lichtende voorjaar, door het koude noorderlicht een schildersatelier iets doodelijk zwarts en eentonigs, iets drukkends hebben kan, mogen bij Nieuwenkamp, voor zijn wit en zwart werk, de zonnestralen vrij invallen, het licht van alle zijden binnenkomen.

De werkplaats beslaat begrijpelijkerwijs het grootste gedeelte van het woonschip. Waar geen vensters zijn, zijn de wanden met hout beschoten en vullen een paar eikenhouten zeventiende eeuwsche kasten en kleine met zorg en oordeel gekozen voorwerpen de ruimte die een schildersomgeving altijd zoo aantrekkelijk maken. De werktafel ligt vol krabbels, schetsen en gedrukte vellen, onderwerpen in verschillende staten gedrukt, zoowel als misdrukken. Nieuwenkamp werkt voortdurend en werkt serieus. Hij heeft niet in zich die zekere zelfvoldaanheid die zich tevreden stelt met een chique lijn; van het begin zijner studiën heeft hij getoond dat het hem ernst was en dat hij, meer dan de meeste beginners, bijzonder juist wist wat hij wilde.

Als anderen, heeft hij niet onmiddellijk zijn lust mogen volgen en was de kantoorkruk voor hem bestemd. Na met weinig succes een paar jaar op een gymnasium te hebben doorgebracht zou hij in den handel het milieu van zijn werken vinden. Hij heeft dat getracht, maar weldra drukte zijn werk hem zoo, dat hij verlof aan zijn vader vroeg zich te mogen wijden aan het teekenen. Bezwaren rezen, zorgen — of zijn talent groot genoeg zou blijken, maar Nieuwenkamp wendde met vaste hand zijn roer tegen de branding anderer meening, hij zag het vaarwater waarin hij zich zou thuisvoelen, vreesde niet voor stranden, zette alle zeilen bij en — won zijn pleit.

SCHOUW

Terwijl het in den aard ligt van enthousiasten — en dien aanleg moet een kunstenaar bij uitnemendheid bezitten — om vooral bij de eerste pogingen op het sterk begeerde terrein, ver boven de bestaande krachten te gaan en pas beginnenden al dadelijk willen grijpen wat ze nog niet omvatten kunnen, zoodoende menigmaal leergeld betalend met hun grootste illusies, heeft Nieuwenkamp die bittere teleurstellingen en ontmoedigende

HUISKAMER

tekortkomingen in zijn kunnen niet zóózeer ondervonden.

Terwijl velen, voor ze nog kunnen teekenen al naar het palet grijpen, hartstochtelijk geboeid door kleur — volgens vele vreemdelingen aangeboren gave van bijna de meesten onzer — en vaak beginnen met meer dan metergroote doeken, die in de volheid zich te willen uiten haastig en gejaagd worden volgesmeerd, heeft Nieuwenkamp met die „gewone verschijnselen" zou men bijna geneigd zijn te zeggen, niet te kampen gehad. Als bij intuïtie wist hij, dat men niet door onbesuisdheid, maar door voorzichtigheid leert, begreep hij, dat krachtsinspanning zonder zelfbeheersching, krachtsverspilling is en zooals een goed wielrijder de hooge heuvels zonder merkbare vermoeienis beklimt, niet door woest trappen maar door stage en straffe oefening, zoo wist hij dat zijn willen boven zijn enthousiasme moest staan en zooals reeds hierboven werd gezegd — Nieuwenkamp wist verwonderlijk goed *wàt* hij wilde. Zijn gevoel voor kleur was van den beginne af volmaakt bevredigd door de fijne en delicate tonen van wit en zwart en voor de weergave van wat hij voelde als kunst werd hij dadelijk het meest aangetrokken tot pen en etsnaald. Deze beide echter eischen kalme, vaste hand en groote vaardigheid, weinig repentirs als ze gedoogen.

Een van Nieuwenkamp's eerste werken is een album met etsen, uitgegeven te zamen met zijn vriend Graadt van Roggen. De onderwerpen zijn genomen te Dordrecht met zijn overbekende, altijd schilderachtige buurtjes, de zware, vochtige muren spiegelend in het donkere water, zijn oude rondgewelfde brugjes, het Dordrecht met zijn veelbewogen lijnenspel en rijke, diepe kleurgamma. Die etsen zijn niet vlug opgeteekend, het is niet het geniale „flaneeren op koper" maar ze zijn bestudeerd en in bedachtzaamheid geworden, nauwkeurig getoetst en weer verder opgevoerd, niet met een voorzichtigheid die warmte uitsluit, maar met een eerbied voor het rijke en volle wat hij weer te geven had en met het bewustzijn dat hij zich had in te binden en niet zich had te laten gaan boven kennen en kunnen. Als

zoodanig is zijn werk hoogst sympathiek.

Academie of andere leerschool heeft hij nooit bezocht, hij heeft zichzelf gevormd en zijn karakteraanleg heeft hem daarbij geholpen. Niet anderen had hij noodig om tot koppig werken te worden aangezet, niet anderen om bij mogelijk -goeden uitslag aangespoord te worden tot beter en meer. In den betrekkelijk korten tijd van zijn werken heeft Nieuwenkamp een 50 tal etsen gemaakt, vele houtsneden en zijn ongeveer 400 illustraties van zijn hand verschenen in verschillende binnen- en buitenlandsche bladen. Wat die illustraties opbrachten, stelde hem weer in staat aan zijn meer ernstige en meer doorwerkte etsen en houtsneden den noodigen tijd en de grootste zorg te besteden. Nieuwenkamp heeft veel gereisd, van overal zijn indrukken meegebracht, maar het meest bleken hem te blijven boeien, de kleine oudhollandsche stadjes in hun origineelen staat behouden.

Elsevier reproduceerde hierbij vier „kiekjes" uit Nieuwenkamp's wel-ingerichte woning met zijn groote schouw, waarboven een afgietsel van het prachtig basrelief indertijd te Haarlem geexposeerd op de tentoonstelling van afgietsels der „Boeroeboedoer" enz. voorstellend hooggesnebde galei door den wind voortgezweept over bewogen golven, — met de gezellige huiskamer vol snijwerk aan de wanden — met het door klein trapje bereikte etskamertje en het geheel vol welgemaakte kleine voorwerpen, souvenirs van reizen of aardig gevonden vormpjes van aardewerk of koper.

De vier etsen hier gereproduceerd zijn: „Damrak te Amsterdam", „Brug te Toledo" (drooge naald), „Waringinboom", „Chineesche bidplaats bij Samarang".

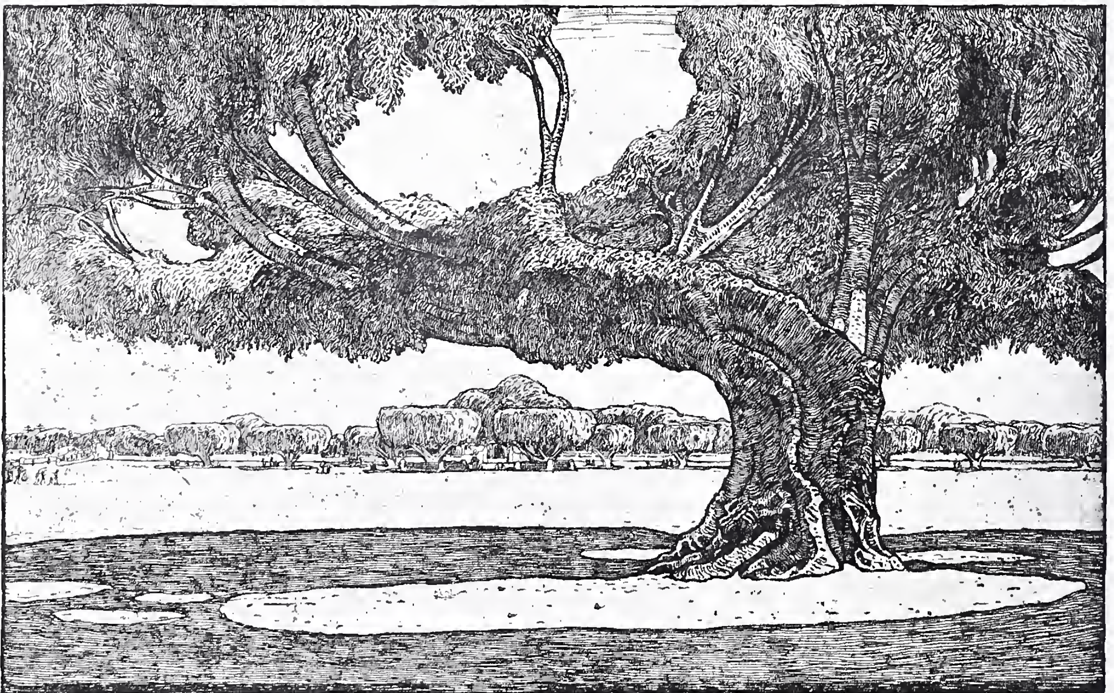
Het „Damrak" heeft dezelfde kwaliteiten als de etsen te Dordrecht genomen. Het is een mooie, volle, kleurrijke en ernstige ets. Goed is weergegeven het vervallen, duistere van een oude woningwijk met de willekeurig geplaatste vensters in de zware zwartige muurmassa. Mooi staat het silhouet tegen de lucht, veelvormig als Hollands stijl van de 17de eeuw zich uitte. Het motief van deze ets is boeiend, niet alleen omdat het schilderachtig is, maar ook omdat het met waarheid en trouw werd weergegeven.

De tweede is een „Brug te Toledo". De oevers die deze brug verbindt zijn hoog, de peilers die haar dragen dus uitteraard hoog opgetrokken, de plaats die de artiest zich koos was laag aan den oever van het water. Nieuwen-

DAMRAK — NAAR EEN ETS

kamp werd getroffen door de massieve geweldigheid der eeuwen-oude kolossale bogen; de geheele brug maakt den indruk van een vesting met haar zware gekanteelde borstwering; het voortstuwend water lijkt gering tegenover de geweldige massa, prachtig in verhouding, ononderbroken door kleinmakende versiering. Deze ets is een zoogenaamde „drooge naald ets" die in tegenstelling met de andere etsen direkt op de koperen plaat werd geschrapt. Bij de meer gebruikte wijze van etsen wordt de koperen plaat eerst afgedekt met een dunne laag vernis Met fijne naald wordt in de vernis geteekend, zoodat tot de teerste lijnen het koper raken. Daarna wordt de stamper, drijft die inkt in de lichtste en diepste lijnen. Daarna wordt de plaat afgewreven en juist dat afwrijven vereischt routine. De artiest maakt de door hem gewenschte tinten en tonen door het meer of minder sterk wegnemen van de dunne laag drukinkt die behalve in de inkervingen nog op de gladgebleven oppervlakte der plaat overblijft. Het te drukken papier wordt bevochtigd, even geborsteld om het des te gevoeliger voor opnemen te maken, en op de plaat gelegd. Deze wordt met kracht door de zware, ijzeren walsen der pers gedraaid en de eerste afdruk is gereed. Zeer zelden echter vertoont die eerste proeve een beeld van wat de artiest

WARINGINBOOM NAAR EEN ETS

plaat in een sterk bijtend bad gedompeld waarvoor de vernis ongevoelig is, wat daarentegen het koper doet oxideeren. Zoo worden de lijnen der teekening ingebeten gedurende zulk een tijdsverloop als den artiest voldoende lijkt. Na afspoeling wordt de plaat van de vernis ontdaan en is ze gereed om te worden afgedrukt. Met taaie drukinkt wordt ze stevig ingewreven en de z. g. „tampon", een van vast ineengerolde lappen vervaardigde soort bedoelde en wilde bereiken, veeleer is het meest een voorloopig schema waaruit de maker zien kan hoe hij zijn werk hooger zal opvoeren. De plaat wordt dus door terpentijn van inkt gezuiverd, weer met doorschijnende vernis bestreken, weer bewerkt, weer gebeten, de deelen die genoeg zijn gebeten door de ondoordringbare vernis afgedekt, andere deelen weer aan een sterker bad blootgesteld zoodat de lijnen dieper bijten;

weer wordt ze met drukinkt behandeld, weer afgedrukt en zoo is een „tweede staat" gereed. De bewerking wordt herhaald totdat de artiest tevreden is over zijn werk. Een enkele maal vertoont een staat mooie kwaliteiten die in een volgende zijn weggewerkt, maar ook slechts routine en voordurend ernstig en bedachtzaam werken, geven langzamerhand een „kijk" en een juist oordeel over de verschillende afdrukken. Het meest „af" is een plaat die door een onverschilligen drukker in eens goed kan worden afgedrukt zoodat bijv. na het inwrijven met inkt de oppervlakte der plaat geheel kan worden schoongeveegd en niet door het even laten staan der tint, sommige deelen een kleurendiepte krijgen waarvan de oorzaak niet is die van ver opgevoerd werken.

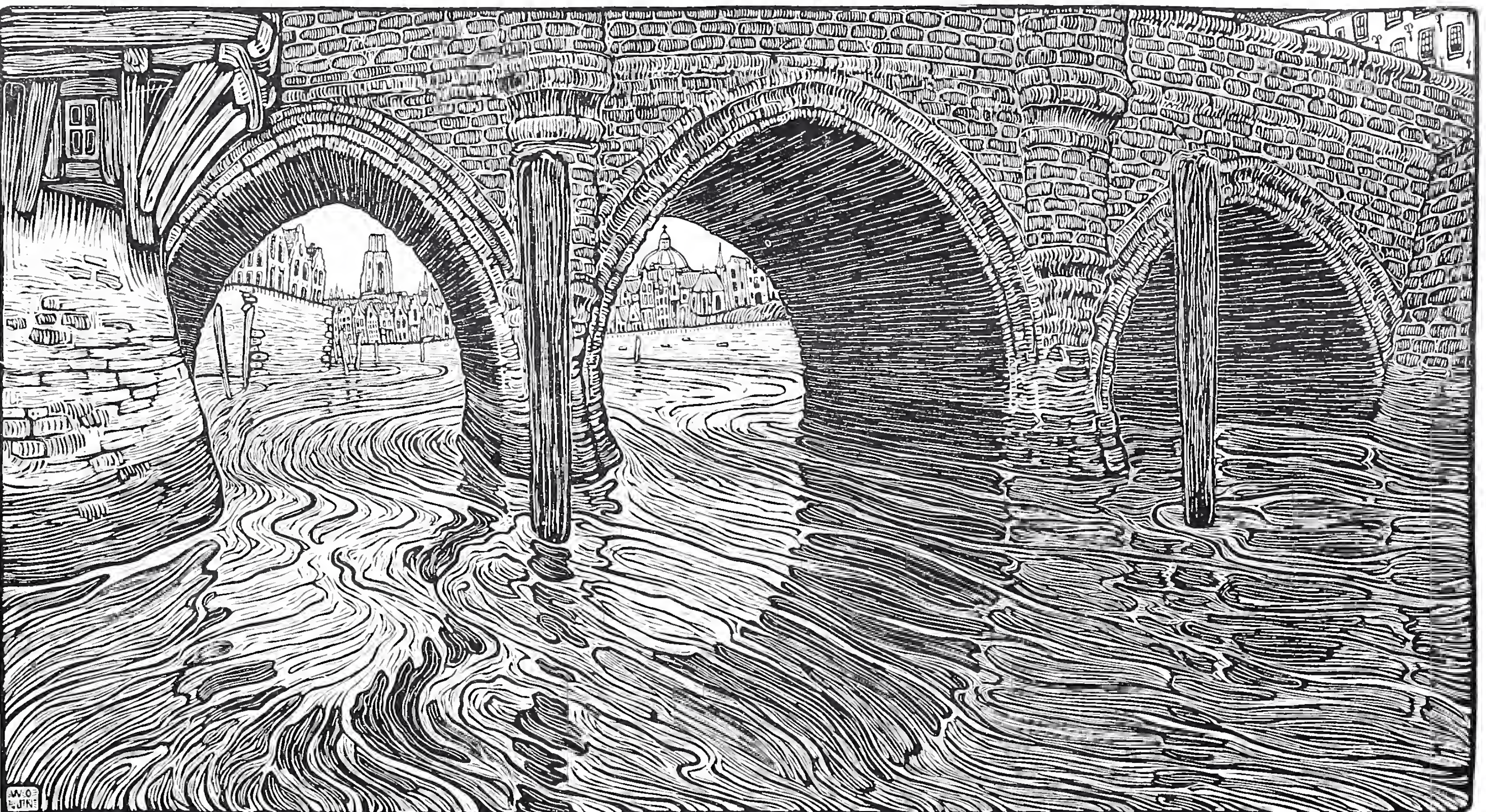

CHINEESCHE BIDPLAATS BIJ SAMARANG — NAAR EEN ETS

De derde gereproduceerde ets is een herinnering van het verblijf in onze Indiën. Het is een uitvoerige studie van den diep en grillig gegroefden en vergroeiden stam van den waringinboom, den koning der bosschen. Breed en vreemd strekt hij zijn takken, verweerd en somber ligt er koele schaduw onder zijn dicht gebladerte. De ets geeft naast de nauwkeurige weergave van het uiterlijk van den waringinboom ook de indrukwekkende reusachtigheid van zijn omvang weer. Op den achtergrond als pajongs geschoren boomen, een verwringing der natuur, die alleen de sultan zich mag veroorloven.

De vierde ets is een Chineesche bidplaats te Samarang. Hooge, zware, machtige boomen, waaronder nietig en bleek het kleine bedehuis. — Deze ets is mooi van kleur in de tegenstelling van de in de zon liggende vierkantig afgedeelde bouwvelden op den kleinen heuvel in de verte en de donkere en dicht hangende takken van het zwaar geboomte op den voorgrond.

Van gelijk belang als zijn etsen zijn Nieuwenkamp's houtsneden. De techniek van deze is een veel meer eenvoudige maar daarom niet minder moeilijke. Men teekent op het blok — een houtsoort met bijzonder fijne nerf, — het onderwerp en snijdt de tusschen de lijnen liggende deelen weg. De oppervlakte wordt met drukinkt bevochtigd en daarna afgedrukt. Uit den aard van het materiaal eischt de houtsnede breeder lijn dan de fijne etsnaald en heeft de houtsnede een gansch ander aanzien, ongetint en klaar als ze is. Een van zijn knapste houtsneden blijft steeds „Brug te Mechelen". Het standpunt van den artiest is weer genomen op het watervlak, zoodat men van onder tegen het zware, breede metselwerk opziet. Deze houtsnede is breed behandeld, vast en zuiver van lijnen. Hoofdzaak is het met spoed voortgolvende water, dat breede, slappe slingeringen maakt, die ijle en toch zware stof in groote, dringende massa op u toekomend.

BRUG TE MECHELEN
NAAR EEN HOUTSNEE

„Stadhuis te Veere", is een andere houtsnede. Licht en luchtig als het bekoorlijke gebouwtje is, staat het kleine stadhuis in enkelen omtrek, vroolijk het slanke torentje met de steeds gevarieerde motieven al hooger rijzend, tot het scheepje als besluit tegen de lucht staat; 'kleiner nog de omgeving en als aureool er rond, wolkvormen die het geheel omlijsten, het zoodoende als kern makend van licht.

Meer dan één ets en houtsnede dankt Nieuwenkamp aan Enkhuizen, t karakteristieke stadje met zijn mooie poorten en zijn pittige kijkjes. Ook dit buurtje „oude huizen" is frisch gezien en als houtsnede mooi opgevat. Sober en juist gearrêteerd en van een opvatting in lijnen, die Nieuwenkamp steeds verder opvoert, een poging namelijk om met aldoor meer eenvond het meest essentieele der dingen weer te geven.

Een vierde kleine houtsnede is de „molen". Luchteffect zou men met evenveel recht ze kunnen noemen. Door zwaar bewogen lucht breekt de zon haar stralen en schiet ze in bundels naar omlaag. Daar tegen uit staat de molen. Niet om kleurenwaarde is het hier te doen geweest, immers dan zouden bij het geweldig effect dat het scherp doorbrekend licht hebben moet, de voorwerpen staande tegen dat licht immens van zwaarte moeten schijnen. Nieuwenkamp's bedoeling was echter hier geen kleuren — maar een lijnenvisie, mooi van bouw de lucht, mooi van bouw de molen er tegen en in gelijke klaarheid heeft hij het opgeteekend in hoofdvormen, het weergegeven in strakke lijnen.

De catalogus van zijn werk, geheel in hout gesneden en in twee kleuren op de handpers gedrukt, toont aan wat een smakelijk geheel Nieuwenkamp weet te maken van eenvoudige

STADHUIS TE VEERE. NAAR EEN HOUTSNEE

OUDE HUIZEN TE ENKHUIZEN — NAAR EEN HOUTSNEE

MOLEN — NAAR EEN HOUTSNEE

gegevens. De mooie „mise en page" doet al dadelijk aangenaam aan, de lettervorm is sierlijk en toch eenvoudig, duidelijk en wel-gemaakt. Het rood is frisch en sterk, het zwart fluweelig en diep. De kleine houtsnede op het titelblad is een kijkje op Rhenen met zijn mooien toren. Hij verliest zich tegen den rand der houtsnede, het kleine stedenmotief er onder geeft een juiste schaal aan zijn hoogte. Deze houtsnede en de vele in het boekje doen een zijde van Nieuwenkamp's talent kennen, waaraan zijn verschillende ontwerpen voor boekband en andere versieringen zijn te danken Ze vloeien naar het schijnt gemakkelijk uit zijn hand en maken die afdeeling van zijn kunst tot een aantrekkelijke.

Zoo werkt hij gestadig en geregeld, zonder jacht op populariteit, zonder overdrijving. Lang achtereen werkt hij niet, maar wat hij doet tracht hij goed te doen met helder

hoofd en flinke inspanning. Altijd heeft zijn werk een aangenaam aspect en behoudt door de mooie compositie zijn belangrijkheid. Door het scherp karakteriseeren der gekozen onderwerpen, neemt Nieuwenkamp een geheel eigen plaats in de rei onzer kunstenaars.

VAN 'T OUDE BATAVIA. DOOR S. KALFF. † † † † † † † † † †

Over het duitsche element in Oost-Indië ware een boek, een lijvig boek te schrijven.

Albert Haeger, in zijn opstel „Duitschers in Indië" *), merkt het terecht op, en het is geene geringe winstderving te achten voor de indische letterkunde, dat dit boek alsnog ongeschreven is gebleven. Alleen door de sommiteiten uit de groote massa zich tot onderwerp te kiezen, hun levens- en indische loopbaan te beschrijven, hun aandeel in de ontwikkeling der kolonie in het licht te stellen, zou reeds de stof gevonden worden voor een belangwekkend werk. Van den hoogsten rang beginnende: vier gouverneurs-generaal van Ned.-Indië zijn Duitschers geweest, of werden althans aan gene zijde van den Rijn geboren. Rijklof van Goens was uit Rees, in het hertogdom Kleef; Johannes Thedens uit Friedrichstadt in Sleeswijk, baron Van Imhoff uit Leer in Westfalen en Albertus Henricus Wiese uit de Hanzestad Bremen.

Voorts, beneden dit viertal gelukkigen onder de eerlijke fortuinzoekers, welk een drom van verdienstelijke Duitschers die in Indië den staat, en tevens de wetenschap dienden: reizigers, officieren, werktuigkundigen, geneesheeren, natuuronderzoekers. Door hun werkzaamheid van geest, door hun nauwkeurigheid van waarneming, door hun militaire bekwaamheden, door hun plichtsbetrachting en geduldige studie hebben zij ruimschoots de gastvrijheid vergolden, welke de kolonie van een vrijen staat hun bewees, en bijkans doen vergeten die vulgaire type van den duitschen Michel, welke naar Indië toog als naar een „eerlyck tuchthuys" en *par coup de désespoir.*

Het moge Duitschland voorgeworpen worden dat het gedurende de jaren van zijn verbrokkeld bestaan, toen het één groote staatkundige lappendeken was, het nederlandsche wingewest heeft doen dienen tot spuigat voor de schipbreukelingen zijner maatschappij; voor zoovelen die, volgens ouderwetschen galgenhumor, op het schavot „geen slag van gratie en souden gemeriteert hebben," het mocht zich tevens beroemen op tal van mannen, die de kolonie krachtig vooruithielpen op de groote baan der ontwikkeling. Onder de vier landvoogden van duitsche afkomst waren er althans twee eminente: Van Goens en Van Imhoff. Over den brigade-generaal Von Lützow schreef de landvoogd Janssens: „il était un des meilleurs officiers supérieurs, employés à Batavia; il n'a cessé de donner des preuves de bravoure et de dévouement." De generaal F. B. von Gagern deed zich opmerken door zijne strategische kennis en zijn defensiestelsel voor Ned.-Indië. Franz Junghuhn was een der beste namen uit de rij der indische geleerden, en evenzoo George Everard Rumphius, bijgenaamd de „Indische Plinius." De stichter van den Buitenzorgschen Plantentuin, prof. Reinwardt, was een Duitscher, evenals de schrijver der *Flora van Ned.-Indië*, prof. Miquel. De indische reisverhalen van Salomon Muller zijn in zulk goed hollandsch geschreven, dat de lezer in den auteur niet licht een geboren Duitscher vermoedt. De ontcijferaar van zooveel *kawi*-opschriften, R. Friedrich, was een der vele Duitschers, die niet anders kans zagen om het land van Orienten te bekijken, dan door zich in Holland als koloniaal te laten aanwerven. Kaempfer en Von Siebold waren beiden Duitschers. C. F. Wilsen, de teekenaar en beschrijver van den Boroboedoer, de reiziger Rosenberg, de kinaloog Hasskarl, de natuurkundigen Kühl en Blume, de legerkommandant Bernhard van Saksen Weimar Eisenach, de generaals Von Schierbrand en Demmeni, de geneeskundigen Vogt en Fritze, en zooveel anderen waren allen zonen van Germania; allen bewezen notabele diensten aan het nederlandsche domein in Indië

Tot deze duitsche pioniers heeft ook behoord (ofschoon hij van geboorte een Deen

*) Tijdschrift voor N.-I.

DE GOUV.-GENERAAL A. VALKENIER.

was) Johann Wolfgang Heydt, de schrijver, tevens verluchter van een merkwaardig werk over het oude Indië. Ook hij wist niet anders aan zijn reislust te voldoen dan door als koloniaal dienst te nemen; hetzij vrijwillig, hetzij dat hij gelijk Rumphius door een zielverkooper werd geronseld en afgeleverd. Onder de vreemde suppletietroepen voor Indië had het duitsche contingent van ouds de overhand. Nederland had zelf moeite om met zijn leger de oostelijke grenzen te dekken, en daarvoor vreemde troepen in dienst; de O.-I. Comp. moest voor hare soldaten wel in Duitschland ter markt, evenals in later tijd Engeland, toen het soldaten noodig had voor den veldtocht in zijn amerikaansche koloniën en het kanonnenvleesch bij berooide duitsche vorstjes opkocht.

Het *genus* was overvloedig, vooral tegen het einde van den Dertigjarigen Oorlog, toen afgedankte soldaten en allerlei „treynsvolck" een goed heenkomen moesten zoeken. Bij dozijnen lieten zij zich aanwerven voor den dienst in de tropen; d. i. voor een land waarvan zijzelve slechts nevelachtige voorstellingen hadden, maar waarvan de zielverkoopers hun de voordeelen met de schoonste, vooral de bedriegelijkste kleuren afschilderden. En de nadeelen vezwegen — *versteht sich.* Het voorbeeld van den ronselaar, die een duitschen rekruut een hamertje en beiteltje mee op reis gaf, ten einde hij daarmee in Oost-Indië de edelgesteenten van de rotsen zou kunnen afbikken, was geenszins eenig.

Hoewel Heydt in den soldatenrok naar de Oost moest varen, zijne bekwaamheid als teekenaar en bouwkundige gaf hem gelegenheid om dien rok spoedig af te schudden. Op Ceylon in garnizoen gekomen viel 't hem ten deel de inlandsche hoofdstad Kandy te bezoeken in het gevolg van den landdrost van Colombo, en 't lag in zijn vlijtigen, navorschenden Teutonen-aard om van het merkwaardige in land en volk getrouw aanteekening te houden. En ook afteekening. Hij sprokkelde er een portefeuille vol schetsen bijeen en kwam er mee te Batavia. Daar had hij een broeder, die bij den raad van Indië Van Suchtelen de (voor een europeaan) vrij zonderlinge betrekking bekleedde van *mandador:* opzichter over het slaven-huispersoneel. Van Suchtelen kreeg de teekeningen van den jongen Deen onder oogen en toonde ze den gouverneur-generaal, destijds Adriaan Valckenier. Deze haalde Johann Wolfgang daarop uit de gelederen te voorschijn, meenende dat hij met zijn teekenstift meer goeds voor de Comp. zou kunnen uitrichten dan met zijn musket. Hij maakte hem in 1738 tot teekenaar en architect van alle bouwwerken te Batavia, ofschoon zijne militaire verbintenis gehandhaafd bleef.

Heydt was geen veelschrijver, geen chroniqueur als Valentyn, maar zijne afbeeldingen van verschillende gebouwen en gezichten te Batavia en omstreken winnen het verre van die in het werk des ouden predikants, die trouwens wel „neerstig" was met de pen, maar niet met het potlood. Het voornaamste gebouw van het oude Batavia,

Het grootsch en sterk Kasteel, welks hecht-
gebouwde muuren
Het vratig woeden van den vluggen tydt verduuren —

zou eerlang verdwijnen onder de sloopende hand, niet van vader Chronos, maar van den maarschalk Daendels; het leeft nog in het oude plaatwerk van Heydt. Het vertoont er zich bij gedeelten, met zijne binnenvertrekken en „speelhuysjes," zijne gemanieerde horticultuur, zijne nuchteren gevels, zijne bolwerken, grachten, binnenhoven en galerijen.

Valckeniers beschermeling was nog tegenwoordig bij den grooten Chineezenmoord van het jaar 1740, ofschoon hij in hetzelfde jaar naar Europa terugkeerde. En ondanks dat die gruwel voor een belangrijk deel op rekening kwam van den regeerenden landvoogd, schijnen diens zachtere aspiratiën hem meermalen gedreven te hebben in de richting der kunst. Dit bewijst niet alleen zijn ondersteunen van Heydt's talent, wiens teekeningen hij soms zelf met het origineel vergeleek, maar ook de omstandigheid dat hij de muziek aanmoedigde. Onder zijn bestuur werden dagelijks op het bastion *Robyn* uitvoeringen gegeven door eenige hautboïsten; hij had een europeeschen kapelmeester in zijn dienst om inlanders van muzikalen aanleg op te leiden en op die wijze een korps van vijftien muzikanten verkregen, van welke Heydt verzekert: „dat zij zich even goed als de beste Europeanen konden doen hooren."

Geen gering verschil derhalve met de getuigenis van zijn landsman Von Wurmb, den eersten secretaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Volgens deze was de muze Euterpe in de vroegere indische samenleving eene verschovelinge; slechts gedresseerde slaven, slechts „speeljongens" stonden aan hare altaren. Aan zijne familiebetrekkingen in Europa schreef hij:

„Die Musik ist hier nichts weniger als im Flor. Es ist mir nur ein einziger Musiker bekannt, der vielleicht bei einem guten deutschen Orchester Diensten finden wurde, Fünf Liebhaber halten wechselweise in ihren Häusern Konzert, dem auch ich beiwohne. Man hört demohnerachtet in allen Häusern Musik, die von Schwarzen, im Geschmack der sogenannten Prager Studenten, aufgeführt wird, oft auch im Tone der Hunden und Katzen"

Behalve voor teekenen en muziek had Valckenier smaak voor litteratuur (hij bezat een kleine, maar uitgezochte boekerij) voor tuinbouwkunde, voor siergewassen, siervogels, enz. Deze tegenspraak in zijn karakter, het contrast tusschen den Chineezenvreter en kunstminnaar, bekomt *relief* door de mededeelingen van den bataviaschen „Bau-Director." Waar wij den hardvochtigen landvoogd onbewogen zien blijven bij de deerlijke slachting van ongeveer tienduizend Chineezen, en tevens met de meeste zorgzaamheid de honderde vogeltjes in zijne volière verplegen, daar denkt men allicht aan het lid van het fransche Schrikbewind Billaud, die zijne slachtoffers bij dozijnen naar de guillotine zond, en later gezien werd vreedzaam zijne perkietjes verzorgende, of spraakonderricht gevende aan een braziliaansche papegaai *).

Het groote werk, waarvoor Heydt in Indië de bouwstoffen verzamelde, „Allerneuester Geographisch- und Topographischer Schauplatz von Africa und Ost-Indiën, u. s. w.," werd in 1744 gedrukt bij J. C. Tetschner te Willhermsdorff. Het bevat 115 kaarten en teekeningen, de meesten met bijschrift. Zelf noemt hij zich daarin „hochgräfl. Hohenlohe Schillings fürstl. Bau-Director und Geometer:" voor iemand, die als soldaat naar Indië was gegaan, zeker geen verwerpelijke positie. Zijn deensche landaard blijkt uit dat boek, want hij droeg het op aan koning Christiaan VI van Denemarken, dien hij „meinem allergnädigsten Könige und Herrn" noemt. Overigens was Duitschland zijn tweede vaderland; hij was daar gevestigd (in Keurhessen) tijdens hij dienst nam bij de O. I. Comp., hij keerde

*) Macaulay. Bertrand Barère.

ook derwaarts terug en schreef zijn boek in de duitsche taal. De voorrede is in hoofdzaak een pleidooi, tegenover zijne duitsche landgenooten, voor de waarachtigheid zijner berichten en voor de oorspronkelijkheid zijner teekeningen. Men had van hem geen bedrog te verwachten gelijk b. v. van den anonymus, die het lezend publiek in de luren legde met eene beschrijving van Palestina, geïllustreerd met afbeeldingen, waarvan de origineelen thuis behoorden in .... Hongarije. Zoo werd de stad Tokay uitgegeven voor Tiberias, Peterwardein voor Nazareth, enz. Voorts verneemt men dat Heydt in 1734 uit Texel naar Ceylon vertrok, en zijn schip onderweg zesentwintig dagen aan de „halfwegstatie" van de Kaap de Goede Hoop vertoefde. Op Ceylon deed hij zijn voordeel met de vriendschap van den teekenaar en schilder Arent Jansen, waardoor hij menige schets van het oude Taprobane machtig werd. In 1736 had hij 't tot korporaal gebracht; hij vergezelde toen in de kwaliteit van hofmeester den landdrost van Colombo, Daniël Aggreen, op diens reize naar het inlandsche hof te Kandy; hij was nog op het eiland toen de raad van Indië Gustaaf Willem baron van Imhoff den gouverneur van Ceylon, van Domburg of Dumberg, kwam aflossen. Na een verblijf van ongeveer derdehalf jaar gelukte 't hem naar Batavia te komen, waar de gunst van Valckenier hem vooruit bracht. Of ook zijn jongere broeder, Ludwig Ernst, er in slaagde iets meer dan slaven-opziener te worden, blijkt niet; alleen dat deze in 1740 te Batavia kwam te overlijden.

Het was Valckeniers voornemen om door Heydt alle factorijen en „buitencomptoiren" der E. Comp. in teekening te laten brengen, tot in 't verre Perzië en Japan. Doch kunst was geen regeeringszaak, in Indië minder dan ergens; er schijnen voor zulk een mandaat geen groote fondsen beschikbaar te zijn geweest. althans men leest dat Heydt den gouverneur-generaal moest *aanpumpen* om een voorschot, voor den aankoop van zekeren voorraad goederen Daarmee zou hij alsdan op de verschillende kantoren gaan handeldrijven, teneinde uit de winst zijne reis- en verblijfkosten te bestrijden. Maar dit plan ging te niet doordien Valckenier hem liever te Batavia wilde houden om in zijn „thuyn" aan den Antjolschen weg een waterwerk aan te leggen; een springfontein met tuinversiering gelijk amsterdamsche patriciërs die wel op hunne buitenplaatsen aan Vecht en Amstel hadden „gepractiseert." De teekeningen der factorijen en buitenkantoren werden nu zoo goed en kwaad als 't ging ter plaatse zelve vervaardigd en naar Batavia gezonden, waar Heydt ze dan onderhanden nam en op de vereischte grootte bracht. Doch hiervoor droeg hij zorg: van iedere teekening ging een copie in zijn eigen portefeuille. Toen hij in 't laatst van 1740 met de z. g. suikervloot uit Indië vertrok, had hij zijn schat bij zich en kwam er, in Augustus 1741, veilig mee te Middelburg. Maar de uittocht had moeite gekost, want de landvoogd wilde zijn particulieren teekenaar en tuinarchitect niet kwijt wezen; eerst toen deze op de koortsbuil in zijne zijde wees, een kwaal die in Indië ongeneeslijk werd geacht, ontving hij het verlof tot repatrieeren.

Met eenzelfde naieveteit als door Valentijn zoo vaak wordt tentoongespreid, verheft ook Heydt zich op zijn arbeid. „Het is openbaar", hoort men hem zeggen, „dat, al zou verder niemand het nut van mijn werk erkennen, althans de aardrijkskundige mij den grootsten dank schuldig is. Dat recht kan men mij niet onthouden; al heb ik niet op de wijze van den geleerden Kaempfer *) gereisd, ik bezit althans de zelfvoldoening dat ik, in de mate als mijne bekwaamheden veroorloofden, meer tot stand heb gebracht dan duizend anderen, die ook naar Oost-Indië gingen, maar alleen om hunne eigene belangen te dienen".

Inderdaad, die lof komt hem toe. Echter is door Hollanders niet altijd gunstig over zijn *Schauplatz* geoordeeld, ofschoon hun afkeuring meer den vorm dan den inhoud gold. Een medewerker van het vroegere indische tijdschrift *De Oosterling* schreef b.v. over dezen kolonialen auteur:

„Hij verhaalt in een barbaarschen Duitschen stijl, opgezwollen met *dahero's*, *massen's*, *solchergestalt's*, *dieweilen's*, vele gedeeltelijk

*) Auteur der Beschrijving van Japan.

interessante bijzonderheden van die catastrophe, (den moord der Chineezen). Het werk, dat overigens in een middeleeuwschen stijl geschreven is, draagt van onkunde en verwaandheid tevens de talrijkste blijken. Zoo zegt hij b.v. dat de Javanen den regentijd *quaay Mousson* noemen en, met zijne Maleische taalkennis pronkende, leert hij dat *Santa pipa* beteekent: steck mij een pijp aan. Hoe erbarmelijk hij de Hollandsche woorden verdraait kunt gij daaruit begrijpen, dat hij van *Fabriek* *) (opziener over het metselwerk) overal *Favoriet* maakt, en bij het vermelden van den bijnaam van „baar", aan nieuw-aankomelingen gegeven, zich dus uit: Solcher gestalt geben die Holländer gerne spaszhafte Namen an diejenigen, so noch nasz sind von den Baaren oder Wellen der See, massen diese Nation eine Welle Baar nennt und daher soll denn auch diese Benennung von Orrang-Baar seinen Ursprung haben. — Van den Hollandschen overste Van den Broeck sprekende, laat onze stoethaspel zich dus uit: Dieser Held von der Brouck oder von den Hosen, massen Brouck bei denen Holländern Hosen bezeichnet, enz."

JAN DE MARRE.

Dit oordeel was ietwat te hard. Het euvel hollandsche namen te verhaspelen, of *blunders* te maken ten aanzien van eigendommelijke lokale uitdrukkingen, was bij vreemdelingen van notorieteit. Heydt had dit slechts gemeen met zoo menigen buitenlandschen schrijver over Nederland en zijne koloniën. Zijne averechtsche overzettingen, zijn foutief maleisch, zijn pruikerig duitsch ontsieren zijn werk, doch doen tot de waarde daarvan slechts weinig af; hij blijft een kostelijke ooggetuige van de toestanden in het oude Indië welke door zoovelen doorleefd, door zoo weinigen te boek gesteld werden. Sommige zijner afbeeldingen zijn vrij wel eenig; velen bezitten de verdienste der „curieusheyt". Aldus die van de groote zaal binnen het Kasteel van Batavia, die van de vergaderzaal van den Raad van Indië, van de galerij tusschen die zaal en de generaalswoning, enz.

Vooral de afbeeldingen van Valckeniers buitenplaats aan den Antjolschen weg.

Door Valentijn en anderen weten wij, dat de bataviasche notabelen reeds vroeg op verschillende punten buiten de hoofdplaats hunne „thuynen" hadden, waar zij naar vaderlandsche wijs van het buitenleven plachten te genieten, en van een andere omgeving dan welke de perceelen op Amanus- of Tijgersgracht hun konden verschaffen. „Men moet zich", zegt de oude schrijver, „schoon wij dat met den gemeenen Batavischen naam maar thuinen noemen, niet verbeelden dat het maar thuinen zijn: want men heeft er de schoonste huizen bij die men wenschen kan, en die de fraeiste in de stad niet behoeven te wijken, behalven dat zij ook van een groote uitgestrektheid in opzicht van 't land zijn".

Inderdaad, er was hier iets meer dan een leidsch theetuintje met een optrekje, er waren perceelen bij die tienduizend rijksdaalders (voor dien tijd een belangrijke som) en meer gekost hadden, die mijlen gronds besloegen, nog verbreed door de aanhechting van belendende landerijen waarop klappertuinen werden aangelegd, of die als proefvelden dienden voor de cultuur van koffie, cacao, kapok en dergelijke. Men vond die tuinen met de afmetingen van een buitenplaats rondom de stad, buiten de vijf poorten, en verderop aan

*) Beter: fabrycq, een rang eenigermate als die van ingenieur. De fabrycq of vernufteling had te Batavia veelal de leiding van het Ambachtskwartier, werd ook gebruikt om forten „af te steken", enz.

den weg van Depok, Jacatra, Angkee, Tangerang, de Maronde, enz. Vele aanzienlijken waren er op bedacht zich een lustplaats aan het zeestrand te vestigen; hun buitengoed kwam rechtstreeks aan de baai van Batavia uit. Zoo deed b.v. de gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk, die zijne beide nevenelkaar gelegen „thuynen" aan den Antjolschen weg had aangelegd, en ze gedoopt met vader landsche namen: *Schoonsigt* en *Vijververeugt*. De gouv.-generaal Joannes Camphuis, om nog dichter bij de zee te zijn, koos zich zijn buitenverblijf midden daarin, n.l. op het eilandje Edam, waar hij huis en tuin naar den japanschen trant fatsoeneerde en er behagen schepte in het bijeenzamelen van schelpen en zeegewassen. Een zijner opvolgers, Joan van Hoorn, had mede zulk een insulaire buitenplaats, doch niet door eigen keuze; Camphuis had hem Edam gelegateerd.

Gelijk in later tijd Van Riemsdijk, ook Valckenier had zijn thuyn aan den Antjolschen weg. De bevaren poeet Jan de Marre *), de „brave letterheld", gaf hoog genoeg op van het snoer van buitenplaatsen langs dezen weg toen hij, in zijn gedicht *Batavia*, een denkbeeldigen scheepstocht beschreef en aan dit punt gekomen zong:

Wel aan, het roer in lij; laat nu het speeljacht [drijven,
Wij willen 't schoon Antjol met al zijn zwier [beschrijven;
All' zijn Paleizen, all' zijn Hoven, hier verspreid,
Die 't hoofd verheffen met een glans van majesteit,
Beschouwen van nabij, daar ze in de zilte plassen
Zich spiegelen, waaruit ze onlangs zijn opgewassen.
O rijke keten, zo volmaakt in zijn verband,
Zo prachtig uitgestrekt langs 't nieuw gewonnen [strand,
Zo breed beschouwd door uw bekoorelijke dreven!
Gij kunt Groot Javaas Stad een schooner aanzien [geven,
Gij streelt mijn doffen geest, en spoort mij tot [uw lof,
Hetzij ik, afgesloofd, wil schuilen in uw Hof,
Of wandlen onder 't loof der bloesemrijke boomen,
Of glippen op den rug der levendige stroomen,
Of oesters scheuren van het wonderlijk koraal;
't Zij ik in 't eenzaam Bosch een frissen adem haal,
Daar 't zwevend pluimgediert' bij 't geurig morgen- [krieken
Den geest ten hemel voert op zagtgepluimde [wieken,
Daar 't alles luistert naar den blijden orgeltoon
Dier luchtbewoonderen, en alles wonder schoon
Zich opdoet in een beemd van veld- en bosch- [verschieten,
Wier pracht verdubbelt door den weerschijn van [de vlieten
Waardoor dees omtrek, tot des Scheppers eere [en prijs,
Een heerlijk denkbeeld vormt van Edens Paradijs. [Enz.

Zooveel had een buitenplaats aan zee vóór, boven eene binnenslands gelegene, b.v. boven *Tanahbang* van den gouverneur-generaal Van Riebeeck, *Kadoeang* van den gouverneur-generaal Zwaardecroon, *Kampong Baroe* *) van den gouverneur-generaal Van Imhoff, dat men er het gezicht genoot op eene destijds drukbezochte reede; dat men er de zeebries uit de eerste hand had, en tevens de pasgevangen zeevisch; dat men er niet alleen per koets of te paard, maar ook per vaartuig (orembaai) kon komen. De afstand van Valckeniers' buitenplaats tot de stad bedroeg ongeveer een half uur. De weg met het kanaal daarlangs liep oostwaarts van Batavia, en rechtdraads op het fort Antjol uit. Dit laatste lag op het punt, waar het gelijknamige kustriviertje in zee uitmondde; er was daar een kleine bezetting onder kommando van een sergeant. De weg en het kanaal waren als 't ware gecopieerd naar een vaderlandschen grintweg, met trekvaart daarneven; de buitenplaatsen met vaderlandsche namen volgden elkander op over den ganschen afstand. In dezen aangeslibden grond, door den neerslag van de Java-Zee gedurig nog verbreed, tierden welig de tropische vruchtboomen, de pisang, kokos, pompelmoes, mangga, doerian, mangistan, nangka, enz. Schaduw was er overvloedig, en telkens kwam een andere „thuyn" te voorschijn, met hier en daar in de verte de tintelende waterspiegel van de zee. De wandelweg wordt genoemd: „eine der unvergleichlichsten Promenaden," verlevendigd door de „heerlijkste tuinen en schoonste gebouwen";

*) Hij was schipper van het schip *Heesburg*, auteur van gedichten en treurspelen, en woonde van 1736 tot zijn dood (1763) in zijn geboortestad Amsterdam.

*) Het latere Buitenzorg.

LANDSCHAP TEN ZUIDEN VAN BATAVIA.

de prozaschrijver Heydt bleef in zijn schildering niet ver beneden den dichter De Marre.

De sterkgeurende bloesems der vruchtboomen maakten voor de bataviaasche juffers iederen anderen parfum overbodig, en behalve reuk en gezicht, ook de smaak kon hier gestreeld worden. Want er was, zoo dicht bij de zee, ampel gelegenheid voor een dier vischmaaltijden, een dier oesterpartijtjes, waarvan Valentijn verhaalt. Ze kostten een gouden kobang, *) maar men mocht een juffer meenemen; zij was in 't gelag begrepen. Tusschen den weg en het zeestrand strekte zich nog een breede alluviale kuststrook uit, het Slingerland, waar eveneens vele thuynen gelegen waren; en dit, verhaalt Heydt, was een van zijne geliefkoosde lustoorden tijdens zijn verblijf te Batavia. Hier dwaalde hij met zijn schetsboek langs heg en steg, telkens een nieuw landschap „afkonterfeytend;" hier ging hij in het strandbosch ter jacht op wilde varkens, die er talrijk waren, ofschoon de dichte struweelen die jacht wel eens belemmerden; hier deed hij zich op den terugkeer te goed aan visch of oesters. Deze laatsten werden er gekweekt aan groote klipsteenen, die opzettelijk voor dat doel in zee gewenteld werden, zoo ze er al niet waren; het vleesch was malsch en blank, en de smaak, wanneer ze met peper bestrooid en met limoensap bedropen waren, overtrof volgens dezen vischwellusteling dien van Hollandsche en Engelsche oesters. De inboorlingen vulden er hunne kano's mede, en brachten dit zeebanket alsdan te Batavia ter markt, waarbij zij op teemenden, langgerekten toon hun marktgeschreeuw deden hooren (dit is een proeve van Heydt's spelling):

Oeuster—das Mandge gilt ein Quartgen!

In de strandbosschen van het Slingerland hielden zich ook tal van apen op, en wanneer een hunner door het schot des jagers gedood of gekwetst was, dan — schrijver aanschouwde dit zelf — werd hij door de overigen bij de achterpooten gevat en ijlings in het dichtst van 't woud gesleept. Niet anders deden onderscheidene inlandsche stammen, bij hunne gevechten tegen de troepen der Compagnie, ofschoon met een betere transportwijze. Voorts

*) Ongeveer *f* 14.

kon men hier jacht maken op patrijzen, snippen, duiven, waterhoenders, en ander gevogelte. Kolossale vleermuizen waren er ook, soort van gevlerkte katten, die fel konden bijten; een volwassen man had zijne armen zoo ver mogelijk uit te breiden, wilde hij hun vlucht meten van den eenen vleugelspits tot den anderen.

Gevaarlijker dan deze kalongs, dan apen en wilde zwijnen, waren de krokodillen. Nooit zag men vraatzuchtiger monsters; en hunne vermenigvuldiging werd nog begunstigd door het bijgeloof der inlanders. Op hunne ijzerharde geknobbelde ruggen schampten de kogels af; hunne onbewegelijkheid en hun donkergrauwe kleur veroorzaakten dat de wandelaar hen dikwijls eerst zag wanneer hij reeds dicht bij hen was Doch dan schoten ze op hunne korte pooten ook met snelheid vooruit, en vervolgden hun prooi vaak met hardnekkigheid. Ten jare 1692 was 't gebeurd dat drie kortelings uit Europa gekomen soldaten, welke buiten den Boom langs de rivier van Batavia liepen, door zulk een kaaiman werden nagezet en zich slechts konden redden door op een in de nabijheid staanden galg te klimmen. „Dit," voegt de oude kroniekschrijver er bij, „is 't eerste voorbeeld dat ik ontmoette van luiden, die door de galg behouden zijn, daar zij anders voor zooveelen doodelijk is."

Op dien vermakelijken Antjolschen weg heerschte gemeenlijk veel vertier; niet alleen van wege de bewoners der menigvuldige buitenplaatsen, welke zich daarheen of weder stadwaarts lieten rijden, maar ook door de Chineezen die zich in optocht naar hun tempel te Antjol begaven, door het talrijk slavenpersoneel dat op de buitenplaatsen thuis behoorde, de bevolking der inlandsche kampongs, de koetsen en draagstoelen op den weg, de vaartuigen in het kanaal, enz. Weinig kon het toenmalige geslacht vermoeden hoezeer deze gansche bloeiende en levendige omgeving eenmaal zou veranderen, verwilderen tot een woeste en schaarsbevolkte strandvlakte; hoe juist deze kuststrook in een lateren tijd voor het ongezondste gedeelte van heel Batavia's omtrek gehouden zou worden; hoe de Europeanen, de uitwasemingen der strandmoerassen ontvluchtende, hunne lusthoven verleggen zouden naar hoogere streek en deze modderbodem zich weldra overdekken zou met kronkelige rhizophoren, wier vertakte wortels, den roof der zee gevangen houdende, ijverig zouden medewerken tot de vorming van steeds nieuw alluvium. „Niets" — aldus prof. Veth — „kan duidelijker toonen welke veranderingen in den loop der tijden de kustzoom langs de bocht van Batavia heeft ondergaan, dan de vergelijking van den tegenwoordigen toestand dezer streek met de oude beschrijvingen van den weg die van Batavia naar Antjol

PISANGBOOMEN.

voert. Heydt teekent ons dien nog in 1744 *) als eene der heerlijkste wandelingen in Batavia's omstreken, voerende door een onafgebroken rij van bekoorlijke tuinen met schoone landhuizen;" enz.

Hoe de buitenplaats heette, welke Valckenier zich hier had aangelegd, wordt niet gemeld; alleen dat als symbolische figuur de valk, in verband tot den naam Valckenier, er op meer dan een punt te zien was. Ze kon dus gevoegelijk Valkenburg, Valkenstein, Valkenhof, Valkenlust, Valkenswaard of dergelijken naam gedragen hebben. Echter kwam de valk niet voor in het wapen van dezen Valckenier. Hier was een afwijking van het verband, dat tusschen het blazoen en den naam van andere gouverneurs-generaal bestaan had. Zoo had bv. Joan van Hoorn een jachthoorn in zijn wapen gevoerd, Zwaardecroon een zwaard met afgebroken punt (kroon), De Haan een haan (een rooden nog wel)! Mossel drie mosselen, terwijl Specx iets spekachtigs, nl. een varken in 't veld van zijn wapenschild had (maar een wild varken). Daarentegen vertoonde Valckeniers blazoen in goud een blauwen paal, beladen met een knoestigen zilveren stok en geplaatst tusschen twee roode wassenaars. Hij stamde uit een amsterdamsch regeeringsgeslacht; er zat een Valckenier in burgemeesterskamer tijdens Joost van den Vondel daar werd binnengeleid om zich zijn ontslag als suppoost aan de bank van leening te hooren aanzeggen. Zijn vader, mr. Pieter Ranst Valckenier, was secretaris en schepen der stad, tevens bewindhebber der O.-I. Comp., terwijl mede tot zijn maagschap behoorde die burgemeester Gillis Valckenier, van wiens heftig en twistziek karakter zulke onstichtelijke voorbeelden voorkomen in de gedenkschriften van den schepen Hans Bontemantel.

Dat ook de gouverneur-generaal een onhandelbaar zeeschip was en de trekken van een klein despootje bezat, wordt waarschijnlijk gemaakt door de hevige tooneelen, die onder zijn voorzitterschap in den Raad van Indië gedurig voorvielen, door zijne valsche houding bij den Chineezenmoord van 1740 en door zijne hoogloopende geschillen met de raadsleden Van Imhoff, de Haze en Schinne, welke hij eindelijk tusschen de bajonetten naar boord liet brengen en in militair arrest naar het vaderland opzond. Weinig kon hij toen vermoeden dat deze zelfde baron van Imhoff, na de indiening van zijne *Consideratiën* aan Heeren Meesters, geroepen zou worden om hem te vervangen, en zijn zetel in het Kasteel zou innemen terwijl hij zelf (Valckenier) er in de gevangenis zou zitten. Ook hier was slechts ééne schrede tusschen het Kapitool en de Tarpejische rots.

Doch van zelf dat een zoo ondergeschikt persoon als Heydt, voor wien hij een patroon en beschermer was, hem in een ander licht zag. Valckenier had zijn teekenaar opgedragen eenige schetsen en planteekeningen van zijn „thuyn" aan den Antjolschen weg te maken, en Heydt, steeds gewoon copy te houden, voegde de duplicaten dier teekeningen bij zijn portefeuille-voorraad. Het perceel bood alleszins verscheidenheid van gezichtspunt, want het besloeg eene aanzienlijke oppervlakte; terwijl *Schoonsigt* van den gouv.-generaal Van Riemsdijk niet veel meer dan 112 roeden diep was, geeft Heydt, ofschoon de juiste maat zich niet meer herinnerend, voor Valckeniers buitengoed eene lengte van ongeveer 228 roeden op. Vóór aan den weg was het afgepaald met een rij pijlers van gebakken steen, en staketsel daartusschen; voorts met een „speelhuys" *), waarin zich de inrijpoort bevond. Wanneer men deze gepasseerd was zag men, afgeperkt door net geschoren heggen, een voorterrein beplant met vruchtboomen, en lanen beschaduwd door kanarieboomen. Een rustpunt voor het oog vormden de tuinbeelden daartusschen; twee meer dan levensgroote figuren van kampioenen met schild en zwaard, staande op sierlijke voetstukken. Het woonhuis bevond zich dieper in, te midden van geboomte. Vóór de deur een trap of drempel, halfrond en van een paar treden; tevens zes steenen

*) Daar Heydt in het laatst van 1740 repatrieerde, is dit jaartal foutief.

*) Een „speelhuys" had den vorm van een pendoppo: een dak op stijlen boven een gemetselden vloer. Doch er bestonden daarvan evenveel varieteiten als in Nederland van koepels en tuinhuizen.

pilaren, welke het dak van de voorgalerij steunden. De bodem was hier bevloerd met groote geslepen baksteenen of plavuizen; de deur, hoewel ouderwetsch van makelij, versierd met verguld lofwerk. Aan weerszijden daarvan bevonden zich twee ramen. Dit was geenszins de gevel van een paleis; ook behoorde deze „thuyn" niet tot de schoonste van den Antjolschen weg, en niettemin, verzekert de schrijver, het was hier alles in een klein bestek zoo weelderig en kostbaar ingericht als men dat van de positie des bezitters

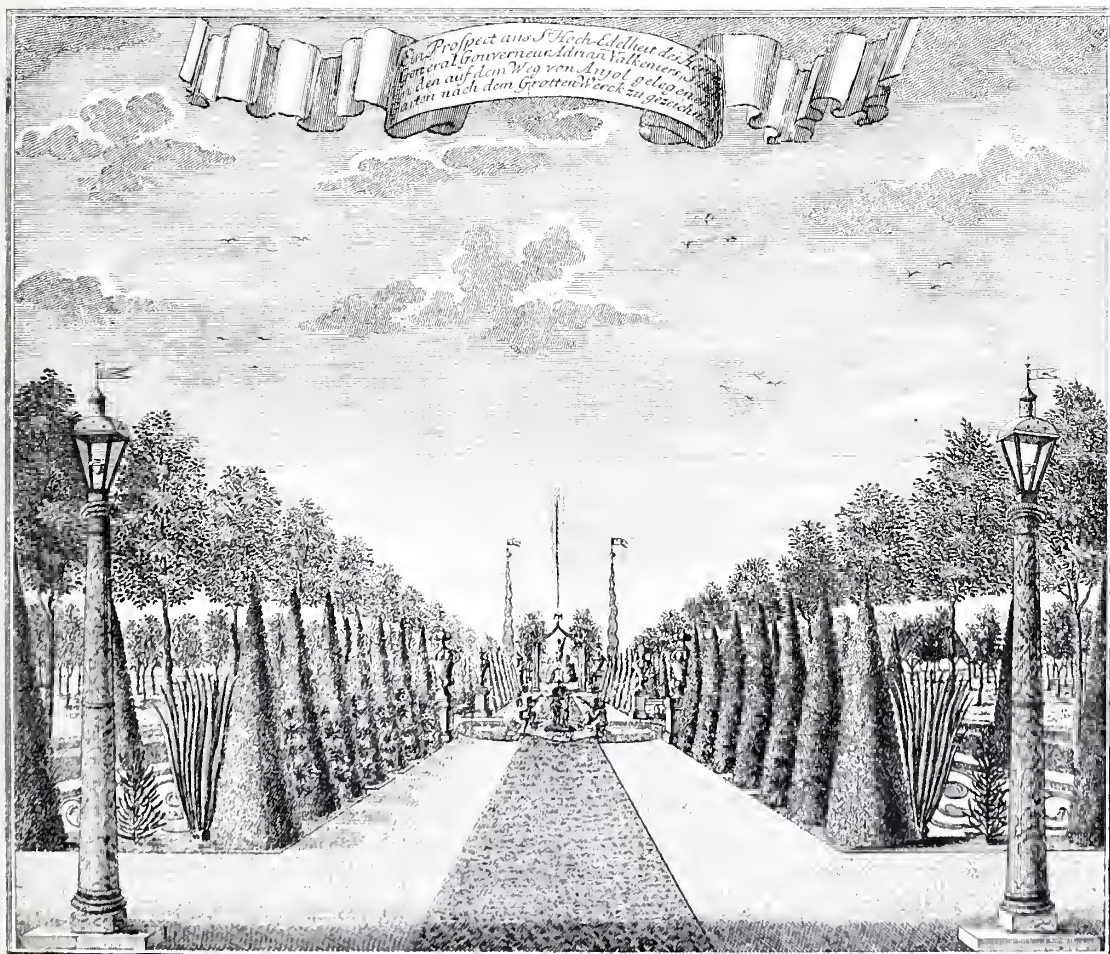
DE GOUV.-GENERAAL G. W. BARON VAN IMHOFF.

verwachten kon. Buiten, op de zijden van het huis, stonden twee vogelhuizen. Ze zouden in menige europeesche diergaarde op hun plaats zijn geweest, want 't waren gemetselde gebouwen van twee verdiepingen, door gevlochten koperdraad in onderscheidene afdeelingen verdeeld. Ze waren bekroond door kleine achthoekige torens, op de wijze van een lantaarn aangebracht en eveneens van koperdraad voorzien. In deze ruime volières had de landvoogd honderde, eigenlijk duizende vogels van diverse pluimage bijeengebracht; hun aantal wordt met ongeveer drieduizend opgegeven. Uit alle oorden van den Archipel, en ook van de verafgelegene buitenkantoren, van Japan tot de Kaap, waren ze met de schepen der Comp. hier aangevoerd; de bontgetooide papegaai der Molukken nevens het sierlijk perkoetoet-duifje van Java, de pronkzieke pauw uit de wouden van Sumatra bij den weinig minder pronkzieken argusfazant van Malakka, het witte rijstvogeltje in één kooi met het groene perkietje, de praatzieke, effen-zwarte beo in scherpe tegenstelling met den schitterenden paradijsvogel. Het was er een stage wirwar van dooreenschietende kleuren, een gedurig gezwatel uit veelstemmige vogelkeelen. Welke vorst in Europa kon zijnen gasten, welke zoölogische tuin zijnen bezoekers, zulk een levend en volledig beeld van de westersche vogelwereld toonen, als deze landvoogd dat kon ten aanzien van de tropische?

Bij het woonhuis lag een vierkante vijver, met gemetselde beschoeiing, en rondom een fraaie balustrade. die scholen vreemde visschen herbergde. Men kon zich van hunne gladde kleuren, hunne zonderlinge vormen steeds overtuigen, want zoodra er eenig lekkerbeetje in 't water werd geworpen, kwamen ze bij dozijnen aanzwemmen. Midden over dezen vijver lag een brug, die naar een tuinhuis of paviljoen leidde, dat op gedraaide en in marmerkleur geschilderde pijlers rustte. Het plafond waseveneens geschilderd; het had ruimte genoeg om tal van gasten te bevatten wanneer de avondkoelte noodde tot den maaltijd buiten de muren van het woonhuis. Zag men uit dit open paviljoen naar de andere zijde, dan opende zich een breede laan, met een paar marmerkleurige lantaarnpalen aan den ingang, in 't midden een strook grasveld, welke laan uitliep op een fontein en daarachter zich weder voortzette. Regelmatig aan weerskanten stonden levende groene piramiden; daartusschen en daarachter allerlei siergewassen, met aloë's, rozemarijnstruiken, enz. De limoen- en oranjeappelboomen vormden er geheele lanen. Gelijk op vaderlandsche buitenplaatsen was ook hier de bodem bedekt met een gevarieerd planten-

kleed, in verschillend *dessin* en kleurschakeering aangelegd; 't scheen als had men zich de horticultuur van een Amsterdamsch *Vechtwijk* of *Amstellust* ten voorbeeld gekozen.

Wat de fontein betreft, in het middelpunt van vier bloemparterres geplaatst, hierop had de „ouvrier-artiste" uit het Bataviasche Ambachtskwartier zijne kunst eerst recht geoefend. Het middenstuk werd gevormd door de beschilderde zinkfiguren van Adam en Eva onder den paradijsboom, waarboven het water ongeveer dertig voet hoog opsprong, Op de vier hoeken daaromheen waren kleine tritonsbeelden aangebracht, die uit hunne verschillende attributen het water tegen den boom spoten. Nog verder buitenwaarts verhieven zich op gemetselde postamenten vier kapitale bloemvazen. Het geheel zou eene „deftige vertooning" gemaakt hebben, ware 't niet dat het oudtestamentische groepje te klein, te onaanzienlijk zich voordeed bij een dertig voet hoogen waterstraal. Verderop bevond zich een tweede vischrijke vijver, met vazen en bloemperken omgeven, terwijl de rand van de balustrade daaromheen bestoken was met allerlei „zee-rariteyten", van de stranden der Java Zee opgediept. Men zag er versteende zwammen en takken, zeegewassen die nu eens de menschelijke hersenwindingen en dan weer het menschelijk ingewand nabootsten; andere zoo fijn als gesponnen glas, miniatuurboompjes van bloedrood koraal, de sierlijkste plantenvormen naast de gedrochtelijkste klompen waarop zich reeds allerlei schelpdieren hadden vastgezet. De luim der zeegoden had hier tal van vormen gewrocht gelijk ze ook op de aarde voorkwamen, maar tevens scheen deze onderzeesche scheppingskracht de aardsche

GEZICHT IN VALKENIER'S BUITENPLAATS.

LAAN VAN ORANJEAPPELBOOMEN.

te willen overschitteren, zooveel verscheidenheid in kleur en vorm was hier teweeg gebracht. Zoo ergens, dan overtrof hier de natuur de kunst.

Achter dezen met zeegewassen versierden vijver zag men een berceau van wit geverfd latwerk, waar boven een vergulde valk zweefde. Dan volgden een paar terreinen voor de teelt van moesgroenten, te midden waarvan zich verhieven twee zeer hooge piramiden, gegolfd, van wit geverfd latwerk vervaardigd, eindigend in een vergulden knop waarvan een vlag uitstak. Eerst achter deze moestuinen ontwaarde men de grens van het gansche domein: de zee.

Opmerkelijker dan fontein en piramiden was het grotwerk, door een Chineeschen tuinarchitect vervaardigd, dat niet ver van den zeeoever tusschen twee hooge tamarindeboomen was opgericht. Het behoorde tot de orde van Mongoolsche liefhebberijen, tevens tot het begrip van Mongoolsch „mooi" om bergen in miniatuur te knutselen, en die met allerlei kleine terreinvoorwerpen: boomen, huizen, pagoden, trappen, enz. te decoreeren. Menige Europeaan had zulk een tuinversiering van Chineesche makelij in zijn hof staan, en de werkman vond hier een kostelijk materiaal in de groote koraalsteenen, waarop de zee zelve reeds aan den arbeid was geweest: fantastisch uitgestulpt, met grillig gevormde spitsen en uithollingen. Daarvan liet zich iets maken. Het eigendommelijk Chineesch vernuft kon zich hier botvieren. Ook had het op deze plaats een complex van gesteenten tot stand gebracht waarvan bijkans iedere klomp, iedere uithoek eene bijzondere steenformatie vertegenwoordigde, de brokkelige zijden doorgroefd met smalle slingerpaadjes. met bochtige trapjes die tegen het gevaarte omhoog kronkelden en weder met poppenbruggetjes overspannen waren. Voorts waren de flanken bestoken als 't ware met hier een klein châlet, daar een fonteintje, ginds een piramide, een kapel, een woon- of een blokhuis in miniatuur.

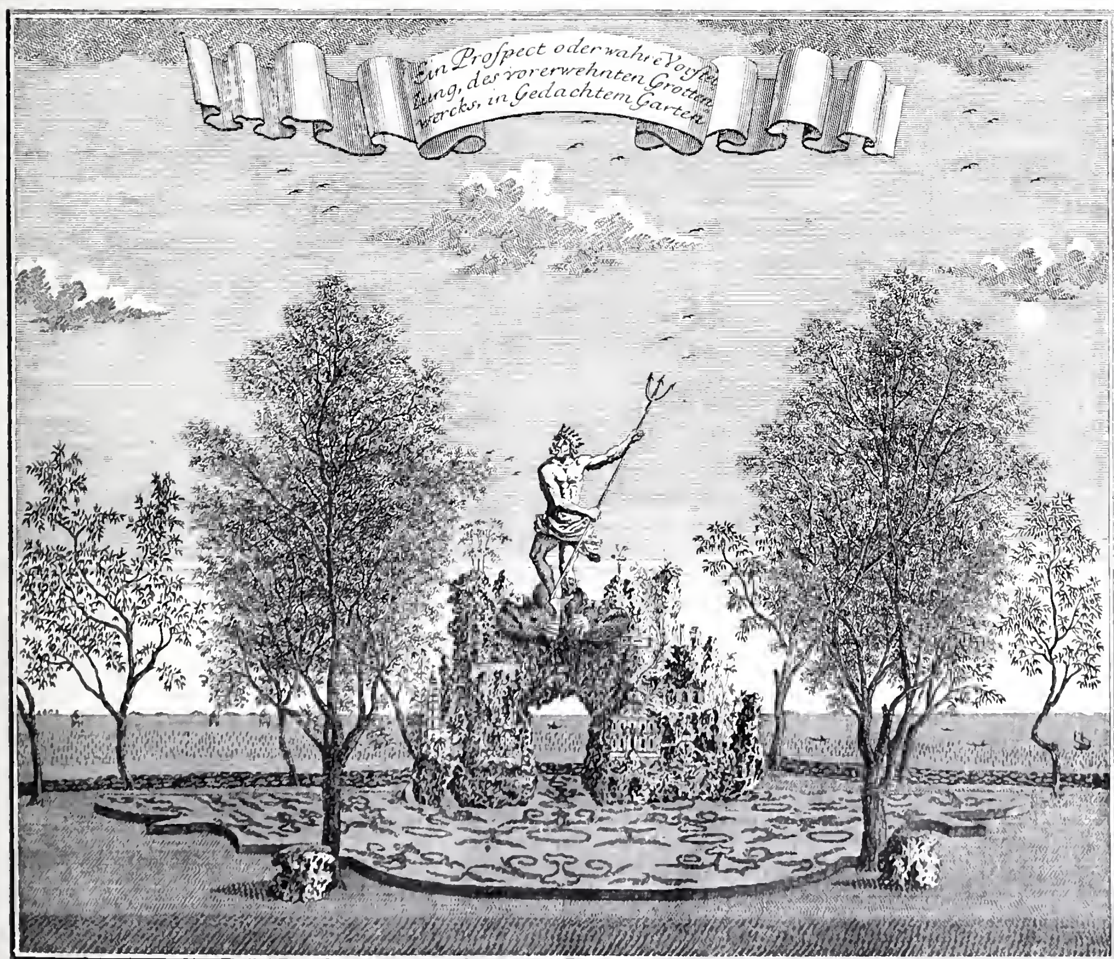
In het midden van deze rococo-formatie was een poort vrij gelaten, en daarneven een

ietwat grooter huis tegen den rotswand geplaatst, met een tuintje er voor. In het tuintje een vijvertje, in het vijvertje weder een grotwerkje — zoo wilde het Chineesche luim. Dit grotwerkje droeg een kleinen draak, uit wiens opgesperden muil het water met een dunnen straal te voorschijn kwam en weder in het vijvertje plaste.

Had Valckenier zelf de aanwijzingen gegeven voor dit waterwerk, en voor het grootere met de Adam en Eva-groep, wellicht dat hij daarbij zijne Amsterdamsche heugenissen had geraadpleegd. B.v. die aan de fonteinen in het Oude Doolhof op de Looijersgracht (waarvan sommigen de stichting aan een Chinees toeschreven) waar op een grotwerk van schelpen en uitheemsche gesteenten Vinckenbrinck's groep van Bacchus en Ariadne stond, waar de waterstralen uit de kannen en horens van bacchanten sprongen, terwijl verborgen waterpijpen de groote fontein omringden. 't Waren de z.g. bedriegertjes, „die de gapende vrouwluyden veeltijts met haar uytspruytende koele waterstralen van onderen als nuchtere kalveren doen hippelen, dat de ommestaanders vermakelijk is" *)

Bij het indische waterwerkje was de kloof tusschen twee bergwanden overbrugd en vormde een soort van rotspoort. De slingerpaden en de afmetingeu der onderdeelen waren ruim genoeg om den bezoeker toe te laten tot op den top, en overal ontmoette deze de figuurtjes van dieren en menschen; de rots „grimmelde" van leven, naar 't scheen. Langs een der paadjes kwam men aan een speelhuisje, en hooger op aan een oud vervallen slot, dat eene voormalige sterkte geleek. Slingerplanten wonden zich om deze kunstmatige rotsmassa en volgden met hunne buigzame

*) Oud Holland 1883.

GROTWERK IN VALKENIER'S BUITENPLAATS.

twijgen iedere indieping, ieder uitsteeksel; Chineesche dwergboompjes, die slechts luttel gronds behoefden om wortel te schieten, waren in de met teelaarde gevulde holten geplant, en de slaven van Zijn Edelheid hadden moeite genoeg de groeikracht dezer voortwoekerende gewassen te beteugelen en te zorgen dat de natuur hier de kunst niet de baas werd. De indruk, door de afwisseling van kleur en vorm, door de verscheidenheid van figuren en terreinvoorwerpen, door het samenkleven van levend groen en dood gesteente, was als van een dicht bevolkt hoekje ergens in een berglandschap.

Boven het oude slot stond nog een huisje, met onmiddellijk daarneven een paal met overkapping; onder die overkapping een kleine klok. 't Moest een hermitage in het gebergte voorstellen, want een poppetje in de traditioneele kluizenaarspij was er bij gezet. Maar het bergpad naar deze kluis des vromen leverde hachelijke passages, gevaarlijke punten op — welnu, veraanschouwelijkte zoodanige constructie niet het nauw en moeilijk pad dat tot 's menschen zaligheid voert? Bunyan zelf zou voldaan zijn geweest over deze voorstelling uit „eens pelgrims reize naar de eeuwigheid."

Aan den voet van den berg bevond zich nog een groep huisjes, waarlangs een naar verhouding breede weg, hier en daar met steenen trappen geplaveid en een poort aan 't begin. Voorts een miniatuur-riddergoed, met torentjes, vijvertjes (kleine, met water gevulde rotskommen) en levende gewassen, die in den vollen grond wel beter uit de kluiten zouden zijn gegroeid; hier echter, waar hun leven aan een paar voet aarde hing, klein en dwergachtig bleven — zóó moest men ze juist hebben. En nog behoorde de Chineesche schaar vlijtig in ranken en bladeren te knippen, wilde de evenredigheid tusschen huizen en boomen bewaard blijven. Immers, men was in een land waar tropische groeikracht een geheel kreupelbosch op den top van zoo menige tempelruïne had te voorschijn gebracht, en de zware trachietblokken uiteengewrongen, eenmaal door vrome Hindoe-Javanen saamgevoegd.

Zoo klein de vijvertjes ook waren waarin dit besnoeide loof zich spiegelde, ze waren nog door vernuftig aangebrachte borstweringkjes en balustraden omgeven; ook door de figuren van menschen en dieren, welke rechtstreeks uit het land van Liliput schenen te komen. Elders trof men het verkleinde beeld van een Chineeschen toren, en daarbij een groepje bergbamboe, een in de klippen uitgehouwen trap, die naar een fortje leidde, daarboven weer gebouwtjes: woonhuizen, herbergen, winkels, enz. In de aarde, welke op het topstuk van dit grotwerk was aangebracht, wortelden die boomen van eene afmeting als behoorden ze tot eene alpenflora, en toch, in verhouding tot de lager groeiende plantenvormen waren 't woudreuzen. Daar stond ook Neptunus in zijn schelp, die op twee dolfijnen rustte; een Neptunus van 9 Rijnlandsche voeten hoog, zonder den drietand. Het beeld en zijne attributen waren slechts uit hout gesneden, maar alles was rijkelijk verguld. Het gansche grotwerk verrees uit een vloer van gebakken steen, waarvan de buitenlijn was afgerond en ingesneden, het bovenvlak met arabesken ingelegd.

Gewis behoorde dit alles tot eene twijfelachtige „kunst" en eene ouderwetsche orde van zaken. Maar dat ook elders, op de buitenkantoren der Comp., vermogende lieden en regeeringspersonen behagen vonden in zulke opgesmukte en gekunstelde tuinsieraden bevestigt Valentijn, waar hij in zijne beschrijving van de Kaap als verrukt stilstaat bij de hofstede *Zorgvliet*, van den landdrost Joannes Meyer. In een van die gerekte en gewrongen uitweidingen waarvan hij het geheim bezit, en waarbij hij volgens Busken Huet's opmerking het slot van zijn eigen volzin niet vinden kan, ontboezemt hij zich:

„Men komt dan in de schoonste wynbergen, en van daar in 2 of 3 byzondere thuynen, yder om het fraaiste die men ergens daar om streeks, en waarin men de keurlykste vrugten, bronnen, met een vyver in 't midden van een bloemthuin, een groote menigte van allerley cierlyke piramides van Aloë, keurlyke bloemen en allerley zeldzame planten en gewasschen, die men bedenken kan, in zulken grooten menigte en zoo cierlijk byeen, in zulken klein stuk land zeer geestig en bekoorlyk heeft weten te schikken, waar-

TANDJONG PRIOK.

toe een onvergelijkelijk speelhuis van laurierboomen, met een konstige berg aan wederzyden, zeer vernuftig gemaakt, en een grot van allerley mineraalsteen, waarin men honderderley verwen ontdekt, te zamen gezet, nevens een groot getal van allerley bloemen, die er tusschen beiden uitschieten, een ongemeen groot cieraad toebrengen, behalven dat de holen en klooven van dezen valschen berg nog met allerley fraaje porcelyne beelden, dieren, torens, enz. vervult, en zoo fraai opgeschikt zijn dat allen, die deze plaats zagen, bekennen moesten in zulken klein begrip noit zooveel fraais byeen gezien te hebben."

Hier gaf derhalve Kaapsche smaak aan Indische niet veel toe; de landrost Joannes Meyer en de gouverneur-generaal Adriaan Valckenier waren ten dezen kleermakers van ééne naald.

Zoo de kalkformaties van de Java-kust het voornaamste materiaal hadden geleverd voor het Chineesche grotwerk in den tuin des laatsten, ook elders in zijn hof was daarvan partij getrokken. Want de zitbanken onder de beide tamarindeboomen, die dezen „valschen berg" flankeerden, waren eveneens van koraalsteenen bijeengemetseld. Het achterste gedeelte van den tuin daalde niet rechtstreeks onder den zeespiegel af, maar was door een gemetseld terras beschermd tegen het knagen van den waterwolf. Of liever, daar dit strand voortdurend aanslibde, hier was een grens gesteld tusschen twee elementen. Het murmelen en ruischen van het water, de diepe stem der zee zette aan dit „playsant hofken" nog meer bekoring bij. Vooral wanneer de vloed kwam opzetten en de golven tusschen de voegen en holten van het brokkelig gesteente speelden, verscherpte zich die forsche toon, en meende men het verre geklater van een waterval te hooren.

Het uitzicht van hier was fraai, en strekte ver. Recht voor zich uit ontwaarde men enkele eilanden, die als groene kransen op het water schenen te drijven; aan de linkerhand de reede der stad, aan de rechter Tandjong Priok, den eersten vooruitspringenden landhoek beoosten Batavia. Dit was een terminus voor de spelevarende orembaaien; tevens een oord waar ettelijke notabelen zich landhuizen gebouwd hadden. De Marre, die met zijn schip zeker meermalen dit punt gepasseerd was, zong er van:

't Vermaaklijk Tangjonpree, dat wij daar ginds [beschouwen,
Met vruchtplantadiën en prachtige gebouwen,
Met lustwaranden van aanminnelijken zwier,
Strekt tot een uitvlucht aan den vrijen Batavier,
Als hij in 't Speeljacht, op de gladgekemde stroomen,
Zijn oogen weidende langs groenbeplante zoomen,
Dees hoek bestevent —

Weinig bevroedden de thuyn-eigenaars van

dien tijd voorzeker, dat deze plaats eenmaal het tooneel zou worden van eene bedrijvigheid, die de bedrijvigheid der timmerwerven van het eiland Onrust („waar 't eeuwig onrust is") ver achter zich zou laten; dat hier een reusachtige binnenhaven in de kust zou worden uitgegraven, naar buiten beschut door kapitale zeehoofden, dat ontzachlijke steenmassa's, ontwoekerd aan de trachietrotsen van Merak, voor deze werken herwaarts zouden worden gevoerd en dat, waar in hun tijd de javaansche kano of de arabische schoener voor anker lag, eenmaal het groote moderne stoomschip met stalen trossen aan een gemetselde kade zou liggen vastgemeerd.

Vóór dit strand, op eenigen afstand van den zeeoever, stonden in onregelmatige gelederen honderde bamboestaken in het water, waaraan de fuiken der inlandsche visschers bevestigd waren. Meer nog wezen ze de plek aan, waar groote koraalsteenen waren neergelaten, aan welke de oesters hun broed afzetten. Voor den europeaan in zijn speelhuisje had dit tafreel zijne eigendommelijke bekoorlijkheid. Hier dobberde een visschersschuitje op het effen water, daar ontplooide een chineesche jonk de matten zeilen, ginds stevende een van de fluiten of jachten der E. Comp. naar den Oosthoek, of verder, naar de „kruidige Molukken." Even vóór de lijn van den horizon teekenden zich eenige der eilandjes af, welke de baai van Batavia beschutten: Vader Smit, Leiden, Alkmaar, enz. Teekenachtig vertoonden zich tegen de gloedrijke lucht de brooze bamboehutjes, door de inlanders boven den zeespiegel opgericht: niet anders dan vier overeind staande bamboes, lang en buigzaam, verbonden door een dwarsschot als zitplaats en daarboven een atapdak. Daar zat de visscher, zoo onbezorgd als de dessaknaap in zijn goeboek, *) en loerde op het geschubde watervolk, tot dat hij plotseling zijn verraderlijk net omhoog heesch. Fluks kwam zijn helper dan in een uitgeholden boomstam aanzetten, zijn primitief vaartuigje behendig met den schepriem voortpagaaiend en om de randen van den totebel sturend, waarna hij met een schepnetje den buit in zijn kano overbracht. De zee was hier te ondiep dan dat hare gevinde en getande monsters er het jachtveld onveilig zouden kunnen maken; en op zekeren afstand

REEDE VAN BATAVIA.

*) Bamboehutje op staken, van waar de inlander over zijn rijstveld de wacht houdt.

van de kust, stroomopwaarts, werd in de rivier van Antjol, welke hier uitmondde, nog zeevisch gevangen, doordien het brakke zeewater bij vloedtij landwaarts opstuwde.

't Gebeurde wel dat het turend oog van den bataviaschen notabele vergast werd op eenig kluchtig schouwspel; wanneer b.v. de bamboestutten onder de zitplaats des visschers, met inlandsche zorgeloosheid onbeproefd gelaten, na jaar en dag eindelijk vermolmden, zoodat bij 't ophalen van het net, wanneer de zwaarte daarvan eenige krachtsinspanning vereischte, het gansche brooze samenstel met den visscher halsoverkop in 't water plofte — en een homerisch gelach van het strand weerklonk.

Men wist wel, de Maleier zwom als een waterrat, haalde niet eens een nat pak (gezien de ontstentenis van kleedij) en de bezweken bamboes vertegenwoordigden luttel waarde.

Een van Valckeniers opvolgers, Jeremias van Riemsdijk, had voorzeker reeds meer dan eens zulk een vischvangst „afgespeculeerd", alvorens hij aan zijn zoon te Haarlem schrijven kon (over zijn buitenplaats aan den Antjolschen weg):

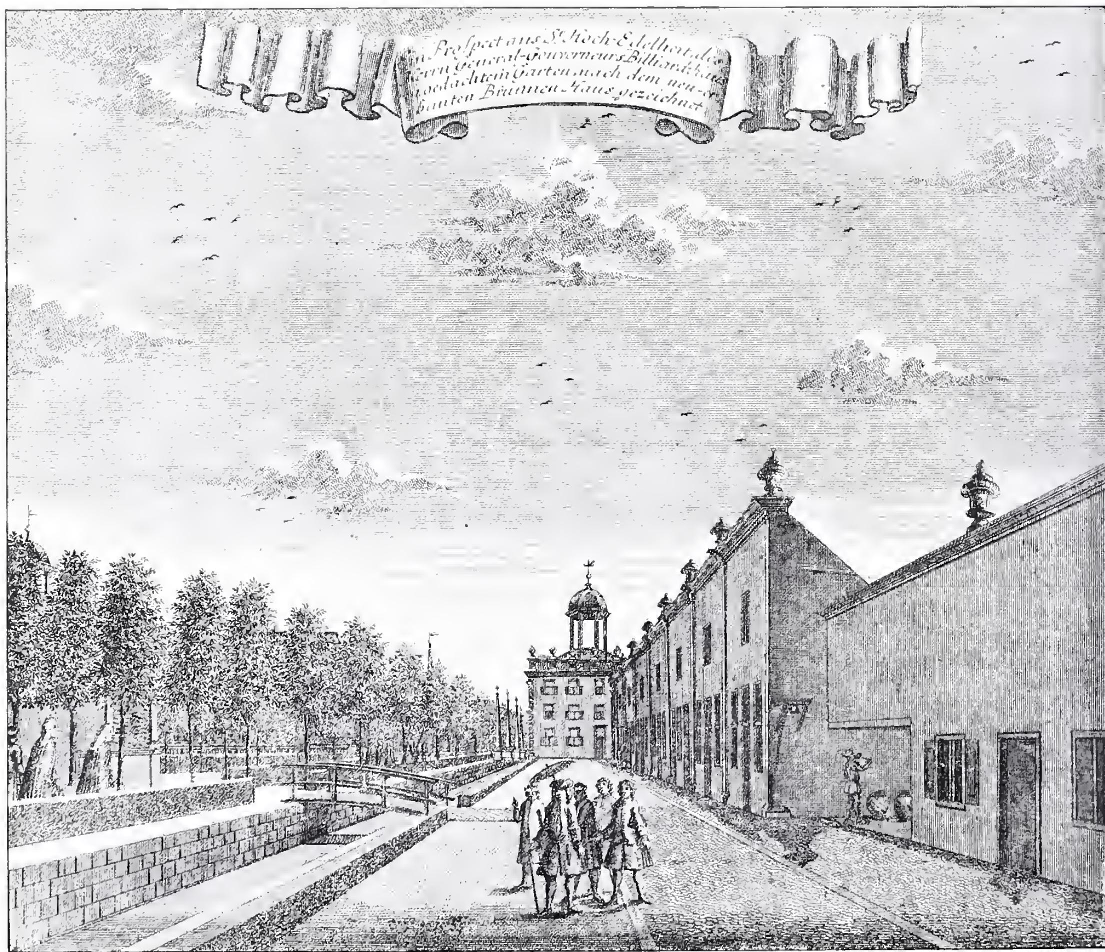
„De Inlandsche Menschen komen dagelijks met een kleen vaartuygje agter mijn thuynen met de hengel visschen; zijnde haar tuyg van koperdraad dat seer sterk is, en de vishaak mede van suffisant koperdraad, aan welke haak zij een groote levendige garnaal doen, en daar meede in ons gesigt visschen vangen, genaemt kaakoppen, de grootste als een middelmatige cabeljouw en van een seer goede smaak; die sij dan bij mijn levendig te koop brengen; de zeevisch op Batavia is heel goed, en wel voornamentlijk de kaakoppen, die na cabeljouw gelijken, both, spiering, rogh en garnalen als in 't vaderland, dog de riviervisch bestaat principaal in karper als in 't vaderland, goeramie, gelijkende na brasem, en paling."

Valckenier's tuin was ter zijde afgeperkt met heggen, waar binnen nog vele vruchtboomen en siergewassen stonden, allen verzorgd door een talrijk slavenpersoneel onder een europeeschen opziener. De belendende perceelen waren door hem aangekocht voor later gebruik; misschien wilde hij er gelijk Van Riemsdijk een klappertuin van maken, tevens weiland voor zijn vee. Op een daarvan stond het wachthuis van de hellebaardiers, die de vergulde karos van Zijn Edelheid moesten escorteeren wanneer hij zich uit de generaalswoning in het Kasteel naar dit buitenverblijf begaf, en omgekeerd. In beiden verried zich zijne liefhebberij voor vogels, want ook in zijn huis binnen de historische sterkte had hij kooien hangen met kanarievogels, die uit het vaderland ontboden waren.

Elders in dezen ruimen hof bevond zich de loods voor het personeel uit het Ambachtskwartier, dat hij voor al zijne liefhebberijen, zijne timmer- en metselwerkjes behoefde. Voorts had hij een afzonderlijk biljartpaviljoen laten bouwen, soort van *loggia* in italiaanschen stijl. De *mandador* over de slaven — Zijn Edelheid had ze bij 't honderd en tegen inkoopsprijs — had hier mede zijn eigen logies; doch stond deze titularis altijd beneden den hofmeester, die vaandrigsrang had. Onder een afdak stond een gelid groote waterpotten; want dewijl het welwater uit dezen grond, door de onmiddellijke nabijheid van de zee, overal brak was, zoo moest het water om te drinken en te koken met schuiten van elders aangevoerd, en in z.g. tempajan's bewaard worden. Verschillende bijgebouwen dienden tot keukens, slavenkwartier, magazijnen, privaten, enz. Aan het eind van dit blok bijgebouwen stond een huis van drie verdiepingen, met een balustrade boven de kroonlijst, en midden in een watertoren. Hier bevond zich een groot reservoir, waarheen het water door machines werd opgeperst, om daarna door looden pijpen te worden afgevoerd naar de fontein met de Adam en Eva-groep. De koepel boven dit reservoir diende tot uitkijk; men genoot er van een uitgestrekt vergezicht, zoowel naar 't noorden, waar de Javazee in 't felle tropische licht lag uitgestrekt gelijk een gladgewreven metalen schild, als landwaarts, waar in de deinzige verte de Blauwe Bergen zich met teere contouren afteekenden tegen het firmament. De bovenverdieping van dit gebouw prijkte met verschillende perspectief-schilderijen, de benedenste met een fraai grotwerk en fontein. De laatste werd bekroond door een vrouwenfiguur op twee dolfijnen staande, omstuwd als 't ware

door beelden welke waterstralen uitspoten. Andere beelden, doch levensgroote, stonden in de nissen der muren. Daarvan was Valckenier een liefhebber; zelfs in zijn receptiezaal in 't Kasteel had hij neven de deuren zes namaak-grenadieren met gepresenteerd geweer staan. Alleen, dewijl de marmergroeven van Java's zuidkust toen, gelijk thans, nog ongerept waren; dewijl hem geen italiaansche kunstenaars ten dienste stonden, moest hij zich behelpen met den groven beeldhouwer uit het Ambachtskwartier. En wat het materiaal betreft, zijne grenadiers waren van hout, daarna opgeschilderd.

Een kanaal dat in zee uitmondde en tweemaal was overbrugd, scheidde dit complex van gebouwen van het woonhuis. Aan beide zijden waren weder op steenen fundamenten hooge piramiden opgericht, met vergulde knoppen op de spits. Wellicht dienden ze slechts om, te midden van zooveel groen en altijd-groen, een rustpunt aan het oog te geven. En het gekunsteld karakter dezer tuinversiering was geenszins in tegenspraak met het groteske grotwerk, de gemaniereerde fontein, de met zeegewassen opgesmukte balustraden, de als afgevijlde heesterpiramiden, noch met de andere onderdeelen van dit tuinlandschap. Niet alleen de heggen werden zorgvuldig geschoren, maar ook sommige boomenrijen, uit die heggen oprijzende, waren geknipt en gefatsoeneerd in stijven Lenôtre-stijl De prieelen, met urnen en vazen versierd, en het „speelhuys" waarboven weder een vergulde valk zweefde, behoorden bij zulk een omgeving. Ware een man, wiens gekuischte smaak zijn tijd vooruit was, dezen hof binnengetreden, zijne opvatting daarvan zou wellicht verband hebben gehouden met de woorden des lateren dichters:

DE BIJGEBOUWEN IN VALKENIER'S BUITENPLAATS.

— ich finde nicht die Spur
Von einem Geist, und Alles ist Dressur.

Hoe 't woonhuis er inwendig uitzag, dit wordt door den korporaal-teekenmeester den nazaat niet verklapt. De inrichting kan echter gelijken stempel gedragen hebben als die van Valckenier's binnenvertrek in 't Kasteel, waar de houten grenadiers op post stonden, tusschen de deuren met verlakte en vergulde paneelen; waar tafels van geaderd marmer op een voet van zwierig krul- en lofwerk rustten, waar hooge metalen kwispeldoors neven ebbenhouten kanapé's stonden, zes kooien met kanarievogels tusschen de koperen kroonlampen hingen, de pooten der wandtafeltjes het lijf eener zeemeermin nabootsten en geen mangel was aan hetgeen men destijds „gentillessen ende frayigheden" noemde: bokalen door de kunst van den glasgraveur versierd, zeegewassen, chineesche kabinetjes, enz.

Evenwel, om met stelligheid iets te ervaren over de inrichting eener aanzienlijke bataviasche woning — maar eene stadswoning, want ze was gelegen op de vermaarde Tijgersgracht — zou men wederom over den schouder mogen gluren van den gouv.-generaal Van Riemsdijk, schrijvende aan een van zijne veertien kinderen:

„Het huys is heel breed, de zijkamer voor aan de weg is soo groot dat daarin wel veertig Mejuffrouwen konnen geplaatst werden, met Engelsche schuyfraamen, en de vloer van swarte en witte marmere steenen, een breede gang naast de kamer, meede met een schuyfraam en dan komt de galderije of het binnenvertrek, die zijn ligt ontfangt van een groote plaats met twee deuren en vijf schuyfraamen, de vloer van blauwe arduyne steenen, die honderden jaaren goed blijven, voorts een kelderkamer met vijf trappen opgaande, die in de 40 voeten lang en circa 30 voeten breed is, wijders een gemakkelijke trap na boven, daar men van vooren aan de weg een kamer heeft soo groot als die van beneden en een kleender kamer daar naast, item een agterkamer zoo groot als de kelderkamer en een kleender kamer daar nevens, sijnde agter die twee kamers een buiten gaanderije soo lang als het huys breed is en 30 voeten wijd, van boven met planken beschooten en met pannen gedekt, en in de groote bovenkamer een deur waardoor men na de gaanderije gaat; de kelder is soo groot en breet als de opkamer, en de vloer van zarksteenen; uyt het huys gaande na agteren vind men een gaanderije soo groot als de bovenste, op houte gedraayde pylaren twee aan twee, kerkwerk, vervolgens een considerable groote plaats, in het midden open, dog aan wedersijden bebouwt met een ruyme kombuys of keuken, een gemakhuys en verscheyde andere gebouwen, wijders de kombuys voor de slaven en diverse vertrekken, alle met een bovenverdieping en woningen voor de slaven, en agter twee wagenhuysen en paardestallen, alwaar thans twintig fraaye koetspaarden, geappelde, kastange bruyne en swarte op stal staan, daaronder drie spannen van vier paarden, en drie koetsen met glasen, waarvan een uyt het vaderland gekomen is, een Engelse koets met gaas in steede van glas, drie wagens als berlijns *), voor vier menschen, een fayeton †), vier charetten en twee chaisen, bestaande het volk in een Europeese koetsier, twee Europeese oppassers en een Europeese kok, mitsgaders twee honderd mans en vrouwen slaven en haar kinderen, nog zijn in de thuynen zes paarden die daar altoos blijven, en drie chaisen, eenige karren en boerewagens, als meede verscheyde jagtjes en rocyschuyten om van de een na de andere plaats te konnen vaaren, en laatstelijk een groot veehok, wel voorsien van kalkoenen, cappoenen, hoenders, eenden en duyven, waarbij sig de assurante huismussen, die hier net sijn als in 't vaderland, meede in menigte gevoegd hebben. §)

Van Riemsdijk, wien deze gansche „ommeslag" toebehoorde, regeerde vijfendertig jaren na Valckenier. Voor zijn talrijk gezin behoefde hij zeker meer woningruimte, meer slaven en koetsen dan zijn voorganger, die slechts twee kinderen had: een dochter die ongehuwd te Amsterdam overleed en een zoon welke daar het ambt van schepen bekleedde. Doch zoo de vroegere landvoogd al even grootscheeps was ingericht als de latere,

*) Berlines.

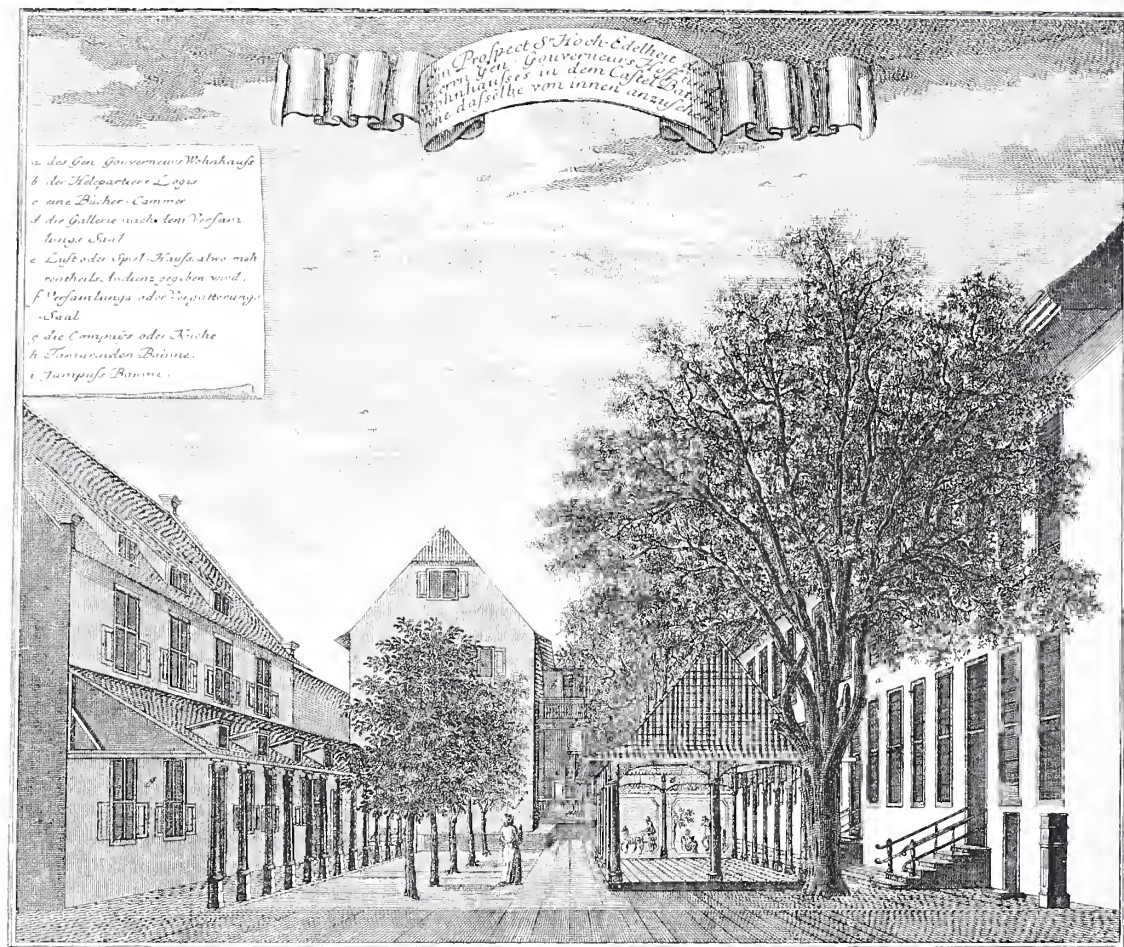
†) Phaëton.

§) Van Rhede v. d. Kloot. De Gouv.-Generaal van N.-I.

zijn lijfwacht even talrijk en zwierig uitgedost, zijne vergulde karossen even schitterend en zijn geldkist even welvoorzien *), de dag naderde snel waarop al deze grootheid zou voorbijgaan, en eindigen in de schaduw van een kerker.

Het jaar 1740, *l'année terrible* voor de ongelukkige Chineezenbevolking van Batavia, was aangebroken. Grooter gruwel nog dan de ontvolking der Banda-eilanden, door den waarvan onze vaderlandsche geschiedenis gewaagt. Bij de Spaansche Furie werden ruim vijf duizend Antwerpenaars om hals gebracht; bij de Fransche boetten vijftien honderd vreemde huurlingen voor Anjou's onberaden aanslag op de suprematie des lands — in de Nederlandsche kolonie werd voor meer dan tienduizend Chineezen bloedbruiloft gehouden.

Ware Valentijn in 't verhalen zijner indische

ACHTERZIJDE VAN DE GOUV.-GENERAALSWONING BINNEN HET KASTEEL.

hardvochtigen puritein J. P. Coen, zou een onvergankelijke bloedsmet werpen op den Nederlandschen naam, in die sombere Octoberdagen toen het geheele Chineesche kamp door opgehitste Comp. bandieten werd uitgemoord, daarna geplunderd en verbrand. Die Hollandsche Furie verpletterde meer menschenlevens dan de openbare moorden, geschiedenissen tot dit tijdstip op adem gebleven, hij zou met de hem eigene breedsprakigheid, maar ook met de hem eigene nauwgezetheid ons van dit Javasche bloedgelag tekst en uitleg hebben gegeven. En vermoedelijk verzachtende omstandigheden gepleit (evenals Heydt dit deed) nu de bedrijvers van dezen gruwel zijne zeer christelijke landgenooten, de slachtoffers slechts gele heidenen waren; nu bij monde van een mede-

*) Zijn zoon ontving uit den boedel in 1760 de som van *f* 725.000.

predikant de Heere God voor deze opruiming officieel was gedankt. Valentijn echter was in 1740 reeds lang ter ziele. Maar hij zou een geestverwant vinden in den gezantschapssecretaris J. P. J. du Bois, die in zijne *Vies des Gouverneurs Hollandois* van deze gebeurtenis een verslag heeft gegeven zoo verzachtend gekleurd, dat Valentijn 't hem niet verbeterd zou hebben.

Gewis dreigde er eenig gevaar van den kant der stroopende Chineesche benden, welke de Bataviasche Ommelanden onveilig maakten; waarschijnlijk bestond er ook eene vijandige factie binnen de stad, welke met de muiters daarbuiten heulde. Als getuigenis voor het bestaan eener samenzwering voert Heydt, die een ooggetuige was, het feit aan dat in de aanzienlijkste Chineesche wijk de tusschenmuren der huizen alle doorbroken werden bevonden, zoodat ook bij afzetting der straat door Comp. troepen het verkeer nog mogelijk was. De regeering was voornemens geweest een aanzienlijk getal Chineesche vagebonden naar Ceylon te deporteeren en aldus een deel van het gevaarlijke element kwijt te raken, doch in het Chineesche Kamp liep het gerucht dat deze deportatie slechts voorgewend was. In werkelijkheid wilde men de gevangenen aan boord brengen en hen dan op de reede allen „de voeten spoelen" (verdrinken). Dit gerucht werd verbreid en — geloofd. Het vermeerderde de reeds bestaande gisting niet weinig.

Tijdgenooten voeren aan dat het voornemen om Batavia af te loopen, en met enkele uitzonderingen alle Europeanen te vermoorden, reeds zes jaren te voren bestaan had, n.l. bij den luitenant der Chineezen Ni Lo Ko. Maar deze stierf zonder de kans gevonden te hebben om zijn voornemen, hetzelfde als dat van een Pieter Erbervelt, tot uitvoering te brengen. Op zijn sterfbed zou hij echter van zijn zoon en opvolger Ni Koe Kong de gelofte gevorderd hebben die taak van hem over te nemen. Een andere Hamilcar derhalve, den jongen Hannibal voor het altaar voerende om vijandschap te zweren tegen de Romeinen!

Volgens de lezing bij Du Bois wilden de Chineezen bij den algemeenen moord der Europeanen den gouverneur-generaal en directeur-generaal sparen, maar alleen opdat zij den Chineeschen landvoogd *in spé* het zonnescherm zouden kunnen nadragen. De leden van den Raad van Indië moesten over de kling; de beide meest gehate, Van Imhoff *) en Thedens, zou men fijnkappen. En niet alleen dat — „ils auroient fait un hachis de Mrs. Imhoff et Thedens, et ils les auroient mangés".

Was er smadelijker begrafenis denkbaar voor een Raad van Indië dan in Chineesche buiken?

De strooperijen der talrijke „moeskoppende" benden strekten zich intusschen tot in den naasten omtrek der stad uit. Hun aantal werd op 50 à 60.000 begroot. Aan twee leden van den Raad van Indië, onder militaire bedekking op hen afgezonden, antwoordden de insurgenten dat zij de wapenen niet zouden neerleggen alvorens hunne naar Ceylon gedeporteerde landgenooten zouden zijn teruggeroepen en alle gevangenen (er zaten ongeveer vijfhonderd „suspecten" in de kerkers van het Stadhuis) in vrijheid gesteld. In den avond van den 8en October 1740 kwam men Valckenier boodschappen, dat de Chineezen op de Diestpoort aanrukten. Garnizoen en burgerwacht trokken tegen hen uit, doch eerst de kanonnen van het bastion *Zelandia* beslisten, tegen een zoo groote overmacht, het pleit. Menig vaandel met een geheimzinnig teeken in zijn veld, menige ongeschoren kop werd op de binnenplaats van het Kasteel neergelegd. En binnen de stad werd naarstig naar verborgen wapens gezocht. Wie ze in huis had, werd terstond met de ijzeren braceletten versierd en achter slot gebracht. Ni Koe Kong, uit wiens ruime en versterkte woning eveneens eenige wapenen waren te voorschijn gebracht, werd onderworpen aan de „scherpe examinatie" (gepijnigd) maar hij bekende niets. Hij „stond het hardvochtig door". Het bestaan van een complot, in samenwerking met de muiters buiten de poorten, kon vooralsnog niet bewezen worden.

Den 9en October hing er onweer in de lucht.

Het was als ging de zon laaier, rooder

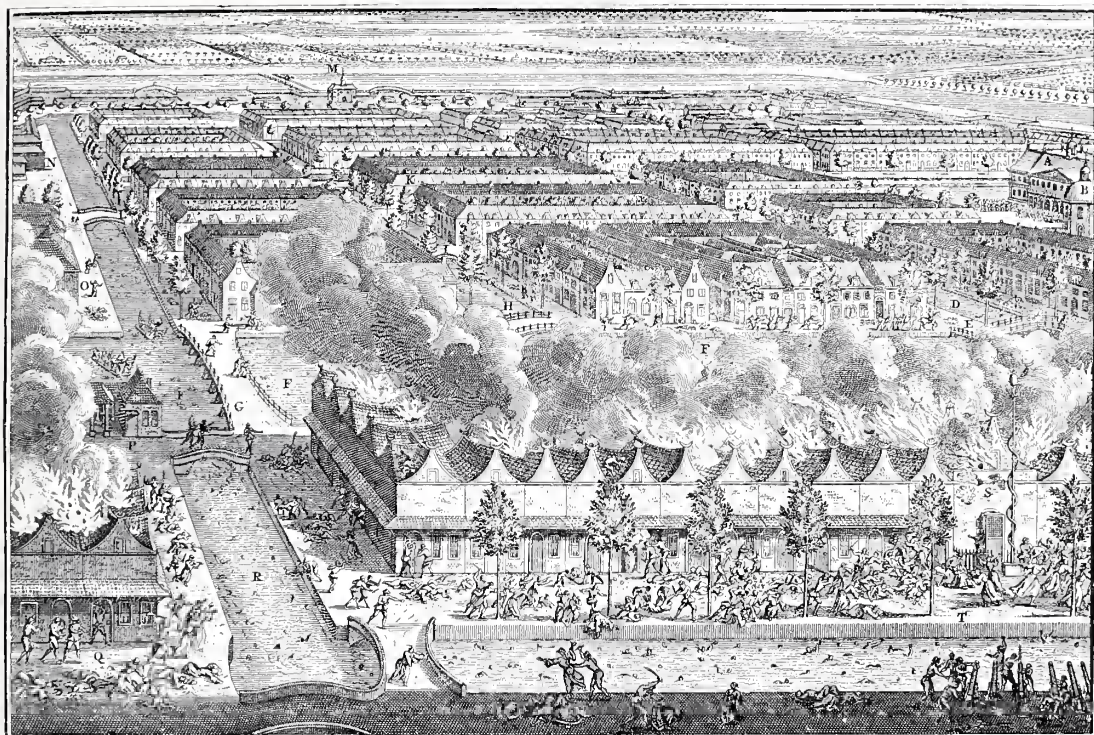
*) Van Imhoff, van wiens hervorming men in Nederland groote verwachtingen had, werd deswegen bij zijne uitzending als gouverneur-generaal bijgenaamd: „de Hersteller" — waarvan zijne vijanden „Versteller" maakten.

op uit de ochtendnevels; als weerkaatste de lucht bereids den schijn van vuur en bloed. Er ontstond brand in een blok Chineesche huizen in de Utrechtsche straat. Terstond werd gezegd dat de Chineezen zelve dien brand hadden gestookt en zoodra het vuur naar de naburige Europeesche wijken zou zijn overgeslagen, onder bedekking daarvan hun plan wilden volvoeren en hunne landgenooten buiten de poorten bijstaan. Er was niets bewezen, maar men geloofde alles. Valckenier had dien morgen in den Raad voorgesteld alle Chineezen met geweld de stad uit te drijven, doch het advies van Van Imhoff om bij proclamatie tot rust en kalmte aan te manen, tevens de huiszoekingen voortzettende, behield de overhand. Dit was één lezing; een andere was dat gouverneur-generaal en rade dien morgen besloten opruiming in het Chineesche Kamp te doen houden en al wat overbleef met het zwaard ter poort uit te drijven. De vrouwen, de kinderen en slaven zouden gespaard blijven.

Hetzij dan met of zonder last, de brand in de Utrechtsche straat was het sein tot een algemeenen aanval op het Chineesche kwartier. Het deed den dienst van het historisch geweerschot, door Karel IX uit de vensters van het Louvre gelost als teeken voor den moord der Hugenoten. De huurlingen van Catharina de Medicis drongen met niet meer bloeddorst binnen de woningen der Protestanten, dan de Nederlandsche soldaten en matrozen in de Chineesche huizen. De rauwe gasten uit het ambachtskwartier, het bootsvolk van de schepen, de gewapende burgerwacht, de militairen, alles deed mee; allen vermengden zich tot één horde van blanke amokspuwers. De dag der afrekening met de „gele heidenen" was gekomen — *dies irae, dies illa!*

Waar een vonk gloorde, werd ze aangewakkerd tot vlam. Waar eenige kostbaarheid bloot kwam, strekten honderd begeerige handen zich uit. Waar een Chineesch hoofd zich vertoonde, werd het gegrepen bij de lange haarvlecht, en afgehouwen. Uit hunne schuilhoeken werden de slachtoffers bij tientallen te voorschijn gesleurd, de straat op, en als konijnen geknuppeld. De kreet van sla dood! vervulde de lucht; één roes, één moordwoede zwijmelde door al deze hoofden. En zij lieten zich doodslaan, de verbijsterde Mongolen, ondanks hun groot aantal, ondanks de wapenen die sommigen nog hadden. Ds. Gerardus Verbeet zag er drie, gevlucht in het Kasteel, vlak vóór de generaalswoning, die door de soldaten spelenderwijs met messen werden afgemaakt. Heydt zelf bericht dat de vijfhonderd gevangenen in het Stadhuis als slachtvee, neen deerlijker aan hun eind werden geholpen, „also dasz das Blut als ein kleiner Strohm nach der Teygers-Gragt gelaufen." De *septembrisades* in de parijsche gevangenissen, ruim een halve eeuw later, vonden hier een voorspel. Inderdaad, want de aandrift tot moorden beving het Europeesche grauw hoe langer hoe meer, en steeg tot razernij. In de enge kamertjes der Chineesche huizen kringelde het bloed op den vloer, of rookte op het plaveisel der straat. De zieken in het hospitaal werden ten bedde uitgejaagd, en te samen met de gezonden neergehouwen. Leeftijd noch kunne verschoonde van het zwaard, de vrouwen en kinderen, de gebrekkigen, de bejaarden, alles moest over de kling. Van daar dat in het dichtbevolkt kwartier weldra bloeds genoeg vloeide, om het in geulen te doen afloopen naar de rivier. Op sommige plekken reikte het, volgens den Franschen kroniekschrijver, tot „la cheville du pied et ruisseloit dans les canaux."

Het kermen der stervenden, het kraken van ingeloopen deuren, het krijten der kinderen, het knetteren der geweerschoten, het loeien der vlammen die aan 't knappend houtwerk lekten, het tieren der beschonken moordenaren, de rook, uit de vensters krinkelend, welke beul en slachtoffer tegelijk verborg, de ontploffingen van het voor de feestdagen opgeschuurde vuurwerk, het vormde te samen een waar pandaemonium. Ni Koe Kong had zich in zijn dalem, een complex van gebouwen, versterkt en daar een troep van 3 à 400 gewapende slaven bijeengebracht, waarmede hij den storm afwachtte. Doch des middags werd dit bolwerk door een sterk korps militairen berend, en genomen. Hij zelf ontvluchtte in vrouwenkleeren, maar de vice-president van de bank van schepenen, van Dyck, herkende hem en wees hem aan.

DE HOLLANDSCHE FURIE IN HET CHINEESCHE KAMP TE BATAVIA.

Men bracht hem naar 't kasteel, en zette hem daar op de punt *Robyn* gevangen. Te midden van den brand en het rumoer weergalmden eensklaps twee sterke ontploffingen. Er werd gezegd dat de Chineezen mijnen onder hunne huizen hadden aangelegd; ook dat zij het drinkwater voor de Europeanen hadden willen vergiftigen. Soortgelijke onzinnige geruchten als in het middeleeuwsche Duitschland gebezigd werden om het volk tot eene jodenslachting op te ruien, werden hier verspreid, en vonden geloof.

Den ganschen dag duurde het moorden. In wilde vlucht ijlden de Chineezen naar de uitgangen van het kwartier, doch vergeefs — ze waren afgezet. De Dood stond ook hier op post. Velen wierpen zich in hunne vertwijfeling in de vlammen, anderen in de rivier, sommigen in putten, en stikten er. Batavia vertoonde een schouwspel gelijk Hooft in zijne *Historiën* beschreven heeft, waar hij tot de Fransche Furie genaderd is.

„Onder den voet loopt d'een den andren, daaraan struyklen de naasten: men tuymelt oover hoop. Het ylen dikt den drang: zy beklemmen in de engte, en verstikken zich onderlings. Uit de vensters der hoekhuyzen spat een haaghel van mosketkoeghels, die hen teffens ten doele nam en er onder klonk, zonder mis te mooghen. De volghenden klaavren op de voorsten, en worden vaak gevelt eer z'er oover zijn. Men begraaft er mensch met mensch, paardt met paardt, en propt de poort, tot anderhalf mans lengte hoogh, met eenen bergh van lyken, daar de leevenden tussen weemelden, uitstekende de koppen, en snakkende naa ademtoght. Veelen toen, te ros, te voet, gevlooden naa de veste, ploffen van boven neer. D'ongeleertheit in de zwemkonst doet er meenighte te gronde gaan: andren 't gewight der waapenen. Die in 't waater niet versmaghten, verdelght van verre 't vuur."

Voor de hardvochtige regenten, thans niet meer bij machte het bloedbad te keeren, zoo ze 't al gewild hadden, was het schouwspel een militair spektakelstuk, waarbij Nederlandsche soudeniers en varensgasten de rol vervulden van Croaten en Pappenheimers uit den Dertigjarigen Oorlog. Slechts enkele Chineezen, die op de daken der huizen gevlucht waren, ontkwamen 't bij vallende duisternis, doordien de „roffiaenen" der Comp. het eerst naar buit,

eerst daarna naar heidensch bloed dorstten. Uit het huis van Ni Koe Kong werden, volgens Heydt, kisten vol rijksdaalders te voorschijn gebracht; men grabbelde in het geld en plaste in het bloed.

Naarmate door den algemeenen doodslag de slachting eindelijk verminderde, vermeerderde het vuur. Het woedde onbeteugeld voort en liet bij 't krieken des anderen daags een tooneel van verschrikking zien: zeshonderd chineesche huizen in asch en kolen, daartusschen afzichtelijke lijkenhoopen. Toch hield het blanke gepeupel nog nalezing. Allen, die den 9en Oct. den doodendans ontsprongen waren, moesten het den 10en ontgelden. Volgens sommigen werd er drie dagen lang gemoord. Een paar compagniën ruiters trokken nu *buiten* de stadspoorten ter Chineezenjacht en doodden wien ze konden inhalen. Het geheele aantal der verslagenen werd op tienduizend geschat. Zooveel nu waren er niet eens in de stad geweest, maar het cijfer werd ruimschoots vol gemaakt door de honderdtallen, welke buiten de muren waren geslacht. Het bleek wel dat hier den christen de dood des heidens was bevolen, gelijk de onverzoenlijke Jahwe des Ouden Verbonds aan Israël de uitroeiing van Amalek had opgedragen.

Het voortwoekerend vuur had nu de Chitseen de Lepelstraat, d. i. de Europeesche wijken aangetast; men had de grootste moeite om de pakhuizen der Comp. te vrijwaren. Eerst den 11en Oct. smoorde de vlam; thans konden de blanke bandieten de plundering des te vrijer voortzetten. Maar in de hitte hunner roofzucht gingen zij elkander dra te lijf. Gelijk de raven op een doodenveld betwistten zij elkaar het aas, „craeybeckend" om de beste stukken. Het tumult nam zulke verhoudingen aan, dat er patrouilles uit het Kasteel werden afgezonden ten einde aan moord en doodslag een eind te maken. Doch dit gelukte eerst toen kapitein van Oosten den roofzieken hoop had weten te paaien met de belofte dat al hun buit, een berg van gemunt geld, juweelen, vaatwerk en andere kostbaarheden, naar 't stadhuis gevoerd, en daar van de puie onder de „rechthebbenden" zou worden verdeeld. Acht dagen lang, van den 11en tot den 19en October, was men bezig met het opruimen der lijken, hier en daar tot barricaden opgetast. En dat ofschoon de rivier van Batavia er reeds zoovelen had afgevoerd; de krokodillen van de Tji Liwong waren in die dagen als zat van Chineezenvleesch. Nog na den 12en loofde de regeering aan de inlanders een premie uit op het koppensnellen. Voor ieder chineesch hoofd zou twee dukaten worden uitbetaald, wanneer het buiten de stad zou zijn afgehouwen. Van die binnen de stad behoefde wel geen sprake meer te zijn; of althans, dit was eene *quantité négligeable*.

Eerst den 22en Oct. werd eene amnestie uitgevaardigd, waarbij den insurgenten in de Ommelanden een termijn van een maand werd gesteld om onder het gezag — misschien had een onnadenkend kommies „vaderlijk gezag" geschreven — van de Comp. terug te keeren. Doch op de koppen der hoofdlieden bleef een bloedprijs van vijfhonderd realen gesteld. Voorts werd, voor den 23en Nov., een openlijke dank- en bededag uitgeschreven. Terwijl het bloed van tienduizend medemenschen tot den hemel om wraak riep, stond ds. Johannes Wagardus in de Hollandsche Kerk te Batavia op den kansel en predikte naar de woorden uit het Boek Samuel:

„En het geschiedde toen Samuel dat brandoffer offerde, zoo kwamen de Filistijnen aan ten strijde tegen Israel; en de Heer donderde te dien dage met eenen grooten donder over de Filistijnen, en Hij verschrikte hen, zoodat zij verslagen werden voor het aangezicht van Israel." *)

Zoo vaardigde ook eenmaal de Heilige Vader te Rome een openbaren dankdag uit voor den deerlijken moord, in den St. Bartholomeusnacht gepleegd op dertigduizend Hugenooten, tot meerdere eere Gods. En opdat het gesproken woord niet te spoedig vervliegen zou, werd deze predikatie sedert te Amsterdam gedrukt en uitgegeven onder den titel *Gedagtenis der hulpe Gods*.

De Chineesche benden buiten de stad vertrouwden echter den pardonbrief niet der godzalige mannen, wier zwaarden nog rookten terwijl het manna der Schrift hun op de

*) I Sam. VII 10.

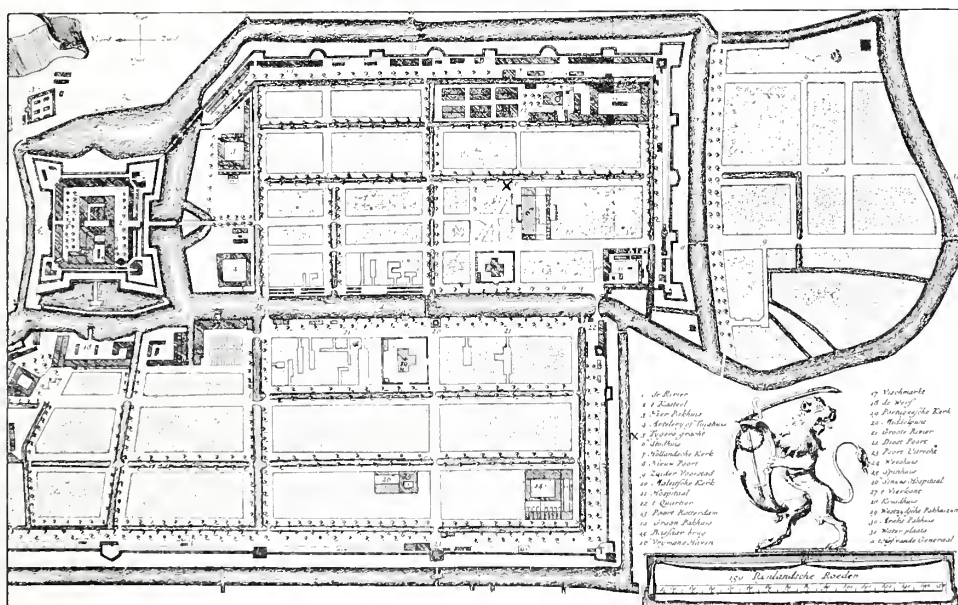
lippen lag. Jan Kompanie had *Tartufe* beschaamd; er liep door de rijen der vluchtelingen een waarschuwing in den geest der Fransche satire: „Gardez-vous bien de lui, les jours qu'il communie!"

Beducht voor haren handel op China richtte de regeering bij voorbaat een vertoog tot den keizer van dat land, waarbij zij het gebeurde voorstelde simpel als een maatregel tot zelfbehoud. De Chineezen hadden van alles de schuld, de Chineezen hadden de stad in brand gestoken, „waardoor wij dan geweld met geweld hebbende moeten afkeeren, daaruyt een ysselijk bloedbad ontstaan is, waarin tot ons leedwezen zelfs eenige onschuldigen, die zig van de anderen niet hadden afgezondert, gesneuveld zijn, alzo het onmooglijk was dat ons Krygsvolk dezelve, in die eerste woede, konde onderscheyden." *)

En de keizer liet koeltjes antwoorden, „dat hij zich over het gemis van eenige overtollige landgenooten niet bekommerde."

Deze steen was Valckenier derhalve van de borst genomen, maar het gebeurde schijnt hem toch genoeg benauwd te hebben om zijn aftreden voor te bereiden. Door tijdgenooten wordt hij gekwalificeerd als een „woest en driftig mensch"; in den Raad van Indië stonden hij en zijn partij tegenover eene vijandige factie met Van Imhoff aan de spits *) (de geschiedschrijver Van Deventer spreekt van „Imhovianen" en „Valckenierianen") en de groote Chineezenmoord gaf nog aanleiding tot strubbelingen, waarvan het gevangennemen en deporteeren van drie raadsleden de oplossing was.

Deze *coup*, waarvan nog geen voorbeeld was geweest, en de ongehoorde slachting in het Chineesche Kamp riepen in Nederland eindelijk de trage Nemesis wakker. Valckeniers vader, de schepen-bewindhebber, was reeds in 1704 overleden en kon derhalve niet voor hem in de bres springen. Hij stond bij de toenmalige Heeren Meesters in het geheel niet aangeschreven als een landvoogd met zooveel *bonnes marques* achter zijn naam als b. v. Coen en Maetsuyker. Zij hadden hem niet eens benoemd; zijne verheffing had hij te danken gehad aan 't plotseling overlijden van zijn voorganger Abraham Patras, en de daarop gevolgde verkiezing in den Raad van Indië. In December 1740 bekwam hij zijn (reeds gevraagd) ontslag, maar het duurde

PLATTEGROND VAN HET OUDE BATAVIA.

*) A. Huysers. Beschrijving der O. I. Etablissementen.

*) De Raad van Indië was destijds geen zuiver adviseerend, maar een mede-regeerend lichaam.

tot November 1741 alvorens hij het bestuur neerlegde en met een aanzienlijk fortuin naar het vaderland terugkeerde.

Halfweg Europa ontmoette hem de wraakgodin. Op bevel van bewindhebbers werd hij aan de Kaap in hechtenis genomen en naar Batavia teruggevoerd, om er voor den raad van Justitie terecht te staan. Hij had toen geen echtgenoote meer bij zich om in zijn schande te deelen, hij was voor de tweede maal weduwnaar. Zijn proces sleepte. Bijkans negen jaren bleef hij in 't Kasteel in gevangenschap; wellicht behoedde hier zijn natuurlijke dood hem voor een gewelddadigen. De eisch van den advocaat-fiskaal was: onthalzing en confiscatie van goederen. Voor vrij wat minder euveldaads had men indertijd den gouverneur van Ceylon, Pieter Vuyst, op een stoel gebonden en met een mes de keel afgesneden. Hij was de eenige van de te Batavia overleden landvoogden, die zonder honneurs werd ter aarde besteld. Heeren Zeventienen achtten zijn afsterven eene geschikte afwikkeling van de zaak, en verklaarden „dat de crimineele actie tegen Adriaan Valckenier door den dood was geaboleerd."

In die dagen schijnen weinige tijdgenooten in Indië den Chineezenmoord van het jaar 1740 als een moord beseft te hebben. In Spaansche en Portugeesche koloniën gebeurde hetzelfde; niet eens, maar herhaaldelijk. De Chineezen hadden zich te Batavia en in de Ommelanden vermenigvuldigd, met behulp van inlandsche vrouwen, als konijnen in het duin. De invoer op clandestiene wijze, rechtstreeks uit China, had ongetwijfeld vele slechte elementen in de kolonie gebracht. Er was aan deze samenleving een breede zelfkant gegroeid van „rabauten en roffiaenen"; ook van paupers, voor welke bij nijverheid noch landbouw meer iets te verdienen viel. Binnen de stad wekten zij door hun fortuinlijk zaken doen den naijver, door hun geld en goed de begeerigheid der Europeanen. Het werd tijd voor een klopjacht, meenden hunne benijders. Men moest hen behandelen als bij een Duitsche „Judenhetze" *hepp! hepp!* Het nationaal geweten, zoo schijnt het, was als toegeschroeid voor het feit, dat er nog slechts verdachten, geen van komplot overtuigden binnen de stad waren; dat de beweerde brandstichting der Chineezen in hunne huizen — huizen waarin zij niet eens vuur of licht mochten hebben! — aan de bandieten der Comp. slechts tot voorwendsel en vrijbrief tot plunderen moest dienen; dat op de pijnbank afgeperste bekentenissen geene waarde konden hebben; dat (Ary Huysers heeft het geboekstaafd) noch zwangere vrouwen, noch zogende kinderen deze christenen konden verteederen, noch de gevangenen in hunne ketenen, noch de zieken in hun hospitaalkleeding. Dat zelfs de burgers, bij welke ettelijke rijke Chineezen een onderkomen hadden gezocht, deze in koelen bloede aan het staal der moordenaars prijs gaven, opdat ze zich met hunne medegevoerde kostbaarheden zouden kunnen verrijken.

Doch in 't vaderland, als om van zooveel gevoelloosheid te wreken, greep de dichter in de snaren, greep Willem van Haren zijn lier van den wand en den zijn boetzang hooren:

Wat Treurtooneel is dit? wat volk wordt dus mishandeld?
Wiens vuur is 't dat deez' veste op 't ysselykst doorwandelt?
. . . .
Zie hier hoe de Chinees omringd van vrouw en kindren,
Deemoediglyk geknield zijn ramp niet kan verhindren;
Zie hoe hij word ontzield, onmagtig nederstort,
Terwijl hem zelfs geen glimp van schuld verkondigd wordt.
O! (roept hij) gij die u nog Christenen durft noemen
En op begrip van rede en Godsdienst u durft roemen,
Toon in dit tydstip slechts een menschelyk gemoed,
En straft wie schuldig is, maar plengt geen zuiver bloed —

Ds. Gerardus Verbeet, die zich in den aanvang bij 't *Te Deum laudamus* van ds. Wagardus had aangesloten, die op rijm iets dergelijks zei als gene in proza en een „Zeege-zang over de behaalde Overwinning teegen de Chineezen" vervaardigde, schaamde zich later dat gedicht. Hij verontschuldigde het als eene buitensporigheid van zijn onervaren en onbedachte jeugd. Welke rol

Heydt in de tragedie vervulde, heeft hij zich wel gewacht zelf te verhalen. Maar zooveel verhaalt hij, dat hij meer dan ooggetuige was, dat hij destijds weder als korporaal bij de Comp. troepen dienst deed en zijn deel van den buit nam. Ook hoe, vier dagen na den moord, de dalem van Ni Koe Kong nog eens door hem werd bezocht, en hoezeer die toen reeds was leeggeroofd, geblakerd en ten deele verwoest, er toch nog eenige curiositeiten verborgen werden gevonden. Maar hij schonk die bij zijn terugkeer naar Europa aan een landsman; de bepalingen betreffende de bagage van repatrieerenden waren gestreng, en hij zag geen kans den volumineusen buit mee te slepen.

Als Comp. dienaar, en een die gezien had hoezeer het „gele gevaar" Batavia was nabij nabij geweest, hoe dreigend het optrekken der insurgenten tegen de poorten der stad zich had laten aanzien, spreekt hij in zijn boek slechts van de chineesche „revolte" en schijnt zich geenszins beklemd te hebben gevoeld door de bloedige herinnering, welke hij mee op reis nam. Wellicht geloofde ook hij uitsluitend aan de „hulpe Gods", welke aan de Europeesche bevolking van Batavia geschied was. Maar de handlanger der Comp., dien de soldatenrok verplichtte tot blinde onderwerping aan de bevelen van den meerdere, mocht zeker wel afgescheiden worden van den schrijver van den *Schauplatz von Africa und Ost Indien.* Zijn boek is een merkwaardig letterkundig monument gebleven, als spiegel van zijn tijd den *Oost Indise Spiegel* van Nicolaus de Graaff overtreffend, een werk waarin vele bijzonderheden van het oude Batavia zijn bewaard gebleven, in woord en beeld. Daarvoor althans behoort de nagedachtenis van den vlijtigen Duitscher in eere te worden gehouden.

Het zou gewaagd zijn te beweren, dat de influx van duitsche fortuinzoekers in ieder opzicht aan Indië ten goede kwam. Zooveel *outcasts* van de duitsche legers, zooveel avonturiers die de reden hunner dienstneming verborgen achter den dooddoener: *Ehrensache!* zooveel op vreemden naam aangeworven falsarissen en landloopers, zooveel schipbreukelingen der maatschappij konden er wel niet toe bijdragen het peil der koloniale samenleving te helpen verhoogen. Doch dit gold voor de Nederlanders zoowel als voor de vreemdelingen. Ook in 't moederland was het geenszins de kern der natie, welke in den „lande van oversee" een uitkomst zocht. Joost van den Vondel gedoogde dat burgemeesteren van Amsterdam zijn spilzieken zoon aan boord van den oostinjevaarder deden brengen; en Rembrand's schoonzoon, de berooide schilder Cornelis Suythof *), achtte zich gelukkig te Batavia cipiersdienst te mogen verrichten. In 't algemeen heeft de kolonie echter winst gedaan met den toevoer van het duitsche element, en hetgeen onder dien naam doorging. Een breede rij van verdienstelijke mannen, zonen van Arndt's *Vaterland*, is opgerezen uit den drom der Comp. huurlingen en maakt onafwijsbare aanspraken op Indië's erkentelijkheid. Zij zijn er de fakkeldragers der wetenschap geweest; zij hebben er met duitsche degelijkheid en duitsche nauwgezetheid zich toegelegd op de studie van land en volk, en de uitkomsten gulweg hun aangenomen vaderland geschonken.

In dit licht beschouwd is de duitsche Michel eene geenszins onvoordeelige figuur. Zij laat toe deferentie te gevoelen niet alleen voor de koryphaeën der natie, die aangeblazen waren door de eervolle koorts des wetens, maar ook voor die schamele uitwijkelingen welke door de rampen van hun vaderland, door de geldzucht hunner souvereinen of door persoonlijke tegenspoeden er toe gedreven werden om zich tusschen de bajonetten naar den oostinjevaarder te laten brengen. En wier duitsche gemoedelijkheid, duitsche vaderlandsliefde hun bij 't betreden van den vreemden bodem de weemoedvolle woorden des dichters op de lippen legde:

An Deutschlands Grenze füllen wir
Mit Erde unsre Hand,
Und küssen sie — das sei der Dank
Für deine Pflege, Speis und Trank,
Du liebes Vaterland!

*) Gehuwd met Cornelia, de dochter welke Rembrand had bij zijne dienstbode Hendrickje Jaghers.

LANDSCHAP BIJ ZONNENONDERGANG.
NIKOLAAS BERCHEM.

DE HOLLANDSCHE MEESTERS IN DE ERMITAGE TE SINT PETERSBURG. DOOR MAX ROOSES. † † † † † † † † † †

NIKOLAAS BERCHEM. Wanneer wij denken aan Berchem komt ons vooreerst en vooral een Italiaansch landschap voor den geest met bergen en rotsen in den achtergrond, een strook velds of een stuk water op den voorgrond en tusschenin een kudde van koeien, geiten, schapen met eenige herders en herderinnen. Als verdere stoffeering komen dan nog eenige boomen groepsgewijze tegen of tusschen de hoogten. Die stukken zijn geworden de geijkte beelden van het Italiaansch landschap, zooals men zich dat ten onzent voorstelde. Niet dat Berchem de eenige was, die zijne onderwerpen aan gene zijde der Alpen ging zoeken: Jan Both en Pieter van Laer om alleen van de Hollanders te spreken, hadden het vóór hem gedaan en Poelenburgh vóór Both, en Karel Dujardin en vele anderen deden het in zijn levenstijd. Maar zij deden het anders. Poelenburgh had over de Alpen de Elyzeeïsche velden gevonden, waarin hij zijne nymfen hun hemelsch leven liet leiden; Both vond er het paradijs, waar een eeuwig gulden licht scheen over ideale streken; Pieter van Laer wandelde er met genoegen over de wegen begaan door bedelaars en verhakkelde landloopers. Berchem ontdekte in het zuiden het Arcadisch landschap, waarvan men droomde in de noorderstreken, met bergen die vluchten aan den gezichteinder en wier kruinen getint zijn in teere kleuren, met riviertjes die tusschen de rotsen ruischen, met boomen die niet geplant zijn door den mensch voor zijn eigen nut, maar waarmede de behaagzuchtige natuur zich zelve opsmukt. Dit alles vonden hij en zijne koopers oneindig schooner dan de vlakke weiden, de rustige kanalen en rivieren, de velden door den landman beploegd en de bosschen door hem geplant. Hem scheen ook de herder met bloote armen en beenen met geblutsten en gekrulden vilten hoed, de herderin met roode jak en blauwen rok en een doek om het hoofd gebonden heel wat aantrekkelijker dan onze boeren en boerinnen in hun grauwen dos. Dit alles was voor vele onzer kunstenaars romantieker, schilderachtiger en zij gingen het opzoeken, zooals de schilders uit onzen tijd naar de Araabsche landen gaan om er stof voor kleurrijke tafereeltjes te vergaren.

Berchem en zijne groepgenooten verzaakten niet geheel aan den vaderlandschen aard, wanneer zij het zuidelijke land en zijne bewoners op het doek brachten. Zij bleven Nederlanders, niet alleen in hunne heldere rijke kleuren en hunne fijne en glansende lichten, maar ook in de keus hunner personages en hunner stoffeering. In het land der hooge kunst gingen zij niet zoeken de heldenfiguren, den academischen ledenbouw, de dramas der geschiedenis, de stoute of de liefelijke scheppingen der poëzie: omdat zij over de Alpen getrokken waren werden zij nog geene klassieken. Zij bleven demokraten en wat zij ginder gingen bewonderen was juist wat door de eigen landzaten en de bezoekers uit andere streken minst van al opgemerkt en door geen aangeteekend werd: namelijk de mindere man, de natuurmensch, die niet anders kent dan zijn halfwilde streek en zelf half wild is gebleven. Zij beeldden dien man liefst af met zijn levensgezellen, de schapen, de koeien, de huisdieren, die hun bekend en bevriend waren van uit het vaderland. Maar zij waren hem gaan zien en stelden hem voor in eene decoratieve omgeving, gevormd door bergen en rotsen, door meren en stortvloeden, door bouwvallige bruggen en monumentale puinen. De scherpe tegenstelling van het zuidelijke landschap met de groene weiden, de zorgvuldig bebouwde velden, de netjes onderhouden woningen van den geboortegrond trok hen aan, en zij waren er op verlekkerd dit verschil te doen uitkomen. Berchem is de meest gekende, de best gekenmerkte schilder van Italiaansche landgezichten geworden, maar hij is tevens een der oudste en der beste veeschilders in Holland en de eerste wellicht, die voor een goed deel zijn naam verschuldigd is aan zijn talent van schapen, koeien en andere dieren af te beelden. De stoffage, die hij voor zijne gezichten uit het vreemde land benuttigde, zullen zijn tijdgenooten en opvolgers te pas brengen om hunne Hollandsche landschappen te verlevendigen.

Hij is best gekend als schilder van zulke tafereelen, maar hij verwerkte ook wel andere stof. Zoo leverde hij eenige wintergezichten in het eigen land genomen: het Rijks-Museum bezit er een paar; jachtstukken, zooals er een in het Haagsche Museum hangt; enkele Italiaansche havengezichten; verder Bijbelsche en Mythologische onderwerpen, zooals wij er in de Ermitage aantreffen. Het historische vak ging hem minst van al goed af; van nature helde hij over naar den opsmukkenden trant; hij was een samensteller van tooneelmatige optimmeringen, een handige schilder van menschen en dieren en boomen en rotsen. Ook door zijn kleur en licht zoekt hij te behagen; het uiterlijke trok hem meer aan dan het innerlijke. De zin voor het dramatische en het innige gevoel ontbraken hem zoowel als de fijnere smaak voor kleurenschoon en lichtspel. In zijn meest uiteenloopende werken is en blijft hij een decorateur van talent, begaafd met veel gemak van werken, vloeiend van stijl en handig van penseeling. Hij zocht geen waarheid, maar schilderachtigheid, geen leven, maar fantazie, geen warm licht, maar koelen schijn, geen sterke schaduwen, maar schemeringen.

Zijn vader hiet Pieter Claesz; hoe hij zelf aan den naam van Berchem kwam is onbekend en zijne oudere levensbeschrijvers spanden zich reeds in om dit raadsel der naamverwisseling op te lossen. Houbraken deed verschillige verklaringen aan de hand. Berchem, verhaalt hij, wilde een reis ter zee ondernemen en was in 't geniept aan boord geslopen; de stuurman, die hem kende en ongemerkt wilde meenemen, zei aan de bootslie „Berg hem" en deze zouden hem met die woorden gedoopt hebben. Of wel: toen hij nog kind was, ontstond er een brand in zijn ouders huis en werd er geroepen: „Berg hem." Of nog: toen hij het bij zijn vader op zekeren dag verkorven had en deze hem achterna liep om hem den kop in te slaan, riep zijn meester, Jan van Goyen, tot andere leerlingen, „Berg hem" en zoo bleven zijn makkers hem heeten.

Zijn vader was zelf een schilder, die fruitstukken van middelmatige kunstwaarde voortbracht. Hij was te Steinfurt in Westfalen geboren, maar kwam al vroeg naar Haarlem waar hij den 21en Mei 1617 huwde en den 1en Januari 1661 begraven werd.

Daar werd Nikolaas Berchem geboren en den 20en October 1620 gedoopt. Hij ontving zonder twijfel zijn eerste kunstonderricht van zijn vader; maar, daar hij een heel anderen weg dan deze insloeg is het even stellig dat hij bij andere meesters in de leer ging. Houbraken, zooals wij hooger zagen, verzekert dat hij onder de leerlingen van Jan van Goyen geteld werd: maar ook dezes trant verliet hij geheel. Waarschijnlijk wordt het dan, dat hij verkeerde in den winkel van Jan Wils, een landschapschilder, die in 1628 reeds in Haarlem woonde, wiens dochter hij huwde en van wien ons een paar stukken in den trant van Berchem bekend zijn. Houbraken geeft verder nog als zijne meesters op Klaas Mojaert, een historieschilder van wien het Rijksmuseum onder andere een stuk bezit, het *Bezoek van Antiochus bij den waarzegger*, waarvan het onderwerp ook door Berchem behandeld werd, en J. B. Weenix, die evenals Berchem tooneelen uit het Italiaansche volksleven schilderde. Daar Mojaert in Amsterdam woonde en J. B. Weenix eerst in 1621 geboren werd schijnt Houbraken's bericht betreffende deze twee laatste leermeesters van Berchem, weinig betrouwbaar.

Zijn oudste gekend stuk is zijn *Laban den arbeid onder zijn knechten en meiden verdeelende*, dat zich in de Pinacotheek te Munchen bevindt en het jaartal 1643 draagt.

Geen twijfel of hij bezocht Italië en deed die reis vóór 1650, vermits hij in dit jaar reeds verscheiden gezichten uit het zuiderland schilderde. Het Keizerlijke Museum te Weenen, bezit van hem een stuk van 1644, dat wel herinneringen uit Italië schijnt weer te geven en pleit voor de waarschijnlijkheid, dat hij de reis vóór dit jaar volbracht.

In 1670 verbleef hij nog te Haarlem. Later ging hij naar Amsterdam wonen, waar hij den 18en Februari 1683 overleed. Den 4en Mei daaropvolgende hield zijne weduwe koopdag van de verzameling schilderijen van vreemde meesters, welke hij bezat, en den 7en December van hetzelfde jaar verkocht zij alle zijne nagelaten papierkonst, bestaande „in uit„stekende teekeningen en schoone drukken

van prenten, byzonder Raphaël d'Urbino, Barosius, Caracci, Guido enz. Een ongemeen boek met prenten van meer als 1300 stuks van A. Tempesta, modellen, altemarynen, verolen en 't geen voorts meer door billetten is bekend gemaekt."

Berchem was dus een liefhebber van gravuren en hij zelf etste een aantal platen: Bartsch beschrijft er 56. Het zijn allen dieren met of zonder personages. De oudste dragen het jaartal 1644, de jongste 1680. Hij vond vooral, men zou wel zeggen uitsluitend, smaak in gravuren naar Italiaansche meesters, een smaak geheel overeenkomende met zijn voorliefde tot het land over de Alpen. De zuidelijke kunst bleef ook niet zonder invloed op hem: niet alleen de personages zijner mythologische en godsdienstige stukken, maar ook sommige figuren zijner herders hebben een academisch bijsmaakje, dat van dien invloed getuigt.

Hij schilderde machtig veel. Meest alle openbare verzamelingen van eenig belang bezitten stukken van hem; als gewoonlijk zijn er in de Ermitage het meest te vinden. Wij tellen er daar zestien echte en een twijfelachtig, eene *Naaister* (Nr. 823). Onder de echte zijn er twaalf gezichten uit Italië, twee bijbelsche stukken, een mythologisch en een allegorisch.

Het mythologische stuk verbeeldt de *Ontvoering van Europa* (Nr. 1072). Het is een kolossaal doek met levensgroote figuren, uiterst decoratief, in een trant, die een voorsmaak geeft van dien der Fransche kunstenaars onder de regeering van de marquise de Pompadour. De schildering is heel glad en helder, het spel van licht en bruin is gezocht; een geschitter van zij en fluweel ligt op de kleederen, op het vleesch der personages en op de huid van den goddelijken stier.

Van de twee Bijbelsche onderwerpen is het eęn (Nr. 1070), de *Engelen de geboorte van den Messias aan de herders aankondigende*, een nog grooter stuk dan het vorige, gedagteekend van 1649. Het is berekend op lichteffekt, maar dit effekt is slechts ten halve bereikt: de herders komen niet sterk uit, alleen de koeien worden in warm krachtig licht gesteld. Hetzelfde jaar behandelde hij in anderen vorm hetzelfde onderwerp in een klein stuk, dat het Museum te Dresden bezit. Het tweede godsdienstige stuk (Nr. 1071) verbeeldt de *Rust op de Vlucht naar Egypte*. O. L. V., met het Kind Jesus op den schoot en St. Joseph achter haar, zit in een rotsachtig landschap. Links wacht een herder zijne kudde. De hoofdgroep staat in sterk licht, het overige in schemergrijs met een warme avondlucht aan den gezichteinder.

Van deze drie stukken zijn de twee eerste ongetwijfeld de belangrijkste van dien aard, die Berchem voortbracht; in beide is aan de dieren een bijzonder belangrijke plaats ingeruimd. Het derde stuk is niet veel anders dan een zijner gewone landgezichten met vee, waarbij een historische groep gemengd is. Evenals zijne overige werken van historischen aard, behooren deze drie wel tot zijne vroegste werken.

Onder de gezichten uit Italië met vee melden wij vooreerst het *Landschap bij Zonnenondergang* (Nr. 1077), dat hierbij in afbeelding gaat. Op den voorgrond ziet men een waterplas, daarachter een kale rotsachtige streek, met twee hooge boomen rechts, en een groep kleinere boomen links op de hoogte. Tusschen berg en water een paar schaapherders, die hunne kudde huiswaarts drijven: de eene draagt een pak, de andere speelt op de schalmei. Achteraan komt een ezel dragende de lammeren in twee manden, die over zijnen rug hangen. Verderop komt nog een ezel bereden door eene boerin en geleid door een landman in wijden mantel gewikkeld. De ondergaande zon tint heel den hemel in goud; de wolkjes, die er in drijven, zijn van de eene zijde verguld, van de andere licht beschaduwd. De twee boomen rechts staan geheel in een warm licht, dat hun kleuren bont doet uitkomen op al de rimpelingen en scheuren der schors, op het mos en de rankende planten, die er tegen groeien. Aan de linkerzijde weerkaatsen de bergen flauwer den gloed der ondergaande zon. Het tooneel wordt voorgesteld in de eigenaardige verlichting, die de schilders van herwaarts over ontdekten in Italië en die bestaat uit een gedempten gloedtoon, die het landschap half

verlicht en half in schemering laat. De schildering ziet er uit alsof zij met groote nauwgezetheid was uitgevoerd en nochtans is zij breed en vlak gelegd, alweer op een manier die de liefhebbers van Italië zich hadden eigen gemaakt en waarin zij groote meesterschap hadden verkregen. Zij hadden daar ginder niet alleen een ander leven gesleten en in een aanvalliger omgeving geleefd, maar ook een ander licht en een andere kleur ontdekt dan die welke zij gewoon waren ten hunnent te zien. Dat zij dit alles naar waarheid weergaven zal niemand beweren, maar zij maakten er iets vreemds van dat zij behagelijk deden vinden aan hunne tijdgenooten en dat voor ons kunstmatig en onwaar is.

Van de gedagteekende Italiaansche landschappen is het oudste het *Doorwaden der rivier* (Nr. 1083) van 1650. Wij zijn in Italië: de puinen eener antieke waterleiding, die in de verte oprijzen duiden aan dat wij ons in de Roomsche Campagne bevinden; de zon gaat onder, eene herderin drijft hare kudde door het water, een ezel met pakken beladen loopt nevens haar. In den achtergrond komt er een tweede aan, bereden door de vrouw met den blauwen rok, de onvermijdelijke personage uit Berchems' tafereeltjes. Het stuk is klein, op koper geschilderd en bewijst dat de kunstenaar op zijn dertigste jaar zijn eigenaardig vak reeds had gekozen en meesterlijk beoefende.

Dan volgt in tijdsorde een *Italiaansch landgezicht* (Nr. 1081) gedagteekend van 1656, dat is van zijn besten tijd, en een uitmuntend toonbeeld van zijne werken van dien aard, dat is van het grootste deel dezer. Links een breede rivier, waarover een bouwvallige brug ligt; aan het hoofd der brug een episodieke groep: twee boeren, van welke een op een ezel gezeten is, bidden voor een O. L. Vrouwenbeeld. Twee ossen volgen hen. Een herder op een os gezeten en een anderen os met verscheiden schapen leidende trekt de brug over. Op den voorgrond drijft een boerin te paard een kudde koeien en schapen en twee ezels geladen met jonge kalveren en lammeren. In het verschiet een rei bergen. Niet alleen vinden wij hier de gewone bestanddeelen van Berchem's Italiaansche tafereelen weer, maar als schikking en uitvoering is het stuk een zijner beste. Over het landschap laat de morgenzon haar helder warme stralen glijden; zij herschept het in een wereld van glans en glorie, waar de kleurige figuurtjes in vaste tonen tegen den smeltenden grond uitkomen.

De stukken van lateren datum zijn minder zacht en fijn van toon en verraden meer ambachtelijke vaardigheid dan kunstgevoel. Zoo het *Bergachtig Landschap* (Nr. 1075) van 1663, waar men herders ziet, die op den boord van een meer met hunne kudden den terugkeer der pont afwachten. De vrouw op den muilezel, de ezel met jonge kalveren geladen, de herders met hunne kudde vormen hier als elders de gewone stoffeering; de figuren komen helder en porseleinachtig tegen den donkeren achtergrond uit; het effect is gezocht en met groote behendigheid verkregen.

Van het jaar daaropvolgende is gedagteekend een *Landschap met rivier* (Nr. 1079). Men ziet er een veerpont, overgezette herders en kudden, werklieden die twee schuiten lossen. De hemel is warm verlicht door de ondergaande zon; in de vallei is de schemering gevallen; de toon is koeler en zwaarder geworden.

Het laatste gedagteekend stuk is een allegorisch tooneel van 1669 getiteld de *Herfst* (Nr. 1073) en vertoonende Vertumnus, die aan Pomona een mand vruchten aanbiedt. De toon is nog donkerder in den achtergrond, de figuren komen met nog kouder, porseleinachtig geglim uit: de meester is klaarblijkelijk aan het verloopen en vervalt meer en meer in gekunsteldheid.

Van lateren tijd zijn ook de overige stukken: de *Herdersdans* (Nr. 1084), glimmend van licht, schitterend van kleuren, wit, blauw, rood, met dieren blinkende als spiegels; de *Herberg* (Nr. 1082), waar men bij een tapperij gevestigd in een grooten bouwval, koutende en drinkende herders en herderinnen ziet, bij den bouwval is alles donkergrijs, daartegen maakt de hemel een snijdend en gezocht contrast; een *Italiaansch Landgezicht* (Nr. 1074) een groot stuk, donker van grond met lichtenden hemel en theatrale optimmering;

een ander groot stuk van gelijken aard (Nr. 1078) koel van toon, maar belangrijker dan het vorige; een *Terugkeer der Jacht* (Nr. 1076), jagers en jagerinnen te paard met herders en kudden, zigeuners en zigeunerinnen te midden van een bergachtig landschap, in halve duisternis, gezocht van toon en van stoffeering.

Een laatste stuk verbeeldt een *Nachtgezicht* (Nr. 1085). De maan staat aan den hemel en werpt een flauwen schijn op een boot met vee geladen, die de rivier overvaart; al het overige is zeer donker, zoodat men met moeite onderscheidt wat de schilder afbeelden wilde.

VOORGEVOEL. † † † † † † † † † DOOR G. VAN HULZEN. † †

Midden in de bruidsdagen van haar dochter kwam de brief, dat haar jongen, haar eenigen jongen, het niet goed maakte. Midden in de klare vreugd viel deze tijding als een modderspat, de glans, de mooiheid ervan bedervend.

't Bericht kwam zoo onverwachts, zoo plotseling, dat het haar gedachtengang verlamde; ze wist niet wat te doen. Overmorgen trouwde Marie, dáár diende ze toch bij te blijven en intusschen lag haar jongen op 't uiterste. Maar dat was 'n wreedheid, dat waren omstandigheden, waarover ze niet durfde doordenken.

Ze had dadelijk moeten afreizen, de huwelijksplechtigheden laten opschorten, maar Victor, haar schoonzoon kwam daartegen op, zei dat ze beter deed nog eerst te seinen, te vragen hoe het ermeê stond. Hij schreef toen zelf een telegram, bezorgde het persoonlijk en met een uur of wat kwam er bericht, kon ze zwart op wit lezen: in 't geheel geen gevaar, maar ook geen hoop tot genezen.

Nu zat ze in den trein op weg naar haar kind, het jonge paar, dat zoover meêreisde in Nijmegen achterlatend — en opnieuw plaagde haar het verwijt, vroeg ze zichzelf of Victor wel goed telegrafeerde, òf hij niet door een of andere draai of toevoeging een gunstiger antwoord mogelijk maakte. Dat zou een laagheid, een gemeenheid van Victor zijn, en ze achtte haar schoonzoon daartoe niet in staat. Maar die dingen, zoo redeneerde ze weer voort, behoeven toch niet met opzet te gebeuren. Iedereen richt onwillekeurig zijn vraag in naar het antwoord dat hij gaarne wil. Daarom had ze het telegram zelf moeten verzenden.

'k Had zelf moeten schrijven, zelf moeten schrijven, echode het nu bitter bij haar op, in klaar besef van wat ze verzuimde. En tusschen de gierende rol-geluiden van den trein, die voortbliksemde, sneed dat zelfverwijt pijnigend door haar denken heen. Mocht ze, waar het haar kind betrof, wel iets aan anderen overlaten? Als ze eens te laat kwam, als hij eens stierf, terwijl zij nu hier zat, naar hem toereisde, o, ze zou het zichzelf nooit kunnen vergeven. Nee nooit! En Victor, die hoefde niet meer onder haar oogen te komen.

Maar zoover kon het toch niet zijn. Duidelijk luidde het antwoord: bericht verkeerd gelezen, geen gevaar, maar ook geen genezen.

En Victor mocht ze maar niet zoo verdenken. Hij deed goed met eerst te telegrafeeren. Waarom zweepte zij zichzelf toch zoo op? — Sedert haar man stierf, joeg ze zich telkens in kwellingen en allerlei angsten, en meest zonder redenen. Waarom... waarom? ze wist het zelf niet. Nu ook weer. Er was toch niets dringends. En gelukkig, die trouwpartij eenmaal achter den rug, kreeg ze al den tijd voor haar zelf, ging alles beter. Anders bleef ze daarmeê toch steken, moest ze mogelijk weer halfgedaan weg, haar jongen alleen laten, omdat Marie en Victor toch niet aldoor konden wachten. Ach ja, die jongelui hebben altijd een dringende haast... ze hoopte nu maar dat die twee het goed met elkaar konden vinden!

Haar gedachten dwaalden voor 'n oogenblik naar het pasgetrouwde paar. Maar het trilschokken van den voortsnellenden trein bracht haar denken van zelf weer naar haar zieken jongen terug.

Ze was nu wat blij, dat ze dadelijk na het trouwceremoon afreisde, ook al voelde ze zich nog zoo moê en al wilden ze haar toen nog overreden om het tot morgen uit te stellen, en eerst een nacht rust te nemen.

Maar na de inzegening en de verdere plechtigheden, waar ze met een kramperig, kloppend hart bij zat, liet ze zich met Vic en Marie naar 't station rijden. 't Liefst zou ze een extra trein hebben genomen, alleen maar om in 't gevoel te zijn, dat ze dan vlugger voortkwam. Maar Victor, en die kon 't weten, zei dat een extra trein niet vlugger langs de rails vliegt dan de groote express. Goed, goed! Maar langer wachten dan hoog-noodig kon ze niet — en nu in den avondtrein spoorde ze naar haar kind. Van morgen op een trouwplechtigheid, van avond naar een doodsbed — en ze zeggen nog, dat het leven egaal, geleidelijk voorbij gaat! Och, och! Heel haar angst van mogelijk te laat te komen, bibberde uit die schrijnende, ironische woorden op. Ze verweet zich weer dat ze niet zelf telegrafeerde.

Zij was Keulen voorbij, nu op Frankfort aan, het nachttrajekt, wat de trein in raasvlugge, duizelsnelle jaging doorploeterde, als 'n wild, vurig beest, losgelaten, niet te houden. Dat woedend-voortsnellen, met de kleine schok-trillingen van den wagen, door-ijlend de wonderstreek langs den Rijn, die ze kende, al kon ze er nu niets van zien, verdoofde haar angst en haar spanning.

Dat bliksemende, bijna pijl-geschoten voortsnorren, zonder veel stations aandoen, ontnam haar een weinig de beklemming, gaf haar een sensatie, alsof ze in een rechtstreeksche spoog trillend werd overgeschoven. Ze zou nergens ophouden, niet in Frankfort, noch in Bazel, doorreizen in eenen streek naar Davos.

Maar nu bedacht ze, dat ze in Zurich wel moest uitstappen om te zien, of er geen brief aan 't postkantoor lag. Ze had toch Alfred dadelijk na 't bericht van den dokter geschreven, dat ze dacht hem te komen opzoeken. Ze ging — dit jokte ze maar — met het jonge paar, met Marie en Victor op reis — en ze kwamen gezamenlijk bij hem, omdat hij door z'n ziekte niet bij de trouwpartij kon wezen. Ze verbaasde zich nu nog hoe ze in al haar ontsteltenis zoo goed deze leugen wist te verzinnen. Maar plots viel het haar in hoe dom ze weer handelde door hem post-restante te laten schrijven. Waarom niet aan een hotel? Ze kende er geen te Zurich... maar Victor, zoo bereisd, kon gemakkelijk haar een adres hebben gegeven. Als je schrijft, dat je in Zurich overnacht, dan geef je toch geen poste-restante, maar je hotel op. Zieken voelen zoo fijn. Dat ze in Zurich overbleef, had ze alleen gedaan om den schijn te ontloopen van overhaast te komen.

Maar daar kon ze nu niet meer aan veranderen. Als haar jongen er maar niet van ging schrikken of vermoedens kreeg, een en ander in verband bracht. Maar dat zou toch bloot toeval wezen!

Haar angst kwam nu ineens weer opzetten vloog haar door 't geheele lichaam. Het ragge trillen van den trein bleef als venijnige speldeprikken in haar hoofd steken, wat om de beurten koud en heet werd van overzenuwing. De vlammen sloegen haar van benauwdheid uit. Gelukkig, dat ze alleen in de coupé zat, want anders was het niet om uit te houden van benauwing!

De trein schoof gierend-vlug, snerp-trillend als een fel gepijnigd beest langs de hard-gladde rails voort, nu al Frankfort voorbij, op Bazel aan, met al feller schokgestuw en voortgedaver, waarbij alles rammelde.

Ze was dus al over de helft, kon 't haast zelf niet begrijpen: zooeven nog in den Haag en nu al bijna in Zwitserland.

Het kalmeerde haar zenuwonrust, waar het zoo vlug ging — en ze bedacht weer, dat ze zich opwond voor niemendal. Er was toch geen dadelijk gevaar; 't stond duidelijk in het telegram en bovendien van morgen had Marie toch z'n huwelijksfelicitatie nog ontvangen. De vermoeidheid, de overspanning, de angst, dreef haar zoo op; ze maakte zichzelf nog heelemaal kapot. Dat voelde ze wel. Maar wat geeft dat... ze kon er zich niet tegen verzetten, en ze zei zich weer dat het trouwen best had kunnen wachten. Maar waarom, wáárom er was toch geen dadelijk gevaar?

De trein trilde al-maar voort, en in 't gevoel van tril-schokkend te worden voortgeduizeld naar haar jongen, raakte ze lang-

zaam in zachte verdooving, een soesel van moeheid en niet meer kunnen denken.

Bleekjes kwam de dag klaren met vale strepen in de coupé toen de trein te Bazel stilhield. Een uur oponthoud en ze zat al weer in den wagen naar Zurich, kil en rillerig, met zware oogleden, star-starend in den vroegen morgen. Dat oponthoud te Bazel waar ze een kop thee met een broodje gebruikte, scheen haar wel te hebben gebroken, inplaats daarmeê te zijn opgeknapt. Bang werd ze, dat ze het niet tot Davos zou volhouden. Gisteren niet geslapen door 't angstig overpeinzen, den geheelen morgen zich ingespannen bij het plechtig gedoe, de felicitatiën aanhooren, bedanken en nikken en nu nog een nacht reizen, waartegen ze zoo moeielijk kon. Maar ze wilde door, moest door, dadelijk door naar Davos.

Ze zag zich al bij haar jongen, haar Alfred, die daar alleen, met een verpleegster bij zich, lag te sterven. Maar, hoe kon ze zich die dingen in 't hoofd halen: ze wist toch beter. Het kon nog wel tijden, maanden duren. Ze diende zich wat in te houden, vooral om haar jongen niet te laten blijken hoe slecht het met hem stond. Ja, dat moest ze! Ze ging nu overleggen hoe ze dat diende aan te pakken, wat ze zou zeggen. 't Gaf haar ineens een oogenblik van bedaardheid, van zelfbeheersching.

Thuis had ze daarover ook al loopen tobben, het maar verschoven, omdat haar hoofd teveel in de war draaide, daar niet naar stond. Als ze in den trein zat, zei ze zich toen, kreeg ze nog tijd genoeg om iets behoorlijks te verzinnen. En nu kwam ze al bijna te Zurich en was ze 't nog niet met zichzelf eens! Het eene leek nog onwaarschijnlijker dan 't andere. Haar geheele wijze van doen, haar plotselinge komst, ging veel te onbesuisd. De jongen moest dat wel vreemd opvallen! Het zweet brak haar uit en 't rommelstuwen van den trein joeg alles in haar naar de keel. Gauw maar een beetje naar buiten kijken, zei ze.

Ze hield zich kramperig, om wat vastheid te krijgen zeer zenuwachtig aan 't raampje vast.

Te Zurich nam ze een rijtuig, liet zich naar 't postkantoor brengen. Jawel, daar lag een brief. Goddank, hij leefde dus..., nog niet dood.

Gejaagd, gehaast, scheurde ze den omslag open, zich geen tijd gunnend om het netjes te doen, en nu ze weer zijn eigen schrift, zag, kon ze van aandoening haast niet lezen. De letters schemerden haar voor de oogen. Na een oogenblik ging 't beter. „Lieve ma, las ze, ik ben erg blij dat u eens komt, erg blij! Maar hoe is dat zoo onverwachts opgekomen? 't Is heel aardig, met Marie en Victor, heel goed gevonden! Ze komen zeker ook meê. Telegrafeer me nu met welken trein u komt, ik zal zien, als 't even kan aan 't station te zijn, anders gaat u wel dadelijk door naar 't hotel.

Ze wilde z'n brief wel aan haar lippen drukken, hield zich nog in.

Lieve, lieve jongen, juichte het in haar, terwijl uit haar oogen, zoo pijnlijk van vermoeidheid, een traan perelde en ze kreeg een gevoel van oplichting alsof die traan den brand uit haar oogen wegnam.

Ze las het briefje nog eens, meende er nu wat onvasts, ietwat beverigs in de letters te zien. Maar dat was toch maar gekheid, dat verbeelde ze zich. Hij schreef toch zelf dat-ie aan den trein wilde komen; 't zou dus zoo erg niet zijn. Hoe kon ze zich toch zoo opwinden! Al de angst, alle zorgen van telaat te komen, die haar den geheelen nacht gekweld hadden, waren ineens weggezakt. Ze zou van blijdschap kunnen huilen, luidop! Wat een moeder toch al doet, zei ze zichzelf, alsof ze zich haar eigen aandoeningen schaamde, zich die wilde verklaren.

Maar de aandoeningen propten haar op in de keel, en die prop scheen zich te verdikken, pijnde haar tot in de maagstreek.

De zolen der voeten, terwijl ze naar 't rijtuig terugliep, gingen ineens prikkelen, met een tintelend branderig gevoel, alsof ze weken op een schip was geweest. Haar lichaam, haar hoofd vooral, gloeide en prikkelde; ze kon zich bijna niet voortbewegen. Ineens werd het haar duidelijk, dat ze teveel van haar zelf vorderde. Ze was toch zoo jong niet meer, en ook niet sterk; als ze zóó te Davos kwam, zou ze haar

jongen nog maar angst op jagen. Als ze eens te Zurich een nacht overbleef?

Maar nee, ze wilde dadelijk door, niet noodeloos tijd vertragen. Al erg genoeg was het, dat ze zich twee dagen door het trouwen liet ophouden.

Ze zat alweer in 't rijtuig. Ziezoo, 't ging al beter!

Onder 't rijden gingen haar gedachten weer aan 't overleggen. Ze vergat haar vermoeienis en haar ouderdom. Ternauwernood keek ze naar de nieuwe huizen van Zurich. Zonder zich zelf rekenschap te kunnen geven waardoor, stak weer een onrust in haar op. Maar ze drong dit pruttelend terug. Ze merkte wel dat ze oud werd. Eigenlijk was ze geen mensch meer om alleen te reizen. Marie en Victor konden best met haar meê zijn gegaan — ze hadden 't ook aangeboden, — maar ze nam het niet aan, uit bangheid dat het oponthoud zou geven. Jong-getrouwde menschen, nu ja, daar kun-je niets van op aan!

De wagen reed haar voor 't station.

Ze stapte er dribbelend-vlug uit, vroeg meteen:

— Hoe laat gaat de trein naar Davos?

De koetsier schokte met z'n schouders, zei:

— Ik denk tegen drie uur zoowat.

— Weet je 't niet, nou ga dan vragen! duwde ze netelig toe, niet gewoon zoo onverschillig geantwoord te worden.

Ze hield het geld nog in de hand terug.

De koetsier keek naar z'n paard, dat hij moeilijk alleen kon laten, klampte een besteller aan.

— Kwart na vijven, hoorde ze zeggen.

Ze kon 't niet gelooven, liep naar het loket, vernam het opnieuw: ze had de aansluiting gemist... ja, dat was toch klaar, door het rijden naar 't postkantoor. Ze werd ineens kalm, zóó kalm alsof er een groot ongeluk boven haar hing. Ze wilde het hoofd erbij houden. Het werd natuurlijk nacht voor ze daar ginds aankwam — en zoo laat, zou ze hem niet meer òp vinden. Wat te doen?

Ze peinsde, droomsoesde, dacht zonder te denken, haar arme hoofd geheel in verwarring. Ze las opnieuw het briefje. De eerste regels maakten haar al dadelijk helder, en de woorden dat hij aan den trein wilde komen, stelden haar heelemaal gerust. Ja, daar was toch niets meer aan te veranderen; ze moest hier maar in Zurich een nacht overblijven!

Bijna buiten haar zelf om vroeg ze nu aan den koetsier naar het beste hôtel.

— Bauerolac, zei hij.

— Hoe zeg je?

— Bauer... au... Lac.

— Zoo, breng me dan daarheen.

Ze was het met zichzelf eens geworden. Van avond kon ze haar jongen toch niet meer zien — en dan bleef het wel gelijk waar ze sliep, daar of hier. Als ze er goed over nadacht was het ook veel te onverwacht, veel te veel op stel en sprong, te vreemd om daar in den nacht aan te komen.

Ze zou nu eerst haar jongen telegrafeeren hoe laat ze kwam, dan een brief schrijven, die hij morgen vroeg kon hebben, waarin ze hem de reden van haar komst nog eens zou uitleggen, en ook Marie en Victor, die in Keulen waren achtergebleven om hun eerste huwelijksnacht door te brengen, kon ze nog telegrafeeren naar Zurich te komen, haar in Bauer au Lac te wachten.

Zij was verwonderd, versteld over haar eigen klaarheid, zoo goed zat nu alles in elkaar.

Maar eenmaal dat afgedaan, de telegrammen, de brief verzonden, overviel haar weer de gejaagdheid; — ze kon het opgediende eten bijna niet door de keel krijgen. Het briefje van haar jongen ging ze opnieuw lezen, bijna onfatsoenlijk met het eten nog in den mond, wat er niet doorwilde. Ze meende nu inderdaad iets gebrekkigs, iets hulpbehoevends uit die letters te lezen. Ze merkte nu ook de kortheid van z'n briefje op. Anders schreef hij zoo uitvoerig met altijd er wat in over de mooie bergen, de heerlijke lucht, èn nu maar zoo weinig. Maar dat kon wel zijn door de haast, en ook omdat hij het niet noodig vond nu ze toch overkwam.

Maar de onrust knaagde opnieuw en de angst en de zorg gingen weer aan 't spoken, lieten haar geen rust. Ze kon met den besten wil niet in Zurich blijven, ze moest dadelijk verder reizen, want als ze hier overnachte zou ze toch niet kunnen slapen.

Voorgevoel.

In haast van bewegingen, met veel gereptheid, waardoor ze bijna in haar woorden bleef steken, vroeg ze den kelner en den portier tegelijk of ze van avond nog naar Davos kon komen.

— Ja 't kan wel, kwart over vijven gaat 'n trein.

— O, ja, da's waar ook. Ze herinnerde het zich ineens, vroeg toen:

— En hoe laat ben ik dan daar?

— Ruim half elf!

— Half elf... half elf... dank je.

't Wordt wel laat, zoo prevelde ze voor zich heen, maar toch beter dan hier te zitten. Ik zou 't niet uithouden en ik kom in elk geval toch dichter bij. Ze vroeg nu haar rekening, betaalde vlot, informeerde naar een goed hotel, schrok een weinig ervan, dat ze in Davos tusschen teringlijders moest slapen.

De portier scheen zoo iets te merken, gedienstigde:

— U kunt ook in Landquart overnachten. Dat wordt veel gedaan.

— Ja, ja... d'as waar ook. 't Leek haar al om 't even, als ze maar voortkwam. Wat deed ze hier nog?

Ze keek naar de klok, zag dat ze meer dan een half uur den tijd had, liet zich met de omnibus naar 't station rijden.

Ze vond zich zelf nu weer kinderachtig met haar ingebeelde angst. Er was toch geen dadelijk gevaar. Die ziekte duurt en sleept zoo lang! Verschrikkelijk voor zoo'n arme jongen, pas drie-en-twintig en nu al te moeten sterven!

In den trein overlegde ze weer of ze maar niet dadelijk zou doorreizen. Dat deed ze het liefst, maar daartegenover stond, dat ze dan morgen tevroeg aankwam en haar jongen haar niet kon afhalen. Ze geloofde nu eenmaal zeker, dat hij daar zou zijn. Gedachtenverward, besluiteloos, staarde zij door de ruitjes van den spoorwagen, staarde met haar reeds verzwakkende oogen naar het landschap, de stroomen, de bergenreeksen, die haar voorbij trokken. Ze berekende, dat Marie en Victor nu wel zoowat te Frankfort zouden zijn. Als haar telegram eens miste, vroeg ze zich plotseling. Maar nee, dat zou niet. Jonggetrouwden staan zoo vroeg niet op; voor twaalven had ze nog afgezonden. En dan Victor altijd praktisch, zou z'n adres te Frankfort wel opgeven om na te kunnen zenden, als er iets voor hem kwam. O, hij was praktisch, wat al te praktisch naar haar zin — en 't ergste leek haar, dat Marie geheel met hem meeging. 't Scheen wel of menschen dadelijk egoistisch worden, naar zich toe halen, als ze gaan trouwen — eigenlijk was dat geheel in-den man-opgaan wel mooi, en voor Marie vond ze het gelukkig, maar ze kon het toch niet goed uitstaan. Marie en Victor spraken alleen maar over de teleurstelling, de onaangenaamheid van het trouwen te moeten uitstellen. Aan den armen jongen zelf, die daar ging sterven, dachten ze ternauwernood, spraken slechts over hem als een oorzaak van een hindernis, die nu onverwachts tusschen hun plannen kwam.

Dit hinderde haar als goedhartige moeder en een zelfverwijt kwelde haar nu tevens. Ze had haar jongen toen hij ziek kwam te liggen en de dokters van Davos spraken, daar heen gezonden, met vrije beschikking over ruim geld, in de gedachte dat hem niets mocht ontbreken, en wie weet, op welke wijze hij gebruik er van maakte. Inplaats dat te doen had ze zelf meê moeten gaan, hem verzorgen, over hem waken. Maar, ook al weer door praten van Marie, die niet graag alleen in 't groote huis zat te kijken, was ze rustig op haar stoel blijven zitten, zich tevreden stellend met de brieven van beterschap, die hij telkens, gelijk met fotos en andere prenten, zond. Ze rekende er zoo vast op, dat hij zou beteren, en meende werkelijk, dat je maar naar Davos behoeft te gaan om dadelijk op te knappen. En wat voelde ze zich blij, toen ze den eersten zomer hem terug zag, rood en rond, met bolle wangen. Maar na een paar weken verder, en ze merkte wel, dat de genezing niet echt was, alleen maar uit vernis bestond; hij hoestte 's morgens bijna zonder eind. Als ze toen nog maar zelf was meegegaan, maar ze dacht er zelfs niet aan. Davos, dat is toch zoo griezelig. Allemaal tuberkels. Ze kleefden daar aan de deurposten vast zooals ze zeien.

Toen kwam de slag ineens: de bloedspuwing daarginds, waarvan hij wel weer

opkwam, maar waaruit toch de koorts overbleef, gelijk de dokter schreef. In elk geval zou ze hebben moeten gaan, maar Marie intusschen verloofd, bracht weer beslommeringen, maakte dat heel moeilijk. Ze mocht toch, al deed ze het maar voor de naam, dat meisje niet alleen in den Haag achterlaten — en Marie vreemd en grillig kind, kon nooit lang uit logeeren, wilde vooral niet, tijdens haar engagement naar 'n andere stad. Er zat toen niets anders op dan een verpleegster te zenden, iemand waarop ze kon vertrouwen. Maar waarmeê ze zich toen tevreden suste, van trouwen af gewoon de zorgen en lasten der kinderen aan vreemden over te dragen, dat voldeed haar nu in de zenuwende angst niet meer en het zelfverwijt gistte voort.

Het had haar aldoor in stilte, geknauwd en gekneld, en nu voelde ze het zwaar drukken. Al wist ze zoo goed als zeker dat er nog geen stervensgevaar bestond, boos, innig boos, bleef ze op haar zelf, dat ze zich deze dagen opnieuw door Marie en Victor liet weerhouden. Dat trouwen, als ze elkaar willen hebben, liep toch niet weg. Maar van den anderen kant bekeken, bracht dat uitstellen zooveel moeilijkheden, een strubbel met al die leveranciers, dat het misschien toch beter bleef 't af te doen, dan het te onderbreken. Enfin, 't was nu eenmaal niet meer te veranderen!

Met deze pijnigende gedachten, opvolgers van haar angstverwijten, zat ze maar te staren door de raampjes naar buiten waar het al schemer-donkerte. Vaag, flauw, zonder eenig recht begrip van grillig berglandschap waarna ze suffig keek, schoof alles haar voorbij. Tóen zag ze ineens de steile bergruggen langs Wallensee, waarvan de wanden in 't schemerdonker oprezen als steile zwarte gevaarten, vol nachtelijke dreigingen, waartegen het water stil aanlag, een doodenmeer gelijk, opnieuw en in nog heviger mate, te voorschijn halend al haar voorgevoelens.

Het geraas van den nu veel meer schokkenden trein, die bij elk station bijna stilhield, verdoofde, vermoeide haar — en tusschen al die redeneeringen kwam de angstverbeelding weer nijpender opzetten. Als hij nu toch werkelijk eens erger werd, als hij nu toch eens ... nee, ze durfde er niet aan denken. . . .

'tWas al volslagen donker toen ze te Landquart aankwam. De aankomst zelf gaf haar een ontlasting van de nare, drukkende gedachten. Maar eenmaal op de stille, eenzame hotelkamer, voelde ze zich nog meer beklemd. Waarom niet liever doorgereisd? vroeg ze zich weer. Waarom juist hier gebleven? Ze begreep zichzelf niet. Als ze door was gegaan naar Davos kon ze mogelijk nog even in 't sanatorium informeeren, al werd het wat laat. Ze wist dan tenminste hoe het ermeê stond. Nu niet! De zorg en de angst kwamen telkens van nieuws op. Wat deed het er nu toe, of hij haar van den trein haalde of niet. Als zij plotseling eens kwam, zou het een verrassing zijn geweest. Waarom dan zoo dom dat te schrijven? Nu ja, om te verklaren, dat Marie en Victor in Bauer au Lac wachten, terwijl ze pas in Frankfort konden zijn. Altijd die Marie en Victor! mopperde ze, maar nu werd ze onrechtvaardig tegenover die twee — die konden er toch heusch niets aan doen.

Oververmoeid, het hoofd branderig van 't inspannend getob, liet ze zich op bed vallen, begon te bidden.

Ze smeekte God vurig, dat hij toch niet het ergste over haar hoofd mocht brengen, haar sparen. Ze zou het anders besterven.

Het weenen, het bidden gaf haar weer wat lucht, wat verademing — en nu uit de kleeren, herademende ze, schoof ze zich onder de dekens, moe, doodop van al die zorgen, van die angsten, van de vermoeienis van het reizen, want ze voelde haar niet-meer-jonge jaren toch drukkend zwaar. Ze sliep in, sliep voort, woelig, onrustig, met telkens vlagen van bijna-wakker-worden er tusschen, maar toch sliep ze door.

's Morgens begon het getob opnieuw. 't Was of de angst nog vermeerderde. Eerst de zorg om niet te laat te komen, toen de benauwenis in den duffen wagen, de vrees dat de ziekte van haar jongen ineens een slechten keer kon hebben genomen.

Ze las het telegram van den dokter, en ook zijn eigen briefje nog eens over — en

ze moest zeggen, dat ze zich overbodig ongerust maakte. Och, ze was wel een oud mensch. Dat voelde ze wel.

Er dreigde toch geen dadelijk gevaar ; het stond daar duidelijk, zwart op wit.

In Davos scheen en schitterde de zon fel over de blanke sneeuw.

De lucht drong ijl in haar longen — en 't hoofd werd er licht van als had ze champagne gedronken. Er kwam een opgewektheid over haar, waarin alle verschrikkingen van den trein, alle overwegingen verzonken. Hoe kon ze zich toch zoo plagen? Het helderde in haar op.

Ze wilde zich dadelijk naar 't Sanatorium laten brengen, indien hij er soms niet mocht wezen.

Nog voor de trein stopte, keek ze uit het raamje zag ze de verpleegster. Het gaf haar ineens een schok, maar de verpleegster lachte minzaam, vroeg of ze zich niet te veel vermoeid voelde.

— O nee . . . en hoe is 't met Alfred ?

— Naar omstandigheden heel goed, naar omstandigheden, ziet u.

Ze begreep niet goed, vroeg nog eens :

— Toch geen gevaar . . . je verbergt me toch niets?

— Welnee, wat denkt mevrouw?

Dat stelde haar weer gerust.

De zon scheen en schitterde haar zóó in de oogen, bediamantte de sneeuw met duizende en duizende glinsterpuntjes, die overal voor haar opflitsten. De dunne lucht voelde ze op haar inwerken, en als in een suizel werd licht en vaag haar hoofd, wat ze wilde verdrijven door opgewekt te praten.

Ze babbelde met de verpleegster over allerlei kleine dingen, alsof er geen gevaar en geen ziekte bestond.

In het Sanatorium kon ze dadelijk doorgaan ; haar komst was reeds bekend.

Op een sofa, in de zon, dicht bij 't raam, lag haar jongen, bleek, doorschijnend-bleek, mager uitgeteerd, met moeite ademhalend.

Ze zag ineens de waarheid, de werkelijkheid en moest zich goed houden om niet omver te vallen, of in tranen uit te barsten.

— Waarom heb je niet eerder geschreven, mijn jongen, mijn lieveling?

— Och waarom moeder, er is toch niets aan te doen, en ik wou het huwelijk van Marie niet verstoren.

Ze keek hem versuft aan. Hij dacht wel aan hen en zij niet aan hem. Ze meende te zullen stikken van ontroering, van zelfverwijt en ergernis.

Ze hield hem in haar armen en weende, weende van geluk, dat ze nog vroeg genoeg aankwam, dankte haar God uit den grond van haar hart. Haar angst, haar voorgevoelens waren dan toch wel uitgekomen ; het had haar niet bedrogen.

— En waar blijven Marie en Victor, vroeg de zieke. Ik ben toch benieuwd mijn zwager te zien. Zijn ze er nog niet?

— Nee, mijn jongen, maar ze komen misschien nog vandaag . . . of morgen. Ze waren zoo vermoeid, en pas getrouwd, je begrijpt!"

Hij streek haar met zijn magere, blauwdooraderde, bijna doorzichtige hand over haar oud, trouw gezicht, het gezicht vol zorg onder de aangrijzende haren, in die handstreeling de dankbaarheid uitdrukkend dat zij er in elk geval toch was.

Ze voelde het, maar durfde uit zelfverwijt er niet op ingaan, zei maar :

Ze zullen straks wel komen ; we kunnen nog eens telegrafeeren."

Zij wilde opstaan.

— Nee laat maar, laat maar, blijf u maar bij me, moe. Zoo, is 't goed — en hij vleide zich tegen haar aan.

Ze wist nu, dat stervenden weten, zonder iets te weten de verleden dingen dezer aarde. O, als hij nu ook eens wist haar marteling, haar verwijt, dat ze hem alleen naar Davos liet gaan.

Maar hij lachte gelukkig, stil-tevreden en streelde maar haar vlokkige haren.

Een uur later zuchtte hij zijn laatsten adem uit, een adem zoo zwak, als niet te hooren, zoodat ze bijna niet wist, dat ze haar kind hield dood in de armen — en stijf en wezenloos van ontsteltenis pijnigde het haar opnieuw, dat ze zoo laat was gekomen.

Den volgenden middag kwam een telegram

van Marie en Victor, dat ze morgen waren te Klosters. In het nare Davos wilden ze liever niet wezen . . . of ze moeder met Alfred daar konden ontmoeten?

Zij telegrafeerde terug, ijskoud, kortaf: Niet meer noodig: Dood!

Er kwam nu antwoord, dat ze naar Davos wilden doorreizen om tegenwoordig te zijn bij 't begraven.

Zij seinde weer terug: Niet noodig, zal wel later schrijven.

Ze gaf zelfs geen tijd op, toen ze met het lijk Zurich passeerde; ze wilde, ze kon de anderen niet zien, nam haar kind mede, dat ze alleen ging begraven.

DE VIOOLTJES. DOOR J. C. SONNEBORN. † † † † † † †

(Slot.)

Haarlem stond in scheemrings-begin. Koel, wijd-gespannen, weldadig de serene zomeravond. Aan het bleekend uitspansel vloeide het laatste licht. Schaduw hing reeds in de straten, geheimzinnig-doorzichtige neveling, als bezonken uit hoogere sfeer. Door de ruimte suizelde oneindige vrede, de rijpe vrucht van den hitte-dag. Zweving van avondlucht streelde, liefkoosde de huid; en het zou een lieflijke heerschappij van de lauwe lucht zijn geweest, was niet een aanvang van feestgedruisch door de straten gegaan.

Er waren al veel menschen langs den weg; ze liepen nog netjes, bedaard, want het was nog het uur van de kinderen. Op de Groote Markt joelden ze, de armelui's-kinderen, woekerend met het restant van hun spelenstijd. Het was een gestoei van figuurtjes, roode en witte schortjes wapperden op tusschen slingerende touwen; kleine jongens zwermden er omheen Een troepje kleuters huppelden hand aan hand in een ronde-dans van „vinger-in-de-hoed wie er mee doet, van-avond, van-avond, met een kaarsje", sommigen de beentjes opschoppend in de lucht, en springend of ze dronken waren. En wanneer er een paar boven op elkander vielen tot een klutsje, was er een groot gejuich van sopraan-geluidjes.

Er waren ook veel opgeschoten jongens in groepen bij-een. Die liepen heel langzaam rond, of stonden in een kringetje te praten, en te bijten op stukken sigaar. Mannen-jongens, meest met bleeke gezichten onder petten of deukhoeden, sommigen in boezeroenen en sporthemden, anderen uitgedoscht in staande boorden en dassen. Hier en daar stonden er een paar meiden bij, gezonde, stevige meiden, met roode wangen en vette haren, met machtige bustes in jakken of blousen, en breede heupen in grauwe rokken.

Die stonden daar allen zeer kalm, afwachtend tot er genoeg menschen waren om te beginnen. Soms was er plots een schermutseling, werd een vluchtende meid achterhaald door een paar jongens. Dan worstelde er een om haar te zoenen, volhardend, als om eene zeer begeerlijke zaak, en onverschillig, als het gelukt was. En zij waren terstond weer heel gewoon in het clubje bijeen, en bespraken hun ernstige zaken, maar met felle flitsen in de oogen sommigen elkaar aanziend.

Een vroeg-dronken metselaar in witte broek, die zwaaiend liep te zingen: „ze maakten de zeilen met touwetjes vast", werd op-sleeptouw genomen door een stel fabrieksmeiden. De man scheen dat beurtelings heel plezierig òf beleedigend te vinden. Met welgevallen liet hij zich aaien en knuffelen, en lieve naampjes geven, en schoot dan op-eens vloekend op een meid af, met slappe knieën, ingezakt in zijn lendenen. Dan stoven zij gillend en gierend vóor hem uit; maar eene enkele bleef achter hem, gaf hem duwtjes in den rug, tot zij weer allen om hem heen dansten:

Lekkere dronken lappie,
Lust-je nog wel een happie?

De draaimolens stonden stil, lijkachtig in de rustpoos der schemering. Houten leeuwen en tijgers druilden suf onder de met kralen bestikte draperie. In de wafels- en oliekoekkramen was begin van bedrijvigheid; het gebak werd opgestapeld in witte schotels. De lampen waren daar al opgestoken; valsch, walmend licht schemerde op Friesche costumes en bloote armen, en op de oleographieën van Willem en Emma, en het sepia-portret van de koningin.

„MOEDERLIJKE WAARDIGHEID”.

REPRODUCTIE IN AUTOTYPIE NAAR DE SCHILDERIJ

VAN

HENRIËTTE RONNER.

Vóór de café's aan den markt-rand zaten de bier- en citroendrinkende menschen, rustigjes rookend en pratend, en kijkend naar de allengs-toenemende file die voor-bij trok. Nu en dan klonk luid de joviale groet van passeerende kennissen.

Geleidelijk kwam toen de groote herrie. In de stoom-caroussel begon dreunend het draaiorgel, terstond overheerschend in een wijden kring. En weldra volgden de anderen; ze vulden allen hunne omgeving met het gonzende, stugge geluid. De markt raakte er vol van, de menschen liepen er al-door in, kwamen van het eene gedreun in het andere, hoorden soms drie wijzen te gelijk, tot de naastbij-zijnde de andere over-raasde. Toen het geheel donker was, werd de menschenvolte luidruchtig. Uit de kramen kwam het licht in gele wolken. Vóór het hippodrôme hing een booglamp; vlak daarnaast was het zeer duister van slag-schaduw. Men zag er de menschen bij troepjes in het witte licht komen, eensklaps te voorschijn uit de duisternis; zij liepen in rijen gearmd, kwamen wonderbaarlijk voor den dag uit het niet, lachend en joelend, guirlandes van kermispret. En dan verdwenen zij soms weer op-eens in wakken van schaduw.

In de volte liepen Jan Bakker met zijn vrouw, Anne met Verhoef en hun Haarlemsche neef en nicht. Het was een genoegelijk clubje; zij voelden zich zeer wel te moede, best op hun gemak. Jan had een rond hoedje op, Kaat haar Zondagschen kap. Anne was ook op haar Zondagsch, keurig, weelderig afstekend bij het snitlooze soldaten-pak. De Haarlemmers liepen voorop, Verhoef en Anne in de achterhoede. Men zou eerst alles eens langs-gaan. Heel geleidelijk waren zij in de volte gekomen; zij hadden telkens meer menschen om zich heen gezien op hun tocht langs Kruisstraat en Houtstraat, en liepen onbezorgd voort, veilig met hunne gidsen. Jan en Kaat gingen op in de kermis-stemming. Zij vergaten hun dagelijksch leven; zij waren geabsorbeerd door het feest-rumoer, volgden goed-willig de eindelooze aanwijzingen en wenken van neef en nicht, die zich gedurig naar hen omkeerden, en hen voor idioot schenen te houden. Jan en Kaat hadden maar éene zorg: bij elkaar te blijven; dat het nu tusschen Anne en Verhoef wel in orde zou komen, hadden zij zichzelf reeds te voren verteld, en zij vonden het nu opperbest, dat het zóo ging.

Anne en Verhoef liepen gearmd. En terwijl de anderen aandachtig alles bekeken en met elkaar bepraatten en hen rondvoerden door het logge, schrille tumult van draaiorgels en menschengeschreeuw, werden tusschen deze twee in dit hun eerste apartje gansch andere zaken besproken. Het was daar aan het station zoo gegaan, of het van-zelf sprak, dat men twee-aan-twee, en in *die* volgorde de stad in-trok; maar zij hadden gebeefd van blijdschap.

— Ik vind het heerlijk, dat ik met jou samen mag loopen — had Verhoef gezegd, en zij had geantwoord: — Ik ook. — En toen was een lief gesprek gevolgd van toenemende innigheid. Hunne armen waren in een wrong tegen de lichamen geklemd; zij liepen zoo dicht mogelijk tegen elkander aan. Naarmate zij in dringender volte en heviger lawaai kwamen, hadden zij zich ongestoorder gevoeld; ook voor hen was het àl feestiger geworden. Zij liepen mede, zonder te zien, waar zij kwamen. En wanneer de Haarlemmers hen eens uitdrukkelijk op merkwaardig mooie zaken hadden attent gemaakt, dan fluisterde Verhoef telkens: — Ik vind jou zoo mooi, ik vind jou zoo mooi, — en dan keken zij elkaar in de oogen, in de vochtig-glinstrende oogen, in plaats van naar de merkwaardigheid.

En in een donkeren doorgang tusschen twee kramen vatte hij haar snel om het midden; zij boog het hoofd achterover en liet zich zoenen op den mond. Toen zoende zij hem terug met haar zachte, warme lippen.

In een zwijmeling liepen zij voort, midden door het geweld, in een roes van verrukking.

Neef en nicht brachten het gezelschap, om te beginnen, in een groote kroeg, waar men in en uit ging langs een hekje, dat op-slot werd gedaan als de zaal te vol liep. Hier zaten aan risten van tafeltjes veel menschen op-een gepakt, en dronken bier en jenever

in de benauwende hitte. Het lage zaaltje werd overweldigd door het gescheur van verschrikkelijk hoorn-geblaas, waarmede telkens werd aangekondigd het optreden van heeren met hoeden en rottingen, of van dames met blanketsel-gezichten en laag-uitgesneden costumes en korte rokken en gele kousen, die chansonnetten voordroegen over de kieswet of de belasting, of over galante avonturen. Deze dames hadden felle oogen en bezwartselde wimpers. Zij zwaaiden veel met de armen, of plaatsten de vingertoppen even boven het lage corset, de ellebogen naar voren. Zij zongen met schrille, gillende stemmen, en besloten ieder couplet met een rauwen kreet. Zij waren met haar drieën; de twee jongsten schenen zeer bevriend te zijn met een paar heeren voor in de zaal. De oudste, die in het midden stond en leelijk was, lachte tegen niemand; zij leek ook slecht gehumeurd.

Het werd Kaat en Jan daar gauw te warm. Zij gaven aan neef en nicht hun verlangen te kennen, spoedig ergens anders heen te gaan. Zij hadden op het bordes van een tent een oolijken vent gezien, die heel grappig deed en een suikerbrood op zijn hoofd had. Daar wilden ze graag eens gaan kijken. En het werd toen een reeks van verbazingen en uitbundige pret, in hun af-loopen van allerlei wonderbaarlijkheden en grapjes. Zij schoten op den Lombokschen radjah, draaiden in de stoomcaroussel, hengelden naar electrische visschen, enzoovoort. En zij gingen poffertjes eten in de groote kraam van Vulsma, waar twee Italianen zongen en muziek maakten op een mandoline.

Anne en Verhoef lieten zich maar rondleiden, zonder veel te zien. Zij vonden alles goed, wat men met hen deed; als men minder vriendelijk voor hen was geweest, hadden zij het ook goed gevonden. Zij liepen als in een droom; alle dingen om hen heen waren ijl en onwerkelijk; zij waren alleen van hun eigen zaligheid bewust. Een keer waren zij wakker geschrikt. Dat was vóór de tent van den kinematograaf, waar zij op het bordes wachten moesten. Toen schreeuwde een ruwe kerel tusschen hen in: zeg, infanterist, als jij iemand op zijn toonen wil trappen, doe dat je meid dan liever, zeg! — En een andere keer, toen Verhoef met Jan Bakker en den neef wedijveren moest op Jut's hoofd.

Laat op den avond gingen zij tot besluit bij Blanes binnen. In een hokje tusschen roode gordijnen verkocht een dikke juffrouw kaartjes. Tien stuivers, zeven stuivers en een kwartje. Een oogenblik later stond ons zestal voor een opening tusschen roode schuinhangende schut-gordijnen, en zagen zij een groote ruimte vol licht vóor zich. Rondom lange bankenrijen, lange lijnen van menschengezichten evenwijdig boven elkander, Vlak aan den overkant was een gaping: eenige rijen nog-onbezette schraag-banken zonderling levenloos tusschen de volte.

Midden-in was het zandperk, een groote ronde plek van wit zand, droog in het helle licht. Daar zagen zij een paar clowns, die hevig gesticuleerden, en zich telkens wendden tot een heer met laag half-hemd en gefriseerde haren.

— Loopt u maar recht-uit, dames en heeren, — zei een gegalonneerd man — aan den overkant moet u wezen; eerste rang. — Zij geloofden hem niet; ze waren al een keer of wat beetgenomen dien avond. Rechts en links keken zij, hoe zij er komen konden; maar aan weerskanten waren de banken vol menschen, en voor- of achter-langs konden zij niet. — Recht-uit, dames en heeren, recht-uit! — Toen gingen de Haarlemmers vóór, en men liep over het zand, verbaasd, hoe het mogelijk was, dat het mócht! Maar eer zij halverwege waren, hadden de krijschende clowns hen reeds geabordeerd, en Jan moest scheidsrechter zijn. — Kijk u ereis, meneer, deze meneer heeft met mij een weddenschap aangegaan om een flesch champagne dat hij mijn grootje gekend heeft, die al zeventig jaar dood is. Ja, ja meneer, wat kan een mensch toch lang dood zijn, hè? Nou, zie je, meneer, en nu durft hij te beweren dat zij een wratje op haar linker wang had, en ik zeg, dat het rechts zat. En ik kan het toch het beste weten, nietwaar meneer, ik heb haar zoo dikwijls op dat dingetje gezoend.

Maar voor dat Jan iets antwoorden kon, waren een half dozijn figuren in wijde broeken en met beschminkte gezichten naar binnen

getuimeld, en hadden Kaat en Jan in het midden genomen van een waanzinnigen rondedans. Onderwijl stonden de twee eerste clowns steeds buigend voor Anne en Verhoef te complimenteeren, en stelden zich voor als Flip en Tommy. Neef en nicht, die zich thans geweldig groot-steedsch gevoelden, begonnen, deftig kijkend, een gesprek met den heer van het half-hemd. Het publiek gilde en gierde, smeet met noten en appeltjes. Tot eensklaps de heele boel uit-een stoof, bij het binnendraven van een met klinkende schellen behangen schimmel. Op den rug van het paard lag, voorover, een komiek dronken heertje in een geruit costuum. Hij had een heel klein hoedje tegen het achterhoofd, een geweldigen lorgnet op den neus, en een badinetje in de hand. Flip en Tommy renden dadelijk mee langs het paard; de andere verdwenen. De ruiter werd toen spoedig erg boos, zat in een ommezien vlak-andersom op zijn schimmel, met zijn rug naar den kop, en striemde met zijn stok op Flip en Tommy los. Deze smeten hem hun suikerbrooden naar het hoofd, en hij viel dood neer op den grond, tot hevigen schrik van zijn moordenaars die elkander huilend in de armen, en zoo gezamenlijk op het zand zakten. Maar weldra sprongen zij op, en haalden een soort van bury. Daarop legden zij het lijk, en bedekten het met een reusachtig zwart laken; toen droegen zij het plechtig weg uit de arena.

En ootmoedig kwamen zij terug, en vroegen, of meneer soldaat er asjeblieft tegen niemand over spreken wou, en of hij zijn meisje wou vragen, of die het ook aan niemand vertellen wou; dan zouden zij een heel mooi cadeau krijgen, als ze trouwen gingen. Anne en Verhoef werden toen hoog rood, en hij beloofde het.

De twee gelieven werden op grappige wijze gefêteerd. Hun eigenaardige entree scheen daarvan de aanleiding te zijn; al de artisten bogen heel deftig voor hen, bij komen en gaan. En de gansche zaal genóot van de comedie.

In den schaduw der draperie, die het zandperk van den ingang scheidde, stond Geo van Zuylen, in burger-kleeding, met een grooten vilthoed over het voorhoofd getrokken. Hij zag asch-grauw; in zijn wijd-open-gesperde oogen brandde de felle koorts. Uit de overhangende schouders stak zijn hoofd naar voren, onbeweeglijk in eene starre houding uit-gerekt. Zijn verwrongen gelaat was verschrikkelijk, als van een krankzinnige die een moord wil doen; zijn ingezakte gestalte teekende een noodlottige ontzenuwing.

Even na de Bakkers was hij binnen-gekomen; hij had niet verder willen gaan, had dadelijk een gulden gegeven aan den man die hem aan-ried om toch door te loopen naar den overkant.

Hij volgde hen reeds den geheelen avond. Heimelijk had hij het kamp verlaten, dien middag, was langs een omweg naar Overveen geloopen. Hij vroeg geen verlof voor den avond: hij *moest* weg, hij zou immers het einde gaan zien!

En bij het lange wachten op het Overveensche perron, terwijl hij gestadig heen en weer liep onder het afdak, kreeg hij eindeloos medelijden met zich-zelf en een groot verlangen naar het einde. Toen de trein vlak-bij was, had hij een begéerte gevoeld, van den rand te springen. Maar haastig had hij zich zelf voorgehouden, dat hij nog eenige uren geduld moest hebben.

Te Haarlem had hij hen afgewacht en vervolgens al-door nageloopen, in dien prachtigen zomeravond, sluipend, soms vlak achter hen, om hen niet kwijt te raken in het gedrang, wegschuilend wanneer zij staan bleven. Wanneer zij ergens binnen gingen, had hij de eerste keeren buiten gewacht; later was hij achter hen binnen-geslopen, voorzichtig, dat zij hem niet zouden zien. Bij *zijn* ellende kon deze lafheid nog wel bij.

Hij had alles gezien: hoe zij tegen elkander gedrongen liepen, hoe zij intiem met elkander praatten en haar hoofdje bijna op zijn schouder lag. En hoe zij elkaar zoenden had hij gezien, en daarna geheel en al liepen als twee die elkaar toebehooren. En een keer, hoe hij haar van een over-vol bordes af-tilde, en hoe ze elkaar toen weer zoenden, terwijl de gezichten vlak bij elkander waren, en hoe hij haar veel langer in de armen hield dan noodig was.

En nu zag hij hen daar aan den overkant

in het volle licht. Haar blanke gezichtje kwam blozend uit tegen de kanten muts. Geo had haar nog nooit gezien met den Zandvoortschen kap. Nu zag hij, hoe heerlijk het haar stond, wat een engel-kopje het was, in fijne kant en goud-brokaat gevat, en wat een glans van geluk er op lag.

Zij zaten levendig te lachen en te praten. Verhoef schikte telkens haar kraag recht, en als die goed zat, schikte hij hem nog eens recht. Zij weerde hem af, en ze stoeiden een oogenblikje, want ze waren overmoedig geworden. Toen er nog meer menschen binnengekomen waren, hadden zij telkens nog wat op-geschikt. Nu zaten zij tegen elkander aan, tegen elkander aan!

Er kwam vuur in Geo's hoofd, een vuur van groote vlammen. De dingen werden rood om hem heen, rood van een rossen, laaien gloed. Er kwam beweging in zijn lichaam; hevige rillingen sloegen door hem heen, aan-schokkend tegen zijn brandend hoofd. Zijn heete handen beefden, al zijn leden gingen beven. De banken-rijen werden groote, vlammende kringen, steeds breeder en hooger, tot hij op 't laatst niets meer zag dan een groote verschrikking van bloed-licht.

Met sprongen ijlde hij de tent uit, de markt over, de Zijl-straat in. Daar was het nu donker en ledig.

En een paar beschonken jongens en meiden staakten hun nachtelijk gezang, om hem na te schreeuwen: „Mallèè, mallèèè! . . ."

III.

Herman was op weg naar Overveen. Hij zat alleen in de coupé; hij was al eenige uren van huis, had in Utrecht lang moeten wachten. Buiten gudste de regen, viel in sluier-gerag, in witte nevels neer op de velden. Herman staarde in de treurige, monotone wildernis van de lucht, en over de velden, die overstelpt lagen van regen, mat-blauw gekleurd tot in 't vagend verschiet.

Hij was nu wat kalmer geworden, voelde zich nog kalmer worden, en meer opgewekt. Het was zeer somber in hem geweest, toen hij dien morgen van huis ging.

Den vorigen dag was daar het kort bericht gekomen van Geo's overlijden, spoedig gevolgd door dat van zijn zelfmoord. Dat was een vernieling geweest van de stilte, die zoovele jaren op Sparrenheuvel had geheerscht. Na den dood van de moeder was dit het eerste werkelijke ongeval, en dit was er een van verschrikkelijke omstandigheid. Er was een toestand ontstaan, die men hier onmogelijk zou hebben geacht; het was of de temperamenten zich verloochenden. Henriëtte had een zenuwtoeval gekregen, met de armen wild om zich heen geslagen. Men had haar moeten vasthouden, opdat zij zich niet zou verwonden; er was schuim op haar mond gekomen, en de kamer had gesidderd van een schor, blaffend geluid. Daarna was zij voortdurend bewusteloos blijven liggen, met uitpuilende oogen en akelig verwrongen gelaat. En haar vader had zinneloos door het groote huis geloopen, weenend en vloekend zonder ophouden. Het huis was vol geweest van ontzetting; het was of wanhoop in floersen door de donkere vertrekken hing.

Herman zelf was ook hevig-ontsteld door de berichten, die zijn geest hadden lam-geslagen. De schrik had hem overrompeld, hij had een tijd lang niet kunnen denken. Een zwaarte in zijn hoofd had hem tot alles ongeschikt gemaakt. Hij had pijn gevoeld diep achter zijne oogen, en een beklemming in de keel. Met het hoofd in de handen had hij versuft op een tafel gelegen.

Dat was het eerste stadium geweest, dat van de overstelping. Zoodra hij een weinig tot bewustzijn gekomen was, had hij gedurig Geo voor zich gezien, zooals hij zondagmiddag was, glinsterend van geluk. En hartstochtelijk verzet was daarbij in Herman opgesprongen, nu hij dat voor zich zag staan, dat Geo zelfmoord gepleegd had, de mooie Geo, die immers gelukkig had behooren te zijn. De wrok tegen het noodlot was wild in hem om-gegaan, als stormvlagen in een bloementuin. Uren-lang had hij buiten rondgeloopen, waar de regen hem in 't gloeiend aangezicht sloeg. En daar was de koorts van zijn smart langzamerhand geweken, was de smart-zèlve alleen overgebleven, zonder heftigheid, gestadig neer-dalend in zijn groote ziel, als regen over de zee. Naarmate het later op den dag

werd, had hij zich beter, normaler gevoeld, had zijn kracht zich weder opgericht van den plotselingen slag.

Maar dezen morgen, toen hij Sparrenheuvel verliet, was alles weer zwart om hem heen geweest. Nog altijd lag daar Henriëtte buitenkennis, met dien verschrikkelijken trek van krankzinnigheid op het gezicht. Zijn vader kon niet heen, zeide dat hij bij Henriëtte wilde blijven. Herman had zich gedrukt gevoeld door de ellende, die dit huis vervulde. Hij erkende, dat er nu voor zijn zuster geen toekomst meer bestond, en zijn eigen geloof was mede op-zij gedrongen door een besef van eindelooze ellende. Er had weer een revolutie in hem gewoed, gestormd door zijn innerlijk leven. Het medelijden met Henriëtte had hem gewond en op-nieuw ontzenuwd, en te gelijk was die andere verschrikking herrezen: dood, dood, Geo voor altijd weg, onherstelbaar!

Nu was hij kalmer. Hij mediteerde over dien plotselingen dood, in een groote verwondering van het niet te begrijpen.

Er was dikwijls een zekere naïviteit in Herman's gepeinzen; dan kon hij niet strengstelselmatig denken, geen constructies maken van zijn gedachten. En altijd had hij de instemming van zijn puur gevoel noodig, voor dat hij iets van zijn verstand aanvaarden kon.

— Wat wàs dat nu: Géo dóód? Wat was er nu gebroken?... Hij zou Geo nimmer weder-zien. Zijn *lijk* ging hij zien. Zijn lijk! Wat was dat, iemands lijk? Waar was Geozèlf nu, Geo-zèlf! Weg! Waarheen wég? Waar begon dit geheim? Geo, Geo, dat was toch Geo, dat was niets anders, dat was alleen Geo-zelf, dat was toch iets wezenlijks, iets aparts! Waar was dat nu, — opgelost, weder opgelost in het oneindig geheel, in de wereld? Maar hoe was het dan met die betrekking tot de andere menschen? Als hij met Geo samen was geweest, dan voelde hij toch altijd, dat er nog iets meer aanwezig was dan de som van hunne individuen. Daar was dan toch altijd het besef geweest van elkanders bestaan, en de wetenschap, dat dit besef wederkeerig was. Dat was toch wel eens de onloochenbare ontmoeting geweest van twee zielen, en altijd de zekerheid van eene verhouding, eene betrekking, een verband. En dat zou hij nu nooit meer met Geo kunnen voelen! Waarom niet? Was dat nu stuk, was nu Geo dan geheel en al verdwenen, absoluut weg?

Hier begon hij te schreien; hij zag al-door weer Geo voor zich, gelijk dien Zondag. Geruimen tijd zat hij voorover, te snikken, met den zakdoek voor het gelaat, en in de verslapping zijner kracht kwam hij tot gedachten, die hij zelf altijd dwaas had genoemd.

— Wanneer nu allen, die hij kende, dood waren, en hij zelf ook dood was, wat bleef er dan over van hetgeen hij thans tusschen zich en de anderen voelde? Of was dat maar iets denkbeeldigs? Maar Geo en hij hadden *van elkander* gehouden! Bleef hij nu alleen over met zijn vriendschap voor den doode, als met de herinnering aan een houten voorwerp, waarop hij prijs had gesteld, en dat nu verbrand was? Was dat verband zóó vergankelijk, dat het in één oogenblik voor altijd vernietigd was? Of bestond het, wezenlijk, heel en al niet, misschien? Was dat geloof aan wederkeerigheid slechts een bedriegelijk effect van het eigen gevoel, werden wij dan van andere menschen niets stelligers gewaar dan van mooi-gekleurde wolken?

En de liefde dan! Had Geo zich niet gedood om dat meisje? Waarom had hij dat gedaan; wat was dat, dat een mensch zóó tot een ander deed toeneigen, wat was het wézen van deze tragedie, welke in één week voltrokken werd? Wat was toch die al-beheerschende aantrekking van een gansch-onbekende? De liefde, stierf die ook mèt het lichaam, — die geweldige macht, die de menschen tot elkander voerde, kon die ook ondergaan in ééne seconde? Was van dat, wat in Geo geweest was, en waarvan hij met zoo'n onwankelbare stelligheid had gesproken, nu reeds niets meer over, — was dat ook maar een voortbrengsel der organen, afhankelijk van het materieele leven? En Geo had er dat leven wel om verbrijzeld!

Indien dan zelfs die liefde, die men de schoonste en sterkste levensuiting van den mensch noemde, het leven van het lichaam tot bestaansvoorwaarde had, was dan dus het lichaam niet het superieure?

Wrevelig stond Herman op en opende het raampje om verademing. De regen had opgehouden; er kwamen witte, blinkende streepen in de verte. Licht-gewaas toog langs de velden, flauw licht, nu de sluier-nevels van den regen heen waren. Herman keek naar de lichtende streepen, en dacht met verwondering, die bijna ergernis was, aan zijn eigen mijmering. — Wat was dat nu voor onzin geweest? En waarom werd het nu op-eens helderder in hem: kwam dat, doordat het weer wat opklaarde? Moest hij zich dan laten neerdrukken door een grauwe lucht; deugde de regen dan niet, — wat had hij daarop aan te merken? — Maar hij bedacht, dat zijn kracht nog geschokt was door Geo's dood; hij merkte wel, dat hij nog zwak was. Dat was toch ook natuurlijk, dat hij nu niet was als anders, dat hij zijn geestes-evenwicht had verloren. Hoe erg moest dat dan wel met Geo het geval zijn geweest? — Als hij-zelf eens in dat geval had verkeerd? — Dat kon niet: iedere mensch had eigen verhoudingen. Goed, maar als hem dan toch zoo iets was overkomen, zou hij dan ook tot zelfmoord kunnen geraken? Maar zou hij wel ooit zoozeer verlieven kunnen? Hij was ook wel een keer of wat verliefd geweest; maar als hij er dan naderhand goed naar gekeken had, dan bleek dat toch zoo bizonder mooi niet geweest te zijn: hij had oneindig schoonere dingen gekend zonder dat. Lag dat àan hem? Ongetwijfeld, hij moest aannemen dat er een mate van verrukking bestond, welke hem nog vreemd was. Was hij daar misschien te grof voor? Hoe kon hij zoo hatelijk verbaasd zijn over Geo's daad?

Hij zag hier en daar het koren omver liggen. Stukken boekweit waren zwart gebrand door den bliksem, de mooie witte boekweit, verbrand. Een volgend zaaisel zou weer opbloeien in blank-wit gebloei. Maar *dit* was verbrand! — Toen lette Herman op de uitgestrektheid der akkers, die wijd-uit gespreid lagen tot aan den dijk heel in de verte. Daar zag hij karretjes rijden, op den dijk; hij kon nog juist het getrip zien van de paarde-pooten. Er liepen ook menschen, net poppetjes. En daar-nog-achter zag hij torentjes en molens, en ook masten van schepen leek het wel. Er groeide allerlei op de velden; hij zag rogge- en tarweakkers, weelderig rijp, en vakken met boekweit, als blanke tapijten. Enkele roode daakjes kleurden pikant in de ruimte. Hier en daar lag een stuk braak, droevig-uitziend tusschen de zeëen van levend gewas. Vooraan, bij de spoorsloot, was het meest weiland; soms zag hij een clubje koeien aan den uit-hoek van een kamp. Glimmende slooten wentelden voorbij als trage molenwieken. Het was een panorama van polderland, overal bebouwd en in vollen wasdom, een onafzienbaarheid van rijp leven.

De bliksem had wat boekweit vernield, en hier en daar lag de rogge om-ver.

Herman bleef lang over de velden turen. Het was een begin van opfrissching uit zijn dof gepeins. Zijne gedachten kregen allengs een anderen toon.

— Nu zou weldra de sikkel komen, en geweldig door de halmen slaan. Over een korten tijd zou van dit alles niets meer over zijn. Dan kwam de winter over de naakte velden, die dan een doodsche woestenij zouden zijn. Maar daarna zou een nieuwe lente komen, daarna zou immers nieuw leven wederom deze akkers over-dekken, zouden rogge en tarwe en boekweit vóórt-groeien; dan zou dat alles immers even sterk voort-gaan in zijn bestaan! En ging het niet even zoo met de menschen? Als hij zelf dood zou zijn, en al zijn bekenden, en al de menschen van nu dood zouden zijn, dood, — dan zou er immers een nieuw geslacht bloeien, een wereld-vol andere menschen, die met elkander praten, elkander diep in de oogen zien, elkander liefhebben zouden!

Wat was er dan voor wanhopigs, voor onherstelbaars in het sterven... bleef de wereld er niet even schoon onder?

Maar waar zou *zijn* leven, zijn eigen, aparteigen leven dan blijven, dat leven, dat hij toch voelde als *zijn* eigendom! Loste dat op? Waarin loste dat op, — in alle dingen tezamen, die toch weer dadelijk sterven, altoosdoor weer dadelijk sterven zouden? Bleef daar niets als afzonderlijk ding van over, — zou de ziel, het individueel bestaan, ophouden als apart leven te leven? Of deed zij dat nu reeds niet, was het maar verbeelding van de

menschen, dat zij, ieder voor zich, een eigen ziel hadden?

Alle menschen te-zamen, was dat niet zooals bijvoorbeeld de boekweit, eene soort, een gewas, een van de vormen in de natuur? Waarom dan wilden de menschen altijd apart gezien worden, als personen, — waarom dan voelden zij niet sterker het samen-éen-soort zijn, en wilden zij gedurig elkander beheerschen, elkander vernederen? Als per-slot toch in alle menschen precies het-zelfde was, waarom was er dan niet een veel grootere, veel, veel inniger liefde tusschen hen allen? Wat beteekende de eeuwig durende strijd van het menschelijk geslacht met zich-zelf? En . . . waarom had Geo zelfmoord gepleegd, ten gevolge van een groote liefde tot dat meisje, dat in diepste wezen aan hem gelijk moest zijn, zooals de eene koren-halm aan de andere?

Hadden de korenhalmen elkander lief? Hadden de vogels elkander lief? Maar in den mensch was het bewustzijn! In alle dingen moest noodzakelijk een zekere liefde zijn tot de soort-genooten, gelijk de liefde tot eigen bestaan maakte, dat de soorten in-stand bleven. Dat was het beste en allernoodzakelijkste in het wezen der dingen, omdat zonder de liefde het leven niet mogelijk zou zijn. En in den mensch kwam die liefde tot zich-uitsprekende bewustheid. Derhalve was de liefde van een mensch het hoogste, het heiligste in het heelal!

Zoo ging zijn gemijmer voort in vragen en veronderstellen. Hij onderzocht niet ernstig of zijn gevolgtrekkingen wel juist waren; hij was nog zich-zelf niet, maar gevoelde, dat zijn kracht nu weldra zou wederkeeren, al steeg ook nog aanhoudend de weemoed in hem op.

Er was nog een groote aandoening noodig om hem weer recht-op te zetten, om weer vasten bodem te geven aan zijne gedachten, die nu bleven deinen als een lied in mineur.

Eenige uren later dwaalde hij langs de paden in de buurt van het kamp. Doorweekt was de mosbodem; het water droppelde zwaar uit de boomen, sloeg telkens tikkend op de onderste takken. Er waasde een paars-grijze gloed tusschen het rijp-donkere groen. Overhangende twijgen wiegelden zacht, en toonden beurtlings den glimmend-donkeren boven- en den wit-groenen onderkant der bladeren; groote droppels blonken helder aan de bladpunten en in de steel-okseltjes. De atmospheer was verzadigd van vocht; ijle, blauwige damp steeg op uit den grond en uit het kreupelhout. Vochtig glommen takjes en blaren in het zonnelicht, dat door den damp heen-drong. Gedurig klonk het getik van vallende druppen. Een lijster sloeg zijn eenzaam gefluit door de water-zwangere lucht.

Herman liep zeer langzaam, in gedachten verzonken. Het mos piepte onder zijn voeten, water drong weg onder zijn zoolen, klatste, sputterde nu en dan. Soms moest hij een langen tak op-zij duwen; dan viel er een stortvloedje van droppen af, bijna onhoorbaar neerkomend op het mos, hágelend op andere takken.

Hij was bij Geo's lijk geweest, had het blauwig-witte gelaat gezien, en den gewonden schedel. Toen was het dof, loom-stil in hem geworden, als een nevelige herfstlucht. Hij had een gevoel gekregen van overstelpende vermoeienis, van geheele uitputting, en had nauwlijks den officier verstaan, die hem begeleidde, en die praatte over Geo en diens vreemd gedrag van kort vóór den zelfmoord. Zoo spoedig mogelijk was hij van daar vertrokken, en half-verdoofd gaan ronddolen in de kleine laantjes.

Het was drukkend-warm in de vochtatmospheer, waar de zon zwaar doorheen wolkte. Herman liep voorover-gebogen, met den hoed in beide handen op den rug. Groote droppels vielen op zijn hoofd en schouders, en soms, als hij het hoofd achterover boog, op zijn voorhoofd, zijn wangen, zijn gesloten oogleden. Nu en dan bleef hij stilstaan. Dan schraapte hij met de punt van zijn zool over het mos, opvegend het water. Of hij schopte tegen een boomstammetje, zoodat een druppen-fontein werd rond-gestrooid, als een bui op hem neer-kwam, diep-zwarte plekjes makend op zijn zwarte jas.

Midden op het pad lag een doode vogel, een groot, zwart beest. De breede vlerken wijd-open uitgebreid, rond-krom opgebogen in de slagpennen. Hij scheen wel zóo neergeploft te zijn, in-eens, uit breeden triomfalen

opvlucht neer-gestort. Water glinsterde tusschen de blauw-zwarte vederen.

Herman ging gehurkt zitten bij het vogellijk. Er kwamen weer tranen in zijn oogen. Hij betastte het nekje, dat, half-omgewrongen, lang-uitgerekt werd door den kop, die over een uit-springenden boomwortel hing. Het weeke vleesch was nat-kil. Er bleef een kuiltje in, waar zijn duim het gedrukt had. Hij tilde een vleugel een weinig op, en huiverde, toen hij den buik zag. Het rauwe vleesch lag daar open, afzichtelijk van vaal-wit rood, en het lijk-groen der ontbinding. Groote torren kropen er in heen en weer.

Herman groef met de handen een kuil in het zand, en tilde vervolgens het lijk bij de vleugels op. Een paar torren vielen er af. Hij rilde, kreeg een gewaarwording van koude in zijn tanden. Een seconde kwam de vraaggedachte in hem op, wáarom hij dit eigenlijk deed. Toen legde hij het lijk snel in de kuil, met een gevoel van walging, en bedekte het haastig met zand.

Zware zuchten kwamen diep uit zijn borst. Hij voelde het opklaren in zijn hoofd. Het was of nu eene duizeling, een congestie van hem wijken ging, zooals 's morgens de dauw op-trekt van de velden.

Zijn denken begon wederom op-te-luiken, maar thans zonder hindernis, naar het toppunt van zijn vermogen.

— Welnu, ja, het was zoo, deze vogel was dood, half-vergaan reeds; en Geo was óok dood! Daar was niets aan te doen, dat was het leven!

Waarom had hij daar-even geschreid bij het rottende lichaampje? Dat was toch onredelijk, althans van een al-te-weeke gevoeligheid! Het was immers natuurlijk, dat de schepselen geboren werden èn stierven. Zou het aangenamer aan-doen, indien men ze nooit zag heen-gaan, indien alle schepselen eeuwig leefden? Hoe kwam het toch, dat de menschelijke aandoeningen niet altijd gelijk gericht waren met de noodzakelijkheden der natuur, en dat het gevoel meestal anders sprak dan het nuchtere nadenken? Want waarom had hij dien vogel begraven, die nu toch niets meer was dan een chemisch samenstel in-ontbinding, en die bovendien daar onder het zand net zoo wel vergaan, en door de insecten gehavend worden zou? — En waarom, waarom was hij zoo hevig geschokt geweest door Geo's dood? Hij hield van Geo, hij had altijd veel van hem gehouden. Hij had in-eens een gevoel van verlatenheid gekregen ook, toen hij hoorde, dat Geo voor altijd was heen-gegaan; maar hij wilde aan Geo's lot denken, niet aan zijn eigen.

Indien Geo's ziel door de komende ontbinding zoo wel zou getroffen worden als zijn lichaam, en door die ontleding teruggebracht tot minderwaardige vormen; — indien dus de ziel niet sterker was dan een verrottings-proces, zou haar ondergang dan wel zooveel droefenis verdienen? En indien haar, gelijk hij eens gelezen had, geen ontbinding, dus geen dood, *kon* treffen, omdat zij niet uit samenstellende deelen bestond, en omdat alleen samengestelde dingen sterven konden, was dan de smart over den dood van een dierbaren vriend niet onwijsgeerig?

Maar het was de smart om de scheiding. Scheiding voor langen tijd bracht altijd droefenis te-weeg: dat was een algemeenmenschelijk gevoel. En de dood was een scheiding voor altijd.

Was dat echter wel diep begrepen? Nu herinnerde hij zich weer dat tooneel in het Gasthuis, toen een bejaarde vrouw op-sterven lag, en haar man, schoon tot bezwijmens toe bedroefd, toch met zoo'n treffende overtuiging zei: — Wij zullen elkaar gauw weerzien, Marie, ik zal je gauw volgen, en dan zullen wij elkaar weerzien. — En hij herinnerde zich ook, hoe een paar studenten daarbij smadelijk gegrimlacht hadden.

Was nu de overtuiging van dien man zooveel dwazer geweest dan vele andere meeningen, — of was er misschien een zeer diepe waarheid, een volstrekte waarheid in de woorden van dezen eenvoudige? Want als de zielen onsterfelijk waren, — en om dat te weerleggen was meer noodig dan het gegrijns van zijn collega's — moesten de zielen elkaar dan ook niet noodzakelijk weer ontmoeten, daar, waar geen tijd en geen ruimte was?

Hoe moest men zich dat echter voorstellen? Dat wist hij niet. Maar dat was ook juist de

zwakheid van de menschen, dat zij zich zoo gaarne alles voorstelden in den stijl van hun dagelijksch leven, en, erger nog, dat zij de uiterlijke verschijning der dingen voor het wezen er-van gingen houden, — dat bijvoorbeeld eene ontmoeting voor hen beteekende: het drukken van handen, het afnemen van hoeden, het maken van een praatje.

Evenwel, hoe moest men zich dat voorstellen, mèt iets als bewustheid, of zònder dat? Zouden de menschelijke levens elkander eenmaal ontmoeten gelijk rivieren, die uit monden in den al-omvâmenden oceaan?

Welke reden was er echter, om te veronderstellen, dat de ziel aanstonds als afzonderlijk ding verdween, terwijl toch het lichaam nog geruimen tijd na den dood om zoo te zeggen gaaf blijven kon? Het lichaam was toch iets zeer vergankelijks, daar het nooit een oogenblik hetzelfde bleef tijdens het leven, en daarentegen gevoelde een ieder, dat zijn diepste wezen altijd hetzelfde bleef, van jeugd tot ouderdom.

Was het niet juist de ziel, die een vorm aan het stoffelijk lichaam gaf, die maakte dat het lichaam leven kon, omdat zij dat wilde? Was niet de ziel het eenig waarlijk levende in alle schepselen, en het andere slechts haar gewaad, waarvan men niets met zekerheid wist, niets kende, dan hetgeen de zintuigen, die er zelf een deel van uitmaakten, gewaar werden?

Er waren er, die verder gingen, en zeiden: „In den mensch is een diep-innerlijke Wil, om te zijn, wat hij is. Die wil heeft met stoffelijke begrippen, met zintuigelijke gewaarwordingen, niets te maken. Dat dit laatste zoo is, bewijzen vele experimenten, waarin de wil volstrekte heerschappij toont over de stof. Die wil, dat is 's menschen wezen, dat is hij-zelf. Die wil kleedt zich in stoflijk gewaad, omdat hem zulks behaagt; hij ontdoet er zich ook weer van, wanneer hem dat lief is. Op welke wijze, onder welke verschijnselen zich dat aan onze organen voor-doet, is van geen belang. In waarheid sterft de mensch, wanneer zijn wil dat wil, en niet vroeger of later. En de dood is het gelukkigste oogenblik van ieders leven, want, ofschoon wij het verband hiervan niet begrijpen kunnen, is ons het vleesch een beletsel om tot rein ziele-leven te geraken. Ofschoon de ziel de meesteresse is, wordt het ons toch gedurende ons aardsche leven door het vleesch onmogelijk gemaakt, het eigenlijk leven klaar te beseffen, tot een schooner bestaan te komen, in nauwere betrekking tot God, terwijl kinderachtige vermaken, zooals sensueele lusten, onderlinge strijd, en dergelijke, tot wonder-belangrijke zaken verheven worden."

Zoo liep hij voort langs de smalle paden, en zijn gedachten kwamen langzamerhand in evenwicht. Het zand droogde op in de zon. Soms schrok hij op van een konijn, dat vlak voor hem heen-sprong en weg-holde in een kromme lijn, verdween tusschen de struiken. Ongemerkt kwam hij op een breeder pad, waar een karrespoor diep in het zand was gegroefd. Daar stonden jonge berken aan weerskant, met overhuivend gebladerte. Achter de berken was kreupelhout. Op een opene plek daar-tusschen zag Herman een arbeidershuisje; hij vermoedde aanstonds, dat dit de bewuste woning was, want hij had in den geheelen omtrek geen andere gezien. Voor de vensters stonden gloeiend roode geraniums. Tusschen het huisje en den weg was een bed met paarse iris. Bij een uitbouwsel aan den zijkant stond een forsche vrouw, die zijn groet vriendelijk beantwoordde.

— Dat was bepaald de moeder. Hij zou het meisje ook wel graag eens willen zien. Had hij niet gelezen, dat niet het beminnen het wonderschoone en het volmaakte was, maar dat, wat de waarachtige liefde verdiende! Zou hij-zelf evenveel moois in haar zien als Geo, wiens diepste wezen er zoo heftig door was getroffen? Zou zij, wat men noemde, een mooi meisje zijn? In de liefde tusschen man en vrouw was toch altijd een sensueele factor. Er was gezegd: „de liefde begint eerst, als de hartstocht voorbij is." Waarom? Dat was alleen eene quaestie van benaming. Men wilde het woord Liefde heilig houden. Maar wat was er dan voor ontwijdends in dien „hartstocht?" Dat zag hij niet in. Vond men dat niet rein, niet aesthetisch? Het behoorde toch bij het gansche samenstel, was zelfs een levensvoorwaarde van de geheele

stoffelijke wereld. Waarom dat niet zonder weerzin aanvaard? Hij voor zich kon het lichaam-leven zoo onverkieslijk niet vinden, hij vond het wèl mooi, wèl gezond. Het leek hem ziek, daaraan een hekel te hebben. De dood kwam immers toch wel, voor wie naar iets anders verlangde! Waren die menschen zóó teer van maaksel, dat zij door de verschijnselen der hartstochtelijke liefde bezeerd werden?

Het hing er maar van af, hoe die hartstocht zich openbaarde, dus, welke gedaante de ziel, die immers alles vormde, ook daaraan gaf. Het gewraakte zelf was och, zoo onschuldig. Eene ziel, die daardoor zoo zeer gekwetst werd, dat zij er geen heilige liefde door voortbrengen kon, was dan toch ook al niet veel waard. Wie *dat* verachtte, zou het geheele dierlijk geslacht moeten doodwenschen. En was dat geslacht niet een onuitsprekelijk schoon sieraad der aarde?

Anderen beweerden, dat alleen het zinnelijke in de liefde echt, en de rest maar bombast en zelf-bedrog was. Dat vond hij nog dwazer. Die aandrift tot vereeniging met een levend wezen toonde toch — behalve het lubrieke — ook nog, dat de minnaar getroffen was door iets volstrekt-schoons, door eene bizondere verschijning der schoonheid. En dat laatste zou in vele gevallen wel niet het kortstondigste zijn. Wel is waar bleef de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid over, dat bij vogelvlucht-beschouwing dit alles zou blijken een en hetzelfde te zijn....

Maar was het niet oppervlakkig, getuigde het niet van een zekeren armoed, éen mensch bovenmatig meer lief te hebben dan alle andere te zamen, éen mensch zoo-zeer te beminnen, dat het gevoel voor de overigen er onverschilligheid bij geleek, dat de gansche overige heerlijkheid der wereld er als 't ware om verloochend werd? Het kon toch niet waar zijn, dat een mensch zóó veel beter en schooner was dan al de anderen. Was Geo dan die laatste dagen blind geweest voor al het andere?

Herman had niet meer opgelet, wáar hij liep, en was telkens op smallere paadjes geraakt; op-eens bemerkte hij, dat hij midden in het hakhout, en den weg bijster was. Tusschen de takken door zag hij een duintop vlak-bij; daar zou hij op-klimmen om het terrein te verkennen. Maar het bleek niet gemakkelijk te zijn, door het boschje heen te dringen. Hij raakte telkens verward in de takken; als hij bukte, om den eenen te ontwijken, kreeg hij den anderen in het gezicht. Het werd een worsteling; ze sloegen al-door weer tegen hem aan, hoeveel hij er ook afweerde met de handen. En toen hij, om dat te verhelpen, en zijn gelaat te vrijwaren, achter-uit ging loopen, toen struikelde hij gedurig over laag-bij-den-grond groeiende takken.

Vóór hij op het duin klom, ging hij languit tegen de helling liggen om even uit te rusten. Hier was geen spoor meer over van den regen; alleen was de oppervlakte van het zand iets vaster dan anders. Hier en daar stond een boschje duindoorns; vlak bij hem was het zand overdekt met een menigte late viooltjes. De lucht was weer helder, enkele witte wolkjes dreven hoog in het klare blauw. Hij maakte kuilen met zijn hakken, om niet af-te-glijden, en legde de gevouwen handen onder zijn nek. Met wellust ademde hij in de hier ruimer, ijler schijnende lucht. Een koeltje streelde zijn wangen; hij sloot de oogen een poosje. En hij herinnerde zich de woorden, die hij gelezen had: „Wie de liefde-zelf wil leeren kennen, moet eerst éenen mensch hebben liefgehad. Daarna zal hij vanzelf opmerken, dat de schoonheid in eenig lichaam aan die in elk ander ten-nauwste verwant, en dat het dus verkeerd is, de schoonheid in alle lichamen niet voor éen en dezelfde aan te zien. Dientengevolge zal hij, die immers minnaar van alle schoone lichamen geworden is, de uitsluitende, overmatige vereering voor éen er-van ter-zijde stellen. — Maar later moet hij gaan begrijpen, dat de schoonheid in de zielen nog veel heerlijker is, dan die in de lichamen, zoodat hij ieder, die iets van die ziele-bloesem vertoont, beminnen, en gedurig naar meer daarvan zoeken gaat. Dan zal hij, al zoekend en beschouwend, ervaren, dat wederom de schoonheid der eene ziel zéér veel gelijkt op die der andere, en zoo tot de kennis van het Schoone geraken. —

En dan ook zal hij, de schoonheid-zelve in haren overvloed ontdekt hebbend, niet meer als een slaaf geboeid liggen voor de pracht van éenen mensch of van éen ding, maar in eindeloos geluk de hooge zee der schoonheid bevaren. Want hij, die door de liefde tot de kennis van eenen vorm der schoonheid gekomen is, kan, van-daar-uit beginnend, tot de ontdekking en de kennis komen van steeds meer harer vormen, tot hij ten laatste de universeele schoonheid-zelve bereikt heeft..."

En dan, meende Herman, zou men tevens weten, *wat* het was, te beminnen! Hij-zelf, hij was nog zóo ver niet, maar hij wist, dat hij ontvankelijk was, en rein van leugens, dat hij in-staat was tot gelukkig-zijn.

Hij ging recht-op zitten, en plukte een paar viooltjes, bevallige bloempjes van paars met helder-geel. Enkele waren nog vochtig vanbinnen. Herman beschouwde ze met verrukking, — hij kuste ze, en stak ze in zijnknoopsgat.

Toen stond hij op, klom naar den top, en ging loopen over de hoogste duinen.

Als gouden ether hing het laat-middaglicht. Een waas van goud-gloed lag wijd-uitgespreid Het gekwier van de leeuwrikken trillerde door de lucht. Met snelle slagen wiekten zij zich recht-omhoog, steil hoog, en dan kwamen zij zwierend terug, met hun hooge, fluitende geluid, kwamen in schuine lijnen aan-schieten, tot zij weer plotseling hangen bleven, een eind boven den grond. De ruimte was vol van donzig goud-licht en leeuwrikkenzang, doorzweefd van oneindige weelde.

Ver in het westen zag hij de zee; hij kon nog juist een paar zeiltjes onderscheiden, die wit-blonken in de zon. — Aan den anderen kant lag Haarlem, de buitenwijken heel nabij, met kale muren van huizen-in-aanbouw.

Rondom hem lag de blonde wildernis in een wellust van licht, naakt, ongerept, wijd-open voor het stroomende licht.

Hij werd er opgewonden van; machtig trof hem de schoonheid, het geluk van dit alles. — Wat wisten de menschen in de stad, de kluisterlingen der nauwe straten, van den rijkdom, die hier werd uitgestort?

En zijn gedachten togen in òp-vlucht. Er was iets avontuurlijks aan wat thans in hem om-ging, maar het was het beste, waar *hij* toe kon komen.

— Zelfs al was het waar, dat bij den dood de menschen ophielden afzonderlijke dingen te zijn, dat zij uitliepen in het universum gelijk rivieren in den oceaan; al was het waar, dat bij den dood èn lichaam èn ziel ontbonden werden, wat was daarin dan nog voor noodlottigs? Was de wereld niet schoon, boven alle verbeelding schoon? Was het dan óók niet een zalige gedachte, te mogen oplossen in de al-ziel, was dàn niet inderdaad de dood, gelijk men hem genoemd had, een wederkeeren tot God?

En de menschen waren de bloesem der aarde. Die moesten hun best doen, haar zoo schoon mogelijk te sieren. Dit was hun eenige, al-omvattende plicht: altijd getrouw te zijn in den dogma-loozen eeredienst der schoonheid. En allen, die het vermochten, moesten optreden als de priesters, die hem gestadig uitbreidden, opdat het menschelijk geslacht altijd-meer òp zou groeien, en, ook reeds tijdens het stoffelijk leven, steeds nader kon komen tot den waarachtigen God!

Toen hij weer voorbij het huisje kwam, liep Kaat Bakker op hem toe. Verhoef had haar gezegd, wie hij was. Zij had hem eerst niet durven aan-spreken; nu deed zij het, aarzelend, beschroomd door haar eigen vrijmoedigheid. Maar ze zeide, dat zij het niet laten kon, hem te zeggen, hoe dat gekomen was met mijnheer van Zuylen.

Op-eens zag zij de viooltjes op Herman's jas. Er kwam verbazing, ergernis in haar op. Maar zijn voorkomen was zóó rustig, zijn oogen waren zóó diep-zacht, en hij antwoordde haar zóó vriendelijk met zijne weeke stem, dat Kaat hem terstond weer vertrouwde, en hem verzocht, even te komen uitrusten.

Schreiend vertelde zij hem alles wat zij er van wist, — hoe Geo een paar keer binnen was geweest, en dan op dezelfde plaats had gezeten als Herman thans, en hoe hij die laatste maal gedaan had.

Herman vroeg, hoe het kwam, dat haar dochter Geo zoo onverbiddelijk had afgewezen. Toen vertelde zij van Verhoef, met wien Anne nu verkeering had. Anne was voor een paar dagen naar de familie in Haarlem; zij was hevig verschrikt geweest toen zij

van het ongeluk hoorde, zij had het op haar zenuwen gekregen.

Daarna sprak Kaat weer over Geo; zij begon zoo hevig te snikken, dat Herman haar poogde te troosten. Er was een wondere gelijkenis, een treffende verwantschap tusschen deze twee reine menschen. Het was als een octaaf van zielen.

„Maar het is zoo verschrikkelijk — zei Kaat, bijna fluisterend — dat hij zich zelf vermoord heeft. Hij was toch zoo braaf en zoo vriendelijk."

Herman begreep, dat zij het misdadige van den zelfmoord bedoelde, en zei daarom: — maar hij deed het door zijn liefde, door zijn eerlijke liefde. Dat was toch niet slecht, wel juffrouw, dat was niet slecht van mijn neef.

— De reine liefde komt van God — antwoordde zij; — God zal 't hem vergeven!

Maart '99.

VAN DE REDACTIE.

DRAMATISCH OVERZICHT. — Het is ons voornemen, dit seizoen, nu en dan een overzicht te geven van hetgeen er van belang is vertoond in onze schouwburgen door Nederlandsche en vreemde gezelschappen. We zullen er niet naar trachten compleet te zijn. De opsomming van een aantal titels van stukken met de vermelding van hen, die er de hoofdrollen in hebben vervuld, komt ons niet dienstig voor en méér zouden we in enkele kolommen niet vaak kunnen geven over tooneelwerken van minder beteekenis. Laat ons hopen dat we genoodzaakt zullen zijn dikwijls voor deze rubriek wat plaats „van de redactie" open te houden. Te voorspellen valt er nog weinig.

Een felle strijd om het bestaan zal door enkele gezelschappen dit jaar moeten worden gestreden. Hoe hachelijk het ook zij in ons kleine land een tooneelgezelschap te vormen en een komediezaal te exploiteeren, er is nog immer meer gelegenheid om naar den schouwburg te gaan dan publiek, dat van die gelegenheid wenscht gebruik te maken. Het aanbod overtreft de vraag. Nog maar altijd blijft het Variëteitengezelschap meer belangstelling wekken dan het theater. Het *Variété* moge jaar in jaar uit nagenoeg hetzelfde blijven, omdat er toch altijd zekere grenzen worden gesteld aan den overmoed van acrobaten en de onbeschaamdheid der dansende en zingende juffrouwen, het publiek vereert liever het *Café-concert* met zijn tegenwoordigheid dan dat het naar den schouwburg gaat zonder zeker te zijn daar een genotvollen avond door te brengen. 't Feit is al tallooze malen geconstateerd. Wij behoeven op de oorzaken niet te wijzen. Toch willen wij nog op eene daarvan de aandacht vestigen, op deze nml. dat de dagbladen op zoo gansch anderen toon spreken over den tingeltangel dan over den schouwburg en voor het *café-concert* reclame plegen te maken, terwijl doorgaans het tegendeel wordt gedaan ten opzichte van den schouwburg. Of dit nu gebeurt in dezelfde rubriek of onder andere hoofden, daarom geeft het gewone lezerspubliek niemendal. En de directeuren zijn er dus ook onverschillig voor of hun specialiteitengezelschappen worden opgehemeld onder *Kunst* of onder *Stadsnieuws* of *Allerlei* of in welke andere rubriek dan ook. Men lette eens op het verschil in den toon, waarop de verslaggevers, soms wel degelijk in dezelfde rubriek, gewag maken van tooneelèn van specialiteiten-voorstellingen.

Telkens, wanneer het specialiteitengezelschap met een nieuw programma optreedt, gaan de verslaggevers van de plaatselijke bladen kijken. En telkens deelen zij hun lezers mede, dat er wezenlijk wat héél bizonders wordt gegeven. Te oordeelen naar hun mededeelingen, zijn de slangenmenschen altijd heel buitengewoon, de danseressen uiterst gracieus, de coupletzanger hoogelijk begaafd, terwijl de goochelaars altijd komen met nieuwe toeren en de Engelsche clowns met even nieuwe stomp-en-schop-combinaties. Laat men eenig gedierte kunstjes doen, dan wordt ook dáárvan gerept met nooit-verflauwende geestdrift, zoodat men zich-nuchterlijk-afvraagt hoe zoo'n specialiteiten-specialiteit het aanlegt om een jaar lang van de eene bewonderingsopwinding in de andere te geraken, terwijl hem toch elke veertien dagen wat „nieuws" wordt vertoond, dat hij al zoo dikwijls zelf als nieuw heeft aangeprezen. Het standpunt van vele redacties moet zijn dat men het speciali-

teitentheater niet beoordeelt, maar 't publiek eenvoudig op de hoogte brengt van hetgeen er te zien is. Een specialiteitencriticus, bevoegd tot het maken van aanmerkingen op het dansen van den *chahut*, het kruipen door een ton, het buikspreken en 't goochelen, houden onze redacties van dagbladen er niet op na. De verslaggevers doen niet meer dan de annonce der directie nog wat mooier maken en de meestal potsierlijke reclamezinnetjes daaruit wat nader toelichten voor het naïeve publiek, dat slag op slag te lezen krijgt wat heerlijk genot er valt te smaken in het specialiteitentheater.

Daarentegen pleegt de tooneelverslaggever zijn taak zeer ernstig op te vatten. Minstens doet hij toch alsof... en in het laatst gestelde geval is zijn toon nog wat barscher dan die van den nauwgezetten en deskundigen beoordeelaar. Dezelfde menschen die, jaar in jaar uit, slangenmenschen en papegaaien hooren roemen, lezen jaar in jaar uit dat er van onze tooneelgezelschappen maar luttel goeds valt te zeggen; dezelfde menschen, die opgewonden hooren gewagen van de prachtige programma's der specialiteitentheaters, hooren voortdurend klagen dàn over de slechte keus der stukken, dan over de onverstandige rolbezetting, dan over het gebrekkige der vertooning, telkens wanneer de tooneelverslaggever aan het woord is.

Men moet de suggestieve kracht van die reclame-achtige berichten over tingel-tangels in verband met de ernstig bedoelde en daarom zeker uitbundige verslagen over tooneelvoorstellingen niet gering achten. Dat het publiek begrijpen zal hoe met twee maten wordt gemeten is niet aan te nemen, aangezien dat meten met twee maten volkomen onzinnig is en de lezer, die vertrouwen stelt in zijn blad, allerminst onzinnige handelingen kan veronderstellen van zijn redactie. En toch moet de verstandige lezer zich wel afvragen hoe, in naam van Thalia, het toch komt dat in alle variëteitentheaters de papegaaien goed gedresseerd, de acrobaten onovertroffen, de danseressen guitig en vol gratie, de coupletzangers verrassend geestig zijn en de balletkostuums-en-decoraties aan een tooverland doen denken, terwijl in den schouwburg maar enkele spelers deugen, maar enkele stukken de aandacht waard zijn en maar bij enkele opvoeringen de *mise-en-scène* te roemen valt. Zijn dan de directeuren van *café-concerts* allemaal genieën en die van onze schouwbnrgen allemaal uilskuikens?

't Is natuurlijk niet aan de tooneelverslaggevers om zich in deze te richten naar hun collega's, die naar de specialiteitentheaters worden gestuurd. Het zal ook wel moeilijk wezen deskundigen te vinden, die zoo'n specialiteitenvoorstelling naar recht en billijkheid kunnen beoordeelen, alhoewel dit misschien ook gezegd mag worden ten opzichte van de wezenlijk wat beteekenende tooneelkritiek; maar, zoolang men niet critiseert, bepale men zich tot eenvoudige vermelding van hetgeen in 't variëteitentheater is te zien. Het aldoor maar prijzen van het minderwaardige boven het hooger staande werkt allertreurigst op het publiek, dat zich wil vermaken, en daardoor op den finantieelen toestand onzer weinig benijdenswaardige tooneelgezelschappen die het, ook in 't komende seizoen, weêr hard te verantwoorden zullen hebben. Wij vragen voor hen geen reclamemakerij, wij vragen alleen maar dat men zich wat matige in het stereotype en geheel ongemotiveerde aanprijzen van hetgeen de meeste menschen uit de komedies lokt.

Een zware strijd om het bestaan zal dit seizoen wel weer moeten worden gestreden ook door de meeste gezelschappen onderling. De concurrentie is fel, die de Nederlandsche Schouwburgondernemingen elkaar aandoen en herhaaldelijk komen buitenlandsche troepen nog heel wat innen van het betrekkelijk kleine bedrag, dat er gemiddeld per jaar door den Nederlander wordt uitgegeven voor Schouwburggenot.

De berekening zou gemakkelijk te maken zijn wat er in de hoofdstad des rijks per jaar voor wordt besteed door de burgerij, als men een opgave kon krijgen van hetgeen er voor vreemde gezelschappen moet worden afgetrokken. Het overblijvende moet verontrustend weinig wezen voor elk gezelschap en geen van allen heeft een tamelijk vast minimum van ontvangsten. Er vallen bijna geen berekeningen van inkomsten te maken.

De „loop" verandert herhaaldelijk, zelfs in één speelseizoen, van doel. De Amsterdammer heeft niet zoo zijn vaste gewoonten als, bijvoorbeeld, de Parijzenaar had en misschien nog heeft.

Nu is het *Amsterdamsch lyrisch tooneel* er bij gekomen en het heeft aanvankelijk genoten van veler belangstelling. We komen zoo aanstonds terug op het debuut van dit nieuwe gezelschap. Vooraf zij een blik geslagen op de advertentiekolommen onzer dagbladen. Wat is er in den aanvang van het seizoen ten onzent vertoond, door de voornaamste gezelschappen in hun eigen schouwburgen?

We zien, in den aanvang, de Koninklijke Vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* wat ongedurig zoeken, althans het maakt dien indruk. Gedurende de maand Augustus, terwijl andere gezelschappen nog vacantie nemen of maar weinig praesteeren, geeft het *Nederlandsch* blijk van een werkzaamheid, die slechts den heel trouwen bezoeker ten goede moet komen. Achtereenvolgens gaan, in vier weken, acht stukken van verschillenden aard, waaronder twee oorspronkelijke: *Fijne beschuiten* door Van Maurik en *Eerloos* door van Nouhuys. Verder geeft men *Nacht en Morgen* door Paul Lindau, *Flachsmann als opvoeder*, *Praatzieke vrouwen*, *de Koopman van Venetië*, *Voerman Hensçhel*, *Madame Sans Gène*.

In het Grand Théatre, dat ook al vroeg begint, worden gespeeld *De straatjongen van Parijs*, *Salon-tyroler*, *de Tante van Charley*.

Het Rotterdamsche gezelschap onder leiding des heeren van Eysden speelt in Augustus *De reis van Suzette* en *Oud Heidelberg*, twee kijkstukken, waarmede men zoekt te behagen aan een zeer speciaal zomerpubliek.

In de eerste drie weken van September komt er in Amsterdam heel wat nieuws. Het *Nederlandsch* geeft nog *Eerloos* en komt dan met zijn groot succes-stuk voor den nieuwen tooneelspeler Hubert La Roche: *Cyrano de Bergerac* in de vertaling van den Vlaming Moortgat; aldus wedijverend met het *Amsterdamsch Lyrisch Tooneel* dat óók een stuk in verzen vertoont: Goethe's *Faust* bewerkt door den heer Seidel, met gebruikmaking van ten Kate's veataling. Maar *Faust* wordt geen drie weken achtereen gespeeld. Freytag's *Journalisten* worden beproefd op het Nederlandsche publiek. En het succes van dit oude werk is niet meer dan middelmatig te noemen.

Gelukkiger dan het *Lyrisch* blijkt het *Grand Théâtre* dat *Zaza* opvoert met mevrouw Julia van Lier-Cuypers in de titelrol. Hubert La Roche op 't Leidsche plein en Julia Cuypers in de Amstelstraat zegevieren onbetwist, daardoor bewijzend dat onze Nederlandsche gezelschappen wel wat vlaamsch bloed kunnen gebruiken.

Intusschen schijnt de *Nederlandsche Tooneelvereeniging* in den *Hollandschen Schouwburg* nog in het tijdperk van proefnemingen te verkeeren. In drie weken worden vier stukken vertoond: *Het derde Eskadron*, *Het Dorp aan de grenzen* en dan *Puckie*, samen met *Oud en Jong* in één bedrijf. Het succes laat nog op zich wachten en een nieuwe verandering van affiche zal wel spoedig volgen moeten. Onderwijl heeft de heer van Eysden, in Rotterdam, het speciaal Duitsche *Oud Heidelberg* van het affiche doen verdwijnen voor *Madame Flirt*.

Het Rotterdamsche *Tivoli*-gezelschap heeft veel genoegen beleefd van zijn *revue Rotterdam in rep en roer*, maar is toch al gauw met wat anders gekomen: *De reis om de wereld in 80 dagen* moet nu het Rotterdamsche publiek nog vermaken. Zoo het dit inderdaad ook doet, zijn de Rotterdammers gemakkelijk te amuseeren!

Men ziet duidelijk, aan de groote hoeveelheid der stukken, die men het publiek heeft laten keuren, terwijl maar een tweetal ervan beslist succes hadden, dat onze schouwburgdirecties lang niet zeker zijn van den smaak hunner stadgenooten. 't Is voor allen een zoeken, een raden, een beproeven, almaar weer, dat de finantieële en artistieke krachten van een gezelschap spoedig dreigt uit te putten. Voor vele directies gaat het zoo 't gansche jaar door. Slechts bij hooge uitzondering brengt een waar successtuk hen door een enkele maand heen zonder nijpende zorg te baren voor de naaste toekomst.

Omdat er weinig menschen naar den schouwburg gaan, is de kern van getrouwe bezoekers maar klein. En die getrouwen vragen afwisseling. Wie 't van hen hebben moet, dient herhaaldelijk zijn affiche te ver-

anderen en zal daardoor genoodzaakt wezen nu en dan stukken te kiezen, die ook de direktie niet ten volle behagen. Wie eenigermate in aanraking komt met tooneeldirecties weet wel hoe gaarne men eenig bericht ontvangt omtrent vreemde successtukken. Allen zijn volkomen bereid wat nieuws te geven, maar er valt op eenige evenredigheid van succes in het buiten- en binnenland niet te rekenen. Een Engelsch succes zegt misschien nog het minst . . . maar we hebben *de kleine Lord* en *de Tante van Charley* en *Sherlock Holmes* en *Trilby*, niet te vergeten! Een Duitsch succes bewijst meer voor Nederland; maar we hebben toch menig Duitsch successtuk hier een treurige ontvangst bereid. Een Fransch succes heeft de meeste kans ook hier geestdrift te wekken, doch ook in deze zijn uitzonderingen.

Natuurlijk, de directie moet weten, of zoo'n vreemd stuk genoeg elementen in zich heeft om een Nederlandsch publiek te boeien; maar wat iemand moet kan hij nog niet immer en 't *à l'impossible nul n'est tenu* geldt heelemaal niet voor een tooneeldirecteur. Wie 't onmogelijke niet aandurft, kieze een andere loopbaan!

Van elementen van een Nederlandsch publiek gesproken, wat hebben wij gemeen met zoo'n troepje *Cadets de Gascogne* als in *Cyrano de Bergerac* den boventoon voeren? Niemendal, toch zeker! Een Nederlander staat nader tot een ijsbeer dan tot een Gasconjer uit den tijd van Richelieu. Maar *Het Nederlandsch Tooneel* voert *Cyrano* op, in een vertaling, die hier en daar den Nederlander moet doen proesten van 't lachen en het heeft succes en zal in *Cyrano* voor zijn repertoire een tweede *Madame Sans-Gène* vinden.

Kosten noch moeiten zijn dan ook gespaard om den toeschouwer oogenlust te verschaffen. De tooneelschikking was nagenoeg volkomen gelijk aan die der Franschen te Parijs, gelijk men nog kan zien aan de illustraties van *Cyrano* in *Le Théâtre* van
waar de voornaamste tableaux zijn weer gegeven in fotogravure. De kostumeering laat niets te wenschen over en ook de drukke beweging der groepen is op zeer bevredigende wijze geregeld. Al dit accessoire is van groot belang. Het stuk van Rostand eischt een zoodanige aankleeding. 't Is er op geschreven, kan niet voldoen als aan het uiterlijk weinig zorg is besteed.

Hubert La Roche geeft een anderen Cyrano dan de Fransche kunstenaar, die de rol creëerde, en daaraan doet de Vlaming wèl. Tamelijk gezet en van ietwat gedrongen gestalte, toch wel voldoende lenig in zijn bewegingen, zou La Roche niet in de voornaamste plaats den panachekant van zijn rol moeten willen geven. Een niet slank persoon dient zich op het tooneel nooit druk te maken, als hij niet wil doen lachen. La Roche bewoog zich dan ook met zekere kalmte. In 't gevecht zeggend de beroemd geworden ballade (niet gelukkig vertaald) viel dat langzaam sekure nogal op. Men zou zeggen, dat den tegenstander wel tienmaal de gelegenheid is gegeven om hem te doorsteken. Trouwens, dit tooneel had beter geregeld kunnen zijn. Minstens één der beide tegenstanders had nog wat schermlessen moeten nemen. Doch, was La Roche al eens minder vlug dan we ons een Cadet de Gascogne hebben te denken, zijn kalmte in de uren van gevaar maakte wel indruk en hij stond daardoor als moedig man nader tot den toeschouwer, die in een zoo drukken vechtersbaas niet den gevaarlijken tegenstander ziet, die *Cyrano* levenslang is gebleven.

La Roche heeft vooral naar voren doen komen het tragische en het sentimenteele in *Cyrano*. De spottende toon klonk als *en sourdine* en altijd door kon men in zijn stem hooren klagen de diepe droefheid, waarmede *Cyrano* worstelt zonder ooit haar te overwinnen. Nochtans wist hij de bravourestukken van zijn rol tot hun recht te doen komen, ofschoon juist deze minder gelukkig zijn vertaald. Een prachtig bewijs werd door den kunstenaar geleverd dat door een goede dictie heel wat terecht is te brengen van tamelijk stumperige poëzie voor het tooneel. Maar èven in de samenspraak met Roxane, als *Cyrano* bemerkt dat zij niet hem, doch een ander liefheeft, schoten zijn krachten te kort. Het te snel en te monotoon herhaald *Ah! Roxane* klonk niet gevoeld en maakte

door gemis aan nuanceering een ietwat komischen indruk. We stippen dit volledigheidshalve aan, want overal elders kon La Roche het gevaar vermijden door een kluchtig uiterlijk te doen lachen, waar hij ons treurig had te stemmen; zelfs in het laatste bedrijf, waarin zijn te puntige groote neus al heel dwaas in vooruitstrevendheid wedijvert met den grooten, zwarten hoed. Slechts hoog begaafde acteurs kunnen zich een zóó gewaagde grime veroorlooven. Al rekenen wij La Roche onder hen, tòch zou hij er misschien wèl aan hebben gedaan zich een tikje minder dwaas toe te takelen. De neus kon, dunkt ons, zoo niet kleiner, dan toch een beetje stomper wezen.

Het balkontooneel, dat het uiterste vergt van den kunstenaar, die *Cyrano* moet voorstellen, omdat hij in een op zichzelf ridicuultooneel toch niet mag doen lachen, noch glimlachen zelfs, wordt meesterlijk door La Roche gegeven, zóó heel goed dat men 't onzinnige daarvan een oogenblik vergeet door zijn mooi spel. Dat tooneel, ook door Coquelin prachtig gegeven, is eigenlijk een stuk kluchtspel. De slecht bespraakte verloofde staat in het donker en de welsprekende, teleurgestelde minnaar kweelt zijn liefdecoupletten uit in naam van den gelukkigen leeghoofd. De veelbeminde jonkvrouw bemerkt van het bedrog niemendal. Zij herkent niet de stem van *Cyrano* met wien zij van kind af vertrouwelijk heeft omgegaan, zij hoort niet dat een ander spreekt dan de Neuvillette, met wien zij toch al heel wat liefdewoorden heeft gewisseld. En wij, toeschouwers, moeten aannemen in een ernstig stuk, wat er nauwelijks in een klucht meê door zou kunnen. We mogen niet kùnnen lachen om 't onzinnige van het geval; daarvoor moet de *Cyrano* zorgen door met zóóveel warmte dit tooneel te spelen dat wij, geheel zijn smart voelend, voor al het andere ettelijke minuten lang ongevoelig blijven en blind.

La Roche, de *Cyrano* van het *Nederlandsch*, bereikte dat hooge evengoed als Coquelin, hoewel op andere wijze. Coquelin kreeg 't gedaan door zijn overweldigend prestige, zijn Vlaamsche kunstbroeder door zijn treffenden toon, die dadelijk tot het hart drong. Dat er hier nochtans van geen blijvenden indruk sprake kan zijn, komt door dat Rostand zelf dien indruk dadelijk weêr uit laat wisschen.

Ook in het laatste bedrijf voldeed La Roche volkomen, hoewel ook hier zijn spel zeer verschilde van het Fransche voorbeeld. Coquelin gaf kraniger *Cyrano* dan La Roche en deze gaf menschelijker *Cyrano* dan Coquelin. Enkel aan het slot — door den heer Moortgat zeer ongelukkig vertaald en misschien wel dáárdoor — bleef La Roche beneden zijn beroemden kunstbroeder. Tal van passages uit de zeer moeilijk te componeeren rol zouden nog te noemen zijn met de vermelding dat La Roche er hoogst verdienstelijk in was; doch wij kunnen hier niet tooneel voor tooneel behandelen. Dat men nog èven aan La Roche's uitspraak hoort van waar deze kunstenaar tot ons gekomen is, hebben wij niet hinderlijk gevonden.

Wat de overige vertolkers aangaat, zij hebben naar vermogen medegewerkt om de eer van *Het Nederlandsch Tooneel* op te houden. Een waag was het wel mej. Anna Klaasen de zware rol van *Roxane* te geven, waar mej. Rika Höppe al meermalen heeft getoond dat men hààr reeds heel wat kan toevertrouwen. Nu is mej. Klaasen wel heel mooi, heel gracieus en heeft zij een aangenaam geluid; maar zooveel meer is toch noodig om de rol van *Roxane* naar den eisch te vervullen....

Welnu, het jonge meisje heeft onze verwachting overtroffen Schoot zij ook, in de groote tooneelen, aan kracht nog zeer tekort en is mej. Klaasen ook nog niet in staat ons hartstocht te geven, om haar zuivere dictie en gratievol bewegen mag zij met lof worden genoemd. Het is al héél wat: enkel maar te weinig en niets valsch te geven. Wij weten nu dat deze jonge actrice meer kan dan zij tot heden in de gelegenheid was te praesteeren en de leiders van het N. T. zullen zeker nu nog wel eens meer met haar durven wagen. Zij zelve zal er zich wel van bewust wezen dat er nog een stel snaren van haar instrument onaangeroerd bleef en er zich op toeleggen ook die te leeren gebruiken. Diep gevoelen schijnt zij

niet en dus zou het pogen om diep gevoel te vertolken voorloopig voor haar nog gevaarlijk wezen; maar zij lijdt toch gelukkig niet aan het gevaarlijke euvel van zichzelf wijs te maken dat ze wèl gepassionneerd voelt en dat gewaande daarom met lawaai te uiten.

De rol van Ragueneau werd prachtig door Kreeft vertolkt. Wij veronderstellen *Cyrano* als bekend bij den lezer. Hij kan zich dan denken hoe voortreffelijk Kreeft zoo'n dichtenden lekkersbakker typeert. Bovendien heeft deze knappe acteur nog weêr eens getoond zeer moeilijke coupletten met veel smaak vlug en duidelijk te kunnen lanceeren.

Over de andere spelers kunnen we zwijgen.

Van de *Faust*opvoering door *het Amsterdamsch Lyrisch tooneel* zullen we slechts weinig melden. Ook de vertooning van *de Journalisten* blijve maar buiten bespreking. Het ontbreekt dit nieuwe gezelschap aan leiding. Goede krachten zijn er genoeg aan verbonden: Louis Bouwmeester, Erfman, Clous, van Warmelo; mevrouw Erfmann-Sasbach .... anderen nog zijn lang niet te versmaden elementen. Maar met de beste elementen maakt het Toeval geen geheel. Het *Lyrisch* heeft dringend een voortreffelijk regisseur noodig: iemand, die aan buitengewoon groote vakkennis paart een staalkrachtig heerscherstemperament. Francisque Sarcey, op wiens oordeel men zich zeker mag beroepen waar het de organisatie van tooneelgezelschappen betreft, heeft durven schrijven: »sans régisseur pas d'acteur. L'acteur (sauf exceptions) est une machine dont le ressort est le régisseur. Le régisseur c'est l'âme d'un théatre." En reeds in 1885 klaagde hij er over dat de goede regisseurs in Frankrijk schaarsch werden.

Men behoeft zoo ver niet te gaan als Sarcey om overtuigd te wezen dat er van een. uit zoo van overal bij elkander gekomen elementen bestaand gezelschap als het *Lyrisch*, volstrekt niemendal terecht kàn komen, als het niet worde gesteld onder een regisseur met autoriteit. Wat dr. Dinger daar heeft uitgevoerd zal wel lang een raadsel moeten blijven. Van intelligentie voor het in elkaâr zetten van een *Faust*-voorstelling heeft hij althans niemendal doen blijken. Hulde mag worden gebracht aan Bouwmeester en getuigd mag worden dat andere spelers bewezen zeer vlijtig te hebben getracht naar wat heel goeds, doch er was geen spoor van eenheid, van innig samenspel, wat zóóveel meer moet zijn dan het te samen spelen van acteurs, elk in zijn eigen rol en de aankleeding van het stuk liet zeer te wenschen over.

We hebben verleden jaar zien komen en weer gaan het *Modern Tooneelensemble*, een gezelschap met enkele goede krachten, dat zich ook eerst vormde en spelen ging en toen misschien wel is gaan zoeken naar den onmisbaren regisseur. Het omgekeerde kan veel beter: een regisseur van groote bekwaamheid en met veel geestkracht kan met zeer weinig geoefende spelers beginnen met meer kans van slagen. Antoine — regisseur met de allerbeste hoedanigheden — hebben wij enkele acteurs zien vormen voor het *Théatre libre* en daaronder waren er, die heusch niet rijk waren aan middelen. Maar de leider van het gedeeltelijk van hut en her bijeengescharrelde gezelschap wist wonderen te doen met zijn volkje. Hij had de gave allen te doen begrijpen wat er gegeven moest worden, allen te bezielen en alle krachten te doen samenwerken in harmonie. Zulk een leider moge heel zeldzaam wezen, er is geen gezelschap dat het buiten een goed regisseur kan stellen. Vandaar voornamelijk dat er zoo weinig goede *ensembles* bestaan.

Bouwmeester heeft een zeer bijzondere vertolking kunnen geven van den *Mefistofeles*. Hij was de eenige die, bij het eerste optreden van het nieuwe gezelschap, een creatie gaf, waarover het de moeite waard is het een en ander in 't midden te brengen. Erfmann's *Faust* had niets verrassends en *Margaretha* werd door mevrouw Erfmann-Sasbach niet zóó gegeven dat deze figuur lang in onze herinnering blijven zal. Eigenlijk, zien we naast Bouwmeester niemand, behalve Van Warmelo, die van den scholier wat heel eigenaardigs wist te maken, omdat hij, evenals Bouwmeester zich totaal los scheen te voelen van het groote verband met de sublieme *Faust*-tragedie en maar eenvoudig, doch voortreffelijk, een dommen scholier gaf, zooals er

ook in een blijspel op zijn plaats ware geweest. Maar zijn rolletje beteekende weinig in het groote geheel.

De zeer geleerde regisseur uit het buitenland heeft blijkbaar niets kunnen doen tegen dat vallen uit den toon van twee volbloed tooneelkunstenaars, die van hun rollen in *Faust* blijspelrollen maakten, omdat zij wel inzagen dat er op die manier leven zou komen in de tooneelbewerking van het Eerste Gedeelte, een bewerking, die leed aan hetzelfde euvel als zoovele anderen. Al dat geredeneer en al die bezweringen van *Faust* komen, in hetgeen men ons laat *zien*, op niets neer. *Faust* verleidt, met behulp van *Mefistofeles*, een onnoozel meisje, dat zeer gevoelig blijkt voor 't schoon van juweelen.

Bouwmeester, nu, heeft met aandacht de tooneelbewerking van *Faust* gelezen. Hij is niet een dramatisch genie voor niemendal, dus moest hij dadelijk voelen wat er te maken was van een grappigen duivel. Zijn talent voor het hoog-komische is buitengewoon. Waarom zou hij 't kwaadaardig-sarcastische en griezelig-duivelsche in *Mefistofeles* geven? Hij is niet slank, zijn stem is niet scherp, zijn gelaat niet hoekig. Bovendien, als men de tragedie vergeet en alleen let op de Mefisto-rol der tooneelbewerking, is de duivel in Faust I hoofdzakelijk een grappige duivel. Wij kunnen rillen op 't oogenblik dat hij Faust het contract laat teekenen met zijn bloed, maar we bekomen van den schrik als we Mefisto aan 't werk zien en zelfs als we hem nihilistische denkbeelden hooren verkondigen. Want Mefistofeles uit Goethe's *Faust* verkondigt niet erger dingen dan die wij al lang gewend zijn te vernemen van menschen, die niet voor duivels worden uitgemaakt. Bouwmeester zal met genot vele persiflages hebben gememoriseerd. En wat al zuivere blijspeltooneelen kon hij geven! Dat kostelijke met den scholier al dadelijk en dat ietwat grovere met de malle ouwe Martha. Een Possart mocht hooger zijn karaktertrekken zoeken, Bouwmeester zoekt ze dichtbij, maar kras, scherp, voor het publiek nog veel meer dadelijk pakkend. Hij was geen belachelijke duivel, maar een duivel, die lachen deed.

Een goed leider van een gezelschap zou hem misschien tot andere gedachten hebben gebracht. Bouwmeester gaf immers niet de Mefistofeles uit *Faust!* Maar hij gaf er toch een — den zijne — en dien Mefistofeles gaf hij opperbest. Door een heerlijken rijkdom van gebaren en mimiek, door een kostelijke nuanceering van geluid wist hij een duivelsfiguur uit te beelden dat maar zeer ten deele op Mefistofeles geleek, dat nogal grof was, màar vol karakter, oorspronkelijk en van groote aantrekkelijkheid voor een publiek, grootendeels alleen gekomen om mooi spel te zien en daarbij tamelijk onverschillig ten opzichte van de vraag of Goethe's heerlijke Mefistofeles door Bouwmeester wel werd uitgebeeld volgens de bedoeling van den dichter en het begrip zijner tallooze uitleggers, voor dewelken Bouwmeester hoogstwaarschijnlijk maar een allermatigsten eerbied heeft, zoo hij hen al kent.

Wij durven dus niet klagen, vooral niet omdat Bouwmeester door zijn spel geen *ensemble* in de war bracht; want er was daarvan geen spoor te bespeuren. Niemand zal zijn Mefistofeles prijzen als model, maar alle tooneelvrienden zullen zich het spel van Bouwmeester met zeker genoegen herinneren als de heuchenis aan het doen der andereren lang vervlogen zal wezen.

NIEUWE BOEKEN.

Mevrouw Marie Marx Koning heeft bij de firma C. A. J. v. Dishoeck weer een bundel doen verschijnen met wat wij nu ook maar „sprookjes" noemen zullen, hoewel eigenlijk sprookjes weer wat anders zijn dan hetgeen deze begaafde auteur ons geeft. Het boekje is voortreffelijk geïllustreerd door S. Moulijn, die toont volkomen dit werk te begrijpen en te kunnen waardeeren. Wat hij voor deze stukjes teekende getuigt van een groote liefde, zonder welke hij onmogelijk zóó in den waren toon van het proza zou hebben kunnen blijven. We kunnen hem met zijn werk en mevrouw Marx Koning met de illustratie van haar boekje geluk wenschen.

Nachtsilene heet het eerste sprookje, eenvoudig, maar breed uitgewerkt. De bloem, die enkel geurt voor den nacht en praalt voor de duisternis, gelooft wat de leeuwerik den bloemen vertelt van God en van den

hemel en van de engelen. Maar een vrouw plukt haar om de silene aan heur stervend kind te geven. Zoo wordt de nachtsilene, in een huis van menschen, getuige van der menschen diepe ellende en eindelijk in de hand van het doode kind mêe begraven. Dan hoort ze van de leeuwerik dat die van God en Hemel maar wat vertelde zonder iets te weten. Bloemen en menschen gelooven wat ze niet zien en gelooven niet wat ze kunnen waarnemen. „Als je de waarheid zegt gelooven ze je toch niet"..... Met een somber klinkend „Misschien...." eindigt deze treurige symfonie.

Wij bewonderen van harte dit kleine stukje echte poëzie. Mevrouw Marie Marx-Koning geeft een schat van heel mooi gedachte détails, al dadelijk die duinen, waarop de nachtsilene is gegroeid en 't leeuwerikje met zijn blijdschap om zonlicht en die alleraardigst weergegeven drukte van klein goedje in het duin, waar de plantjes menschelijk onverdraagzaam doen: stalkruid en muurpeper, winde en duindoorn, toorts en slangenkruid.... En dan in 't sombere huis de zwarte poes, met echten poesenaard tot het einde zoo mooi volgehouden: „'t Kind is dood. Nu krijg ik zijn eten niet meer"... en dat lijdzaam-zacht eventjes toch verwijtend praten van de begraven silene met den vrijen leeuwerik... dat is alles volmaakt in den toon en getuigt van een heerlijken rijkdom van fantasie.

Dan volgt *Van het licht, dat niet gezien werd,* met een onderwerp, dat ook een Maeterlinck zou hebben kunnen aantrekken en van vinding en stemming ook wel om zeer lief te hebben. Maar de dahlia, in den kleinen stadstuin, die zoo almaar ziet dien schijvenden man en die droeve, zorgende vrouw, hadden we heelemaal kunnen missen, dunkt ons. Die bloem doet daar niets, in dat tuintje. Wel zegt de schrijfster aardige dingen van haar, doch dat is toch niet voldoende om de vreemdheid in de compositie te motiveeren. Trouwens, hinderen doet die dahlia allerminst. Laat ze maar zien en denken over het geziene. Zij is een teveel dat, zeldzaam gebeuren! niet schaadt. Weer tal van keurige en scherp-teekenende détails vallen in dit stukje te bewonderen. De dahlia ziet de Vrouw, die alles te lang deed en merkt op dat er soms wat ijver in haar komt „zooals er ijver komt in een door wind bewogen molentje." Nu ziet men die Vrouw druk doen, heel ongewoon, onnatuurlijk druk. Dat is nu maar één voorbeeld uit vele van mevrouw Koning's keurig raaktrekken van een enkel psychologisch hoofdlijntje. 't Mooie in *Van het licht, dat niet gezien werd*, is de eenheid van toon in het stil-weemoedige stukje, dat maar èven een blik geeft in heelemaal ons vreemd blijvend leven van Man en Vrouw en toch onvergetelijk is.

Wij vinden deze twee stukjes verreweg de mooiste uit het bundeltje. *Leliën* is ons heel anti-pathiek. Men zou niet zeggen dat dezelfde auteur het geschreven heeft; alleen herkent men de hand van mevrouw Koning in sommige mooi geziene bijzonderheden; maar van conceptie en uitwerking is *Leliën* een minderwaardig stuk proza.

Een lelietak wordt in een cabinet vol schilderijen gebracht. Nu gaan — in den nacht — de figuren op de schilderijen met elkaar spreken; ook planten doen mee; doch voornamelijk voeren het woord een loszinnige dame, een werkman en een geld-sinjeur. Over liefde en geld wordt gebabbeld. De inleiding is kostelijk:

„Geld?... Wat geld is?... Vraag dàt mij! mompelde een oude-vrouwekopje met wijze oogen. „*Wat geld is moet ge altijd vragen aan wie 't niet heeft.*"

Maar dan komen de gewone praatjes, door de lichtzinnige dame half in half-Fransch gevoerd en door niet alle anderen in mooi Nederlandsch. We lezen in 't Fransch voor „en om mijn ziel te redden" of zoo iets „et pour me *sauver*," dat is hier mis. Verder spreekt ze van „mon *bon* Jésus... pardonne-moi *un peu*." De werkman, natuurlijk heeft hij als sociaal-democraat de mooie rol, vertelt dat „op zijn (Jezus) *profetenwoord* rust sinds twintig eeuwen het heele *wettenstelsel* van de maatschappij." Dat heele gesprek wil maar niet van den zeer lagen grond. Van dat onderwerp — hoewel niet heel gelukkig toch gekozen — zou de schrijfster heel wat meer hebben kunnen maken, al had het dan even tendentieus moeten worden behandeld.

Op *Leliën* volgt *De pedante paddestoel*, dat onze lezers kennen, en dan een uitvoerig bewerkt vertelsel *Van 't prinsesje dat uit den hemel kwam*, waarin wij missen dat stil-verhevene, dat men minstens moet eischen in een fantazie, waarvan het begin ons brengt voor het aangezicht van God. Maar zeer vernuftig is het geval bedacht van den koning, die een kind uit den hemel ging halen omdat zijn echt kinderloos bleef en zijn vrouw wilde dat een erfgename zou heerschen over het rijk. Zoodra de koning God aanschouwt wordt hij blind, maar zijn wensch wordt vervuld en uit de nog niet geïncarneerde zielen neemt hij er eene mee terug naar de aarde. Het volk van den koning jubelt; de koningin schreit van vreugde. Maar weldra liet de koningin zich te veel afleiden door haar nieuwe plichten om zich aan haar gemaal en zijn blindheid te wijden en in de binnenzaal van zijn paleis zat de blinde koning alleen . . . „tot God medelijden met hem kreeg en hem tot zich riep.” Stervend herhaalde Ringbert, de heilige, wat God hem had gezegd: „ik ken geen koningen, geen landen en geen volken.”

't Prinsesje voelde zich ongelukkig. Zij hield van de Natuur en kreeg allerlei knappe meesters, die haar de moeilijkste dingen moesten leeren. Dat ging vlug en ze speelde mooi en maakte verzen, wat niet passend werd gevonden voor een aanstaande vorstin. Ook had Ringberta geen begrip van haar waardigheid . . . 't Valt haar moeilijk aldoor maar vorstelijk te doen. En de Natuur beklaagt haar en de dieren deelen lessen uit . . . Ringberta gaat, gelokt door een vreemden vogel, tot de Wijze, die haar vader eens den weg naar den hemel had gewezen. Haar klaagt het prinsesje heur nood en nu gebeurt er wêer een wonder. Ringberta wordt van haar ziel losgemaakt. In haar slaapkamer ligt haar uiterlijk; haar binnenste wordt opnieuw geïncarneerd als Mona en die Mona zal zij wezen. In haar nieuwe gedaante gaat zij tot de prinses, die zij eens zelve was, en zingt een ironiek liedje en daarna een droevig, natuurlijk vol diepen zin, die voor de vorstinnen verborgen blijft. Mona mag altijd in 't paleis blijven wonen. Zij ziet hoe het volk de pop Ringberta toejuicht en niemand haar ziel herkent. Mona peinst: — „arme vader, die zelfs blindheid niet achtte, waar het gold uw volk gelukkig te maken, hoe blind waart ge voor de waarheid van dit volk, dat ge een kindje uit den hemel haaldet, om een plaats te vervullen die nu door een prinses zonder ziel veel beter wordt ingenomen.”

Dat is nogal duidelijk.

Mona, nu, is beminnelijk, haar (hemelsche) innerlijke stemming lichtte naar buiten; en zelfs haar witte kleed gaf in zachte tinten haar zielsstemming aan. Als zij droef was, leek het licht-paars, wanneer liefde haar bewoog, bloosde het zacht-rose . . . enz. enz. een cameleontisch kleed, dus.

De zielloose prinses wordt nu gekroond en verloofd. Maar Ringberta blijft koud en Mona's kleed wordt vaak zacht-rose. Ze heeft den aanstaanden prins-gemaal lief en, daar hij wordt bedreigd, wil zij voor hem sterven. Zoo doet zij door zich, vermomd in zijn statiekleed, voor hem te laten dooden door een anarchist. De vorst huwt haar in den uitersten oogenblik. Dan verhuist Mona's ziel weer in Ringberta's lichaam en zoo kan de vorst haar dan beminnen en huwen.

Ons groote bezwaar tegen dit vertelsel is nu den lezer gezegd zonder dat we iets meer hebben gedaan dan het gebeuren er van kortelings meêdeelen. Er ontbreekt eenvoud aan en eenheid. 't Is allemaal zoo hèèl vernuftig en zoo hèèl netjes bedacht, 't is een zoo druk gedoe in dit stukje, dat er van stemming — en dus van poëzie — geen sprake wezen kan en juist poëzie vragen we en mogen we vragen van dezen auteur, die van de *Nacht-Silene* en *Van het licht, dat niet gezien werd*, van haar, die heusch niet een zoo verschrikkelijk samengestelden en toch eigenlijk nog kinderachtigen allegorischen omhaal behoeft te bedenken om ons te zeggen haar weêrzin voor onnatuur en haar afkeer van schijn.

't Was toch overbodig om hetgeen zij van gekroonde zielloozen zegt. De auteur zal er niet minder gevaar om loopen te ondervinden dat tusschen de regels mèèr wordt gelezen dan in hare bedoeling lag ons te laten denken.

F. L.

W. WITSEN — GRACHT TE AMSTERDAM
OORSPRONKELIJKE ETS
(MET TOESTEMMING DER FIRMA E. J. VAN WISSELINGH & CO.)

OVER ETSEN EN GRAVEEREN. DOOR PH. ZILCKEN. † † † † †

Reeds dikwijls heb ik hier en daar gezegd wat etsen is, maar telkens blijkt mij het publiek in 't algemeen nog niet genoegzaam op de hoogte van de eenvoudige behandelingen die een ets ondergaat, noch van het verschil tusschen een ets en een „gravure."

Met behulp van de nevenstaande reproducties van eenige etsen en gravures, en van enkele voorwerpen, benoodigd bij het vervaardigen van deze, hoop ik zoo duidelijk mogelijk te kunnen aantoonen wat ik noodig acht dat het publiek van etsen wete.

Een ets (het woord komt af van eten, vreten) is de afdruk, de prent, die van een door „sterkwater" (een of ander verdund zuur) ingebeten plaat wordt verkregen.

Een gravure daarentegen is een produkt uitsluitend van handenarbeid, de afdruk van een met het „graveerijzer" (*burin*, burijn) ingesneden, „*gestochen*," plaat.

Een der eerste handleidingen voor deze procédés is wel het Fransche boekje van Abraham Bosse, waarvan in 1662 een Hollandsche vertaling te Amsterdam verscheen.

Dit boekje omschrijft de meeste „*manieren om met het Graveer-ijzer of met Sterckwater te Graveeren*," die nog steeds toegepast worden in onze dagen, en het is geïllustreerd met aardige gravures waarvan wij er enkelen hierbij reproduceeren.

Zeer duidelijk zegt Abraham Bosse dat „*het onderscheydt tusschen de manieren met het Graveer-ijzer of met Sterckwater te Graveeren, is dat men met het ijzer* (burijn) *snijdt, ende als een Spaender uit de ghesnede Linie haeldt, telkens dat men Graveert; ende met Sterckwater haeldt men eerstelijck met een punt van een naeldt ofte stift 't Vernis af, waermede men de Plaet bedeckt heeft, ende altemets een weynigh Koper mede, daer naer bijt het Sterckwater de rest voort uyt.*"

Het graveeren met het ijzer (of burijn) is van veel ouder datum dan het etsen en kan op zeer verschillende stoffen toegepast worden, als hout, steen, alle metalen, enz.

Het etsen geschiedt daarentegen uitsluitend op metalen die gemakkelijk aangetast worden door een zuur (Salpeter- of Zoutzuur). Daarvoor komen het eerst in aanmerking roodkoper en zink. Het graveeren op koper geschiedt door middel van het reeds genoemd burijn, een vierkant stuk hard staal, schuin afgeslepen aan het einde, zoodat de benedenste hoek van den ontstanen „ruit," in een uiterst scherpe punt uitloopt. Dit stuk staal wordt in een stuk hout gevat, dat gedeeltelijk halfrond is, en waarvan de holle kant tegen de palm van de hand aan drukt.

EEN ETSER AAN HET WERK

De plaat wordt op een kussentje geplaatst,

zoodat zij gemakkelijk in verschillende richtingen gedraaid kan worden.

Nevensgaande afbeelding, overgenomen uit het boekje van Bosse vertoont dit alles zeer duidelijk, zoodat verdere omschrijving wel overbodig zal zijn. Op deze wijze worden de lijnen *in* de plaat *gegroefd;* hoe dieper en breeder ze gemaakt worden, hoe zwarter en dikker zij zich op den afdruk zullen vertoonen.

Meer is er niet noodig geweest om die honderdtallen van meesterstukken te doen ontstaan, die sedert eeuwen de oogen gestreeld hebben der ware prentliefhebbers, van ongeveer 1450 tot op onzen tijd. Ik geloof dat het hier de plaats is om in 't kort de geschiedenis der graveerkunst te bespreken.

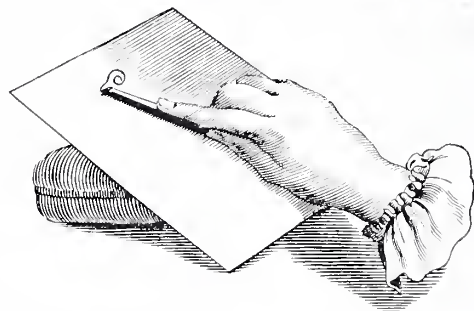
De etskunst, in den loop der eeuwen uitsluitend beoefend door menschen die zich eigen wegen baanden om hun doel te bereiken, is nooit bepaald „schoolsch" geweest, en heeft nooit hoogte- en laagte-punten bereikt, zooals het met de graveerkunst het getal is geweest.

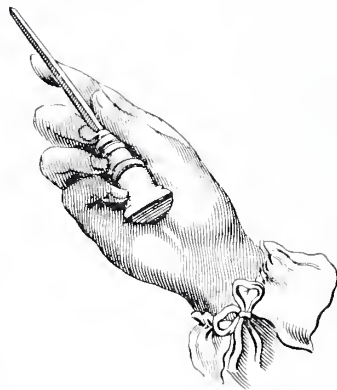
Er waren onder de etsers grootere artisten of nulligheden, — perioden van bloei of van stilstand, — nooit is er sprake geweest, in welk land ook, van de een of andere *school*. Altijd zijn de etsers individueel, persoonlijk, geweest, iets wat met de graveurs volstrekt niet het geval was, integendeel.

Er is altijd iets legendarisch in den oorsprong van den een of anderen tak van kunst: het maken van kant wordt toegeschreven aan de fraaie lijnen en vormen van sommige soorten zeewier uit de Adriatische zee; het graveeren, ten minste het op papier afdrukken van een stuk gegraveerd metaal, wordt toegeschreven aan het toeval!

Graveeren op zich zelf is in alle tijden gedaan. De voorhistorische volken deden het op stukken been, op hoorns, enz.; de Egyptenaren, enz., in steen, metaal, etc. Gedurende de Middeleeuwen werd veel gegraveerd in metaal en dikwijls werd de groef gevuld met een ander metaal: men denke o. a. aan het Arabische koperwerk, dat thans nog zoo gemaakt wordt, met groeven, ingelegd met tin. Maar allerlei mengsels werden gebezigd. Zoo ziet men de groeven opgevuld met zilver of zilver en goud, of ook met een mengsel van lood, zilver en koper, dat door het bijvoegen van borax en zwavel gemakkelijk vloeibaar gemaakt wordt. Dit mengsel, dat in het vuur

HANDEN HET BURIJN OF GRAVEERIJZER HANTEERENDE

zwart wordt, laat de oppervlakte der plaat, het niet gegraveerde gedeelte, blank, en wanneer de groef, gevuld, en de plaat gepolijsd is dan teekent het graveer-werk zich in zwarte lijnen af tegen de blinkende oppervlakte van het metaal, op dezelfde wijze als op een gewone prent de zwarte lijnen zich afteekenen op het witte papier. Dat mengsel heette in Italië *niello*, van *nigellum* (zwart-achtig), van waar het werkwoord *niellare* kwam, ornementen met zwarte lijnen maken *in* metaal.

Tegen het midden van de XV^de^ eeuw werd deze wijze van versieren veel toegepast, o. a. te Florence, waar zich de vaardigste *niellatori* bevonden. Maso Finiguerra was een

der beroemdsten en hoewel hij veelal samenwerkte met den subliemen Pollaiuolo, was hij toch een even uitmuntend teekenaar en boetseerder als graveur.

Finiguerra's naam zou misschien toch niet zóó bekend zijn geweest, indien hij, voor zoover men weet, niet de eerste was geweest, die op papier afdrukken heeft genomen van zijn gegraveerde platen, alvorens deze te niëlleeren.

Dit is van hem bewezen omdat het Cabinet des Estampes te Parijs eén prent bezit, geheel éénig in de wereld, voorstellende de „Kroning der maagd Maria", — een afdruk *op papier* van de gravure van zijn *niello* te Florence!

Zoo onstond dus de graveerkunst in de beteekenis die wij er nu speciaal aan hechten, het graveeren op metaal, met het doel op papier van deze gravure afdrukken te nemen door middel van een vette, zwarte inkt.

H. GOLTZIUS — BURIJN-GRAVURE

Na een aantal jaren ontstonden talrijke gravures, die hoewel nog getuigende van een zekere onbedrevenheid, toch heerlijke kunstwerken zijn van ongeëvenaarde gevoeligheid van lijn en nobele piëteit.

Maar hoe verheven de werken der Primitieven ook mogen zijn op dit gebied, de volkomen ontwikkeling van de graveerkunst (voor gravures) is van lateren datum.

Eerst omstreeks 1600 werden graveurs geboren die *alle* geheimen van het métier ontdekten, die volkomen meester waren van hun burijn, en niet uitsluitend meer met lijnen werkten, maar met onovertroffen vaardigheid en gevoeligheid, alle bewerkingen konden toepassen om het „licht en donker" uit te drukken, om zoodoende geleidelijk volkomen harmonische licht-effecten uit te drukken, geheel juist van toon verhoudingen, even rijk van zwart en wit als de mooiste etsen van Rembrandt. Ik noem slechts even Lucas van Leyden, Dürer, Goltzius, en later Cornelis Visscher en de 18e eeuwsche Fransche graveurs. Deze laatsten echter gebruikten reeds veel etswerk in hun gravures, en, hoe handig en knap ook, toch heeft hun werk niet meer de zuiverheid der werken van de 16de eeuw.

De hierbij gevoegde Christus van Goltzius is als techniek, van een buitengewone vaardigheid, en met een zeldzame zwierigheid is in alle richtingen gegraveerd. Goltzius heeft zeker, als executant, als virtuoos, een toppunt bereikt.

In de 19de eeuw is een wonderlijke décadence ingetreden. Verval was reeds zeker de zoogenaamde „zwarte-kunst", die in het einde van de 18de eeuw floreerde, — maar bepaald slecht, waarlijk hideuze producten van het graveer-ambacht zijn de gravuren van omstreeks 1860. Elk denkbaar gepruts werd toegepast, en als wanhopig, om maar iets te kunnen uitdrukken, peuterden en knoeiden talrijke „graveurs" op hun metaal, dat letterlijk verkracht werd. Maar

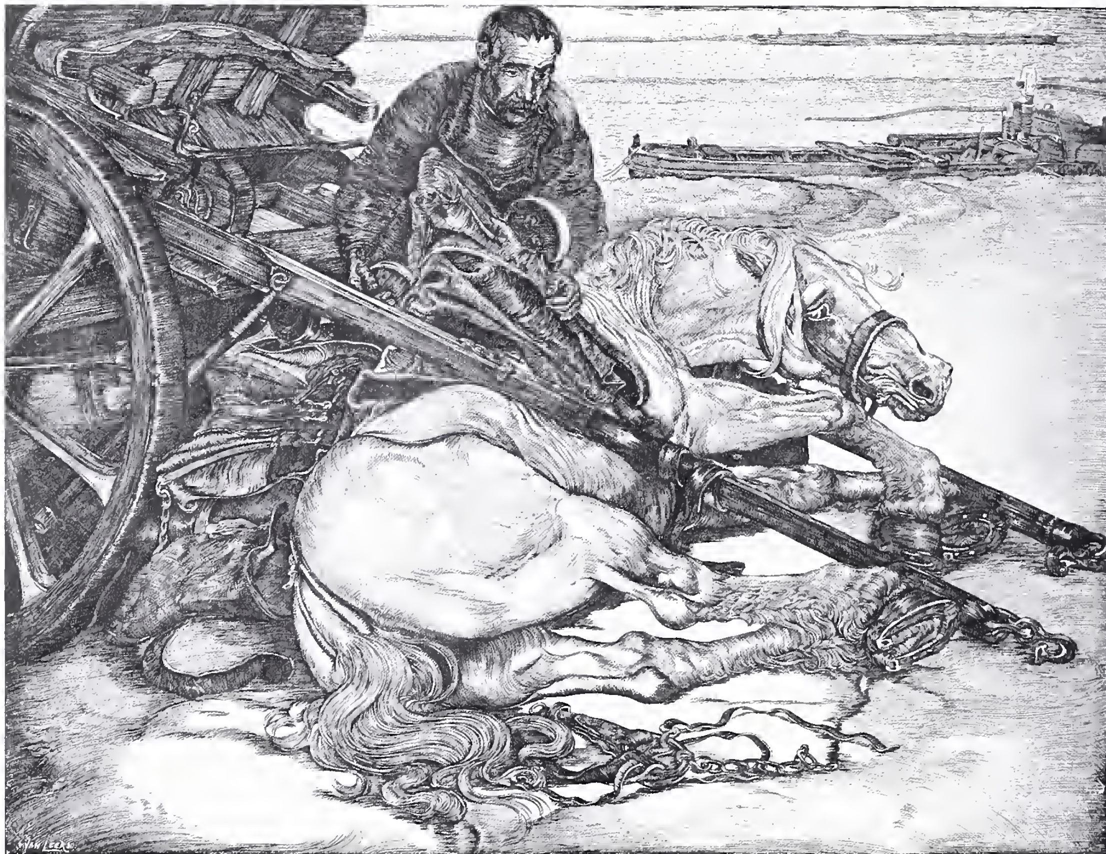
ik moet mij hier beperken tot algemeenheden.

Terwijl de oude graveurs bijna uitsluitend *origineel* werk leverden, graveerden naar hun eigen teekeningen en ontwerpen, werd langzamerhand het graveeren dienstbaar gemaakt voor het maken van *reproducties* naar schilderijen, en zoo gebeurde het dat *oorspronkelijke* gravures, geheel vrije werken van een artist in dit genre, sedert een paar eeuwen niet meer gemaakt zijn geworden.

als etser, zich metterwoon te Parijs vestigde, waar hij begon te *graveeren*.

Uiteraard, daar niet alleen elk lijntje vooruit berekend moet worden, maar omdat het burijn slechts zeer langzaam, en alleen onder een sterken druk in de plaat snijdt, is het graveeren een werk dat ontzettend veel tijd en geduld vordert.

Een gevoelig Fransch artist, die onlangs Dupont bezocht, schreef mij van zijn arbeid: *„son procédé du burin est un travail de galérien,*

P. DUPONT — HET GEVALLEN PAARD — OORSPRONKELIJKE BURIJN-GRAVURE

De graveer-kunst werd de slavin der schilderkunst.

Ik wijs op deze evolutie met een zeer speciaal doel: het herleven van de oude individueele graveer-kunst in onze dagen, welke renaissance te danken is aan een zeer begaafd landgenoot, P. Dupont. Een artikel aan Dupont gewijd verscheen reeds in dit maandschrift.

Het is slechts enkele jaren geleden dat Dupont, die veel naam ten onzent maakte

et la fièvre joyeuse qu'il met à son labeur est vraiment admirable". Maar dit zelfs is maar bijzaak; de „difficulté vaincue" is van geen waarde op kunstgebied.

Wat de verdienste uitmaakt van Dupont is de prachtige wijze waarop hij het burijn hanteert, om zijn *eigen* werk te maken, terwijl hij zich eenigszins richt naar de meesters van het burijn, naar ouden, als Dürer, Lucas, enz., wier namen op de lippen zweven als men zijn prenten beschouwt.

Als zoodanig werd dit werk ten hoogste bewonderd door kenners, zoowel te Parijs in 1900, als nu onlangs te Turijn, waar ik het genoegen had o. a. Walter Crane met uitbundigen lof te hooren spreken over zijn gravures, (het gevallen paard en zijn portret van Steinlen).

Dupont is met zijn werk een verschijnsel in onzen tijd, en het is zeer waarschijnlijk dat zijn voorbeeld wel anderen zal wekken *).

Terwijl de graveur *uiterst* langzaam vordert met zijn werk, en elke lijn, hoe gevoelig ook deze zij, toch telkens vooruit berekend moet worden, en als 't ware in een bepaalden vorm, in den stijl gebracht moet worden, — is de etser geheel vrij in het zetten van zijn lijnen, en gaat zijn werk betrekkelijk vlug.

Het bekende gezegde van Mr. C. Vosmaer, „etsen is flaneeren op 't koper", enz., duidt op deze groote vrijheid van doen. En inderdaad, een groot artist, een Rembrandt, J. Maris, Mauve, Israëls, of Bauer heeft wel eens zijn naald laten „flaneeren" op 't koper, en met schijnbaar nonchalant en los neergeschreven lijntjes véél kunnen uitdrukken. Maar dit is het apanage der meesters alléén. Zeker is 't dat een ets, bestaande uit weinig lijnen die véél uitdrukken, sympathieker is dan een te zwarte, doodgewerkte plaat. Maar met etsen is 't zooals met alles: het resultaat hangt af van den maker: Barbara van Houten zal met een zeer zwarte, uiterst krachtig gebeten plaat, veel gloed en licht weten uit te drukken; een Whistler daarentegen zal met zeer enkele lijntjes een rijk visioen van Venetië weten te evoceeren. . . .

Maar *wat* is etsen?

Men weet vrij algemeen dat dit procédé bestaat uit een behandeling van koper door een zuur. Te dien einde wordt een rood koperen (dikwijls ook wordt zink gebruikt) plaat, die zorgvuldig schoongemaakt is, met een schroeftang vastgehouden, en tamelijk verwarmd boven 't een of ander vuur. Vroeger gebruikte men veelal daarvoor „*dove kolen*", thans is een spirituslamp gemakkelijker en overal bij de hand.

*) Wij hopen spoedig in staat te zijn een nieuw werk van Dupont in dit maandschrift te reproduceeren. PH. Z.

Als de plaat zoo warm is dat de etsgrond (een soort hard vernis, bestaande uit een mengsel van was en harsen) er gemakkelijk op smelt, wordt deze er gelijkmatig over heen gestreken. Om dit gemakkelijker te kunnen doen wordt het brokje etsgrond in een zacht lapje gewikkeld, en daarmede vastgehouden. Zoodra de eenigszins ongelijke laag van voldoende dikte is, wordt zij volkomen gelijkelijk op de oppervlakte verdeeld.

Ruim driehonderd jaar geleden, zooals Abraham Bosse 't opgeeft, werd dit gedaan met „*het dicke van u Handt omtrent de Pinck*", maar tegenwoordig gebruikt men daarvoor een „tampon" van fijne zijde of zeer zacht leer, zoodat de risico van zich te branden niet meer aanwezig is.

Is de laag nu zóó gelijk dat er geen „*kleine gaetjens*" meer in voorkomen, dan wordt het steeds nog half-vloeibare vernis, met de walm van een vetkaars (of van een petroleumlamp!) doortrokken, door de plaat boven een vlam te houden, zoodat de etsgrond die walm in zich absorbeeren kan. Zoodoende wordt de oppervlakte *zwart*, een conditie om beter en rustiger de te maken lijnen te kunnen zien.

Dan is de plaat gereed, „*ready to start*," zooals Thijs Maris zegt.

Nu komt het „flaneeren" met de etsnaald, het allereenvoudigste werk der wereld, dat een meesterstuk of een onding zal doen ontstaan.

De etsnaald kan zijn een gewone naainaald in een houtje gestoken, maar dikwijls heeft de voorkeur een zwaar stuk, hard staal, met uiterst fijne punt. Dit heeft den vorm van een heel dun potlood, en het voordeel, daar het per se nog al *zwaar* is, een lichten druk uit te oefenen onder het teekenen, zoodat de plaat al door dezen druk alléén reeds geraakt wordt. Want *geraakt* moet het koper worden, al is 't maar heel even.

De naald teekent de lijnen door den etsgrond heen, op 't metaal, goudglanzend op lak-zwarten achtergrond, maar raakt de scherpe punt niet even 't koper, dat dan ontbloot wordt van 't vernis, dan zou 't zuur dat gedeelte niet aantasten, en daar het huidje vernis uiterst gering kan zijn, *schijnt* 't soms

CH. STORM VAN 'SGRAVESANDE — DE LAGUNE VAN VENETIË — OORSPRONKELIJKE DROGE-NAALD, NAAR EEN PROEF DOOR DEN ETSER GEDRUKT

dat de plaat genoegzaam bewerkt is, terwijl toch vele streepjes ongebeten zouden kunnen blijven.

Dat „schijn bedriegt" wordt hier ook weêr bewezen. Wanneer een onervaren of onbesuisde etser zijn plaat per ongeluk vergeet en b.v. in den zonneschijn laat staan, dan gebeurt het volgende: de etsgrond wordt door den zonnegloed vloeibaar, vereenigt zich weer overal, en toch blijven de lijnen glinsteren, goud op zwart. Maar wordt de plaat in 't „bad" gedompeld, — niets „bijt," en al 't werk is te loor!

Is echter de teekening gereed op de plaat, dan wordt de achterkant van deze, en alle partijen die nog onbedekt zijn, met een vloeibare vernis en een penseel, weggedekt, zoo, dat alléén de lijntjes zelven aan de werking van het zuur kunnen worden blootgesteld.

Het sterk-water wordt gemaakt met salpeter- of zout-zuur, verdund zoo veel het noodig wordt geacht. Hiervoor ook weer zijn geen bepaalde regels: de een wil snel en pittig bijten; de ander langzaam en sekuur.... Dit weêr hangt van 't temperament van den etser, van zijn geduldigen, berekenenden, of haastigen aanleg. De plaat, geplaatst in een bakje dat door het zuur niet aangetast kan worden, wordt tot op een centimeter hoogte ongeveer bedekt met sterkwater.

De werking van het zuur vertoont zich door het ontstaan van steeds grooter wordende luchtbelletjes in de lijnen. Wanneer deze sterk en snel toenemen in aantal en in grootte, dan moeten zij gestadig worden verwijderd door middel van een veêr, die zachtjes over de plaat gestreken wordt.

Zoo blijft de plaat een poosje liggen in het „bad". Hoe langer de werking van het zuur duurt, des te dieper en over 't algemeen des te grover worden de lijntjes.

Wanneer de etser de inwerking voldoende acht, dan wordt de plaat uit 't bad genomen en zorgvuldig met water afgespoeld.

Het „bijt"-proces is afgeloopen en nu moet

de plaat, even verwarmd, ten einde de etsgrond te verwijderen, met terpentijn en een schoon lapje afgeveegd worden. Daarna vertoonen zich de lijntjes donker tegen de glimmende oppervlakte van het metaal, en men kan reeds zien hoe de ets gelukt is ... of niet. Maar niet altijd wordt een plaat zóó in eens gebeten: Dikwijls gebeurt het dat een gedeelte minder lang moet bijten dan een ander, ten einde lichte, fijne lijntjes en donkere, fluweelige te verkrijgen.

Om dit effekt te bereiken haalt men na enkele minuten de plaat uit het beschreven bad. Men wascht ze af met water, en droogt ze en bedekt de partijen die licht en fijn blijven moeten, met een speciale, dunne vernis *(vernis à retoucher, stopping-out varnish)* met een penseel; is dit nu droog, dan gaat de plaat weêr in het bad, en de niet bedekte lijnen bijten dieper, en worden krachtiger, dus op den afdruk vetter en zwarter dan de weggedekten.

Deze behandeling kan verscheiden malen herhaald worden, en zoodoende kan men een groote verscheidenheid van lijnen verkrijgen, waardoor zeer uiteenloopende tinten, nuances van grijs en zwart ontstaan.

In hoofdzaak is dit het compleete procédé van het etsen; nu kan de plaat worden afgedrukt; maar zooals het met de meeste recepten gaat, er is nog altijd wel verscheidenheid aan te brengen.

Veel wordt er ook gesproken over „droge-naald etsen", een zeer onjuiste betiteling van een wijze van vrij graveeren, waarbij het eigenlijke „etsen", of inbijten met zuur, geheel ter zijde blijft.

Droge-naald is ook iets anders, ja eigenlijk het tegenovergestelde van een gravure. Immers deze wordt in het metaal gesneden of gestoken, de lijntjes vertoonen zich hol in de plaat.

En bij een „droge-naald" *(point-sèche, dry-point)* heeft heel iets anders plaats; wel ontstaat een uiterst fijne groef in de plaat, maar deze is van bepaald onbeduidende diepte, en als die zóó werd afgedrukt zou het lijntje niets meer vertoonen dan een minder dan haarfijn streepje, zoo dun als een spinragdraad.

Maar, terwijl de scherpe naald in de plaat dit fijne groefje maakt, ontstaat tegelijk, aan een der kanten de „braam", een half omgekruld, staand randje, dat zich *en relief* boven

F. BUHOT — LA JETÉE — OORSPRONKELIJKE DROGE-NAALD, MET IN DE LUCHT AQUATINT-WERK EN HIER EN DAAR ROULETTE
(Eigendom van den Heer Ph. Zilcken)

de gladde oppervlakte verheft, en in stede dat de drukinkt *in* de groef blijft zitten, heeft hier plaats dat de inkt *aan* de braam blijft hangen, en zoo een ietwat ongelijke, maar dikwijls hoogst gevoelige lijn geeft, daar de minste vermeerdering van druk op de naald de braam sterker doen verrijzen, zoodat deze méér inkt blijft houden. Men begrijpt hieruit dat een gevoelige hanteering der naald tengevolge heeft zeer subtile overgangen van fijne en grovere lijnen, waardoor een ongemeen rijke afwisseling ontstaat.

Ch. Storm van 's Gravesande, Desboutin, Helleu zijn zeer bekwame „*pointe-sèchistes*," en hun werken in dit genre zijn bizonder.

„Droge-naalden", zooals de afdrukken zelven van op deze behandelde platen thans genoemd worden, zijn dikwijls, meestal, duurder, en ook van meer waarde, inderdaad, dan gewone etsen, omdat men allicht kan begrijpen dat het dunne braam-kantje, dat *boven* de oppervlakte verrijst door het afdrukken al zeer snel afslijt en verdwijnt, en zoo het aantal proeven dat van zulk een plaat te nemen is, belangrijk kleiner wordt dan van een in-geëtste of gegraveerde plaat. De droge naald wordt veel gebruikt om een geëtste plaat, die bijna klaar is, nog even bij te werken; en ook, wanneer de braam afgekrabd is, geven de fijne, bleekgrijze lijntjes, zeer teere lichte tinten, uitmuntend b.v. om in luchten of in vleeschpartijen aan te wenden.

Nogal talrijk zijn de hulpmiddelen die bij het afmaken van een ets gebruikt kunnen worden. In principe is een ets, geheel volgens het omschreven procédé bewerkt, een volkomen zuiver werk in dit genre.

Dit belet echter niet dat enkele etsers met bizonder veel tact en geluk hulpmiddelen zoo weten toe te passen, dat dit niet merkbaar wordt, en zoo dat zij er hoogst eigenaardige effecten mede bereiken. Ik denk aan artisten als Buhot, die alle denkbare „trucs" aanwendde ten einde zijn doel te bereiken, en keurige werken heeft nagelaten, en b.v, aan Witsen, die met ongemeenen smaak partij weet te trekken van zwavel-tinten.

Deze zijn het gevolg van een oxydatieproces op de oppervlakte der plaat, dat tot tamelijk donkere, gelijke tinten doet verkrijgen. Daarvoor wordt bloem van zwavel vermengd met olie, en dit mengsel wordt met een penseel op de plaat aangebracht. Na enkele minuten heeft de inwerking plaats en een vlakke tint van licht tot donkergrijs komt bij het afdrukken te voorschijn.

De „*roulette*" bestaat uit stalen rolletjes, wier buitenkant voorzien is van uiterst fijne puntjes, en heen en weer over de plaat gerold, brengen zij zeer fijne, kleine stipjes aan, welke ook een vrij gelijkmatige grijze tint vertoonen.

Aqua-tint is weer een bijt-proces. De plaat wordt op verschillende manieren bedekt met een laag tot stof gemaakt hars. Wanneer deze hars door verhitting aan de plaat gehecht wordt, blijven uiterst kleine poriën open, over de geheele oppervlakte der plaat. Wordt daarna de plaat in het bad gedompeld en aan de werking van het zuur blootgesteld, dan tast dit het metaal aan, door die poriën heen, en een zeer fijn grein wordt er in gebeten, dat dan een grijze tint geeft bij het drukken.

Van al deze hulpmiddelen kan uitstekend partij getrokken worden, maar de executant moet handig, smaak- en tactvol zijn, en zóó te werk gaan dat zijn techniek niet al te merkbaar wordt. Steeds moet in een ets, evenals in elk ander kunstwerk, de artistieke uiting in de eerste plaats treffen, en de factuur, de middelen waarmede deze uiting bereikt is, moeten bijzaak blijven, en niet frappeeren of eerst in aanmerking komen. Spreekt het procédé te veel, dan is de ziel van het werk verdwenen!

Op nog vele manieren kunnen tinten op een plaat aangebracht worden: met zand, schuurpapier, enz. maar het is hier niet de plaats om daarover uit te weiden. Wat „zwarte kunst" *(manière noire, mezzo-tint)* is, wil ik nog even zeggen.

Ook deze wijze van behandeling heeft plaats zonder bijtmiddel, en op tegenovergestelde wijze als een ets of droge naald.

Bij dezen worden op een plaat langzamerhand eerst de donkere partijen aangebracht. Bij zwarte kunst begint men met de lichtpartijen.

Een plaat wordt namelijk met een toestel zóó met „braam" bedekt, dat, indien zij zóó

afgedrukt werd, een effen fluweel zwarte oppervlakte te voorschijn zou komen.

Met scherpe stalen schrap-instrumenten wordt die braam, waar noodig, weggenomen, en zoo verkrijgt men grijzen, en lichtplekken, steeds meer, zoodat uit een chaos van zwart, langzaam de groote massa's van licht en donker te voorschijn komen. Zoo gaat men door, altijd maar licht op de plaat aanbrengend; en, om de lichtpuntjes zelf die dan ontstaan, wordt het bruineer-staal aangewend, een glad gepolijst stuk staal, waarmede de oppervlakte hier en daar geheel blinkend, spiegelglad wordt gemaakt, zoodat die plaatsen op ophouden. Trouwens, de meest gebruikelijke vindt men hier aangestipt.

Met deze eenvoudige hulpmiddelen, want zeer eenvoudig zijn ze, feitelijk, kan men die teêre en zoo artistieke prentjes maken, die het genot van den liefhebber zijn, en soms met ontzettende prijzen betaald worden.

Elk schilder of beeldhouwer (men denke aan Rodin) van talent kan een mooie ets maken. Ik zeg *kan*, want, evenals Jozef Israels mij eens zeide, een artist „*heeft niets minder in zijn macht dan zijn eigen werk.*"

Zoo heeft, ik weet niet welke engelsche etser eens gezegd, dat men een mooie ets

REMBRANDT — HET SIX-BRUGJE (B. 208 M. 313) — OORSPRONKELIJKE ETS, IN ÉÉN STAAT

den afdruk slechts het wit van het papier laten zien.

Het schrapstaal is een driekantig instrument, waarvan elke scherpe kant vlijmend scherp geslepen is, en dit wordt, gelijk het bruineerstaal, ook bij het etsen veel gebruikt, om partijen die iets te donker zijn, of overbodig, gedeeltelijk of geheel weg en glad te maken.

Daar ik begin te vreezen in te veel uitvoerigheid te vervallen, en zoodoende te veel van het geduld van den lezer te vergen, zal ik nu maar met de omschrijving der procédés alléén in oogenblikken van voortreffelijke stemming kan maken.

Maar dan ook ontstaan gemakkelijk die luchtige, gevoelige juweeltjes die heel het „oeuvre" van een groot artist in essence bevatten. Wanneer men sommige etsen van Rembrandt, Corot, Maris, wie dan ook, bekijkt, dan evoceeren die heel hun werk, hun opvatting, compositie, kleur, sentiment, gevoeligheid.

Daarom heb ik de reeds elders aangehaalde regels van den machtigen Camille Lemonnier steeds bizonder juist gevonden,

M. BAUER — DE MOSKEE — OORSPRONKELIJKE ETS, IN ÉÉN STAAT (ÉÉNIGE AFDRUK)
(*Eigendom van den Heer Ph. Zilcken*)

en op voortreffelijke wijze de qualiteiten van een goede ets karakteriseerend: „Cet art subtil où la main semble plus près de la pensée que dans les autres, où la sensation, à travers un bref et presque fluide procédé, garde quelque chose de sa fugacité et pourtant de sa grâce durable. Il n'y faut qu'un sens éveillé, une vive émotion, une souple et rapide tactilité, et c'est la vie même dans la vibracilité, dans l'ondoyé et le châtoyé de sa lumière, un mirage charmant, l'aérienne vision d'une chose entre la conjecture et le réel. La peinture parait bien matérielle à côté."

Tot nu toe heb ik uitsluitend het maken van de ets of gravure op de plaat besproken. Een belangrijke factor om de *prent* te voorschijn te doen komen is het *drukken* van de plaat.

Want van de beste plaat kan een slechte afdruk gemaakt worden, en zooals Thijs Maris zegt: „dat is een gescharrel om de drukkers aan het verstand te brengen wat je hebben wil!"

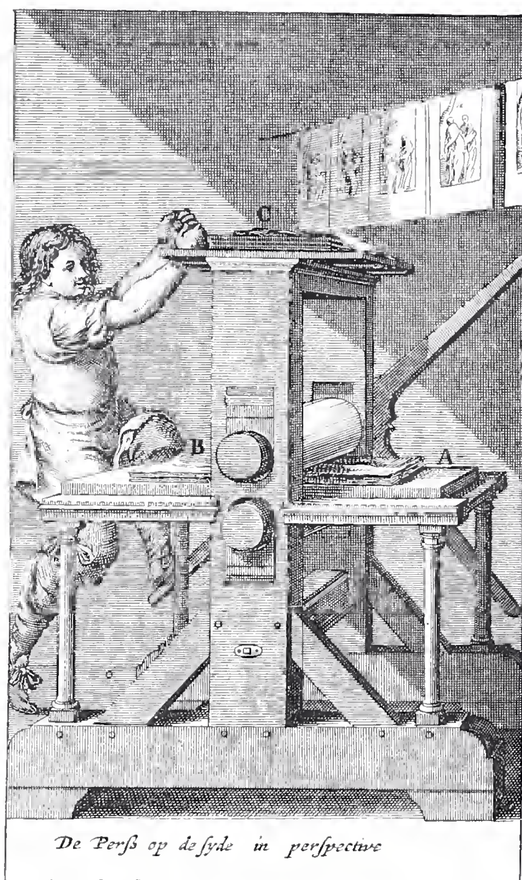
Felix Buhot, die ten onrechte zijn voornaam droeg, want hij stierf aan de gevolgen van de ellende, hem door drukkers veroorzaakt, is een der etsers geweest die met de grootste technische kennis de moeielijkheden van het drukken heeft bestudeerd, wat betreft de papieren, inkten, enz., en hij zeide van de drukkers die voor hem gewerkt hadden: *„ces barbares bourreaux aveugles ont massacré mes planches. . . .*

Ik haal deze enkele uitingen van een paar meesters in het genre aan, om te laten zien dat het drukken wel degelijk van zeer veel belang moet worden geacht, en dat daarom *echte* „proefdrukken," zoogenaamde „épreuves d'artiste," enz. geen ijdele klanken kunnen zijn. Ik zeg dit alles zeer voorzichtig, want de speculatie heeft zich ook al van deze zaken meester gemaakt, en „épreuves" en proefdrukken „vóór de letter" worden vervaardigd, handteekeningen van etsers en graveurs worden brutaal weg gecopieerd of zelfs zóó op een afdruk soms bijgedrukt, dat

PH. ZILCKEN — HET PUTTERTJE — DROGE-NAALD, NAAR HET SCHILDERIJ VAN CARL FABRITIUS

(Met toestemming der Firma E. J. Wisselingh & Co.)

DE DRUKPERS — NAAR EEN OUDE GRAVURE

zelfs kenners niet dan met moeite de fraude kunnen zien! *)

Wat maakt dan toch dat drukken toch zoo moeielijk, zal men zich wellicht afvragen....

Alweer datzelfde wat in alles een eerste plaats inneemt: de gevoeligheid, het juiste begrip, de intuïtie, want plaat-druk is geen machinaal werk.

De plaatdrukpers bestaat in hoofdzaak uit twee tegen elkander in draaiende rollen, waartusschen een plank voortgeduwd wordt door de draaiende beweging die aan een der rollen wordt gegeven.

Vroeger werden deze persen van hout gemaakt, thans meestal van staal.

In de beide zij-kanten worden de uiteinden dier rollen gevat, in „bussen", en door een vertikalen druk, die nauwkeurig geregeld kan worden, vergroot of vermindert men den afstand tusschen beide rollen, naar gelang der dikte van de te drukken plaat.

Op de genoemde plank wordt de ets- of gravure-plaat neêrgelegd; op deze komt het papier, dat goed doortrokken moet zijn van vocht, heel week en zacht, zóó, dat 't door de speciaal daarvoor vervaardigde flanellen lappen die er bovenop komen, gemakkelijk *in* de gestoken of geëtste lijntjes geperst kan worden.

Maar alvorens hiertoe over te gaan, en vóór dat de plaat geplaatst is op de plank der pers, moet de inkt er op gedaan worden. Dit is het teerste punt van het plaatdrukken.

Terwijl bij boek- en steendruk de inktlaag aan de oppervlakte der letters of steenen gehecht wordt, moet bij een ets of gravure de inkt *in* de lijntjes blijven zitten, en de *oppervlakte* der plaat moet schoon blijven: juist het tegenovergestelde alweer. En terwijl bij genoemde drukwijzen het besmeren met drukinkt machinaal geschiedt, moet bij plaatdruk deze bewerking geheel met de handen gebeuren.

Eerst wordt de plaat zachtjes verwarmd, zoodat de vette, taaie inkt, die er hier en daar, met kluitjes op gebracht is, meestal met den vinger, week wordt, en gemakkelijk verspreidbaar.

Dan wordt een groote „tampon" in de hand genomen en voorzichtig over de plaat heen en weêr geschommeld, ten einde de inkt over de geheele oppervlakte gelijkmatig te verdeelen; hierbij moet aandachtig gelet worden op het zorgvuldig vullen der lijntjes, daar elk verzuim een witte vlek zou maken op den afdruk.

Is nu de plaat zoover gereed, dan moet de overtollige inktlaag, die de gladde oppervlakte nog bedekt, geheel verwijderd worden.

Daartoe neemt de drukker eerst een zeer grof gaas, gelijk aan zakkenlinnen, en met dit wrijft hij het grootste gedeelte weg.

Nu echter komt het teêre, moeielijke werk, waarvan zooveel afhangt, en waarbij de drukker, als het kan, artist moet zijn, — het schoonvegen der oppervlakte, zonder te veel inkt uit de lijntjes te halen, zonder die oppervlakte der plaat schoon te vegen, in een woord, zonder de plaat zóó te behandelen

*) Iets wat in Nederland, door de onvolkomenheid der wet, noch vervolgd noch belet kan worden!

A. MAUVE — EEN WEG LANGS EEN VAART (Z. 12) — OORSPRONKELIJKE ETS (DERDE STAAT)
(*Eigendom van den Heer M. van der Maarel*)

dat de afdruk dood, koud, ongevoelig zal worden.

Veelal geschiedt dit schoonvegen met de palm van de hand. Dit eischt een uiterste gevoeligheid, want elke onregelmatige druk zou vlekken kunnen veroorzaken; dit heeft aan den beroemden Engelschen etser Seymour Haden doen zeggen dat voor dit werk de drukker „*the palm of a Duchess*" moest hebben!

Vaak wordt hiervoor in plaats der hand, een dikke, stijve prop gebruikt, gemaakt van fijner gaas, of „tarlatane", wat ook een ander effekt maakt, dan het vegen met de palm van de hand.

Zoo wordt nu geleidelijk de inkt verwijderd, en komt de oppervlakte blinkend weêr te voorschijn, met de lijntjes, de eigenlijke ets, volkomen, duidelijk zichtbaar, zwart op de goudkleur van 't koper.

Nog even wordt met een zeer zacht, uitgewasschen stuk neteldoek of flanel de plaat luchtig over en weer bestreken, met het doel heel even de inkt uit de lijntjes te halen (het z.g.de „*retroussage*") wat een zachter aspect aan de proef geeft, en een behandeling is, waarmede de etser rekening dient te houden, daar hierdoor de lijnen niet scherp en hard op het papier uitkomen, maar met een lichte tusschentint verbonden worden, waardoor die onbewerkte gedeelten iets donkerder toonen dan indien zij zonder „retroussage" gedrukt waren.

Nu worden de randen der plaat met krijt nog volkomen schoongeveegd, en de plaat, altijd nog éven warm, wordt op de plank der pers geplaatst.

De kruis-armen, of, in moderne persen, de raderen, zetten den bovensten cilinder in beweging; deze rolt langzaam en gestadig voort. De bizonder fijn geweven, vilt-achtige drukdoeken worden geperst door de sterke spanning op het papier, dat in de lijntjes dringt, en al de aanwezige inkt op zich neemt, evenals de fijnste tint die nog hier en daar op de oppervlakte aanwezig kan zijn.

Nog even dóórgedraaid, en aan den anderen kant der rol ligt nu de prent met al haar eigenschappen of gebreken. De wollen drukdoeken worden opgelicht en met een handige beweging over de bovenste rol geslingerd,

het papier wordt voorzichtig aan twee hoeken opgenomen, op zijn beurt gelicht, van de plaat genomen, en de graveur kan zijn werk beoordeelen. Men kan uit dit alles begrijpen dat de wijze van drukken van een ets van veel belang is, en, zooals ik zeide, véél kan bijdragen tot de réussite van een plaat.

Daarom zijn de „proefdrukken," de echte „*épreuves d'artiste*," onder toezicht van den graveur gemaakt en door hem goedgekeurd, (voorzien van zijn eigen handteekening tot bewijs), altijd met veel meer zorg gemaakt dan de latere afdrukken, en om deze reden meestal beter, en van meer werkelijke waarde.

Hetzelfde geldt voor de „staten." Dit woord beteekent een staat, een toestand der plaat, vóór haar laatsten staat. Om één voorbeeld te geven: men etst een landschap; in den eersten staat is de lucht nog geheel wit gebleven. De tweede staat is de daaropvolgende toestand, waarin b.v. in die lucht wolken geteekend zijn. Natuurlijk is het aantal eerste staten klein, en daarom zijn die soms veel waard.

Ik geloof nu aan het einde van dit opstel te komen, daar de voornaamste en belangrijkste behandelingen hier uitgelegd zijn. Maar, om de moeielijkheden en tegenspoeden waarmede het maken van een ets gepaard gaat, begrijpelijk en duidelijk te maken, wil ik nog eenige gedeelten van een bizonder belangwekkenden brief van Thijs Maris aanhalen, welke hij mij in 1892 schreef, niet lang na zijn beroemde ets naar Millet te hebben gemaakt.

Daaruit kan men zich een denkbeeld vormen van hoe veel en hoe weinig het slagen van een ets afhangt, vooral wanneer de etser niet een volkomen ervaren technicus is, wat met de meeste schilders het geval is.

Eerst, sprekende over die teêre juweeltjes, zijn vijf of zes oorspronkelijke etsen, die hijzelf „probeerseltjes" (!) noemt, schrijft hij: „de eenige waarin ik geslaagd ben, geloof ik, is een vrouwtje onder een boom, die ik zelf gedrukt heb; ik had een pers, en inkt en papier; maar toen ik de tweede ging drukken was het niet meer hetzelfde; ik wist niet dat „pointe-sèche" bij elke druk minder wierd."

Omtrent de „Zaaier" deelde hij het volgende mede:

„Het is een heele geschiedenis geweest! Ik had die zaakjes nooit bij de hand gehad, en wist niemand die mij eenigen raad kon geven. Ik had een boek van Lalanne, en zóó begon ik te werken: ik weet niet hoeveel blazen vernis (etsgrond) ik op die plaat verknoeid heb; het wou niet vatten, de plaat was zoo vet.

„Ten langen leste kwam ik op het idée de plaat schoon te maken met potasch; terpentijn was niet voldoende. Eindelijk vatte het, maar nu het zwart te krijgen? We hadden een losse trap, die wij uit elkaâr zetten, enz. Ik herinner mij dat toen wij aan het branden (walmen) gingen het ding naar de laagte kwam, en ten minste twee duim recht overeind in den grond kwam te staan? Dáárom niet getreurd! Een ander probeersel!

„Ten langen leste was het genoeg zwart maar bij nader onderzoek begon ik te twijfelen of het wel goed was en zoo nu weer van voren af aan, weêr overdoen, totdat ik genoeg zekerheid had. Daar was het ding, *ready to start*, maar hoe?

„Ik dacht, als ik dat met kleine schrapjes te maken heb, ik zal er gek onder worden, zoodat ik een groote spijker nam; ik dacht, ik zal het maar met de ruwe schaaf aanvangen, en vooruit berekenen eerst de donkere partijen te laten bijten; maar, toen ik alles in gereedheid had met het bad en sterkwater, daar kwamen geen „*bubbles*" (luchtbelletjes) op! Ik had het koper niet geraakt!

„Ik moest iets scherpers hebben.

„Zoo begon ik in te zien dat het met de breede schaaf niet zou gaan, en dat de snelste manier zou zijn het met heele fijne schrapjes te doen! Ik dacht „geen moed verloren"; ik ben er eenmaal aan begonnen, en zal zien hoe het afloopt. Tot overmaat van ramp had ik alleen mijn middelsten vinger om te werken; de bovenste rol van de pers was op mijn voorsten vinger gekomen bij het opzetten, een heele geschiedenis! Ik dacht, daar heb je nu alles wat je noodig hebt, en nu kan je niet werken!

„Ik begon de „retroussage" en elk schrapje te berekenen, en elke tien minuten rust,

M. MARIS — DE ZAAIER, NAAR MILLET — ETS, MET DROGE-NAALD BIJGEWERKT
(*Eigendom van den Heer Mr. W. de Ridder*)

anders kon ik er niet door heen komen; een vervelend werkje! Een ding van je zelf komt er niet zoo op aan, maar ik had er mijn zin op gezet een Millet te maken; niet het schilderij, maar de man zelf. (hiermede bedoelt Thijs Maris dat hij geen *copie* van het schilderij wou maken, maar een *interpretatie* geven, een vertolking van het schilderij, gezien „à travers *son* tempérament").

„Toen ik aan het drukken ging kwam er niets van terecht; ik weet niet hoe lang of ik er over bezig was de inkt van de plaat te krijgen, en toen ik ze in de pers bracht was de inkt in de lijntjes droog.

„Ik kon er niet meê over weg; die kleintjes dat ging nog, maar ik kon die groote plaat niet behandelen.

„Toen ging ik er schrapjes over halen met de „dry-point" en dan begon ik het weêr af te schrappen; elke keer schrapte ik wat gebeten was weg.

„Bij toeval kwam Swan me opzoeken. Hij zeide: waarom ga je niet naar een drukker? ik weet een goed adres. Zoo ging ik naar een drukker.

„Hij was er niet, zijn jongen zou een proef trekken, en o hemeltje, het was een goede proef!

„Zoo geen moed verloren, aan het werk!

„Maar de volgenden waren zoo goed niet; meer dry-point en meer geschrap!

„Dat is een gescharrel om ze aan het verstand te brengen wat je hebben wil!

„Ten langen leste heb ik het over willen maken, omdat ik dacht het beter te doen, maar *business before every thing, time is money*, enz., zoo als ze zeggen."

Men ziet met welk een bewonderenswaardige volharding Thijs Maris die plaat bewerkte, die plaat die een zeldzaam meesterstuk is, zeker de meest voorname reproductie-ets, die ooit gemaakt is geworden, en die hij voor de derde maal, nòg eens wou overmaken!

Tot bewijs nog van zijn energie en arbeidskracht diene dit laatste gezegde, in dezen langen, merkwaardigen brief: „het is Zaterdag, als je begint te denken dat het Maandag is!"

Zoo ziet men dat het etsen in lange na niet altijd rooskleurig is, en dat het „flaneeren" wel eens in een soort van dwangarbeid, zij het willekeurige, overgaat.

Maar etsen is een dier kunsten die in hooge mate aanpakt, die „passionneert," zoodat men het eten en drinken en rooken er door vergeet, en maar blijft arbeiden, altijd door, als in een hypnotischen toestand, gefascineerd door de goudglinsterende lijntjes op het donkere metaal.

De Goncourts hebben in *Manette Salomon* een zeer gevoeld en juist beeld gegeven van deze passie die den etser overmeestert, en geen wonder, deze schrijvers hadden zelf (vooral Jules) met ongemeen talent geëtst, en zij wisten wat etsen is!

Zij zeggen van Coriolis, den held van „Manette:" „L'eau-forte l'empoignait avec son intérêt, son absorption passionnée, l'oubli qu'elle lui donnait de tout, du repas, du cigare. Penché sur sa planche, à gratter le cuivre, à découvrir, sous les tailles et les égratignures, l'or rouge du trait dans le vernis noir, il passait des journeés.

„Au bout de cela, la morsure, ce travail de l'acide qui, selon le degré, la température, des lois inconnues, une chance, un hasard, va réussir ou manquer la planche, faire ou défaire son caractère, creuser ou émousser son style, la morsure le prenait aux émotions de son mystère et de sa chimie magique. Il était enlevé à lui-même quand, baissé sur les fumées rousses, les bulles d'air crevant à la surface, il suivait dans l'eau mordante les changements du cuivre, les pâlissements, les bouillonnements verts qui moussaient sur les traits de la pointe."

Het is niet mogelijk een juister en gevoeliger beeld te geven van de emoties die een etser aanpakken onder 't „bijten."

Eindelijk rest mij nog den wensch te uiten wat meer ernstige belangstelling te mogen wekken voor twee teêre, subtile kunst-uitingen waarvan de eene zoo als men ziet, van veel onwillekeurigheden afhangt, — waarvan de andere een ongelooflijke wilskracht eischt, met veel talent en gevoeligheid, maar die dan ook de meest delicate en krachtigste uitdrukking wordt van zwart-en-wit kunst.

HET TEGENWOORDIGE LUSTSLOT (VOORKANT).

SOESTDIJK. EENE HISTORISCHE SCHETS. † † DOOR J. H. VAN DODEWEERD. † † † † † † † †

Vroolijk wappert thans de Nederlandsche driekleur van het lustlot Soestdijk, ten teeken dat onze geliefde Koningin-Moeder het bewoont. Vele oogen in Nederland worden thans gericht naar deze plaats en zoo vond ik het ook voor de lezers van dit tijdschrift niet ondienstig een overzicht te geven van de wording van dit paleis en domein, waarvan de Hooge bewoners steeds zoo nauw vereenigd zijn geweest met Neerlands lief en leed.

De geschiedenis van de landstreek, die wij gaan beschouwen klimt op tot in de eerste dagen der Frankische heerschappij in ons land en is nauw verwant met de vestiging der Christelijke kerk in deze oorden. Toen Willebrord was verheven tot den rang van kerkvoogd vestigde hij zijn zetel in de stad, die gesticht was aan de samenkomst der wateren van den Rijn en de Vecht. De tegenwoordige grenslanden van Utrecht en Holland waren dan ook dikwijls een tooneel van een onverzoenlijken strijd tusschen de heidensche Friezen en de Frankische Christenen. Bij een giftbrief van Karel den Groote, keizer Otto en Hendrik V worden de landen, die in latere tijden tot de schoonste van Nederland gerekend zouden worden en gelegen zijn aan de oevers van Vecht, Kromme Rijn en Eem, genoemd landen vol woudstreken, poelen en moerassen. Vóór het verdrag van Verdun wordt de Vuursche reeds in geschriften genoemd en Soest al vóór de heilige heirvaarten naar het Oosten een aanvang hadden genomen.

In lateren tijd toen de Graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht grensburen waren geworden, hadden dikwijls botsingen plaats tusschen gravenkroon en bisschopsmyter en was de aloude gouwe „Flehite"

HET TEGENWOORDIGE LUSTSLOT (ACHTERKANT).

zoo de streek onzer beschouwing in de middeleeuwen heette, dikwijls het tooneel van een noodlottigen strijd.

In die tijden van druk gewaagt de geschiedschrijver reeds in 1006 van Soest als een eerwaardige oudheid, evenals Amersfoort dat hij in 1028 vermeldt,

Later kreeg het wereldgezag van den Utrechtschen bisschop al de vormen van een welgeordend rijksgebied. Over Eemland was een maarschalk aangesteld, die dit gebied weer had verdeeld in vijf onderdeelen als: Eemnes, Soest en Baarn, Bunschoten en Eembrugge, Woudenberg met Renswoude en Leusden met Hoogland. Het slot gelegen aan de Eembrugge was hun ambtswoning.

Voortdurend kwamen de Graven van Holland en de Utrechtsche bisschoppen met elkander in botsing. In 1356 werd Soest door de Hollanders verbrand en het kasteel van Steven van Zuylen van Nyeveld vernield. Ook wordt in deze troebele tijden gewag gemaakt van het feit, dat Baarn en Eemnes stedelijke voorrechtsbrieven ontvingen, hetgeen zeker een groote mate van welvaart aanduidt, want geen privilegie werd verleend of het moest goed betaald worden. Ter Eem en Eembrug, ze hadden reeds deze voorrechten, ja zelfs een eigen munt. Bitter en zwaar werden deze streken door den geesel des oorlogs geteisterd. Maarten van Rossum, de woeste Geldersche krijgsoverste, die branden het magnificaat van den oorlog noemde, had Leusden verwoest en Soest opnieuw in kolen gelegd, en zijn toorn uitgestort over het land aan de Eem.

In 1572 bezette Graaf Willem van den Berg met zijn ruwe Geuzenbenden Amersfoort en de arme bewoners van Gooi en Eemland hadden bitter te lijden, even als later van de Spanjaarden onder Frederik de Toledo en Bossu. In 1585 vielen de

Spanjaarden onder Taxis weder in deze streek en plunderden en roofden niet alleen, maar brandden neder, wat zij niet konden meenemen.

In 1629 toen Frederik Hendrik den Bosch belegerde, viel de keizerlijke veldheer Montecuculi met veertien duizend krijgsknechten in deze streken, overweldigde Amersfoort, legde Hilversum in asch en stroopte de geheele streek af.

Wij schreven 1672. — Vier mogendheden rustten zich uit om de Republiek ten onder te brengen, die slechts $^{1}/_{10}$ van de legermacht kon stellen welke op ons afgezonden was geworden en die aangevoerd werd door de bekwaamste veldheeren van Europa.

Opnieuw hadden de arme bewoners van Gooi en Eemland te lijden van de knevelarijen en afpersingen van de Fransche soldaten. De landhuizen der groote Hollandsche koopheden en kramers werden vernield en het huis Ter Eem in de asch gelegd.

Toen de Franschen dan ook Utrecht verlieten, zag het er treurig met dit gewest uit. Daarbij kwamen nog de vernederingen, die het Sticht moest verduren in de vergadering der Staten van Holland. De eischen waren hard, òf grondgebied afstaan aan Holland, òf zijn rang verliezen in het vermaarde bondgenootschap, de Unie. En waarom niet? Hadden Amersfoort en Utrecht hunne poorten niet zonder slag of stoot voor den Zonnekoning geopend, had de lelievaan der Bourbons niet ruim een jaar van den hoogen Domtoren gewapperd? Utrecht had het gezag erkend van een buitenlandschen vorst en daarvoor moest dit gewest vernederd worden. Voor die vernederingen bleef het echter gespaard door de tusschenkomst van den Vorst, die ons land, Engeland en geheel Europa is ten zegen geweest en de grondlegger was van het paleis te Soestdijk. De jonge Prins-Stadhouder sprong in de vergadering van de Staten van Holland zoo krachtig voor de rechten van Utrecht in de bres, dat de Staten hem machtigden de zaken te Utrecht te regelen naar de billijke voorwaarden naar hem zelven voorgesteld. Utrecht dankte dus den alouden rang in de Unie aan Willem III, die ook tot Stadhouder van deze provincie werd benoemd.

Den 26sten April 1674 kocht de Prins van Jacob de Graeff, zoon van den Amsterdamschen burgemeester Cornelis de Graeff, eene hofstede onder Baarn, met het doel hier eene „Lustplaetse ende Wildbane" op te richten, genaamd Zoestdijck.

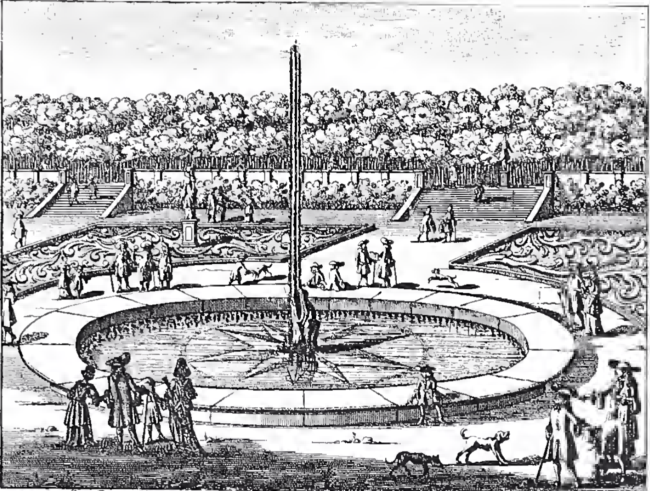
De afleiding van dezen naam is niet ver te zoeken. In een charter van 26 Augustus 1426 wordt reeds gewag gemaakt van „die dyck, die dyckwege en de slote Zoesdijck", zoodat het oorspronkelijk een dijk of waterkeering geweest zal zijn om deze lage landen tegen overstroomingen der Eem te beveiligen.

Hierbij volgt de origineele koopacte, nog in het archief van Soetdijk aanwezig:

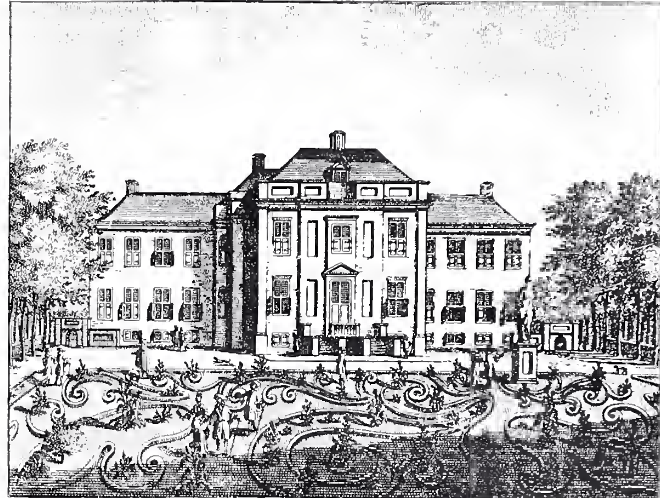
Wy Rodolf van Ewijk, Schout, Hendrik Jorden en Cornelis Cornelisz. van de Vuerst, Schepenen tot Baarn, oirconden en kennen, dat voor ons gecompareert is de heer Mr. Jacob de Graeff, woonachtig tot Amsterdam, soon en mede-erfgenaam van wijlen den heer Cornelis de Graeff, Heere van Suijd Polsbroek, Burgemeester en Raed der voornoemde stad, en uyt dien hoofde eigenaar van 't perceel hierna genomineert, en geliedet, vercoft, opgedragen en quyt geschouwen te hebben aen en ten behoeve van Zijn Hoocheid den Heere Prince van Oranje een hofstede met zijn bepotinge en beplantinge en alle 't gene aerd en nagelvast is, gelegen aan Soestdyck; belend ten suyden d'erfgenamen van wijlen den Heer Aert van Westrenen en ten noorden d'erfgenamen van Daniel van Wee, wederzijds ter halver sloot streckende

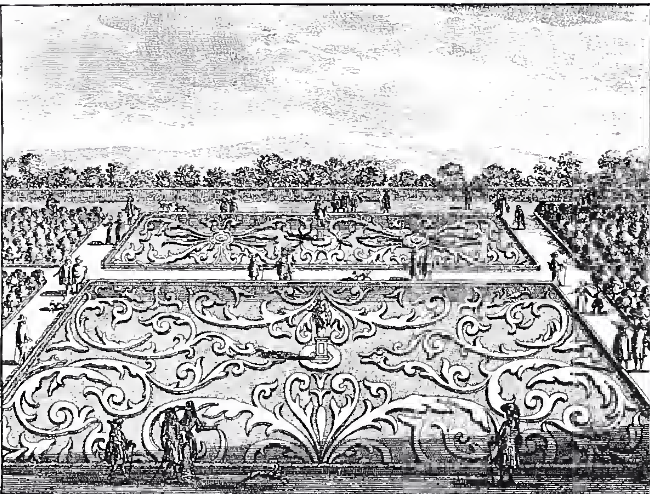
ZOESTDIJK.

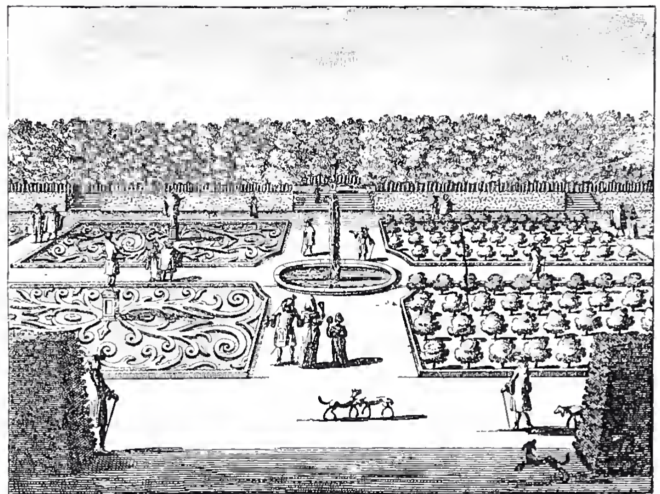
Gesigt Vande Fontyn, inde Tuyn, aan de Noord-Zyde Van't Huys met de Terrasse. Cum Privilegio.

Het Huys Van Agteren. Cum privilegio.

Gesigt over de Tuyn aande Zuyd Zyde met de Soeser-Engh. Cum Privilegio.

Gesigt Van de Thuyn int Generaal. Cum privilegio.

voor ter halverwege toe, achter aen d'erfgenamen van Gerrit Hooft, van gelycken ter halver sloot; en hij Heere Comparant geliede daer af voldaen en wel betaalt te wezen, den laetsten penning met den eersten, zoodat hij daeromme beloofde, onder verband van alle zijne goederen, roerende en onroerende, present en toecomende, de voorsr. hofstede ende sijn bepotinge en beplantinge te vrijen en vrij te waren van alle commeren en lasten, uytgesondert 's Heeren lasten en voorts als erfcoops-recht is en alle in de brieven af te nemen zonder argh of list.

In oirconde bezegelt en onderteekent den XXVI Aprilis A⁰ XVI^C vier en zeventig

R. van Ewijk, 1674.

Cornelis Cornelisz. van Vijs.
Hendrik Jordens,
Oirconde mij Secretaris van Eembrugge ende Not^s.
H. Verwoert, Not. ende Secret^s. 1674.

Archief van Soestdijk.
Inventaris A, No. 1.
Origineel op perkament
met uithangend zegel
van
Rudolf van Ewijk.

De Prins kocht deze hofstede aan met het doel om er een Lust- en Wildbane op te richten en geen wonder, de jacht was bij voorkeur zijne uitspanning. Wel bezat de Prins Dieren, maar ook daar had de oorlog in al zijne hevigheid gewoed, en in 1686 werd de Prins eerst beleend met het Loo. Misschien zijn er nog andere redenen geweest, die den Prins tot den aankoop van Soestdijk deden besluiten. In deze provincie lagen vele adellijke goederen en het is niet te verwonderen, dat de Prins in dit gewest aan hem zooveel verschuldigd, niet alleen als Stadhouder, maar ook als aanzienlijk grondbezitter meerderen invloed wilde hebben. Zijne Amsterdamsche vrienden stonden het hunne af en wat eenmaal bezeten werd door patriciërs uit de machtige handelsstad als de Graeff en Hooft werd nu het eigendom van den Prins. Voor deze deerlijk geteisterde streek was een heer als Prins Willem III zeer welkom. Soestdijk werd geheel ingericht als jachtslot, hetgeen aan verscheidene handen brood en werk verschafte.

In 1674 gaven de Staten van Utrecht een bewijs van erkentelijkheid jegens den Stadhouder door hem in de legerplaats van Ordingen de hooge, vrije, lage en middelbare heerlijkheid van Soest, Baarn, ter Eem en de beide Eemnessen op te dragen.

Het prachtig origineel wordt in het archief van Soestdijk bewaard; het is niet in het Utrechtsch Plakkaatboek opgenomen en alleen bij Matthaeus: de *Jure Gladii* gedrukt.

Deze hulde verhoogde de macht en het aanzien des Prinsen zeer, uit dien hoofde bezat hij thans landsheerlijke rechten, zooals Gelderland hem reeds had willen aanbieden. In hetzelfde jaar had de Prins andermaal zijne bezittingen vergroot door van Johan Hooft de bezitting Eijkendaal te koopen, welke met Soestdijk werd vereenigd. In October 1678 vinden wij den Prins met zijne gemalin op Soestdijk, doch dikwijls schijnt hij hier niet vertoefd te hebben. De tijdsomstandigheden waren juist niet gunstig om zich geheel aan het edele jachtvermaak te wijden en buiten staatszorgen te blijven. Den 14^en Dec. 1674 gaf hij zijn plakkaat, aangaande de jacht onder Soest, Baarn, Ter Eem en Eemnes. Over zijn jachtgebied stelde hij een jagermeester aan, over zijn rechtsgebied een Drossaart, Frans Idalanus Adolph van Voorst, heer van Jaarsveldt heeft deze laatste betrekking jaren bekleed.

In 1675 werd een ordonnantie vastgesteld op de Justitie en politie in al de Hooge heerlijkheden. In 1676 kocht de Prins de gronden, waarop eene laan werd aangelegd, thans de schoone Koningslaan, aan welks einde de naald van Waterloo prijkt.

Behalve aan Soestdijk, had de Prins ook veel ten koste gelegd aan Dieren en Soeren. Toch was de Prins dikwijls in Engeland. In 1680 houdt de vergrooting van Soestdijk op en besloeg het eene oppervlakte van 174 morgen (149,64 H.A.) Het lustslot, schoon slechts de kern van het tegenwoordige uitgestrekte lustverblijf, was toen reeds den naam van vorstelijk overwaardig, al was dan ook het voorplein met onoogelijke houten huisjes gedekt, die dienden voor stallen, hondenhokken enz. Rondom het paleis zag men al de gewrochten der toenmalige tuinbouwkunst, oorspronkelijk als Hollandsche stijl bekend, maar sedert den aanleg van het vermaarde Versailles aangeduid als de vinding van Le Nôtre.

Twintig jaren, nadat Soestdijk eene vorstelijke bezitting is geworden, werden er kostbare kopergravures van gemaakt, vervaardigd door Stuijvenbergh en in plaat gebracht door Stopendaal. Ook de kon. bibliotheek te 's-Gravenhage bezit eenige tafereelen van Soestdijk met den titel: Veues en Perspectives de Soestdijk, Chateau et Maison de Playsance du Roy de la Grande Bretagne.

Men had destijds daar reeds terrassen en springende fonteinen, waarvan het water door molens werd opgevoerd, kostbare vogels en plantensoorten.

Toen Willem III zijn einde voelde naderen, benoemde hij tot zijn eenigen erfgenaam den jongen Frieschen Stadhouder Johan Willem Friso, doch over deze erflating ontstond verschil met den Koning van Pruisen, die ook op een deel der erfenis aanspraak maakte. Toen dit geschil in der minne was bijgelegd had de dappere Johan Willem Friso reeds bij Moerdijk zijn graf in de golven gevonden en verviel het domein Soestdijk aan de prinses-douarière van Oranje (Maria Louise van Hessen Kassel). Deze vorstin, die een voorliefde voor Soestdijk bezat, verwisselde niet zelden hare huizinge in Leeuwarden met dit lustslot. In 1714 kocht zij van de Staten van Utrecht de Ambachtsheerlijkheden van Soest en De Birkt, van Baarn en Ter Eem, benevens het tiendrecht van de gronden in die gemeenten gelegen. Daar haar zoon Prins Willem Carel Hendrik Friso zich te Utrecht bevond voor het voltooien zijner akademische studiën, bewoonde zijn moeder 's zomers Soestdijk en liet het aanmerkelijk verfraaien. De gebouwen voor het paleis werden aan den overkant van den weg gebracht, waar zich reeds het huis van den jagermeester bevond. Ook moet destijds het plan hebben bestaan een vaart te graven tusschen de Eem en de Zuiderzee.

Veel werd er in dezen tijd niet aan Soestdijk vergroot, hetgeen zeker samenhing met de onzekerheid dezer bezitting, totdat het tractaat van Dieren hier een einde aan maakte.

Toen Willem Carel Hendrik Friso in 1747 Stadhouder werd onder den naam van Willem IV, lieten de Staten van Utrecht niet na hem dezelfde beleefdheid te bewijzen als in 1674 aan Willem III en droegen den Prins weder de hooge rechten op, die door de afschaffing der stadhouderlijke waardigheid waren vervallen.

De beide opdrachtsbrieven zijn origineel op perkament in het archief van Soestdijk voorhanden.

Toen Willem IV stierf werd zijn zoon Willem V opvolger van al de hooge waardigheden zijns vaders. Wat in 1732 aan den Koning van Pruisen was afgestaan, werd in 1754 voor 705,000 gulden teruggekocht. Ook de Staten van Utrecht droegen den Prins weder de hooge rechten over Baarn en omliggende plaatsen op. Onder het voogdijschap van Prinses Anna van Groot-Brittanje gaat Soestdijk weder eene schoone toekomst tegemoet. In 1758 kocht de Prinses eene heerenhofstede aan onder Baarn, genaamd De Eult, en vereenigde dit grondeigendom met Soestdijk. Deze Eult behoorde aan het Amsterdamsche regeeringsgeslacht Deutz, terwijl Jan Deutz en Johan de Witt, Raadspensionaris, zwagers waren. Het was in 1668, dat de Raadpensionaris op De Eult bij zijn zwager kwam uitrusten van zijn arbeid. Zijne vrouw Wendela Bicker werd hier gevaarlijk ziek. Met moeite naar den Haag gevoerd, stierf zij daar. Met den dood zijner vrouw verdween ook weldra de gelukszon van den Raadspensionaris.

De Eult werd door Prinses Anna aangekocht voor 31,900 gulden, de andere perceelen voor 8000 gulden.

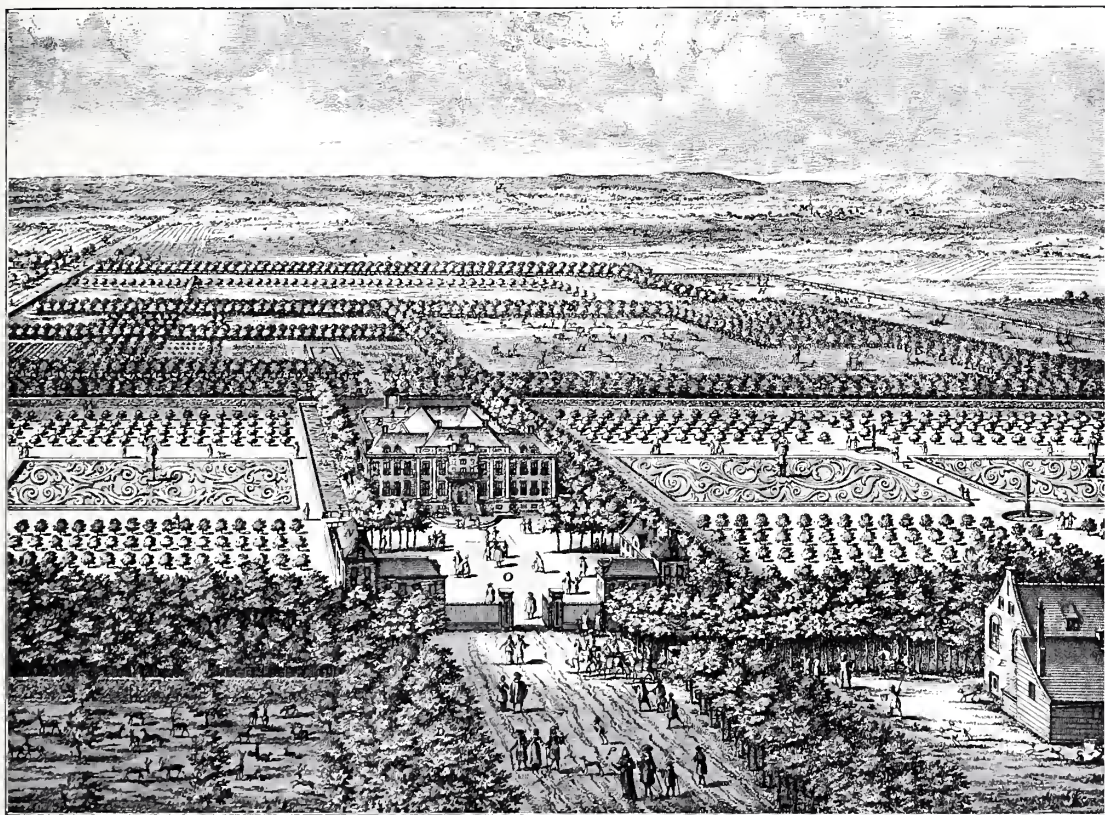
Wat de vreemdeling verstaat onder het Baarnsche bosch is in hoofdzaak het grondgebied van De Eult. Dat bosch met zijne rechte lanen en vijvers, de Groote Kom, Kleine Kom, de Troon, de Komedie en Doolhof zijn alle overblijfselen van tuinarchitectuur uit den tijd van Prinses Anna en haar zoon Willem V. Als stijl van Le Nôtre bestempeld, wordt de natuur gedwongen de regels der kunst te volgen. Op kleine schaal wordt dit kunstmatige dikwijls smakeloos knutselwerk doch op groote uitgestrektheid toegepast als in het Baarnsche bosch laat deze achttiende-eeuwsche tuinierkunst niet na indruk te maken, daar het toch aan wilde partijen niet ontbreekt.

Onder de verkoopers van grond aan de vorstelijke familie treffen wij nog eenmaal aan de Amsterdamsche familie De Graef. De uitgestrekte bezittingen van De Graef en Deutz waren nu geheel in het domein opgelost.

Toen de Stadhouder Willem V met zijne jeugdige gemalin Wilhelmina van Pruisen van Berlijn naar den Haag komende, Soestdijk bezocht, werden zij niet alleen door een juichende menigte ontvangen maar bescheen de zon zoo vroolijk het vorstelijk landgoed, alsof alles ademde van eeuwigdurenden vrede en zonneschijn.

Doch „es hatt nicht sollen sein." Hoe spoedig werd men het tegendeel gewaar: — donkere wolken pakten zich aan den horizont te samen niet alleen voor ons vaderland en het stadhouderlijk gezin, doch ook voor het lustslot Soestdijk. De geschiedenis van dit lustslot in die dagen geeft dan ook een getrouw beeld van den toestand van ons land. Botsingen hadden plaats tusschen de gewapende machten, het eerste burgerbloed begon te stroomen. De Stadhouder had zijn zetel verplaatst van den Haag naar het aloude Valkenhof te Nijmegen en een schijn van macht was hem slechts overgebleven. Pruisen zond een leger naar ons land om den smaad, 's Konings zuster bij de Goejanverwellesluis aangedaan, te wreken.

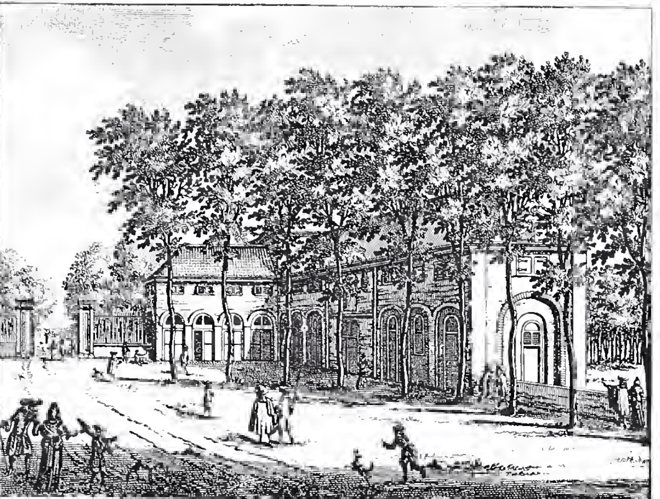
Bij Soestdijk stond een detachement van het regiment Hessen-Darmstadt onder den luitenant-kolonel Erpel en den majoor Seyffardt om het lustslot en de voordeelige stelling daar, waar vier wegen elkander ontmoetten, te bewaken.

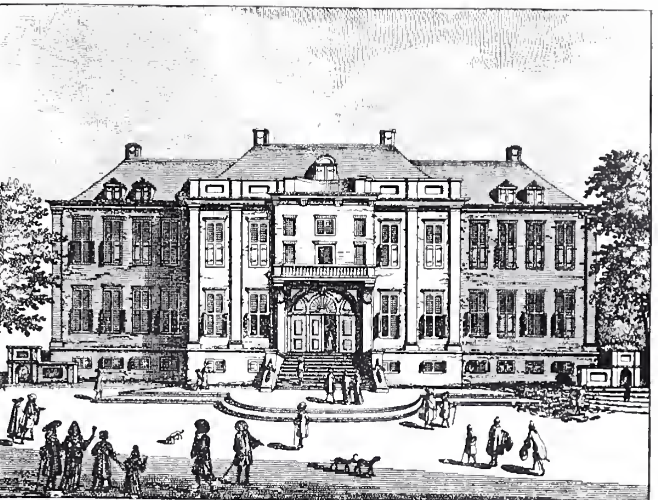
SOESTDIJK IN VOGELVLUCHT, NAAR EEN OUDE GRAVURE.

In den laten avond van den 26sten Juli 1787 trok een bende gewapende patriotten uit Utrecht om een aanval op Soestdijk te wagen.

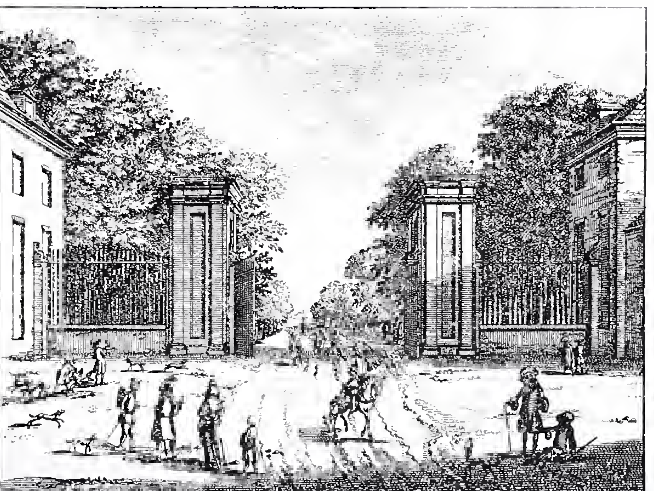
Reeds twee buitenposten hadden zij overrompeld, toen men stuitte bij de brug over de Praamgracht, waar de jeugdige grenadier

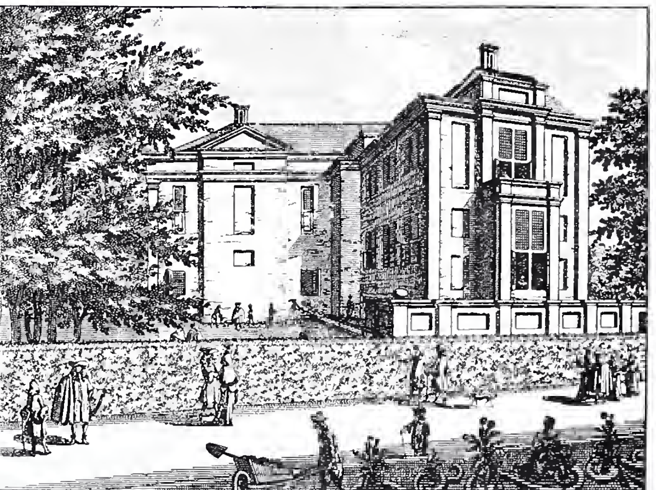
Hend.^k de Leth — De Stallinge aan de Noord Zijde Vande Voor Poort. — Cum privilegio.

Hend.^k de Leth — Het Huijs Van Vooren — Cum Privilegio

De Voor Poort tusschen de Stallinge, door de laan, op de Kalk-Ovens te Zien — Hend.^k de Leth — Cum privilegio.

Het Huijs aan de Zuijd-Zijde. — Cum Privilegio

Christoffel Pulman op wacht stond. Men wilde ook hem noodzaken zich over te geven, doch zijn eed van getrouwheid was hem liever dan zijn leven.

Onder den uitroep van „ich ben ein ehrlicher Kerl!" schiet hij zijn geweer af, waarschuwt daardoor zijn wapenbroeders en betaalt zijn trouw met den dood. Het Utrechtsch historisch genootschap heeft daar ter plaatse een armzalig monument opgericht, dat naar wij hopen eens vervangen worden zal door een waardiger.

Het eenvoudige opschrift luidt:

CHRISTOFFEL PULLMAN,
Grenadier
van de lijf Kompagnie
in het regiment Infanterie
van den Prins van Hessen Darmstadt
oud 28 jaren
verkiezende liever het leven te verliezen
dan zijn wapens over te geven
in den nacht
van den 27 Juli 1787.

Moge dit monument hier staan als een waarschuwend voorbeeld, ook voor onze dagen, wat partijhaat en onderling misverstand kunnen uitwerken.

Na de herstelling van de stadhouderlijke waardigheid ging op Soestdijk alles weer zijn ouden gang of liever zijn ouden sleur, en toen Willem V in 1795 met zijn gezin het vaderland had verlaten werden de goederen van den Stadhouder, alsook het domein Soestdijk, eigendom van den Staat. Zooals het destijds met nationale eigendommen ging werd er van geplukt, wat er van te halen was, op Soestdijk werd hout gekapt en geveild, het domein werd productief gemaakt, ja werd zelfs een tijd lang . . . logement.

In December 1806 kwam een der dienaren van Koning Lodewijk Napoleon en nam Soestdijk en onderhoorigheden eenvoudig ten behoeve van zijn Meester in bezit.

De oorkonde hiervan luidt:

L'An mille huit cent six, le 11 Decembre, avant midi, Nous, Jean, Louis Simon den Tengnagel, Intendant du Chateau Royal de Loo, chargé par son Excellence le Grand-Maître de la maison du Roy de prendre possession pour le compte de Sa Majesté le Roy de Hollande du Chateau de Soestdyk et de ses dépendances, se sont réunis dans une des salles du dit Chateau Royal:

le Sr. C. F. Simond, Receveur des Domaines de Soestdyk,
B. Kittelaar, Garde des Bois,
W. van Doorn, „ „ „
W. van Lier, Inspecteur des Ouvriers, et
Gerrit Plaster, Charpentier des Batiments, auxquels nous avons déclaré en presence du Sieur Franciscus Pen, Secretaire de la municipalité de Baarn sous la jurisdiction de la quelle est Soestdyk, et en présence des Sieurs J. Goris et Aris van Leersum, membres de la municipalité de Baarn, qu'en vertu des ordres dont Nous sommes porteur et que nous avons exhibé, Nous prenons possession au nom et pour le compte de sa Majesté le Roy de Hollande, notre gracieux Souverain, du Chateau Royal de Soestdyk et de toutes ses dependance, enjoignons en consequence au Sieur Simond, Receveur des Domaines Royaux Soestdyk, que dès cet instant il doit tenir instruit Son Excellence le Grand-Maître de la Maison du Roi de tout ce qui se passera dans ce Domaine, lui faire part des améliorations, dont ils pourroient être susceptibles et lui adresser enfin Extrait ou Copie de tous les Baux qui ont été passés affin de mettre Son Excellence au fait de la nature des Revenus; il joindra a cet envoi une observation détaillée sur les Fermiers; en un mot il devra par tous les moyens qui sont en sont pouvoir mettre Son Excellence à même de veiller aux interêts du Roi.

De quoi nous avons rédigé ce Procès Verbal que toutes les personnes y denominées et qualifiées ont signés avec nous au Chateau Royal de Soestdyk, ce jour, mois et an, indiqués cy-dessus.

(*L. S.*) J. L. F. de Tengnagell,
Intendant du Chateau Royal du Loo,
C. T. Simond,
Receveur des Domaines
de Soestdyk,
B. Kittelaar,
Wilm van Doorn,
Willem van Lier,
Gerrit Plaster.

Jan Gooris,
Aris van Leersum,

(*L. S.*) F. Pen,
Secretaire.

Lodewijk Napoleon, de rustelooze zwerveling, kwam zelfs een paar weken op Soestdijk doorbrengen tot verveling van zijne hovelingen, die het lustslot volstrekt geen „maison de plaisance" noemden en blij waren, dat het hof naar het Loo optrok. Het domein moet er toen, en ook later als keizerlijk domein treurig hebben uitgezien, doch aan den horizont glooide reeds de dageraad der vrijheid en toen in 1813 het Fransche juk werd afgeschud braken er ook voor Soestdijk gelukkiger dagen aan. Bij de herstelling onzer onafhankelijkheid werd bij een wet

van den 8en Juli 1815 opgedragen aan den Prins van Oranje:

Art. 1. Het domein Soestdijk, met alle deszelfs ap- en dependentiën, wordt in naam van het Nederlandsche volk aan Onzen beminden Zoon den Prinse van Oranje, Opperbevelhebber van het nationale leger, afgestaan en opgedragen, om door Hem en Zijne afstammelingen in vollen eigendom en als patrimonieel goed te worden bezeten.

Art. 2. Het tot voorgeschreven domein behoorende jachtslot. zal ten koste van den lande, in bewoonbaren staat worden gebracht en gemeubileerd worden.

Art. 3. Er zal, mede ten koste van den lande, in het domein van Soestdijk, eene gedenkzuil worden opgericht, ter bijzondere vereering van den moed in de hardnekkige verdediging der positie bij les quatre bras, zoo luisterlijk ten toon gespreid.

Door de architecten De Greef en Reyers, werd het 17e eeuwsche jachtslot geheel naar de eischen des tijds gerestaureerd, terwijl de aanleg van park en tuinen werd opgedragen aan den welbekenden Zocher te Haarlem.

De obelisk aan het einde der Koningslaan geplaatst en door den architect Van der Hart ontworpen, bevat in het Nederlandsch, Latijn, Fransch en Engelsch het volgende opschrift:

Ter eere
van
Willem, Frederik George Lodewijk
Prins van Oranje
die
aan het Hoofd der Nederlandsche legerbenden
door zijn moed en beleid
op den 16en Junij 1815
aan den Viersprong
boven Brussel
het eerst den aanval der Franschen
wederstond
de overwinning bij Waterloo behaald
voorbereidde
en
Neerlands Onafhankelijkheid
behield.
Het dankbare Vaderland.

Nadat de Prins van Oranje in den echt was getreden met de Russische Czarendochter Anna Paulowna, hielden de Hooge Eigenaars den 21en Mei 1818 hun feestelijke intocht op het schoone landgoed en werden door de bevolking van Baarn en Soest met gejuich ontvangen. En men had reden tot juichen. De prinses van Oranje had in overeenstemming met haren ridderlijken gemaal het plan gevormd om inrichtingen van liefdadigheid in het leven te roepen, die tot heden voortleven en waarvan de minder gegoeden van Baarn en Soest nog de vruchten plukken. Werk werd verschaft, levensmiddelen uitgedeeld, hulp aan kranken verstrekt, voor het onderwijs werd gezorgd, de vaccinatie bevorderd en meer hulp verleend, waardoor de Prins van Oranje met Zijne Gemalin vol dankbaarheid nog in de harten van de bevolking van Baarn en Soest voortleven. De commissiën van weldadigheid staan onder beheer van de burgemeesters van Baarn en Soest, de geestelijken der kerkgenootschappen en eenige aanzienlijke ingezetenen van beide gemeenten.

Het waren gelukkige dagen voor Soestdijk toen de Kroonprins en Kroonprinses der Nederlanden daar de zomermaanden doorbrachten omgeven door onze vorstenkinderen, in hunne vroolijke jonkheid.

Ook onder den Prins van Oranje werd het domein verfraaid; in 1819 werd in de Waterloo-zaal de beroemde schilderij van J. W. Pieneman geplaatst, voorstellende „De prins bij Quatre-Bras," waarvan de gelijkenis der hoofdfiguren sprekend is.

In de omgeving van het paleis treft men een 4-tal landelijke stichtingen aan uit die dagen, en wel de boerderij van Prinses Sophie, waar deze vorstin de melkerij leerde, en het Prins Willem's, Prins Alexander's en Prins Hendrik's jachthuisje.

Het laatste werd naderhand door de Koningin-Moeder ingericht tot plaats van Godsvereering naar den Griekschen geloofsvorm.

Inmiddels waren de Kroonprins en Kroonprinses Koning en Koningin der Nederlanden geworden, toen de mare van 's Konings plotselingen dood schrik en verslagenheid teweeg bracht in de harten van alle Nederlanders.

Bij notarieele acte van den 11en Juli 1850 werd het Domein overgedragen aan Hare Majesteit Anna Paulowna, nu Koningin-Weduwe der Nederlanden. Gaarne vertoefde

de diepgeschokte vorstin op het schoone lustslot, waar twee Harer zonen waren geboren en zulke blijde herinneringen waren verbonden uit gelukkige tijden, toen zij als Prinses van Oranje voor het eerst dit landgoed betrad. In deze schoone streek herinnerde haar alles aan de dagen van weleer en leefde zij te midden van een haar lief geworden bevolking al weldoende voort. Soms werd deze landelijke stilte weleens afgebroken door een vorstelijk bezoek, zooals dat van den Keizer aller Russen of Comte du Nord, (Russische Kroonprins) die hunne hooge Bloedverwante op Soestdijk kwamen bezoeken, doch Anna Paulowna beminde de stilte, totdat ook haar levensavond begon te vallen. Nooit was een jaardag daar of men zag de eerbiedwaardige Vorstin, die in stille afzondering vieren als een zoete herinnering, als in gemeenschap met dingen, die voorbijgegaan zijn.

Anna Pauwiowna was het, die op Soestdijk den grond legde tot een museum voor Zee- en Landmacht. Daar zien wij het schoone portret van Anna Paulowna als weduwe van Koning Willem II, een schoone buste van den Held van Waterloo, de slag van Bautersem en van Thienen. Verder de heldendood van Van Speyk en de eeds-aflegging van Koning Willem II in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, overblijfselen van een der beroemdste kannoneerbooten, wapens op de Belgen veroverd, het portret van den vroeg gestorven Prins Alexander en den degen van Willem II, het schoone beeld van Keizer Alexander en de Held van Waterloo te paard, in het geheel een kleine tempel van onverwelkbaren roem.

Op den zestienden jaardag van het overlijden van haar gemaal ontsloten de Delftsche grafgewelven zich ook voor Anna Paulowna; waarvan de dichter Ten Kate zingt:

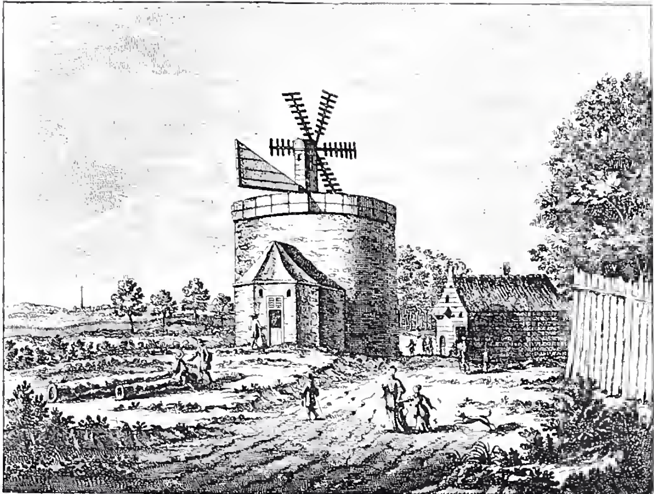
Zij gaat ter rust! Getrouwe handen beuren
Den kostbren last omhoog ter laatste reis.
Na zestien jaar ontsluit het Doodspaleis
Der Nassau's. met een welkom, de ijz'ren deuren.
Die knersten nooit, of kinderlijke rouw
Gaf daar een weerklank op in 't Hollandsch harte.
Wij, tot in 't graf, zijn onze Oranje's trouw
Niet slechts der Koninginne, maar der Vrouw,
Der Moeder, eens en steeds, geldt de alge-
[meene smarte.

De Koningin-Weduwe had bij uiterste wilsbeschikking van 8 Nov. 1856 het Domein Soestdijk gelegateerd aan Zijne Koninklijke Hoogheid Willem Frederik Hendrik Prins der Nederlanden.

In het midden van Juni 1865 had een bezoek plaats van de oudstrijders aan het lustslot Soestdijk met Prins Frederik aan het hoofd. Zij bezochten de Naald van Waterloo en het lustslot, waar hun opperbevelhebber zulke gelukkige dagen had doorgebracht. Hun Oranje-vaandel met opschrift wordt nog aldaar bewaard. Zoo was dan Prins Hendrik eigenaar geworden van dit lusthuis en Ambachtsheer van Baarn en Soest. De Prins vertoefde gaarne op Soestdijk, hij had daar het levenslicht aanschouwd en in de kerk te Baarn den Doop ontvangen. 't Was feest op Baarn en Soest, toen begunstigd door het heerlijkste zomerweder, de Prins aan de zijde van zijne gemalin Amalia van Saxen-Weimar zijn feestelijken intocht deed op het oude lustslot der Oranje's en door de bevolking met gejubel werd ontvangen.

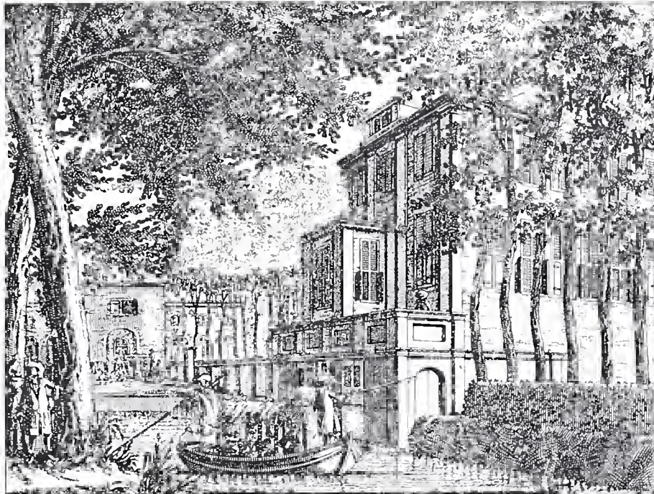
Veel is er door Prins-Hendrik voor Soestdijk gedaan. De historische galerij door Anna Paulowna begonnen, werd door Prins Hendrik aangevuld en voltooid. Hier zien wij onze helden ter zee en te land, met vermelding hunner groote daden, dan eens op het doek, dan eens in zeldzame uitgaven vertegenwoordigd. Een stil vertrek in het paleis was gewijd aan hen die zijn heengegaan. Hier zag men het veldbed, waarop Koning Willem II te Tilburg den laatsten adem uitblies met meer andere meubelen uit die sterfkamer. Talrijke meubelen uit de kamer van den vroeg op Madera gestorven Prins Alexander, het veldbed waarop de Prins van Oranje bij Quatre-Bras naar Brussel werd gevoerd en meer voorwerpen zoo nauw verbonden aan het lief en leed der Oranje's. (Al deze gedenkstukken zijn thans door H. M. de Koningin overgebracht naar het museum van het Huis van Oranje te 's Gravenhage).

Slecht zes zomers mocht het Prinses Amalia gegeven zijn aan de zijde van Prins Hendrik op Soestdijk door te brengen. De onverbiddelijke dood rukte plotseling de dochter van den dapperen en geleerden hertog van

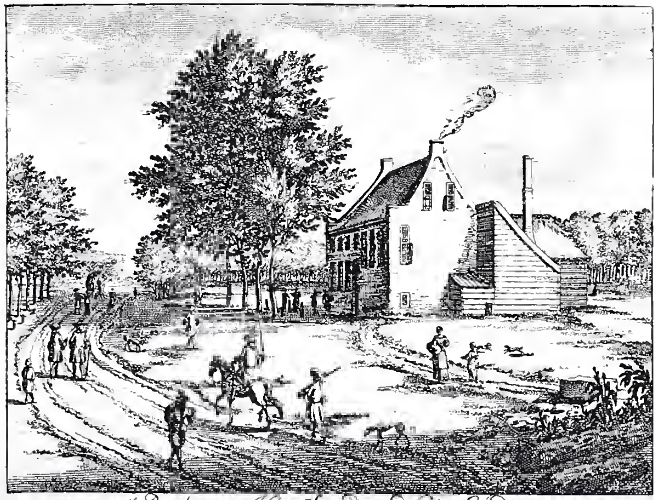
Water-Molen die de Fonteyn doet Springen staande in de Dier-Gaarde.

Hend.k de Leth — Cum Privilegio.

Het Huys aan de Noord-Zee

Cum Privilegio

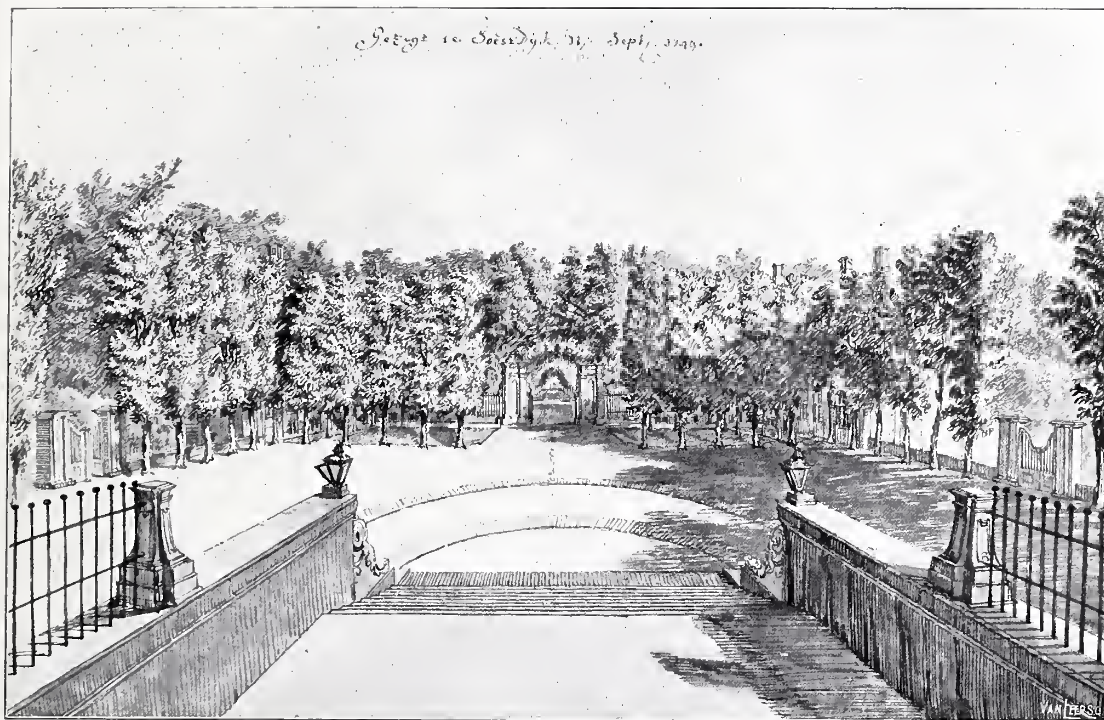
t' Boschwagters Huys, Staande aan de Dier-Gaarde

Hend.k de Leth — Cum privilegio.

t Jagers Huys van Vooren, Anders genaamt Eyken-Daal,

Cum privilegio

Saxen-Weimar weg uit den kring van allen, die haar lief hadden en vereerden. De nagedachtenis aan deze vroeg gestorven vorstin leeft als een stille vereering te Baarn onder verschillende benamingen voort als Amaliaschool, Amaliapark, Amalia-Oord, enz.

En Prins Hendrik! Wat konden wij veel van dezen geachten vorst neerschrijven; zijn naam is een lofrede. Welk Nederlander is niet ten volle overtuigd van het vele, dat deze Prins in het belang van handel en nijverheid voor ons volk gedaan heeft? En de streek onzer beschouwing? Heeft Prins Hendrik niet den grond gelegd tot den tegenwoordigen bloei van Baarn door gronden in erfpacht af te staan op zeer billijke voorwaarden en mede te werken tot het tot stand komen van den Oosterspoorweg, waardoor de bevolking der machtige koopstad in korten tijd deze schoone streek kon bereiken? De liefde en gehechtheid openbaarde zich dan ook op sprekende wijze toen Prins Hendrik in 1878 met zijne tweede gemalin Marie van Pruissen zijn feestelijken intocht deed op het landgoed Soestdijk. Schitterend werd het vorstelijk echtpaar te Baarn en Soest ontvangen door een dankbare bevolking met innige liefde gehecht aan dezen telg uit het oude huis van Oranje.

't Was dan ook een droevige tijding, die uit Luxemburg tot ons kwam: — de Prins is niet meer, hij wiens levenstaak het was de algemeene welvaart te steunen door het bevorderen van grootsche ondernemingen. De naam en nagedachtenis aan Prins Hendrik zal dan ook niet licht bij de bevolking van Baarn en Soest in vergetelheid raken, zijn beeld vindt men daar in bijna elk huis en men spreekt zoo gaarne van Hem als van een geliefden doode, die te vroeg is heen gegaan.

Nadat Prinses Hendrik nog een tijd lang het landgoed bewoond had, werd Koning Willem III eigenaar van dit prachtig domein en hiermede ging Soestdijk weder eene nieuwere periode en schoonere toekomst in. Verschillende veranderingen werden op het paleis aangebracht; kamers en zalen verbouwd en alles geheel naar de eischen des tijds gestoffeerd.

Onder beheer van Z. M.'s architect, den heer Eberson werden de onoogelijke stallen aan de overzijde van den weg vervangen door doelmatige nieuwe; de vroegere hertenkamp werd herschapen in Koningin Emmapark en de tuinen vorstelijk ingericht.

Den 1sten Juli 1886 deden de Koning en Koningin en ons lieftallig Prinsesje hunnen

intocht op Soestdijk, waarvoor ook voor Willem III zulke liefelijke herinneringen uit een lang vervlogen jeugd verbonden waren. Wel mocht de bevolking van Baarn en Soest juichen. Wijlen Willem III stond met groote vrijgevigheid de wandelingen in de bosschen van het domein toe,de werken van weldadigheid door de vorstelijke voorzaten in het leven geroepen, werden door den Koning gehandhaafd.

Soestdijk deelde nu met het Loo het voorrecht de zomerresidentie van de Koninklijke familie te zijn. Ook door Willem III werden de boerderijen op het domein gelegen opgeknapt, boomkweekerijen aangelegd en meer werken verricht, waardoor aan verscheidene lieden werk en brood werd verschaft.

Het mocht aan Koning Willem III slechts gegeven zijn drie zomers op Soestdijk door te brengen, toen de laatste mannelijke telg uit het huis van Oranje na eene langdurige ziekte het tijdelijke met het eeuwige verwisselde en Soestdijk het eigendom werd der Koningin-Moeder.

Koningin Emma heeft ook een bijzondere liefde voor Soestdijk. Tot tweemaal toe is het paleis geheel gerestaureerd, de zalen zijn veranderd, de logeervertrekken voor vorstelijke personen zijn gerestaureerd, de brandbluschmiddelen verbeterd, badkamers bijgebouwd en verleden jaar is het onoogelijke houten hek voor het paleis vervangen door een fraai ijzeren.

En hiermede willen wij deze schets eindigen, de geschiedenis spreekt niet dan zeer spaarzaam over de levenden. Van het eenvoudige jachthuis van Stadhouder Willem III hebben wij Soestdijk zien worden het prachtige domein, thans bewoond door onze Koningin-Moeder. Het slot kan, in- en uitwendig, gerust wedijveren met de fraaiste vorstelijke verblijven van Europa.

Moge Soestdijk dan nog lang tot zomerresidentie verstrekken van onze vorstelijke familie. Tot hiertoe is het altijd tot zegen geweest voor de omgeving, want even als de vroegere Hooge Eigenaars is ook onze Koningin-Moeder de eerste waar het de oefening geldt der werken van liefde en weldadigheid.

SOESTDIJK IN DE 18DE EEUW.

SOLDATENVERBLIJF
JACOB DUCK

DE HOLLANDSCHE MEESTERS IN DE ERMITAGE TE SINT PETERSBURG. DOOR MAX ROOSES. † † † † † † † † † †

JACOB DUCK. — Een groote schilderij, ruim 2 meters breed en anderhalven meter hoog, door een meester van wien wij er verder geene dan kleine kennen, ontmoeten wij vooreerst onder de werken van Jacob Duck (Nr. 933). Voorgesteld is een ruime loods, waarin soldaten tijdelijk verblijf houden. Het leventje, dat die gasten zonder zorg daar leiden, laat meer aan landloopers dan aan landverdedigers denken. Vooraan en midden in het tooneel, tegen een hoop van hun bagage, zijn er twee hunner ingeslapen, rug tegen rug, met eene vrouw; een derde trekt zijn laars aan. Rechts is er een bezig de kostelijke dingen, die zij buit gemaakt hebben, uit een koffer te halen en te bezichtigen. Verder twee andere: de eene steekt zijn pijp aan, de andere kuischt zijn degen. Meer in het midden een wit paard bij den toom gehouden door een landsknecht. Naar links nog drie soldaten, een officier met een dame, die het tooneeltje gadeslaan. Over den grond liggen stukken wapenrusting en krijgstuig verspreid. In den achtergrond ziet men het grijs en bruin getimmerte en heeft men uitzicht op de open lucht. Niets dat van drama, episode, noemenswaardige handeling of inzicht getuigt; de menschen werden geschilderd om te schilderen; het zijn levende personages, behandeld als doode natuur en geschikt zooals men die dingen in een voorraadskamer uitstallen zou. Zij hebben de eigenaardige vormen, die men meer ontmoet bij Hollanders van dien tijd, bij Pieter Codde vooral: kleine hoofden die in de schouders zakken, korte lijven en ongeëvenredigd lange beenen; het zijn opgeschoten lange figuren, wat men ten onzent zwikzwakken heet en wat men toen en ook wel in vroegere tijden van de kunstgeschiedenis voor bijzonder voorname menschengestalten hield. De schildering is eigenaardig: weinig kleur, hier en daar een roode of blauwe plek, wat witte toetsen op paarden en harnassen. Verder alles grijs en bruin, met wat glansen hier en daar; getemperde helderheid, zonder donkere deelen, maar een uiterst fijne lichtstraling, die zacht leven brengt in de armoedige handeling en het onedele onderwerp veredelt.

* * *

De Ermitage bezit nog vijf andere stukken van denzelfden kunstenaar. Het eerste (Nr. 934) verbeeldt een soortgelijk tooneel in een wachthuis, „een Cortegaerde", zooals men het toen noemde: een groep van drie soldaten en drie vrouwen, die slapen of ontwaken; andere, die aan een tafel zitten, drinken en rooken; een paard aan de kribbe; een officier, die, als in het vorige stuk, een hazewind nevens zich heeft, staat te midden zijner manschappen. Toon en verlichting zijn dezelfde als in het grootere werk: grijsbruin met bescheiden licht en een enkel vinnig straaltje.

Een derde soldatenstuk (Nr. 1834) is van gelijken aard. Voorop de officier met lichtgele vest, grijze broek, bruine laarzen, grijzen hoed met witte pluim. Rechts een slapende soldaat; links in den achtergrond tal van krijgslieden, rookende, drinkende, slapende: alles bleekgrijs, bruingrijs, geelgrijs, bescheiden van licht met een enkel stralend glansje; het hoofdfiguur uitstekend. Het stuk is onderteekend: JA: DVC.

Nr. 1855 is een klein stukje, waar, onder toezicht van een officier, soldaten en vrouwen een kostelijken buit aan het verdeelen zijn; geteekend JDUCK.

In de twee andere stukken krijgen wij een verschillend tooneel te zien. In het eerste (Nr. 935) een Vroolijk Gezelschap, wat men in de taal der XVIIe eeuw „een bordeeltje" noemde. Rond een tafel zitten drie vrouwen en twee mannen te drinken en bak te spelen. Rondom hen nog verscheiden vrouwen, heel of half dronken, die zich met minnekoozen of andere spelen vermaken. Hier is de kleur veel rijker: een roode mantel, een violetkleurige rok, een bruin mansgewaad; een zwarte jak en een witte voorschoot, komen op den grijzen achtergrond schitterend uit.

Het laatste stuk (Nr. 936) geeft een gezelschap van gelijken aard en zedelijkheid te zien. Officieren en burgers, die zich bij muziek

en kaartspel verlustigen met jonge deernen. Ook hier is de schildering kleurig, het licht glanzend; de verf is glad bewerkt als email, met een gezochte sierlijkheid van vorm en toon.

Alle zes de stukken zijn van zeldzame waarde en tellen onder de beste voortbrengsels van den meester. Wie was deze?

Zijne werken zijn ons beter bekend dan zijne levensgeschiedenis. Hij onderteekende zijne stukken J. DVCK, JA. DVCK A Dvc en A. v. Dvc. Het voorlaatste handteeken bevindt zich op een stuk van het Weener Museum, maar schijnt er naderhand op geplaatst; ook het laatste (Liechtenstein, 762) is van verdachte echtheid. Blijven dus de onbetwiste namen: J. Duck en JA. Duck. De laatste heeft men tot een dubbelen voornaam gemaakt; de twee letters kunnen ook door een gril van den kunstenaar de beide eerste van zijnen naam weergeven.

De geschiedkundige oorkonden spreken enkel van Jacob Duck (Le Duc of Duyck). Deze liet zich in 1621 als „conterfeytjongen" in de schildersvereeniging te Utrecht inschrijven en werd meester in dezelfde gilde in 1630—1632. In 1629 schonk hij een „Musiceerend gezelschap" aan het St. Jacobsgasthuis van Utrecht; meer dan waarschijnlijk is het dat hij in deze stad geboren werd, en later vinden wij in een inventaris een zijner werken dan ook aangeduid als „Een stuck van Jacob Duck van Utrecht". Nog kan uit de datums zijner inschrijvingen in het gildeboek afgeleid worden, dat hij kort na 1600 moet geboren zijn en wel tusschen 1605 en 1610. Dit wordt alweer bevestigd, ofschoon op minder nauwkeurige wijze, door een acte verleden in den Haag den 1sten Juli 1660, waarin gezegd wordt dat „d'eersaeme Jacob Duyck schilder out omtrent 60 jaren wonende in 's Gravenhage eene attestatie aflegt." Hij teekende deze acte met zijnen naam „Jacob Duck." Uit een lijst van schilderijen, die verloot werden te Haarlem in 1636 heeft men opgemaakt, dat hij toen in die stad verbleef; maar deze gevolgtrekking valt te betwijfelen, daar ook stukken van kunstenaars buiten Haarlem op die lijst voorkomen. Wat wij tot nu toe met voldoende zekerheid over hem weten is dat hij omstreeks 1600 geboren werd te Utrecht, zich na 1630 te 's Gravenhage vestigde en daar nog leefde in 1660.

Volledigheidshalve zij gezegd dat er nog een Jan Le Duc, een dierenschilder uit den Haag gekend is, die vroeger gedurig met onzen gezelschapschilder werd verward; ook nog dat er een graveur „J. Duc" bestaan heeft, van wien men vier plaatjes: een Madonna en de drie Koningen uit het Oosten, kent, maar die evenmin voor eenzelfde persoon als Jacob Duck kan gehouden worden.

Deze laatste schilderde dus de vroolijke daden van soldeniers, of wel van juffers van berispelijke zeden en van heeren van gelijk allooi. Van deze twee soorten zijner werken levert de Ermitage uitmuntende staaltjes. Hij schilderde een deel zijner stukken, waarschijnlijk de vroegste, in bonte kleuren, een ander deel in nagenoeg kleurloozen toon; ook dit verschil van trant valt op te merken in de stukken, welke zich te St. Petersburg bevinden.

Jacob Duck behoorde tot de groep „Gezelschapschilders" voortkomende uit de school van Frans Hals. Deze groote meester gaf enkele tooneelen uit het alledaagsche verkeer weer, doortinteld van leven, in stukken, die meer door fijnheid van toon dan door glans van kleur uitmunten. Zijn jongere broeder Dirk Hals ging in die richting een stap verder en maakte zich een eigen vak uit vroolijke gezelschappen, mannen en vrouwen die drinken, spelen, wandelen, muziek maken. Palamedes en Peter Codde volgden hem in de keus hunner onderwerpen en ook Jacob Duck deed dit.

Frans Hals had figuren uit het werkelijke leven gekozen, die hem troffen door hun levendigheid, hun eigenaardigheid, hun schilderachtigheid; hij had ze breed en flink geborsteld: zijne schutters aan den feestdisch, zijn jonker Ramp, zijne Hille Bobbe, zijn Visschersknaap, zijne speelsche Kinderhoofden zijn grepen uit het dagelijksche leven zooals het zich rondom hem voordeed, uitstappen in een andere wereld dan die der deftige lieden, wier portretten hij placht te schilderen.

Zijne volgelingen kozen meer bepaald tot hunnen werkkring het vroolijke, het liederlijke, het ongebonden gezelschap Allerzon-

derlingst: in het Holland der zeventiende eeuw, dat zich uiterlijk voordeed en dat wij ons nog niet anders voorstellen dan stijf, voornaam, preutsch en puriteinsch. zocht men met voorliefde de tooneeltjes uit le Monde où l'on s'amuse, uit de boudoirs, de kroegen, de wachtzalen, waar alle deftigheid baldadig werd met de voeten getreden. In de school zijner realisten voelde men weinig voor de realiteit en waar men ze al eens afbeeldde zooals Geeraard Dou, Metsu, de Mierissen, Pieter De Hooch, Jan Vermeer het deden huldde men de nederige werksters en arbeiders in een glans van kleur en omgaf ze met een rijkdom van stoffeering, die ze in een ideale wereld verplaatste. Rembrandt een enkelen keer, Nicolaas Maes meerder malen waren onbeschroomder in het schilderen van den minderen man, maar ook zij verborgen dan de armoe van hun personages onder den rijkdom van hun licht en donker. De schilders van gezelschappen hooger genoemd, de boerenschilders Brouwer, Adriaan van Ostade en hunne volgelingen, Terborch, Jan Steen zochten naar het liederlijke: fijner de eene, grover de andere, maar altijd met een bijsmaak van losbandigheid. Al die kunstenaars vonden de gewone menschen, de eerzame burgers en de oppassende werklieden te alledaagsch, te braaf, te nuchter om ze schilderenswaard te achten en zij spaarden al hunne aandacht voor hen die buiten schreef liepen. En zoo kwam Jacob Duck tot zijne „Bordeeltges" en „Cortegaerdges."

Men zou nu ten minste mogen verwachten dat zij die belangwekkende ondeugden naar het leven zouden schilderen, in hun eigen aard en omgeving, met hunne hoeken en kanten, in hunne verleptheid of ruwheid; maar ook hierin zou men zich bedriegen. De lichtekooien en hare beschermers zijn modellen van netheid en voornaamheid in opschik en figuur; de bevolking der wachthuizen is niet minder zorgvuldig opgedirkt en afgepuimd; alles is geïdealiseerd, omgeschapen naar den zin van den schilder. En zoo is het alweer met de helden en heldinnen van Jacob Duck.

Kenmerkend in dit opzicht zijn vooral zijne latere, zijne grijze stukken. Behalve de werken uit de Ermitage herinner ik mij uit de vele andere, wijd en zijd verspreid, er zoo een, in het Rijks-Museum te Weenen dat als kenmerkend staal kan dienen. In 1659 bevond het zich in de verzameling van aartshertog Leopold-Wilhelm en van daar ging het naar de keizerlijke Kunstkamer. Het verbeeldt soldaten, die een heerenwoning aan het plunderen zijn. In een heldergrijze zaal komen in grijs, zwart, wit en eenige fijne, bedeesde tonen, maar in glansende tinten, de soldaten uit; zij dragen een grijsgelen hoed, een grijsgelen kolder, donkergrijze broeken: alles is licht op licht, glans op glans, zeer glad, als verlakt in de schildering. De figuren zeggen niet veel, doen niet veel, zij schitteren als kostelijke dingetjes, gezet in een kostelijken grond. Of het roovers zijn of patriciërs, of zij rijk of armoedig gekleed zijn, men onderscheidt het niet, zij schitteren, zij moeten niets anders doen en zij beproeven het dan ook niet. Het is de volmaakste onwaarheid aangeboden onder den naam van een tooneel uit het gewone leven, de hoogste verfijning in de weergeving van een daad van ruwheid.

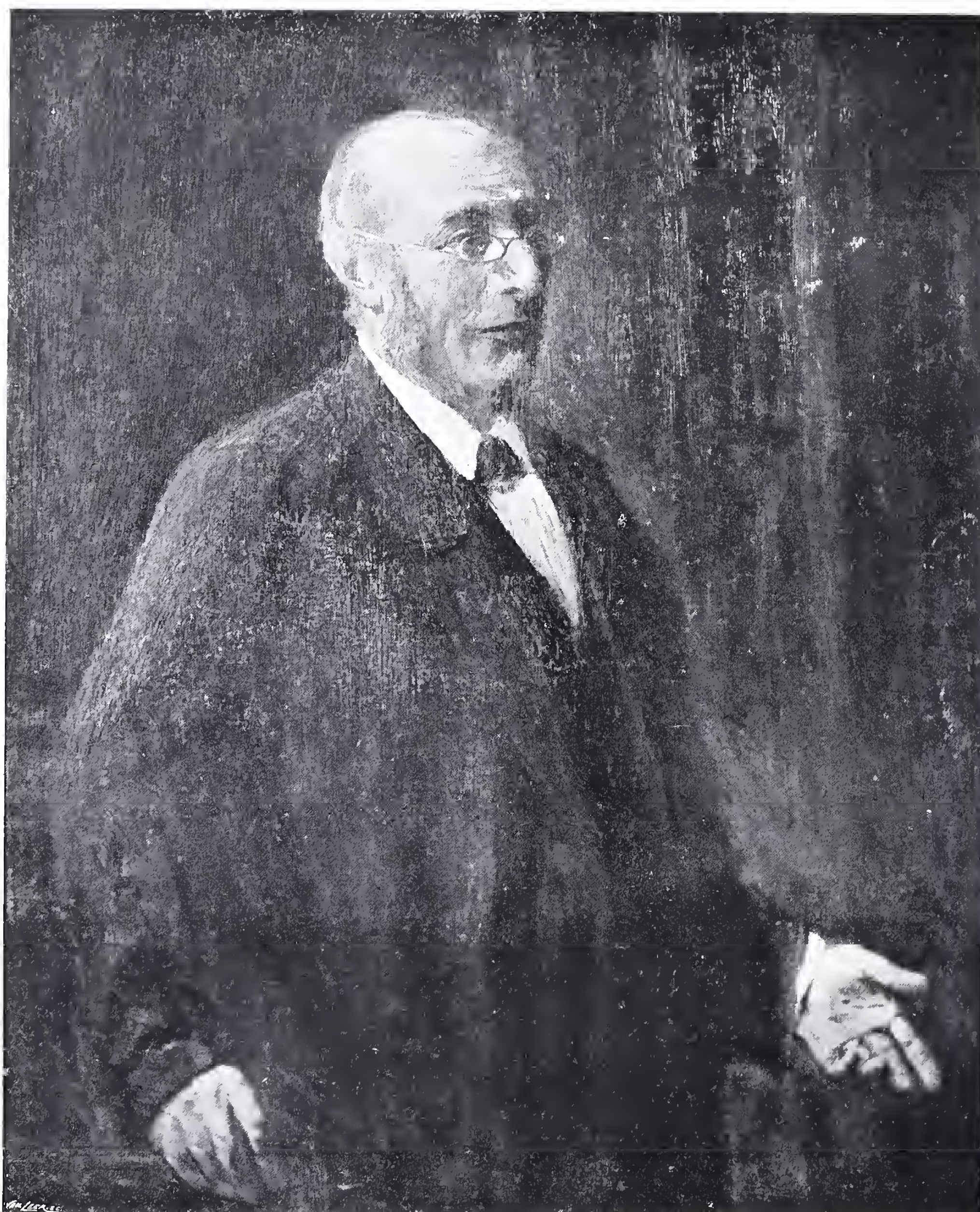
Is dit kunst en zijn Jacob Duck en consoorten echte kunstenaars? Eene ingewikkelde vraag, omdat zij niet alleen dezen éénen man of deze ééne groep betreft, maar het wezen van heel de kunst raakt. Wij kunnen ze hier dan ook eerder stellen dan beantwoorden. Zij luidt in algemeenen vorm: In hoe verre moet de kunstenaar natuurtrouw zijn om werk van echte waarde voort te brengen? Als grondregel geldt dat de kunst de natuur tot voorbeeld moet nemen; de ondervinding leert dat elke kunstenaar dit voorbeeld volgt op zijne manier en dat die manier verschilt bij elken oorspronkelijken hanteerder van het penseel. Bij ons schilderde van Eyck niet als Frans Hals, Rembrandt niet als deze, en toch gaan allen door als de natuur liefhebbende en eerbiedigende. En zoo gaat het in alle landen, en zoo verandert de trant van school tot school. En onder hen, die meer bepaald worden aangezien als volgers der waarheid is het verschil niet minder groot; men vergelijke slechts Holbein met Velasquez, Courbet met Manet. Een kunstenaar vertolkt de natuur, neemt het beeld dat zij hem aanbiedt in zich

op en herschept het naar zijnen aard en welgevallen, drukt er zijn stempel op. Is zijn geaardheid verheven, zijn smaak gezuiverd, zijne opvatting persoonlijk, dan zal het beeld dat hij zich vormt oorspronkelijk en treffend zijn. Weet hij daarbij handig uit te drukken wat hij voelt, dan is zijn arbeid kunstwerk.

Hoevelen zijn er te vinden die zich voorstellen de waarheid onverbloemd weer te geven, die zich neerzetten bij de taak, die ze in geweten en zonder bijbedoeling uitvoeren? In de oude school weinig of geene. In de jongste school vindt men er wel die zich inspannen om nauwkeurig te zijn en te blijven, maar weinigen laten zich niet verleiden om van hunne innerlijkheid iets te voegen bij hetgeen de uiterlijkheid oplevert. Zij vatten samen, geven den indruk weer meer dan de werkelijkheid, verfraaien door hunne liefde, verleelijken door hunnen afkeer, blazen hunnen geest in de doode stof. En het is maar goed, dat zij het zoo doen. Dan, ik ken er tenminsten een die de nauwgezetheid tot het uiterste dreef, die zoo onpersoonlijk mogelijk bleef, de meest nietszeggende dingen tot onderwerpen koos en zich onthield er iets van het zijne bij te voegen.

Het was Henri De Braekeleer. Het Museum te Antwerpen bezit van hem twee stukken, die het bewijzen. Het eene verbeeldt een herberg: zij is ledig, alleen de baas staat achter den toog, de meubels zijn in geschilderden eik. Niets is nuchterder, saaier, oudbakkener dan dit lokaal; ware het voor een wedding gekozen men zou niets onschilderachtigers kunnen vinden. De kunstenaar maakte er een wonder van juistheid van. Hetzelfde deed hij met een hovenierstuin, waar de planten al even stijf, onnatuurlijk, in vierkante bedden en scherpe tegenstelllngen van kleuren staan te bloeien. Hij veranderde niets, schiep niets om, hij dacht niet bij zijn werk, maar hij had er plezier in en maakte het onsmakelijke smakelijk, omdat hij niettegenstaande alles, door zijn licht leven bracht in dit levenlooze en met zijn kunstenaarsoog iets zag dat zijn belang wekte en dat hij ook ons deed zien en belangwekkend deed vinden. Hij deed het ons zoowel opmerken dat wat in de natuur geen oogenblik onze aandacht zou trekken in zijn werk ons pakt en niet meer loslaat. Hij wordt dus toch ziener, vertolker, herschepper. En zoo zijn zij allen, de ware kunstenaars; op honderd manieren bewijzen zij dat er geen verkeerde opvattingen, maar waardelooze opvatters zijn, zooals er geen valsche genre's in de kunst, maar enkel onbevoegde kunstenaars zijn. En zoo bewonderen wij in de oude Hollandsche kunst De Hooch den zonnige en van der Neer den donkere, Vermeer den glanzende en van Goyen den grauwe, Brouwer den vluchtige en Terborch den keurige.

Duck had zijn eigen manier van de menschen en de dingen te zien; volkomen persoonlijk was zij hem niet, daar anderen vóór hem en nevens hem ze deelden, maar hij dreef het stelsel verder door dan zijn schoolgenooten. Hij scheidde licht van kleur, toon van verf, hij was niet wat men een grauwschilder noemt, maar een zilverschilder. En zooals de drijver zijn personages alleen in het blanke maagdelijke metaal laat herleven, zoo vond hij er behagen in zijne soldeniers uit te werken in heldere fijne tinten. Hij maakte ze veel schooner dan ze zijn, veel onbevlekter dan zij, de onreinen, waren; maar hij zocht niet naar waarheid, hij wilde bekoren door zijne kostelijke omscheppingen. Hij was een kunstvaardige en deed zich meer als zoodanig dan als een kunstenaar bewonderen. Niemand evenaarde hem in wat hij deed en gelukkiglijk beproefde het niemand. Hij herschiep op zijn manier en, zooals de Dame aux Camelias in onzen tijd en Maria Magdalena in vroeger eeuwen, door louterende liefde zich reinigden van hunne zedelijke vlekken, zoo zuiverde hij door de tooverkracht van het licht zijne ruwe, zondige personages van alle grove stoffelijkheid en liet ons nog slechts hunne verfijnde onstoffelijke gestalten in glansende zonnigheid zien.

PROFESSOR B. J. STOKVIS
NAAR HET PORTRET IN OLIEVERF DOOR JOZEF ISRAELS

PROFESSOR B. J. STOKVIS. † DOOR DR. E. C. VAN LEERSUM. † † † † † † † † † † † † †

What a piece of work is a man! how noble in reason! how infinite in faculty! in form and moving how express and admirable!

„Dag Monsees, dag Mijnlieff, dag Deyll, dag Van Leersum! Al wéer aan den arbeid? Hebben jelui genoten in de vacantie?"

Met deze, op hartelijken toon geuite woorden, begroette Professor Stokvis in 't laatst van September, na een afwezigheid van enkele weken, zijn trouwen amanuensis, zijn laboranten en assistenten.

Meer dan eens hadden wij, gedreven door een ongeduldig verlangen naar den beminden meester, aan Monsees gevraagd of Professor reeds van zijn reis teruggekeerd was. Zoo even nog hadden wij die vraag herhaald.

„Daar komt hij!" riep de grijze dienaar, en de ooren spitsende, vernamen wij den vluggen, luchtigen tred, waarmede de acht-en-zestig-jarige gewoon was de trappen van zijn hooggelegen werkplaats, het laboratorium pathologicum, te beklimmen.

Daar gaat de deur wijd open, een hooge rijzige gestalte treedt statig binnen, een gulvriendelijk gelaat kijkt zoekend rond, de beide handen worden ons toegestoken en een recht hartelijk: „dag Monsees, dag Mijnlieff. . . ." klinkt ons in de ooren. En onmiddellijk daarop, in eenen adem, volgt een stroom van belangstellende vragen, naar onze familiebetrekkingen, naar onzen welstand, naar onze bezigheden. Voor een iegelijk een vriendelijk, welgemeend woord! Kleine ongevallen, die ons maanden geleden getroffen hebben, wier voorbijgaande indruk reeds lang bij ons is weggevaagd, weet hij zich te herinneren, zaken, waarvan hem bekend is dat zij ons belang inboezemen, brengt hij ter sprake, als golden zij hem zelven. Dan begint hij over zichzelven: „Hoe 't mij gaat? Wel, jongens, voortreffelijk, alleen dat trappen klimmen gaat mij niet zoo goed meer af."

„U vergeet, Professor, dat u. . . ."

„Ja, ja, acht-en-zestig, niet waar? Zwijg maar, ik wil er niet van hooren! Jelui hebt goed praten, ge zijt jong. Ik voel me jong en toch gaat 't niet."

Wij glimlachten en beschouwden de krachtige gestalte en 't gezonde voorkomen van den bejaarden man. Het verblijf op Ballyhague Castle, volgens zijn zeggen, zoo betooverend schoon gelegen aan den Atlantischen Oceaan, had hem klaarblijkelijk goed gedaan. Opgetogen sprak hij van 't schoone kasteel, en van 't verrukkelijke park, waarin de schoonste uitheemsche gewassen bloeien, en de stilte slechts verbroken wordt door 't geheimzinnig geklots van een eeuwige branding. Met kinderlijke vergenoegdheid gewaagde hij van een rijtoer over Erins groene heuvelen, gezeten in een echten coach, met zes vurige rossen. Met een van mededoogen trillende stem hing hij ons een beeld op van de ontzettende armoede, welke de parken der rijke Engelsche edellieden omringde. Dan schetste hij in scherpe trekken de achterlijkheid van de Iersche bevolking, haar domheid, die van geen leeftijd wist. Hoe brutaal die Ieren waren! Hoe, toen hij den eersten stap op 't groene eiland zette, een bedelaar hem had aangehouden, zeggende: ik *moet* je spreken. Hoe een haveloos kind hem bij 't knoopsgat gegrepen had, met den uitroep: What've you there? Give it me!

Hij verhaalde van de zieken die hij bezocht had; hoe ze in schamele hutten als zwijnen op den vloer uitgestrekt lagen.

Hij deed ons een uitgebreid relaas van de wijze waarop hij zijn tijd had besteed, met droomen aan 't strand, met geleerde gesprekken met zijn vriend en gastheer Dyce Duckworth. Dan weer vertelde hij van de kerkdienst, die hij had bijgewoond om zijn gastheer te gerieven; dat de geestelijke een preek over Paulus gehouden had, die hij ietwat spinozistisch getint vond, en dat de menschen hem Reverend genoemd hadden.

„En nu gaan we weer beginnen! Wij krijgen twee nieuwe laboranten, Van Leersum, een uit Rumenië." En tegelijk volgde een exposé van de plannen, die zijn nimmer rustende geest gedurende den vacantietijd ontworpen had, en die ons handen vol werks beloofden te bezorgen.

Dan eindigt hij: „Nu, jongens, begin maar

vast. Deze week ziet ge mij niet weer Die examens....! Werk plezierig, adieu! adieu!"

. . . .

. . . .

Weinige dagen later schreiden wij bittere tranen aan zijn graf! . . . .

. . . .

. . . .

Barend Joseph Stokvis, zoon van een in de stad zijner inwoning alom geacht, braaf geneesheer, aanschouwde den 16den Augustus 1834 te Amsterdam het levenslicht.

Wat de muzen met dit kind voor hadden, kon niemand bevroeden. Als knaap was hij dartel en speelsch als andere en hij onderscheidde zich van zijn makkers alleen door een sterke neiging tot poëzie, een trek die hem immer bijgebleven is. Doch van den ijver, dien hij later ten toon spreidde, was aanvankelijk niets te bespeuren, integendeel, hij koesterde in den beginne een hartgrondige afkeer van het leeren. Zijn vorderingen op de latijnsche school, welke hij van zijn negende tot zijn zestiende jaar bezocht, waren verre van voldoende. De gevolgen bleven niet uit: na een mislukt examen wist zijn vader, in een bui van moedeloosheid, den knaap geen beteren raad te geven dan maar bij een schoenlapper in de leer te gaan! Deze schande gedijde hem tot eere en zijn medeburgers ten zegen. De tegenspoed raakte zijn eergevoel en schudde de in hem sluimerende gaven wakker. Een ommekeer greep plaats: hij ging zich met taaien ijver op de studie toeleggen, en dit met zooveel succes, dat hij op zijn zestiende jaar, na in de kerk op het Bagijne-hofje een keurige rede over Hyppokrates gehouden te hebben, overladen met den lof zijner leermeesters, het gymnasium kon verlaten. Zijn medische studiën volbracht hij binnen korten tijd; reeds op zijn twee-en-twintigste jaar mocht hij te Utrecht, na verdediging van een uitmuntend proefschrift over de suikervorming in de lever, in verband met de suikerafscheiding bij suikerziekte, den doktershoed verwerven. Met deze verdienstelijke dissertatie wees hij de richting aan waarin hij zich bij voorkeur zou blijven bewegen: de studie der pathologische scheikunde.

De geneeskundige praktijk was uitgebreid noch winstgevend; de jonge dokter kampte als zoovelen van toen en thans met de materiëele zorgen van het leven. Gelukkig, voor hem en voor ons, dat de praktijk hem niet geheel en al in beslag nam, want nu vond hij ruimschoots gelegenheid in de laboratoria van Place, Heynsius en Kühne zijn lust tot experimenteel onderzoek bot te vieren en zich te bewegen op het braak liggend terrein van physiologie en pathologie.

In 1868, naar ik meen, het jaar waarin hij wegens zijne studiën over de eiwit-afscheiding in urine door de Belgische Académie de Médicine met goud bekroond werd, werd hem, den veelbelovenden jongen geleerde, een leerstoel in de Physiologie aangeboden, doch om redenen van bijzonderen aard zag hij zich genoopt deze onderscheiding van de hand te wijzen.

Toch liet men hem niet los. Een nieuw aanbod volgde in 1874 en ditmaal meende hij niet langer te mogen weigeren. Sinds is Stokvis het sieraad der Amsterdamsche Hoogeschool gebleven, en heeft hij gelegenheid gevonden zich een Europeesche vermaardheid te verwerven.

Professor Cohen, een van 's meesters lievelingen, bracht voor enkele weken, bij het aanvaarden van het hoogleeraarsambt in de scheikunde te Utrecht in herinnering hoe Von Helmholtz de meening verkondigd heeft dat slechts hij, die uit eigen ervaring weet hoe moeielijk het is nieuwe waarheden te vinden, en die dus zelf op de grens van het menschelijk weten heeft gestaan, zijn leerlingen kan doordringen van de juistheid der voorgedragen opvattingen.

Aan deze dubbele taak van onderzoeker en onderwijzer voldeed Stokvis ten volle.

Stokvis' hart was groot genoeg voor tweeërlei liefde: naastenliefde en liefde tot de wetenschap; beide vulden elkander aan, en vormden dus een harmonisch geheel, dat hem vooral als geneesheer onverwelkbare lauweren deed oogsten. Beide voerden in hun gevolg de edelste hoedanigheden: onverdroten ijver, nauwgezette plichtsbetrachting, onleschbare dorst naar wetenschap ter eenre, kinderlijke

blijmoedigheid, onverstoorbaar goed humeur, grenzelooze goedhartigheid en innig medegevoel in 't lijden zijner medemenschen ter andere zijde.

Zoo een, dan was hij wel het troetelkind der natuur. Zij schonk haren uitverkorene een hooge imponeerende gestalte, en drukte op zijn sprekende gelaatstrekken den stempel van innemendheid. Meeslepend waren zijn welgekozen woorden en gebaren, overtuigend was zijn heldere betoogtrant. Daarbij een begaafdheid tot het aanleeren van vreemde talen, wier weergade niet licht zal gevonden worden. Een ijzersterke gezondheid, die hem bij zijn veelvuldige werkzaamheden zoozeer te stade zou komen, en slechts zelden door ziekte gestoord werd.

Een stalen geheugen, tot aan zijn laatste dagen onverzwakt.

Zin voor kunst, dichterlijke begaafdheid, gevoel voor muziek! Wat al niet meer!

Maar bovenal een ontvankelijk, kinderlijk gemoed en innig medegevoel in het lijden der menschheid.

* * *

Het kan de bedoeling niet zijn hier ter plaatse over Stokvis' verdiensten als geleerde uit te weiden. Die eervolle taak valle een meer bevoegde ten deel. Doch daarmede is de schuld jegens hem niet vereffend. Immers hij was meer dan geleerde, hij was een mensch, begiftigd met tal van hoedanigheden, die elk voor zich een sterveling gelukkig zouden maken. Deze in 't licht te stellen, voor zoover dit bij dezen populairen man nog noodig kan geacht worden, rekent de schrijver dezer regelen zich tot een droeven, duren plicht.

Stokvis was de afgod van zijn trouwe zorgvolle gade, van zijn brave kinderen, van al zijn familiebetrekkingen en vrienden; voor zijn kleinkinderen was hij meer dan dat, hij was hun speelmakker. Van het speelgoed der kleinen genoot grootvader mede. 't Was gansch niet ongewoon hem te midden van de kleinen op den vloer uitgestrekt te zien, ernstig bezig om een spoortrein in beweging te zetten Of wel hij rolde al stoeiend met zijn vriendjes over den grond tot niet geringe verbazing en ontevredenheid van de overige huisgenooten, die meenden dat dergelijke uitspanning niet met zijn waardigheid strookte.

De kinderziel was voor hem, den grondigen menschenkenner, een open boek, en vaak trachtte hij in dichtregelen weer te geven wat hij daarin gelezen had.

Er ligt in 't hart der kinderen
Een schat van poëzie,
En in hun teedre stemmen
Een zoete melodie....

Zoo luidt het begin van een eenvoudig vers, waarin hij de afgunst schetst, die een paar arme kleinen overviel bij het zien van de welverzorgde weeskinderen, en die in den dood van moeder het eenige redmiddel zien, dat hun de poorten van 't begeerde weeshuis zal openen.

Hij gaf zich niet uit voor een poëet, doch bezat een virtuositeit in 't schrijven van kleine gelegenheidsgedichtjes, waarmede hij zijn omgeving gelukkig wist te stemmen. Bij elk huiselijk feest, ter gelegenheid van een bruiloft of van St. Nicolaas zette hij de sluizen van zijn dichterlijk gemoed open. Dan werd 't laboratorium voor een oogenblik aan zijn bestemming onttrokken. Tal van ingewikkelde pakjes werden gereed gemaakt, bestemd voor zijn trouwe gade, zijn kinderen, zijn zusters of voor een bekoorlijk nichtje, en alle voorzien van leuke versjes, welke wij met verdraaide hand moesten neerschrijven, opdat toch niemand zou weten wie zich daarachter verschool.

Bij die gelegenheid vergat de goede Sint ook de assistenten niet.

Zijn omgang met deze was meer dan vriendschappelijk, was vaderlijk, zoodat zij nimmer schroomden in de moeielijke oogenblikken des levens om zijn raad te vragen. Op wetenschappelijk gebied was hij een vraagbaak, welke nimmer het antwoord schuldig bleef. Dank zij een merkwaardig sterk geheugen, beheerschte hij de litteratuur volkomen, zoo-

wel die van 30 jaren en meer herwaarts, als van den tegenwoordigen tijd, en wat dit zeggen wil daarvan kan een leek zich geen voorstelling vormen. Interesseerden wij ons voor een of ander onderwerp, hij wist wie zich daarmede had bezig gehouden, en waar de uitkomsten van het onderzoek waren neergelegd, en indien al zijn geheugen hem een enkele maal parten speelde, dan maakte hij zich dagen lang verwijten over zijn vergeetachtigheid. 't Gebeurde wel, dat wij hem behulpzaam wilden zijn in 't zoeken naar een titel of een geschrift, dat eenig licht verschaffen kon, doch dit gedoogde hij niet; dit kwam zijn eer te na, en hij zon zoolang totdat 't geval hem weder klaar voor den geest verscheen.

Het ontbrak hem nimmer aan tijd om ons te woord te staan. Eens vroeg ik hem of hij een oogenblikje beschikbaar had om mij eenige inlichtingen te verschaffen. „Vriend," klonk het toen, „als ge wilt wachten tot ik vrij ben, zult gij lang geduld moeten oefenen. Zeg dus maar liever terstond wat ge op 't hart hebt!"

Zijn memorie verleende hem uitnemende diensten bij het aanleeren van vreemde talen. Behalve in de doode, bewoog hij zich in 't Engelsch, Fransch, Duitsch en Italiaansch met de zelfde gemakkelijkheid als in zijn moedertaal. Bovendien las hij Rumeensch, Deensch en Zweedsch en Spaansch, waarop hij zich had toegelegd, om Cervantes naar waarde te kunnen genieten.

Bekend is het hoe hij ter gelegenheid van het Internationaal Geneeskundig Congres te Rome in het Teatro Costanzi ten aanhoore van den koning en de koningin van Italië in vloeiend Italiaansch een schitterende rede uitsprak, hetgeen koningin Margaretha verbaasd deed vragen hoe lang Professor Stokvis wel in Italië geleefd had; op welke vraag de gevierde man kon antwoorden: veertien dagen, Majesteit!

Doch ook om den inhoud dier toespraak oogstte hij den meesten lof, getuige een donderend applaus, als dreigde de zoldering van het gebouw in te storten.

Hij was inderdaad een geboren redenaar, welkom bij elke samenkomst van de corypheën der geneeskundige wetenschap. Hij wist, al naar het paste, zijn welgekozen woorden met een breed indrukwekkend gebaar of met een geestigen trek op het gelaat te begeleiden. Zij klonken als muziek, statig, machtig, sonoor wanneer het ernst gold, of hoog en helder, wanneer hij een stroom van argumenten over zijn gehoor uitstortte. Aldus, als den man des woords, heeft Israëls hem geteekend.

Nimmer viel eenige aarzeling bij hem te bespeuren. Slechts eenmaal, bij gelegenheid dat hij de eer genoot onze Koningin in de Aula te mogen toespreken, stokte hij: dat was omdat, zoo als hij later getuigde, het beeld van zijne geliefde moeder voor zijn geest oprees!

In de collegezaal hingen de studenten aan zijn lippen, want hij wist zelfs de droogste onderwerpen smakelijk op te disschen, en door tallooze aanhalingen, die bewezen dat hij over een meer dan gewone kennis der fraaie en klassieke letteren beschikte, zijn gehoor te boeien.

Wanneer hij de voortplanting van de trillingen der stem door de borstkas demonstreerde met behulp van een sidderend gasvlammetje, dan gebruikte hij geen prozaïsch a, è, oė, doch melodieuze strophen uit de Ilias:

Μῆνιν ἄειδε, Θεά, Πηληιάδεω Ἀχιλῆος *)

De middag, waarop urine-cursus gegeven werd, heet het in 't jaarboekje der Amsterdamsche Studentenvereeniging, was zeker voor ons allen de aangenaamste.

Voor hem zelf niet minder. Onvermoeid bewoog hij zich tusschen de laboranten, dezen een strikvraag leggend, bij een averechtsch antwoord gene te hulp roepende. Geen moeite spaarde hij om de beteekenis van een reactie in een duidelijk licht te stellen, of minder scherp toezienden op kenmerkende kleursveranderingen opmerkzaam te maken.

En aan deze bezigheid, waarvoor menig geleerde zich te goed zou achten, gaf hij zich jaar in, jaar uit, immer met dezelfde toewijding.

---

*) Bezing, o goden, den toorn van Peleus' zoon Achilles.

Zijn leerlingen heeft hij een kostbaren schat vermaakt, een standaardwerk over geneesmidelleer, dat reeds, voordat hij er de laatste hand aangelegd had, een fransche bewerking te beurt viel. Voor enkele maanden gingen alle aanteekeningen, op het laatste hoofdstuk betrekking hebbende, verloren, en hij zag zich genoodzaakt dien tijdroovenden arbeid op nieuw te beginnen. Kort voor zijn dood kwam 't werk, dat hem zoo lief geworden was, en waarvan hij slechts noode kon scheiden, gereed.

Doch reeds zag zijn werkzame geest naar nieuwe bezigheid om. Een schaars betreden veld wachtte op ontginning. In een reeks van keurige voordrachten had Professor Cohen de beteekenis in 't licht gesteld die de jongste spruit der natuurwetenschappen, de algemeene chemie, scheen te bezitten voor de levensleer en de ziektekunde. Stokvis' heldere blik zag in dat in die richting gearbeid moest worden, en om dat met vrucht te kunnen doen, ontzag de gelauwerde geleerde zich niet bij zijn jongen neef, die als kind op zijn knie speelde, ter school te gaan. Zoo zat hij nog aan den avond zijns levens op de schoolbanken.

* * *

Aan Stokvis zijn de bewijzen van erkenning zijner verdiensten ruimschoots ten deel gevallen.

Hij was hoogleeraar aan de Universiteit van zijn vaderstad, en vice-president van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, waardigheden, die hij boven andere op prijs stelde.

De Universiteit van Edinburgh schonk hem den eeretitel van Doctor of Law.

Hij was lid van talrijke geleerde genootschappen. Ik noem slechts het Bataafsch Genootschap van Proefondervindelijke Wijsbegeerte, het Provinciaal Genootschap te Utrecht en het Genootschap tot bevordering der Natuur-, Genees-, en Heelkunde te Amsterdam. Eerelid van Natura Artis Magistra, lid van de M[ij]. v. Letterkunde te Leiden. Member of the epidemiological Society in Londen, Membre honorair de la Société Royale des Sciences Médicales et Naturelles te Brussel. Bovendien correspondeerend lid van de Académie Royale de Médicine de Belgique, van de Verein für Innere Medicin te Berlijn, van de Academia Reale Medica te Rome, van de Academia Medica-chirurgica de Perugia, en van de Socitá d'igiène te Madrid.

De Christus-orde, het officierskruis van de Eikenkroon, het commandeurskruis van de Orde van Oranje-Nassau en het ridderteeken van de Orde van den Nederlandschen Leeuw sierden zijn borst.

De Nederlandsche Regeering en de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst gaven meermalen blijk zijn groote gaven op prijs te stellen, door hem als haren vertegenwoordiger af te vaardigen naar Internationale Congressen en Conferentiën. En waar Stokvis zijn land of zijn stand vertegenwoordigde kon men gerust zijn.

Zijn laatsten triomf behaalde hij op de conferentie te Brussel, belegd om de internationale eenheid van geneesmiddelen tôt stand te brengen. Reeds meermalen had hij de meening geuit dat alleen een uniforme bereiding het verlangde gehalte aan werkzame bestanddeelen zou kunnen waarborgen: l'identité de nom doit garantir l'identité de préparation, was zijn leus. Hij slaagde er in zijn denkbeelden ingang te doen vinden, en richtte naar aanleiding van de behaalde overwinning een opgewekten brief tot de redactie van het *Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, met den aanhef: Wij zijn er!

Doch grooter eer is Stokvis te beurt gevallen.

Toen het stoffelijk overschot van den grooten man grafwaarts gedragen werd, stonden duizenden in lange dubbele rijen, eerbiedig langs den weg geschaard om hem een laatsten groet te brengen.

Hier gold het niet den met roem overladen geleerde, hier werd de geneesheer gehuldigd.

Patienten, zoowel joodsche als christelijke, fluisterden elkander toe wat hij voor zijn lijdende medemenschen geweest is; ouders, wier kinderen hij de gezondheid heeft weer-

gegeven, kinderen, wier ouders hij het stervensuur heeft verzacht, zij ontblootten eerbiedig 't hoofd.

De doffe stilzwijgendheid dier menigte was welsprekender getuigenis dan de schoonste lijkrede.

Deze minzame man verstond de kunst den zieke moed in te spreken; zijn opgeruimde blik stortte den balsem der hoop in de afgetobde ziel van den lijder. Geen ernstig gelaat mocht den patient openbaren dat de dokter aan herstel wanhoopte. Neen, hij toonde een blijgeestig opgewekt gelaat, sprak hoopvolle, bemoedigende woorden, al zou een noodlottige afloop zijn naam als geneesheer ook afbreuk doen.

Daar was eens een patient, die hem, in een onbewaakt oogenblik, de bekentenis van een gevaarlijk hartlijden had afgeperst. De zieke was wanhopend, had sedert dat oogenblik rust noch duur.

Dit komt Stokvis ter oore, en begaan met de kwellingen van den arme, geeft hij de bloedverwanten den raad een bekend collega te consulteeren. Onderwijl schrijft hij dezen, den patient toch vooral op 't hart te drukken, dat Professor Stokvis zich schromelijk vergist heeft.

De goede uitwerking bleef niet uit. De zieke herkreeg wel niet zijn gezondheid, doch voelde zich gerust gesteld. En al schimpte hij op den professor, die naar het scheen had misgetast, dit deerde dezen niet!

Weinige oogenblikken voor zijn dood stond Stokvis nog aan een ziekbed.

„Vriend," sprak de goede man, „ik weet, uw dokter woont ver. Mocht ge dezen nacht hulp van noode hebben, reken dan op mij!"

. . . .

They say he parted well and paid his score!

Amsterdam, October.

DE OMWANDELINGEN VAN GOUVERNEUR KEATE. DOOR N. LEVI. † † † † † † † † † † †

„En o mijne zuster, voordat gij tot stof wederkeert, past het u, berouw te toonen over nog andere zonden: over vloeken en kaartspelen. Hoeveel kostbare tijd gaat niet verloren met het hanteeren dier duivelspapieren."

„Ge hebt geliek domenee, bie name mit dat verdomde gève," zei het vrouwtje, en ze gaf den geest na de wereld verrijkt te hebben met een even snuggere als voor de hand liggende opmerking betreffende een inderdaad aanzienlijk tijdverlies dat op de een of andere manier voorkomen moet worden door toekomstige geslachten.

Maar Paul Kruger is het niet met haar eens. Sutherland, de Natalsche Landmeter-Generaal kwam, een klein, klein beetje vroolijk na het diner, uit de tent van Gouverneur Keate, om den Kommandant-Generaal uit te noodigen op een whistpartijtje. Wat wil die kerel? vroeg Kruger want hij verstond maar slecht Engelsch. De Gouverneur vraagt of u een beetje komt kaartspelen, antwoordde de Sekretaris, die al in zijn vuistje lachte.

„Hij kan maar ver die Gouverneur zè, dat ek mij nie met duivelsche kunste ophou nie," was Kruger's verbolgen bescheid. En toch gaf Keate in de onderhavige kwestie zijn uitspraak als arbiter ten gunste van de Transvaal.

Niet alle Boeren hebben zoo'n hekel aan kaartspelen. Kruger behoort tot de strenge kalvinistische partij, en tegen al dergelijke uitspanningen heeft hij een onoverwinnelijk vooroordeel. Een kalm-huiselijk leven met veel vrijen tijd voor overpeinzingen en bespiegelingen, is zijn ideaal. Het is dan ook zeer twijfelachtig of hij den trek in de Zuidoostelijke distrikten der Transvaal met Keate en gevolg, wel als een pleizierreisje beschouwde. Zijn plicht jegens den Staat en zichzelven riep hem, en waar de uitgestrektheid van het grondgebied der Republiek gevaar liep, zag hij er niet te erg tegen op, een paar weken in het veld te blijven.

* * *

In 't begin van Januari 1870 zou Keate uit zijn hoofdstad, Pietermaritzburg, naar

Harrismith komen via Ladysmith. De twee Presidenten, Pretorius en Jan Brand, waren op den bestemden dag ter plaatse. Bij de Transvaalsche deputatie bevonden zich o.a. Kommandant-Generaal Kruger en diens Sekretaris, de heer Schilthuis, Staatssekretaris Proes, de Registrateur Van Akten Meintjes, Robert Lijs (oudste lid van den Volksraad) en Piet Joubert, volksvertegenwoordiger voor Wakkerstrom. Harrismith wist niet of het op zijn kop dan wel op zijn staart stond: zulk een voornaam en talrijk gezelschap was er nog nooit gezien. Tot groote vreugde der neringdoenden werd het verblijf der groote heeren buiten verwachting gerekt ook nog. Keate liet namelijk weten, dat hij dertien dagen oponthoud gekregen had en dat men òf op hem kon wachten òf afreizen naar Transvaalsch gebied om daar dadelijk bij zijn komst aan het werk te gaan. Men besloot te blijven. Harrismith was de plaats waar den arbiter eer bewezen zou worden en Harrismith zou 't blijven. De Transvalers vooral hadden er niets tegen. Op den avond van den eersten dag zaten de leden der deputatie bij elkander in 't hotel, en Proes kreeg dorst. Proes was dikwijls de eerste die dorst kreeg. Zijn geld was in 't koffertje, zei hij, en een van de heeren moest hem maar wat leenen.

Dat was onnoodig, zei Lijs, die als oudste volksvertegenwoordiger bijzonder goed was ingewijd. Hij had gehoord dat de Vrijstaatsche Regeering op haar grondgebied alles zou betalen, hotelrekening, bittertjes, alles. Verduiveld riep Proes, da's 'n buitenkansje. En hij zette zich voor de piano en speelde van louter opgetogenheid een polka. Lijs danste er bij als een jongen van achttien en schreeuwde hoera, zoo hard, dat het stof van het plafond viel. Proes was zoo blij, dat hij zelf de bestelling ging doen. „I take a gin," zei Lijs, maar de andere heeren lustten wel wat duurders en 't werd een traktatie van de andere wereld. Het Vrijstaatsche Gouvernement was er goed voor. Champagne-flesschen rukten aan, en citroenen, en ketels vol warm water, en bierglazen, en sigaren, en broodjes, en 'n menigte andere goede dingen — alles voor rekening van de Zusterrepubliek. Er was destijds reeds een flink hotel in Harrismith en vermoedelijk zal de eigenaar flink berekend hebben voor die flinke partijtjes.

Langzamerhand kwam er tegen de muren een heel regiment doode soldaatjes te staan, en de vroolijkheid steeg uitermate. Harrismith wist goed dat het Transvalers te bezoek had. Kruger was vroeg naar bed gegaan en had 'n paar maal zijn sekretaris laten roepen om door middel van diens welbespraaktheid een kalmeerenden invloed uit te oefenen op de pretmakers. Eindelijk, 't was zoowat twee uur in den nacht, kwam hij zelf even kijken. Hij kon niet slapen, klaagde hij, en de heeren konden nu wel naar bed gaan. Wat moesten de Vrijstaters er van denken?

Wat de Vrijstaters er van denken, gaat ons niet aan, verklaarde de Staatssekretaris, en 't is nog lang geen bedtijd. Mijnheer Kruger kan ook maar 'n beetje saâmdrinken.

Mijnheer Kruger bedankte voor de eer. Hij had een glaasje vijgenbrandewijn op en dat was op één dag genoeg. Als het gezelschap dan niets om de Transvaalsche Reputatie, en evenmin iets om zijn (Paul's) nachtrust gaf, moest het bedenken — de Kommandant-Generaal werd nu een beetje kregelig — dat er nog heel wat plannetjes te maken en dokumenten na te zien waren. Den volgenden dag was er een voorloopige konferentie met mijnheer Brand en ook de Gouverneur van Natal kon elk oogenblik komen. Het was een gewichtige kwestie voor de Republiek. De hand moest vast, het hoofd helder zijn.

„O, wat dat betreft," antwoordde Proes, die danig zijn best had gedaan, ietwat uit de hoogte, „ik ben advocaat van Transvaal en van den Geheimen Raad van den Koning van Nederland. Hier is mijn medailje. Ik zal morgen alles in orde hebben. Verlaat u maar op mij."

„Ek gjé nie om nie wie dat jij is nie" bromde Kruger, „ons het 'n moeilijke zaak. Nou ja...." Kruger weêr naar bed en het geachte gezelschap nog een glaasje op den valreep.

De heeren gingen „vroeg" (vroeg in den morgen) naar bed. Pretorius en een paar

anderen liepen eenige uren daarna alweêr een pijpje te rooken. Het was hun niet aan te zien dat ze zoo kort geslapen hadden, maar het was misschien toch nog wel zoo goed, dat Keate niet op tijd was, want Proes lag nog onder de dekens en bij de preparaties voor het ontbijt (bij welke funktie de Staats-secretaris zich door den slaapkamer-kaffer die de vroegkoffie op bed bracht, liet exkuseeren) kwam er al ruzie. Lijs, die nog eenige rooinek-gewoonten had overgehouden, was naar den waard gegaan om een ontbijt op z'n engelsch te bestellen. Pretorius loerde ook al in de nabijheid en protesteerde met kracht tegen deze instruktie. Eter als hij was, stond het hem tegen op den vroegen morgen, en nog wel na een zeer plezizierig avondje, zijn maag te overladen met allerlei gruwelen van vettigheid: ham, gebakken spek, vette schapenkoteletten zooals men ze alleen in Zuid-Afrika krijgt, gebakken eieren die dreven in boter, glimmende varkensworst, en wat dies meer zij. Pretorius wou 't op Boerenmanier hebben, nog vrij zwaar vergeleken bij een Europeesch ontbijt maar toch dragelijk. De waard wierp zich op als kollega van Keate, en besliste dat hij half om half zou koken. Dat was goed. De afgevaardigden spijzigden in vrede met eere. 't Was 'n tafel van heb 'k jou daar. Men plaagde elkander met den vermoedelijken afloop der arbitrage en daarbij werden de kelen wat droog — alles op kosten van het Vrijstaatsche Gouvernement.

Eenige uren later kreeg de kastelein een net geschreven recept van den heer Proes, die verlangde dat men hem in zijn slaapkamer een karaf met advocaat bracht. Hij wilde weer heelemaal frisch wezen eer hij opstond, en daar advocaat in Zuid-Afrika zoo goed als onbekend was, had hijzelf het recept maar gemaakt — op kosten van het Vrijstaatsche Gouvernement.

Zoodra de boodschap van Keate kwam, dat hij niet onmiddellijk kon doorreizen, achtten de heeren zich verplicht een glas op zijn gezondheid en een tweede op een reis zonder ongevallen te drinken — natuurlijk op kosten van het Vrijstaatsche Gouvernement.

De omstreken van Harrismith zijn heel aardig, en terwijl de Transvalers er toch waren, zou het zonde geweest zijn indien ze niet eenige wandelritten en picnics gemaakt hadden, voorzien van de noodige levensmiddelen, wijnen en sigaren — het Vrijstaatsche Gouvernement is er goed voor. Als Lord Roberts in Maart 1900 de rekening van dertig jaren geleden gevonden heeft, zal hij ze zeker naar de kuriositeiten-afdeeling van het British Museum gezonden hebben. Het ging er fraai naar toe maar dat leventje duurde helaas slechts een paar weken — helaas voor de Transvalers, gelukkig voor de Vrijstaatsche financiën. Keate hield ditmaal zijn woord en deed zijn feestelijken intocht in den Oranje Vrijstaat. Brand had zoowaar een kanon uit Bloemfontein laten komen en schoot daarmeê dat de oude echo's ver weg in de Drakensbergen niet wisten hoe ze 't hadden. Er werd lawaai genoeg gemaakt: daaromtrent had Keate zich niet te beklagen. Hij zal wel begrepen hebben dat de hem toegedachte eerbewijzen van de zijde eener primitieve gemeenschap hoofdzakelijk uit lawaai moesten bestaan.

Vóór het vertrek naar Transvaal werd Z.Exc. een banket aangeboden — alles op kosten der Vrijstaatsche belastingbetalers. Maar aan de Vrijstaatsche vrijgevigheid kwam ééns een eind, en President Brand ging niet eerst bij zijn gasten rond om te vragen of ze wel lakensche „manèls" hadden voor het diner. Zulke vorderingen had de mode n.l. wel gemaakt dat men niet in z'n werkbaatje op 'n feestmaal kwam. Kruger had niet veel met de festiviteit op, maar wegblijven kon hij moeilijk en hij was wel verplicht, naar het grootste magazijn van Harrismith te wandelen om zich een kleerage te koopen. Zulk een lange zwarte affaire kostte een heel sommetje in een uithoek van den Vrijstaat, waar jachtgeweeren meer dan rokken gevraagd werden. Bij Schilthuis kwam ook de aap uit de mouw: hij moest met mijnheer Kruger meê want zijn rok lag thuis. Tweemaal een onmenschelijk groot bedrag is een nog onmenschelijker groot bedrag. Kruger kwam tot de ontdekking dat hij bovendien een deftig dasje noodig had, en 'n paar handschoenen en diverse andere heerenartikelen, die te Boekenhoutfontein, in de Rustenburgsche wereld, volslagen overbodig konden heeten. 't Was een

offer, gebracht op het altaar van Staat. Al keek Kruger zuur, hij moest er wel aan.

Nu de kontanten bij mekaar gescharreld. Dat was niet zoo eenvoudig als 't scheen. De specie, die zich een halve maand geleden in de zakken der afgevaardigden bevonden had, was op 'n heel klein beetje na reeds verzeild geraakt in de wijdere zakken der winkeliers van Harrismith. Gelukkig had de Transvaalsche deputatie toevalligerwijs eenige zware olifantstanden bij zich. Ivoor was 'n zeer gewild handelsartikel in een dorp, dat door zijn ligging een uitgebreiden handel op Natal gekregen had.

Toch droeg Kruger geen handschoenen uit een Harrismitsch magazijn. Men was tamelijk goed gesorteerd, maar *dat* nummer hield men er niet op na.

Na de plechtige ontvangst van den scheidsrechter en de daaraan verbonden formaliteiten, kon de stoet vertrekken. Proes had de dokumenten waarlijk knap „voormekâar" gekregen en de kwestie zeer bekwaam van het Transvaalsche standpunt toegelicht: Was nog slechts vereischt een inpectie op de plaats zelve, waardoor Keate en zijne technische adviseurs zich van het goed recht der Transvaalsche aanspraken tegenover de Vrijstaatsche moesten overtuigen. Met leedwezen zag Harrismith de karavaan vertrekken. In drie afdeelingen trokken de grenszoekers op. Keate had 'n macht van bedienden, ambtenaren, adjudanten, wagens, tenten en gedoe bij zich. Ook de Vrijstaatsche en Transvaalsche Boeren hadden een afzonderlijke „wertskaf" (verbastering van „Wirtschaft"). Het kommissariaat bleef voor rekening van het Vrijstaatsche Gouvernement zoo lang men op O. V. S. grondgebied was: later zou de Transvaalsche schatkist moeten bloeden. Natal mag van geluk spreken dat het vrijkwam. Als het in het onderhoud van den Trek had moeten voorzien terwijl deze zich op Engelsch grondgebied bevond, zouden de Boeren den oorsprong van de Vaalrivier waarschijnlijk eenige weken lang in de zuidelijke schaduw van Amajuba gezocht hebben, en de Tuinkolonie zuehtte nog heden onder den schuldenlast.

In drie afdeelingen dan, hotste en botste en sjokte de expeditie door, zonder veel oponthoud, totdat ze in het district Ermelo was aangeland. Hier gingen de landmeters en waterbouwkundigen aan het werk. Keate, met een heel wijs gezicht, stond er bij. Hij was een klein mannetje, met een volslagen begrip van hetgeen hijzelf en anderen aan zijn waardigheid verschuldigd waren. In het verre Westen van Amerika zouden de menschen hem een „tenderfoot" genoemd hebben. Erg graag reed en roste hij, maar hij kon er niet tegen. Een lange ris lijfbedienden vergezelde hem op dezen binnenlandschen tocht, want hij liet zijn zieltje geen kou lijden. Als Gouverneur van een in eeuwige duisternis gehulde negerkolonie onder de Engelsche vlag zou hij uitnemend hebben gedeugd, maar van Zuid-Afrikaansche toestanden wist hij niet veel. Het trof nogal goed, dat hij niet in meerdere mate dan het normale type Engelschman eigenzinnig was, zoodat hij het in het zwarte werelddeel, het graf van reputaties, niet te bont maakte. De Boeren waren later slecht over hem te spreken, toen hij in het volgend jaar de speciaal bekend geworden uitspraak deed inzake de Westelijke grenskwestie, waardoor de Republiek in moeilijkheden kwam. Thans was het zijn taak, te bepalen of het gebied tusschen Vaal en Kliprivier aan den Vrijstaat dan wel aan de Transvaal behoorde. Zoo men weet, houdt de Vrijstaatsch-Transvaalsche grens bij de samenvloeiing der twee rivieren op, met de Vaal samen te vallen, en strekt zij zich thans langs de Kliprivier uit. De Vrijstaat nu beweerde dat zijn gebied eerst ophield bij de meer Noordelijk gelegen Vaal. Gaf de Tranvaalsche Republiek aan dezen eisch toe, dan zou zij niet alleen direkt veel kostbaren grond verloren hebben doch ook in de praktijk verplicht zijn geweest over Vrijstaatsch territorium met de uiterste zuidoostelijke distrikten en Natal in verbinding te staan. De warmste patriotten in beide Republieken hadden zich ter dege opgewonden over deze kwestie en het scheen of de oude twisten die de twee landen verdeeld hadden, op het punt stonden tot een ernstige scheuring te leiden. Nu echter was het dokument waarin de Regeeringen zich ver-

bonden in de door Keate aan te wijzen schikking te berusten, geteekend en de opmeting, noodig om historische stukken behoorlijk na te gaan, aan den gang.

De Gouverneur maakte het zich daarbij niet moeilijk. Gelaten wachtte hij de uitkomsten der berekeningen af en ondertusschen zorgde hij er wel voor, dat het hem aan niets ontbrak. Na niet al te langen tijd zou hij met zijn spaarduitjes uit het „land der barbaren" naar zijn „home" terugkeeren en het verstandigste was dus, te genieten wat Afrika te genieten gaf, opdat hij thuis nog iets kon navertellen ook.

Op een veelbelovenden morgen kwam het hem in 't hoofd dat 't wel leuk zou zijn, een morgenritje te maken vóór het ontbijt.

„It does n't look as if it were going to be very hot", zei hij eenigen tijd na zonsopgang tegen een paar Boeren, „suppose we went for a ride before breakfast."

„Alright sir," antwoordden de Boeren — langzaam, omdat ze het Engelsch over het algemeen niet zoo vlot spreken als men verwachten zou, maar ook wijl ze kans zagen een grapje uit te halen met Keate, dat hem nog lang zou heugen, „would you like to have a look at the surrounding country from that hill over there?"

„Yes, that would be just the very thing to get up an appetite" vond Keate. Hij zou dadelijk opstijgen en slechts door één man uit zijn eigen gevolg vergezeld, met de Boeren afrijden. Toen hij zich omdraaide om naar zijn tent te gaan, lachten de twee even tegen elkander, waarna ze opzadelden. Wat Keate niet wist, maar een Boer wel, was dat het kopje een eind verder af was dan op het eerste gezicht scheen, en — wat de zaak nog erger maakte — dat het weêr volstrekt niet zoo onschuldig zou blijven als een vreemdeling moest meenen. De geringe hoeveelheid vocht in de atmosfeer, die in de vroegte Zijner Excellentie's wang aangenaam verfrisschend streelde, zou juist later op den dag de zon doen branden zooals meneer Keate nog nooit van zijn leven gedroomd had. Nu heeft een Boer, ofschoon gewend aan de hitte, een afschuwelijken hekel aan een stekende zon, en de twee zagen wel tegen het uitstapje op. De gedachte dat ze den Engelschman een poets zouden bakken woog evenwel het zwaarst, te meer daar zij alleen last zouden hebben van de warmte — *hij* nog bovendien van vermoeienis en honger, van teleurstelling en een gedaanteverwisseling in zijn deftige persoonlijkheid, welke een der minst aangename souvenirs aan het ritje zou zijn.

Een man of vijf, zes, reden uit. Keate vond het heerlijk. Dat zou den eetlust beter opwekken dan Engelsche kwakzalversmiddeltjes. En 't weêr was zoo prachtig. Al rijdende deed hij dozijnen onnoozele vragen over de omgeving.

Men reed en reed en reed, maar het kopje scheen nog even ver af als altijd. De zon begon al een voorproefje te geven van wat zij dien dag zou presteeren. Keate wischte zich het voorhoofd af met zijn zakdoek.

Ja, wacht maar, dachten de Boeren, je zult het nog wel warmer krijgen, je lust om te vragen zal vergaan en tegen den tijd dat wij terug zijn, heb je een gezonde appetiet.

Om een uur of tien werd de hitte opvallend. Keate kon voortdurend met den zakdoek blijven waaien en vegen. 't Werd positief onaangenaam te paard, en Zijne Excellentie had gaarne den teugel gewend. Even halt houden? Ja, goed, maar niet lang, zeiden de Boeren, want het was nog een fatsoenlijk eindje naar het doel van de reis. Even maar om uit te blazen! Nu ja, heel eventjes dan.

Weêr opgestegen. Voortdurend geveeg, geblaas, gezucht. Mijn honger begint al goed te komen en 'k heb dorst ook, zei Keate. Dat was jammer want er was geen spruit in de buurt.

Ze waren nu bij den voet van het kopje gekomen. De Gouverneur stelde formeel voor, om te keeren. O, neen, dat ging niet, meenden zijn gidsen, Zijne Excellentie moest van hen maar geen nota nemen. Ze hadden ook wel 'n beetje honger en dorst maar nu Zijne Excellentie de moeite genomen had zoo ver te rijden moest Hij zich niet om hunnentwil van het verrukkelijke vergezicht berooven. Het was niet zoo ver meer nu men eenmaal bij den heuvel was aangekomen.

Keate kreeg 'n schaduw van 'n ingeving

dat de Boeren hem voor den gek hielden. Als hij geweten had, dat 'n Boer absoluut niets om 'n vergezicht geeft, en dat de geestdriftige aanprijzing van het te aanschouwen panorama dus gemaakt was, zou er aangaande den ernst van zijn gidsen geen twijfel meer hebben bestaan.

De heuvel bleek meer eerbiedwaardig dan de gidsen hadden voorgegeven, althans zoo scheen het den vermoeiden, geroosterden Gouverneur. Zijn paard wilde haast niet vooruit. In allerlei gekke houdingen moest hij zich gooien om het dier aan het loopen te houden, tegen stukjes steile helling. In begroeide kloven moest hij afstijgen, met verbazend groote stappen loopen en zijn rijdier met zich meêtrekken. Zijn landvoogdelijke waardigheid loste zich tijdelijk in den drang der omstandigheden op. De Boeren lachten hem achter zijn rug uit, en indien hij meer algemeene Zuid-Afrikaansche terreinkennis bezeten had zou hij bemerkt hebben, dat ze hem een heel lief omwegje lieten maken. Proestend en hijgend bereikte hij dan toch den top. De Boeren hadden weinig verstand van natuurschoon — dat was zijn eerste bittere gedachte, toen hij op 'n klip neergevallen was. Veld en vee en blauwe lucht en 'n horizon van nauwelijks zichtbare randjes. Dat was me ook wat! Had hij daarom nu zoo moeten zwoegen?

Hij beklaagde zich. Zijn geleiders vonden het landschap overheerlijk en vroegen hem of de zon dan niet prachtig scheen, of hij in Engeland ooit onder zulk een heerlijke lucht geweest was. Keate achtte het volstrekt doelloos, dieper op 't onderwerp in te gaan. Dat was maar gelukkig ook, want zijn plaaggeesten konden 't toch al bijna niet uithouden van lachlust. Vooral toen ze hem de Afrikaansche zon zoo enthousiastisch aanprezen scheelde het weinig of zij moesten alle pogingen om zich goed te houden opgeven, want ze verwenschten innerlijk de gloeiende hitte.

Keate vroeg of ze misschien bij toeval niet een veldflesch met een droppel water en een stukje brood met biltong bij zich hadden. Helaas neen, anders zouden ze 't mijnheer den Gouverneur al lang aangeboden hebben. Dit was maar half waar. De Boeren hadden elk een fleschje met water, een stuk brood en de helft van den inhoud van 'n sardienblik in den zak gestoken. Langs de boschachtige helling van den heuvel, terwijl Zijne Excellentie en Zijner Excellentie's bediende achteraansukkelden, hadden ze haastig wat nats en droogs naar binnen gesmokkeld. Een goede Samaritaan had voorgesteld een klein stukje kost en een enkelen droppel water voor den landvoogd te bewaren: hij zou 't wel van zijn eigen voorraad afstaan. De anderen wilden er niet van hooren. Dat zou zijn: „Giving the show away". De Engelschman kon wel eens een halven dag vasten. Dat zou hem goed doen, zijn Engelsche ziel tot (in het Afrikaansche land passende) nederigheid stemmen. De Samaritaan bewaarde tersluiks een mikroskopisch gedeelte van zijn voorraad. Op het kopje, toen Keate even een anderen kant uit keek, liet hij het restje met een vragenden blik zien. Hoofdschudden was zijn antwoord. Het concilium had plechtig beslist dat de man Keate zonder lichamelijke verkwikking in het kamp zou terugkeeren en daar was niets aan te veranderen. Getroost verwijderde de Samaritaan zich; op gevoegelijken afstand nam hij spijs en drank tot zich.

Maar de Arbiter zou toch niet kunnen zeggen dat hij om brood gevraagd en een steen ontvangen had. Integendeel: hem werd nog een steen ontnomen. Een der Boeren, die wat kortaf sprak, vooral in t Engelsch, waarvan hij de nuances niet beheerschte, zei „Don't sit on that stone". De Gouverneur, wat kregelig: „Why should n't I?". De Boer vertelde hem dat een groote klip weêr lang niet zoo gauw de zonnehitte opslorpte als de lucht, en dat het temperatuursverschil nadeelig kon wezen. „But it won't hurt me" hervatte Keate, den steen betastend. „O, yes, it will", was het antwoord, „you'll get. . . ." Toen kon de vriendelijke raadgever niet verder. U zult last van aambeien krijgen, wilde hij zeggen, maar het Engelsche woord voor deze lastige kwaal kende hij niet.

„Hoe zal ons dit nou ver hom duidelijk maak?" vroeg hij zijn makkers. Die keken elkander en den vrager aan, verlegen lachend.

Met z'n allen beduidden ze den Gouverneur, zoo goed mogelijk, wat de gevolgen van zijn koppigheid zouden zijn, want aambeien gunden ze hem toch niet Keate begreep in 't eerst niet wat ze wilden. Er zat niets anders op dan gebruik te maken van zeer duidelijke, zij het dan ook min aesthetische termen, om den Engelschen meneer precies aan 't verstand te brengen welke variatie van aambeien hij oploopen zou als hij met zijn stijven kop op dien kouden klip bleef zitten in de Afrikaansche zomerzon. Toen sprong Keate op alsof er een adder naast hem lag.

Nu op den terugtocht: de arme Excellentie ontdekte al heel gauw, dat al het vorige kinderspel geweest was bij hetgeen hij nu moest doorstaan. De dorst kwelde hem hoe langer hoe erger. Van honger was hij wee. De Boeren dreven hunne paarden aan maar het zijne kon bijna niet meer. De zon ging nu blakeren. Overal in 't rond steeg de warme lucht op. Keel en mond werden schrikkelijk droog. Het geheele lichaam gevoelde zich koortsachtig. Zijne Excellentie werd ernstig beducht voor Hare gezondheid. Op benauwden toon vroeg Keate een Boer of deze ooit gehoord had, dat de zon een zeer nadeeligen invloed uitgeoefend had op iemands gestel, wanneer die iemand niets gegeten of gedronken had. Het antwoord was niet erg geruststellend. Keate had reeds een tijdje 't oog gericht gehad op pensioen, maar op *die* manier.... Een oogenblik verbleekte zijn vol blozend gelaat, dat uit het vel scheen te willen springen. De onmeêdoogende zon had het die springerigheid verleend. De goede man wist niet meer wat te doen. Een stillen, maar duren eed zwoer hij dat geen Boer hem ooit weer op een ritje vóór het ontbijt zou meêkrijgen. Alsof de Boeren hem hadden uitgenoodigd!

„How much longer are we going to be, d'you think?", vroeg hij, toen ze nog een half uurtje van het door een bult verborgen kamp waren.

„Another hour or perhaps an hour and a half," was het troostwoord.

O, wat een marteling, Keate's paard strompelde nog maar. Hij wenschte het dier naar tienduizend duivels. De Boeren kregen nu ook genoeg van de grap. Ze reden recht op 't kamp aan. Op de bult gekomen, zagen ze het kamp beneden zich liggen. Ze keken schuin naar den Gouverneur. Deze had het hoofd op de borst laten zinken. Driekwart sliep, een kwart leed hij. Het kamp had hij niet eens bemerkt. De Samaritaan voelde 't medelijden met een getergd schepsel in zijn borst opwellen: „We shan't be so very long now, governor". De Excellentie schrok wakker. Met een zuur-zoet glimlachje, merkte hij op: „You must have been mistaken about the distance, gentlemen".

„That's quite possible, but I'm afraid breakfast will be over" kreeg hij ten antwoord. 't Was namelijk bij tweeën. Keate had nog een „mauvais quart d'heure". In 't veld had hij geen water of kost gezien, maar thans lag het beloofde land een kwartier lang voor hem, terwijl het hem hongerde en dorstte. Hij scheen de oogen niet van zijn tent te kunnen houden. Zij stond, met eenige kleinere linnen huisjes, eenigszins afgezonderd, en de Gouverneur verloor haar niet wêer uit 't oog. Eindelijk, goddank, kon hij van z'n paard, en de tent in vallen. De laarzen uit, jas en vest afgesmeten — gauw een whisky met soda, en dan 'koud lunch, pardon breakfast. „Shall I go and...." vroeg de bediende, in de richting wijzend van de Boeren, die een paar bloemen en insekten voor den Gouverneur hadden mêegebracht van het uitstapje, en deze voorwerpen aan iemand uit Keate's gevolg overhandigden, na eerst een slok whiskey met water genomen te hebben. „No", gebood Zijne Excellentie wrevelig, begrijpend, wat de bediende wilde, „let the beggars find their own grub".

De Gouverneur was kwaad. 'Is heel slecht voor de lever, kwaad te zijn. Onder 't eten werd het gevaar voor dat in warme klimaten zoo licht te beleedigen orgaan minder, wat het humeur van den eter aanging, maar 't is te vreezen, dat de portie ganzeleverpastei die hij naar binnen sloeg, niet vergezeld door een evenredige hoeveelheid brood, de spijsverteringsorganen geen goed deed. Ook dronk Z. Exc. een respectabel glaasje portwijn na 't maal. De inwoners van Natal, die

zich die tijden nog kunnen herinneren, moeten zich dus wel wachten, het Transvaalsche Gouvernement te blameeren indien hun baas met indigestie en zwartgalligheid terugkwam.

Na de „after dinner cigar" en een kort slaapje, had Keate nog een vreemd gevoel in zijn gezicht. Een voor de okkasie mêegebrachte scheerspiegel verkondigde overluid, dat het gezicht van Zijne excellentie straalde en schitterde, zooals het nog nooit geschitterd, gestraald had. Een steek had zijn hoofd gedekt op het ritje, en de zon had vrij spel gehad. De Boeren, met hun verweerde gezichten en breedgerande hoeden, hadden de zonnestralen goed kunnen voelen, en het Engelsche gelaat van den Gouverneur geleek wel een fragment uit het binnenste van een bakkersoven vóór het bakken. „That's a fine kettle of fish" dacht Keate bij zichzelf, „how am I going to get rid of this awful face?" Zijn staf kon 't hem niet zeggen. De een of andere booze geest gaf hem in, naar Joubert te sturen om raad. Dadelijk een der bedienden weg: „His Excellency presents his best respects and this bottle of wine to Mr. Joubert, and would Mr. Joubert please let His Excellency know the best remedy against a face that has caught the sun."

O, jawel, zei Joubert, met veel pleizier, en hij gaf het recept. Zijne Excellentie blij, vol goede verwachting. Gauw, den koeliebarbier roepen. De Indiër, die gewoon was alleen 's morgens zijn heer te bedienen wanneer men niet reisde, was niet te vinden. De heele staf moest erop uit om 't jongmensch te vinden: »And tell him if he does n't run like the very dichens I'll have him norsewhipped". Dat was 'n gejaag en 'n gescheeuw en 'n gezoek van de andere wereld.

Dáár was Sammie dan toch, (alle Indiërs heeten in Zuid-Afrika Sammie), gore vuiligheid aan 't rookend en goocheltoeren bewonderend in een der Transvaalsche tenten, waar een broeder-Aziaat was ingekwartierd.

Of Sammie beenen maken kon. Zeepsop maken als de duivel, Zijne Excellentie ingezeept, en zorgvuldig geschoren met 't beste mes van de verzameling. 't Deed wel een beetje zeer op het verbrande gezicht, Excellentie trappelde en werd ongeduldig, maar Joubert had het aanbevolen, en einde goed, al goed. Nog 'n laatst gekrab — netjes afgedroogd, en de poederkwast.

Niet? O, pardon Excellentie.

Geen verzachtend poeder vandaag, de brandewijnflesch jongen!

De brandewijnflesch? Maar Excellentie heeft op 't oogenblik zulk een teere huid.

D e b r a n d e w ij n f l e s c h, hoor je niet, ezel?

Au, au, dat brandt en schrijnt en trekt, au.

Ophouden, Excellentie?

Niet voordat ik 't zeg, uilskuiken.

Want mijnheer Joubert had brandewijn aangeraden na een „close shave" en 't gezicht zou een brandewijnbad hebben, al deed 't ook nog zoo'n zeer. In één nacht zou de geblakerde facie weer in orde zijn.

Gouverneur Keate sliep dien nacht slecht, allerjammerlijkst slecht. Geen voorbarig bezorgde gedachten over de moeielijke kwestie waarin hij als arbiter optrad maakte zijn kussen tot een bed van brandnetels. Hij droomde van hemelhooge bergen, van duiveltjes die hem niets dan droge ganzeleverpastei in den mond stopten, die hem daarna dwongen voor een ijselijk groot vuur te blijven staan, en hem lepels vol, op dat vuur kokend gemaakten brandewijn over 't gezicht sprenkelden. Hij wilde zich verdedigen, om zich heen slaan, maar honderden andere duiveltjes kwamen aangevlogen en plukten stukjës uit zijn gezicht met scherpe tangen.

's Ochtends gaf de Gouvernenr belet. Hij was licht ongesteld, heette het. In de eenzaamheid van zijn tent vloekte hij zijn gidsen van den vorigen dag, Piet Joubert, alle grensscheidingskwesties en geheel Zuid.Afrika. Wie hem verwijten wil dat *hij* te los in den mond was, neme zelf eens de proef met Keate's wederwaardigheden van den vorigen dag.

De lichte ongesteldheid mocht niet te lang duren, maar het gezicht bleek nog erg ongesteld, toen de heer Keate zich den volke weder vertoonde. Joubert vroeg hem leukjes of hij in Engeland wel meer last gehad had van die blaren, schilfers en vuurroode plekken. De omstanders lachten. Ze waren erg onbeleefd, die omstanders, vooral daar

de hooggeplaatste gast niet den minsten lachtlust aan den dag legde.

De volgende verrassing, die den Gouverneur wachtte was van aangenamer aard. Men kwam ook op de plaats van Hans Grobler, ex-Vice-President der Republiek, en schoonvader van den heer Proes. De Staatssecretaris had vooraf laten weten, dat hij met een hoog gezelschap kwam en dat de vrouwmenschen maar voor het een en ander moesten zorgen, opdat de Gouverneur van Natal waardig ontvangen werd bij een der eerste burgers van de Transvaal. Het gezelschap was nog op grooten afstand van de hofstede, toen Keate opschrikte van een zwaar schot, onmiddellijk gevolgd door een tweede. "Good gracious," riep hij, "you 've got cannon here, it seems".

"I don't think so, your Excellency" glimlachte Proes, "this is my father-in-law's farm, and you will find that the womenfolk have been saluting you with a couple of old guns".

Dat wilde de Engelschman niet gelooven. Dat zouden vrouwen geweest zijn, en enkel 'n paar oude geweren? en toch had Proes de waarheid gesproken. Op het erf gekomen, werd men nogmaals begroet door twee flinke, jonge meisjes, de schoonzusters van den Staatssekretaris, die de geweren voor de tweede maal hadden geladen nadat ze (de geweren bedoel ik) waren afgekoeld. Nog wilde Keate 't niet gelooven, maar, hoe hij ook zocht, hij vond geen kanonnen en geen artilleristen. Op de plaats waren, als souvenirs aan de tijden der Voortrekkers, twee olifantsgeweren bewaard, van de soort waar kogels op passen van zes in 't pond. Ditmaal mochten er geen kogels in. Alle beschikbare ruimte moest voor de kruitlading dienen, opdat de hooge gast een welkom, zijner waardig, kreeg. De meisjes hadden de twee miniatuur-kanonnen volgepropt met kruit en ze daarna „in positie gebracht" door ze in de ooren van zeeppotten (de Boeren maakten destijds nog, meer dan nu het geval is, hun eigen zeep) te steken. Op de gewone manier afdrukken was te gevaarlijk, en ze hadden brandende takken gebezigd om het kruit op veiligen afstand in brand te kunnen steken. De ontploffing was zoo hevig geweest dat ze er nog bijna van omvielen en de heer Keate meende, artillerie-vuur te hooren. De amateur-artilleristen hadden een kleur gekregen bij 't werk en waren niet weinig verlegen met de loftuitingen van den Gouverneur. Zoo'n oud Boeren-olifantsgeweer is dan ook geen Flaubert-buks.

Tegen dat de expeditie op haar eind liep, werden de leden zeer gastvrij onthaald in de woning van den heer Joubert. Vreemd keken de minder goed ingewijden in het Transvaalsche leven op toen ze, aan de rijk voorziene tafel, bediend werden door Joubert's echtgenoote en dochters. Tegenwoordig vindt men deze toestanden zelden terug, behalve bij de armere klasse (de zoogenaamde bijwoners) en bij de Achterveld-Boeren, die zeer konservatief gebleven zijn. Ook bij hen is de vrouw in 't allerminst een slavin of iets van dien aard, maar ze wordt toch niet met die onderscheiding behandeld, waarop zij bv. in Europa aanspraak maakt. Zijn er gasten dan eten die eerst met den huisvader en de oudere zoons. Moeder en de dochters bedienen, om te eten wanneer de anderen klaar zijn.

Destijds was deze gewoonte nog meer algemeen onder de Boeren, en dat men haar in het huis van Piet Joubert aantrof, bewijst dat de voornaamste Boerenvrouwen zich niet schaamden, persoonlijk achter den stoel der gasten te staan. Joubert was in '70 al iemand die wat in de melk te brokken had, zoowel wat politieken invloed als vermogen aangaat. Ongetwijfeld zou de later als getrouwe gezellin van haar echtgenoot op diens krijgstochten beroemd geworden vrouw niet voor den eerste den beste vleesch en groenten aangedragen hebben: menschen als Keate en Kruger kwamen niet elken dag op de plaats. Mevrouw Joubert en haar oudste dochters hadden zich dan ook fraai „aangetrek" voor de gelegenheid, en waren even rad als de beste kellner om het gezelschap te voldoen. Maar van tafeldranken, uitgezonderd aqua alles behalve pura, was men in die dagen op Boerenplaatsen niet zoo goed voorzien en de wijn was schaarsch op Joubert's tafel, hetgeen een der gasten om nog een flesch deed vragen. Er waren nog slechts een paar

bottels, zooals de Boer zegt, met enkel den bodem bedekt, en wanneer het vocht dan van niet al te goede kwaliteit is, gaan die restjes maar slecht naar beneden.

„Daar die 's nog goed," zei vrouw Joubert.

De gast, die niet wist wie het was die aan tafel bediende, gaf met nog al 'n brutaal gezicht, ten antwoord: „Juffrouw, ik ben niet gewoon staartjes te drinken."

„Wie is die vlegel van 'n Hollander?" vroeg de gastvrouw. Of liever zij fluistert dit... zoo ongeveer als men op 't tooneel fluistert.

De heer Hamelberg, uit Bloemfontein, die zich ook bij het gezelschap bevond, maakte een einde aan de moeilijkheid door zijn bediende op te dragen een paar flesschen van zijn eigen wijn uit de wagens te halen.

„Alla, dis 'n dronken spul," fluisterde mevrouw Joubert weder. Deze beschrijving was misschien 'n beetje onhartelijk, maar de heeren tafelden lang, dronken een goed glaasje van den meêgebrachten wijn, en werden op 't laatst vroolijk met ietwat luidruchtige vroolijkheid.

Toen de inspektie van land en rivieren afgeloopen was, werd een groote indaba gehouden in het veld. De kaffers spanden een lang zeil op eenige palen, en, onder dien geïmproviseerden troonhemel, meldden de officieel daartoe aangestelde vertegenwoordigers der twee staten respektievelijk hun pleidooien om den heer Keate, vóórdat men scheiden ging, nog eens wijs te maken hoe de boel in mekaâr zat. Van beide zijden werd de zaak warm verdedigd. Koos Veuter, het hoofd van de Dopper- of Remschoen-partij in den Vrijstaatschen Volksraad, kreeg het daarbij met Paul Kruger te kwaad. Ze hadden al meer ruzie gehad, doch ditmaal vielen er buitengewoon hooge woorden.

Kruger was moe van de kibbelarij en vermaande zijn ouderen kollega-volksleider: „Moe nou nie zoo maak nie, Oom Koos. Ons is die twee eenigste Doppers wat hier is en mot ons nou altijd in kwaai vrindschap leve? Laat ons toch broederlijk wees."

Veuter, zijn antipathie tegen Kruger niet kunnende overwinnen, hield niet op verwijten te maken: „Wat, jij niksnuts, toe jij 'n kind gewees was, het ons die land al skoongemaak en nou wou jij praat? Jij bloedvergieter, ek weet mos goed wat dat jij wil hê. Jij wil oorlog hê nè, maar dit zal jou nie geluk nie."

Kruger vermaande den ouden Dopper dan weer niet zoo op zijn kracht te pochen, daar hij (Kruger) ook sterk was, maar nederig wilde blijven.

Zoo ging het door. Keate, die zich het aangename gesprek liet vertalen en overigens uit toon en gebaren wel het een en ander kon opmaken, maakte de opmerking: „That Mr. Veuter seems to be a very unpleasant man." 't Was waar: Koos Veuter had met de meeste mannen, die invloed hebben uitgeoefend onder de Boeren-natie gemeen, dat hij 'n onaangename kerel was, om meê om te gaan. Met de bekrompenheid, stugheid en eigenzinnigheid, die vele lieden van zijn richting kenmerkt, liet hij een eenmaal opgevatte sympathie of antipathie niet licht los, zoodat het zeer veel moeite kostte, hem te bewegen vrede te sluiten met zijn geestverwant Kruger, den leider der Transvaalsche Doppers, vóór het opbreken der expeditie. In den Vrijstaatschen Raad was hij een vervaarlijk machthebber, die President Brand, met zijn progressistische politiek, niet verwaarloozen kon. Sir John kon alleen blijven regeeren met den compromis tusschen zijn beginselen en die der Dopper-partij als grondslag. Wat Oom Koos niet goedvond, kwam er, gedurende zijn leven, maar zelden door. Dat Brand zich van dezen ongemakkelijken Dopper-kritikus een bondgenoot wist te maken spreekt boekdeelen voor zijn beleid. Na Veuter's dood kreeg Sir John vrij spel, en zegevierde zijn uiterst „progressive" politiek, zóó „progressief", dat alle Engelschen en Engelschgezinden nog heden zijn nagedachtenis zegenen. De richting van den Volksraad en van het geheele volk werd hoe langer hoe „progressiever" na het verdwijnen van den „baas der remschoenen". Hoe onsympathiek diens persoonlijkheid ook moge zijn geweest, men leert zijn richting achten, alleen door na te gaan welke heerlijke vruchten het streven en werken zijner tegenstanders heeft afgeworpen.

In 't eerst hadden geen bijzondere plannen bestaan omtrent Keate's afscheid, maar Pretorius kreeg het in zijn hoofd, dat hij niet minder kon doen dan de Vrijstaat, en een groot eetmaal moest aanrichten. Het dorp Wakkerstroom was daarvoor de aangewezen plaats want via dit plekje moest de Gouverneur den terugtocht naar zijn gebied aanvaarden. Een ijlbode werd vooruitgezonden, want als Wakkerstroom onvoorbereid door een voornaam gezelschap bezocht werd, zou het onmogelijk zijn, een banket, dat ergens naar leek, te geven. Heden ten dage (tusschen twee haakjes) is de hoofdstad van 't district Wakkerstroom ongeveer even ver.

Een der ambtenaren, een Europeeër, geboren in het land tusschen de Doggersbank en de Elbe, moest voor de tafel en de andere arrangementen zorgen. Von Feuereisen, zooals we hem noemen zullen, had speciale opdracht gekregen, de snelste Wakkerstroomsche paarden naar Newcastle (de dichtstbijzijnde plaats van gewicht) te zenden om daar wat blikjesgoed en wijnen op te doen aangezien de expeditie wel wist dat er in het aardsche paradijs, geheeten Wakkerstroom, niets dan grove kost te kauwen en de eeuwige perzikenbrandewijn te drinken was. De meêgenomen voorraad was in 't veld vrijwel gekonsumeerd. Feuereisen kweet zich van zijne taak. Hij liet spijs en drank halen, bestelde een diner, en liet alle tafels die hij machtig kon worden in het Landdrosthof zetten, met schoolbanken er om heen. Stoelen waren natuurlijk voor geld noch goede woorden te huur. Maar ofschoon Feuereisen van een feestje hield en het voorbereiden er van juist een kolrje naar zijn hand was, hing zijn hart zwaar als lood in 't lijf. Twee uiteenloopende ambten waren hem opgedragen door de Transvaalsche Regeering, en nu wilde het ongeluk dat hij de geldelijke administratie, aan zijn dubbele waardigheid verbonden, niet heel netjes uit mekâar gehouden had. Men kon nooit weten wat gebeuren zou wanneer de Staatspresident in 't dorp kwam. Hij was er niet rijk bij geworden en, als er een tekort in kas was — Feuereisen vreesde dat dit, bij inspectie het geval zou blijken te zijn, maar heel zeker was hij niet — kon hij het onmogelijk bijpassen. Ook zou hij den warboel, ontstaan door de kombinatie der twee ambten, niet gemakkelijk kunnen ontrafelen. Voor een krimineele vervolging was hij niet bang, maar een tekort dat niet gedekt kon worden, beteekende zeer waarschijnlijk ontslag uit 's lands dienst, gepaard met het vooruitzicht, het eerste jaar ook niet weder daarin opgenomen te worden. Dan stonden hij en zijn vrouw en zijn onschuldige kindertjes aan den dijk.

In zijn land, tusschen de Elbe en de Doggersbank, was hij, in de gulden jaren der jeugd, nooit tot de notabelen gerekend, doch toen hij scheep ging naar Zuid-Afrika had hij zich toekomstbeelden geschapen, sterk verschillend van hetgeen nu voor de deur stond. Misschien kwam alles ook nog terecht. Pretorius was, per slot van rekening de kwaaiste niet en zelfs indien de belabberde toestand van de boeken ontdekt werd zou met wat voorspraak en een dosis eigen overredingskracht („wedeln" noemden ze 't bij hem thuis) indruk worden gemaakt op het ontvankelijke gemòed van den ouden heer. En toch, Feuereisen liet het hoofd hangen, en was het maar half met zichzelf eens of hij op den avond van de festiviteit eens door en door stomdronken zou worden of niet. Eindelijk had de kerel zich niet zoo behoeven te plagen met die vraag: de goede goden zouden haar wel voor hem beslissen.

Lang tijd om na te denken kreeg hij trouwens niet. „Dáááááár kom hulle," riep de niet zoo gemakkelijk in een geestdriftige bui gerakende jeugd van Wakkerstroom. Ze kwamen werkelijk, de lichte vierwielige wagentjes, met de hooge gasten. Het transport was nog 'n eindje achter en het was volstrekt onnoodig de ossen, muilezels en kaffers te overdrijven daar de vooraad drank op de wagens toch was uitgeput. 'n Grappenmaker blies op een oud stuk jachthoorn. De man maakte in het dorp evenveel impressie als het eerste bazuingeschal in Jericho, zaliger nagedachtenis. Dat was me een hoera-geroep, een gezwaai met de paar vlaggen die in het dorp op te scharrelen waren, een soesa! Het gele kerkje dat, o ondankbaarheid der menschenkinderen! later door een mooi ge-

bouw vervangen zou worden, had nog nooit zoo iets beleefd. En nog was het bezoek op een afstand, niet zoo groot naar hemelsbreedte, maar vrij aanzienlijk in de praktijk, wegens de beroemde vlei, die men passeert. Keate, in zijne alwijsheid, hield vol dat het overbodig was zoo'n omweg te maken. Pretorius, die juist voor hem uit reed, moest hem toeschreeuwen, dat de oude weg, door de vlei niet veilig was. Wacht, dacht mijnheer Keate, ik zal dien ouden „stick-in-the-mud" de loef afsteken en oogst in Wakkerstroom de welkomstgroeten die voor hem in de eerste plaats bestemd zijn. Recht door moest de voerman. Keate was al bijna bij de grens van het dorp toen hij bemerkte dat de rollen omgekeerd zouden worden. Hijzelf werd de „stick-in-the-mud" en Pretorius reed op een draf het dorp binnen toen de Gouverneur met zijn kameraden in het rijtuig nog druk aan 't delibereeren was over de beste manier om uit de dikke lagen glibberige klei te raken. Ze moesten, na bijstand gekregen en de „spider" uit den modder getrokken te hebben, met hangende pootjes terugrijden naar het punt waar de nieuwe weg een draai maakte om de vlei te vermijden. 't Is te hopen dat de Engelschman bij die gelegenheid leerde dat de rechte lijn, in Zuid-Afrika, meestal niet de kortste afstand is tusschen twee punten.

Des middags kon Zijne Excellentie, voor het venster gezeten, al de heerlijkheid van Wakkerstroom, met één oogopslag overzien: dat is het voordeel van de bouwwijze in uit één verdieping bestaande, niet al te groote dorpen met breede straten. Intusschen werden de preparaties voor het groote feest met een, voor Wakkerstroom, koortsachtige haast voortgezet. Wellicht is het aan deze heel ongewone drukte toe te schrijven dat de heer Von Feuereisen niet op het aantal fleschjes, toen hij, in zijn kwaliteit van groot-ceremoniemeester tijdig proefde welke wijn het best was, opdat men dit merk den Staatspresident en diens gast kon voorzetten. In elk geval draaide hij al sierlijk, toen hij zijn verkenners uitstuurde om behendig te weten te komen wat er in zijn tweeledig kantoor geschiedde.

Weet u, mijn dierbaar vaderland, de speurhonden hadden in een ommezien in de gaten gekregen hoe de zaken stonden en, wat nog ergst was, op een paar pond na berekend hoeveel het tekort bedroeg. Dit was Pretorius, die in den laatsten tijd vele klachten over Zijne vertegenwoordigers in Wakkerstroom ontvangen had, overgebriefd, en de oude heer dacht na over de menschelijke neiging tot het verkeerde. Hij had er al een paar pijpen op gerookt, maar de kwade bui wou niet wijken, en nu stapte hij met afgemeten pas op het plein van Wakkerstroom heen en weer, het troostende pijpje nog altijd in den mond. Het plein was ongeveer tweemaal zoo groot als het bebouwde gedeelte van het dorp en dus zeer geschikt om er, mijmerende, de eenzaamheid te genieten.

Daar waggelde Feuereisen, zachtkens van links naar rechts laveerende, op hem af. Pretorius zich omgedraaid. Feuereisen dichterbij. Pretorius den hoek van het plein nemend, ging aan de zijde, rechthoekig staande op die, welke hij zoo juist bewandeld had, stappen. Ontzagwekkende rookwolken borrelden nijdig uit de pijp op. Al sneller en sneller stapte hij. Het kostte den ambtenaar veel moeite, op zijn President te winnen, maar hij won. Zijn Hoogedele kon toch op het groote plein van Wakkerstroom geen openbaren wedstrijd in het hardloopen houden.

Bij den volgenden hoek was Pretorius nog niet ingehaald. Rechtsomgedraaid en de zijde, evenwijdig aan de allereerste genomen. 't Baatte niet: de vervolger haalde steeds meer in. De kracht van den President kwam hem hier te stade, evenzeer als Feuereisen's benevelde toestand. Pretorius slaagde erin, zonder een komieke vertooning te maken, gauwer voort te komen. Een kortademig man, of iemand die zwak terbeen was, zou zijn spieren niet hebben kunnen dwingen, hem zoo snel vooruit te brengen terwijl het toch den schijn had alsof hij maar eenvoudig flinke, bedaarde stappen nam. Feuereisen werd heelemaal van zijn stuk gebracht door die knappe manoeuvre, en raakte een eind achter. Pretorius, die niet te dikwijls mocht omkijken, achtte zicht al overwinnaar toen hij bij den volgenden hoek was gearriveerd,

maar met de kracht der wanhoop maakte de ambtenaar een sprint, die hem op de hielen van den President bracht toen deze de zijde bewandelde, waar hij 't eerst gevlucht was. Nu nog maar die zijde af en bij den hoek de zijstraat in, dan kon ZHEd. in het huis van een kennis een bomvrije schuilplaats zoeken. Weder meende hij viktorie te kunnen kraaien, toen Feuereisen zich door een meesterlijke flankbeweging naar links, zoo snel uitgevoerd dat ze hem haast het evenwicht benam, tusschen den vijand en diens linie van aftocht wierp.

De vijand erkende, dat hij „vastgekeerd" was maar . . . hij ging op z'n achterste pooten staan, vastbesloten zich te verdedigen tot den laatsten snik. Gelijk de in 't nauw gebrachte inktvisch de omgeving troebel maakt met zwart vocht, hulde Pretorius zich in tabaksrook, die hem bijna onzichtbaar maakte. Deze strategie had evenwel het nadeel, dat zij den aanvaller in staat stelde, veilig te naderen. Onmiddellijk een frontaanval doend met een smeekbede en een beroep op de goedmoedigheid van den President werd hij op vastberaden wijze afgeslagen. De aangevallene wist geen demoraliseerender verdediging te bedenken dan zijn grof geschut te doen zwijgen en, zwenkende, van front te veranderen, aldus zijne achterhoede den vijand toekeerend. Ten tweeden male bestormde de aanvaller. Opnieuw kreeg hij de achterhoede der tegenpartij te zien. Een derde attaque werd op dezelfde wijze afgeslagen. Pretorius zei nog steeds geen woord, en bleef draaien, doch versterkte het effekt met nieuwe rookwolken, die den aanvaller eindelijk op de vlucht joegen.

Feuereisen vond het gemeen, 'n mensch op die manier te tempteeren, maar hij was nog niet ontslagen, en handhaafde zich dien dag in zijn funktie als ceremoniemeester. 's Avonds was alles piekfijn in orde. De schoolbanken stonden stemmigjes langs de tafels in het kamertje dat tot feestzaal was ingericht. De voornaamste gasten kwamen in groote stoelen te zitten. President Brand mankeerde; hij begreep wat de uitspraak zou zijn en was daarover zoo verstoord, dat hij niet aan de feestelijkheid wilde deelnemen. Pretorius begon overigens met het verzoek uit te spreken dat de feestredenaars geenerlei toespeling zouden maken op den vermoedelijken uitslag der arbitrage, daar dit onkiesch zou zijn jegens den gast van den avond.

Feuereisen, die zich tot dusverre nog goed gehouden had, was van opinie, dat niemand het recht had zijn vrijheid van spreken te beperken. Weinig komplimentaire opmerkingen aan het adres van den President en den heer Keate uit zijn richting waren duidelijk hoorbaar. Hij werd gewaarschuwd, doch bedaarde niet. Telkens wou hij het woord om een speech te houden, en toen hij wêer opstond om te spreken, goot een van zijn „vrienden" 'n portie dubbel sterken cognac in zijn wijn. Dit was alleen nog maar noodig om hem volslagen dronken te maken. Hij zwaaide met de armen, viel elken spreker in de rede, sloeg met zijn mes op de borden zijner tafelburen en dronk voortdurend meer. Eindelijk kwam de spreekbeurt aan den Gouverneur. Keate was juist opgestaan, waardig en deftig, toen Feuereisen met verheffing van stem door het zaaltje riep: „Wat wil die rooie Engelschman, schop hem eruit."

Keate verstond hem niet, maar de vrienden in de buurt meenden dat de grap nu ver genoeg gegaan was en rieden hem in gemoede, even naar buiten te gaan om zich onder de pomp te verfrisschen. Deze welgemeende raad maakte hem nog kwader, en daar Keate aan het spreken was, besloten de heeren hem er uit te zetten. Daarbij hadden ze evenwel zonder Feuereisens krachtigen wil gerekend. „Laat me gaan," riep hij, „wat wil jelui van me?" Keate werd boos en er moest haast gemaakt worden. De ambtenaar scheen zich, nogal welgemoed ook, in het onvermijdelijke te zullen schikken, maar eensklaps veranderde hij van idee. Had Wakkerstroom genoeg stoelen bezeten dan zou de groote katastrofe van het feest zijn uitgebleven. Thans nam de tegenstribbelende ambtenaar de gelegenheid waar om de schoolbank waarop hij gezeten had, omver te werpen. In zijn val sleepte hij een der geïmproviseerde gerechtsdienaren en nog een gast heelemaal, en drie anderen halverwege mede. Dat was 'n leelijk uitroepteeken in de rede

van den heer Keate. Het effekt ging totaal verloren en de spreker nam met 'n verstoord gezicht, zijn zetel in. „Ziezoo, nu zal ik wachten totdat het jelui onbeschofte Boeren behaagt, stil te zijn," liet zich op zijn gelaat lezen.

Feuereisen werd weggebracht, en van dat oogenblik ging alles van een leien dakje. Keate verklaarde, dat hij steeds aan de in Transvaal doorgebrachte weken zou terugdenken als een genoegelijk uitstapje, en vertrok den volgenden dag naar Natal, vanwaar hij spoedig het resultaat der arbitrage aan de betrokken Regeeringen bekend maakte. Het Zuidoosten was voor Transvaal behouden.

De pimpelende ambtenaar echter had alle aanleiding om het bezoek van Zijne Excellentie te Wakkerstroom en de daaraan vastgeknoopte gebeurtenissen te betreuren. Zijn gedrag aan den feestdisch had zijn vooruitzichten geen goed gedaan en het een met het ander was oorzaak dat hij niet lang op zijn ontslag behoefde te wachten. Mistroostig dwaalde hij rond in de straten van het dorpje en op het plein waar hij den President vruchteloos had gejaagd. Geen geld, geen krediet, geen middelen om zich en zijn gezin te verplaatsen, naar een grooter dorp waar meer kans op partikuliere bezigheid bestond, wat moest hij doen? Het antwoord op deze vraag vond hij na verloop van tijd. Hij kon niets doen dan wachten totdat het groote Rad van Fortuin hem van zelf wêer naar boven bracht. Onderwijl moest zijn vrouw, die slag had van dergelijk werk, de vrouwelijke jeugd van Wakkerstroom onderwijzen in huishoudelijke deugden, zooals stikken, stoppen, mazen en wat dies meer zij. Alles zou dan wel wêer terechtkomen. Het is zeer gelukkig wanneer men zulk een optimistische levensbeschouwing de zijne kan noemen.

De belooning voor Feuereisen's kalm berusten in wat het lot hem bracht, bleef niet uit. 'n Landgenoot, die op weg was naar het gebied, dat tegenwoordig Rhodesia heet, kwam ziek en slap door Wakkerstroom. Feuereisen was zoo gastvrij, den man bij zich in huis te nemen en eenige weken lang gratis te verplegen toen ernstige koortsen zijn leven in gevaar brachten. Hij hielp den landgenoot voort met goeden raad en anderszins bij diens vertrek, en de reiziger beloofde die vriendelijkheid te vergelden zoodra en zoo rijkelijk mogelijk. In negen- en negentig van de honderd gevallen versmacht zoo iemand in het dorstland of vergeet hij voor 't gemak zijn beloften na te komen, wanneer hij terugkeert in de beschaafde wereld als millionair. Om der wille van het dramatisch effekt zou ik gaarne gehad hebben, dat een dier negen- en negentig gevallen zich hier had voorgedaan: dat de goudzoeker een langzamen dood gestorven was, die zich leende voor een roerende beschrijving van vijftien pagina's en dat de familie Feuereisen, steeds wachtende op 'n remise, verhongerde met een vloek tegen het ondankbare menschengeslacht op de lippen.

Maar helaas, helaas, het is mijn dure plicht, overeenkomstig de heilige waarheid te konstateeren, dat men hier met het honderdste geval te doen heeft. De goudzoeker verdorstte niet, wat hij had een bekwaam medereiziger in den persoon van een derden Germaan, den bekenden Mauch, die zijn naam gegeven heeft aan een streek in het Lijdenburgsche, eveneens door hem geprospecteerd. De twee kwamen met zakken vol goud uit Tati terug en Feuereisen's gast bewees door een vorstelijke gift dat hij zijn leven op behoorlijke waarde schatte. In eens was Feuereisen er bovenop. Hij spekuleerde gelukkig met het geschonken geld, zuiverde het oude tekort aan en kwam wêer in 's lands dienst. Hoe hij later op de goudvelden rechterlijke funkties uitoefende; hoe hij met de prokureurs van procedeerende partijen 'n munt in de hoogte wierp om te beslissen welke partij gelijk had; hoe hij somtijds erg kortaf was wanneer manspersonen op zijn kantoor kwamen, maar altijd tijd genoeg had voor aardige jonge meisjes; hoe hij met het Gouvernement kontrakteerde en hoe zijn beheer was toen lord Robert in 't land kwam — dat alles te vertellen zij overgelaten aan den kroniekschrijver van de Transvaalsche Goudvelden.

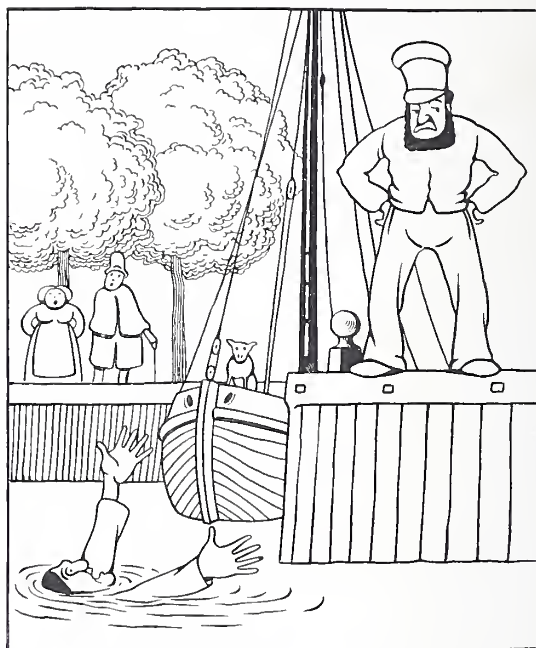
VIER GEPARODIËERDE SPREEKWOORDEN.

DOOR

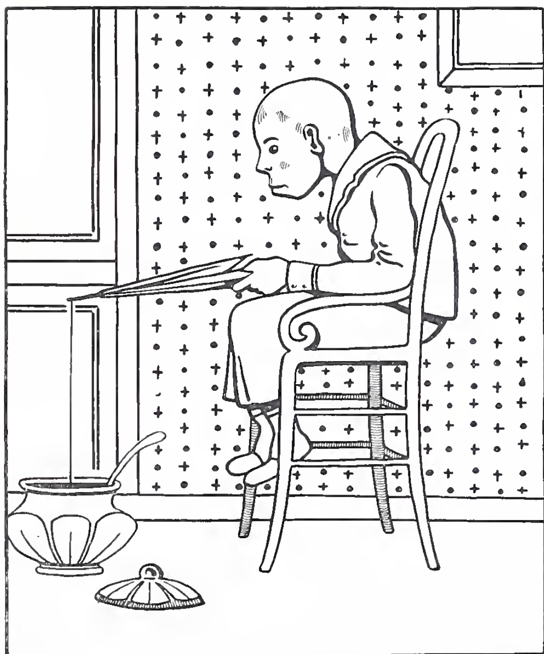
J. H. SPEENHOFF.

'T ZIJN STERKE BEENEN, DIE DE WEELDE KUNNEN DRAGEN.

EERST BEZONNEN, DAN BEGONNEN.

HOOP DOET LEVEN.

EEN SCHIP OP 'T STRAND IS EEN BAKEN IN ZEE.

DE ZON. *)

DOOR

RICHARD DE CNEUDT.

I.

KLAGENSMOEDE.

Al lang genoeg heb ik mijn leed geklaagd,
aan hartelooze menschen, in mijn lied.
Ik heb vergeefs om hulp en troost gevraagd —
de wereld kent mijn weg van weemoed niet,

en keert zich zwijgend van mijn grijs verdriet....
Ach, elk die zwaar zijn eigen lijden draagt
en strak in eigen donker leven ziet,
kan voor een ander, die te smeeken waagt,

voor zich-alleen, wat zelf-begeerde vreugd, —
niets meer dan een gevoelloos vreemde zijn....
Gij menschen, die mijn leed-bezwaarde jeugd
als donkre goden zijt voorbijgegaan —

nu ziet, o ziet: — één vlekloos lichtfestijn,
is, stralend-schoon, de Zon weer opgestaan!

---

*) Uit „Wijding."

II.

DE JONGE DAG.

De jonge Dag in prinselijk gewaad,
bracht nu voor mij de lang-verwachte vrede;
de zonne lacht met feestelijk gelaat,
de ontwakende Aarde lijkt een droomvol Eden.

De looverzware boomen, volgegleden
met zuivre zon, die door de twijgen gaat,
met lichtjuweelen-sprankelende schreden;
zwaar van gezang, dat door de loovren slaat

in lichte lucht met tintelend geluid;
wuiven hun wijding in den morgen uit.
De breede stroom vloeit effen, onbewogen,
met vonklend water, waarop zonne danst,
en vreugde-in-schoonheid, rein en heerlijk, glanst
in al die zon-gedrenkte menschenoogen....

III.

DE REDDING.

O, vrije vogels in de trotsche boomen,
die zonnedronken, elkaar antwoord geven!
De lucht weertrilt van zwellend jubelleven,
de dag ontwaakt in gouden liefdedroomen....

Een nieuwe Jeugd is over mij gekomen,
naar Liefde en Schoonheid wordt mijn ziel verheven,
en veilig slaapt, in stille schaduwdreven,
mijn laatste Leed, van mij nu weggenomen.

Mijn Glorie-zon, die 'k te allen tijd vergoodde,
die 'k nooit verloochende in mijn zwaarste ellende,
Gij hebt alleen de Redding mij geboden,

en, wat nog 't Leven later scheure en schende,
wat weemoed drukke op al mijn menschenwegen —

'k zal moedig staan in glorie van uw Zegen!

IV.

LICHT-EXTAZE...

Nu wilde ik knielen in den zonne-zegen,
die heinde en ver de morgenlanden kust,
en met gedroom van gouden wijding rust
als Gods-Belofte op al die zomerwegen....

'k Wou met gevouwen handen reiken tegen
dien hoogen hemel, kalm en onbewust
toovrend mijn Smart tot levenswijde Lust,
meejuichend in dien gouden stralenregen....

Ik zoek vergeefs mijn zware menschensmart,
die lijkt nu vaag en schroomvol leedgefluister,
blij-stervend in mijn jubelende Hart.

Ik voel nu diep: — in al dien zonneluister,
die vol en breed de landen overgiet,
en is geen plaats voor lichteloos verdriet....

V.

DE ZON.

De Zon, de Zon alleen en al mijn lichtgedachten
stralen den hemel vol met gouden majesteit;
als trotsche reuzen staan de loover-zwaarbevrachten,
de boomen, in het licht dier zonne-heerlijkheid.

En over stede en woud, die fier de Omarming wachten,
houdt, als een machtig God, die grenzen kent noch tijd,
het koninklijke Licht zijn armen uitgespreid....
En alles wat nog leefde aan weemoed-zware klachten,

Onrecht en Zonde en Haat verzinken in dien Luister,
en — tot één Schoonheids-droom door al die zon gewijd,
herrijzen als één Weelde in 't lichtende gefluister....

O laat vervullen nu en tot een Vreugd verzachten
mijn eenzaam-ruw Bestaan, voor nu en allen tijd:

De Zon, de Zon alleen en al mijn lichtgedachten....

VAN DE REDACTIE.

LA VACHE ENRAGEE. — Zijn grootvader was een Italiaan, die huwde met een Grieksch meisje en zijn vader trouwde een Française. Die vader was ingénieur en vestigde zich te Parijs. Maar het liep hem niet meê. Hij had het plan gevormd een kanaal te graven in Zuid-Frankrijk, een kanaal, dat groote commerciëele beteekenis hebben zou; doch, al waren zijn berekeningen juist en zijn ontwerpen uitvoerbaar, het moest lang duren, alvorens men er de noodige aandacht voor over had. De ingenieur werd exploitant van zijn eigen plan. Tallooze malen reisde hij van Marseille naar Aix en van daar tot Parijs, waar hij met een zeer eenvoudig, lief meisje huwde. Een jaar na het huwelijk werd de zoon geboren, van wien wij hier het een en ander in herinnering brengen. Dat jongentje, wiens wieg stond in 't hart van Parijs, tusschen de Halles Centrales en de Grands Boulevards, werd door zijn ouders meegenomen naar Aix. Het kind was toen drie jaar. En zijn ouders worstelden tegen de hardheid van het leven. De ingenieur moest weldra met zijn gezin terug gaan naar Parijs om, achttien maanden lang, daar te wachten op een *ordonnance royale*, waarbij het kanaal van algemeen nut werd verklaard en dus onteigening der noodige gronden mogelijk werd. Hij gaat naar Aix terug en ziet daar de eerste aardkluiten graven. Drie maanden later sterft de ingenieur, in een hotel te Marseille, aan pleuris. Vrouw en kind blijven in armoede achter. 't Jongentje is zeven jaar oud. Bij de moeder wonen in haar eigen ouders: de vader door 't lang geworstel met het leven opgesleten, de moeder op zeventigjarigen leeftijd nog flink, in staat om al het huiswerk te verrichten, nu de tijd voorbij is dat men er een dienstbode op na houden kan. Toch, met flinkheid van vrouwen in de huishouding wordt hoogstens wat geld gespaard, verdienen doet men er niet mee. En, langzamerhand, verdwijnen de spaarpenningen der oudjes, nadat de vrouw van den ingenieur, in allerlei processen gewikkeld na den dood van haar man, haar laatste beetje fortuin verloren heeft. De oude grootmoeder moet achtereenvolgens te gelde maken wat, van inboedel en sieraden, nog eenige waarde heeft.

Onder deze treurige omstandigheden groeit het kereltje op. Begaan met zijn lot, een jammerlijke toekomst voor hem vreezende, laten de moeder en de grootouders hem zooveel mogelijk van zijn jeugd genieten. Zij zenden hem naar een school, waar hij heel wat vrijheid heeft en laten hem daar zoo lang mogelijk. Ouder dan de meeste leerlingen, komt de jongen op het gymnasium van Aix, waar hij een middelmatig scholier blijft tot hij plotseling zich gaat onderscheiden. Maar juist dàn trekt de kleine familie weer naar Parijs en de jongen komt op een vreemd „College" met een geheel ander leerplan dan waaraan hij gewend is, tusschen jongelui, die zoo heelemaal anders blijken te zijn dan de kameraden uit Aix. Daar, in de Provence, noemde men hem schertsend *franciot* en *parisien*, om zijn accent. Te Parijs schold men hem uit voor „marseillais," ook om zijn uitspraak van het Fransch. Hij voelde zich daar arm, gehaat, bespot, ziek van verlangen naar 't verlaten land en de verre vrienden. Hij heeft moeite om de leeraren te volgen, krijgt slechts goede cijfers voor zijn opstellen, doet slecht examen, zakt voor zijn *baccalauréat ès sciences* en dit op de allerdwaaste manier. Zwak in wiskundige vakken, haalt hij daarvoor mooie cijfers, knap in letterkundige vakken, krijgt hij voor letterkunde een nul en wordt alléen daarom, volgens 't reglement, afgewezen. Hetzelfde examen doet hij dan over te Marseille en daar is hij nog veel ongelukkiger. Zonder geld, zonder diploma, zal hij 't leven dienen in te gaan, op bijna negentienjarigen leeftijd. Hoe zal ik aan eten komen? is de zeer precieze vraag, waartegenover de jonge man niets dan een volkomen ongemotiveerde hoop kan stellen. Want van zijn kundigheden, nuttig in de praktijk, is niets gebleken.

Hij wordt kantoorbediende en krijgt zestig franken in de maand. Geen vooruitzichten om 't ooit verder te brengen! Maar, na twee maanden, laat hij 't baantje over aan een ander. Dan liever vrij met niets. En hij heeft

niets, inderdaad. Of... ja, wel: hij heeft manuscripten. Hij heeft een historischen roman, zoo slordig geschreven dat hij zelf nauwelijks uit de kopij wijs kan worden, dan nog verzen en een tooneelstukje en hij maakt er almaar meer verzen bij, een heelen bundel, die wel nooit onder uitgeversoogen zal zijn gekomen.

Jammerlijk leeft de twintigjarige nu in dat onbarmhartige Parijs. Hij kent heel goed den naasten weg naar den Lommerd, maar zelfs niet den lastigsten en langsten naar een man van invloed, die hem kan voorthelpen. Hij huist in zolderkamertjes van verdachte huizen, waar hij gehinderd wordt door 't lawaai dat dronken studenten maken met gemeene meiden, die vechten, razen, aanleiding geven tot invallen van de zedenpolitie en hij voedt zich met een stuiver kaas en een brok brood, soms maar 't een òf het ander, wel eens krijgt hij nòch het een, nòch het ander, nu en dan maar een slok koffie. En om zich te kleeden heeft hij wel eens enkel zijn wollen deken. Bovenkleêren kan men beleenen! Hij vindt dat hij dan „speelt voor Arabier." Onze Falkland heeft ons wat verteld van zoo'n Amsterdamsche *vie de Bohème*. Maar nog veel gruwelijker is de Parijsche, door den jongen ingenieurs-zoon doorleefd. Toch bleef deze maar verzen maken, allemaal romantische gedichten, waaronder zóó Mussetterige, dat hij ze later niet meer kan herkennen als werk van hem zelf, wanneer een listig interviewer ze hem voorleest.

Eindelijk, als de arme jongen twee-entwintig is en nog te zorgen heeft voor een vrije-liefde-vrouw òòk, vindt hij een beschermer, die een betrekking voor hem weet. Nog maar een maandje hongerlijden... en de jonge man zal geholpen worden. Hij is benoemd tot pakjesmaker in den boekwinkel der firma Hachette en verdient daar honderd franken per maand meê. Je kon in 't leven blijven met zeshonderd gulden inkomen te Parijs, omstreeks 1862 toen de ingenieurszoon pakken ging maken en adressen schrijven voor den Parijschen uitgever.

Zijn avonden had de kantoorbediende vrij. Hij schreef dan, al maar schreef hij. Zijn eenig genot was schrijven; vooral verzen, eerst. Grootsche plannen kregen een begin van uitvoering. Voor het tooneel schreef hij ook. Maar hoe zou iemand, behalve zijn enkele Provençaalsche vrienden, waarvan er in Parijs waren komen wonen, ooit weten dat hij met zooveel hartstocht schreef, indien niet een uitgever.... Maar hij wàs immers werkzaam bij een der allervoornaamste uitgevers van Parijs? En de jonge man legde stilletjes op de schrijftafel van zijn patroon een manuscript. Het werd gelezen; niet onvoorwaardelijk geprezen; maar het salaris van den kantoorbediende werd verdubbeld, ofschoon het handschrift onaannemelijk werd geacht. Die „verfoeilijke" uitgevers zijn dan ook zoo praktisch goedhartig, soms.

Een opdracht van het huis Hachette volgde. Gevraagd werd een verhaaltje voor een kindertijdschrift. En de jonge man zond een vrij heftig gesteld stukje, dat onbruikbaar werd geacht als te „revolutionnair." Een mensch lijdt geen gebrek, maanden lang, zonder wat verkeerds te leeren zien in onze samenleving.

't Handschrift bleef bewaard. Andere stukjes kwamen daarbij en, toen de jonge man vier-en-twintig jaar was, had hij copy voor een bundeltje novellen, dat niet werd onderworpen aan het oordeel van Hachette, maar gezonden aan Hetzel. Van die novellen waren er eenige onuitgegeven, andere reeds gedrukt in *La Provence* (te Aix) en *La revue du Mois* (te Rijssel). Een ander was geweigerd door *Figaro*. 't Succes was dus nog verre van groot; maar tòch nam Hetzel het bundeltje, voor Lacroix, aan. In Juli 1864 werd de overeenkomst gesloten. Dat bundeltje heette: Contes à Ninon. Den naam van den schrijver behoeven we nu niet meer te noemen. Zijn eerste boek verscheen 24 October van datzelfde jaar. Tot 1866 bleef Emile Zola bediende bij de firma Hachette; maar hij schreef, na de *Contes*, in verschillende tijdschriften van meer belang dan *La Provence* en *La revue du Mois* o. a. in... *La vie parisienne.*

Toen Zola had besloten zijn salaris bij Hachette eraan te geven, was hij nog op verre na niet zeker van zijn pen te kunnen leven en de jaren van armoede lagen dan

ook nog niet voor goed achter hem. Wel had hij reeds in *Le Salut public* (te Lyon) een serie geruchtmakende kritieken geschreven, later onder den titel *Mes Haines* verzameld, en was het boekje met *Contes* gevolgd door *La Confession de Claude*, maar autoriteit had Zola nog niet. Toch waagde een zeer verstandig Parijsch hoofdredacteur 't hem een belangrijke opdracht te geven. De Villemessant liet hem kronieken over nieuwe boeken schrijven voor *l'Evénement* en betaalde daarvoor vijf honderd franken per maand. Ook over 't *Salon* zou hij schrijven, doch zijn eerste artikelen verwekten zóóveel schandaal dat de Villemessant Zola liet eindigen. Het zeer kranige in die stukken, is de talentvolle verdediging van Manet, toen iedereen diens werk voor jammerlijk geknoei of brutale mystificatie hield. Zola trachtte nu romans voor feuilletons te leveren; maar slaagde daarin heelemaal niet; toen gaf hij studies over bekende personen, geteekend *Simplice*, in *l'Evénement*. Ongelukkig werd de uitgave van dit blad gestaakt. *Figaro*, eerst weekblad onder dezelfde redactie, werd dagblad en daarin scheen men voor Zola geen plaats te vinden.

Opnieuw moest Emile Zola toen moeilijke dagen doorleven, hoewel hij toch nooit meer armoede had te lijden. Allerlei werk nam hij op zich om maar een drie honderd franken per maand te verdienen. Zoo werden de *Mystères de Marseille* geschreven, een echt lorrig feuilleton; maar werd tegelijkertijd gewerkt aan *Thérèse Raquin* (1866—1867) en een uitvoerige studie geleverd over Edouard Manet, die verscheen in Arsène Houssaye's tijdschrift *l'Artiste*. Ook *Madeleine Férat* dagteekent uit dat tijdvak der uiterste inspanning om vrij te blijven van geestdoodend werk. Zola liep die gansche periode door nog gevaar. Hij vond zijn weg eerst na een gang tusschen moeras en afgrond.

* * *

Voortdurend zoekend naar een middel om zich door zijn talent een vast inkomen te verzekeren, kwam Zola op het denkbeeld een groote romanserie te schrijven tegen vast honorarium. Het plan voor zulk een serie ontwierp hij tusschen einde 1868 en voorjaar 1869. Op het college te Aix had hij reeds de natuur-wetenschappelijke opleiding boven de litteraire verkozen. Bij 't ontwerpen der romanserie dacht hij vooral aan de artistieke ontwikkeling eener wetenschappelijke hypothese. In de *Bibliothèque nationale* las en excerpeerde hij verschillende werken over de Theorie der Erfelijkheid en werd de geslachtsboom ontworpen, gepubliceerd — acht jaren later — in *Une page d'amour*. Zooals de vader een grootsch plan ontwierp om zich verder geheel aan de verwezenlijking daarvan te wijden, deed ook de zoon. De eerste zag een nieuwe verbinding van Provence met de Middellandsche Zee door een kanaal, waarvan hij de beteekenis overschatte. Emile Zola zag voor zich een nieuwe *Comédie humaine*, maar deze gegrondvest op wetenschappelijke gegevens, een sociale-romanserie welke de waarde zou hebben van een onovertroffen gedocumenteerde zedengeschiedenis.

Hij bracht zijn plan en zijn stamboom naar zijn uitgever Lacroix en een zeer samengestelde overeenkomst werd nu opgemaakt. Zola zou in twaalf romans de *histoire naturelle et sociale* der familie *Rougon-Macquart* behandelen, maar de uitgever wilde slechts voor vier deelen contracteeren. Deze vier deelen moesten in twee jaar verschijnen en Zola zou dan ontvangen *als voorschot* frs. 500 per maand; dus frs. 6000 voor de twee romans. Kwamen nu die romans in den handel, dan zou hij van elk verkocht exemplaar ontvangen frs. 0.40; maar eerst nadat Lacroix zich had schadeloos gesteld door de opbrengst van het werk bij de verschijning als feuilleton en, mocht die onvoldoende zijn geweest, dan door de totale opbrengst der eerst verkochte exemplaren. Voor het geleende geld moest Zola wissels teekenen op drie maanden. Deze overeenkomst, gevaarlijk voor den uitgever, legde echter een waren strop om den hals van den schrijver. Hoe akelig die strop knelde bleek terstond, *La Fortune des Rougon* bleef geruimen tijd liggen in de portefeuille van het blad *le Siècle*: tot Juni 1870. Toen brak de oorlog uit en het boek kon eerst in den winter van 1871 het licht zien. Zoo verscheen *la Curée* in October

1872, dus na drie jaren; terwijl de twee deelen in één jaar hadden moeten uitkomen. Hierbij kwam nog dat Lacroix erg slordig — en Zola heelemaal geen zakenman was. De wissels, die werden hernieuwd, bleven in duplo bestaan en zoo gebeurde het dat er voor frs. 30.000, grootendeels geprotesteerde wissels op Zola in omloop waren, toen de firma Lacroix failliet ging. De arme romanschrijver werd zelfs vervolgd en met inbeslagname zijner meubels bedreigd. Eerst in 1875 kon er een eind worden gemaakt aan dezen, voor Zola duldeloozen toestand, door een schikking tusschen Lacroix en Zola, waarbij laatstgenoemde heel wat van zijn moeilijk verdiende penningen had af te staan.

Na de verschijning van *la Curée* ging Zola onderhandelen met Charpentier, die voor frs. 800.— van Lacroix het recht verkreeg de eerste twee deelen der romanserie op nieuw uit te geven. Charpentier vroeg twee romans per jaar tegen een vaste som van frs. 3000 per deel. De uitgever kocht het manuscript met alle rechten van publicatie in dagbladen en tijdschriften, het eigendom op eventueele vertaalrechten benevens dat om 't in boekvorm uit te geven, gedurende tien jaren. Onder deze voorwaarden gaf Zola de romans 3—5 van de serie: *Ventre de Paris*, *Conquête de Plassans*, *Faute de l'abbé Mouret*. Men weet hoe Charpentier, edelmoedig, het contract met Zola verscheurde en hem een prachtig honorarium toekende. Eerst toen was voor den grooten schrijver de tijd voorbij, dat hij vreezen moest weêr te moeten eten van die spreekwoordelijke *dolle koe*, waarvan zoo menig beroemd man heeft geproefd.

Al het boven-vermelde is ontleend aan een boekje, twintig jaar oud, geschreven, niet zonder medeweten van Zola, door diens vriend en geestverwant Paul Alexis. Wat daarin staat mag worden gebruikt als materiaal uit een auto-biografie. Juist daarom brachten we het nog even in herinnering. Want al deze bijzonderheden zijn van groot belang voor hem, die de romanserie R. M. niet enkel beschouwt als kunstuiting, doch daaruit een gevolgtrekking wil maken in verband met de levensbeschouwing van den schrijver en diens verhouding tot de rumoerigsten zijner landgenooten.

Zola, dan, is geen oogenblik verblind door den schijnroem van het tweede keizerrijk, noch door den schijnwelstand van de Parijzenaars onder Napoleon III. Hij is voor het eerste niet genoeg Franschman; hij heeft, voor het tweede, een te diepen blik geslagen in de ware verdeeling van den rijkdom onder den tweeden keizer der Franschen. Niet genoeg Franschman was Emile Zola; want, naar we zagen, zijn vader was Italiaan, zijn grootmoeder was Griekin, zijn sympathieën waren voor de Provence, waarvan de bevolking nooit veel Parijzerigsch over zich heeft gehad. De afschuwelijke jaren, doorleefd in bittere armoede, sleet hij te Parijs, waar hij weinig kans had ooit te zullen slagen. Door rijke jongens gesard en gescholden, moet Zola diep geworteld in zich hebben gevoeld die haat tegen de bourgeoisie, zoo geweldig episch geuit in al zijn romans, het felst in *Pot-Bouille* en *l'Argent*.

En, gelijk Honoré de Balzac voortdurend in zijn Werk den nadruk legt op de omstandigheid of zijn hoofdpersonen geld hebben of niet, hecht ook Zola aan dit feit een groote beteekenis; want beide romanciers weten door treurige ervaring hoe de maatschappij staat tegenover hen, die tot nederigheid worden gedwongen door gebrek aan geld of productief te maken relaties.

Bekend is hoe Zola zich de gegevens voor de wereldberoemde beschrijvingen uit zijn boeken verschaft heeft. We mogen hierbij wel de veronderstelling uiten dat hij met minder emphaze die beschrijvingen zou hebben gegeven, indien hij niet van 't echt zuidelijk romaansche ras ware geweest. Allereerst trachtte Zola zich te uiten in groote gedichten. Met veel moeite verzamelde hij de gegevens voor zijn detailleering; maar hij zàg zijn stof in 't groot. De algemeenheid van zijn onderwerp inspireerde hem allereerst; de teekenende bijzonderheden koos hij uit zijn documenten, waarvan hij met veel ophef sprak en die toch zoo luttel beteekenen in verhouding tot zijn machtige fantazie.

De dichter en ziener-in-het-groote werd bij

Zola voortdurend gecontroleerd door den methodieken mensch, die in hem leefde. Men (het heftigst Brunetière) heeft Zola beschuldigd van gebrek aan zelf-discipline en de aandacht gevestigd op zijn herhalingen, zijn onjuiste beschrijvingen, zijn tegenspreken van zichzelf, op het slordige van zijn zinsbouw en het onlogische van zijn beeldspraak. Geen der groote Fransche schrijvers (Balzac uitgezonderd) staat dan ook verder van het klassieke sober preciese dan Zola. Maar dit mag men niet wijten aan slordigheid of haastig werken. De groote meester uit zich ànders dan de volbloed Fransche, klassiek geworden schrijvers. Hij is dan ook niet heelemaal Fransch.

En haastig werken?

Emile Zola is de gewillige prooi geweest van een hoogst onbescheiden geleerde: Edouard Toulouse, chef der kliniek voor hersenziekten aan de Parijsche Faculteit en geneesheer van het krankzinnigengesticht Sainte Anne. Naar aanleiding van 't veelbesproken werk over *Genie en Krankzinnigheid* door Lombroso, wilde hij een zeer uitvoerig medico-psychologisch onderzoek instellen naar mogelijke nevrose bij beroemde personen. Zola, wiens voorliefde voor wetenschappelijke onderzoekingen wereldbekend is, onderwierp zich, goedig, aan een eindelooze reeks proefnemingen, waarvan de resultaten zijn meegedeeld in een werk, dat zes jaren geleden verscheen. Wij lezen daarin hoe Zola nooit meer dan drie uren per dag werkte aan zijn romans en in die uren niet meer schreef dan vijf bladzijden van vijf-en-twintig regels copy. Op die manier voltooide hij een roman in tien maanden ongeveer; doch men moet daarbij weten dat hij de morgen- en avonduren gedeeltelijk besteedde aan de voorbereidende werkzaamheden voor een nieuw boek. Zola schreef dus niet snel en corrigeerde driemaal proeven, alvorens het werk verscheen in boekvorm: de derde correctie werd aangebracht in het feuilleton van de romans voor een krant of — als *La Bête humaine* — voor een geïllustreerd weekblad. Die derde correcties waren nog vrij aanzienlijk, b.v. op een kolom van 23 regels met pl.m. 45 letters per regel *(Rome)*, nog twaalf verbeteringen of aanvullingen (geen zetfouten). Natuurlijk hecht de schrijver veel waarde aan het stijleffect; maar uit correcties blijkt dat hem, boven het rhytmus en den klank der volzinnen, nog de duidelijkheid ging. Hij wil zijn gedachten volkomen door den lezer doen opnemen, al kan dat niet anders dan door vele herhalingen en een ongewoon gebruik van synoniemen en *leitmotiven*. Aan het handschrift van Zola is duidelijk te zien dat hij met geweld zijn groote vatbaarheid voor indrukken onder 't schrijven beheerscht. Er is worsteling merkbaar tusschen den cerebralen mensch, die methodiek werken wil en den kunstenaar, wiens hartstocht de hand doet beven.

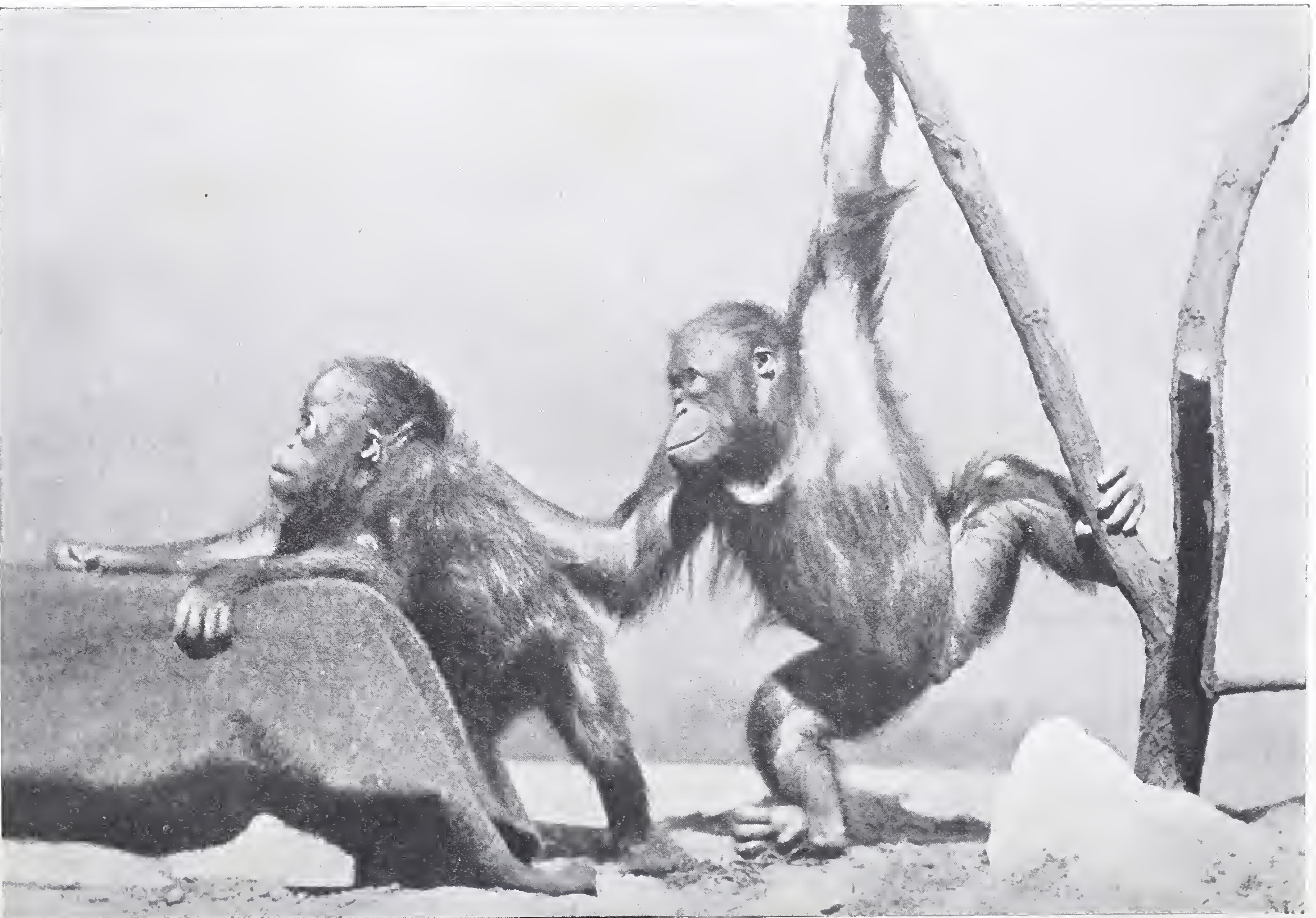
Gelijk alle werkelijk zeer productieve kunstenaars heeft Zola heel wat kleine genoegens moeten opofferen terwille van zijn levenstaak: het Werk.

Dr. Ed. Toulouse heeft ons omtrent Zola's physiek leven allerlei meegedeeld, dat hier niet in herinnering kan worden gebracht, maar we willen toch dit nog even aanstippen voor hen, die in Zola een levensgulzigaard mochten zien, omdat nooit een kunstenaar zóó volkomen in den roman de genotzucht heeft doen leven als hij.

Geen matiger rijkaard dan Zola, die schatten kon uitgeven, op lateren leeftijd. Hij ontbeet met een korst brood, zonder te drinken; dejeuneerde met niet veel meer, òòk zonder drinken; gebruikte om vijf uur wat thee met koekjes, om half acht een zéér eenvoudig diner met, een enkele maal, een glas witte wijn of champagne en 's avonds om tien uur twee koppen thee. Tusschen de middagmalen dronk Zola wel thee, maar de Franschen drinken die, naar onzen smaak, wee slap.

We geven deze bijzonderheden omdat zij bewijzen hoezeer Zola geheel zich gaf aan zijn werk en hoe hij zich in alles beheerschte. Toch zijn weinig menschen voor zóó onzedelijk en onmatig gehouden als Zola. Het publiek en de lieve schrijvers-vriendjes verwarren zoo lichtelijk den kunstenaar met de figuren uit zijn werken. Daar weten onze Nederlandsche auteurs, realisten of niet, ook àlles van!

Die buitengewone zelfbeheersching heeft Zola reeds bezeten in de akelige Parijsche

„VERSMADE LIEFDE".

jaren van zijn sombere *vie de Bohème.* Toen heeft hij haar tot zijn groote deugd gemaakt, toen hij honger leed om een kaars te kunnen koopen, daar een kaars voor hem was: een heele nacht werken!

Zijn heerlijke geestkracht heeft den Meester in staat gesteld te woekeren met zijn gaven.

Nu er zooveel hulde is gebracht aan Zola's Werk, meenden wij met een enkel woord den grooten worstelaar met een nijdig Lot te mogen herdenken.

F. L.

NIEUWE BOEKEN.

De Levende Dieren der Wereld.

Bij de Uitgeversmaatschappij „Elsevier" is een nieuw prachtwerk verschenen, waarop we hier gaarne de aandacht vestigen, omdat we 't een heerlijkheid vinden voor jongeren en ouderen van het Nederlandsche huisgezin, zoo'n echt leerzaam en vermakelijk boek te bezitten. Terwijl het onderhoudende werk van dr. H. Blink over de *Bewoners der Vreemde Werelddeelen* in zoo langzamerhand àlle vaderlandsche huisgezinnen komt, geeft de maatschappij daarop te rechter tijd een fraaie aanvulling. Naast den Mensch, als vriend of vijand, als gezelschap of plaag, leeft het dier. Overal waar menschen wonen, worden zij verrukt of beangstigd, gevoed of gekleed door het dier, waarvan de verhalen der oudste volkeren dan ook vol zijn en waarvan de meest primitieve letterkunde der minst beschaafde volken getuigt.

De beteekenis van het dier in der menschen leven vermindert niet naarmate wij het dier minder noodig krijgen en de belangstelling in leven en lot der dieren neemt nog toe, naarmate de menschelijke nijverheid ons onafhankelijker maakt van de exploitatie der huisdieren en onze wapening ons minder bevreesd doet zijn voor verscheurende dieren en andere gevaarlijke medebewoners van ons planeetje. Integendeel wordt de dierkunde met telkens stijgende belangstelling door geleerden en leeken beoefend.

Een der allervoornaamste oorzaken van die snel zich nog immer uitbreidende belangstelling is de mogelijkheid om van de levende dieren der wereld goede, volkomen betrouwbare afbeeldingen te geven. 't Portret van een dier, nageteekend in gevangen staat of dood (veel moet dat niet verschillen!) door een bekwaam, maar niet speciaal deskundig teekenaar, moet noodwendig gebrekkig wezen. Geen wonder dat men op het denkbeeld is gekomen de dieren in vrijheid te fotografeeren. Dat ging natuurlijk heel goed voor huisdieren, verschillende vogels, de bewoners van onze bosschen en velden, ofschoon 't al een heel ding is een vos te „kieken" alvorens het dier gevangen is, of een troepje eekhoorns te fotografeeren, terwijl de diertjes dartelen tusschen lentegroen; en moeilijker nog vóór

REUZENSCHILDPAD.

zijn objectief te krijgen mooie exemplaren van bunsings, wilde konijnen en ander schichtig goedje. Maar geduldige fotografen, door hartstocht voor hun specialiteit gedreven, zijn er toch al gauw in geslaagd de bijna onoverkomelijke bezwaren, aan 't wilde-dieren-kieken verbonden, te overwinnen.

Echter moest veel meer nog gedaan. De dieren van vreemde werelddeelen moesten worden opgezocht. Fotografen hebben de wereld meer dan eens moeten rondreizen, dichte wouden moeten doorkruisen, in moerassen zich verdekt moeten opstellen, zich dienen te verschuilen in 't oeverriet van gift-dampende stroomen en klauteren op berghoogten waar

de sneeuw nooit smelt, om daar dagen aan dagen te wachten op een goede gelegenheid, te wachten tot het toeval, zoo wreed soms! hen in de gelegenheid stelde een mooi exemplaar van de eene of andere diersoort naar wensch te fotografeeren. De velen onzer lezers, die aan fotografeeren doen, weten wel hoeveel buitengewoon gunstige omstandigheden moeten samenwerken om een zoo moeilijke taak naar wensch ten uitvoer te brengen. We spreken nu niet eens over de ontzaglijke kosten, aan zulk een grootsche onderneming verbonden.

Dat niet onze Uitgeversmaatschappij het initiatief kòn nemen tot het doen samenstellen van zulk een werk, zal geen landgenoot verwonderen. Een Engelsche firma deed het en gaf *The living animals of the World*, geschreven door samenwerkende specialiteiten. De voornaamsche zoölogen der wereld hebben hulp verleend. Charles J. Cornish heeft op zich genomen voor een verstandige verdeeling van den arbeid te zorgen en van de gezamenlijke bijdragen een goed geheel te maken.

Zoodra bleek dat men naar wensch geslaagd was, werd eene Nederlandsche bewerking voorbereid. Zij komt tot stand onder toezicht van den welbekenden directeur der Rotterdamsche diergaarde dr. J. Büttikofer, en het groote Nederlandsche werk zal, gelijk het oorspronkelijke, behalve 25 gekleurde platen buiten den tekst, een *duizendtal* afbeeldingen bevatten, alle, zonder uitzondering, naar photografieën.

Die reproducties in de Nederlandsche bewerking hebben wij voor een groot deel kunnen beoordeelen. Ze zijn voortreffelijk en zeker met niet minder zorg en op niet minder goed papier afgedrukt dan de Engelsche. De Nederlandsche uitgave komt van de persen der Amsterdamsche Boek- en Steendrukkerij, v/h Ellerman, Harms & Co., die ook ons tijdschrift drukt. Een prachtwerk in den vollen zin des woords wordt aldus in den handel gebracht.

Wat nu den tekst aangaat, die is minder uitvoerig dan het groote werk van Brehm. 't Geheele nieuwe werk bevat 800 bladzijden tekst en de groote Brehm beslaat, in een boekenkast, nagenoeg evenveel ruimte als een Brockhaus Lexikon. Daarentegen kunnen de afbeeldingen in Brehm de vergelijking met de mooie platen van *De Levende Dieren* onmogelijk doorstaan, terwijl de prijs van dit nieuwe werk uiterst laag is gesteld. Voor de huiskamer is het verschijnende boek ongetwijfeld geschikter en voor geleerden is het een onmisbaar illustratief supplement op het wereldberoemde werk van den Duitschen natuurvorscher. Wij geven hier enkele specimen, waardoor de lezer in staat wordt gesteld te oordeelen over den aard der illustratie van *De Levende Dieren*.

Als een bewijs hoe algemeen dit werk wordt gewaardeerd mag wel het feit gelden dat, tegelijk met de Nederlandsche, verschijnen bewerkingen in 't Fransch, Russisch, Zweedsch en Noorsch, welke uitgaven ook alweer door de Nederlandsche Uitgevers-Maatschappy „Elsevier" worden bezorgd en op dezelfde drukkerij worden bewerkt.

JAGUAR

STAVERDEN
LAATSTE SCHILDERIJ
(ATELIER ONVOLTOOID)

H. O. Van Thol.

H. O. VAN THOL, DOOR † † † L. DE HAES. † † † † † † †

Na een ernstig, veelal moeitevol, maar immer onverzettelijk streven naar de bereiking van zijn ideaal, stierf Van Thol, op het oogenblik dat hij zijn doel nabij was, door een ongeluk met zijn rijwiel.

't Kon moeilijk tragischer.

Was zijn dood voor zijn vrouw en ouders een onherstelbaar verlies; op zijn vele vrienden maakte de tijding een indruk, dien nooit zal worden uitgewischt.

Hij meende nu eindelijk zijn doel bereikt te hebben....

In zijn huiselijk leven had hij dat zeer zeker, want hij maakte háár gelukkig die het lief en leed van het leven met hem deelde.

Hij was daarenboven de trots van zijn ouders voor wie hij een voorbeeldig zoon was.

Als *mensch* had hij dus de hoogste triomf behaald.

Maar hij had natuurlijk zijn illusies op *artistiek* gebied.

Als artist nu, begon hij zich meer en meer naar voren te dringen; hij kwam uit het gedrang der minderen in de eerste rijen en hij begon vertrouwen te krijgen in zijne toekomst.

Zijn goede vrienden hadden dat ook. Er was altijd iets raaks in zijn werk.

Hij zeide dat den laatsten tijd meermalen tot zijn vrouw: „je zult het zien, over een paar jaar ben ik er, dan geef ik geen lessen meer en kan mij geheel aan mijn kunst blijven wijden."

Wat een heerlijke illusie!

Toch zou Van Thol, in zijn grooten eenvoud, de eerste zijn geweest om te erkennen, dat hij niet geniaal was; dat hij alles moest bereiken door hard en ijverig werken.

Maar hij was, van geboorte, artist en een begaafd artist, met een stalen werkkracht; en waar hij dikwijls handig was, ontaardde die handigheid nimmer in een gemakkelijke truc; want zijn oprechtheid als mensch verloochende zich nooit in zijn werk.

Dit is wel kenmerkend van Van Thol, dat iedereen uit zijn omgeving hem roemde om zijn oprechtheid.

H. O. VAN THOL.

„'t Schijnt iets zeer zeldzaams te zijn, zeide mij zijn vrouw, „want iedereen vindt het een buitengewoon feit dat iemand gedurende zijn geheele leven oprecht is geweest."

Hij was het dan in hooge mate en daarbij uiterst eenvoudig, zonder een zweem van aanstellerij.

Nooit is er iets van hem uitgegaan, dat valsch of onwaar was en de noodzakelijkheid van overdrijving of ruwheid kon hij niet inzien.

Van daar dat geen zijner vrienden hem ooit een vloek of een ruw woord zal hebben hooren gebruiken. En hij wist toch heusch op zeer stellige wijze zijn meening te uiten.

Hij had een buitengewoon sterk persoonlijk cachet, dat hij, met al zijn eenvoud en bescheidenheid, nooit prijsgaf.

BUITEN KRIJTSCHETS

Deze eigenschap, die hem als mensch zoo hoog deed staan, was naast zijn talent en onvermoeibaar streven, een waarborg voor zijne artistieke toekomst.

En dat wist hij zelf.

Daarom ging hij rustig, vol vertrouwen, zijn verder leven in.

Na hetgeen hier omtrent hem is gezegd, zal men begrijpen dat deze man nooit jacht heeft gemaakt op reclame of effect.

Mooie artikelen en recencies lieten hem koud, voor zoover die koelheid bij een artist bestaanbaar is.

Als door zijne ouders, met begrijpelijk ouderlijken trots, gesproken werd over eer en onderscheidingen die een artist te beurt konden vallen, zeide hij zoo vaak, dat men *daar* niet te veel aan moest hechten; als men na den dood maar geëerd en geprezen werd!

Het noodlot heeft gewild, dat dit bij hem maar al te spoedig in vervulling zou gaan.

Van Thol is in 1859 geboren; hij stierf dit jaar 1902.

In dien tijd heeft hij ijverig gewerkt; heel wat nagelaten.

Merkwaardig en teekenend is het daarbij zeker wel, dat hij zijn vader, die zich in den beginne zoo tegen zijne opleiding als schilder kantte, ten slotte door *zijn* oogen liet zien, wat er mooi is in de natuur.

Reeds als jongen van 15 jaar wist hij wijziging te brengen in het dagelijksch loopje van zijn vader; hij bracht hem uit de stad naar den trekweg en wees hem hoe mooi hij daar alles zag.

Zijn vader werd langzamerhand overtuigd, dat zijn jongen een beteren kijk had op de natuur dan hijzelf en hij wilde daarvan gaarne profiteeren al was hij voorshands nog niet overtuigd van de noodzakelijkheid om hem schilder te laten worden.

Maar nu erkent de vader dan toch, dat zijn zoon hem heeft leeren zien: „ik geniet nù oneindig meer dan vroeger, wanneer ik buiten loop. Ik heb een genot in mijn leven gekregen, dat mij vroeger geheel vreemd was."

Dat is allicht wel het best souvenir wat Van Thol zijn vader kon nalaten in ruil voor al hetgeen deze voor hem heeft gedaan.

Wat zou het hem een voldoening zijn geweest, wanneer hij geweten had, dat die vader hem daarvoor na zijn dood nog zoo innig dankbaar is.

Had hij op artistiek gebied een zekeren invloed op zijn vader, zijn moeder had dit,

zooals bijna alle moeders, in veel sterkere mate nog, op den zoon.

Waar hij, als weifelend artist, en dikwijls meer nog, als uiterst bescheiden mensch, wel eens aarzelde of hij werk naar een tentoonstelling zou zenden, was het zijne moeder die hem aanspoorde toch niet te nederig te zijn.

Hij was zoo dikwijls aarzelend om in te zenden.

Haar invloed was het die hem den moed gaf zijn werk te toonen.

Zij redde studies en schilderijen die groote kans liepen vernietigd of overschilderd te worden.

Terwijl hij dus zijn vader leerde zien, zag zijn moeder voor hem.

Maar zoo zonder slag of stoot was het hem natuurlijk ook niet gegeven te komen waar hij wezen wilde.

In den beginne wilde zijn vader niets van schilderen weten en trachtte hij zijn jongen geplaatst te krijgen bij Lankhout (een lithografisch atelier in Den Haag), waar hij naar zijn meening evengoed en beter misschien nog kon vooruit komen in de richting, waarheen talent en aanleg hem dreven.

Bij Lankhout ontmoette hij echter Holswilder, den bekenden teekenaar, die daar ook zijn teekeningen reproduceerde voor „Uilenspiegel" en die een jong artist eerder zou aanmoedigen dan hem terugbrengen van zijne plannen.

Holswilder vond het jammer om een jongen, waarin zooveel talent scheen te zitten, eenvoudig lithograaf of landmeter te laten worden.

Hij moedigde hem dan ook steeds tot schilderen aan, daarin bijgestaan door de schilders Smidt Crans, Tom, Van de Sande Bakhuyzen, Willem Maris en De Bock, die ook niet weinig gewicht in de schaal legden om zijn vader te overtuigen dat zijn zoon voor schilder in de wieg was gelegd.

Eindelijk gaf ten slotte de bekende Haagsche kunstliefhebber Ahn den doorslag om hem op de Haagsche teekenacademie geplaatst te krijgen.

De heer Ahn, die hem van jongsaf kende, heeft altijd een groot vertrouwen in het talent van Van Thol gehad en dit niet zelden met groote overtuiging tegenover de weifeling van anderen volgehouden.

Bij zijn graf sprak hij nog:

„En indien er in onze onderlinge vriendschap iets nuttigs is geweest dan was het wel *dit*, geloof ik, dat mijn vertrouwen in u, in uwe werkelijke gave, u in moeilijke oogenblikken een weinig steunde en sterkte in uw voortdurend streven en arbeiden."

Van Thol heeft op de academie ijverig gestudeerd maar niet lang, hoewel hij er toch menige onderscheiding mocht genieten.

Voor academische studie ontbrak hem nu eenmaal het geduld. Zijn hart trok hem naar buiten. Hij wilde buiten gaan werken.

Dit gebeurde dan ook nadat hij de acte van een afgelegd examen bij zijn vader had ingeruild tegen een schilderkist.

DORPSGEZICHT — ATELIER POTLOODSCHETS

Gewapend met zijn schilderbehoeften begaf hij zich op weg, om zich nu ook een atelier te veroveren.

Dat vond hij in een verlaten koepel van een oud buitenverblijf bij Rijswijk.

Met de souvereiniteit aan artisten eigen, nam hij bezit van dit verblijf, waar hij nog eenige mooie, oude meubelen vond.

Hij richtte er zich als heer en meester heel aangenaam in en werkte er ongestoord, tot-

dat op zekeren dag de heele koepel van ouderdom in elkaar viel.

Dat vond hij een reden om te verhuizen, maar over dat eerste atelier kon hij toch steeds nog met liefde spreken

In dien tijd leerde hij Müller kennen met wien hij in de nabijheid van de Hoefkade een boerderij „de Kooi" ontdekte, waar de beide jeugdige schillers menigen dag en avond werkten.

Dikwijls gingen zij ook met De Bock en Akkeringa, Dekkersduin in, waar zoo menig Haagsch schilder een rijken buit van daan heeft gehaald; bij de boerderijen van Peks en Rimmelzwaan.

Heel wat studies uit dien tijd zijn geschilderd in den onmiddellijken omtrek van de plek waar hij nu begraven ligt: Oud Eik en Duinen.

Toen wilde hij wel eens iets anders zien dan de omstreken van den Haag. Hij wilde er eens heelemaal uit zijn, uit de stad en de omgeving van het stadsleven.

Zoo trok hij met zijn vriend Anton de Jong naar Nootdorp. Daar begon hij voornamelijk zijn knappe studies van koeien te maken.

Af en toe kwam hij thuis, omdat zijn hart hem steeds, onweerstaanbaar, naar zijn lieve moeder trok; maar ook wel eenigszins om zijn vader te toonen dat diens opofferingen niet aan een onwaardige werden besteed, ten bewijze waarvan hij hem dan een goedgeslaagde studie aanbood.

Het eerste schilderij, waarmede hij de aandacht van het publiek op zich vestigde, gaf hij aan zijn ouders.

Misschien hebben destijds lastige critici gezegd dat het schilderij slecht van kleur of teekening was.

Men kan niet iedereen voldoen.

Voor mij is aan dat schilderij iets buitengemeen aantrekkelijks omdat de bestemming die hij het gaf, *hem* kleurt en teekent.

Van zijn „koeien" wilde hij in „'t hout," zooals hij aan zijn kunstbroeders vertelde.

Daarmede bedoelde hij dat hij bosch wilde gaan schilderen, liefst in den winter.

Zoo kwam hij tot zijn winterlandschap, dat hij den laatsten tijd met zooveel succes bestudeerde.

Hij werkte toen in Elspeet ongeveer 1895.

Van dien tijd dateeren zijn goede winters.

HAVENTJE TE MAASSLUIS — SCHILDERIJ

Eigendom van den Heer G. Ripping, burgemeester van Alkmaar

Winters met echte sneeuw; geen Chremserwit; maar echte winters met heerlijk gevoelige verschietjes van oud bruin hakhout tegen een fijne grijze lucht. Winters met schitterende luchten.

Op een artist die zóó den winter had bestudeerd, viel natuurlijk het oog van Apol toen deze zijn panorama van Nova Zembla begon op te zetten.

Dit was voor Van Thol een werkje dat hem leek.

En het vormt in zijn kunstenaarsleven een periode die niet tot de minsten behoort.

Menige goede vriend uit dien tijd herinnert hem zich nog, zittend op zijn hoog gevaarte, altijd ijverig bezig en werkelijk niet een der minste medewerkers aan dit machtig panorama.

Hij had zelf zoo'n genoegen in dit werk en ernstig, consientieus in alles, waartoe hij zich leende, gaf hij zich geheel aan dien arbeid.

Dit werk nu moest op een bepaalden tijd klaar zijn en afgeleverd worden.

Zijn eigen werk gaf hij niet zoo spoedig uit handen.

Uiterst nauwgezet en hóógeischend voor zichzelf, kon hij moeilijk besluiten zijn werk af te leveren of in te zenden.

Hij wilde geen prullen van zijn hand en met zijn naam in de wereld hebben.

Alleen *dat* wat hijzelf goed vond, wilde hij afstaan.

Maar hij was zoo ontzettend lastig voor zichzelf.

Wat had hij niet dikwijls spijt als een verkocht schilderij voorgoed zijn atelier verlaten had.

Zoo werkte hij dan ook bijna altijd zijn onverkochte schilderijen na afloop eener tentoonstelling weder om.

„Wanneer je het op een tentoonstelling tusschen ander werk hebt ingezien, merk je er zooveel in dat weer anders moet zijn," zei hij.

Tevreden met zijn werk was hij zelden.

Hij werkte, ploeterde letterlijk om iets goeds te leveren.

In werkelijkheid bereikte hij dan ook iets zeer goeds, al was het tot nog toe, in zijn oogen, niet dat, wat hij wilde.

Naarmate hij de natuur mooier begon aan te zien, werd hij natuurlijk nog strenger voor zichzelf.

Menigmaal was hij langen tijd aan een schilderij of aquarel bezig geweest tot den uitersten termijn toe, om dan, op het laatste oogenblik van inpakken, tot zijn vrouw te zeggen: „Neen vrouwtje, ik zend het niet; 't is toch niet wat ik wil."

Een dergelijke uitdrukking teekende hem dan, meer dan *ik* kan zeggen, in al zijn ernst en gemoedelijkheid.

Toch is Van Thol, voor een jong schilder, niet ongelukkig geweest in den verkoop van zijn schilderijen.

Waar zij allen gebleven zijn?

Hij had het nooit genoteerd.

Meermalen zei hij den laatsten tijd tot zijn vrouw:

„Wij moeten samen toch eens nagaan waar al mijn schilderijen zijn; ik herinner mij nog wel zoowat, maar jij moet alles eens opschrijven; je bent toch zoo'n goed secretaresje."

* * *

Daar is het niet toe gekomen.

Ik achtte mij gelukkig, althans een klein deel van dien arbeid over te nemen, door te verzamelen wat zoo hier en daar over Van Thol geschreven was.

In dit artikel is deze oogst dan ook natuurlijk op haar plaats, te meer daar de beoordeelingen grootendeels reproducties in dezen tekst gelden.

„Het haventje te Maassluis," waarvan een reproductie bij dit artikel is gevoegd, werd in *Het Nieuws van den Dag* van 21 Januari 1898 aldus vermeld:

„Er is onder deze bezienswaardige inzending (dit was de groepententoonstelling in 1898) een zeer klein paneeltje „de Haven te Maassluis bij ondergaande zon," hetwelk de avondstemming zoo pittoresk verkondigt, dat dit studietje, 's mans gaven zeker niet het minst gelukkig doet uitkomen."

In het *Vaderland* van 22 Mei 1890 werd naar aanleiding van zijn „Nootdorp bij Winter" gezegd: „dit is een maangezicht door

WINTERNAMIDDAG IN GELDERLAND
SCHILDERIJ
EIGENDOM VAN DE FIRMA BOUSSOD—VALADON ET CIE.

Van Thol zoo juist gezien en naïef weergegeven.

Dit is de eerste maal dat ik den naam van Van Thol kan vermelden."

Vaderland van 17 Mei 1894:

Driejaarlijksche Rotterdam.

442. „Wintermiddag te Loosduinen." Van Thol behoort mede tot onze zeer populaire vertolkers van den winter. In zijn „Winter te Loosduinen" bewondert men weer de keuze en het fijne gevoel voor zulke natuurstemmingen.

Vaderland van 10 Februari 1897.

Tentoonstelling in Pulchri.

.... Als geheel, ook om de kernachtige compositie en teekening, gevoel ik het meest voor Van Thol's „Namiddag te Doornspijk." Het verschiet over de bevroren sloot met de verdroogde riet- en waterplanten is zoo echt winterachtig. De weg langs hut en hooiberg, met een boer die hout kruit, plaatst den beschouwer met macht in dit buitentooneel; de lucht is afwisselend en boeiend

In het *Nieuws van den Dag* van 21 Januari 1898 lees ik:

„.... Zulk een afwisseling is door den Heer H. O. Van Thol betracht. In zijn rijke uitstalling van 15 nummers deed hij zich kennen als een nauwkeurig veelbelovend schilder, die den kouden winter een bijzonder warm hart toedraagt, maar toch zijn liefde tusschen winter en zomer weet te verdeelen — zijn „winter in 't Haagsche Bosch" behoeft voor dien van menigen befaamden sneeuwschilder de plaats niet te ruimen en over het algemeen uit alles een talent, dat door verstandige en degelijke studie gesterkt wordt."

In het *Handelsblad* van 11 Januari 1899 stond het volgende naar aanleiding der groepententoonstelling in die maand, van Pulchri. —

„Ook de jongere vertolker van sneeuw

BIJ ELSPEET — STUDIE

en ijs, Van Thol, Apol's rechterhand bij het schilderen van het panorama Nova-Zembla, kan niet dan eer inleggen bij de veelzijdige uitstalling (15 nos). van zijn pogen en durven. Ook hier een ernstig willen en studeeren. Zijne winters treffen door de waarheid der voorstelling.

Het is alles gezien en gevoeld en waar het bij de studie gebleven is, zooals het „houthakken," daar waardeert men de frischheid van opvatting. Die loodzware en grauwe lucht en dat kille sneeuwveld, waartegen de donkere silhouetten der figuren uitkomen, treffen door hunne natuurlijkheid."

MEVROUW VAN THOL. GEB. ALETTA RUYSCH.

In zijn betrekkelijk korte kunstenaarsloopbaan heeft het hem niet aan onderscheidingen ontbroken.

Hij ontving nl. driemalen de Koninklijke subsidie; de eerste in het jaar 1887, toen hij tevens tot lid van Pulchri werd aangenomen; de tweede in 1892 en daarna nog eens in 1893.

Wel merkwaardig was het dat hij steeds subsidie of onderscheidingen genoot tegelijkertijd met zijn toekomstige echtgenoote, de kunstschilderes Aletta Ruysch, met wie hij ook in de groepententoonstellingen van Pulchri steeds in dezelfde groep was vertegenwoordigd.

Hier zijn wij genaderd aan het zonnigste tijdperk van Van Thol's leven; nl zijn gelukkig huwelijk.

Eerst woonden zij twee jaar in *Elspeet*, daarna sinds verleden jaar in *Nunspeet*.

Hier vonden zij een ruim en aangenaam huis met twee goede ateliers.

Het was hem zoo'n genoegen het atelier van zijn vrouw naar haar zin in orde te brengen en bloemen in den tuin rondom het huis te zaaien, die zij dezen zomer had kunnen schilderen. Donderdags ging hij naar Den Haag om lessen te geven.

Dan was het altijd een wegbrengen naar den trein; een lachend afscheid in de hoop van het spoedig wederzien den volgenden dag.

Dikwijls kwam ik hem in die dagen dan hier of daar tegen en op mijn vraag hoe het ging, was onveranderlijk zijn eerste gezegde:

„Letta maakt het goed," en daarna begon hij dan over haar of zijn werk.

En hoewel hij altijd haar liet voorgaan, over zichzelf was hij den laatsten tijd ook niet ontevreden. Hij was opgeruimder dan vroeger.

Hij voelde langzamerhand, dat hij er nu, zooals men dat noemt, met zijn werk „bijna was."

CITROENEN SCHILDERIJ

„Nu heb ik genoeg studies gemaakt," zeide hij meermalen in den laatsten tijd, „nu wordt het tijd om eens schilderijen te gaan maken op mijn atelier."

Hij wilde wel buiten blijven zien, maar niet meer dat eeuwig studies maken en lessen geven.

Zijn ideaal was op 't atelier te gaan werken.

Dáár zou hij schilderijen maken.

Hij zou nu oogsten van zijn jarenlange, ernstige studie.

Dergelijke illusies besprak hij natuurlijk bij voorkeur met zijn vrouw, een echte „femme d'artiste" die hem kon begrijpen en die wederkeerig door hem begrepen werd.

Zij vulden elkander aan.

Waar de Redactie van *Elzevier* dan ook heeft gemeend van haar een portret en eenige reproducties van kunstwerken te moeten geven, naast die van haren man, mogen eenige mededeelingen uit haar leven hier eene plaats vinden.

Niettegenstaande haar onmiskenbaar teekentalent, wist zij den lust daartoe te bedwingen om allereerst acten te behalen op wetenschappelijk gebied, die zij dan als middel dacht te gebruiken om haar doel te bereiken.

Met volharding kwam zij dan ook daartoe.

Zij behaalde op achttienjarigen leeftijd in October 1878 de acte van bekwaamheid als hulponderwijzeres; legde in October 1879 met goed gevolg examen af in de Duitsche en Engelsche taal en een half jaar daarna (April 1880) in het teekenen en de Fransche taal.

In dien tusschentijd zette zij, onderwijl ook wel eens teekenende, hare studies voort in het Duitsch om daarin eene acte middelbaar onderwijs te behalen, ten einde alsdan onafhankelijk haar kunst weder te kunnen gaan dienen.

Deze acte behaalde zij in het jaar 1881 en van dien tijd dateert haar onafgebroken werken op kunstgebied.

Behoefte gevoelende aan eenige leiding

SCHOENMAKER VAN DONGEN SCHILDERIJ

En het resultaat van dat bezoek was, dat de heer Joors haar voorstelde elke week een dag op zijn atelier te komen werken.

Zij zal nooit de goede leiding en nuttige wenken vergeten die zij haren Antwerpschen leeraar te danken heeft. Het „kleine", veel te geacheveerde in haar werk het droge in kleur, wist hij er al spoedig uit te doen verdwijnen; er kwam iets breeders, iets flinkers in, het gevoel voor kleur ontwikkelde zich meer en meer.

Hoewel zij nu snelle vorderingen maakte, gevoelde zij toch dat zij nog veel, heel veel, zou moeten teekenen. Zij wendde zich daartoe tot den directeur der Antwerpsche academie, den schilder C. Verlat.

Maar er was destijds nog geen damesklasse aan de academie en zoo besloot zij dan naar de Haagsche teeken-academie te gaan.

Hier teekende zij onder leiding van den heer Becker pleister en van den heer Jansen model, wiens gunstigen invloed op hare studie naar het leven zij nog steeds met dankbaarheid herdenkt.

Toen vatte zij haar oude liefde voor het schilderen weder op; in den beginne bepaalde zich dat voornamelijk tot het stilleven.

In dezen tijd leerde ik haar kennen, en herinner ik mij een stukje van haar op de driejaarlijksche in den Haag, „Sinaasappelen" getiteld, dat de onderscheiding genoot door de commissie aangekocht te worden voor de verloting.

Dit was voor de eerste maal dat zij exposeerde (in 1890.)

Hierdoor aangewakkerd, dong zij verder mede naar de koninklijke subsidie, die zij drie jaar lang genoot, en zond in 1892 een schilderij in naar de tentoonstelling van bloemen en vruchten te Antwerpen, waar zij bekroond werd met de gouden medaille voor hare „Citroenen", waarvan een reproductie hierbij is gevoegd.

In hetzelfde jaar werd de zilveren medaille

bij haar studies, wist zij door kennissen, in Antwerpen woonachtig, verwanten van den bekenden schilder, Baron Wappers, introductie te bekomen bij den vriend van den heer Wappers, den Antwerpschen kunstschilder Henri Schaeffels, door wiens bemiddeling zij gelegenheid zou krijgen om op het atelier te kunnen werken van den in Antwerpen zoo goed bekenden kunstschilder E. Joors, leeraar aan de academie van beeldende kunsten aldaar.

Eindelijk zou zij dan haar wensch kunnen volbrengen.

„Un jeune peintre marié et très-sérieux vous donnera des leçons," schreef men haar en weldra toog zij met angstig hart naar Antwerpen om aan dien man haar studies te laten zien; studies, gemaakt in wanhoop dat het nooit zou gaan, maar met een doorzettenden ijver om er toch te komen, studies, die vóór dien tijd niemand dan de maakster zelve had gezien.

GEBED VOOR DEN ETEN
SCHILDERIJ
EIGENDOM VAN DE FAMILIE TROMP—MEESTERS TE STEENWIJK

op de Sporttentoonstelling te Scheveningen aan haar schilderij „Gevogelte" toegekend, een kapitaal doek, dat ik steeds, zoowel op 't atelier als in de huiskamer, bewonderde om zijn frischheid van kijk en zijn flinkheid van doen.

Niet lang daarna in 1893 werd een groot doek (Appelen en reine-claudes) op de expositie te München aangekocht en op de tentoonstelling van „Arti et Amicitiae" in 1895 viel de keuze van de vereeniging van Beeldende kunsten, voor de verloting op hare „Scheveningsche vrouw" (houtskoolteekening).

In 1896 was zij zoo gelukkig drie harer werken aangekocht te zien op de groepententoonstelling der Vereeniging „Als ik kan" te Antwerpen.

Zooals haar „Schoenmaker" kan getuigen legde zij zich de laatste jaren meer op model en binnenhuizen toe, waarvoor zij eerst in Noord-Brabant en later in het Gooi rijke stof vond.

Dit is een schoenmakertje uit Dongen.

Zoo wisselden zich figuur- en bloemstudies af en zagen wij dan ook op de groepententoonstellingen in Pulchri Studio beide genres vertegenwoordigd. In München zag zij nog in hetzelfde jaar een stukje (Pruimen en druiven) op de tentoonstelling aangekocht en in 97 op de tentoonstelling te Venetië een bloemstuk.

Later in Elspeet schilderde zij verschillende intérieurs, waarvan het laatste :„Gebed vóór den eten" eene onderscheiding op de wereldtentoonstelling te Parijs (1900) verwierf.

Dit schilderij is in den tekst gereproduceerd.

Geen wonder dat deze menschen, die, ook door de kunst, zoo geheel in elkaar opgingen en elkander zoo volkomen konden begrijpen een gelukkig leven leidden; dat hij, thuiskomende, het eerst met belangstelling vroeg naar hetgeen zij dien dag had gewerkt en haar hielp bij die bezigheden die een vrouw minder handig afgaan, zooals het spannen van een doek op een raam of het inpakken van kisten voor een tentoonstelling.

Zij, van haar kant, ging hem zoo dikwijls een eindweegs tegemoet om reeds uit de verte op zijn gezicht te lezen, of hij dien dag met succes gewerkt had.

Dit gebeurde ook den laatsten dag, dien hij in Nunspeet doorbracht.

Hij had dien dag nog een mooi studietje bij Vierhouten gemaakt.

GEZICHT OP MAASSLUIS — SCHILDERIJ

Eigendom van den Heer G. Ripping, burgemeester van Alkmaar

Zij zag het hem aan, toen zij hem tegemoet liep, dat hij iets gemaakt had, naar zijn zin, waarmede hij tevreden kon wezen.

Den volgenden morgen nog, vóór zijn vertrek naar den Haag, werd de studie nog even bij 't licht gezien.

Beiden waren 't er over eens:

't Was een goede studie, zuiver van toon en tintelend van licht

„Daar niet meer aankomen man" zeide zij, wel wetend dat de impressies het beste zijn en zoovele studies door de artistenzelven bedorven worden, door het terugkomen daarop.

„Neen Letta, dit vind ik ook een studie waar ik nooit meer iets aan moet doen"

Toen namen zij afscheid aan den trein.... voor eeuwig.

LOUIS DE HAES.

OUD-EGYPTISCHE KONINGSGRAVEN BIJ ABYDOS. DOOR D. VAN HOYTEMA. † † † † †

De ontdekkingen der laatste jaren in Egypte hebben ons voornamelijk omtrent den oudsten tijd licht verschaft. Zoo is het mogelijk geworden, hier eenige gegevens bij te brengen omtrent de eerste Egyptische Koningsdynastie, welke hoofdzakelijk ontleend zijn aan de werken van Prof. Flinders Petrie.

GEZICHT OP DE PLAATS DER OUDE KONINGSGRAVEN BIJ ABYDOS.

Reeds in 1881 begon hij zijn werk in Egypte met eene trigonometrische opname van de pyramiden van Gizeh, ontdekte in '83 de ruïnen van Naukratis, groef Tanis en Daphnae uit (twee steden in de Delta), vond eene geheele Egyptische stad, Kahoen, was in '91 te Medoem, in '93 te Koptos bezig met onderzoekingen en verbaasde in '95 de Egyptologen door de ontdekking van het „Nieuwe Ras", zooals men het destijds noemde. Sinds dien, was hij des winters

meestal in Egypte om nasporingen te verrichten vooral omtrent den oudsten tijd, tot hij eindelijk in '99 van de Directie der Oudheden te Kaïro verlof ontving om opgravingen te doen, bij Abydos. Tot dien tijd was aldaar werkzaam geweest de „Mission Amélineau'' eene Fransche vereeniging, die ten doel had, verkoopbare oudheden op te zoeken.

Volgens de oude overlevering was This, bij Abydos gelegen, de residentiestad der koningen van de 1ste en 2de dynastie. De koningen uit die 2 vorstenhuizen werden daarom Thinieten geheeten. Reeds Menes, de eerste koning van de eerste dynastie, stichtte bij de Delta de stad Men-nefer, later Memphis genoemd, en hier hielden de koningen van de 3de, 4de en 5de dyn. hun verblijf.

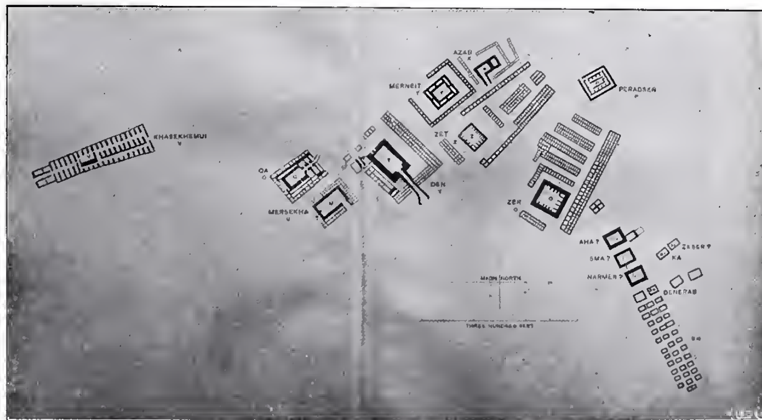
Gelijk men in den omtrek van Memphis de pyramide-graven vond der koningen uit het 4de en 5de vorstenhuis, zoo waren ook, naar men vermoedde, de graven der koningen uit de eerste dynastieën te zoeken in den omtrek van Abydos.

Reeds Amélineau vond enkele opschriften waaruit bleek, dat men in de heuvels ten Z.W. van die stad werkelijk graven, althans bouwwerken, had gevonden, van de oudste koningen; doch Flinders Petrie was in zijn onderzoek veel meer systematisch, en aan hem danken wij dan ook een helder beeld van deze zeer oude begraafplaats. De afbeeldingen, die wij hier geven, zijn naar photographieën, door Petrie opgenomen en werden ons door „The Egypt Exploration Fund" welwillend verstrekt. Zij komen ook voor in het werk „The Royal Tombs of the Earliest dynasties". Dat men hier werkelijk te doen heeft met Egyptische koningsnamen, der eerste dynastie, blijkt uit het navolgende.

Egyptische koningen voerden verschillende titels, waarvan er één, de *Horus*-titel of „*Ka*"-naam, in deze graven het veelvuldigst voorkomt.

Die titel brengt den koning in verband met den god Osiris, hij is diens plaatsbekleeder op aarde, als zijn zoon, Horus, terwijl Osiris zelf heerscht in de „andere wereld", als Heer der Eeuwigheid. Andere titels zijn *Soeteny-By-ty* (Bij en halmhieroglyph), dat is: Koning van het „Zuiden en Noorden" of van Opper- en Neder-Egypte; *Neb-ty* (Gier- en Slang-hieroglyph) „dubbele heerscher"; de koning als opvolger der godinnen van Noord- of Neder- en van Zuid- of Opper-Egypte. Later komen andere titels in gebruik bijv.: „Zoon van Rê".

Koning Sety I, van de 19de dynastie, vermeldde in den tempel van Abydos, de namen van vele Egyptische koningen naar tijdsorde van hun regeering, terwijl van een priester, Manetho (± 265 v. Ch.) eene opgave der koningen uit de verschillende dynastieën is bewaard, die in hoofdzaak gelijkluidend is, met de opschriften van Sety I. In deze opgaven komen de titels „*Soeteny-By-ty*" der koningen voor.

PLATTEGROND DER KONINGSGRAVEN BIJ ABYDOS.

Petrie vond zegels, in Nylslik afgedrukt, waarop, naast den *Ka*-naam, ook de *Soeteny-By-ty* titelnaam vermeld is, en zoodoende was het hem mogelijk, uit deze zegels alleen, aan te wijzen, dat de navolgende koningen te Abydos waren bijgezet geweest.

Rangorde.	Volgens Sety.	*Horus* naam.	*Soeteny-By-ty* naam.
2	Teta	Zer	Ta
3	Ateth	Zet	Ath
5	Hesepti	Den	Setoei
6	Merbap	Azab	Merpaba
7	Semenptah	Mersekha	Shemsoe

NARMER.

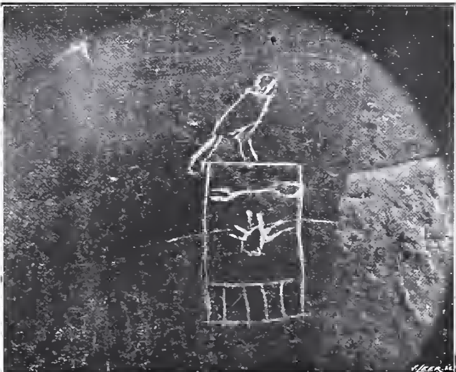
AHA—MENA (MENES).

ZET—ATH.

MERNEIT.

AZAB—MERPABA.

QA—SEN.

GRAF VAN ZER.

GRAF VAN DEN.

Eenmaal vastgesteld zijnde, dat de graven behooren aan koningen der eerste dynastie, blijkt uit de daar gevonden voorwerpen al spoedig, welke de oudste, en welke de jongste graven zijn. De oudste liggen het meest oostelijk, daarna volgen jongere in westelijke lijn, waarna de volgende afwisselend ten noorden en ten zuiden van die lijn zijn gelegen, zie plan. Door het vinden van vaasscherven met koningsnamen, die oorspronkelijk voor meer dan één koning hadden gediend, en waarop de oudste naam was uitgekrast, heeft men nog een factor, om, uit deze opgravingen alléén, de rangorde der koningen vast te stellen, en uit die gegevens te zamen genomen, blijkt, dat men van de 8 koningen der eerste dynastie er 7 met zekerheid kan aanwijzen, uit hunne graven te Abydos, namelijk, volgens Manetho: Menes, Athotis, Kenkenes, Oesafais, Miebis, Semempsys, Bienekhes; of volgens Sety: Mena, Teta, Ateth, Hesepti, Merbap, Semenptah, Qebh. Omtrent Oenefes, Ata, den vierden koning heerscht nog eenige onzekerheid.

INGANG GRAF VAN AZAB.

Aangaande de tweede dynastie moet men zich vergenoegen, tot nu toe eene zeer groote waarschijnlijkheid te hebben verkregen, omtrent de gelijkstelling der verschillende namen. Alleen de derde koningsnaam Benothris-Baneteren is stellig dezelfde als Neteren, hier gevonden.

De graven der eerste koningen zijn, zooals uit de platen duidelijk wordt, diep in den grond gelegen. Er werd een put gegraven, welks wanden gevoerd waren met steenen, uit Nylslik vervaardigd, en daarin de houten kamer gebouwd, die de mummies en lijkkisten bevatte, welke echter reeds lang uit alle graven zijn verdwenen. De kamer was waarschijnlijk geheel gesloten, getuige de toegemaakte ingang.

In Azab's graf was nog een gedeelte van

HOUTEN VLOER IN HET GRAF VAN AZAB.

den vloer bewaard, maar overigens is van het houtwerk weinig overgebleven. Amélineau vond in één graf een groote hoeveelheid houtskool, en Flinders Petrie ontdekte overblijfselen van houten posten, die gediend

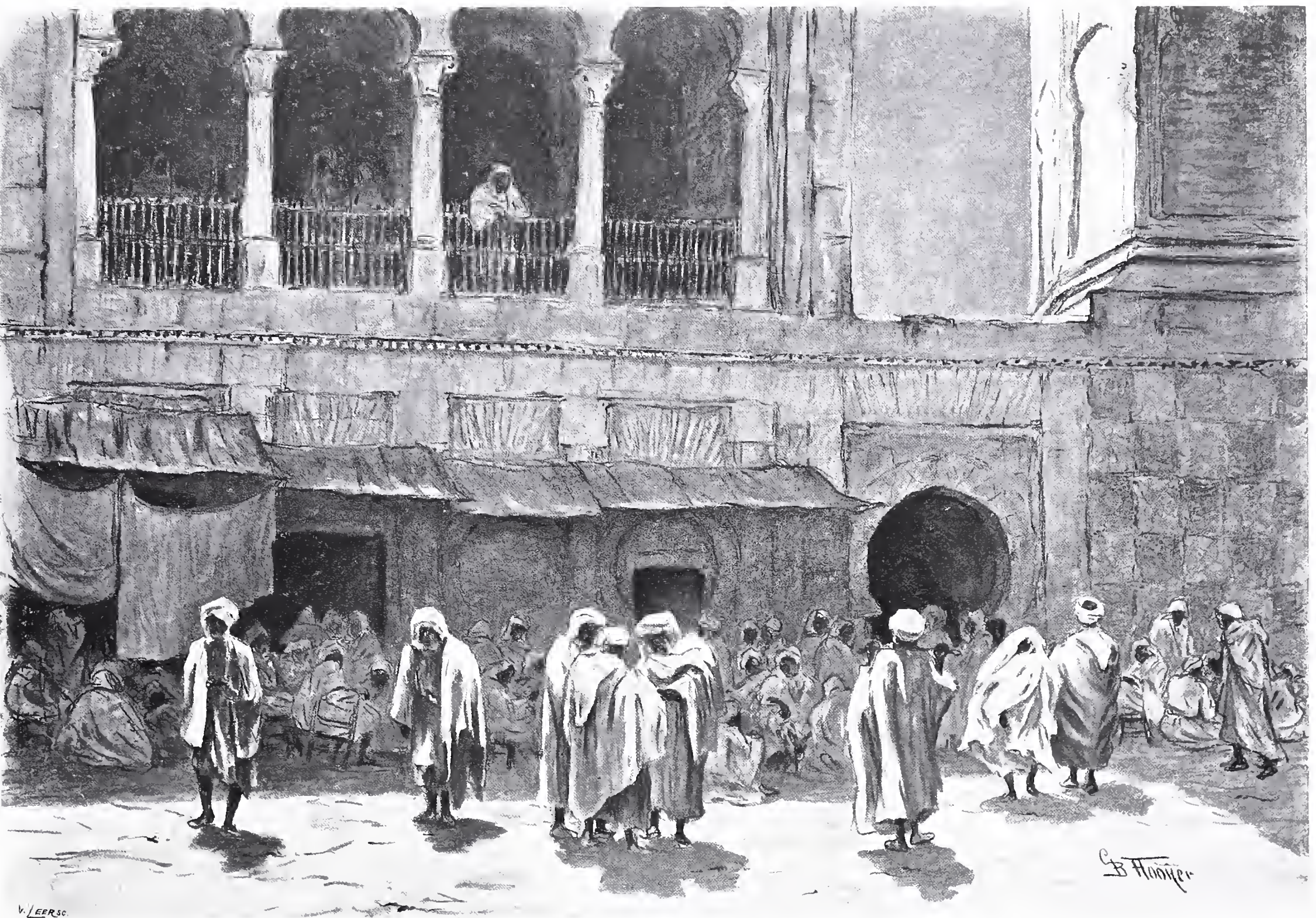
EEN DER KAMERS IN HET GRAF VAN MERNEIT.

hadden, om de zoldering te dragen. Als de begrafenis afgeloopen, en het graf gesloten was, werd het waarschijnlijk, boven de houten bedekking, met zand aangevuld, waarna twee steenen grafplaten of stèles met den Horusnaam des konings, daarbij opgericht werden. Behalve bij de oudste graven, waren, zooals ook uit den plattegrond kan blijken, rondom het graf kamertjes gebouwd, waarin misschien de dienaren des konings zijn bijgezet. Men vond er geraamten in, alsmede stèles die meestal slechts een naam vermelden; andere kamertjes bevatten eet- en drinkwaren in kruiken, en potten met zalf en vet. Petrie vond één nog niet geopende kamer, hierbij afgebeeld.

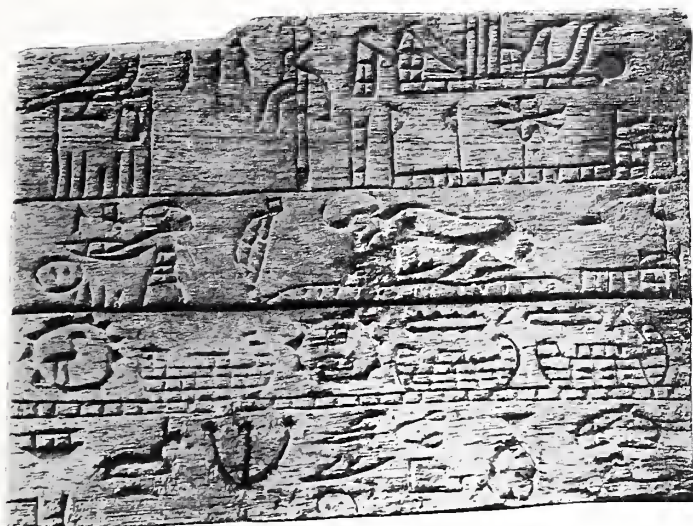
De steenen, van in de zon gedroogd Nylslik gemaakt, werden meestal te nieuw gebruikt, binnen een week, nadat ze vervaardigd waren. Daardoor zijn bijv. in het graf van Qa de meeste muren der kleinere kamers ingezakt; alleen de groote middenkamer was gebouwd van vaste, goed gedroogde steenen In de kleinere kamers hadden de uitgeweken muren o.a. een houten kist en potten bedekt. De voorwerpen, in die kamers moeten dus daarin zijn geplaatst, enkele dagen, nà het bouwen van den muur, vóórdat de steenen hard genoeg waren om een wand van vier voet hoogte te dragen. De begrafenis der dienaren, (in de andere kamertjes van ditzelfde graf bijgezet) moet daarom hebben plaats gehad, nadat het graf des konings was gebouwd, en waarschijnlijk zijn zij dus geofferd geworden, bij diens begrafenis. Aldus de conclusie van Flinders Petrie (Royal Tombs part I blz. 14).

Wij hebben op de vorenstaande platen te zamen gesteld eenige namen van oude koningen, Narmer, Aha, Zet, Merneit, Azab en Qa. Van deze koningen is Aha-Menes het eerst bekend geworden. Reeds in 1897 ontdekte de Morgan, bij het dorp Negadah ten zuiden van Abydos, een groot gebouw, dat als begraafplaats had gediend. Hierbij werd o.a. gevonden een ivoren plaatje, waarop de twee namen Aha-Mena voorkwamen. Dit graf, eerst aan Menes toegeschreven, is misschien dat van zijn gemalin Neit-hotep. Men vond dien naam tenminste aldaar op vazen en ivoren plaatjes. Het is ook waarschijnlijker, dat Menes, evenals de andere koningen, te Abydos werd begraven. Zijn graf is dan B. 19 van het plan. Het ligt naast dat van Sma, die met Narmer, Sezer en Ka (B. 15, 10, 9, 7), zijn vóórgangers zijn, uit de dynastie van 10 koningen, die volgens eene oude overlevering vóór Menes regeerden.

Het is wel jammer, dat Petrie niet de eerste is geweest, om deze graven stelselmatig te onderzoeken. Nu moest hij zich tevreden stellen, met wat anderen vergeten, of niet gevonden hebben. Zoo vond hij in de hoopen puin en aarde vele houten en ivoren plaatjes, meestal gebroken, voorzien van opschriften, waarvan wij er één, van koning Menes, afbeelden. Zoover wij nu weten, behelst dit het volgende: „Ka"- of Horusnaam van Menes: „Aha", „zoon van Amioet" (een vorm van Anubis, later bekend als god der balseming) verder een schip, en een tempel van de godin Neit, kenbaar aan de twee gekruiste pijlen, haar hieroglyph. Misschien hebben wij (blijkens andere monumenten) hierin te zien, de vermelding der stichting van een tempel. In den tweeden regel, een offerend persoon, een stier, bij een net, op heuvelachtig terrein, tempel van Thot, kenbaar aan de ibis (?), de heilige vogel

OP HET HALFAOUINEPLEIN TE TUNIS.

HOUTEN PLAATJE VAN MENES, MET INSCHRIFT.

de opgravingen te Abydos aan het licht gebracht, zijn meestal teekens ingekrast, die geen hieroglyphen zijn, maar schijnen te behooren tot een alphabeth, dat in ouden tijd algemeen gebruikt werd, door de volken die aan de Middellandsche Zee woonden. Zoo was dus Egypte reeds ten tijde der eerste dynastie in verkeer met de Eilanden bij Griekenland, en dit is zeker niet het minst gewichtig resultaat, door Flinders Petrie verkregen, bij zijn doorzoeking der oude koningsgraven van Abydos.

---

van dien god; daarbij is de hieroglyph voor de letter „t" geplaatst. Booten, die op een kanaal varen tusschen twee plaatsen, misschien, volgens de hieroglyphen, *Bioe* een district van Memphis, en *Pa-she* in het Fayoem. Het kanaal, waarop de booten varen, is dan dat, hetwelk oudtijds „*Mer*" heette, tegenwoordig Bahr Joesoef. Onderaan is de oudst bekende regel hieroglyphenschrift, van rechts naar links te lezen, waarvan alleen het begin verstaanbaar is: „die den troon van Horus inneemt."

In een gat van den muur in het graf van Zer hebben de werklieden van Flinders Petrie een stuk van een mummie-arm gevonden, waaraan nog vier armbanden waren. Kralen van goud, amethist, lapis-lazuli en turkoois waren aangeregen in verschillende combinaties. *)

In datzelfde graf vond men stukken van zeer oud Grieksch aardewerk. Dit was van tweeërlei soort: Mykenisch-, versierd met motieven als >>>, puntenpatronen en zigzaglijnen, en Aegina aardewerk, waarschijnlijk van Kreta afkomstig, waar reeds ten tijde van de 12de Egyptische dynastie eene zeer ontwikkelde beschaving heerschte, zooals door de onderzoekingen van A. J. Evans is bewezen. Op de vele potten en vazen, bij

*) Afgebeeld en beschreven in het tijdschrift *Eigen Haard* No. 16 van 1902.

DOOR G. B. HOOIJER ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Warm en wit is het op het Halfaouineplein te Tunis, heel warm en heel wit.

De zonnestralen, dalend uit de strak blauwe lucht, strijken langs de roomwitte muren en laten op ieder uitstekend korstje en kantje wat extra lichtstof achter, dat glimt als zilver.

Op het plein regent het lichtende hitte, aldoor, zonder pozen of ophouden en het spat op van den meeligen grond in het laagje stof, dat daar wordt opgewuifd door lang-

zaam slepende burnoes. Die wiegen heen en weder in grooten getale, afhangend van de schouders van Arabieren, Berbers, Bedouinen, Joden, drijvend hun negotie onder de enkele met stof bedekte boompjes, die al lang alle hoop hebben opgegeven op een plantwaardig bestaan, op zulk een grond en onder zulk een hemel. Die wit omhulde gestalten, op dien witten grond, tusschen die stoffige boompjes onder dat donkere blauw van den Afrikaanschen hemel, houden beurs van allerlei oude dingen, waarvan ieder begrijpelijkerwijze af wil wezen, maar waarvoor het onbegrijpelijk is een kooper te vinden. Het ding zwaaiend en toonend, schuifelt de koopman rond tusschen de drommen van statige, haast onbewegelijke Mooren, gehuld in hun witte kopmantels. In zijn bruin gezicht zoeken de zwarte oogen rechts en links naar den onvoorzichtige, die er nog een sou op zou willen leggen, en staat de mond wijd open, steeds schreeuwend het bod, dat gedaan werd. De bruine voeten, in afgetrapte gele pantoffels, slepen door het stof; de bruine beenen geven de slippen van den wollen burnoe een breed gedein van plooiën.

Het geheel heeft de kleur en het beweeg, het geluid en de reuk van een groote kudde schapen, gedreven op een hoop, niet wetend welke richting te volgen.

En over die volte gooit de zon haar verblindend licht in volle stralen uit; tusschen de muurvlakken, die de markt omvatten, hangt haar adem als een heete walm. Eén zijde slechts heeft wat schaduw. 't Is waar de Moskee Saaba el Thaaba haar arkaden welft boven winkeltjes en koffiehuizen, waar de achtkantige minaret hoog opsteekt naar het eeuwige blauw.

Nog smal is die schaduwstrook, waarop een deftiger publiek is samengedrongen, kooplieden, studenten, ambtenaren, la jeunesse dorée, bezitters van huis en hof, een ieder, die een 20 centimes over kan hebben voor een kopje zoete, zwarte koffie of een glas limonade. Daar zitten er, gedrapeerd in hun witte wollen mantels, de beenen gekruist kaart te spelen op een matje; anderen luiëren op grove rieten stoelen aan kleine tafeltjes. Op breede houten banken liggen liefhebbers van nog gemakkelijker houding, als zij niet verkiezen in de lange rijën neer te liggen op den grond, den rug gesteund tegen de muren.

Een ieder, die uit de Moskee komt, brengt in de plooiën van zijn kleed een iets van koelte mede uit die groote, laag overwelfde ruimte, waar in een half duister, de biddende, soesende en slapende geloovigen hier en daar verspreid liggen over de dikke matten, die den vloer bedekken en die opstaan tegen de met stof en vuil bezoedelde gewitte wanden. De koelte en de rust van een schaapskooi, als de kudde in een stofwolk trippelt over de bruinroode heide, blakend in zonnegloed. En tusschen het wit gewriemel op het heete plein, waar de zon de korte schaduwen bepoedert met reflex-licht, en de schaduwpartij op en voor de tempelwanden, waar alles luiërt en rust in een zoel blauwig waas, trekt langzaam een stroom van roomkleurige gedaanten, de diepe kappen der burnoes getrokken over het hoofd. In 't wit gekleede jongetjes, met bloemen in de hand, en bedelmeisjes in oude lompen schieten tusschen die menschenmassa heen en weder. Het donkere blauw en goud van Tunesische uniformen; het doorzichtige van zijden sjaals geslagen over de kegelmutsen en neervallend over de gekleurde baadjes en duizendplooiïge broeken van Jodinnen; het zwart van halfnaakte Negers; de donkere streepen op de zakvormige mantels, waaruit Berbers hun met doeken omwonden hoofden heffen; het bruin van de kemelshare kleeden, waarmede Bedouïnen hun donkere lichamen drapeeren; de kleurige hoofddoeken, de zwarte haarvlechten, de blauwe lappen om de borst der Bedouïnen vrouwen; de roode om haar beenen, waaraan breede ringen tingelen; de hel roode fez boven de boeventronies van schoenpoetserjongens; die warreling van kleuren brengt leven in dit alles overheerschende, eentonige, verblindende wit. En het geheimzinnige van Arabische vrouwen, van kruin tot hiel gehuld in een wolk van dunne witte stof, waaruit, tusschen de plooiën onder de kin bijeengehouden door onzichtbare handjes, de zwarte lap zichtbaar is, onder de oogen voor het gelaat gebonden; en het waardige van deftige

„.... TREKT LANGZAAM EEN STROOM VAN WITTE GEDAANTEN."

Tuneisiërs, als ridders voortstappend in hun gala schoenen, nonchalant slepend de fijne wollen mantels, wit en geel, rose en teer blauw, zacht rood en licht groen, volmaken het type van dit zonnige, broeiïge plekje, drempel tusschen de rust en de stilte en de hitte van Noord-Afrika's woestijn en het gejaag en het rumoer en de winderigheid van Europa.

Uit een der zijstraten, smalle gangen tusschen de rijen van huizen, witte, door de zon afgewreten klompen van krijt, komt een kameelenkaravaan opzetten, als een vloot van schepen tusschen de bezaltblokken van een zeekanaal

De lange, magere beenen der dieren roeiën als pagaaien, tegelijk de beide rechtsche en daarna de beide linksche van voren naar achteren in langzaam rythmisch beweeg. Zij heffen de rompen van vuil, schurfterig leder, opgeblazen als volle waterzakken van geitenvel, hoog op tusschen de menschenvolte, zoodat zij schijnen te drijven op het gehobbel van al die hoofden, gehuld in het wit van tulbanden, hoofddoeken, capuchons, als canoes op het kabbelend gedein van in zonneschijn blikkerend water. De lange halzen, bedekt met dikke dotten ruig haar, als slierten verdroogd zeewier, ronden zich als een voorsteven, vastigheid gevend aan den slingerenden gang, en de koppen, met de groote oogen droomerig starend naar verre horizonten, met de slappe geplooide lippen, neerhangend om het gebogen neusbeen als zeildoek gewonden om een boegspriet, steken in zwemmende houding naar voren als de snebbe van een galjoen.

Langzaam naderen zij, de een na den ander. Aan beide zijden met kussens breed uitgebouwd als de raderkasten van een stoomboot, draagt iedere romp een wijd uitgebogen tent van roode en blauwe en bruine kleeden, waaronder vrouwen, kinderen en geitjes verscholen zitten in de schaduw, of een stapel

vrachtgoederen, overtrokken en bijeengehouden door een zeil van kemelshaar.

Donkere vlakken teekenen zij af tegen de hardblauwe lucht, die zich welft boven Halfaouine, en als zij voorbij pagaaiën, blijkt uit iederen romp een staartje af te hangen, als een oud stuk scheepstouw, een versleten dekzwabber, een vergeten ding, meedrijvend in het zog.

Langzaam drijven zij voorbij, de een na den ander, als prauwen de haven binnenvarend. Zij brengen niet meer beweging onder de beursmenschen als een boomschuit onder de golfjes van een Amsterdamsche gracht; en van het einde van het plein, in een halo van een trillend licht en heeten glans zullen zij verdwijnen in de diepe schaduw van de met balken en planken overdekte straat, die leidt naar Bab Souika.

Maar daar steigert de voorste van de lange rij, zooals een sloep, waartegen een golf opslaat. Hij werpt den kop in de lucht en slingert het staartje in het ronde; hij tolt als een schip in een maalstroom; vrouwen en kinderen en geitjes dreigen weggeslingerd te worden uit de tent. Witte burnoes klapperen nu een oogenblik als opgezweepte golven; uitwijkende kooplieden rollen over de slapenden langs de muren, als branding opstuwend tegen de duinen, en het witte stof warrelt als spattend water omhoog, Maar voor een oogenblik slechts. Spoedig is alles weder in rust. De Karavaan gaat voor anker; iedere kameel krijgt een touw geslagen om een der dubbel gevouwen voorpooten, en de zwart bruine drijvers, in zakken, geweven uit de haren hunner beesten, leggen zich te slapen in het stof.

Hebben de vier parasols die ongekende beweging op hun geweten, die daar van uit de donkere straat hun intrede maken op het zonneplein? Twee kleine blauwe, een grootere roode en een reusachtige grijze, gedragen door vier schepselen Gods, die hier een heel wat vreemder verschijning maken dan het schip der woestijn.

Een blazende, zweetende, dikke Duitscher, de stroohoed achter op zijn weinige geele haren, de hemdsmouwen klevend op zijn armen, het vest openhangend over een rondend bierbuikje en zijn jasje bengelend aan den knop van zijn zonnescherm

Een blozende, verhitte, stevige matrone, met klaprozen op haar hoed, met een boa van witte veeren over haar machtigen boezem, met breed rood passement op haar geele japon en van hoofd tot voeten als in vuur staande door den rooden glans, dien de zon toovert onder haar parasol.

En achter die beiden, als de appeltjes van Bräsig, twee ronde, blonde, bloeiënde meiskes in blauw: Elsa met opgestoken haren en Emilie met een lange vlecht onder de strooien matrozen hoedjes.

Een kameel moge zich over zulk een groepje verbazen, een Arabier aat het koud. Ongeloovige honden zijn het en aankijken zijn ze niet waard, en al waren zij het, nieuwsgierigheid toonen is niet zooals het behoort. Maar als zij, aangetrokken door de schaduw, zich richten naar de Moskee; als Papa, uit decorum, zijn jasje gaat aantrekken, als hij daar binnen wil gaan en zich met een vriendelijk lachje een paadje wil banen tusschen de witte burnoes en de bruine beenen van die ernstige, donkere mannen, zittend en liggend bij den ingang, dan draait er een enkele zijn hoofd naar hem om, dan fronzen zich wenkbrauwen, dan komt er vuur in een dof, zwart oog en dan wordt er iets gemompeld, waarvan Papa het kwetsende niet vat.

Een man, een priester, leunend tegen de deurpost, maakt met zijn arm, waarover de wollen burnoe plooit als een koningsmantel, één vorstelijk gebaar van afwijzen en zegt, zonder zich verder te bewegen: „non, pas entrer."

Dan wijst hij nog naar het stukje sigaar, dat Papa, ook weder uit decorum, heeft weggeworpen op de steenen, die zoowat tot den tempel schijnen te behooren. Papa buigt zich, doorzakkend in de knieën en raapt het stukje sigaar op en keert weer terug in den zonneschijn en zweet meer dan ooit.

Als een wandluis van zijn mantel heeft de priester hem weggepinkt en niemand kijkt meer naar hem en zijn gevolg van vrouwen.

Eén enkele slechts is er, die zich zijner aantrekt, omdat er wat aan hem te verdienen kan wezen, een koffiehuishouder, mager, krom-

neuzig, half bedolven onder de lange doeken gewikkeld om zijn schedel. Hij dwingt een paar zijner gasten wat ruimte te maken, wat zij doen met langzame onwillige beweging; hij draagt een tafeltje en vier stoelen aan, en daar zit het Luthersche Duitschland op het Tunesische pleintje, onder Fransch protectoraat, omringd door Mohamedanen in het zonnetje van Afrika!

„Sehr interessant" zegt Papa, terwijl hij zijn eindje sigaar stilletjes onder zijn stoel laat vallen, „was trinken wir?"

Het knechtje Mohamed — met de klemtoon op „ham" — een roode fez boven het bruine gezicht, een erg vuil openhangend hemd over het slanke bruine lijf, komt hooren wat zij wenschen.

„Bier" zegt Papa, „een Maass" en „Bier" zegt Mama. Maar Mohamed begrijpt hen niet en verroert zich nog minder.

„Bier, bière, birra", het helpt allemaal niets. Nu kijkt Papa rond en ziet geen enkele Schoppe, maar wel kleine kopjes en hij ruikt koffiegeur. Koffie dan maar voor moeder de vrouw en hem en thee voor de meisjes. „Thé" verstaat Mohamed, en vier vuile vingers steekt hij op. „Nein zwei und zwei Kaffee, deux café" en weer verroert Mohamed geen vin, totdat de waard invalt met „caoua" en dan is de zaak in orde.

Met belangstelling kijken de meisjes hem na, als hij in de kelderruimte achter haar, waar mannen liggen te slapen op ruw houten banken langs de eenmaal witte muren, kleine blikken maatjes met zeer langen steel vult met een lepeltje gemalen koffie en suiker, er kokend water in giet, ze omroert, ze steekt in een bergje gloeiënde asch, waarin hij ze een minuut laat trekken en dan overgiet in twee kleine kopjes. Met twee kleine gebloemde glaasjes half vol thee zet hij ze voor de dorstenden.

„Wenig" zegt Papa; „süss" zegt Mama, „ein reizender Bube" zeggen de meisjes. Aldus ingebürgert in de Arabische maatschappij, „ganz gemütlich" vindt Mama, begint de pret voor de dochtertjes.

Twee kleine kinderen met zwerende oogen en omhangen met bruine lappen, komen op haar af. „On sou messiou, on sou Madame" vragen zij, onder het uitsteken van vuile bruine handjes. Een heel klein ezeltje met een plank op zijn rug, waarop suikerwerk ligt uitgestald onder een korst van vliegen, houdt voor haar stil; een man in een mantel uit enkel scheuren en stopsels bestaande, biedt vruchten te koop; een zwerm schoenpoetsers dringt tusschen de zwijgende Arabieren naar voren en wijst met zwarte vingers naar de nieuwe bruine schoentjes, die de meisjes kochten in de Avenue de France.

De gegeven sous wekken uit ieder stukje schaduw nieuwe bedelaars; het suikergoed en zoete citroenen en dadels stapelen zich op in de blauwe schootjes der vroolijke juffertjes, en onder het toekijken van een rij afgunstige vakgenooten, worden door een hunner haar voetjes met bruin schoensmeer en een zwarte lap gansch kunstig bewerkt. Het is iets als een evenementje in de witte stemmigheid van Halfaoine. De harde kleuren, het krakerige van de gestreken katoenen japonnetjes, de uitbundige welgedaanheid

„EEN BLAZENDE, ZWEETENDE, DIKKE DUITSCHER" .... MET GEVOLG.

van Mama's vormen, zich zoo vrijelijk teekenend onder haar keurs en rokken, haar dik rood gezicht, de half kale kop van Papa, wiens hoedje nu op tafel ligt; het frissche melk-en bloed van de meisjes met de blonde haren, de blauwe oogjes, de bloote halsjes, het vloekt en het schreeuwt alles tegen het roomwit der omgeving, het mollige vallen van de ruime wollen stoffen, de in doeken gewonden hoofden, het strenge in de bruine gezichten der Arabieren, het stil en onopgemerkt voortbewegen van enkele vrouwen, van wie niets te zien komt dan groote, amandelvormige zwarte oogen en bloote enkels.

Het is weerzinwekkend als een veeg roode verf op de witte vacht van een schaap.

En dan het echt Duitsche drukke gepraat van de meisjes, het schaterlachen van Papa!

De omzittenden worden zoo mogelijk nog kalmer en deftiger en strenger dan zij reeds waren. Het geheele plein schijnt te zwijgen. De schaduwen strekken zich langzaam, heel langzaam al verder uit over den grond. Vrachtdragers en werklui legeren zich daarin, nu de beursdrukte is verloopen. De futa, de kleurige vierkanten doek, die zij dragen om de lendenen, nu het warm is, en die slechts reikt tot aan de knie, plooiën zij zoo goed en kwaad als het gaat, voor zij zich uitstrekken in het stof, den schouder of buik van hun buurman tot hoofdkussen kiezend en een verward kluwen vormend van vuile lappen en bruine armen en beenen. Het aanstootelijke en onbehoorlijke van die drie bloote blanke vrouwen gezichten op het open plein, te midden van mannen, verstoort niet hun rust. Maar het ongegeneerde van de hunne verstoort wel die van Mama. Zij draait zich op haar stoel, ze wisselt blikken met haar man en dan zegt ze zoo onschuldig mogelijk: „Wir müssen nach Hause".

Als dan de meisjes vragend naar haar opzien en verwonderd willen rondkijken, waarom zoo in eens, dan springt zij op onder gewapper van haar rokken en stelt ze zich tegenover haar en roept: „Elsa, Emilie, schaut dort her, wie — wie — wie das lieblich ist", en daar ze zelve in het geheel niet weet wat „lieblich ist", wijst zij maar met haar parasol ergens heen, zoover mogelijk van de slapenden af. De zwaai van dien gloedrooden parasol ziet een van de kerels, een stevige jonge vent, die met de krachtige armen om de bloote knieën met open oogen zit te soesen. Hij denkt, dat de Christin hem wenkt; hij ruikt „bakchich", hij vliegt op, de anderen vliegen ook op, de futas vliegen op, knieën en dijen ontblooten zich, armen worden gestrekt, de mannen stormen op haar toe en roepen: „Jha Madame moi premier, moi premier!"

Met druk gebaar wijzen Pa en Ma de opdringenden terug en met hooge kleur op haar ronde wangetjes kijken Elsa en Emilie naar de punten harer gepoetste schoenen.

Het „naar huis" begrijpen zij nu en in de haast om aan dat bevel te voldoen geven zij aan den voorsten en grootsten bedeljongen in een heel kort baadje en een futa, haar schoot vol inkoopen. Glunder grinnikt de achtjarige schelm, als hij de eene vrucht voor, de ander na ziet opstapelen in zijn gebogen arm, terwijl hij met de andere zijn kameraadjes terug houdt. Maar als hij bemerkt, dat hij zoo niet alles zal kunnen bergen, dan trekken zijn zwarte wenkbrauwen samen, tot plots een reddende gedachte zijn bruin gezicht verheldert, de vrije hand zijn futa afrukt, de andere er de citroenen ingooit en hij, onder het glinsteren van twee rijen witte tanden, den doek als een open zak de meisjes voorhoudt.

Daar staan de arme Germaansche maagden, schaamrood tot op haar blanke halsjes, in een dichte rij van bruin bedelvolk en Arabische lastdragers! Opkijken durven ze niet, de weg naar de schoenpunten is nu ook versperd; in 's hemelsnaam dan maar opgekeken naar het hemelsblauw, „wie lieblich das ist".

Germania onder roode en blauwe en grijze parasols verdwijnt van Halfaouine in het donkere gat van de straat, die voert naar Bab Souika.

De schaduwen strekken zich over het geheele plein en kruipen op tegen de witte huizenblokken, die glanzen in rosé gouden gloed. De mufti staat hoog op den minaret

en zangerig galmt zijn stem, de oproeping tot het avondgebed over de ruimte.

Witte gedaanten rijzen op van den grond en zweven voort in het mystieke half duister, dat zoo plotseling het helle licht vervangt.

Zij ontdoen zich van hun schoeisel en zij wasschen hun voeten om den tempel in te gaan, die slechts betreden mag worden door geloovigen, die rein zijn van lichaam en rein van ziel, want zoo is het gebod van Mohamed Allah's profeet.

Het „so lieblich" idee werd mij aan de hand gedaan door Mohamed Freiherr von Baillou, mijn gastheer op het plein van Halfaouine.

HOLLANDSCHE MUSICI IN DEN VREEMDE. † † † † † † † † † DOOR DR. J. DE JONG. † † †

VI.

JOHAN SMIT.

In zijn mooi boek *Die Violine und ihre Meister*, noemt Wasielewski slechts vijf Hollandsche violisten: Naret-Koning, Engelbert Röntgen, Frans Coenen, W. Kes en Henri Petri. Ik citeer uit de derde uitgave van het jaar 1893. Wasielewski stierf in 1896 en kon dus geen latere bezorgen; hij zou thans zeker geen bezwaar hebben gemaakt o. a. Johan Smit te vermelden, die intusschen reeds vóór 1893 zijn naam had gevestigd. In ons land trad hij zelfs reeds op zeer jeugdigen leeftijd in de groote concerten op, die anders alleen voor beroemde buitenlanders hun deuren openzetten.

Mijn herinneringen aan Johan Smit reiken uit den tijd dat hij nog een buisje droeg. Ik zie hem met muziek onder den arm, de viool in de hand, naar onze Muziekschool stappen. Daar was iets in den jongen dat de aandacht trok; niemand zou hem, lettend op zijn fijn besneden gelaat, dat aan een Apollo deed denken, voor den zoon van een eenvoudig dansmeester hebben gehouden. Hij werd te Utrecht geboren 23 Mei 1862 en leerde al vroeg viool spelen; want zijn vader had op zijn danslessen een violist noodig en gaf hem een lid van het Utrechtsch Stedelijk Orkest, den heer Schirmer, tot onderwijzer. Onder des vaders leerlingen was een ander lid van dat Orkest en deze was van meening dat de kleine Johan voor iets beters in de wieg was gelegd dan dansmuziek te spelen. Hij ried den vader hem in de leer te doen bij den heer Dahmen, die toen als viool-onderwijzer een groote reputatie genoot *). Dahmen hoorde den knaap en nam hem als leerling aan. Drie maanden later liet hij Johan in een

---

*) Herman Johan Dahmen, geb. 1801 te Rotterdam, werd in 1825 concertmeester te Utrecht en vierde als zoodanig in 1875 zijn gouden jubilé.

der Stadsconcerten te Utrecht spelen en met de „Elégie" van Ernst legden het virtuoosje en zijn onderwijzer eer in. Op 12 jarigen leeftijd speelde Smit reeds de etudes van Kreutzer, Fiorillo en Rode. Dat hij een goed geheugen bezat kan wel daaruit blijken, dat hij de 24 Etudes van Rode in zes weken uit het hoofd leerde. Tot belooning kreeg hij van zijn meester een mooien strijkstok van Vuillaume ten geschenke.

Omstreeks dien tijd, in 1875, was de Nederlandsche Toonkunstenaars-Vereeniging opgericht.

Aanvankelijk zeer bescheiden optredend, vond zij toch warmen steun, o. a. bij de kunstlievende mevrouw Reiger — Fisler te Amsterdam. *) Richard Hol vestigde haar aandacht op den jongen Smit en toen deze voor haar had gespeeld, schonk zij hem een jaargeld om zijn studies voort te zetten. Door tusschenkomst van het bestuur der Vereeniging werd hij als leerling aan de Koninklijke Muziekschool alhier, in de klasse van J. G. Mulder, opgenomen. „Veel heb ik aan zijn uitstekend onderwijs te danken," schrijft mij Smit: „alle grootere werken van beroemde meesters studeerde ik onder zijn leiding." Als leerling der School had Smit gelegenheid op de Diligentia-concerten de beste artisten te hooren, o. a. Wieniawski en Joachim. Dezen laatste speelde hij eenige etudes en het 5[de] concert van Vieuxtemps voor en Joachim was een en al lof over het onderwijs van Mulder en over Smit's spel. Op 16-jarigen leeftijd verliet hij de Muziekschool met een diploma en hij ging toen naar Parijs. Daar liet hij zich inschrijven voor het toelatings-examen aan het Conservatorium; er waren ongeveer 80 aspiranten en hij was met Johannes Wolff †) een van de eersten, die werden toegelaten. Als vreemdeling evenwel moest hij zich verbinden twee jaar de lessen te volgen en daar hij niet zoolang blijven kon, gaf hij er de voorkeur aan privaatles te nemen bij den beroemden violist Léonard. Ongeveer acht maanden bleef hij onder de leiding van dien meester. *).

Het was te Parijs dat aan Smit de betrekking werd aangeboden van 1[en] concertmeester van het Kurzaal-orkest te Ostende, waarvan de dirigent toen des winters te Parijs woonde. †) Na proefspel werd hij geëngageerd en hij bleef twaalf jaar des zomers te Ostende werkzaam, elk jaar meer gewaardeerd en toegejuicht. Reeds in 1882 schreef *l'Echo d'Ostende* van hem, dat hij „littéralement souleva la salle dans un concerto de Vieuxtemps". Een paar jaar later schrijft een ander blad dier stad: „On ne se lasse pas d'écouter cet artiste. Il possède un coup d'archet admirable, large, juste; il allie à une puissance de son remarquable, une grâce, un sentiment qui séduit; aucune difficulté n'arrête sa bravoure. Son succès n'a pas été un succès, mais un triomphe." Weer eenige jaren later heet het, dat hij „devient chaque année de plus en plus le Benjamin du public, qui lui fait ovation sur ovation et le gâte à plaisir." En bij een andere gelegenheid worden de „qualités transcendantes" van den virtuoos in het licht gesteld.

Inmiddels was Smit reeds te Parijs in het openbaar opgetreden, en wel in 1880 in de Salle Erard, met Louis Coenen en Hekking. Met deze beiden speelt hij een trio van Beethoven, terwijl hij zich afzonderlijk deed hooren in Leonard's „Souvenir de Haydn." Zijn eerste optreden in Duitschland valt in October 1881 te Essen. „Richt uwe blikken naar het Westen, gij astronomen op de muzikale sterren-wachten van Duitschland", zoo schreef het *Musikalische Wochenblatt* naar aanleiding daarvan, „want een nieuwe ster is aan den kunsthemel opgegaan. De 19-jarige Hollandsche violist Johan Smit kan nu reeds worden beschouwd als een violist van den eersten

*) Mevrouw Reiger is de moeder van den dichter Albert Reiger, die meer dan eens met R. Hol samenwerkte.

†) Johannes Wolff studeerde bij Massart (leerling van Kreutzer), uit wiens school o. a. Wieniawski, Lotto en Teresina Tua zijn voortgekomen.

*) Léonard, Belg van geboorte, studeerde eerst te Luik, daarna bij Habeneck te Parijs. Hij volgde in 1850 De Bériot op als leeraar aan het Conservatorium te Brussel. Sedert 1867 was hij te Parijs gevestigd, waar hij in 1890 stierf. Tot zijn leerlingen behooren o. a. ook Marsick en Thomson.

†) De tegenwoordige dirigent is de heer L. Rinskopf, tevens directeur van de Muziekschool te Ostende.

rang, die vermoedelijk spoedig veel van zich zal doen spreken. Hij beschikt over een weeken en toch kernachtigen toon en heeft een techniek die meer dan voldoende is om alle denkbare moeilijkheden te overwinnen. Daaraan paart zich een opvatting en wijze van voordragen, die men zich aan den eenen kant niet inniger, aan den anderen niet vuriger denken kan. Hij speelde alles met zulk een volkomenheid, dat aan de critiek niets anders over bleef dan te verstommen." In hetzelfde jaar en in een volgend seizoen maakte Smit kunstreizen door ons vaderland. Het eerst was Amsterdam aan de beurt, waar hij met het concert van Paganini en Ernst's „Otello"-fantasie in de Parkzaal schitterend debuteerde en na dat debuut stroomden hem de engagementen toe bijv. Felix Meritis, Toekomst (Den Haag, Nov. 1881), Diligentia Feb. 1882), Cecilia (Arnhem), het Stadsconcert te Utrecht. Had hij nog als leerling van onze Muziekschool meegewerkt in uitvoeringen van de Ned. Toonkunstenaars-Vereeniging, thans werd zijn medewerking ook op de muziekfeesten van de Maatschappij t. b. d. Toonkunst gevraagd *) en overal was zijn succes groot. In den zomer van 1882 vinden wij hem op een kunstreis door Denemarken, met Conrad Behrens en Dyna Beumer. De Kopenhager bladen vonden zijn toon voor den Koninklijken Schouwburg nog wat dun (en dat was ook mijn oordeel toen ik hem hier in Concert-Diligentia hoorde), maar prezen zijn muzikale voordracht en reine intonatie en constateerden de „sympathetisk charme" van zijn spel. Kortom de „indtryk" was „unbetinget gunstigt."

In 1883 bood Bilse te Berlijn hem de betrekking aan van 1[n] concertmeester aan zijn beroemd orkest. Als men bedenkt dat Smit toen eerst 21 jaar oud was en dat die betrekking te voren door Ysaye, Thomson en Halir was vervuld, dan ziet men dat die aanbieding een groote onderscheiding was. Ook financiëel was ze allerminst verwerpelijk, want het tractement bedroeg 600 Mark per maand en met extra-concerten steeg dat tot 1000 Mark. Smit nam de aanbieding aan en naar het schijnt heeft hij met Bilse's orkest ook verschillende concertreizen gemaakt door Duitschland. Meermalen vindt men hem te Bremen, waar hij bijzonder in den smaak viel. Na een concert in Mei 1884 schreef de *Bremer Courier:* „Maar de held van den avond was de heer Johan Smit. Deze Mijnheer uit Utrecht, die zijn 22[e] jaar nog niet bereikt heeft, werd te Den Haag gevormd. Het den Hollanders eigen phlegma wordt althans in zijn spel geheel gemist; hij laat in verve, vuur en temperament zijn Zuidelijke collegas, met inbegrip van Sarasate, ver achter zich. Hoewel de „Faust"-fantasie van Sarasate een geesteloos maakwerk is, bewerkte toch de volmaakte bravour, waarmede ze werd gespeeld, een volkomen overwinning. Wij hopen dat de jonge meester Bremen spoedig weer met een bezoek zal verblijden." Die wensch blijkt in vervulling te zijn gegaan, want nog in dezelfde maand vinden wij in hetzelfde blad een enthousiastische bespreking van Smit's voordracht van Wieniawski's D-moll-concert. Het Adagio daarvan bracht een „betooverende werking voort, dank zij de zeldzaam warme innigheid van den toon, de elegische en toch temperamentvolle voordracht en de volmaakte zuiverheid."

Onze landgenoot had de eer zich in Januari van het volgend jaar op een soirée bij onzen Prins Hendrik te doen hooren met Käthi Bettaque, toen de meest populaire zangeres der Duitsche Opera te Rotterdam, en de pianiste Martha Remmert. In Maart van het zelfde jaar speelde hij te Keulen in de Musikalische Gesellschaft. „Zijn spel," zoo schreef een der bladen der stad, „onderscheidt zich dier mate door een voortreffelijke techniek, mooien toon en temperamentvolle voordracht, dat hij ongetwijfeld in de voorste rij van de violisten van onzen tijd moet worden gebracht."

Drie jaren bleef Smit bij Bilse; toen werd hij het orkestspel moede en besloot hij des winters wederom geheel als solist werkzaam te zijn. In 1886 en 1887 bezocht hij andermaal ons land. Het seizoen 1887-'88 werd voor hem belangrijk door een eerste optreden te Brussel, te Aken en bij Colonne te Parijs. Te Brussel speelde hij in de Association des Artistes Musiciens, en hoewel met hem nog

*) Op het Muziekfeest te Utrecht, in 1884, werd hij niet minder dan acht maal teruggeroepen.

een coloratuurzangeres, een tenor en een harpist meewerkten, was het succes van den avond voor Smit. „Son jeu franc et net brille par la correction, une véritable correction hollandaise. On a applaudi à tout rompre," schreef *l'Etoile Belge*. „Mr. Johan Smit à été le triomphateur de la soirée;" aldus het *Journal de Bruxelles*. „Mr. Smit, à qui est allé le succès de la soirée, à joué avec des qualités artistiques de premier ordre, un son charmant, du sentiment, et de la justesse"; aldus de *Nation*. En de *Gazette*: „Les auditeurs ont eu une agréable surprise: la découverte d'un violoniste inconnu, tout jeune encore, dont la tenue, l'élégance, la correction, la pureté de son ont été des plus appreciées. Il a eu les honneurs de la soirée."

Niet minder vleiend oordeelden de Duitsche bladen over Smit's optreden te Aken. De *Kölnische Zeitung* getuigde, dat zijn techniek meesterlijk, zijn toon heerlijk, zijn voordracht werkelijk bezielend was en dat de hem geschonken bijval zoo stormachtig was, als die slechts aan de eerste virtuozen ten deel valt. De *Aachener Zeitung* noemde onzen landgenoot een „Künstler par excellence," wiens spel zich ongetwijfeld met het beste en waardigste vergelijken liet, dat het moderne virtuozendom kan bieden. „Ein ganzer Künstler, der geniale Künstler", zoo heet het verder in de uitvoerige en geestdriftige bespreking. Alleen noemde de beoordeelaar Smit's cantilène een beetje hypersentimenteel en verweet hij hem eenige rythmische willekeur.

Over het Parijsche debuut was in de bladen slechts één roep. Hoewel geheel onbekend in de Fransche hoofdstad (niemand dacht aan het optreden in de salle Erard), werd Johan Smit aanstonds als een meester erkend, Violoniste d'un rare talent, beauté et ampleur du son, mécanisme irréprochable, ziehier eenige der vereerende epitheta hem naar het hoofd geworpen *). En niets pleit meer voor het succes dat onze landgenoot verwierf, dan de omstandigheid dat Colonne hem onmiddellijk voor een tweede concert engageerde, de week daarop. (Bij die gelegenheid debuteerde te Parijs onze goede bekende, de Brusselsche pianist Arthur de Greef *). „Monsieur Johan Smit," schreef Charles Darcours in de *Figaro*, „est un jeune artiste qui vient du Nord. Il parait fort timide, mais cele n'ôte rien à l'autorité de son jeu; il possède une délicieuse qualité de son et c'est aussi un charmeur par la grâce et la pureté. Il a brillamment réussi."

*) Volgens de *Intransigeant* had na Joachim niemand het G-moll concert van Bruch zoo mooi te Parijs gespeeld.

Om niet in herhalingen te vervallen zal ik niet meer uitwijden over de verdere kunstreizen van Johan Smit, die hem o. a. naar Zwitserland, Duitschland en Frankrijk voerden (te Bordeaux herinnerde hij aan Joachim, door zijn autoriteit en eenvoud, te Gotha aan Wilhelmj, te Genève noemde men hem den Hollander „avec l'âme d'un Slave" — correct en onstuimig tegelijk — en te Angers stelde men hem aanstonds op één lijn met Ysaye, Marsick en Thomson). Maar ik moet stilstaan bij zijn optreden te Gent in 1888, omdat dat eenigszins beslissend werd voor zijn loopbaan. Samuel, toen directeur van het Conservatorium aldaar, noodigde hem uit op een zijner concerten te spelen. Smit wist niet dat er weldra een leeraarsplaats in de viool aan het Gentsche Conservatorium zou vacant worden †) door het pensioneeren van den 70-jarigen Benoit Lagye, en dat dus zijn optreden eigenlijk een proefspel was in het publiek. Na het concert, dat een groot succes was voor Smit, bood Samuel hem de betrekking aan van „premier professeur du cours supérieur." Daar de aanbieding zeer aannemelijk was (een goed tractement en veel tijd voor kunstreizen) nam hij die aan en in October 1889 werd hij bij Koninklijk besluit aangesteld. Smit is nog in deze functie werkzaam en uit alles blijkt: tot algemeene voldoening. De meeste zijner leerlingen verlieten het Conservatorium met een 1en prix (in 1895 kregen dien alle vijf leerlingen) en hebben een plaats gevonden aan verschillende Muziekscholen in België. Dat hij ook buiten Gent als leeraar wordt gewaardeerd bewijst zijn deelneming als jurylid bij viool-concoursen aan andere Belgische

*) Leeraar aan het Conservatorium te Brussel.

†) C. Bergmans, Le Conservatoire Royal de Musique de Gand, blz. 284.

Conservatoria, onlangs nog te Mons en Brussel. Van de vrijheid tot concerteeren maakte Smit gebruik om zich in België, Frankrijk (o. a. Nizza), ons land, Duitschland, Finland en Rusland te doen hooren. Andermaal concerteerde hij te Helsingfors, waar hij door Merikanto aan het klavier werd begeleid. Buitengewoon viel hij te Petersburg in den smaak in de concerten van het Aquarium, onder Engel. Een der Fransche bladen schreef dat hij de „salle en ébullition" bracht door de „supériorité foudroyante" van zijn spel; een der Duitsche vermeldt zes terugroepingen na het concert van Paganini, terwijl een ander de meening uitsprak dat hij „Sarasate in keiner Weise nachsteht." Sedert 1896 is Smit geregeld elken zomer te Pavlovsk werkzaam, in het orkest dat professor Galkine daar dirigeert en als solist. Pavlovsk, de zomerresidentie van Grootvorst Constantijn, ligt ongeveer een half uur van Petersburg aan de lijn Petersburg—Pavlovsk en de spoorwegmaatschappij exploiteert de concertinstelling. Smit is daar en te Petersburg zeer in aanzien bij het publiek *) en meermalen is hem de betrekking van 1en concertmeester aan de Opera in de hoofdstad van Rusland aangeboden, maar hij gaf de voorkeur aan Gent, waar hij meer vrijheid heeft en een gemakkelijker werkkring. Hier hoorde men hem en zijn mooie Stradivarius (van het jaar 1687, een geschenk van zijn vroegere beschermster mevr. Reiger te Amsterdam) het laatst op het Feestconcert ter eere van Nicolai.

Johan Smit is sedert 1895 officier d'académie en werd in Mei 1900 door den Koning van België tot ridder der Leopoldsorde benoemd. Over de waarde van dergelijke onderscheidingen zijn de meeningen verdeeld (zij die er gering over denken en ze niet deelachtig werden loopen gevaar aan de fabel van de zure druiven te worden herinnerd). In elk geval is het voor een Nederlander niet onaardig er op te kunnen wijzen, vooral wanneer ze hem in zijn eigen land niet ten deel vallen.

*) Op zijn benefiet-concert te Pavlovsk, 18 Aug. 1900, kreeg hij o. a. een krans van massief zilver.

DE HOLLANDSCHE MEESTERS IN DE ERMITAGE TE SINT PETERSBURG. DOOR MAX ROOSES. † † † † † † † † † †

JAN STEEN. — Voor de laatste maal noodig ik den lezer uit een bezoek te brengen in de keizerlijke galerij te Sint-Petersburg; niet dat de stof uitgeput zij, maar omdat ik zelf mijn kijkjes op de onuitputtelijke kunstkamer hierbij wensch te beperken. Bij het nader omschrijven van enkele onderdeelen van de weidsche verzameling voelde ik gedurig mijne bewondering groeien voor den overweldigenden rijkdom van het geheel; bij het eindigen mijner taak voel ik nogmaals den indruk van bevreemding in mij wakker worden dat al die juweelen hier bijeen vergaderd zijn. Men reist een dag en een nacht lang door doodsche vlakten, men komt in eene moerassige streek, waar eene keizerstad, niet uit den grond is opgegroeid, maar door den wil van een alvermogenden meester is opgerezen, met mijlenlange, rechtlijnige straten, huizen als kazernen, kerken glinsterend van marmer en verguldsel, heele reeksen onmetelijke paleizen. Alles is er kunstmatig zonder kunst, groot zonder grootscheid; een vernis van vergevorderde beschaving ligt over het geheel, maar het vernis komt van elders, de beschaving heeft hare wortels niet in den eigen grond: de plant die hier bloeit is uit vreemde en mildere luchtstreken naar hier overgebracht.

En zoo ook de kunstschatten, die een dier paleizen vullen. Het is niet zoo zeer verbazend dat die een eeuw geleden te vinden waren: met geld had men toen nog wel het vierdubbele kunnen vergaren. Maar dat er een keizerin en keizers gevonden werden in dit ruwe oord, die zooveel over hadden voor de meest verfijnde scheppingen van beter bedeelde landen, dat zij jaren aan jaren zooveel smaak aan den dag legden en zoo verlichte raadgevers in hunnen dienst hadden, dat de eerbied ten onzent geringer was voor de scheppingen van het eigen ras dan ginder in het verre noorden: dit wekt verwondering. Heeft men de lange reis afgelegd dan is men dubbel gelukkig die

heerlijke dingen in zoo verbazende menigte en zoo uitmuntend gehalte hier bijeen te vinden. Zij worden er als keizerlijk goed behandeld; zij zijn geborgen in een echt paleis, en worden bewaakt door keizerlijke bedienden, die wanneer zij van hun overste een wenk ontvangen hebben u met voorkomendheid te behandelen, u te gemoet komen als waart gij de eigenaar van al dat schoone. Men brengt dan ook genotrijke uren door in de zalen van l'Ermitage, men is er gewoonlijk zoo goed als alleen en zoo de overvloed van schilderijen op sommige plaatsen wel wat heel groot is om allen de gunstigste plaats te bezorgen, toch laten schikking en verlichting weinig te wenschen over. Ik ken geen beter Museum in de wereld dan dit voor iemand die zijne Hollandsche school wil leeren kennen uit de werken van haren bloeitijd.

De zalen zijn zoo verdeeld dat men gemakkelijk een overzicht kan nemen van de schilderijen van een zelfden meester en van de groep, die tot een zelfde vak behoort. Rembrandt, die hier zooveel stukken heeft als in een half dozijn der rijkste Museums te zamen, neemt met zijn volgelingen een volle zijde van een der vleugels in; de ontelbare stukken van Wouwermans en Teniers met die van Paul Potter een andere. Een dan komt er een heel groote zaal, van raam tot raam bij middel van schuinsche beschotten in open kamertjes onderverdeeld, waar de onoverzienbare schaar der kleinmeesters geherbergd is. Ieder hangt er bij de zijnen. Zoo treft men al dadelijk bij het inkomen ter rechterhand den hoek der bouwschilders aan. Vooreerst de kerkschilders: Pieter Neefs met zes stukken, Hendrik van Steenwijck de oude en de jonge en Gerrit van Houckgeest elk met drie, Isaak van Nickele met twee, Hendrik van Streek, Hans van Baden, Hendrik Cornelisz. van Vliet, Antonis Delorme elk met één; dan de paleizenschilder Dirk van Delen met drie stukken; de stratenschilder Gerrit Adriaensz. Berckheyde met vier: allen bij elkander geschaard, gemakkelijk te overzien en te vergelijken. En zoo met de andere: de landschapschilders, de gezelschapschilders, de boerenschilders, de doodenatuurschilders, de dierenschilders en wat er verder voor groepeeringen te maken zijn in de Hollandsche kleinmeesters.

Die zaal, waarvan elke vierkante voet aan den wand bekleed is met een meesterstukje is als een museum in een museum. Nergens krijgt men zoo overweldigend den indruk van het kenmerkende schoon der Hollandsche school. In die kleinmeesters leefde de oude gave en lust van onzen stam voort om zijn levendigste gewaarwordingen uit te drukken met het penseel, vorm te geven aan zijn dichterlijk gevoel in de kleur. Wat van Eyck en Memlinc deden twee eeuwen vroeger deden zij toen; zij volgden niet na, zij zetten voort. De ouderen hadden de wereld der hemelen opgeroepen en lofzangen gezongen ter eere van wat heilig en vroom en teer was; zij waren op de aarde neergekomen en verhaalden met dezelfde zorg, met dezelfde ingenomenheid, met dezelfde devotie wat hen daar trof. Zij wendden zich naar het zinnelijk waarneembare, maar waren nooit nuchter; zij zagen meer dan wat een gewoon sterveling ontdekt; zij zochten en vonden het leven der dingen meer in dezer kleur en licht dan in hun tastbaar bestaan. Zij vierden het feest der oogen. En honderd jaar lang hebben zij in hunne kamertjes en zoldertjes reikhalzend bespied elk zonnestraaltje dat door het venster gleed, elk toontje dat daar binnen of daar buiten glansde; zij zijn over de weide en in het bosch, langs het strand en de straat gegaan en hebben met gretigen blik en vol opgetogen bewondering gestaard naar de zon, die scheen op de huid van het veen op het loof der boomen. Voor hunne modellen gezeten, hebben zij nagegaan hoe het leven gleed onder de huid en glom uit de oogen, hoe het licht brak en weerkaatste op de plooien van het kleed. Met ingespannen toewijding en met een ziel, die juicht uit hun arbeid, vatten zij al dit waargenomen en al dit gewaar geworden samen op hunne kleine paneeltjes en doekjes, met weergalooze handvaardigheid. O die penseeling, dit getoover met de kleur, die toetsjes en stipjes en veegjes, die het leven doen vloeien uit den borstel, die het verhoogen en verfijnen! Nergens vindt men zooveel gevat-

HET BEZOEK VAN EEN GENEESHEER
JAN STEEN

heid zooveel zekerheid, zooveel veelzijdigheid in het hanteeren van den borstel.

Er zijn er nog zoovele van die fijnschilders in de Ermitage, die het bespreken overwaardig zijn, maar wij moeten ons beperken: wij kiezen er nog een enkelen uit, Jan Steen. Hij is de hoogste vertegenwoordiger van een vak, waarin hij verre boven alle mededingers en nagenoeg alleen staat; hij is de groote kluchtschilder van ons volk, en in de schilderkunst wat Brederoo en Ogier in de letterkunde waren. Zijn lach is grof genoeg, maar goedrond en gezond. Rondom hem werkt een heele schaar gezelschapschilders, van welke de eene, zooals Ter Borch, Geeraard Dou, de Mierissen en Metsu's, ons koele schertstooneeltjes uit het leven van den demi-monde van dien tijd te zien geven; en de andere, zooals Brouwer en Adriaan van Ostade, onverbloemd en eerder verzwarend dan verzachtend de onhebbelijkheid van het boerenleven aantoonen. Niemand lacht als hij, uitgelaten, schaterend; niemand maakt zich zelve en ons vroolijk over de kudde snullen en verwaande dwazen, noch heeft zooveel pret in de guitenstreken van een mooi vrijstertje en in de onpasselijkheden van drinksters en rooksters; geen verzint zulke baldadige parodieën op bijbelsche geschiedenissen als hij. Hij is de vertolker, de uitbazuiner van den lach- en spotlust van ons voorgeslacht, dat wel juist, maar niet nauw zag, dát zich over alles vroolijk en over niets boos maakte.

Bij deze kostelijke en zeldzame gave voegde hij die van een meester in het schilderen. Hij kan wel eens grofweg en slordig borstelen en schijnt dan te gekscheeren met zijn eigen kunst, maar gewoonlijk arbeidt hij met ernst en zorg en brengt dan puik werk voort. Hij is wel eens, en zelfs meer dan eens, onfatsoenlijk tot grofheid, zooals de zeden van zijn tijd het meebrachten; maar hij had ook met zijn tijd- en vakgenooten gemeen dat hij beter kon schilderen dan men het ooit elders deed. Hij bespeelde daarbij niet immer dezelfde snaar, al zij die zeer gewoonlijk de vroolijke. Nu eens is hij schitterend en pittig van kleur en keurig van penseeling, dan zoekt hij meer de fijnheid van toon in het algemeen en legt een fluweelige zachtheid in zijn versmolten harmonie. Soms treft men in zijn achtergronden natuurgezichten aan vol poëzie, die bewijzen dat de eeuwige spotter wel eens een droomer kon worden, die zich liet meesleepen door de poëzie van aarde en hemel. Wij mogen hem in eere houden dien vroolijken snaak, die terzelfder tijd een ernstig kunstenaar was en die zijn eigenaardige noot zoo frisch liet galmen in het concert der Nederlandsche school, en daarom blijven wij nog een oogenblik stil bij zijne werken in de Ermitage.

Er hangen er daar tien, alle zijn handteeken dragende. Alweder hebben wij de opmerking te maken dat er nergens van hem zoo talrijke en zoo degelijke stukken te vinden zijn.

Vooreerst komt (Nr. 895) een stuk Bijbelsche geschiedenis *Esther vóór Assuërus*. Bij uitzondering wordt het onderwerp ernstig genoeg opgevat. Esther, die de koninginnekroon draagt, is in onmacht gevallen in de armen van twee kamerjuffers. Assuërus in groot ornaat is van zijn troon opgestaan en buigt zich over de sterk ontroerde. Bij den troon een drietal hovelingen, Amman en nog eenige andere personages van minder belang. In den achtergrond de prachtige troonzaal met uitzicht op een landschap. Het is een betrekkelijk groot stuk met veel zorg in rijken kleurenglans en warm lichteffect geschilderd, vol beweging, maar overhellend naar den decoratieven trant en naar het paradestuk.

De overige werken behooren tot Jan Steen's gewone opvatting van het leven. Vooreerst: *Het bezoek van den Geneesheer* (Nr. 896), waarvan hierbij een afbeelding gaat: een heel lief tooneeltje met guitige bijbedoeling. Het vrouwtje lijdt aan liefdesmart of aan de gevolgen ervan; de doctor kan het geval moeilijk in vollen ernst opnemen; voor zulke ziekten, meent hij, is er geen kruid gewassen, daar komen andere medicamenten dan de zijne bij te pas. De schilder wil dan ook geen medelijden voor haar opwekken, hij vindt het groepje plezierig: de oude vrouw, die op hare wijze het geval uitlegt; de doctor, die haar laat zeggen en er meer van weet; de zieke, die met haar gepeinzen afdwaalt naar elders. Het juffertje is vooral interessant, zij ligt achterover op een peuluw, zij draagt een rood kleed, een lichtgroen jakje,

met hermelijn geboord, een witten voorschoot, een witten doek op het hoofd. Het is een heel fijn figuurtje, springend levend niettegenstaande haren kommerlijken toestand, wel wat zwaarder in de verf dan een personage van Ter Borch het zou zijn, maar pittig van kleur en van licht, een smakelijk persoontje in smaakvolle tonen gehuld. De andere figuren zijn in halven schemer en doen het eerste goed uitkomen.

Dan een *Zomerfeest* (Nr. 897). Een tooneel van: Leve de vreugd! leve de liefde! In een tuin gestoffeerd met kolommen en een gebeeldhouwde fontein is een jong paar muziek aan 't maken; zij zingt, hij speelt op de viool, een jonge knaap begeleidt hen op de fluit. Verder vrijen andere koppels. In de lucht zweven liefdegoodjes.

De *Drinkebroers* (Nr. 898). Een vrouw heeft gerookt en gedronken, zij ziet er miserabel uit in haren ontredderden toestand; de man, die er beter tegen kan, vindt het ongeval zijne wederhelft overkomen grappig en gaat lustig en rustig voort pijp en glas te hanteeren. Het is een prettig tooneeltje, prachtig gedetailleerd, met weinig speling van licht, alles in halve tonen, behalve de roode pet van den grinnikenden man en de roode muts van het zieke mensch.

De *Oude Vrek* (Nr. 899). Hij is ziek en zit met oranje-kleurigen slaaprok en roode muts in een armstoel, zijne geldbeurs in de eene, zijn wandelstok in de andere hand. Twee vrouwen bedienen hem: zijne jonge wederhelft in violet en rozekleurige kleedij en eene andere in het bruin met witte muts. Zij zien hem heel lieftallig, hij haar heel wantrouwend aan. Aan den wand hangt de Susanna met de twee grijsaards van Rubens, een tegenpartij van het tooneeltje dat hier vertoond wordt. Ginds werd de jonge vrouw beloerd door twee oude mannen; hier zijn de twee jonge vrouwen verlekkerd op het geld van den oude. Uitmuntend getypeerd in helderen toon en vlot bewerkt.

De *Tric-trac* (Nr. 900). Een voornaam gezelschap: twee zijn aan het spelen; een heer wijst met den steel zijner pijp aan eene dame welke schijf zij verplaatsen moet. In den achtergrond kust een jonge man een meisje, een knecht drinkt in het geniep een glas wijn uit. Het stuk draagt het jaartal 1667, het dagteekent dus uit de tweede helft van 's kunstenaars loopbaan, toen zijn toon stiller en koeler was geworden; maar het is uitmuntend van ineenzetting en fijn van bewerking.

In de vijf laatst vermelde stukken blijft Jan Steen tamelijk ingetoomd, om niet te zeggen ingetogen. In de overige gaat hij vrijer zijn gang en wordt de luim ruwer.

In de *Boerenbruiloft* (Nr. 901), een door en door vroolijk stuk, zoo van opvatting als van bewerking, met figuren uitgelaten van plezier en schaterend van licht, ziet men een jonge getrouwde, die er maar hoegenaamd niet van hooren wil de echtelijke kamer binnen te treden. Haar oude leelijke man, met den kwabbigen neus, dien Jan Steen aan zijn kluchtige figuren leent, heeft al wel haar te trekken, een jonge handlanger haar wel voort te stuwen, zij wil den noodlottigen drempel niet overschrijden. Men is lang aan tafel gebleven en heeft zich alles wel laten smaken, de violen spelen nog, de rommelpot ronkt, het verhitte gezelschap heeft een pret van belang in den onvoorspoedigen maagdenroof.

In Nr. 902 en Nr. 1788 zien wij twee *Kroegtooneeltjes*. In het eerste zit de man goedsjeugdig te rooken, terwijl een leelijke herberggast, gemeen genoeg, de waardin zoekt te verleiden; in het andere wordt een jonge meid door een oude waardin verschacherd aan een pachter, rijker aan geld dan aan lichaamlijke bekoorlijkheid. In het laatste stuk (Nr. 1844) ziet men een ouden en een jongen vrijer dingen om de liefde van een jonge meid; de eene zoekt haar over te halen met geld en juweelen, de andere laat met beter gevolg zijn jeugd en zijn goed uitzicht voor zich pleiten.

TWEE MEIMYTHEN.

DOOR

J. B. SCHEPERS.

NANNA'S ZIEKTE.

Zang van BERNLEF.

Naar buiten kwam Balder uit Bredebliks deuren:
Fel was 't flonkren, vurig en schel:
De ogen van alle Azen en helden
Verblind van dat blinken bogen omlaag,
Maar vreemd was dat vuur, als volgd'er 'en ijswind.
Lauwe luchten labberden niet
Om de wuifgewaden, om wangen en baarden:
Kille koude kwelde hun allen
En huivrend hieven hun hoofden ze weer,
Vragend met vorsblik naar 't vreemde hiervan.
En ze zagen de Zongod zonder z'n Nanna:
Vóór Bredeblik bloosde haar wang niet,
De gouden gloed van de golvende haartooi,
De zuivere zonnen, haar zachtblauwë ogen,
Weg was het: wild woei nu dë ijswind.
Zij lag ziek en geen zachtheid omgaf hem.
Zwijgende zagen ze 't gesloten paleis.
En Balder, gebukt van 't buigende leed,
Aarzlend en omziend noch uitte geen klacht,
Maar steeg met één stap op de stralende wagen
Naast de menner wiens macht het moedige driespan
In toom hield en troonde over 't effene plein.
Zij stapten en stampten: één steigerde en brieste,
'En schimmel, en 't schuim vloog schuin naar achter
Op de bruine, z'n buurman, gebogen tot trekken,
Bedaarder als d'andren, d'oudste was hij.
De levenslustige linkse sprong mee,
'En vlugge vos, zo fors niet als d'andren,
Maar jong en jolig, jeukend van draafdrift.
Eens nog z'n oog achterwaarts richtend,
Naar 't rooskleurig lichtende, rouwend paleis,
Zuchte hij zwaar, maar — de zon moest schijnen:
Voort moest hij: Vader doorvorste 't heelal reeds
En wenkte hem wuivend uit wazige hoogte
'En groet toe; het ging door de galmende poort
Naar de Bifrostbrug die buigt naar de wereld.
Nu mocht de menner de machtige rossen
De teugel vieren.
Vrieskoud was 't aardrijk
En huiverend hunkerde't: hief maar de zon zich!
De tere kastanjes trokken hun blad saam:
Neer hing 't in nachts nijpende koude
En menige mooie Meibloem ging dood.
Vogels bevroren in 't vochtige weiland
En angst was in elk die van uitbotten hield.
Eindelik, eindelik overal licht!
De Zonnegod zocht het zwerk te bestijgen
En mensen en dieren dankten de Machtige;
Glanzend in goudharnas, gloed om het schild,
Stond hij in 't stralende, starlende voertuig,
En krachtig klommen met klinkende hoeven
De paarden het pad op in prachtige saamren.
De menner zwiepte maar matig de zweep.
Maar — uit die kim klom ook met macht
'En kille wind, 'en kwelgeest, 'en woestaard.
Met snelle rossen rende hij sochtends
Voort over velden en flonkerend meerblauw
En telkens tilden ontelbare scharen
De hoofden omhoog daar, dan huiverdë alles.
Ze reden en renden rustloos maar aan,
Elkander jagend met juichende kreten:
Nanna's blikken bonden hun niet.
In kille kou kromp heel het land in
En ze renden en reden rusteloos aan,
De benden, die bralden bij Balders leed.
De Zonnegod zag met zorg in dë ogen
Vaak naar de verte, vragend om 't einddoel.
Hij vergat te gloeien; glans gaf hij maar —
En moe kwam de man bij de minlike vrouw:
Voor 't dagwerk had d'aarde geen danken over.
Moedeloos maakte 't de machtige God,
Doch vroliker vond hij z'n vrouw terug.
Ziek wel zagen haar zonlozë ogen,
Maar ze hield zich omhoog om hem te vertroosten.
Van 't bed gaf de bleke 'm de blankzieke hand
En trok hem teder tot aan haar mond neer.
Lachende liet ze de lippen rusten
Op de blonde baard aan de bruinbloswang
En hij drukte in d'armen de dierbare zieke.

In 't hoge Walhal heerste de zorg,
Angstigë Azen uitten zich fluistrend,
Voort was de vreugde bij 't feestmaal der helden.
Drinkensdrukte en dindren van schotels
Rinkinken van kroezen, klokken van 't schenken,
Vragen om vlees en vloeken bij 't bier:
Roezemoezig rumoer in het rond,
Geen vrolike blijheid vloog onder 't blinkdak
De tafels langs, telkens van toon verwisslend,
Schaatrende vreugde of vrolike scherts
Het kille licht bekoelde de lust,
Tot Wodan weerkwam in 't woelige midden
En schrok van de schrille, schelle kreten.
Kalmt gaf z'n komst hun, z'n klinkende stem:
„Wanhoop toch niet; dit wee is u nut,
Kleingelovigen, laat toch uw klagen.
't Loopt wel eens tegen, 't leven is hard.
Tracht weer in 't werk troost te verwerven:
Dë arme aarde, omarm ze met liefde!
Wees groot in uw leed, het goeddoen verlicht het!"

Om zongloed smeekten de zuchtende mensen
Om lauwe luchten, om luwte van blad,
Om stille sterlucht en stromen van lied
Van de nachtegaal, voor 't gaaike in het nest
En ze baden Balder: breng ons toch warmte.

Toen dreef hij daagliks dapper z'n rossen,
Met wilde, verwoestende Winden strijdend:
Moed gaf z'n min hem; mocht hij zich wensen
Boven, aan 't bed bij de bleke zieke,
Met de hoop in het hart hield hij zich goed
En schonk de schittrende schatten van 't licht
En d' aarde dankte met duizenden bloemen
Zangen ook zweefden de Zonnegod toe.

Haarlem, 3 en 4 Mei 1902.

NANNA'S HERSTEL.

De ziekte bezweek, de Zonnevrouw kwam
Door Walhal's wegen wandlen, alleen,
Naar Bifrostbrug, om, gebogen naar de aarde,
'En groet te geven de God, die steeg
En dartel dansen deed z'n paarden,
Ze sprongen omhoog, dat sprankels vuur
Spatten en spikkelend spoten naar d'aarde,
Gloed omgaf de God en z'n straalkar.

En omlaag gleed haar groet naar 't groenende land
Langs de leeuwrik, de lichtgewiekte,
Tot de tsjilpende, tsjottrende vogels,
Van blaadjë en blad langs de boom op de grond,
Waar grassprietjes groenden om geurig kruid
En alles kreeg lust om te leven terug;
In welige wasdom stond woud en wei.

En de blijde Balder bond zich niet in.
Maar zong van z'n Zonnevrouw, zong van z'n heil,
En de woorden welden in weeldrige klank
Uit z'n mond, 'en minnelied, manlik en teer
En hij zong maar z'n zonnelied, zong telkens weer.
De klanken klaterden, klaverden op
Naar de Bifrostbrug, naar de blozende vrouw
En ze dartelden, spartelden, sprongen naar d'aard.

Één bloemebed, blonk die z'n vrouw toe
En de mensen moesten nu 't Meiweer kwam
Naar buiten, blij, nu zij beter was.

Vreugde om die vrouw voelde heel d' aard
En danktranen trilden in d'ogen van Nanna.

Haarlem, 14 Mei 1902.

J. B. Schepers.

De Daken. † † † † † † † † † †
Door Leo Faust. † † † † †

I.

Zóó gezien, in de omlijsting van haar kleine venster, met maar weinig lucht en heelemàal geen straat of binnenplaats, waren de witbesneeuwde daken als een ver, onafzienbaar bergland, een ijszee van blokken en van ruggen, van kammen en van spitsen.

Alleen als ze haar gezichtje drùkte tegen het glas van de ruiten, — of beter nog: als ze de ramen opensloeg en haar lichaam zoo ver mogelijk naar buiten boog, zag ze, zwarte modderplek in àl dat smetteloos witte, het smalle plaatsje, een enkele meter breed en afgescheiden aan weerskanten door een laag, bruin-houten schuttinkje van de plaatsjes van de buren. Dat ging zoo door, een heele rij huizen langs, en hier, van boven uit dit zolderkamertje, leek die donkere, vuile reeks plaatsjes, geleed telkens door hetzelfde houten schuttinkje, een lange, dunne worm, star-recht liggend diep in een gleuf tusschen dat witte dakenland. Naar links zette die zich heel-lang voort, afgesloten ten slotte door een steenen muurtje en een grooten, goed-onderhouden tuin. Maar naar rechts verwijdden de plaatsjes zich al gauw, plotseling, tot kleine, vierkante, armelui's-tuintjes met hier en daar een dooddor, spichtig stammetje en een plekje schurftigbemodderd gras. Een wegsmeltende sneeuwpop, een stroo-omwonden pomp, een hoop vodden en gele sinaasappelschillen, — gaven daar een timbre van saaie, muf-burgerlijke misère.

Daarom bleef zij maar liefst altijd wat dieper in haar kamer. Want aan de overzij werden de plaatsjes begrensd door een steilen, blindemuur, recht oploopend tot een eind beneden haar venster en dan zich omvouwend tot een schuin-oploopend dak, dat zóo hoog ging, dat zij nog juist eroverheen-, maar de àndere helling ervan niet meer kon zien. En wanneer ze dus niet vlak bij het venster ging staan, was het dit dak, dat het grootste gedeelte van het veld ervan innam. Achter het huis dat eronder rustte, moest een straat zijn, maar die kon zij niet zien. Zij zag de daken van de huizen aan den ànderen kant van die straat, een heele rij van gewone heerenhuizen-daken, naast elkaar, al maar naast elkaar, de een iets hooger, de ander lager, elke twee afgescheiden van de volgende twee door een bundeltje schoorsteenen; een witte rij daken, een rechte lijn trekkend midden door het dakenland. Daarachter, de grootst-mogelijke verwarring van allerlei daken door elkaar: daken, die rechthoekig tegen elkaar stonden, daken die weer andere ontmoetten in een scherpen hoek, daken afwisselend van hoogte, van lengte, van breedte, platte daken, gebogen daken, spitse daken, daken als pyramides en daken als ruggen van opengeslagen boeken, koepelvormige daken en kegelvormige; een land, een horizontlooze oneindigheid van daken. Want de hemel had dezelfde kleur als zij en de laatste, de achterste waasden weg in een vage grauw-grijsheid, zonder contouren, zich oplossend in, overgaand zonder overgang in de sneeuwige, éénkleurige lucht.

Uit het plompe, rechthoekig-massale plat van een fabriek rees steil, als rechte, onvertakte boomstam, donkere schoorsteen omhoog. Verder, meer naar rechts was het hooge dak van een kerk, zegenend zich verheffend ver boven al het hem omringende; afgeknotte toren zag wijd uit, om zich heen, wakend als een oude herder, hoog, tusschen zijn schapen.

Dit vormde de eenige afwisseling in het grijs-melancholieke sneeuwland, waarop haar venster het uitzicht gaf. Niet het kleinste brokje straat of steeg, niet ook maar een stùkje van een mensch of een dier, — zelfs niet een venstertje of de hoogste takken van een boom, waren er te zien.

En toch gaf ze er de voorkeur aan, immer, niet vlak bij haar ruiten te staan, maar iets dieper in het zolderkamertje, dat daar zoo hoog hing op de grens van vrije lucht en menschenmaaksel, — niet de ramen open te slaan en het steegje te zien van de enge plaatsjes, de tuintjes met de sneeuwpop en de pomp.

Ze woonde hier in het centrum van de groote stad, het bedrijvigst kloppend hart, en alleen omdat het nieuwjaarsdag was waasde er thans die stilte rond van melancholie, waarin

het gebeier der kerkklokken, dat uit de afgeknotte toren dreunde, het eenig geluid was dat haar brak.

Alles droeg bij tot de stemming van verveling en landerigheid, die haar meer en meer neerdrukte. Het kamertje, afgeschoten met wat planken en een paar dikke balken; dat uitzicht op die oneindige, nevelig-grauwe daken-kudde en de donkere, sneeuw-zware lucht; die stilte en dat onrustig klokkengelui; haar denken, dat maaral afdwaalde naar vorige nieuwjaarsdagen, toen ze haar moeder nog had, goeie, vroeg-afgetobde vrouw die, nu bijna een jaar geleden, was uitgedoofd als een stille lamp; en vooral haar werkloosheid, dien heelen dag, daar het atelier Zondag hield en zij te godsdienstig was, om, als de andere meisjes, wat voor zichzelf te werken.

Zij had wel wat willen lezen, maar ze had geen boek. Voor den bijbel, was ze niet in de stemming. En ze voelde zich te vervelend, om uit te gaan, wat te gaan loopen met een vriendin of alleen.

Zoo bleef ze hangen op haar stoel, terwijl de klokken hun gebeier vertraagden, en ze dacht aan de monotonie en de saaiheid van haar leven.

Ze was op een hoedenatelier. Begaafdste, vlugste van begrip en verst gevorderde van de acht meisjes die daar werkten, had ze eigenlijk van allen nog de prettigste bezigheid. De „artistiekste", zooals mevrouw het noemde. Met hetgeen de andere meisjes in elkaar hadden gezet èn hetgeen ze kreeg van de fabriek: bloemen, veeren, aigrettes, moest zij de modellen garneeren, moest zij de mooie smaakvolle hoeden in elkaar zetten, die zoo kostbaar waren en toch de chieke dames vaak zoo foei-leelijk stonden, — moest zij dat allemaal inéén tooveren, volgens plaat, aanwijzingen of fantasie.

Dat had zij altijd wel prèttig gevonden; het betaalde goed, haar avonden, 's zomers na achten, 's winters na zessen, had ze altijd vrij en bovendien nog veel vacantie in het slap seizoen; ze kon haar gedachten laten werken en haar smaak; ze had voldoening van elk stuk dat klaar was.

En nu opeens, op dezen ochtend van verveling en melancholie, vertoonde zich aan haar, pijn-duidelijk, het doellooze van al dat gepeuter, het dwaze, ijdele van al dat nutteloos, eeuwig-zich-herhalend gewerk. Ze wilde zoo graag wat doèn voor de wereld, wat goèds, al was het ook maar nòg zoo weinig; of, kon het al niet voor de wèreld, dan voor een ènkel mensch! Ze wilde zoo graag iets doen, waar ze mee òpschoot, waar ze plezier van had, — waar ze háár steentje in aandroeg tot den voortbouw van dat heerlijk-grootsch werk dat samenleving heet! Ze had haar moeder gehad; toèn had ze een doel; en dat ze haar moeder een paar jaren had ontheven aan het geploeter, dat ze haar een poosje het leven had kunnen doen genieten, zooals een plant geniet van de zon, dit was haar grootste geluk geweest, — maar óók: haar bestaansreden.

Nu was die weg. Eerst had ze nog doorgewerkt, blind van verdriet en vreemd in haar nieuwen toestand, zonder te denken, — zooals een machine nog doorloopt na het ophouden van de macht die haar voortstuwt. Maar nu was alles weg. En inééns op dezen eersten morgen van het nieuwe jaar, zag ze het, hoe alleen ze stond en hoe doelloos, hoe ongemotiveerd haär leven was.

Ze dacht aan verpleegster, ze dacht aan onderwijzeres. Maar voor àlles hadt je examens noodig, diploma's en getuigschriften. En zij had niets, dan haar kennis van de moden der hoeden, en — haar hart, dat ernaar snàkte zich aan iets te geven.

Hoe doelloos was toch haar ploeteren van elken dag Daar lagen de daken, witbesneeuwd, en die zouden er àltijd zoo blijven liggen. De sneeuw zou smelten, en eraf glijden bij bonken of bij brokken, de regen zou ze schoon wasschen de wind zou ze droog waaien, de zon zou erover uitschijnen haar heerlijksten gloed. En weer zou er sneeuw komen, en wèer een nieuwjaarsdag, — en wèer zou alles zijn zooals nu. En zij, zìj zou hard hebben geploeterd, een jáár van haar jong leven hebben afgestaan in vermoeiend en vervelend werk en opoffering, — en ze zou niets blijvends hebben tot stand gebracht. De daken zouden er nog precies eender liggen, de klok zou weer precies hetzelfde luiden, en zij zou nièts eraan hebben ver-

anderd, aan die daken niet, aan die klokken niet, aan niets van de hééle wereld.

Dat was haar wanhoop. In de stemming van weemoed, die er zeefde door het dakkamertje, in dien donkeren winterochtend, kwam er een neiging bij haar op om te weenen.

Maar daarvoor was haar *spleen* te groot en te echt. In apathie bleef ze zitten, op matten stoel, de handen in haar schoot, naar buiten kijkend.

Het gebeier had opgehouden; gejoel van kinderen drong flauw tot haar door. En langzaam waasden haar gedachten weg als rook, in een besef van machteloosheid, van er-toch-niets-tegen-te-kunnen.

Ze zat op den matten stoel, een weinig de kamer in, en met oogen, die keken zonder te zien, staarde ze naar buiten. Over de dakenzee. Ver dóór het grauw van den hemel.

II.

In den wind huiverden de duinen van verwachting en het zonlicht droomde op hun ruggen. Het spichtige gras had weer malsch-frissche kleur, madelieven keken er als oogen naar den egaal-blauwen hemel. En er was een zacht geluid, dat klonk als een symfonie aan het licht en aan de nieuwe lente.

De duinen huiverden, zonbeschenen. Fel ketste het blekkerend licht terug tegen onbegroeide helling van een blinkend-zandige pan. Verblindend was dat als een reusachtige electrische zon. Maar ervoor en erachter, ernaast en naar alle, alle kanten er omheen, was het jonge, versche groen. In de golvingen een uitgestrekte mozaïek van de fijnst-genuanceerde tonen en tinten. Op glooiingen, recht door de zon beschenen, glom en glansde het als heel-licht groene, pelsige zij. Waar de helling zich omboog, zoodat de zonnestralen meer erlàngs gleden dan ertègen, ging het over in een donkerder, en droefgeestige kleur. En de duinkanten die heelemaal in schaduw lagen, waren van een héél-diep groen, een groen, dat aan sommige oogen deed denken. Door de tegenstelling met de lichtkanten en vooral met het krijtwitte geschitter van de blinkend-zandige pan, leek die schaduw wel nacht, oogstreelende, fluweel-donkere nacht, zwaar en donker groen met een violetten toets. Maar het mooiste was het gevlekte, licht-beschenen; waar wat ruwe bobbels, en hier en daar dor struikstaketsel, de stilte van het schitterend glansgroen braken, het belegden met sombere schaduwvlokken, van allerlei grootte, van allerlei vorm, van allerlei nuance van tint. Dat was de rustgevende schaduw in het stralend juichende licht. Dat was het heele, uitgestrekte duinenmozaïek op klein oppervlak bijeengebracht. En àlles trilde, van het heete licht, van den zacht-gaanden wind, en van verwachtingshuivering.

Jonge man en blond meisje, haast verloren, vlinderklein, in dit onmetelijk land, kwamen hijgend aan op goedigen, plompen duinkop. Bevend van verrukking zagen zij om zich heen, terwijl de lentemorgen op hen indrong, met zijn licht-schakeeringen, met zijn zoele, frissche geuren, met zijn vaag-ruischende geluiden. Achter hen, ver, héél ver nu, lagen de daken van de groote stad, de schoorsteen van een fabriek, de afgeknotte toren van een kerk. Een dakenstadje uit een speelgoeddoos, vol en druk opgezet in een kleine kom tusschen donkere boomen. Een spoortreinbaantje, slank en luchtig bochtend, een glinsterend kanaaltje, een bruggetje, alles heel ver, en nauwelijks meer tot dit leven behoorend.

Dat was als een sprookje. Het was haar of het saaie, duffe werkelijke leven, inéèns, zoomaar inéens, zonder dat ze het gemerkt had, was overgegaan in een sprookje. Het wakker worden, dien Zondagmorgen, en het opstaan, en het aankleeden en wasschen was ànders geweest dan gewoonlijk. Toen had ze al een heel bizondere, zalig-trillende lente-sensatie gehad, had ze onder haar toiletmaken door, al telkens weer opnieuw zichzelf erop betrapt, dat ze in gedachten verzonken stond te kijken naar buiten, naar het zonlicht dat zoo mooi over de daken scheen, zoo'n bizondere gewaarwording gaf van geluk en verrukking, en naar den effen blauwen hemel, die haar deed juichen, ze wist zelf niet hoe 't kwam. Toen was er al een geur in de kamer geweest, of er onder haar venster een bosch heerlijke seringen stond.

Op het plaatsje goot een goor kind, met

hangende, ongekamde haren een emmer donkerbruin zeepwater uit. Ze was om half tien klaar, — om tien uur zou hij haar komen halen. En ze had niets meer te doen. Zoo zat ze voor het wijd-opengeslagen raam, terwijl de zoele, zonverwarmde lucht naar binnen stroomde, naar buiten te kijken en te droomen. In de tuintjes was een jongen, met kraakwitte hemdsmouwen, hout aan 't splijten. De klokken van den kerktoren luidden, maar het klonk zoo vreemd, zoo blij, zoo licht- en lenteachtig. Ze wist zelf niet wat het was, maar ze zat dat alles in te drinken met gretige, gulzige teugen. Ze kon lachen, en zich op de knieën slaan, en opspringen en juichend door het kamertje huppelen, omdat de zwarte schaduw van den fabrieksschoorsteen zoo reusachtig lang, als een zwart lint, over de schitterende daken lag, En dàn kon ze weer lachen, om haar eigen dwaasheid, die zóó'n kinderlijk plezier had in de schaduw van een schoorsteen.

Maar het èchte, ernstige, héérlijk-ernstige geluk was pas gekomen, toen het tien uur sloeg, en zij langzaam al de trappen afliep, en de voordeur opentrok, en hèm al zag staan wachten. Hij had al een kwartier heen en weer geloopen, zei hij, hij was expres maar wat vroeger gekomen, hopend dat zìj ook vóór haar tijd zou zijn.

Toen waren ze naar de duinen gegaan, zonder veel te spreken. Terwijl zij liepen drong de lente, die in de lucht zat, in hun bloed. De zachte wind speelde met haar dasje, wapperde het soms tegen haar wangen en haar mond. En heele poozen lang was er geen ander geluid dan het klinken van hun gelijke stappen, háar kleine haklaarsjes en zìjn zware bottines, en het vaag geruisch van haar rokken. Dat deed haar wègdroomen en suste in slaap àl haar gedachten en alles wat zij zeggen wou.

Toen, op den top van het duin, tegenover de hel-schitterende pan, — kwam ze opeens weer tot zichzelf. Het was haar of ze in een kerk geweest was. En nu, nu was het het sprookje. Achter haar de daken, heel ver, het speelgoedgedoe van de menschjes ginds op de wéreld. Aan haar voeten de boomenlijn van den weg, waarvan ze een ongebaand zijpad hadden ingeslagen. En verder overal, overal het lente-ademende, frisch-groene duinen-land.

Ze gingen weer naar beneden. En zóó donker, na het helle zonlicht daarboven, was de helling, die zij afdaalden en de schaduw, die het hooge duin wierp op het lage land aan zijn voet, dat zij hem vroeg of het wel droog zou blijven. Hij zei, dat hij vroeger altijd gemerkt had, dat het 's Zondags geregeld 's morgens prachtig weer was, omdat hij dan in de kerk moest zitten, en 's middags regende dat het goot, omdat hij dan vrij had.

»Dit is nog béter dan de kerk," zei zij. En dit was het eenige dat ze die heele duinenwandeling spraken.

Als ze eindelijk moe werden van al dat klimmen en weer afdalen, en ze al een poos liepen hand in hand — ze dàchten aan geen tijd, dit uur stond voor hen stil — gingen ze zitten tegen een grasbegroeiden zandklomp. Ze bleven elkaars hand vast houden. Haar donkerblauwe rokken lagen langs het groene gras als de saamgevouwen vleugels van een vlinder.

De lucht zong als waren de trillende zonnestralen snaren en brachten lichte muziek.

Onder haar bereik stond een madeliefje, het blauwige wit nog niet heelemaal ontplooid. Zij strekte de hand er naar uit, om het af te scheuren. Maar ze deed het niet, ze plukte het niet, haar kleine hand speelde er wat mee, zacht de blaadjes openstreelend; toen liet ze het, bevend op het zwakke stengeltje, met rust.

Ze voelde zich nu zoo veilig en zoo rustig. Het kamertje, hoog hangend over de daken, en het hoedenatelîer, was heel ver, zoo eventjes dacht ze er aan, maar het was iets vreemds en van erg lang geleden. Toch was ze er gisteren nog geweest, en moest ze er morgen weer naar toe. Maar er bestond geen gisteren en geen morgen voor haar op dit oogenblik. Toch had ze méér Zondagen geleefd, en deze gewaarwording was haar nieuw. Hoe kwam dat? Of vergiste ze zich? In hooge ernst, als een koningin op hoogen troon gezeten, die kindertjes aan haar voeten spelen ziet, vermaakte ze zich met het dwaas gerèn en gevlieg van haar gedachten. Ze had niet geloofd, dat ze zich ooit zoo harmonisch

had kunnen voelen. Inspireerde dat nu de lente, die duinen, die lucht en die zon, kwam dat nu over haar door het zacht voelen streelen van den wind en van het gras langs haar handen, door het ruiken van die teere meigeur, door het hooren van die heele broze muziek, die duizend geluidjes, samensmeltend tot vage symfonie? Of kwam het uit haar zelve, uit haar stemming?

Ze wist het niet, maar het kon haar ook niet schelen.

Bandeloos sprongen haar gedachtetjes rond, elkaar verdringend en voortstuwend, honderderlei, als een gansche troep uitgelaten kinderen. Maar ze werden moe en dof, langzaam, een voor een, legden ze zich te slapen.

Dat was het nirvana. Niets was er meer.

En zooals een bloem, die moe is, en als de avond komt — de zon is weg, de wind speelt met haar niet meer, donker hult alles in tot rust noodende ongewetenheid — het zware hoofdje neerbuigt en wegdroomt in de verrukking, de meest volmaakte omdat zij zich niet bewust is, — zoo boog het blonde meisje het lichaàm zacht achterover en legde het ganschelijk neer op de goede duinen. Dat haar hoofd rustte op zijn arm, merkte zij al niet meer.

III.

Het rijpe maanlicht scheen mat-zilver door haar venster, waarvan ze de rolgordijn hoog had opgetrokken, de ramen had opengezet, en vulde het kamertje met een melk-blank licht.

Het was al ver in den nacht, maar ze kon niet slapen; klaar-wakker lag ze tusschen het lauwe, opgewoelde dek. Heur blonde haren spreidden zich als een stralenkrans om haar hoofdje; heur wijd-open oogen bloeiden als groote vergeet-mij-nieten in den nacht.

Toen stond ze op. Ze dronk een teug water, ze schoof een stoel bij het raam. Vastbesloten, als ze tòch niet slapen kon in dezen loomen vóórzomernacht, ging ze zitten naar buiten kijken.

In het maanlicht waren de daken als een prentje van oost-indische inkt en melk-blank parelmoer. Als een groot-zware zilveren vrucht hing de maan in de gansch-onbewolkte, stralend glanzende oneindigheid en als een dreigende vinger, een versteend mene-tekel, wees de zwarte fabrieksschoorsteen naar den hemel. De afgeknotte kerktoren brokkelde, met licht-flitsen tegen somber grauw, als een reusachtige mijlpaal uit het dakenland omhoog. Het koepeldak daarachter was als een wereldbol, half in floersend duister gehuld. En overal, overal op de daken met zilver-schilvers bestrooid, op de daken van oost-indische inkt en op de daken van parelmoer, weefde een waas van nacht-mysterie, een vaagheid van droom, die het allemaal deed schijnen als irreëel, als gezichtbedrog.

Zij boog zich iets uit het raam, de armen op de vensterbank leunend. Zoele nachtlucht omwuifde haar hoofd en heur loshangend haar.

De plaatsjes lagen als een grondlooze zwarte geul, de schuttinkjes onzichtbaar, en in de tuinen verderop lag, in elk een gelijk, klein, scheefhoekig lichtvlak, terwijl in één 'n paar witte kleeren te drogen gehangen aan een gespannen touw, en nu in de maneschijn licht windbewogen, als vaag-gebarende schimmen leken.

Ze keek naar buiten, en ze dacht aan dien nieuwjaarsmorgen, geen half jaar geleden nog en toch al zoo héél ver schijnend, toen de niet-te-veranderen eentonigheid van die daken haar zoo bedroefd had gemaakt, de niet-te-veranderen doelloosheid van haar leven haar allen moed had doen verliezen.

Hoe was het nù alles anders!

Toen had ze de hopeloosheid ervan meenen in te zien, dat die daken ooit veranderen zouden, dat — nu na den dood van haar moeder — heur leven zich ooit weer een doel zou zien gesteld. Zoomin als die daken, ooit veranderen zullen, had ze toen geredeneerd, zoo min als hun aspect, door den kringloop der jaargetijden heen, ooit totaal anders zal worden, zoomin zal ook mijn leven, in zijn kringloop, ooit een andere richting nemen. Alles in diepste innerlijk is gelijk. Alles vernieuwt zich periodiek weer in een lente, loopt dan weer denzelfden cirkelgang, zomer, herfst, en sterft dan weer in den winter denzelfden dood. En haar wanhopig zoekend gevraag, haar martel-pijnigend gedenk

was toen maar telkens weer geweest: Waartoe dan toch dat alles, als er geen lijn, geen richting, geen vooruitgang is? Waartoe dan dat alles toch?

Toen had ze, moe van 't vragen, er maar in berust.

Maar nu, dezen maannacht, nu ze helderwakker toch niet slapen kon, en wèer naar buiten zag over de daken, háár daken, nu drong het plotseling in haar op, dat vàlsch was geweest toen haar geredeneer, dat verkràcht was geweest haar zuivere gedachte door haar stèmming.

Wèl veranderden de daken, wèl was er een richting, een lijn, een vooruitgang. Immers zoo als de daken nù waren, zóó mooi en droome-rein, leven-gelouterd, waren ze nog nimmer geweest.

Wèl had een doel haar leven, bewoog het zich voort, geleid door een vaste hand. Zij had lief, ze zou gaan trouwen, en ze zou de dagen van haar man maken tot een heerlijkrijpend bestaan. Ze zou kinderen groot-brengen en leeren, en ze zou ze zien opgroeien als de samensmelting van zijn ziel met de hare, elkaar aanvullend.

Haar blikken klemden zich vast aan de kerktoren. Haar staren daarnaar, ver en hoog gaand als een zoeklicht over het dakenland, was als een gebed.

En toen als antwoord door haar heen een belofte was gegaan, dat dit nu immers zoo zou blijven, dat dèze stemming nu niet meer wijken zou van haar, zonk ze met een glimlach terug in haar stoel, rustend tegen de leuning, en sloot ze zacht haar oogen.

De maanvrucht was achter de toren gegleden, de schaduw daarvan vleugelde zich over haar gelaat, — streelde haar in slaap. Zachte zoelte speelde met heur blonde haren, zoende haar glimlachenden mond.

En de daken zongen.

Den Haag, Jan. 1902.

TROPENWEE † † † † † † † † † DOOR HENRI VAN BOOVEN.

I.

„Wat heb ik nog te zeggen aan die menschen, kennissen, enkele vrienden van mij, die zoo volop, zoo sterk in het leven staan, in dat koude land van Holland.

De dagen, ze dwalen hier zoo effen, geluidloos weg over de witte bergen, hoog boven mij die groote, zwevende, donkere vogels, hoog zwevend in de ijle vorstlucht, die gezondheid weerbrengt, zegt men. Iedere dag komt met hetzelfde, het duldende, stille droombestaan, het arbeidlooze leven van een lange, lange kuur in een huis vol zieken. Dit is een lijden dat je niet gekend hebt, dat zal je ook wel nooit kennen....

„Het is zoo bewegingloos, dat gedweeëen zwijgende verduren, er is geen actie in, het is levend gestorven zijn en in den dood weten dat er nog een leven geleefd wordt. Ik heb me dit van verre nooit zoo voorgesteld, niet zóó, maar nu, nu weet ik het wel zeer goed; hier leven, dat is levend gestorven zijnde, een beweginglooze pijn lijden."

* * *

Dit is uit een brief van iemand die ik zeer goed gekend heb.

Hij was er lang, heel lang in dat kuuroord in het Zuiden.

Hij scheen veel veranderd.

Ik kon den toon van die laatste brieven niet verdragen. Wat dacht die mensch, dat het leven geleefd wordt om der vreugde wille?

Verouderd begrip!

Dit blijkt toch wel altijd duidelijk, dat het bijna nooit anders is, dan een op armzalige wijze zoeken naar vreugd.

Soms dat nog niet eens. Hemel! Dat lamentabele zich melancholiek voelen! Die inférieure ontboezeming over die „beweginglooze pijn"! *Seelenverstimmung* noemen de Duitschers dat, kwaal uit de oude doos, niet modern.

Hij scheen daar ginds bij zijn tijd ten achter te geraken; dat is altijd uit den booze, „bij zijn tijd ten achter." De zoogenaamde,

Nieuwe-Eeuw-Lijder is iemand die met een hautain lachje op al zijn smarten trapt, zich telkens en telkens verwonderend, dat zich dat regelmatig herhalen moet, tot vervelendwordens toe.

Soms, dit mag hoogst zelden voorkomen, bemerkt hij met schrik, dat een mensch ook tranen in de oogen kan hebben zonder het te willen; het bemerken alleen is reeds een zeer grove fout, *after all* moet het verschijnsel in quæstie als een ernstige ziekte beschouwd worden.

Alleen physiek lijden, daarmeê moet rekening gehouden worden, dat kan een zuivere materieële distractie geven, meermalen van niet weinig belang.

Een en ander heb ik mijn vriend geschreven om bij hem een meer volkomen begrip te vormen van mijn bewering met betrekking tot mijn allerlaatste uitlegging over physiek onbehagen.

Bij mijn brief heb ik opgezonden, fragmenten uit *Een Dagboek*, geschreven gedurende een reis naar, en in Centraal Afrika. Ik heb mijn vriend iets meer willen laten kennen van physiek lijden, dat mij bezig hield de lange maanden die ik in de tropen heb doorgebracht.

Dezen middag ontving ik mijn brief en het manuskript terug met het bericht, dat mijn vriend een week geleden op het sanatorium overleden is.

Het manuskript ligt hier voor mij, ik zal het nu aan u voorlezen.

* * *

. . . .

O! Die ver-vergeten uren kort voor het begin van de lange reis!

Heel in de verte zie ik ze weer, het is of ze zijn als oud goud dat in de diepte van een helder water, heel beneden glinstert van zon. Zoo diep, zoo ver en onbereikbaar liggen die uren van vóór de groote onderneming.

Weer zie ik de najaardagen met hun weening van kortend licht, den langen avond in de oude stad, in het oude huis, als lampen suisden en mat lichtten onder de zijden bekleedsels; weer hoor ik de geluiden van het klokkemetaal, die met de nadering van het scheidingsuur, droever en droever wegvielen over dien voorbereidingstijd, bang van een zacht dreigende, onvermijdelijke noodzaak.

En dikwijls vind ik mij na het geledene terug, zittend als toen in de oude kamer. De donkere, zware meubels, de tapijten aan de wanden en op den vloer, het oude koper glinsterend hier en daar, de inval van het licht door de kleine, vierkante ruiten, het is als toen, als toen; maar toch de jaren hebben verandering gebracht in mijn kijk op menschen en dingen om mij; ik kan mijn oude sensaties niet terugvinden hoe ik ook tracht, ja, wel ben ik ouder en moeier, zooveel duldzamer sta ik in het leven.

Het is alles geleden en ver, ver weg, het tropenwee waarvan ik schrijf, doch nu, rondzoekend in mijn herinnering naar al die heel erge verschrikkingen, nu moet ik mij meer dan ooit verwonderen, dat het leven in mij gebleven is.

. . . .

Eenzaam, eenzaam voer de groote boot, de dagen en de nachten door, oneindig eenzaam op de wijdheid van den oceaan.

In den dag de schroeihitte van een loodrecht neervallend zonnevuur, in den nacht de lange verademing op het dek, languit achterover in de rustbanken, starend in de zuidersterren.

Tot op een morgen, de zon was weer als allen dag recht in het wit van den schaduwloozen hemel ingegaan, daar was er heel ver aan de kim, land te zien gekomen; door den kijker waren de palmen zichtbaar en het wit van de factorijen en heel in de verte, flauw, de blauwende bergen achter de hooglanden. Daar was het eindelijk, het tropenland, het gevaarlijke, het onbekende.

En snel doemde het op, het landschap, wild en grootsch en vreemd, zengende onder de hitte, die als een gloeiende, vaste massa viel, beukend, plettend, vernietigend.

En breeder, breeder kwamen de landen op, oneindige, woest deinende vlakten, vol glinsterende poelen, waar het hooge riet boog onder den heeten druk van een harden, Noord-Oosten wind.

En ontzaglijk als een groot geel-oker meer aan de monding, stroomde zij machtig, de

rivier, het doel van de reis, meêvoerende geheele eilanden. Van verre waren dat helgroene stippen. Zacht en kalm waren ze komen aandrijven van heel ver uit de binnenlanden, dikwijls werden er vogels op gezien.

Dan, bij het binnenvaren van de kreek naast de landtong, waar het water kalm was, begon een heen en weer geroep van de manschappen over het dek; er voer onrust in de scheepsbevolking bij de nadering van het oogenblik waarop er een einde komen zou aan de lange zeereis, aan het dag in, dag uit herhalen van dezelfde dingen, het luisteren naar het wegdeinen van den tijd die werd afgeslagen naar die eigenaardige berekening van scheepslieden; en de stappen bonsden luider en meer gejaagd neer op het dek, waar het pek heet werd en week in de naden.

Er liepen mannen af en aan met touwen, een boot werd losgemaakt door een achttal matrozen, op de brug stond de kapitein en gaf luid zijn bevelen en toen . . . plotseling als een donder, terwijl de enorme boot zacht, niet meer stampend de kreek in gleed, als een trotsch gaande zwaan, begon de stoomfluit dof, schor te loeien, een machtig geloei, een gedaver van schorre, langgerekte, soms even afgebroken, breed uitbonzende geluiden, die uren ver wegdwalende over de bosschen, langs de rivier, over de poelen en de eindelooze rietlanden daarachter, weerkaatsten als van af heel achter aan de kim, vele, vele malen.

En de boot langzamer en langzamer snijdend in het gladde water, varend tot vlak voor het grootste witte gebouw, dat naast vele lage, witte houten factorijen op den landtong lag, rekte nog even de strak gespannen, zware kettingen, toen de ankers gevallen waren, bleef dan bewegingloos en een kanonschot rolde ratelend weg over de strekking van de landen.

Negers kwamen in bootjes om het schip geroeid; op het groote, witte gebouw werd een vlag geheschen, de gele ster in het donkerblauwe veld.

Toen begon die angstig makende, schijnbaar wanhopige en eindeloos durende ontscheping. Het ophijschen van de bagage onder uit den donkeren buik van het groote schip, het aan en afloopen van manschappen, terwijl de voetstappen vreemd en sterk hoorbaar opklonken, omdat hun gerucht niet meer samenging met het diepe dreunen der machines. . . .

In zijn ooren, die al zóó gewend waren geraakt aan die immer bonzende trillingen, begon opnieuw, als een reactie, dat zachte ongewone gonzen, dat hij al gekend had voor Las Palmas en Sierra Leona; het was toen goeddoend geweest en rustig stemmend maar hier, terwijl de laaiende zon haar vuur feller en feller begon neer te smijten, hoe hooger dat ze steeg, hier werd die reactie, dat zachte gonzen tot een luguber, vast en neerdrukkend gevoel van ellende-voorspelling.

* * *

Het werd middag.

Op de rivier lag bewegingloos de groote boot, rekkend haar kettingen; aan de overzijde van het water uurden de moerassen weg, waarboven de lucht trillend brandde.

De witte wachtte; heel alleen zittend onder de warande van de grootste factorij; in een gebouw daarnaast, hoorde hij hoe toebereidselen gemaakt werden voor een maal; het neervleezen van zachtloopende negervoeten op een planken vloer, de fluisterstem van den bevelenden *dispensador*, het ting-ting van glazen en borden; maar alles overademend, als een geweldig monster, dat zich alleen maar vermoeden laat, gonsde de brand van den laaienden zonnedag, sidderde de lucht van de trilgeluiden der miryaden, kleine organismen en insecten en het was wel zeer stellig waar te nemen, dat dit het rustelooze, nooit bedarende beteekende, van de breede deining der tropenetmalen.

. . . .

Op het groote, desolate erf, tusschen hooge palmen en vijgeboomen, waar in het witte zand hier en daar schelpen bleekten, daar hing, tusschen zwarte palen, de gong. Tergend regelmatig, van heel in de vroegte, tot avond bij zonsondergang, werd de tijd er op afgebonsd, de werkuren moesten er wel langer door schijnen. En terwijl het zonnevuur loeiend opvlamde en de middendaagsche

hitte steeg tot de ondraaglijke temperatuur van honderd-vijf-en-dertig graden Fahrenheit buiten schaduw, zag de witte een neger tilvoetend gaan tot bij de gong.

Nemend de korte stok waar aan het uiteinde de ronde, leêrovertrokken slagknop, zette de neger de linker, naakte voet onder tegen een der palen, het zwarte glimvleesch van den peezigen rechterarm kracht-strekte zich in een snel-onverwacht-achterwaartsche beweging, en drie malen, in wat lange tusschenpoozen beukte hij tegen het zongloeiende, zwart geworden brons.

In de ruimte, als een geweldige worsteling van harnasgeschutte reuzen, zoo levenswillig, boomden de geluidzuilen om en om op tot barokke torens, tot harde, strakke klankmonsters, één met de ontzetting van het laaiendste middaguur, één met de zonnevlammen, die opgierden van de aarde uit, met héél het doodende, zengende dier diep hijgende tropenvitaliteit.

. . . .

De bureaux der groote factory liepen leeg. Eén na één, lui stappend, zwijgend, gingen magere, geelbleeke mannen onder door de lange warande en zetten zich aan de nu gedekte tafel.

Stil aan verstomde het insectengetier. Er kwam een tergende, doodelijke rust over die schroeimartelde wijdheid; etende aan de lange tafel sprak de witte geen woord....

Buiten, op het zonhelle, dichtbije strand, vielen met doffe, droom-loomende regelmaat, de golven van de zee.

II.

In de waarlijk bang-geboren duisterte, na de sterving van een vlamme-zonnedag geworden, vergeurde de Tropennacht nu in weeldevol, wondersuisend opgroeien.

Vergeurend suisde de nacht machtig nu, en hoorbaar hijgde de aarde.

De witte zat alleen buiten.

Onder de neerhangende, zegenende takken van de diepe Mango-allée *), dwaalden in zwarte donkerte de lichtgevende insecten, ze dansten, rukten weg naar alle richtingen, dwarrelden zonderling dooreen, als lichte, windbewogen vonken. Ver af, van uit het moeras achter de bosschen, steeg wijd, open, en heerschend in de stilte, steeg als een vaste massa achter de bosschen op, het geluid van de vorschen; vreemd-onrustig deinde het op en aan, zacht soms, dan harder en uitdagender weer; een zachte wind duwde het gerucht meê, en strooide het uit in alle, alle hoeken van de wijdheid.

Breed en ontzaglijk, donkerde het wild stroomende water van de rivier.

Woest, zwart plekkend tegen den nachthemel teekenden de hooge beboschte oevers van de overzijde en heel ver weg kartelden de bergen, de voorloopers der groote plateaux.

Links van de factory waar, tusschen in de moestuinen, de hutten der negers lagen, flikkerde het schijnsel van de vuren, die rustig knetterend, hel opwapperden, uitgevend een roodlichtenden gloed, die maar enkele stappen ver, vaag omdeinde de zwarte gehurkte menschfiguren en de angstig uitarmende takken van roerloos geboomte.

Een neger begon, stil in den gloed kijkend, een droevend gezang. Een ander deunde mee in, toen nog een, en toen nog een ander.

Droef klaagde de zang aan; klom weg in diep ademenden, geheimvol levenden nacht; het geluid beefde en trilde, smartelijk beroerend, dwalend heen door de lage heesters, zwevend tot in de toppen der bloemdragende tulpenboomen, heenweenend over de wildheid van het snel voortschietende water....

. . . .

*) Brazzaville.

Sinds enkele dagen was de witte zijn koorts kwijt. Uit de binnenlanden terug, na een maandlange, verschriklijke reis in de nauwe, stikheete cabine van de ellendige „hopperbarch", waarop het wemelde van allerlei ongedierte, was hij ten slotte, doodziek, gedragen in de factory van waaruit hij zijn reis naar de kust moest doorzetten. Toen eindelijk de koorts gestild was, was daarmee niet weg dat wee-ellendige gonzen in zijn hersens, en nu, de laatste dagen waren er nog zware hoofdpijnen bijgekomen die hem tergden tot waanzin. Toch mocht hij ook na het diner nog opzitten onder de warande, en als hij na den maaltijd de zon achter de bergen had zien dalen, als de avond bloed-gekleurd had het wilde land, dan bleef hij nog zitten staren tot de korte schemer voorbij was en de nacht duisterde over alles. Ook dien avond bleef hij.

De anderen, dood vermoeid, de meesten ziek, waren al slapen gegaan, ze hadden hem onverschillig bekeken, zeggend enkele woorden, en waren voorbij geloomd, voortslepend de afgetobde, koortsheete lichamen naar de slaapvertrekken.

De witte zat nu, luisterend naar de geluiden, die wegdroefden in de hevige, geheimzame opgang van den hoog welvenden nacht.

Hij voelde dat de hoofdpijnen erger begonnen te martelen.

Heftig pompte het bloed en er kwam een doffe, razend makende dreuning in zijn hersens rond te denderen. De witte stond op en strompelde de kamer binnen waar zijn bed stond.

Langzaam deed hij zijn kleêren uit, schoof de mousquetaire uiteen en kroop in het bed.

Liggende bedaarden de pijnen wat, maar het bonsde en hamerde nog altijd.

Sombere visioenen en herinneringen gleden aan.

Hij herdacht den morgen toen de koorts begonnen was aan boord van het vunze, kleine rivierbootje.

Bij het opstaan die vreemde duizelingen en die onpasselijkheid, het plotseling als lam geslagen neerzinken op het dek, en de lange bewusteloosheid die daarna volgde.

De vreeslijke koortsdagen in het kokend heete cabientje, terwijl hij geen lid, geen vinger verroeren kon, het langzaam bij den dag afmageren tot hij na twaalf dagen, waarin hij niets gegeten had, uitgemergeld en stervend gedragen was in de factory, in het bed waarin hij nu lag.

Wild en angstig spookten de sensaties dan droever aan. Die eerste dagen van zwaar ziek zijn op de factory toen had hij al maar gedacht aan het ouderhuis, heel wijd weg in dat land in het Noorden. Het ouderhuis waar zijne moeder met zijne zuster woonde.

De schemertijden op het oude landgoed geleefd, hoe zacht weemoedig hadden ze stil-zoet zijn heele wezen vrede gegeven; was het niet zijn zuster, die, lieflijk jong-vrouwelijk de kalme avonddingen bedreef, glijden latend, innig bezig, haar zachte handen, die zoo goed konden doen als er een troost gevraagd werd.

Zijn moeder, heel zelden maar had ze zich hem welgezind getoond. Altijd die strakke, harde trekken om haar fijne lippen als ze met hem sprak; waarom was zijn moeder hem geen moeder geweest, maar altijd de harde, vreemde, stugge vrouw die haar bloed niet wilde kennen in den stillen, jongen man die haar eigen kind was?

Maar de droeve geheimwade was behouden gebleven over haar onverklaarbare koude handelingen en ver weg, vervaagde de gedachtenis daaraan tot een kil-grauwe somberte.

En de koortsdagen hadden zich afgewonden, stervens-traag, eindeloos langend, heenslepend door de evene, diepe lanen van den donkeren, ernstigen tijd. . . .

Hij herinnerde zich de akelige berusting in de grauwe verschrikking van dat al maar moeten luisteren naar het razende kloppen van zijn hart. Dikwijls was het hem geworden als lichtten de aderen in zijn slapen zijn hoofd van de kussens op, telkens en telkens en telkens opnieuw, en weer, en weer, en weer, totdat hij razend met zijn hoofd gebonsd had tegen den steenen muur, zóó hard dat een vriend van hem, die stil in een hoek van de kamer zat te schrijven, van de slagen opgeschrikt werd. Die was haastig naar hem toegeloopen en had hem vastgehouden, hem drukkend neer, in de kussens,

met geweld. Verwarder werd zijn herinnering.

Zijn denken dwaalde terug tot den dag waarop hij voor het eerst de bergen der Kanarie-groep gezien had.

Hij had ze gezien.

Ze hadden voor hem opgetoornd, hoog, tot in de wolken, de bergen van Teneriffe en Gran-Canaria. Donkere reuzen, machtig opworstelend in de helle strekking van den vroegen hemel.

Onder aan den voet der reuzen, aan de zee, daar lagen de witte huizen van een witte stad.

Las Palmas! . . . Las Palmas! . . . Puerta la Luz! . . .

En hevig, ontzettend, als vuur dat in den hemel komt, daar begonnen ze te gloeien, te gloeien, de toppen der bergen van Gran-Canaria!

Op het helgroene der vroege luchten daar lagen toen ontzettende, zware, bonkige blokken, rood-gloeiend goud, brandgloeiende brokken ruw goud, die uitlichtten wijd, wijd weg over de eindelooze grootheid van de morgenzee.

Lange schaduwen begonnen te rekken; lichtvonken flitsten op, en tusschen dat lichten door wrongen en beten de schaduwplekken zich vast, dieper en hechter, altijd vaster, tot dat onmerkbaar het gloeigoud geel werd, hel, hel geel . . . want daar was de zon! Groot en goddelijk en heerschend. . . .

Zacht voer de groote boot de baai in waaraan de witte stad gebouwd was en toen het schip stil lag begon de stoomfluit te loeien; woest bulderden de doffe geluiden tegen de verre, hoog torenende bergen aan, tot vijf malen toe, lang gerekt, en de bergen sloegen het geluid vele malen zeker, met langen nagalm terug.

De obsessie van een langzaam, van heel uit de verte aanrollend brok gloeiend goud, dat al maar grooter en grooter werd, sprong plotseling als een kwelling in zijn bonzende hersens. Grooter werd het stuk, grooter, grooter, grooter, totdat het grooter was dan de enge ruimte waarin hij doodkoud van ontzetting, roerloos waarnam. En met een vreeslijk geraas rolde de gloeiende goudklomp nader en nader. . . .

In huiverende beroerte begon hij namen te prevelen die sprongen als duivels in zijn hoofd. Waarom die namen, die aansprongen als booze geesten, en waarom ze te zeggen, al maar door, hoe dichter de goudklomp kwam?

Las Palmas! Las Palmas! Gran! Gran! Gran! Canaria! Canaria! . . . . La Luz! La Luz! La Luz! En het goud was groot als een berg; wit gloeiend, brandend goud, vlak bij hem. Dan begon het weer te wijken tot het heel klein lichtte, als een loerende vonk, in de verte; en dan kwam het weer terug als het daar gedreigd had, en dan week het weer en kwam het weer terug.

. . . .

Een nieuw, afgrijslijk verschrikkingsbeeld huiverde op in zijn getergde koortshersens; de geeseling van den neger Kandoli, die zeven olifantstanden gestolen had en die het ivoor tot eigen bate in een winkel in de stad had verkocht.

Het was middag.

De zon moordde.

Vóór de factory die aan den rand van een bosch lag, vlamde het grijze erf.

Daarop was de bevolking van het dorp samengeklompt om te zien naar het afstraffen van een der voornaamste bedienden van den chef.

Toen Kandoli vastgebonden was aan de groote, doode magnolia, die een eind op het erf staande, dag na dag gebrand werd door de zon, hadden Koanga en Masse de lange, vuil-gele stokken van gedroogde Nijlpaardenhuid genomen en één na één waren na een lang en wreed zwiepen, de slagen gevallen op het zweetende, zwarte ruggevleesch.

De bevolking had gestaard, angstig, doodstil, tot stikkens toe den adem houdend, luisterend naar het smart-gesis en het gebrul van den man die gestraft werd ten bloede, terwijl de zon loodrecht neersloeg op hun naakte peeslijven die dicht opeengepropt, huiverden tegen elkander aan.

Maar toen de tiende van de vijftig slagen gevallen was en er al een dun straaltje bloed langs de zware beenen van den neger begon neer te vloeien tot den gebarsten grond, die gierig snel wegslurpte, was hij geroepen naar een andere factory. Haastig was hij over het erf in het bosch gereden.

In den avond na zonsondergang terug, gaand langs de magnolia, waaraan Kandoli door Koanga en Masse gebonden was vóór

de geeseling, was hij gestruikeld, en gevallen in den wijden plas geronnen bloed waarin gekleefd lag het stijve lijf van den zwarten reus, doodgeranseld door zijn makkers die hem haatten, omdat hij, de sterkste onder hen, misbruik gemaakt had van zijn kracht.

Rond het erf luisterden de boomen, zij hieven zich naar de sterren, die stil leefden boven de eindelooze geweldigheid van het slapende, suisende tropenwoud....

Kandoli! Kandoli!

De vermoedelijke daders waren doodgeschoten, van hun lichaam hadden de vischarenden het vleesch gescheurd; het vreeslijk gemartelde, verwrongen lijk van den *dispensador* was met eerbied begraven en de priesters van de missie hadden een mis gelezen voor de ziel van Kandoli . . . .

. . . .

O God! O God!....

Daar lag het in een hoek van de kamer... het lijk... het afgrijslijk vertrokken, zwarte gezicht met de doode, open oogen, hij kon de oogen zien!...

Hij zag het! Zag het door de dunne mousquetaire heen, het vel was overal gewond; lange, diepe sneden en daaruit vloeide bloed, traagde stil het bloed, ronnend op den steenen vloer. *Het lijk bloedde!!*

De witte wilde gillen... maar bij hem in bed, lagen geknield Masse en Koanga, de vingers wringend om zijn keel. Zij wurgden hem met de eene krampende hand, en met de andere wezen zij grijnzend naar het doode, gehavende lijf van Kandoli....

. . . .

Heel aan het einde van een langen tunnel zag hij een klein lichtvlekje; dat moest wel een uitgang, een weg naar de wereld zijn.

En hij liep door, altijd maar door. In den tunnel hing een doode stilte. Hij hoorde zijn voetstappen niet. Soms betastte hij de wanden, want er was zwartste donkerte om en om en hij wist niet of de wanden hoog of laag waren, maar er was oneindige geruchtloosheid en oneindige duisternis.

Het begon hem voor te komen dat het licht niet naderbij kwam maar eerder weg week, hoe langer hij ging en omtastte, en den weg zocht. Verder week het en al maar verder, totdat er eindelijk niets meer van was te zien. Zou hij terug keeren? Terug, naar het begin van den tunnel? Hoe was hij er in gekomen? Hij wist het niet en hij ging verder; tot opeens... daar voelde hij hoe de bodem langzaam week, langzaam, langzaam.... Hij daalde. Hij voelde met de handen, overal raakte hij aan ruwe, koudnatte wanden. Hij zonk in een diepe put en overal de duisternis.

Hij voelde dan hoe bijna onmerkbaar het dalen ophield; hij greep in het duister niets meer aan, kon bewegen naar voor, naar achter, naar op zij.... Overal, overal in die helsche geruchtloosheid, in dat diepste donker, was niets anders dan de harde, koude, gladde bodem en verder was er niets. Niets! Niets!

. . . .

De witte ontwaakte, nat van zweet. Hij stikte; kon niet ademen.

Neus en keel schenen met een vaste stof toegepropt; alleen door een heel kleine opening kwam nog wat lucht binnen, en het was of er met ijzeren hamers op zijn hoofd werd geslagen.

In doodsangst tilde hij het hoofd buiten bed en liet het slap over den rand vallen, terwijl hij poogde te schreeuwen.

Maar zoodra hing het hoofd, of met geweld spoten hem harde stukken bloed uit neus en keel.

Tegelijkertijd hièld het hameren op en... de eerste maal na maanden, voelde hij weer in zich iets dat geleek op een weldoend behagen.

Hij voelde dat hij hevig bloedde uit den neus, maar hij kon ademen en het ontzettend, drukkend, benauwend gevoel kwelde niet meer. Het bloeden hield niet op, en hoe langer het duurde, hoe rustiger zijn lijf neerlag, maar ook hoe krachtloozer het hoofd hing. Er kwam in hem op een zacht genot om deze eenvoudige, weldoende gebeurtenis en naar dat de druppels sneller weg vielen, werd zijn gevoel van welbehagen grooter en het kwam hem als het alleraangenaamste voor, zich langs dezen weg seconde bij seconde te voelen wegzwijmen in een lange, diepe rust.

Op den harden bodem, langs het dunne mouseline van de mousquetaire neerdruppend, vormde het bloed een groote, ronde, glinsterende massa, het vloeide niet weg, het lag

breed neergeplakt hard te worden op de kilte van de rood steenen tegels....

Als de bliksem daar sprong de gedachte in zijn hersens:... zoo zou hij doodbloeden!

Ze zouden hem tegen dat het licht werd dood vinden zooals hij nu lag, het hoofd slap uit bed, op den steenen vloer al dat geronnen bloed! Zijn adem stokte, hij wilde schreeuwen; waar waren zijn krachten? Hij kon niet! Hij kon alleen kreunen; ook het lichaam lag krachtloos als in diepe uitputting, en het hoofd was niet te roeren.

Hij voelde dat hij moest blijven liggen zooals hij nu was!

In dit half leeggebloede lichaam kwam nu de angst om het naderend einde als een wijde ontzetting optrillen. Verschrikkelijk, één vernietiging, en het bloed bleef langzaam en gestadig druppen, drup voor drup, drup na drup, terwijl de witte zachter en zachter kreunde.

In die houding neerliggend zag hij op een groot horloge, dat vlak bij het licht tegen den witten muur op de tafel stond, dat het binnen enkele uren dag zou zijn.

Hij herinnerde zich dat zoodra de zon over de rivier scheen, 'N Tumba de deur zou openen, dan viel er altijd een wijdheid van vroeg zonlicht binnen in het kleine vertrek, met de weinige meubels van ongeverfd hout.

Hoe zou hij zijn als deze ochtend kwam? Als 'N Tumba de deur opende, zachtjes, zooals hij altijd deed, om de slapenden niet te vroeg te wekken?

. . . .

In de aangrenzende kamer hoorde hij opeens een zacht gestommel, iemand stapte diep zuchtend uit bed.

Hij hoorde een lucifer aanstrijken en met knarsend geluid de deur openen, zóó, dat het heen en terug galmde over de rust van het wijde erf; toen een paar stappen buiten.

Hij zag licht tusschen de reten onder aan de deur, die haastig opengeduwd werd.

Een witte figuur kwam toe op zijn bed, maar een luide schreeuw wekte de anderen toen de man in nachtkleêren plotseling uitgleed in het donkere, roode op den grond en half op het bed van den witte neersmakte.

Toen kwam er een geweldige opschudding; meer licht werd binnen gedragen, de witte werd opgericht in bed.

Maar zijn zwaar, slap hoofd vol bloed, slingerde voor neer en er kwamen roode vlekken op zijn naakte, witte borst.

Hij hoorde nog hoe er om een dokter geroepen werd, een geweld van door tocht dichtslaande deuren ratelde dof door zijn hoofd, maar toen was het of hij doof werd en hij zag of hoorde niets meer....

Buiten begon het snel licht te worden.

. . . .

Na langen tijd werd hij zich weer bewust.

Hij voelde dat het bloeden gestild was, maar hij was nu genoodzaakt door den mond te ademen, want zijn neus was als heel vast dichtgestopt, alsof er dikke proppen harde stof in vast lagen, heel achter in.

De witte hield de oogen gesloten en lag roerloos, maar hij hoorde en voelde dat er veel menschen stonden rond zijn bed. Ze fluisterden.

Een hoorde hij zeggen:

„Hij zal nu geen tien minuten meer leven.''

Een ander zeide:

„Hij is al dood, kijk maar, zijn mond is wijd open en zijn borst beweegt niet meer!''

Heel zacht fluisterde een:

„Hij is dood... laten we hem begraven.

. . . .

Daar zat de witte met een wanhopige schokking recht overeind in het bed.... Hij sloeg de handen, woest krampend voor zijn gezicht;... maar dat deed de gazen proppen los gaan, die het bloeden hadden terug gehouden en het donkere, dik-roode spatte met geweld voor tegen de borst van den witte en over de bedlakens.

Toen was het alsof er iets in zijn hoofd open ging, alsof zijn half-doode lichaam door een golf opgetild werd; verder en verder omhoog geduwd....

Het slappe bloedoverspoten bovenlijf boog op zij naar buiten het bed. Vóór iemand verhinderen kon, sloeg het hoofd met doffen smak op de steenen van den grond....

Alleen de beenen bleven, teruggehouden in de dekens, tegen de matras hangen....

. . . .

Haag—Berlijn, Mei—Juni.

DE WACHTKAMER † † † † † †
DOOR HENRI VAN BOOVEN.

Het huis van den dokter stond in een breede, stille straat.

Er waren weinige van zulke breede straten in het stadje, het was alsof die er niet in thuis hoorden. Alles was er zoo benepen klein van aanleg, vooral in de nieuwe buurten, daar waren de zomermiddaguren zoo suizend, zoo gonzend van een vervelende, zeurige verlatenheid; daar blafte soms een kwade hond, daar riep soms een koopman zijn rekkend geluid, het zonlicht werd er in de straat verdeeld, het scheen op de eene helft, waar de roode steentjes der onsoliede huizen de warmte gierig inzogen, aan den anderen kant was de schaduw voor de eenzame deurtjes, rij aan rij, voor de akelige, armoedige, vuile ramen, waarachter de verkapte ellende van de havelooze pensioenlijders, van de vele stumperige op bureaux en departementen vossende plichtdieren.

Maar de straat waarin het huis van den dokter stond was breed. Er waren daar groote, massale woningen . . . .

Jules' oogen brandden terwijl hij met zijn oom zwijgend, vol geheime angst voor het naderend onderzoek, over de straat liep. Hij liet zich door oom meevoeren aan de hand, altijd naar den grond kijkend want het daglicht was hem veel te schel.

In de groote wachtkamer onderscheidde hij weinig eerst, het was er donker, want de jalouzieën waren neergelaten en hier en daar alleen brak wat zonlicht door een kier. De deur was door den knecht zacht toegetrokken en oom stond een oogenblik rondzoekend naar stoelen. Zij gingen zitten dicht bij een venster waar soms heel even de jalouzieën tegen bewogen. Langzaam begonnen zijn oogen aan de donkerte te wennen en onderscheidde Jules de meubels en de menschen die nog binnen wachtten. Het waren er maar twee, een vrouw in het zwart die aan een ronde tafel bij het andere raam tijdschriften doorbladerde en een klein, zeer correct gekleed heer, die roerloos achterover in een stoel lag, heel even soms bewegend zijn handen die langzaam zich heffend, weer neer gingen rusten op zijn knieën. De wachtkamer was van een donkere, pompeuse luxe. Op den grond lag een zeer dik tapijt waarin de voeten wegzonken, de stoelen waren er van allerlei vorm, er waren hooge, ouderwetsche stoelen en ook zeer lage, zonder leuning. Er stond maar één tafel in de kamer, die waaraan de vrouw in het zwart zat. Zware, donkerroode gordijnen hingen van boven voor de vensters tot op het dikke tapijt. In de kamer droomde een doffe stilte. De enkele vage geruchten die van straat binnendrongen bevestigden alleen maar de drukkende rust in dit vertrek van donkere schemerweelde.

In een hoek van de kamer stond een schilderij op een zwart houten ezel, witte en roode rozen in een vaas. Het was of de onbeweeglijkheid dier altijd frissche bloemen de stilte verergerde en ziende naar het schilderij voelde Jules een oogenblik zijn angst stijgen; hij wilde slikken maar het was onmogelijk, want er scheen een dikte in zijn keel te zijn; hij opende even wijd den mond en gaapte zenuwachtig. Op een breede zwartmarmeren schoorsteen was een roodsteenen pendule. Een oogenblik vergat hij het steken van zijn oogen, ziende naar dat groote, roodsteenen ding waarin een uurwerk leefde met loomen, loomen slag die nauw viel te bemerken. Achter de gouden wijzers der pendule was een gedeelte van het traag gaande koperen werk te zien, een klein rad werd daarin dadelijk opgemerkt, een klein rad dat met gelijke rukjes en zachte tikken omdraaide. Hoe langer hij naar de pendule keek hoe vreemder die hem begon voor te komen. Het ding was als een stilstaand, loerend roodsteenen beest met een groot wit oog waarin de gouden pupil van het draaiende rad. Hij moest er naar zien of hij wilde of niet. Stil aan boog hij een oogenblik zijn hoofd en staarde op het dikke vloerbekleedsel, doch hij hoorde nu oneindig veel duidelijker den loomen slag van het padachtige, dikke, zware uurwerk, en het telkens opnieuw gehoorde tikken werd hem ten slotte als een weeakelig, zeurig duwen tegen de rustelooze vertraging van den tijd.

Het scheen of het buiten harder begon te

waaien, want de jalouzieën klepperden dikwijls met meer kracht tegen de vensters, en als ze dan weer hingen scheen de rust van het duistere vertrek wel erg doodelijk. Hij wist dat buiten de kamer in de gang een Zwitsersche klok hing, toen hij van af den breeden trap den corridor overging en van daar de kamer binnen, had hij dat ding gezien. Hij dacht er nu opeens aan dat die klok wel spoedig zou gaan slaan, wat voor geluid zou dat geven? Plotseling werd hij opgeschrikt door die klok buiten in de gang. Eerst het scherpe knarsen van metaal, en dan rond en zacht, popperig ging het koekoekgeluid, en de stilte duwde zich weer neer op de donkere wanden, tegen de oude meubels, in de zware, dikke tapijten van de wachtkamer.

Wat zon begon tusschen de jalouzieën door te stralen op een stukje rood van het tapijt dicht bij dé tafel waaraan de vrouw zat. Langzaam schoof het licht-plekje voort, totdat het vlak bij de glimmend-gewreven steunsels van de tafel kwam en scherp schitterend flitste even de zon in het glimmende hout. De vrouw in het zwart bleef stil de bladen van het boek keeren met de linker hand en met de rechter tikte zij soms nerveus op de stoelleuning.

Een oogenblik was het suizend stil in de kamer, hij hoorde duidelijk, dat in het aangrenzende huis de voordeur dicht geslagen werd en hoe iemand de trap opklom, langzaam. Hij hoorde stappen in den corridor van het andere huis, het toeslaan van een deur, en de stilte deinde opnieuw om en om door de donkere geslotenheid, en poeierde neer, aschachtig, grauw en stellig dreigend neer.

De geruchten van buiten, van de straat, kwamen eenzaam opgeklommen als apart levende, vaste dingen. Ze stonden dikwijls als brokken hevige, erge materie in zijn tot uiterste gevoeligheid komend gehoor. De in den wind meegevoerde wagenratelingen van het enkele rijtuig dat langs reed, de metaalachtig uittrillende stappen van een mensch dat voorbij ging, de toeslag van een huisdeur in de lange, breede straat, de geruchten sprongen op als wakker geschudde kweldieren, ze brachten een wreed-plagende, aanhoudend dreigende en benauwende beroering.

Maar het kwam voor dat plotseling een ander gerucht de ergheid van de verschrikking snel wegjaagde. Dan hoorde hij stemmen half onhoorbaar brommen in de consultkamer van den dokter die grensde aan de wachtkamer. Het kwam als met korte stooten door den muur; soms was het een zacht gedreun, een enkel maal een schaterlach, alles dof en als door metersdikke wanden naar hem toegekomen.

Opeens in de gang het openmaken van een deur, de stem van den dokter, dichter bij nu, voetstappen die haastig neerbonsden. De deur van de wachtkamer werd snel opengemaakt en op den hellen achtergrond van den witten corridor zag hij de zwarte silhouet van den dokter. De heer ging snel de deur uit die weer met een slag werd toegetrokken.

Door dat gebeuren was het alsof de verschrikkingen van zijn eerste gewaarwordingen verloren waren geraakt, alsof hij alles maar gedroomd had, alsof hij niet zat in een wachtkamer, doch ergens opgesloten in een gevangenis, geduldig verlangend naar het oogenblik waarin hij zeker zou worden losgelaten.

De vrouw aan de tafel had opgehouden de tijdschriften te zien, zij viel achterover in den leunstoel, het hoofd zinken latend op de borst, onbeweeglijk naar voor starend, trommelde zij aanhoudend met beide handen op de leuningen van haar stoel.

Doch haar beurt kwam ook. Weer hadden de voetstappen gebonsd in de gang, de dokter had opnieuw rond gekeken in de wachtkamer en de vrouw was haastig uit de kamer gegaan, terwijl haar robe ritselde.

Zij zaten nu alleen in de wachtkamer en het was er zoo duister, verlaten, dat het gerucht van den klok op den schoorsteen als een luid gebons in zijn hersens scheen te razen. Zacht, loom aan werd het schokkend angstige van de stille wachtkamer en het nog niet geziene van de consultkamer voor hem een lauwe treurigheid, waaruit hij alleen maar opgeschrikt werd, soms door het plotseling willen luisteren naar het heftig pompen van zijn hart, of door nauwkeurig te willen

zien het zenuwachtig trillen van zijn been, dat over het andere geslagen, even kleintjes opgetild werd met iederen hartslag.

De akelige verschrikking van operatiewerktuigen begon hem te kwellen. Iemand op school was eens aan de oogen geopereerd Die had verteld, dat de dokter hem iets uit beide oogen weggeknipt had. En hij huiverde bij de gedachte aan de witte glinstering der blinkende, scherpe instrumenten, afschuwelijke kwelwerktuigen.

Oom sprak geen woord en scheen achterover in zijn stoel liggend, ingeslapen. Voorzichtig om hem niet te wekken, stond Jules op en stapte, bijna niet wetend wat hij deed, zacht voortschuivende door het dikke tapijt, naar den spiegel, waar de klok het loome geluid uitgaf. Hij legde de armen op den schoorsteen en zag in den spiegel. Zijn gezicht was wit. In de arme, bloed-beloopen, half-dichte oogen was geen uitdrukking dan die van een razende wanhoop op te merken, over het witte voorhoofd hingen aan eene zijde de lange, zwarte haren slordig neer.

Hij schrikte op; wat sloegen de jalouzieën tegen het raam, het waaide hard buiten, de zon scheen niet meer. Zou er onweer komen? Dat zou wel goed zijn, dan werden de straten nat, dan stuifde het niet in de stoffige grijze straten, het stof was zoo slecht voor zijn oogen, als het niet stuifde waren ze niet zoo erg ontstoken als nu.

Wat sloegen de jalousieën hard en aanhoudend tegen het raam.

Hij keek nog eenmaal naar het roode van zijn brandende oogen, die dof staarden in het witte gezicht, en keerde zich om, om weer te gaan zitten. Oom sliep nog, hij had den mond open, zijn hoofd hing op zijde; oom scheen een doode.

Het werd nog donkerder in de kamer, want de zon was niet terug gekomen. Het schilderij was bijna niet meer te zien, en de duisterheid van de stilte was geheel gevuld door het woeste geraas van de heviger en heviger heen en weer slingerende en ratelende jalouzieën, die telkens en telkens sloegen tegen de ramen.

VAN DE REDACTIE.

BISMARCK UND SEINE WELT. Het jaar mag niet voorbijgaan, alvorens hier een woord van waardeering en aanbeveling gesproken wordt van een in Duitschland verschenen nieuw boek, dat ons reeds vele maanden geleden werd toegezonden *). Dat het al dien tijd bleef liggen, is noch bewijs van gebrek aan belangstelling, noch van geringschatting; veeleer gevolg van den wensch om niet één bladzijde ervan ongelezen te laten, alvorens de pen ter aankondiging werd opgenomen. En de nauwgezette lezing van 700 bladzijden druks is geen kleinigheid voor hem, wien het dagelijksch werk niet te veel vrije uren overlaat.

Een psychologische biografie van Bismarck — karakter-ontleding en -verklaring dus langs de lijn der levensgeschiedenis, van een staatsman die de geschiedenis van Europa in de tweede helft der vorige eeuw voor een goed deel gemaakt heeft. *Gemaakt* is niet overdreven of onjuist; want de persoon van Bismarck is het volstrekte bewijs van hoeveel beteekenis altijd in de wereldgeschiedenis (tot zelfs in de eeuw, waarin de economische onderlaag der groote gebeurtenissen zich duidelijker dan voorheen vertoont) het persoonlijk element is. Wie zal zeggen — vraagt de schrijver ergens in zijn boek (pag. 385) wat er geschied zou zijn, indien in Oostenrijk een Bismarck ware opgestaan? Zulke vragen mogen ijdel zijn; peinst men over een antwoord na, dan springt wel sterk in het oog, hoe machtig de persoonlijke invloed van Bismarck geweest is op den loop der geschiedenis en hoe oppervlakkig de uitspraak is dat ook hij niet meer was dan een kind, een product, van zijn tijd.

Die machtige persoon laat — waarlijk geen wonder! — den Duitschen historici en psychologen geen rust. De bibliografie, die aan het eind reeds van dit eerste deel door den eerlijken schrijver wordt medegedeeld, bevat

*) *Bismarck und seine Welt.* — Grundlegung einer psychologischen Biographie — von Oskar Klein Hattingen. — Zwei Bände. — *Erster Band*: von 1815—1871. — Berlin 1902. Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung. — Preis 8 M.

ruim tachtig werken en van deze zijn *dertig* uitsluitend aan Bismarck, zijn persoon, zijn leven, zijn staatkunde, gewijd. De auteur zelf stelde zich de nieuwe, de geweldige en de nog niet gansch uitvoerbare taak: „Op den grondslag van het staatkundig-historische en biografische materiaal een zielkundige demonstratie te geven, welker einddoel is een waarlijk volledige karakterschildering van Bismarck" Hij is vol goeden moed: wat later ook uit archieven opgedolven moge worden, meent hij, het reeds voorhanden materiaal is zoo rijk, dat het voor Bismarck's karakteristiek geen vermeerdering of aanvulling behoeft. Ik weet niet of dit niet wat boud gesproken is; maar ik kan mij begrijpen dat een auteur zoo spreekt, die door de massa details, in boeken gevonden en als tijdgenoot persoonlijk waargenomen, bij zijn arbeid schier werd overstelpt. Mocht het later een fout van zijn werk blijken, dat hij Bismarck van te nabij gezien heeft — terecht werpt hij tegen, dat het standpunt eener beschouwing welke een Bismarck-beschrijver na vijftig of honderd jaar zal uitgeven, voor hem uitteraard onbereikbaar is.

Laat mij eerst iets zeggen over de indeeling van het werk. Zij was niet moeilijk te ontwerpen, de geschiedenis wijst haar aan; maar zij is voortreffelijk. Eerst al die forsche scheiding in tweeën: 1815—1871, van de vroegste jeugd tot het hoogtepunt, het einde van den wereldkrijg, de aanvaarding van het Rijkskanselierschap; dan 1871 tot het sterfjaar, het Duitsche Rijk in de Bismarck-periode (dit deel is nog niet verschenen). Het eerste deel is in vijf afdeelingen gesplitst: I. 1815—1847 *De jonge Bismarck.* Tot zijn intrede in het openbare leven. II. 1847—1851 *De afgevaardigde* (in den Pruisischen Landdag, in het Erfurter parlement; voor, gedurende en na de revolutie van 1848). III. 1851—1862 *De gezant* (onder Friedrich Wilhelm IV, als Bondsgezant te Frankfurt a/M.; onder den Regent, later koning Wilhelm I, te St. Petersburg en te Parijs). IV. 1862—1866 *De conflict-minister.* (De strijd over de Constitutie. De Poolsche quaestie. De oorlog met Denemarken. De oorlog met Oostenrijk). V. 1867—1871 *De Bondkanselier* (De Noord-duitsche Bond. De oorlog en de vrede met Frankrijk).

Een karakterbeeld.... Men zal niet van mij verwachten, dat ik een miniatuurschetsje van den mensch Bismarck uit dit doorwrochte werk nakrabbel. Op verreweg de meeste der 700 bladzijden vindt men een toetsje, een aanvulling, een opmerking ter rechtvaardiging van de voorstelling, die de auteur van zijn held geeft. Mag ik: zijn *held* zeggen? Sympathiek is de persoon van Bismarck zijnen biograaf allerminst. Hij bewondert zijn geweldige kracht en het reusachtige resultaat van zijn arbeid; maar hij is onverbiddelijk gestreng in zijn oordeel over den mensch, zelfs naar mijn inzien niet altijd rechtvaardig.

De schrijver volgt de voortreffelijke methode om tot besluit van elke der bovenvermelde afdeelingen van zijn werk een „overzicht" te geven, waarin hij de karaktertrekken van Bismarck die in en uit de behandelde periode het sterkst naar voren traden, kort samendringt. Het zijn evenveel proeven van portretten, telkens van een andere zijde genomen. Aan twee van deze ontleen ik eenige bijzonderheden: het portret van den diplomaat en dat van den conflict-minister.

„Hij ging (in den aanvang van zijn diplomatieke loopbaan) bij de meesten door voor een antediluviaansch man in zaken van binnenlandsche politiek en een voor het vaderland verloren zoon in Duitsche aangelegenheden. Intusschen, achter de coulissen van het openbare leven, ten Hove en in de kringen der regeering en harer oude aanhangers was hij buitengewoon roerig, met een hartstochtelijken lust tot de daad, erop uit menschen en dingen naar zijn wenschen te vormen.... Deze kostbare eigenschap bracht Bismarck mee bij het diplomatenberoep en daarnaast al die voordeelen welke den man uit hooge kringen eigen zijn... Hoe staat het met zijn menschenkennis?... Hij, de groote egoïst, houdt zijn opmerkzaamheid steeds op het egoïsme van anderen gericht! Hij miskent daarbij (in de binnenlandsche politiek) al degenen, die voor zich slechts trachten te verkrijgen, wat met het welzijn van anderen vereenigbaar is; — maar op het gebied waar het egoïsme *sans phrase*

om zoo te zeggen als kweekplant opwast (dat der diplomatie), moet zijn blik de allerscherpste en daarmee zijn objectiviteit de allergrootste zijn. Inderdaad toont Bismarck als diplomaat een verwonderlijke helderheid, consequentie en vastheid in de beoordeeling der tegenstanders, met wie hij rekening te houden heeft.... Toch kan men niet zeggen, dat hij met hartstocht oordeelt, dat hij in de eene of andere richting overdrijft. De diepte van zijn gevoel — dat is het buitengewone van hem — gaat hand in hand met zijn koel verstand en als hij wil, met de volmaaktste zelfbeheersching.... Hij is alles, wat het oogenblik van hem eischt! Hij is diep van gemoed en staat toch koel berekenend tegenover de buitenwereld. Hij is ontvankelijk voor alle indrukken, impressionabel tot razernij toe en toch nooit door zijn indrukken overweldigd. Hij is in zijn staatkundig streven zeer begeerig en toch zoo vol takt, zoo gelaten, als begeerde hij niets.... Hij bezit een verbeeldingskracht, die zich bij wijlen in dweeperij uit; toch is hij geen fantast en zonder eenige illusie. Alles verricht hij met ernst en toch met luchthartigheid. Hij heeft een buitengewone behoefte aan liefde; maar hij begeert slechts de liefde dier eenige, die hij zich voor het leven heeft uitverkoren. In zijn antipathieën is hij zoo rasch, zoo onwrikbaar, in zijn haat zoo radicaal, en tegelijk schijnt hij onpersoonlijk, minzaam, vriendelijk, zóó beminnelijk dat hij iedereen betoovert. Hij heeft den vollen lust tot de daad, de volle zucht om anderen te beheerschen; maar hij is de discretie zelve, in hachelijke oogenblikken hoogst bezonnen, klampt zich nergens aan vast, maar filosofeert zich over alles heen, maakt zich voor het oogenblik althans, van alles los — hij fluit een deuntje bij alle groote en kleine dingen der wereld; want hij weet: Na negenen is het alles voorbij!.... Hij is een bangmaker zonder weerga. Maar de Mephisto-trek ontbreekt hem geheel; — hij wil zaken doen, geen zielen vangen. En hierbij heeft hij wel den duivel in het lijf — een teutonischen naar hij zegt. Hij is van een solied humeur en ook van een galachtige melancholie. Hij schijnt geen kwetsbare plek te hebben; maar soms, in onzekere omstandigheden en ver van zijn eenige vrouw weent hij tranen als een die alleen staat in de wereld.... Maar allereerst en allerlaatst — *men vrage slechts niet wat daartusschen ligt!* — is hij een godsdienstig man, een die bidt, die in het alledags-leven zijn armen zonder zich te geneeren gebruikt, en in zijn kamer thuis God smeekt: Bescherm mijn vrouw en kind en stil naar behooren mijn Pruisischen appetijt!...

„....Bij zoovele eigenschappen, die hem boven de meerderheid der menschen onbetwistbaar verheffen, had hij wel reden om trotsch op zich zelf te zijn, anderen gering te schatten, In 1857 schrijft Bismarck aan Gerlach: „ „De gave om menschen te bewonderen is in mij maar matig ontwikkeld, en het is misschien een fout van mijn gezichtsvermogen, dat het scherper voor zwakheid dan voor voortreffelijkheid is. In hetzelfde jaar: „ „Ik heb er geen behoefte aan door velen bemind te worden, ik lijd niet aan de tijdziekte der *love of approbation* en de gunst van het Hof en van de menschen met wie ik in aanraking kom, vat ik meer van het standpunt der anthropologische natuurkennis dan van dat van het gevoel op. Bij deze koudheid van hart heb ik natuurlijk weinig vrienden." " Het is in den grond hetzelfde, wat hij reeds in 1855 aan denzelfden vriend bekent: „ „Ik heb veel weg van een eend, wie het water langs de veeren afloopt, en van de opperhuid tot het hart is bij mij een tamelijk lange weg" "... Van overschatting, van eenige ijdelheid is bij hem geen spoor. Zeker, hij kent zijn talenten; hij is nooit geneigd zich voor dom te houden. Maar tegenover Gerlach erkent hij bescheiden, met een hoog inzicht in den loop der dingen: „ „De eenige verdienste is, dat men consequent zijn weg volgt, waardoor men in waarheid veel dingen uitricht, die men op geenerlei wijze beweren kan *gedaan* te hebben." " (pag. 202 vv.).

Tot zoover dit lange, maar voor het werk kenschetsende citaat. Men ziet er uit, dat Klein-Hattingen lang niet een bewonderaar zonder voorbehoud is. „Hoe zal men zulk een man naar zijn waarde schatten?" vraagt hij ergens. „Hij is een groote — maar van

welk soort? De zedelijke maatstaf weigert hier dienst. . . ." Er is bijna geen middel, dat Bismarck versmaadt, maar zijn doel is altijd hetzelfde, het ligt bloot voor een ieder en al zijn daden en streven is er op gericht. Zoo geven Bismarck's secundaire eigenschappen — als ik ze zoo mag noemen — geen *maatstaf* voor de beoordeeling van den persoon; evenmin als zijn opportunistische politiek en diplomatie een maatstaf is voor de beoordeeling zijner staatkunde. Niettemin, welk belangrijk *materiaal* voor de kennis van den man Bismarck levert dit boek!

Zijn vroomheid. Bismarck was vroom. „Uw brief — schrijft hij aan zijn vrouw (1851) — kwam gisteren avond en ik werd zoo droevig en vol verlangen, dat ik moest weenen, toen ik te bed lag en God innig bidden, dat hij mij kracht geve om mijn plicht te doen" (p. 129). Zulke overpeinzingen vinden wij telkens in dit boek; trouwens reeds in de *Gedanken und Erinnerungen*, waaruit de schrijver natuurlijk veel geput heeft.

Zijn monarchaal gevoel. Te dezen aanzien is de schrijver, dunkt mij, niet heel billijk tegenover Bismarck, wien als Pruisischen jonker de dynastieke trouw in het bloed zat. Het is waar dat Bismarck zijn ouden „meester" heeft beheerscht; dat hij dezen vaak door list en dreigement heeft *gedwongen* den weg te volgen, dien *hij* verkoos. Maar het is evenzeer waar, dat het grafschrift, hetwelk hij voor zich zelf gesteld heeft en dat van een „*treuer deutscher Diener*" spreekt, geen leugen bevat. Dat bewijst telkens het boek van Klein-Hattingen zelf en ik geloof daarom, dat hij Bismarck onrecht doet, waar hij schrijft: „Wel had hij zijn heer trouw beloofd tot redeloosheid en dood toe; maar dat was gepraat als een hoveling. Ook de sterke gevoelens van toewijding en aanhankelijkheid zal men als politieke gevoelens hebben op te vatten," (p. 216). Zijn dan — zou ik willen vragen — die gevoelens onvereenigbaar met den alles beheerschenden wil van den man Bismarck, die precies zijn weg en zijn doel kende, en die om eerst Pruisen, toen Duitschland groot en sterk te maken met vaste hand den dikwijls weifelenden en verstandelijk beperkten monarch de paden die *hij* kende, deed betreden?

Zijn sluwheid. Zij is verbazingwekkend en verontrustend. Zie hoe hij, te Petersburg, daarna te Frankfort, Rusland's sympathie verwerft, uitsluitend in Pruisen's belang (p. 181); hoe hij den op zijn roem naijverigen Gortschakow om den tuin leidt. Zie hoe hij telkens met Napoleon III speelt, hem ideeën suggereert, die hij later tegen hem gebruikt. Denk aan de *Emser Depesche* van 1870. Hoor het volgende kleine staaltje verhalen door den Oostenrijkschen minister Von Beust: In 1871 zegt Bismarck te Gastein tot hem: de annexatie van Duitsch-Oostenrijksche landen zou het Duitsche Rijk slechts in verlegenheid brengen. „Eer zouden wij aan Holland denken." Eenige maanden later spreekt Beust te Londen den Nederlandschen gezant, tot voor kort te Berlijn geaccrediteerd en deze zegt hem door Bismarck omtrent Pruisen's voornemen ten aanzien van Holland gerustgesteld te zijn: „Eer zou men aan de Duitsche provinciën van Oostenrijk denken," had deze hem gezegd! (p. 277, noot). — Toch, merkt de schrijver op, behooren dergelijke bedriegerijen tot Bismarck's diplomatieke middelen; zij zijn geen teekenen van een valsch karakter. „*Er täuscht alle Welt, aber er betrügt Niemand.*"

Hoe waar deze geestige uitspraak is, bewijst ook het gebeurde met Sleeswijk-Holstein en het spel, dat met den prins van Augustenburg gespeeld is. Eerst gebruikte men dezen pretendent tegen Denemarken; toen dit gelukt was, annexeerde men de hertogdommen en liet den Augustenburger los, zonder zich in het minst om zijn aanspraken te bekommeren. Een schandelijk spel! Liever: een politieke noodzakelijkheid voor den man die van het eerste begin der Sleeswijk-Holsteinsche quæstie af precies wist, waartoe zij moest leiden. Bismarck is eerlijk, wanneer hij die politiek aldus rechtvaardigt: „Ik heb steeds aan dezen climax vastgehouden, dat de personeele unie (van de hertogdommen) met Denemarken beter was dan de bestaande toestand; dat een zelfstandig vorst beter was dan de personeele unie (om dezen trap te bereiken werd dus de Augustenburger gebruikt); en dat de vereeniging met Pruisen beter was dan een zelfstandig vorst (hiertoe

werd de Augustenburger losgelaten). Wat hiervan bereikbaar was konden alleen de gebeurtenissen leeren," (p. 280). Een nuchtere *business*-beschouwing, waarvan de prins slachtoffer werd. Maar niet bedrog!

Zijn tirannie. Hij heeft ze heen en weer geschud en door elkander gesmeten, de Duitsche volksvertegenwoordigers; hij heeft de constitutie geperst en verwrongen als een citroen; hij heeft al zijn spitsvondigheid en geestkracht in dienst gesteld van zijn wil om ook de binnenlandsche politiek gansch ondergeschikt te maken aan zijn groot staatkundig doel. Hier kwam hem zijn politieke hartstocht te stade, zijn ingeboren haat tegen de democratie. „Hij gevoelt zich — schrijft de auteur (p. 397) — als den van God geroepen politieken tuchtmeester zijner medemenschen; hij staat ook hierin gansch op den bodem van het koningschap bij de gratie Gods, waarop geen volksrecht gedijt; hij heeft een godzaligen haat tegen alle politiek andersdenkenden, en wee den „heiden" die in zijn handen valt!"

Zijn politiek doel. Men dwaalt, als men meent dat het altijd en alleen de Duitsche eenheid was. Het is de Duitsche eenheid *met Pruisen aan de spits*. Reeds van vroeg dateert zijn overtuiging dat dit met Oostenrijk in den Bond niet mogelijk was; vandaar moest Oostenrijk uitgestooten worden, toen het niet anders kon door oorlogsgeweld. „Kenschetsend voor hem is — schrijft Klein-Hattingen (p. 687) — dat hij nooit het waarachtig staatsmans-probleem stelt: hoe scheppen wij een organischen Duitschen staat? Al zijn denken en streven is veeleer hierop gericht: Hoe komt de kroon van Pruisen in Duitschland aan de spits?" Al tijdens den Krimoorlog brengt hij Pruisen's houding met dat einddoel in overeenstemming; daarna staat hij een toenadering van Frankrijk en Rusland, welke Oostenrijk slechts schaden kan, niet in den weg en raadt eenige „kostelooze vriendelijkheid jegens Louis Napoleon" aan. „Ik wil slechts — schrijft hij in 1856 aan Manteuffel (p. 173) — mijn overtuiging uitspreken, dat wij binnen niet te langen tijd om ons bestaan tegen Oostenrijk zullen moeten vechten en dat het niet in onze macht ligt dat te voorkomen, daar de loop der dingen in Duitschland geen anderen uitweg heeft." Dat werd geschreven *tien* jaren voor het uitbreken van den Duitsch-Oostenrijkschen oorlog.

Hij was voor alles Pruis. „De heer Von Bismarck — schrijft graaf Prokesch, de Oostenrijksche Bondsgezant te Frankfort a/M. in 1850, van hem — verklaart Pruisen voor het middelpunt der aarde.... Hij zou, als er een engel van den hemel neerdaalde, dezen niet zonder Pruisische kokarde binnen gelaten hebben en zou daarentegen Satan zelf, zij het met verachting, de hand gereikt hebben, als deze den Pruisischen Staat met één dorp verrijken kon."

Een ongeëvenaarde politieke *veine* heeft hem zijn gansche leven geholpen. Oostenrijk heeft hem altijd in de kaart gespeeld: door schier onafgebroken reeksen van vergissingen en domheden, maar niet minder door een schandelijk laaghartige politiek, welke telkens weer de ruwste bejegening door Pruisen rechtvaardigde. De auteur houdt zelfs vol, niet op grond van stellige feiten maar krachtens onafwijsbare redeneering: dat Oostenrijk bij het geheim verdrag van 14 Juni 1866 Frankrijk den Rijn prijs gaf! „Niet eens een moraliteits-argument kan daartegen in gebracht worden — schrijft hij — want dezelfde Weensche diplomatie die, naar de uitspraak van Rechberg, de schanddaad beging, voor den oorlog den afstand van Venetië bij verdrag te beloven en tóch de zonen van het eigen land tegen Italië te velde te voeren, kon ook in staat zijn den Franschen Duitsche landen prijs te geven om het gehate Pruisen te benadeelen". (p. 326.)

Een ongeëvenaarde *veine!* Zijn tegenstanders maakten steeds de fouten waarop hij gerekend had. Nooit stond tegenover hem iemand, die tegen hem was opgewassen. „*Die maszgebenden Gehirne* — zeide Von Roon eens — *in Berlin und Wien waren einander nicht ebenbürtig*" (p. 388). Wil men een voorbeeld? In 1861 vormt zich in Pruisen, uit de democratische en constitutioneele partij (beide dus tegenstanders van Bismarck) de eerste parlementaire partij, die zich *Duitsch* noemt, de *Fortschrittspartei*. En deze stelt als eerste punt op haar program: „Een hechte eenheid van Duitschland,

die zonder *een sterke centrale kracht in de handen van Pruisen* en zonder gemeenschappelijke Duitsche volksvertegenwoordiging niet gedacht kan worden" (p. 687). Reeds toen werken zijn tegenstanders met hem mee.

Ik wil deze aankondiging niet besluiten zonder nog eenige woorden gezegd te hebben van de reeks van karakterschetsen — kleine monografieën soms — welke het boek geeft van wel alle vorstelijke, diplomatieke, militaire figuren, in wier omgeving of tegenover wie Bismarck in de verschillende tijdvakken van zijn staatsmansleven zich geplaatst zag. De lezing daarvan vormt zeker niet een der geringste aantrekkelijkheden van het werk. De schrijver is in die schetsen zeer positief, misschien al te beslist; maar daardoor krijgen al zijn portretten forsche, scherp geteekende lijnen, zij leven voor u. Men telt dergelijke beelden in het boek bij tientallen. Ik doe alweer, vele schitterende bladzijden voorbijgaande, enkele grepen.

Von Moltke. „Men zou zich gansch vergissen, indien men uit het feit, dat Moltke het vreeselijkste wapenhandwerk verrichtte, de gevolgtrekking maakte, dat hij een natuur geweest zou zijn, die om zoo te zeggen in donder en bliksem van krijgshartstocht omging. Hij was alles eerder dan een krachtnatuur, in de beteekenis van een hartstochtelijken geweldenaars-aanleg. Hij was in het dagelijksch leven eenvoudig, zonder eenige gemaaktheid, sober en rijk van gevoel, een stoïcijn; in de groote momenten van zijn beroep ijzervast; geen leeuwennatuur, maar een kalm berekenende beschouwer; in den hoogen zin des woords een strateeg; zoo men wil: een filosofische oorlogskunstenaar. Het wijsgeerige d. i. het op wijsheid en eenvoud gegronde wezen, is de grondtrek van zijn karakter. Daarmede hangt samen zijn hooge waarheidszin, zijn beminnelijke droge humor, zijn fijne ironie en scherts, zijn treffende geestigheid en zijn kinderlijke manieren, de gansche voorname, echt mondaine eenvoud dien hij nooit verloochent. Hij bezit niet de hooge filosofische denkkracht, die in de hoogste dingen van het menschelijk bestaan door onderzoeking van het overgeleverde tot berusting in het niet-weten geraakt; — hij was ten allen tijde diep godsdienstig, geen dogmaticus, maar een christen en sterk geneigd tot metafysische beschouwingen. Als hij zich in de werkelijkheid des levens beweegt, is zijn denken streng logisch, toont hij zich in woord en geschrift een voortreffelijk opmerker, niet zoo diep, maar even fijn als Goethe. Hij houdt van muziek, van poëzie, bezit fantasie als schilder van natuurtafereelen, als briefschrijver een elegante, zinrijke voorstellingsgave, een gelukkig talent om zijn indrukken mede te deelen.... Hij heeft een hoog geduld, is een duchtige werker, die steeds naar volmaking streeft; stil, vast, met innerlijke beslistheid gaat hij zijn weg. Al zijn bekwaamheden zijn met elkander in harmonie; vandaar de harmonie, waarin hij in elke levensomstandigheid met zijn omgeving leeft. Hij heeft tot den mannelijken leeftijd toe de harde school der ontbering doorloopen; maar zij heeft geen bitterheid in hem achtergelaten. Hij is een stille weldoener; voor zijn moeder, een weduwe, een helpende zoon; spaarzaam uit beginsel, niet uit hardheid van hart. Voor zijn levensgezellin — Marie von Burt, zijn nicht, vijf en twintig jaar jonger dan hij — is hij een echtgenoot, die het vuur eener rustige toegenegenheid aanhoudend voedt en de geliefde, vaak overmoedige vrouw met al de teederheid van een goed hart leidt en tot zich omhoog tracht te voeren. De bescheidenheid van den generaal uit zich ook daarin, dat hij zich verheugt over de welwillendheid van anderen jegens zijn persoon. In den omgang met een ieder is hij ongekunsteld; zijn overwicht uit zich bijwijlen door een fijn ironisch lachen, nooit door een bruusk woord of gebaar. In zekeren zin kan men hem een impressionist noemen, want hij is niet in staat indrukken snel te verwerken en weer te geven. Wel is hij een levenskunstenaar, die zijn eigen grondbeginselen opvolgt: laat elk zijn meening! wees vriendelijk jegens een ieder! Als strateeg houdt Moltke zijn blik steeds op de hoofdzaak gericht. Als geloovig krijgsman ziet hij in den oorlog een door God gewilde inzetting en hij prijst den oorlog als den kweeker der edelste deugden. Men zou kunnen zeggen,

dat hij geen soldaat was. Want strenge discipline verstaat hij slecht. Bij de overwinning schrijft hij veel aan het geluk toe en noemt zich een lieveling der fortuin. Ten slotte: in de groote politiek heeft hij geen scherpen blik en in het maatschappelijk leven hangt hij, gehecht aan de bekrompenheid der overlevering, volkomen het milieu aan, waarin hij is opgegroeid. Zijn neigingen zijn aristocratisch. Hij die een voorstander is van de gestrengste onderdrukking der sociaal-democratie, verwacht alle hervormingen van boven, van een krachtig koningschap. Alles bij elkaar genomen: Moltke is een krijgskundig vakman van den eersten rang; een door adel van gemoed en gaven van geest uitmuntend mensch; een persoon van zeldzame, uitnemende oorspronkelijkheid, maar geen suggestieve persoonlijkheid; een man die grootheid bezit, zonder kortweg een groot man te zijn! Want zijn geest schijnt, bij alle diepte en fijnheid, door standsvooroordeel bevangen en aan zijn ziel ontbreekt die geweldige kracht, welke alleen vermag de menschelijke natuur tot ware grootheid te verheffen." (p. 340 vv.)

Keizer Frans Jozef van Oostenrijk. Voor hem, den ongelukkigen monarch, wiens leven zoo zwaar geweest is als van bijna geen gekroond hoofd in de wereldgeschiedenis, wiens regeering een aaneenschakeling was van rampen en fouten en die desondanks den eerbied en de genegenheid niet slechts van zijn volk, maar ook van Europa behouden heeft — voor hem is de schrijver zeer gestreng. Men hoore:

„De natuur verleende den Keizer geen buitengewone geestesgaven; een voortreffelijk geheugen daargelaten, dat hem bijvoorbeeld in staat stelde, zich met de talen van zijn veeltalig rijk vertrouwd te maken. Het opvallendst is in hem de wanverhouding tusschen wil en inzicht, tusschen handelen en denken. Frans Jozef — wij spreken altijd van den *jongen* Keizer — vat 's werelds zaken niet met koel, objectief verstand op, maar met de subjectiviteit, die door eigen sympathieën en antipathieën beheerscht wordt. Als men hem in de beslissende oogenblikken van zijn heerschersleven waarneemt, schijnt hij — het gemoed van den mensch is zijn levenslot! — steeds de prooi zijner gewaarwordingen. Hoezeer hij ook aan hof-etiquette gehecht is en zichzelf als soldaat aan buitengewone tucht onderwerpt, ontbreekt hem toch de voornaamste eigenschap van den heerscher, de zelfbeheersching.... Wel is hij in het dagelijksch leven geen man van uitersten, maar toch zijn alle uitersten in hem — den middenweg bewandelen schijnt nooit zijn keus te zijn. Hij is in het algemeen (om zoo te zeggen in het huiskleed) oprecht, eerlijk, betrouwbaar. Maar zijn ministers weten er van mee te praten, dat zij in groote crisissen nooit zeker van hem waren. De Keizer hoort allen, maar in den grond niemand! Hij bebehandelt zijn verantwoordelijke raadslieden als zijn dienaren.... Hij vertrouwt niemand ten volle: de mannen die hij aan het bewind roept, genieten niet of maar voorbijgaand en in zeer voorwaardelijke mate zijn vertrouwen, en hen die hij vertrouwt, d. i. werkelijken invloed gunt, roept hij niet tot de regeering! Steeds kwelt hem de zorg zich de leiding niet te laten ontnemen. Zoo kan hij, evenals Tsaar Alexander II, geen zelfstandig denkende en handelende personen in zijn omgeving dulden. Geworteld in den bodem van het oude absolutisme, legt hij zich zelven den ontzettenden last op in alles de eerste en de laatste te zijn!... Hij verrast door verontrustend snelle beslissingen, door een plotseling, sprongsgewijs handelen, dat elke berekening verijdelt — hij stort zich in den oorlog en sluit overhaast vrede — een man dien het ongeduld overmeesterd heeft"... (pag. 386 vv).

Als wel de boeiendste bladzijden van het gansche boek wil ik die vermelden, een twintigtal, waarin de geschiedenis van Ludwig von Benedek wordt verhaald. Hij was de man, die na schitterenden krijgsmansroem in Italië behaald te hebben, zich tegen zijn wil en met een vast voorgevoel van zijn naderenden ondergang, op stellig bevel van keizer Frans Jozef, als generalissimus der Oostenrijksche troepen in 1866 tegenover den oorlogskunstenaar Moltke geplaatst zag. Het type van den gevoelsmensch, de echte soldatenheld — tegenover den wijsgeer Moltke.

Het is een afschuwelijke vergissing geweest dezen man de leiding van het Oostenrijksche leger op te dringen. „Opdringen" is niet te kras gezegd, waar aartshertog Albrecht hem ten slotte tot de aanvaarding van het opperbevel bewoog met deze woorden: „dat de openbare meening hem daartoe aanwees en aan Zijne Majesteit, indien een andere veldheer dan hij, Benedek, *door de Pruisen geslagen mocht worden*, niets anders over zou blijven dan afstand doen van den troon" (p. 346). Nog zegt Benedek in den laatsten krijgsraad te Weenen tot den Keizer zelf: „Majesteit, wij spelen *va banque*, wij zijn van te voren verloren." Maar hij neemt aan, als gehoorzaam soldaat. Den dag voor Königgrätz telegrafeert hij naar Weenen: „Ik bid Uwe Majesteit dringend tot elken prijs vrede te sluiten. De catastrofe van ons leger is onvermijdelijk." Hij krijgt ten antwoord: „Vrede sluiten onmogelijk. Indien terugtocht noodzakelijk, dan moet die geschieden." Daarna volgen nog meer telegrammen heen en weer en den 2den Juli besluit hij den slag bij Königgrätz te aanvaarden!

Hij zag den Keizer, ondanks zijn dringend smeeken, nooit terug. Hij werd voor een commissie gebracht, doch de Keizer verbood dat hij zou terecht staan voor den krijgsraad. Dat was al. Officieel en officieus — in de ambtelijke *Wiener Zeitung* — werd hij als zondebok gestempeld; aartshertog Albrecht kwam hem in persoon de belofte afdwingen voor eeuwig over de gebeurtenissen van 1866 te zwijgen. Hij deed het; slechts wierp hij steeds alle verantwoordelijkheid voor den veldtocht van zich af. Meer niet; alle documenten — ook de keizerlijke telegrammen, die het bewijs van zijn onschuld bevatten — heeft hij verbrand. In 1873 kwam de kroonprins uit naam des Keizers te Graz naar zijn gezondheid vragen. Hij antwoordde droevig: „Het is te laat. En het is te weinig." In 1881 stierf hij, een gebroken man.

Mocht ik er iets toe bijgedragen hebben, dat ook in Nederland dit boek gelezen wordt. Het is de volle aandacht, het is vele, ook moeilijk gespaarde, uren lezens waard. Aan den min of meer gezwollen, altijd zwaren stijl gewent men wel. Minder gemakkelijk aan de uitroepteekens, die bij duizenden over het boek gezaaid zijn en aan de voorstellingswijze iets hinderlijk exclamatiefs geven, dat soms aan den indruk van betrouwbaarheid afbreuk doet. Mij althans hebben zij aanleiding gegeven om aan de juistheid van eenige van des schrijvers krasse gevolgtrekkingen, op redeneering gegrond, — men vindt er vele in het werk — te twijfelen. Maar ik zou een wetenschappelijk historicus moeten zijn om haar onjuistheid aan te toonen. En mijn aankondiging strekt slechts om op dezen eerbiedwaardigen arbeid de aandacht te vestigen, dien hij — ondanks mogelijke misrekeningen — zoo ten volle verdient.

P. v. D.

NIEUWE BOEKEN.

Zooals gewoonlijk om dezen tijd van het jaar, stroomen de nieuwe uitgaven toe van alle kanten. Dat wij sommige boeken nu reeds en andere werken eerst later behandelen moge niet worden beschouwd als het bewijs dat we een rangorde vast stellen. We lezen zoo spoedig we dit met alle aandacht kunnen doen en dus lezen we misschien, naar 't oordeel van belanghebbenden, wat langzaam. Daardoor komt het dat zoo weinig boeken vóór Sint-Nikolaas kunnen worden besproken, al zijn ze wellicht met opzet nog vóór dien nationalen geschenkendag in 't licht gezonden. Zoo kort mogelijk zullen we onze meening zeggen.

Herman Heyermans Jr. gaf een nieuwen bundel met *Falklandjes*. Officieël heeten die aardige schetsen zoo niet; maar iedereen noemt ze zoo. Uitgever de heer H. J. W. Becht, die er voortdurend genoegen van beleeft. Een bundel *Falklandjes* vindt zijn weg wel en we verheugen ons hartelijk daarin, al laat de schrijver zich ietwat minachtend uit over een tijdschrift, dat ons dierbaar is en hij zelf niet goed schijnt te kennen.

Eveneens bij den heer Becht, verscheen het nieuwe bundeltje van Top Naeff, getiteld *In Mineur*. Mejuffrouw Naeff heeft een benijdenswaardig talent voor waarneming en typeering; maar ze schrijft nu en dan wat

slordig, een gebrek, dat ze wel afleeren zal. Mooi van taal is dit bundeltje dan ook niet overal, doch de acht verhalen zijn voor 't meerendeel boeiend. Er zijn twee voortreffelijke schetsen bij *Een wanklank* en *Een stiefkind*, de meest uitgewerkte stukken uit het boek.

Een wanhlank is de geschiedenis — heel eenvoudig — van een jongen weduwnaar, goed met zijn schoonouders, die hertrouwt. De schoonouders hebben met hun dochter gedweept en eeren de nagedachtenis der overledene als die van een heilige. De jonge weduwnaar begint met dagelijks bij hen aan huis te komen praten over Margootje. doch dat wordt hij al gauw moede. Er komt een oogenblik dat Emil „tot stikkens beklemd (voelde niet meer te kùnnen) wringen zijn jeugd in het keurs van den dorren ouderdom, niet meer aanblazen de vlam, die in hem reeds was gedoofd." Mooi is dit niet gezegd; doch wel duidelijk. En 't verwondert ons dan ook niet dat Emil gauw een ander meisje ontmoet, dat hem bekoort en dat hij wel héél spoedig, hertrouwen wil.

't Mooie van 't verhaal is de beschrijving van het gaan der twee gelieven naar de nog immer rouwende ouders van Margootje. Emil is zijn meisje komen halen. Tine verschijnt in een stemmig toilet; want ze begrijpt wel dat het bezoek pijnlijk wezen zal. Maar de ongevoelige man wil dat ze zich mooi zal maken. In een flatteus en ietwat opzichtig pakje met rooden hoed wil hij haar zien; want hij gaat zijn meisje ook nog vertoonen aan andere menschen dan de oude lui. En, teleurgesteld, gehoorzaamt zij. Door Margootje's ouders worden zij erger dan koel ontvangen en Emil begaat een onhandigheid, die hem gehaat moet maken bij die arme oudjes, niet alleen, doch die ook Tine bitter doet lijden. Want ze voelt haar aanstaanden man jammerlijk onkiesch en na dat vreeselijke bezoek „brak ze uit in een snerplach van verachting, die versmolt in tranen van wanhoop. Want haar liefde was geschonden, en niet gedood."

In de keuze van détails toont mejuffrouw Naeff zich een kranig psycholoog en verbazend handig auteur. Ze heeft haar eigen genre, dat zeker groote waardeering zal vinden bij het publiek. Want ze geeft situaties heel goed. Toch óók wel een uitgewerkt stemmingsstuk: *Een Stiefkind*, de geschiedenis van juffrouw Christien, die onderwijzeres wordt, eerst op een Geldersche klompenschool, daarna op een instituut voor jonge dames, waar ze zich niet bemind weet te maken. 't Meisje is leelijk en onhandig; maar ze heeft een illusie in haar treurig bestaan: ze verbeeldt zich dat een jong luitenant haar wel zeer is genegen. Nu en dan schrijft de man haar uit Indië, waarheen hij vertrokken is voor acht jaar. Enkel op haar verjaardag; meer bestaat er niet tusschen hen. In de krant leest zij dan dat hij gesneuveld is. Heel alleen moet ze haar leed dragen. Dat doet ze tot het schepseltje bezwijkt, juist als de schoolmeisjes met veel moeite voor de niet geliefde juf geld inzamelen om haar een stoel en een bureautje te geven ter gelegenheid van haar zilveren schooljuf-*feest!* Christien behoeft dat niet te beleven. Snerpend klinkt het zinnetje aan 't slot: „Het was jammer van het bureautje en den stoel, die wàren reeds gekocht."

Ook de andere novellen getuigen van talent. *In Mineur* is een zéér lezenswaardig bundeltje.

Ook mevrouw Marie Marx—Koning deed een bundel met novellen verschijnen. De heer Van Dishoeck gaf het, naar zijn gewoonte, keurig uit. De titel is *Intermezzo*, misschien wel omdat het komt tusschen de twee deelen van *Gabriëlle*, waarvan het eerste stuk is verschenen en het tweede nog dit jaar moet uitkomen, maar ook 't eerste schetsje heet zoo.

Een tiental prozastukjes vinden we hierin, waaronder zeer knappe en zeer aandoenlijke. Alles wat deze schrijfster geeft getuigt van haar almaar groeiend talent, dat haar hoog doet staan boven de menigte novellen- en schetsenschrijvers, die bundel na bundel het licht doen zien en wier werk men spoedig vergeet met hun namen. Mevrouw Marx—Koning is de virtuose der aandoenlijke schets, gelijk Falkland de virtuoos van de humoristische is. Maar ze kan ook wel forsch wezen en gewaagd doen, als in *Fatum*.

Wat zij met het meeste gemak behandelt zijn de eindeloos gevariëerde liefdesproblemen, die zij stelt met groote preciesheid en niet

minder volkomen onbevangenheid. Zoo doet ze in *Angst* en *Weggaan*, niet de minste schetsen uit *Intermezzo*, den lezer gevoelen wat een arm schepseltje, indien maar invrouwelijk, wezen kan voor den „heer", ook al is de ontmoeting van ziel met ziel nòg zoo vluchtig geweest....

Er gaat van haar nieuwe boekje weêr groote bekoring uit. Ons publiek voelt dat wel en weinigen worden dan ook zoo algemeen gewaardeerd als deze jonge schrijfster, van wier boeken men ter aanbeveling eigenlijk niets meer behoeft te zeggen. Zij vinden hun weg wel zonder òns, beroepslezers.

Zondagsrust door FRANS COENEN Jr. is een bundel met maar twee stukken, waarvan één met denzelfden titel als het boekje, dat de heer L. J. Veen uitgaf, heel goed, maar deed versieren met een teekening op het omslag, die bij den titel heel zonderling doet. Er is namelijk afgebeeld een stad, waarover de zon opgaat achter zware rookwolken uit fabrieksschoorsteenen. Dit doet meer aan bedrijvigheid denken dan aan rust!

Coenen bewijst in dezen bundel hoe verbazend knap hij is in 't beschrijven van miserabele menschen en toestanden. Dat lange verhaal: — hoe een Zondag is voor een werkman met vrouw en kind, volkomen in denzelfden toon gehouden, mag wel een meesterstuk heeten van techniek, hoewel er hier en daar nog wat zou zijn te verbeteren, maar kleinigheden slechts, die niet meêtellen en niets bederven. Dit werk dwingt bewondering af, al is het dan heelemaal geen gróóte kunst en allerminst kunst (dunkt ons) voor het groote publiek, dat vermaakt wil worden door zijn auteurs of getroffen in zijn sentimenteelig kantje. *Zondagsrust* benauwt, doet den lezer smeeken om genade. Heel de ellendevracht van vader en dochter, die zuchten onder de tyrannie van de vrouw, een gewezen juffie van een rijken dronkaard, gehuwd zonder liefde met een oppassenden kerel, die niet van de aangenaamsten blijkt in den omgang, heel die ellende komt over ons. De drie menschen en nog een moeder van de vrouw, drankzuchtig en vervelend, zijn zoo voortreffelijk geteekend dat ze ons meêsleuren in hun narigheid.

Bezwaarlijke liefde (van een jongmensch voor een slet uit een kroegje) is niet minder benauwend. Coenen heeft in dit boekje technisch wel het beste gegeven, wat we nog van hem lazen.

Beproefden door J. EIGENHUIS verscheen bij den heer H. J. W. Becht. Het is een bundel met goede realistische novellen, getuigend van talent; maar de uitgever heeft er, in een prospectus, zóó veel goeds van gezegd, dat we gerust kunnen volstaan met deze lakonieke aankondiging. We zouden anders maar moeten gaan afdingen op de loftuiting van den heer Becht, die Eigenhuis' *Beproefden* „in meer dan één opzicht met het werk van Emile Zola op één lijn" stelt en dit „niet gewaagd" vindt. Nu heeft de heer Eigenhuis wel zóó weinig van Emile Zola als twee realisten van elkander kùnnen hebben. De lezer van *Elzeviers* kan 't weten en heeft ook de overtuiging moeten erlangen dat deze schrijver een echt Nederlandsch, goed auteur is, die een eigen weg gaat en zich aldus wel zeker vrienden maken zal.

Het Leven door M. CONSTANT is een nieuwe uitgave van onze Uitgeversmaatschappij. Mevrouw MARIE CLANT—VAN DER MIJLL heeft haar eerste tooneelstuk onder pseudoniem Constant geschreven en een portretje op het losse omslag van haar nieuwe boek zou den lezer de noodige zekerheid geven, dat we thans weer wat krijgen van denzelfden Constant, indien hij de manier van een zoo bekende schrijfster als die van *Lotos* en andere tooneelwerken, die van *Kitty* en *Zwarte Vlinders* niet mocht herkennen.

Het Leven is een aardige novelle. Wij bedoelen hiermêe te zeggen dat de psychologie in het boekje niet heel diep gaat en dat de verhaaltrant zeer vlot is. Het werkje „laat zich aangenaam lezen," zooals men vroeger 't in gunstigen zin placht te zeggen. Verteld worden de lotgevallen van een Haagsche freule, dochter van een deftigen meneer en een dochter van de „ploerterij" (hospita) met wie de Haagsche jonkheer Quelder een wettig huwelijk heeft aangegaan, zéér tegen den zin van zijn erg deftige familie. Het meisje — freule Cisca Quelder — is opgevoed, na den vroegen dood harer ouders, door een stijve

tante en een ietwat voornaam-poenigen voogd-oom, die de buitenwijken van de residentie alleen bij dag ignoreert.

Cisca krijgt gauw genoeg van het uitgaanleventje der Haagsche meisjes en zet zich plotseling aan het schrijven van een tooneelstuk, dat *Haagsch Leven* heet. Wat het precies voor een stuk wordt, vernemen we niet en dat is minder, daar het geen succes heeft en de opvoering Cisca niet verder brengt.

Dat stuk heeft zij wel alleen gemaakt, doch er is nog heel wat in veranderd door een Haagsch auteur van groote beteekenis, Brema, die zich bijzonder voor de mooie freule inspant en haar genadiglijk voorthelpt. Ongelukkig, is die Brema voor jonge meisjes een bar gevaarlijk mensch. Hij weet het heel gauw zóó ver te brengen dat Cisca hem lief krijgt, met hem gaat wandelen en zich heel erg voor hem compromitteert, al is zij dan ook maar zijn *ziels*-liefje, naar hij dat, ietwat ploertig, uitdrukt. Intusschen wordt er op een zielezoen of wat door het meisje niet gezien. Brema is gehuwd en heeft kinderen, doch klaagt haar al heel gauw dat zijn vrouw hem niet begrijpt, reden waarom Cisca meent hem te moeten troosten, etc. Mevrouw Brema is jaloersch, natuurlijk, en laat dat Cisca wàt echt merken. Ongelukkig moet er, al heeft Brema 't zieleliefje wijs gemaakt dat zijn vrouw en hij niets meer voor elkander zijn, een baby komen, wat Cisca bekoelt. Toch breekt niet zij met hem, maar hij met haar en wel doet hij dit, naar ze verneemt van een vriendin, om met een ander jong meisje weer net zoo'n spelletje te beginnen.

Om 't dan héél mooi te maken publiceert Brema niet in *De Gids* — maar in het tijdschrift de *Cicerone* — al de mooie passieverzen, die hij voor 't argeloos liefhebbende meisje heeft geschreven. Van deze mooie opgaaf had de auteur méér moeten maken, dan zij ervan gemaakt heeft; want nòch Cisca, nòch Brema zijn meer dan vluchtig geschetste figuurtjes geworden in hun verhouding. Die Brema doet niets en zegt niets, dat ons kan verklaren hoe Cisca zooveel in hem ziet en het meisje heet hem wel veel te geven, doch daarvan bemerkt de lezer zoo weinig. Van deze episode had Constant ons een mooie, psychologisch diep gaande studie moeten geven. We hopen daarop bij den aanvang en daarom is 't begin van dit boek nog het meest boeiend.

Cisca valt nu van de eene ongelukkige liefde in de andere. Om de zieleliefste van den auteur te kunnen wezen naar hartelust, is zij haar tante ontvlucht en alleen gaan wonen. Dan wordt haar stuk ingestudeerd en leert zij het tooneelleven wat nader kennen. Ook deze waarneming baart het meisje enkel teleurstelling: „wat teer en gevoelig aan je is, wordt vertrapt; wat ijdel en hard in je is, komt naar boven . . . (de acteurs zijn) de een nog ijdeler, nog kleiner, nog gemeener dan de ander. Ze gunnen elkaar 't licht in de oogen niet, ze verscheuren mekaar om een succesje." Aldus een goedmoedig regisseur en de teleurgestelde freule zelf, die toch een allerliefste vriendin aan het tooneel heeft. Ook van dit gegeven: een meisje van beschaving en fijn gevoel in aanraking met de Nederlandsche tooneelwereld was wat hèèl belangwekkends te maken geweest; maar Constant heeft ook dit prachtige onderwerp slechts even aangeroerd, om maar gauw wêer — als jagend van haast — verder te vertellen. Dat *is* het: ze wil maar vertellen, vertellen . . . hoe langer hoe meer en onmogelijke avonturen op het laatst.

Want als Cisca, ziek van teleurstelling, buiten in de vrije natuur genezing zoekt, verzorgd door haar alleraardigste zus, dan ontdekt zij een groot, heelemaal ommuurd buiten. De meisjes vernemen dat daarop woont een menschenhater en dat niemand ooit binnen gelaten wordt. Natuurlijk willen en zullen de Haagsche freuletjes er nu op. Men zou zoo zeggen dat het een Haagsche-freule-specialiteit is, volgens de schrijfster, dan, om het onmogelijke en onbetamelijke juist te willen!

Des avonds in den maneschijn, als Geldersche menschen naar bed toe zijn, hooren zij muziek op het buiten. Het is actueele, toepasselijke muziek: de *Mondscheinsonate*. En de meisjes klimmen over den muur en rennen het park in. Een groote hond neemt de rokken van een der jonge dames te pakken. Dan verschijnt, natuurlijk „groot en breed" en natuurlijk „op 't lichtende pad"

de menschenhater-musicus. Hij laat maar half beleefd de meisjes zijn buiten af kuieren. Edoch, wat dagen later, is freule Cisca, die buiten schildert, gaan liggen in 't koren „en langzamerhand, op 't lied van den zomernoen, dat om haar gonsde, duizendstemmig, als zwelling van orgelkoraal, zonk haar hoofd dieper op de ronding van haar arm, en ruischend susten de korenaren haar in *nog diepere rust*, sliep zij in, *onbewust*. (Wij cursiveeren Red.) En, zij ontwaakt door dat „iets haar had aangeraakt . . . 't was de prins. Hij had zich over haar gebukt, richtte zich nu op, met een verontschuldiging." Nu, dat willen we gelooven! Wat deed die prins zich te bukken over een slapende schilderes?

't Komt weldra uit dat de prins geen prins, maar de zoon van een schatrijk geworden meubelmaker is, dat hij Cisca teederlijk gaat beminnen, doch haar niet wil trouwen, waarop het wel vooruit willend freuletje vol liefde toestemt dan maar zóó bij hem in te trekken, wanneer de eerste bloempjes bloeien. Sneeuwklokjes bloeien in Februari! En dan gaat ze naar den menschenhater toe.

Hij ontvangt haar prachtig: veel bloemen, palmen, meubelen versierd met trekkebekkende duiven, welke meubelen door hemzelf opzettelijk voor den trouwdag zijn vervaardigd . . . enz. enz. een groote weelde, te midden waarvan ze zamen neerzinken. . . .

Zoo leven ze dan tusschen veel honden, kalkoenen en ander gedierte, van de menschen ver.

Maar de schatrijke zoon van den eenvoudigen meubelmaker heeft een ziel als een Sinterklaas-surprise. Hij zegt de menschen te haten, doch geeft stilletjes, in den duursten tijd zoo goed als in den zomer, al de kostelijke eieren weg van zijn ontelbare hoenders en kalkoenen; hij zegt eenzelvig te leven en komt in ééns voor den dag met een zeer intieme, zusterlijke vriendin, Tine, die ook in vrije liefde heeft geleefd.

Deze vriendin van Mario (de zoon van den meubelmaker heet Mario!), Tine, dan, wordt op bezoek genood. Zij moet ereis kijken hoe gelukkig Mario en Cisca leven op 't overal afgesloten buiten, vèr van de menschen, in vrije liefde. En, natuurlijk, gooit de wereldwijze dame roet in 't eten. Ze zegt: „het is niet goed, om een geluk te willen buiten de menschheid, om en tegen alles in, wat den menschen hoog ligt. . . . Ik wil om jou, om je allebei, dat je anderen niet kwetst in wat hun dierbaar is."

We zijn gerust. Mario en Cisca zullen fatsoendelijk trouwen en misschien nog netjes worden ontvangen door haar tante en door oom Reneke, die ging kwijnen doordat zijn nichtje zoo raar deed of misschien ook wel een beetje door dat hij de Haagsche buitenwijken niet ignoreerde na zonsondergang.

Zoo krijgen we, na lezing van dit boekje, 't gevoel van een raren luchtsprong te hebben gemaakt en in een ouderwetsch veerenbed teland gekomen te zijn. Cisca boezemt ons geen belang meer in, na de eerste hoofdstukken. 't Verhaaltje vermaakt ons, al wordt het tamelijk *gartenlaube*-achtig in 't eind, maar dat is dan ook alles, d. w. z. veel minder dan werd bedoeld.

Jammer! heel jammer! Constant heeft misschien ook moed, maar zeker talent gemist om zich tot de uitwerking van een harer mooie gegevens te bepalen. Er is hier stof verwerkt voor mooie boeken, doch de schrijfster heeft, gauw, één boekje al te mooi willen maken. De schrijfster van *Lotos*, *Kitty* en *Zwarte Vlinders* heeft bepaald genoeg in zich om ons een volgend jaar te verrassen met een boek, dat deze elucubratie doet vergeten.

Een goede realistische roman gaf mevrouw Jeanne Reyneke van Stuwe. De titel is wel een tikje pretentieus: *De loop der dingen.* Zij heeft het hierna aangeduide onderwerp in een tweedeelig boek behandeld: Jan, een timmermansknecht, woont bij zijn tante en twee nichtjes Bet en Alewien. De tante sterft en nu dringt oom Teunis er op aan dat de neef verhuizen zal: maar Bet wil dat niet. Zij houdt van Jan. Maar het ongracieuse, leelijke, kribbige meisje ontvangt geen wederliefde. Jan bemint haar mooie, loszinnige zuster Alewien. Deze verlaat het huis om zich te laten onderhouden door een rijken student. Dan moet Jan Bet wel verlaten. Hij treurt om Alewien, komt aan den drank, vervalt van kwaad tot erger en raakt zijn betrekking

kwijt. In een vechtpartij wordt hij gewond en, versuft, machteloos nu om iets te doen, komt hij weer bij Bet, die hem zal verplegen.

Doch ook Bet is er allerellendigst aan toe. Zij óók heeft den moed verloren. Nadat ze àlles heeft gedaan om, in zijn slechten tijd, Jan te helpen: ze heeft hem geld gegeven, ze heeft voor hem gekookt, ofschoon ze wel wist dat hij nog maar altijd treurde om Alewien, nadat Bet lang heeft geworsteld tegen haar Noodlot, is ook hààr de moed ontzonken. Ze waschte voor de menschen, deed dit lang met veel ijver; doch haar werklust is, na Jan's vertrek, heelemaal verdwenen. De klanten zijn gaan klagen, hebben de klandizie opgezegd. Eindelijk, haalt Bet er den versuften jongen man toe over met haar zich door kolendamp te vergiftigen. Op 't uiterste oogenblik, merkt zij — maar te laat — dat hij niet sterven wilde. Zoo gaan beiden den dood in, Jan nog altijd denkend aan Alewien.

Deze, spoedig verlaten door haar student, is in een gemeen huis te land gekomen, waar Jan haar even, door een venster, heeft zien zitten.

Uitvoerig heeft de schrijfster ons deze rampenhistorie beschreven. Er komen zeer goede stukken in dit boek voor, getuigend van ernstige psychologische waarneming. Alewien is wat vluchtig behandeld en wordt ook wat gauw losgelaten; maar de offervaardige, door allen miskende Bet is met meesterschap geteekend.

Nog verscheen bij de uitgeversmaatschappij „*Elsevier*" een nieuw boek met vertellingen uit Limburg van Mr. L. H. J. LAMBERTS HURRELBRINCK. Het zal zeker aan velen behagen, want als deze schrijver 't over zijn geliefd land heeft, vertelt hij met groote opgewektheid. Men kan zich voorstellen op een avond, onder een modern Noord-Nederlandsch biertje of een glas lekkeren bourgogne uit een Valkenbergsch „pastoorskeldertje," naar hem te zitten luisteren. Afwisselend zijn de verhalen, het laatste is niet veel zaaks, maar de eerste stukjes houden uw aandacht levendig. Historisch, verrassends, gevoeligs, ... van allerlei geeft hij met merkbaar genoegen van op te schrijven 't verhaal voor zich zelf óók mee, zonder preoccupatie om stijleffekt te maken of zoo iets als woordkunst en stemming te geven. Het is te doen om 't verhaal en dat doet hij duidelijk, met teekenende bijzonderheden, met allerlei wetenswaardigs daartusschen over vroegere en nog gebleven Limburgsche zeden en gewoonten.

De broodjeskoning van Eckeldonck (zoogenoemd naar 't eerste verhaal) is keurig in groot octaaf uitgegeven.

Mooie kinderboeken zijn weer ter gelegenheid van Sint Nikolaas verschenen. Indien we hier niet bij voorkeur de aandacht vestigden op Nederlandsch werk, zouden we wat vertellen van de alleraardigste uitgave der Maatschappij *Elsevier* van alle boeken door den zoo hoogelijk onderhoudenden Franschen schrijver PAUL D'IVOI, die nu zich heeft overtroffen door 't fantazeeren van het prachtige jongensboek *Krekel*, versierd met prentjes van BOMBLED, een model boekgeschenk voor onze jeugdige kerels, die wat veel gehoord hebben van den Chineeschen oorlog en wat graag daarover lezen van iemand, die zoo aardig vertelt als Paul d'Ivoi, zonder den nadruk te leggen op de gruwelen, maar toch een goed overzicht leverend van 't gebeurde. Dit nieuwe werk is wel het beste uit de serie.

Met niet minder plezier lazen we het nieuwe boek van J. G. KRAMER, mooi geïllustreerd door Vaarzon-Morel en natuurlijk keurig, immers bij Van Dishoeck, uitgegeven. Ditmaal wordt ons op de meest onderhoudende manier verhaald van *Het beleg van Groningen in 1672*. Bij denzelfden uitgever is verschenen *Klein Jantje en de kinderen van Modderstad*, alleraardigst gerijmd door Ottilia Adelborg die, wat mèèr beteekent, er allervoortreffelijkste prentjes bij teekende: zoo hèèl goed voor kinderen, omdat ze zoo zuiver van lijn, zoo heel eenvoudig en daardoor duidelijk van compositie zijn. Het kind moet dadelijk de handeling overzien en begrijpen. Zoo heel licht komt er verwarring in 't kinderbrein! Die prentjes, keurig gekleurd, zijn mooi gedrukt op stevig plaatpapier dat aan de achterkant is wit gelaten. Een stevige linnen band houdt de kostelijke bladen bijeen.

F. L.

